

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYI

Bakı – 2008

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Buraxılışa məsul: Nazim İbrahimov

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYI

**Kitab Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
sifarişi ilə çap olunmuşdur**

**Tərtibçilər: Nəriman Qurbanov
Elşad Miraləm**

Kitab Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təşəbbüsü ilə 2007-ci ilin noyabr ayının 17-19-da Bakı şəhərində keçirilmiş Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının yekunlarına həsr olunmuşdur. Kitabda qurultay nümayəndələri və qonaqların məruzə və çıxışları, habelə qəbul olunmuş sənədlər toplanmışdır.

© "Yurd" NPB - 2008

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ AÇILIŞ MƏRASİMİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2007-ci ilin noyabr ayının 17-dən 19-dək Bakıda Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı keçirilmişdir. Qurultaya müstəqil türkdilli dövlətlərin dövlət və hökumət rəsmiləri, muxtar və federal türkdilli dövlətlərin, muxtar türkdilli vilayətlərin nümayəndələri, millət vəkilləri, ictimai birlik və qeyri-hökumət təşkilatlarının, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən nüfuzlu Azərbaycan və türk icmalarının rəhbərləri dəvət olunmuşlar.

Qurultay çərçivəsində türkdilli xalqlar arasında elm, texnika, mədəniyyət, təhsil, iqtisadiyyat, ticarət, turizm və maliyyə sahələrində əməkdaşlıq, türk dünyasının ortaq mədəni irsinin təbliği, türk gəncliyinin qarşısında duran vəzifələr, onların milli ruhda tərbiyəsinə dair problemlər, müasir qloballaşma proseslərinin xalqlarımızın sosial, mədəni həyatına təsiri ilə bağlı məsələlər müzakirə edilmişdir. Qurultayda türk dünyasını narahat edən bir sıra digər problemlər - Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Şimali Kiprin beynəlxalq təcridəndən çıxarılması, İraq və Əfqanıstanda yaşayan türkdilli xalqların vəziyyəti, Ahıska türklərinin öz tarixi torpaqlarına qayıdışı sahəsində mövcud olan çətinliklərlə də bağlı fikir mübadiləsi aparılmış, bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı rəhbərinin Sərəncamına uyğun olaraq qurultayın keçirilməsi ilə bağlı hazırlıq işlərinin aparılması Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinə həvalə edilmişdir.

Qurultayın yüksək səviyyədə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə birgə Təşkilat Komitəsi yaradılmış, işçi qrupları təşkil edilmiş və digər müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq fondu tərəfindən türkdilli dövlətlərin dövlət və hökumət rəsmilərinə, muxtar və federal türkdilli dövlətlərin, muxtar türkdilli vilayətlərin nümayəndələrinə, millət vəkillərinə, ictimai birlik və qeyri-hökumət təşkilatlarının, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən nüfuzlu Azərbaycan və Türk icmalarının rəhbərlərinə dəvətlər göndərilmiş və tədbirdə iştirak edəcək qonaqların siyahısı dəqiqləşdirilmişdir. Qurultayın Bakı şəhərində keçirilməsi təşəbbüsü türkdilli dövlətlərin rəsmiləri və türkdilli xalqların təmsilçiləri tərəfindən razılıqla qarşılanmışdır.

2007-ci ilin noyabr ayının 17-də rəsmi açılış mərasimindən əvvəl qurultay iştirakçıları Fəxrli Xiyabana gedərək Ümummilli lider Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etmiş, dünyamiqyaslı siyasi və dövlət xadiminin əziz xatirəsini ehtiramla anaraq, abidəsi önünə təbrik qorunfillər düzmüşlər. Sonra qonaqlar görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsini anmış, məzarı üzərinə gül-çiçək dəstələri düzmüşlər.

Fəxrli Xiyabanda ziyarət mərasimi başa çatdıqdan sonra qurultay iştirakçıları Şəhidlər Xiyabanını ziyarət etmişlər.

Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda canlarından keçmiş qəhrəman övladlarımızın xatirəsi ehtiramla yad edilmiş, onların məzarları üstünə gül-çiçək düzülmüşdür. Qurultay iştirakçıları adından "Əbədi məşəl" abidəsinin önünə əklil qoyulmuşdur. Şəhidlər Xiyabanının tarixi və paytaxtımızda görülen abadlıq-quruculuq işləri barədə qurultay iştirakçılarına məlumat verilmişdir. Bildirilmişdir ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin göstərişinə əsasən Şəhidlər Xiyabanında əsaslı yenidənqurma işləri görülmüşdür.

Qurultay iştirakçıları həmin gün türk şəhidlərinin xatirəsinə ucaldılmış abidəni də ziyarət etmişlər. İştirakçılar adından abidənin önünə əklil qoyulmuş, şəhidlərin xatirəsi ehtiramla yad edilmişdir. Qonaqlara məlumat verilmişdir ki, 1918-ci ildə Bakının bolşevik-erməni daşnak qoşunlarından azad edilməsi uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuş 1130 türk əsgəri burada dəfn olunmuşdur.

Abidənin Şəhidlik kitabəsində Azərbaycanın azadlığı uğrunda canlarını fəda etmiş qardaş türk əsgərlərinin adları və soyadları həkk olunmuşdur. 2000-ci ildə Türkiyə və Azərbaycan prezidentlərinin iştirakı ilə abidənin açılış mərasimi olmuşdur. Azərbaycanın daha 5 bölgəsində şəhid türk əsgərlərinin şərəfinə abidələr ucaldılmışdır.

2007-ci ilin noyabr ayının 17-də "Gülüstən" sarayında Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq və əməkdaşlıq qurultayının rəsmi açılış mərasimi olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi, Türkdilli Dövlətlərin və Topluluqların Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Fondu (TÜDEV) və Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin təşkilatçılığı ilə keçirilən qurultayda 30-dan çox ölkədən 800 nümayəndə və qonaq iştirak etmişdir.

"Gülüstən" sarayının foyesində türkdilli dövlətlər arasında münasibətləri, xalqlarımızın çoxəsrlik tarixini, türk xalqlarının birliyi ideyalarının real nəticələrini əks etdirən fotostend və Azərbaycanın zəngin mədəni irsini, turizm imkanlarını, Azərbaycan və Türkiyə arasında "Babaların Tarixi Zəfər və Şəhadət Yolu" adlı birgə beynəlxalq turizm marşrutunu əks etdirən fotostend quraşdırılmışdır.

Sarayın foyesində tarix boyu türkdilli xalqlara, o cümlədən, azərbaycanlılara qarşı törədilmiş terrorları, soyqırım aktlarını, habelə Xocalı soyqırımını əks etdirən "Erməni terroru və vandalizmi" adlı foto-stend nümayiş etdirilmişdir.

Salona toplaşanlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevi, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanı, Şimali Kipr türklərinin lideri Mehmet Əli Tələti və digər türkdilli ölkələrin rəsmi şəxslərini hərarətlə qarşılamışlar.

Qurultay iştirakçıları türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərinin - Heydər Əliyev, Mustafa Kamal Atatürk, Əhməd Yəsəvi, Ərtoğrul Qazi, Əlişir Nəvai, Turqut Ozal və Alparslan Türkeşin əziz xatirəsinə bir dəqiqəlik sükutla yad etmişlər.

Qurultay Təşkilat Komitəsinin Azərbaycan tərəfindən həmsədri, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Nazim İbrahimov giriş sözü ilə açıqdan sonra söz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə verildi.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN NİTQİ

– Hörmətli xanımlar və cənablar!

Əziz qonaqlar!

Əziz qurultay iştirakçıları!

Mən sizin hamınızı Azərbaycanda ürekdən salamlayıram. Bütün qonaqlara “Xoş gəlmisiniz!” deyirəm.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Azərbaycanda keçirilməsi bütün türk dünyası üçün çox böyük hadisədir. Qurultaylar, adətən, Türkiyədə keçirilirdi. Mən xatırlayıram, keçən il biz Antalyada qurultayda bərabər iştirak etmişdik. Orada çox vacib, çox önəmli qərarlar qəbul edilmişdi, çox maraqlı müzakirələr keçirilmişdi. Mən çox şadam ki, növbəti qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi barədə bizim təklifimiz qəbul olundu və bu gün biz bu gözəl qurultayı Bakıda keçiririk. Bu bir daha onu göstərir ki, bütün türk dünyası birləşməyə doğru daha da sürətlə gedir. Buna çox böyük ehtiyac var. Bizim müstəqil ölkə kimi yaşamağımız, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra 5 türk cümhuriyyətinin meydana gəlməsi nəticəsində yaranmış yeni bir vəziyyət, əlbəttə ki, bizi daha sıx birləşməyə sövq edir. Biz bunu fəal şəkildə edirik. Son qısa müddət ərzində Türkiyədə və Azərbaycanda bizim birliyimizi möhkəmləndirən çox vacib tədbirlər keçirildi. Qeyd etdiyim kimi, ötən il Antalyada qurultay keçirildi. Ondan sonra Antalyada türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının zirvə görüşü keçirildi. Bu ilin mart ayında Bakıda Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I forumu keçirildi. Bu gün bu gözəl qurultay keçirilir. Gələn il, 2008-ci ildə Bakıda türkdilli dövlət başçılarının növbəti zirvə görüşü keçiriləcəkdir. Yəni, bütün bu görüşlər, qurultaylar, tədbirlər bir məqsəd güdür - türk dünyası daha da mütəşəkkil olsun, bir-birilə əlaqələrini və dünyadakı mövqelərini daha da möhkəmləndirsin. Bu, bizim hamımızın marağındadır. Bizim birliyimiz nə qədər güclü olsa, hər bir ölkə öz milli maraqlarını bir o qədər uğurla müdafiə edə bilər.

İndi dünyada gedən qloballaşma prosesləri, əlbəttə ki, bizim ölkələrdən də yan keçmir. Amma bununla bərabər biz milli dəyərlərimiz üzərində dövlətlərimizi qururuq. Müstəqil olmayan dövrdə bizi bir xalq kimi saxlayan, milli mənsubiyyətimizi qoruyan bizim tariximiz olubdur, mədəniyyətimiz olubdur, ana dilimiz olubdur, bizim milli musiqimiz olubdur, ədəbiyyatımız olubdur. Bu sahədə birliyin və qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün çox gözəl imkanlar var. Bu gün bu gözəl gündə türk dünyasının iki dahi şəxsiyyətinin unudulmaz kəlamları yada düşür. Ulu öndər Mustafa Kamal Atatürk demişdir: “Azərbaycanın kədəri bizim kədərimiz, Azərbaycanın sevinci bizim sevincimizdir”. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Türkiyə və Azərbaycan bir millət, iki dövlətdir”. Bu kəlamlar bizim münasibətlərimizin təməl prinsipidir. Bu gün Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri məhz bu əsasda qurulur və əminəm ki, bizim uğurlu işbirliyimiz bütün türk dünyasına öz müsbət təsirini göstərir. Bu

iki məşhur tarixi kəlamda çox böyük məna var və çox böyük məhəbbət var. Bu, bizi birləşdirir və mən çox şadam ki, bu gün bizimlə bərabər bütün türk dünyasını əhatə edən qonaqlar bu qurultayda iştirak edirlər.

Bu gün Azərbaycanın tarixində də çox əlamətdar bir gündür. Düz 17 il bundan əvvəl, 1990-cı il noyabrın 17-də Azərbaycanın milli bayrağı ilk dəfə olaraq rəsmi bayraq kimi qəbul edilmişdir. O zaman Azərbaycan hələ müstəqil dövlət deyildi. Hələ ki, biz Sovet İttifaqının tərkibində idik. Hələ ki, Bakıda Azərbaycan Kommunist Partiyası iqtidarda idi. Ancaq Azərbaycanın tarixi torpağı, ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvanda Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin o vaxtkı sədri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı, üçrəngli bayraq Ali Məclisin binasında qaldırılmışdır. Əminəm və şübhə yoxdur ki, bu tarixi hadisə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini yaxınlaşdıran bir addım idi. Bir daha demək istəyirəm ki, o vaxt Azərbaycan müstəqil deyildi. Bizim müstəqilliyə gedən yollarımız müxtəlif istiqamətlərdən keçibdir. Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsi, bütün cəmiyyətin birləşməsi və əlbəttə ki, dövlət bayrağının, üçrəngli bayrağın qaldırılması bu istiqamətdə çox vacib bir addım idi.

Biz gözəl bir gündə toplaşmışıq. Bu da yəqin ki, rəmzi xarakter daşıyır. Müstəqillikdən keçən dövr ərzində bütün türk dövlətləri güclənmişlər. Əgər 1991-ci ildə bizim ölkələrimizdə demək olar ki, həm iqtisadi, həm də siyasi problemlər kifayət qədər idisə, bu gün, 16 il keçəndən sonra biz bütün ağır günlərimizi arxada qoymuşuq, biz bütün böhranlardan şərəflə çıxmışıq. Həm iqtisadi artım, həm siyasi sabitlik, həm də dünyadakı mövqelərimizin möhkəmləndirilməsi bizim ölkələrimizi çox qabağa aparıbdir. Tarix baxımından 16 il o qədər də böyük zaman deyil. Ancaq xalqlarımız sübut etdilər ki, biz müstəqil xalqlar kimi yaşaya bilərik. Müstəqillik ən böyük sərvətdir. Azərbaycan xalqının ən böyük nemətidir. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı müstəqilliyə həsrət qalmışdır. Biz başqa ölkələrin tərkibində yaşayırdıq və müstəqil deyildik. Ancaq bu gün Azərbaycan müstəqil ölkədir. Müstəqilliyimiz bu gün təkcə rəsmi atributlarla deyil, eyni zamanda, bizim siyasətimizlə ölçülür. Azərbaycan müstəqil siyasət aparmaq iqtidarındadır. Nəyin hesabına? Əlbəttə ki, ölkədə gedən iqtisadi, siyasi islahatlar nəticəsində, aparılan böyük quruculuq işləri nəticəsində və eyni zamanda, türk dünyası dövlətlərinin bir-birinə dəstək verməsi nəticəsində.

Mən bizim müstəqil dövlətlərimizin formalaşmasında Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu qeyd etmək istəyirəm. Türkiyə Azərbaycanı müstəqil ölkə kimi tanıyan ilk dövlət olmuşdur. İlk illərdə və bütün dövrlərdə biz Türkiyənin dəstəyini, köməyini hiss etmişik, bu gün də hiss edirik və bu, bizə əlavə güc verir. Biz müstəqil ölkə olanda dünya birliyinə yeni qədəm qoymuşduq. Amma Türkiyə kimi böyük dövlətin, qardaş ölkənin yanımızda olması, əlbəttə, Azərbaycana çox böyük faydalar gətirirdi.

Bu gün isə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində bizim gücümüz, Azərbaycanın artan gücü, eyni zamanda, Türkiyəni gücləndirir. Bu gün qarşılıqlı investisiyaların həcmi ildən-ildə artır. Artıq Azərbaycan investisiyaları Türkiyəyə qoyulur. Bu investisiyalar milyardlarla dollar həcmindədir. Azərbaycanın artan iqtisadiyyatı Türkiyəni gücləndirir və əksinə. Bu yaxınlarda Türkiyə-Azərbaycan biznes forumunun keçirilməsi bu istiqamətdə çox önəmli addımdır. Forumda bütün iqtisadi sahədə olan məsələlər müzakirə edildi və gələcək planlar müəyyən olundu. Ölkələrimizin ildən-ildə artan iqtisadi potensialı, əlbəttə,

bütün türk dünyasını birləşdirəcəkdir. Biz elə etməliyik ki, qarşılıqlı ticarətin təşviqi ilə bir-birimizi gücləndirək. Bu gün bizim ölkələrimizdə kifayət qədər imkanlar var. Həm təbii sərvətlər, həm inkişaf etmiş sənaye, həm də liberal müasir bazar iqtisadiyyatı. Biz öz resurslarımızı birləşdirib böyük gücə çevrilməliyik. Yeni yaradılmış, gənc müstəqil türk cümhuriyyətlərində çox böyük təbii ehtiyatlar var. Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Azərbaycanda birlikdə neft və qazın hasilatı dünyanın ən böyük neft-qaz hasil edən ölkələri səviyyəsindədir. Eyni zamanda, mövcud neft-qaz ehtiyatları dünya enerji bazarına çox böyük təsiretmə gücündə olan həcmdədir. Biz bunlardan səmərəli istifadə etməklə ölkələrimizi inkişaf etdiririk. Eyni zamanda, qardaş Türkiyənin infrastruktur və tranzit imkanlarından istifadə edərək, öz resurslarımızla dünya bazarlarına çıxırıq. Bu, bizi gücləndirir, əlavə maddi imkanlar yaradır, müstəqil siyasət aparmaq üçün bizə çox gözəl şərait yaradır. Eyni zamanda, bütün türk dünyasını birləşdirir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft və qaz kəmərləri dünyamıqayış layihələridir. Bu layihələr bütün bölgədə coğrafi-siyasi və iqtisadi vəziyyəti köklü şəkildə bizim xeyrimizə dəyişdirmişdir. Bu layihələr həyata keçdikcə bizim xalqlarımız bundan çox böyük fayda götürür. Biz Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən neft-qaz yataqlarından səmərəli istifadə etməklə Türkiyə ərazisi ilə dünya bazarlarına çatdırırıq. Bu yeni iqtisadi, enerji dəhlizlərinin açılması bizim müstəqilliyimizi daha da gücləndirir. İndi enerji müstəqilliyi ölkələrin müstəqilliyi deməkdir. Biz enerji cəhətdən tam müstəqil ölkəyik. Amma dünya bazarlarına çıxışımız yoxdur. Bu çıxışı bizim üçün qardaş Türkiyə təmin edir və bundan bütün türk dünyası faydalana bilər.

Mən əminəm ki, gələcəkdə bu sahədə mövcud olan əməkdaşlıq daha da dərinləşməlidir, yeni ölkələri əhatə etməlidir. Türkiyə və Azərbaycan uzun illər ərzində bu sahədə çox səmərəli işləyir. Vaxtilə əfsanə kimi tanınan layihələri bizim təşəbbüsümüzlə, birgə söylərlə, rəhbərlərin iradəsi və xalqların dəstəyi ilə gerçəkləşə çevirmişik. İndi artıq bu yollar açılıbdır. Bunlar yeni yollardır, gələcəyə aparan yollardır. Bu yollar müstəqilliyin möhkəmlənməsinə gedən yollardır. Mən əminəm ki, bu gözəl imkanlardan bütün türk dünyası istifadə edəcəkdir.

Əlbəttə, bizi birləşdirən bizim tariximizdir, - xalqlarımız əsrlər boyu bir yerdə yaşamış, yaratmışlar, - ənənələrimizdir, bizim mədəniyyətimizdir, dilimizdir, kökümüzdür, etnik mənsubiyyətimizdir. Bu, gələcək inkişaf üçün çox böyük bir əsasdır. Ancaq bununla bərabər, onu da bilirəm ki, dünyada başqa ölkələr var ki, onlar da etnik cəhətdən bir-birinə yaxındır, onların da etnik mənsubiyyəti birdir, onlar da əsrlər boyu bir yerdə yaşamışlar və bir yerdə olmuşlar. Amma bu, heç də o demək deyil ki, onların indiki maraqları və ya siyasi baxışları üst-üstə düşür, yaxud da dostluğu yüksək səviyyədədir.

Yəni, bu, çox böyük bir üstünlükdür, çox böyük bir zəmindir. Bu zəmin üzərində qurulan münasibətlər xalqların bir-birinə bağlı olmasından, siyasətçilərin bir-birinə yaxın olmasından, maraqların üst-üstə düşməsindən asılıdır. Bizim aramızda - Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dostluq, qardaşlıq münasibətləri bütün sahələrdə özünü büruzə verir. Həm xalqlarımız birdir, həm xalqlara rəhbərlik edən insanlar dostdur, qardaşdır, həm də qeyri-hökumət sektoru - millət vəkili, bütün elm adamları, ziyalılar bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu, bizim birliyimizi daha da gücləndirir. Mən bugünkü qurultaya bu prizmadan baxıram. Bu qurultay, əlbəttə, çox gözəl qərarlar qəbul edəcəkdir. Əminəm ki, burada

aparılan müzakirələr həm praktik cəhətdən, həm elmi cəhətdən, həm də bizim bütün sahələrdə işbirliyimiz baxımından çox önəmli olacaqdır. Ancaq bununla bərabər, əminəm ki, Azərbaycanda keçirilən bu qurultay bütün türk dünyasının birləşməsində çox mühüm bir addımdır. Mən şübhə etmirəm ki, qurultayın nəticələri bizim birliyimizi daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Biz indi elə bir mərhələdəyik ki, bütün imkanlardan istifadə edib öz mövqelərimizi daha da möhkəmləndirməliyik. Bu sahədə, əlbəttə, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın fəaliyyətindən çox şey asılıdır. Təsadüfi deyil ki, bu ilin mart ayında Bakıda Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I forumu keçirilmişdir. Forum türk və Azərbaycan diaspor təşkilatlarının birləşməsi işində çox mühüm rol oynamışdır. Biz artıq bunun nəticələrini görməkdəyik. Demək olar ki, indi bütün ölkələrdə türk və Azərbaycan diaspor təşkilatları birgə fəaliyyət göstərir, birgə işlər görürlər. Bizi narahat edən, bizim əleyhimizə yönəldilən tədbirlərin qarşısını almaqda da birlikdə çıxış edirlər. Bir-birinin imkanlarından, təşkilatlanma imkanlarından istifadə edirlər. Bəzi hallarda bizə qarşı aparılan ədalətsiz kampaniyalara qarşı çox əsaslandırılmış mövqe ortaya qoyurlar. Övvəllər bizim buna imkanımız yox idi.

Azərbaycan gənc müstəqil ölkə idi. Müstəqilliyimizin ilk illərində bu sahədə o qədər də böyük imkanlarımız yox idi. Amma bu gün bu sahəyə böyük diqqət göstərilir. Türk diaspor təşkilatlarının bütün dünyada çox böyük tarixi var. Azərbaycan diaspor təşkilatları gəncdir. Amma bunlar birləşərək, bir nöqtəyə vuraraq öz məqsədlərinə nail olurlar, ölkələrimizi müdafiə edirlər, ölkələrimizin milli maraqlarını müdafiə edirlər. Biz dövlətlər də öz dəstəyimizlə onları gücləndiririk. Onların orada bütün strukturlarda fəal olması bizim gücümüzdür. Onlar həm iqtisadi sektorda, həm də siyasi müstəvidə - yaşadıkları ölkələrin parlamentlərində təmsil olunmalıdırlar. Onların təsir imkanları daha da güclü olmalıdır. O təsir imkanları ölkələrimizin milli maraqlarına xidmət edəcəkdir.

Biz, Türkiyə və Azərbaycan, bəlkə də, dünyada nadir ölkələr ki, çox böyük təşkilatlanmış, böyük maliyyə imkanlarına malik olan erməni lobbisi və dünya erməniləri bizə qarşı kampaniya aparırlar. Başqa ölkələrin belə problemləri yoxdur. Amma bizə qarşı əsassız ittihamlar, əsassız iddialar, düşmənçilik addımları var və əlbəttə, bu, bizi biganə qoya bilməz. Biz buna hazır olmalıyıq. Ermənistanın, erməni lobbisinin və onun himayəsi ilə bəzi inkişaf etmiş ölkələrin riyakar siyasətçilərinin əsassız ittihamlarına qarşı biz öz həqiqətimizi qoymalıyıq. Çünki haqq-ədalət bizim tərəfimizdədir.

Erməni lobbisi və Ermənistan 1915-ci ilin hadisələrinə görə Türkiyəni daim bütün ölkələrdə günahlandırmaq istəyir. Bütün ölkələrin parlamentlərində qondarma "soyqırımı"nı tanıtdırmaq istəyir. Bu, böyük erməni yalanıdır, böyük erməni təxribatıdır. Ermənilər həmişə türklərə, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti aparmışlar. Keçmiş tarixdə də belə olub, yaxın tarixdə də belə olubdur və Xocalı soyqırımı bunun bariz nümunəsidir. Günahsız insanları, uşaqları, yaşlı qadınları qətlə yetirmək soyqırım deyil, bəs nədir? Ancaq əfsuslar olsun ki, dünya birliyi bunu ya görmür, ya da görmək istəmir, ermənilərin, erməni lobbisinin və dünya ermənilərinin uydurma "faktları" əsasında qərar qəbul edirlər. Biz buna qarşı öz siyasətimizi, öz həqiqətimizi qoymalıyıq, öz təbliğatımızı, öz gücümüzü qoymalıyıq. Əlbəttə ki, həqiqəti çatdırmaq, təbliğ etmək, bütün dünyaya yaymaq bizim işimizdir – dövlətlərin, diaspor təşkilatlarının, hər bir vətənpərvər insanın işidir.

Biz indi bunu edirik və bu sahədə Türkiyə dövlətinin, türk xalqının fəal çalışmaları nəticəsində Amerika Konqresinin Xarici Əlaqələr Komitəsində qəbul edilmiş ədalətsiz qərarın müzakirəsi dayandı və onun davamı olmadı. Yəni, bu, Türkiyənin gücü hesabına mümkün oldu. Amma burada, əlbəttə ki, müxtəlif amillərin mövcudluğu vacibdir. Təbliğat, bizim həqiqətə əsaslanmış sözlərimiz və eyni zamanda, bizim gücümüz. Bizim gücümüz isə birliyimizdədir. Biz nə qədər güclü olsaq, bizim həqiqətimiz də bir o qədər üstün olacaqdır. O qədər də bizim sözüümüzü eşidəcəklər, bizim sözüümüzə hesablaşacaqlar. Ona görə, bir daha mən bu məsələyə qayıtmaq istəyirəm ki, bizim birliyimiz ölkələrimizin gələcəyi üçün başlıca şərtidir və bizim gücümüz bundadır.

Azərbaycana qarşı uzun illər aparılan işğalçı siyasət, əfsuslar olsun ki, dünya birliyi tərəfindən lazımi səviyyədə pislənilmir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulubdur. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 1 milyondan çox soydaşımız qaçqın, köçkün vəziyyətinə düşübdür. Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri tamamilə dağıdılıb. Bizim məscidlərimiz, qəbirlər, bütün binalarımız orada yerlə-yeksan edilibdir. Heç kim buna reaksiya vermir. Heç kim buna görə Ermənistanı cəzalandırmır. Bizim qarşımızda seçim qalmır. Biz nə etməliyik?! Biz artıq 13 ildir sülh danışıqları aparmaqla çalışırıq ki, öz ərazi bütövlüyümüzü danışıqlar yolu ilə bərpa edək. Amma görəndə ki, bu baş vermir, biz başqa üsullara əl atmağa məcburuq.

Yenə də qayıdıram bizim əsas mövzumuz - yenə də birlik, yenə də bizim gücümüz. Biz bütün işlərimizdə öz gücümüzə əsaslanmalıyıq və öz haqqımızı bərpa etməliyik. Mən şübhə etmirəm ki, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəkdir. Azərbaycanın işğal altındakı bütün bölgələri azad olunacaq və bizim soydaşlarımız oraya qayıdacaqlar və o gün uzaqda deyildir.

Əziz dostlar! Mən bu gözəl gündə sizi bir daha ürəkdən salamlayıram. Azərbaycana gəlmiş bütün qonaqları səmimiyyətlə salamlayıram. Sizə "Xoş gəlmisiniz!" deyirəm. Siz öz gəlişinizlə, burada olmağınızla Azərbaycana böyük sevinc gətirdiniz. Bu gün bütün türk dünyası Azərbaycandadır. Bu gün bütün türk dünyası birdir. Mən arzu edirəm ki, türk dünyası həmişə bir olsun. Həmişə bir yerdə olsun və gələcək işlərimiz nəticəsində bizim gücümüz artsın, imkanlarımız artsın, türk dünyası rifah içində yaşasın və bütün türk dövlətləri çiçəklənsin, inkişaf etsin.

Sağ olun.

TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ BAŞ NAZİRİ RƏCƏB TAYYİB ƏRDOĞANIN NİTQİ

Çox hörmətli cümhurbaşqanlarımız! Çox hörmətli qonaqlar!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında iştirak etməkdən, çox hörmətli Prezident İlham Əliyevin qonağı kimi dost və qardaş Azərbaycana gəlməkdən duyduğumuz məmnunluğu xüsusi ifadə edərək sözlərimə başlamaq istəyirəm. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin nümayəndələrini, müxtəlif coğrafi məkanlardan şövq və sevincə Bakıya gələrək, qardaş xalqlar arasında əməkdaşlığı gücləndirən bu qurultayda iştirak edən bütün dostlarımızı səmimi qəlbdən salamlayıram.

Bu qurultayların keçirilməsinə səbəbkar olan Heydər Əliyevi, Alparslan Türkeşi rəhmət və ehtiramla anıram.

Buradan Aşqabada, Daşkəndə, Buxaraya, Səmərqəndə, Almatıya, Bişkekə, Lefkoşaya, Ankaraya, Kərkükə "Salam olsun!" deyirəm. Buradan bütün insanların xoşbəxtliyi, səadəti, ədalətin, mərhəmətin, haqqın səsi yüksəlsin və inşallah, bu səs bütün insanlığın vicdanında yer alsın deyirəm.

Keçən il Antalyada keçirilən X qurultaydan sonra indi XI qurultayın qardaş ölkədə, Azərbaycanda keçirilməsinə təmin edən dəyərli qardaşım Prezident Əliyevə və bu qurultayın gerçəkləşməsində əməyi olan hər kəsə öz adımdan və millətim adından təşəkkür edirəm.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əbədi əlaqələrin memarlarından olan böyük dövlət xadimi və siyasi xadim Heydər Əliyevin Türkiyə və Azərbaycan barədə "Biz bir millət, iki dövlətlik" kəlamı bu gün yenidən burada dəfələrlə səsləndirilir. Bu, bizim üçün xüsusi qürur mənbəyidir. Eynilə bütün cümhuriyyətimizin qurucusu Atatürkün sözləri, bir az əvvəl hörmətli Cümhurbaşqanımızın da dəyərli qardaşlarımızın qarşısında ifadə etdiyi "Azərbaycanın kədəri bizim kədərimiz, sevinci bizim sevincimizdir" kəlamı dostluğumuza və gələcəyimizə işıq salmaqdadır. Bunlar bizim əlaqələrimizi möhkəmləndirir, bizi bir-birimizə daha güclü tellərlə bağlayır.

Dəyərli qardaşlarım, dostlarım! Geniş bir coğrafiyada yerləşən ölkələrimiz və qardaş cəmiyyətlərimiz tarixin dərinliyindən gələn yaxın, güclü və sarsılmaz tellərlə bir-birinə bağlıdır. Bu qardaşlığımız köklərini qədim dəyərlərimizdən, dərin tarixi, mədəni və insani əlaqələrdən almaqdadır. Bizləri birləşdirən bu əlaqələr həm də ölkələrimizə böyük imkanlar bəxş etməkdədir. Tarixi hadisələr keçmişdə bu əlaqələrimizin ortaya çıxmasını əngəlləmiş və aramıza sərhəd qoymuşdursa da, xoşbəxtlikdən, bu gün tarixi imkanlarla üz-üzəyik. Bunları dəyərli qardaşım Əliyev bir az öncə açıqladı.

Əldən verdiyimiz fərsətləri nəzərdən keçirərək, yeni bir dirçəliş məşəli yandırmamızın qarşısında heç bir əngəlin olmadığını yaxşı bilməli və önümüzdəki tarixi fərsəti tarixi imkana çevirməliyik. Bunun üçün təməlində qardaşlıq duran əlaqələrimizi

canlandıraraq əməkdaşlığımıza bəraət qazandırmalı, xalqlarımız arasındakı yaxınlığı gücləndirərək sosial, mədəni və iqtisadi baxımdan yenidən yüksəlişə nail olmalıyıq.

Dünəndən bu günə, son 15 ildə keçdiyimiz yol açıq şəkildə göstərmişdir ki, bir-birimizə qovuşmağı əngəlləyən maneələrin artıq hamısı aradan qalxmışdır. Birlikdə qura-
cağımız yeni bir dünya və aydın gələcək bizləri gözləyir. Bu gələcəyimizin memarı yenə bizlər olacağıq. Biz hərtərəfli inkişaf və qardaşlıq əlaqələrimizi gücləndirdikcə, yeni və sağlam körpülər yaratdıqca, hər zaman hörmətlə andığımız atalarımızın rüyalarını da ger-
çəkləşdirmiş olacağıq. İndi hamımızı bir araya gətirən, siyasətçisi, sənətçisi, elm adamı və tələbəsi ilə ölkələrimizi əlaqələndirən bu cür qurultaylar ortaq gələcək cəmiyyə-
timizin yaradılmasında əsas dönüş nöqtəsidir. Xüsusilə, burada aparılan müzakirələrə və irəli sürülən birgə fikirlərə, göstərilən hədəflərə böyük dəyər verdiyimizi qarşınızda bir daha söyləməkdən böyük şərəf duyuram.

Əziz qardaşlarım, diqqətinizi xüsusilə yaxın ətrafımızda meydana çıxan hadisələrə yönəltmək istəyirəm. Bütün dünyada siyasi, iqtisadi inkişafı yanaşı, əsasən İraqda, Yaxın Şərqdə yaşananlarla bağlı daha ayıq olmalı, hadisələrdən mühüm nəticələr çıxarmalıyıq. Müştərək yaşadığımız coğrafiyada və ya digər yerlərdə meydana çıxan hadisələr bütün türk dünyasını da maraqlandırmalıdır. Bu hadisələrə münasibət bildirməliyik. Əks təqdirdə, bizi ağır nəticələrlə üz-üzə qoyacaq hadisələr baş verə bilər.

Keçən həftə Amerika Birləşmiş Ştatlarına səfərim zamanı da söylədiyim kimi, Qarabağ məsələsi bunların içində, bəlkə də, ən ağır yaralardan biridir. Bəli, Qarabağ hamımızın qanayan yarasıdır. Burada bizlərə ev sahibliyi edən dəyərli qardaşlarımızın torpaqlarının önəmli bir hissəsi qonşu dövlətin işğalı altındadır. Bir milyondan çox qardaş və bacılarımız bu haqsız işğalın nəticəsində öz ölkəsində məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Bu acı vəziyyət hamımızın ürəyini sızlatsa da, beynəlxalq aləmin biganə qaldığı aşkar bir haqsızlıqdır. Ortada oynanan bir oyun var. Bölgəmizdə sülhün, təhlükəsizliyin, rifahın və əməkdaşlığın hakim olması üçün ən əsas şərtlərdən biri Ermənistanın bu işğala son qoyması, münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları əsasında həllidir.

Ortada Amerikanın, Fransasın və Rusiyanın həmsədr olduğu Minsk Qrupu var. Yaxşı, indiyə qədər verilmiş mühüm bir qərarı varmı ki, haqlısınız?! Amma yoxdur. Ermənistan beynəlxalq dəyərlərə, insan haqlarına, qonşuluq əlaqələrinə, heç bir hüquqi davranışa sığmayan bu qəbul edilməz vəziyyətə və haqsız işğala dərhal son qoymalıdır. Türkiyə bu məsələdə hər zaman can qardaşı Azərbaycanın yanında olmuşdur. Bundan sonra da yanında olacaqdır.

İraqdakı türkmən qardaşlarımızın da vəziyyəti açıq şəkildə ortadadır. Orada da eyni sıxıntı yaşanmaqdadır. Heç kim oradakı türkmən qardaşlarımızın düşdüyü vəziyyəti gündəmə gətirmir. Şimali Kiprdə yaşayan türklər uzun illərdir ədalətli mücadiləsinə, xoşniyyətli çözüm çalışmasına rəğmən blokada məruz qalmaqdadır. Bununla bağlı beynəlxalq toplantılarda görüşlər, müzakirələr keçirilmişdir. Bizə söz vermişlər. Elə söz vermişlər ki, - nümunə ön son yaşadığımız zamanda çox açıq və aydındır, - 2004-cü ilin aprel ayında keçiriləcək referendumda müsbət nəticə çıxarın, amma qalan işlərə qarışmayın. Şimali Kipr xalqı bu vədi yerinə yetirmiş, müsbət nəticə çıxarmışdır. Güney Kipr isə "Annan planı"na "yox" demişdir. Amma Güney Kipri mükafatlandırdılar, Şimali Kipri cəzalandırdılar. Baxın, bunların səmimiyyəti, dürüstlüyü budur. Mən bunu özlərinə

söylədiyim üçün burada da açıq deyirəm. Yəni, burada söyləyirəm, ancaq onların özlərinə söyləmirəm kimi deyil. Məhz onların özlərinə dediyim üçün burada açıq söyləyirəm və hər görüşdə də bunu deyirəm. Deyirəm ki, səmimiyyət üzrə testdə sinifdə qaldınız.

Balkan yarımadasında və ya müştərək coğrafiyamızın müxtəlif bölgələrində yaşayan soydaşlarımızın sıxıntıları hamımızın ümumi dəridir. Keçən ay Balkan yarımada-
sında, Rumıniyada idim. Rumıniyada yaşayan soydaşlarımıza baş çəkdim, dağlara qədər getdim, orada onlarla bir yerdə oldum. Gördüm ki, eyni dərd, eyni qəm orada da davam edir. Bütün bu məsələlərin öhdəsindən gəlməyimiz üçün bir yol var. O da hər zaman söylədiyimiz kimi, aramızda daha sıx işbirliyinin, sürətli inkişafın olmasıdır.

Dəyərli cümhurbaşqanları!

Hörmətli iştirakçılar!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Əsrimiz həmrəylik əsridir. Əməkdaşlıq və həmrəylik bu gün üçün, bəlkə də, çox artmaqda olan böyük imkanlarımızı həyata keçirmək fürsəti yaradacaqdır. Biz bir-biri-
mizin təbii ortaqlarıyıq. Tariximizə, mədəniyyətimizə, inancımıza söykənərək, aramız-
dakı əməkdaşlıq potensialını hərəkətə gətirməliyik. Məhz bu qurultay da bu məsələləri hərtərəfli, vahid mövqedən yanaşaraq müzakirə etmək, dəyərləndirmək imkanı yarada-
caqdır. Bugünkü dünyada uğur qazanmağın yolu, əsasən əməkdaşlıq və həmrəylik içində yaşamaqdan keçir. Biz həmrəylik içində olmasaq, halımız necə olar?! Bizi parça-parça edirlər. Ona görə də biz həmrəylik içində yaşayacağıq.

Özümüzü dünyadan təcrid etməklə hədəflədiyimiz yerə gəlməyimiz mümkün deyil-
dir. Bu məqsədlə demokratikləşmə, qanunun aliliyi, şəffaflıq, yaxşı idarəetmə, əsas insan hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi, regional və global integrasiya söylərini güclən-
dirmək gələcək baxışlarımızın təməli olmalıdır. Ortaq bölgəmiz olan Avrasiyanın insan və təbii ehtiyatları bütün problemlərin həllinə imkan verəcək həcmdədir. Rəqabət əvəzi-
nə əməkdaşlıq ruhunun hakim olması hamımızın xeyrinə olacaqdır. Bu günə qədər qardaş xalqlar arasında mühüm addımlar atmağa, əlaqələri irəliyə aparmağa səy göstərmişik. Bu baxımdan Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin səviyyəsinin bir çox cəhət-
dən nümunə götürülməsinin vacib olduğunu vurğulamaq istəyirəm. Türkiyə ilə Azərbay-
can arasında son illərdə həyata keçirilən və bir zamanlar xəyal belə edilməsi mümkün olmayan böyük layihələr hazırda əməkdaşlıq və həmrəyliyin ən parlaq nümunəsidir. Keçən il istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, yaxın vaxtlarda tam həcmdə fəaliyyətə başlayacaq Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz kəməri və indi, inşallah, təməlini qoymağa hazırladığımız Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti - ölkələrimizi yaxınlaşdıran tellərə misal göstərilən bu layihələr Asiya ilə Avropanı, Şərq ilə Qərbi bir-birinə yaxınlaşdırmaqda iştirakçı ölkələrin iqtisadi inkişafını gücləndirir və geostrateji önəmlərini artırır.

Eyni zamanda, qloballaşmada önəmli olan bu layihələrin daha geniş bir məkanda bütün qardaş xalqlarımızın iştirakına açıq olaraq, bölgəmizin rifahını, əməkdaşlığını və sabitliyini artırmasını birlikdə düşünməyimiz və qiymətləndirməyimiz gərəklidir. Keçir-
diyimiz son qurultayda vurğuladığım kimi, necə ki, ingilis dilində danışan ölkələr, fran-
sızca danışan ölkələr, ispanca danışan ölkələr öz aralarında eyni dil və mədəniyyət ətra-

finda bir araya gəlirlər, bizlər də xarici siyasətdə əlaqəli şəkildə belə bir iş görə bilərik. Gözəl dilimizi danışan türkdilli dövlətlər topluluğu həm beynəlxalq səviyyədə xalqlarımızın mənafelərini daha yaxşı qorumağımıza imkan verəcək, həm də sülh və sabitliyi möhkəmləndirəcəkdir. Bu çərçivədə vahid dil istiqamətində çalışmaları da artırmalıyıq. Ortaq tariximizin yenidən yazılması və bu müştərək tarixin dərslik kimi oxudulması üzərində dayanılmasının bir mövzu olduğunu təkrar xatırlatmaq istəyirəm. Türk cümhuriyyətləri arasında hər cür əməkdaşlığın daha planlı və əlaqəli olmasının, başqa sözlə, təsisatlı hala gəlməsinin vaxtı gəlmişdir. Bu məqsədlə mən türkdilli ölkələrin dövlət başçıları zirvəsinin daimi bir katibliyinin yaradılmasını bu qurultayda təklif edirəm. Bu daimi katiblik, nə etdik, nə edirik, nə edəcəyik - bunu daim izləməli və bizləri sonrakı zirvə görüşlərinə hazırlamalıdır. Digər tərəfdən, Antalyada türkdilli ölkələrin dövlət başçıları zirvə görüşündə Qazaxıstan Prezidenti hörmətli Nursultan Nazarbayev tərəfindən dilə gətirilən parlamentlərarası şuranın və məşvərət şurasının yaradılması istiqamətində də işlərə başlamalıyıq.

Dəyərli dostlar!

Gələcək barədə dəyərli qardaşlarımla paylaştığım baxışları gerçəkləşdirə bilmək yenə bizlərin əlindədir. Bunu edə bilmək üçün gücümüzün, bacarığımızın və ən başlıcası, iradəmizin olduğuna əminəm. Gələcəkdə bugünkündən daha yaxın, daha güclü və sağlam əlaqələr və əməkdaşlıq içində olacağımıza da eyni şəkildə inanıram. İnanın, bunu gerçəkləşdirə bilməsək, gələcək nəsillərə hesabat verə bilmərik. Ortaq gələcəyimizi qura bilməyimiz üçün bu qurultay kimi ortaqlar forumlarında qəbul edilən qərarları, bəlkə, addım-addım, amma real və qətiyyətli bir şəkildə həyata keçirə bilməliyik. Burada qəbul olunacaq qərarlar, yaradılacaq ortaqlar baxış biz idarəedənlər üçün yol göstərici və işiq olacaqdır. Bu müddətdə dəstəyimizi heç bir zaman əsirgəməyəcəyimizi, daim çalışmalarımızda iştirak edəcəyimizi açıq şəkildə bildirməkdən məmnunluq duyuram.

Hörmətli cümhurbaşqanları!

Dəyərli qardaşlarımla!

Hörmətli qonaqlar!

Burada iştirak edən bütün dəyərli qonaqlar bilir ki, başqalarının xəyal belə edə bilmədiyini türk topluluqları gerçəkləşdirməyə qadirdir. Bunu keçmişdə bacardıq, indi də bacara bilərik. Ortaqlar tariximizdə olduğu kimi, bundan sonra seyr edən və ya izləyən deyil, öndə gedən, təyin edən olmalıyıq, olacağıq. Başqa çarəsi yoxdur.

Yəni, bu topluluqlar gündəliyi müəyyən edilən yox, gündəliyi müəyyən edən topluluqlar olmalıdır. Çünki lider ölkələr və ya lider ölkə olmağın yolu buradan keçir. İnşallah, bizlər də həsəd aparılan ölkələr olacağıq. Bunu burada iştirak edən və ya burada olmasa da, könü, ruhu və vicdanı bizlərlə olan bütün qardaşlarımız edəcəklər. Bu yöndə qətiyyətli addımlar atdığımız təqdirdə bugünkündən daha gözəl günləri birlikdə yaşayacağıq.

Bu arzu və inancımı təkrar vurğulayaraq, sizləri hərərətlə qucaqlayırlar, sizin vəsi-tənizlə digər türk ellərindəki qardaşlarıma salamlarımı göndərir, ev sahibinə - qardaş Azərbaycanın Prezidentinə və qurultayın gerçəkləşməsinə töhfə verən bütün qardaşlarıma bir daha öz adımdan və millətim adından təşəkkürümü bildirirəm.

ŞİMALİ KİPR TÜRK XALQININ LİDERİ, CÜMHURBAŞQANI MEHMET ƏLİ TƏLƏTİN ÇIXIŞI

Hörmətli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti!

Hörmətli Türkiyə Respublikasının Baş naziri!

Dünyanın müxtəlif ölkələrindən və guşələrindən gəlmiş və bu qurultayda iştirak edən hörmətli nümayəndələr!

Hamınızı səmimi qəlbədən salamlayırlar və təbrik edirəm. Şimali Kipr türklərindən sizə sevgi və salamlar yetirirəm.

Hörmətli Prezident və hörmətli Baş nazir türk dünyasının qarşılaşdığı problemləri, onların həlli yollarını çox gözəl şəkildə açıqladılar. Mən bunları təkrarlamayacağam. Amma Şimali Kipr türklərinin qarşılaşdığı problemləri sizin diqqətinizə çatdıracağam. Türk dünyasının dəstəyi ilə bunların həll olunacağına inanıram və bu günə qədər olan dəstəyinizin bundan sonra da davam etməsini rica edirəm.

Bilirsiniz ki, Kipr Türkiyənin cənubunda kiprli türklərin və kiprli yunanların ortaqlar vətənidir. Onlar uzun illərdir ki, gah müharibə şəraitində, gah da sülh içində burada yaşamışlar. 1960-cı ildə Kiprdə ortaqlar bir respublika - Kipr Respublikası yaradılmışdır. Həmin dövrdə yunanlar və türklər bərabər hüquqlu iki xalqlar olaraq iqtidarı, ölkə rəhbərliyini paylaşmışlar. Amma 1963-cü ildə kiprli yunanların bütün adada hegemon olmaq səbəbi ilə başladıkları hücumlarla bu respublika yıxılmışdır. Həmin vaxtdan sonra kiprli türklər və yunanlar bir-birindən ayrılmışlar. O tarixdən etibarən kiprli türklər yavaş-yavaş öz dövlətlərini təşkil etmişlər. Parçalanma 1974-cü ilə qədər davam etmişdir. 1974-cü ildə Yunanıstan Kipri özünə birləşdirmək istəyəndə, Türkiyə Respublikası adaya zəmanət hüququndan istifadə edərək, məsələyə müdaxilə etmişdir. Yəni, Türkiyə beynəlxalqlar hüquq çərçivəsində, kiprli türklərin çağırışları əsasında adaya girmişdir. O vaxtdan bəri Kipr probleminin həlli üçün böyük səylər göstəririk. Başqa türkdilli dövlətlərin yaşadığı sıxıntıları və bayaqlar deyildiyi kimi, xüsusilə, qardaş Azərbaycan xalqının yaşadığı sıxıntıları, onun oxşarını biz də yaşamaqdayıq.

Beynəlxalqlar hüquq, beynəlxalqlar təşkilatların çağırışları və dəstəkləri, təəssüf ki, Kipr problemində də yada düşmüş. Eynən Azərbaycanın qarşılaşdığı Qarabağ problemində olduğu kimi. Biz Azərbaycan xalqının acısını, Azərbaycanda olan qaçqın-köçkünlərin acısını çox yaxşı başa düşürük. Çünki biz də eyni problemləri yaşayırıq. Əmin olun ki, bütün kiprli türklər Azərbaycanın bu acısını ürəklərində hiss edirlər.

Kipr məsələsində də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qərarları yerinə yetirilmir. Kipr Respublikası hələ də mötəbər dövlət olaraq qəbul edilir.

Bizim hər hansı bir ölkə ilə əlaqələr qurmağımız, hər hansı bir ölkəyə səfərimiz, eləcə də hər hansı bir ölkədən insanların Şimali Kiprə gəlib bizimlə görüşməsi, yunan tərəfinin səyləri ilə əngəllənməyə çalışılır, buna etiraz edilir. Avropa Şurasının üzvü olmaqdan istifadə edilərək, Avropa İttifaqlar ölkələrinin də dəstəyi ilə bizimlə əlaqəsi olan

qardaş, dost ölkələrə təzyiqlər edilir. Avropa İttifaqı ilə imzalanacaq müqavilələr bəhanə edilərək, təzyiqlər olunur. Biz bu sıxıntıları illərlə yaşayırıq. Biz böyük fədakarlıq göstərərək, 2004-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin təklif etdiyi planı dəstəklədik. Özü də bilirdik ki, bu plan baş tutarsa, Şimali Kipr əhalisinin üçdəbiri yaşayış yerini dəyişdirəcəkdə.

Biz niyə bunu etdik? Çünki demişdilər ki, əgər siz "bəli" desəniz, Kipr problemi həll ediləcək. Kipr bir bütöv olaraq Avropa İttifaqına girəcəkdir. Əgər olmazsa, dünya ilə əməkdaşlıq etməyən, dünya birliyinin istəklərinə zidd davrananlar rahat ola bilməyəcəkdir. Yəni, artıq kiprli türklər təcrid edilməyəcəklər, əksinə, Kiprin yunan tərəfi təcrid olunacaqdır. Bunu Amerika, İngiltərə, Avropa İttifaqı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı dəfələrlə bildirmişdir. Hətta, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası qərar da qəbul etmişdi ki, Kipr probleminin həlli ancaq "Annan planı" çərçivəsində ola bilər. Təhlükəsizlik Şurasının bu qərarı Dağlıq Qarabağ barədə qərarlar kimi bir qərar idi. Ancaq Kiprin yunan tərəfi "yox" dedi. Onun lideri televiziya ilə çıxış edib güclü bir "yox" istəyirəm deməsinə baxmayaraq, Avropa İttifaqı və dünya hələ də onları Kiprin məsul hökuməti kimi qəbul edir.

O dövrdə Avropa İttifaqının genişlənmə məsələlərinə cavabdeh olan komissarı hörmətli Günter Verhoygen "aldadıldığımı hiss edirəm" demişdi. Çünki Kiprin yunan tərəfi ona demişdir ki, narahat olmayın, əgər türklər qəbul edərsə, biz də qəbul etməyə hazırıq. Hörmətli Verhoygen, Avropa İttifaqı və BMT buna inanmışdı. Amma belə olmadı. Belə olmadığı halda, kiprli türklərə qarşı qadağa götürülməli idi. Bununla əlaqədar heç bir addım atılmadı. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bildirdi ki, kiprli türklərin təcridi və lazımsız məhdudiyyətlər götürülməlidir. Avropa İttifaqı kiprli türklərə qarşı iqtisadi təcridin götürülməsi barədə qərar qəbul etdi. Ancaq heç birini yerinə yetirmədilər.

Təbii ki, bu gün üzümü baxmaqdan bir az utanırlar. Biz onlara tez-tez bu sözlərini xatırladıırıq və onların hərəkət etmələrini istəyirik. Əslində, çox şey də istəmirik. Biz Təhlükəsizlik Şurasının qərarları çərçivəsində Kipr probleminin həllinə hazır olduğumuza görə eyni davranışı qarşı tərəfdən də gözləyirik. Əvvəlki günlərdə, Kiprin yunan tərəfinə konkret təkliflər etdim. Kiprin yunan lideri, guya Kipr problemini bilmirmiş kimi, dedi ki, hazırlığa ehtiyacımız vardır.

Nə hazırlıqdır? Bəlkə də, haqqında ən çox kitab, məqalə yazılmış, qəzet xəbəri çıxmış mövzu Kipr problemidir. İnternetə girib "Kipr problemi" yazın, minlərcə kitab və məqalə taparsınız. Nəyin hazırlığını edəcəyik? Bu, edilmişdir - BMT-nin cildlərlə sənədləri vardır. Ancaq yenə israr edir, hazırlıq istəyirlər. Biz bunu qəbul etdik. Dedik ki, beş dənə komissiya yaradaq, onlar iki ay yarım hazırlıq işləri görsün. Sonra üzbəüz oturub müzakirələrə başlayaq, 2008-ci ilin sonuna qədər Kipr problemini həll edək. O isə dedi ki, yox, mən müddət məhdudiyyəti qəbul etmirəm. Bu nə deməkdir? Müddət məhdudiyyəti qəbul etməmək məsələni sonsuzluğa qədər uzatmaq deməkdir.

Kiprli türklər fikirlərində qətidirlər, təslim olmaq niyyətində deyillər. Kiprli yunandar nəyi gözləyirlər, niyə vaxtı uzadırlar? Əslində, səbəbi bəllidir. Onların planları başqadır. Hər işdə bizi dəstəkləyən və hər zaman təşəkkür etdiyimiz Türkiyə Respublikası Avropa İttifaqına doğru irəliləyir. Avropa İttifaqının Türkiyə Respublikasından götürəcəyi

çox şey vardır. Buna görə də qapılarını açmış və ya açmaq məcburiyyətində qalmışdır. Kiprin yunan tərəfi də Avropa İttifaqının üzvüdür. Türkiyənin bu yolda irəliləyərkən onlara möhtac olacaqlarını zənn edirlər. Türkiyə bu yolda irəliləyərkən önünə əngəllər çıxaracaqlarını və beləliklə, Kipr məsələsində Türkiyəni güzəştə getməyə məcbur edə biləcəklərini xəyal edirlər. Onların ən çox ümid etdikləri, gözlədikləri Türkiyənin bizə “yunanların istəklərini qəbul edin, artıq sizi dəstəkləyə bilmirik” deməsidir. Bu xəyalla da vaxtı uzatmağa çalışırlar. Təbii ki, bunun bir xəyal olduğunu hər kəs bilir. Türk dünyası da bunu bilir. Kipr yunanlarının atmış olduqları səhv addımlardan biri olduğu hər kəsə bəllidir. Ona görə, biz - kiprli türklər narahat olmuruz. Türk dünyasının dəstəyini bundan sonra da alacağımıza əminik. Türk dünyası birləşdikcə, gücünü bir yerə topladıqca, bizə daha çox dəstək verəcəkdir. Bunu bilirik və görürük. 100 milyonluq bir dünyanın bizə verəcəyi dəstəyin problemlərimizi həll edəcək ən önəmli dəstək olduğunu da bilirik.

Dəyərli qardaşlarım, biz çox şey istəmirik. Haqqımızı istəyirik, haqqımızdan çoxunu istəmirik. Heç kimin də haqqına toxunmuruq. Ona görə də bizə verəcəyiniz dəstək haqsızlığa deyil, haqqa dəstək olacaqdır. Türk dünyasının da şöhrəti bunu tələb edir.

Hamımızı bağrıma basıram.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ YAŞAYAN AZƏRBAYCANLILARLA İŞ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİNİN SƏDRİ NAZİM İBRAHİMOVUN GİRİŞ SÖZÜ

– Zati-aliləri möhtərəm cənab Prezident!

Zati-aliləri möhtərəm cənab Baş nazir!

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Əziz qonaqlar!

Təşkilat Komitəsi adından Sizi, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının nümayəndə və qonaqlarını salamlayıram, bu tarixi toplantının açılışı münasibətilə təbrik edirəm. Qurultay türk dövlət və cəmiyyətləri üçün böyük mənəvi-siyasi əhəmiyyətə malikdir. Bu gün türk xalqları arasında birliyin və həmrəyliyin daha da möhkəmləndirilməsi qarşımızda dayanan vacib vəzifələrdəndir. Ömrünü türk

dünyasının birliyinə həsr etmiş görkəmli ictimai xadim İsmayıl bəy Qasıralının "Dildə, fikirdə, əməldə birlik" ideyası xalqlarımızın tərəqqi və rifahının başlıca düsturu olaraq bizim vahid amal uğrunda birgə fəaliyyətimizin əsasını təşkil edir. Bu məfkurə müasir dövrümüzdə yüz il bundan öncə olduğundan daha vacib, daha aktualdır.

Mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin cərəyan etdiyi dünya düzənində türk xalqları özünün mübarizliyi, çalışqanlığı və intellekti sayəsində qazandığı yüksək mövqeyini bundan sonra da qoruyub saxlamalı, möhkəmləndirməli, əldə etdiyi nailiyyətləri gələcək nəsillərə ötürməlidir. Bunun yolu isə birlikdən və əməkdaşlıqdan keçir. Son illərdə bu birliyin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş səylər gələcəyimizə nikbinliklə və böyük ümidlərlə baxmağa əsas verir. Bu ilin mart ayında Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilmiş Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I forumu türk xalqlarının birliyi ideyasının dövlətlərimizin xarici siyasətində nəinki prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu, eyni zamanda, öz tarixi Vətənindən kənarda yaşayan milyonlarla türk əsilli soydaşımız üçün ən ali məramlar sırasında dayandığının təsdiqi olmuşdur.

Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayları 15 ildir ki, xalqlarımızın qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafına öz töhfəsini verməkdədir. 1993-cü ildən etibarən keçirilən və yüksək məramlara xidmət edən bu tədbir cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq məhz Azərbaycan Respublikasında keçirilir.

Möhtərəm cənab Prezident!

Zəti-alinizin bu təşəbbüsü Azərbaycan dövlətinin türk dünyasının sarsılmaz birliyinə, xalqlarımız arasında səmimi dostluq, əməkdaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə verdiyi əhəmiyyətin parlaq təzahürüdür. Bu bir daha sübut edir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin türkdilli xalqlar arasında birliyin gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş ideyaları Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirən başlıca prinsiplərdən biri olaraq qalır və qalacaqdır.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Əminlik ki, türk dünyasının coğrafi mərkəzində yerləşən, qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Bakı şəhərində keçirilən bu mötəbər tədbir xalqlarımızın birlik və qardaşlıq salnaməsində yeni bir səhifə açacaq, qarşılıqlı əlaqələrimizin möhkəmləndirilməsi, milli mədəniyyətlərin sıx inteqrasiyası, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayacaqdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin, Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Şimali Kipr türk xalqının lideri cənab Mehmet Əli Tələtin qurultayda iştirakı bu inamı daha da möhkəmləndirir, türk dünyasının birliyi naminə bütün imkan və bacarıqlarını səfərbər edənlərə yeni ruh verir.

Türkmənistan Baş nazirinin müavini cənab Xıdır Səparlıyevin tədbirdə iştirakı, habelə Qırğızistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Rusiya Federasiyasının Tatarıstan, Altay, Başqırdıstan və Çuvaşstan respublikalarının, Moldova Respublikası Qaqauz Muxtar Vilayətinin nümayəndə heyətlərinin qurultayımıza qatılması bu birliyin coğrafiyasının nə qədər geniş olduğunu göstərir.

Adından göründüyü kimi, məramı dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq olan bu qurultayın işində dünyanın 30-dan çox ölkəsindən gəlmiş 570 nümayəndə və qonaq iştirak edir. Qurultay çərçivəsində türkdilli xalqlar arasında elm, texnika, mədəniyyət, təhsil, iqtisadiyyat, ticarət, turizm və maliyyə sahələrində əməkdaşlıq, ortaq mədəni irsimizin öyrənilməsi və təbliği, türk dünyası haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, gənclərimizin milli ruhda və müasir tələblər səviyyəsində təlim-tərbiyəsi, qloballaşma prosesinin ölkələrimizin həyatına təsirinin ən müxtəlif aspektləri ilə bağlı tələyüklü məsələlər müzakirə ediləcəkdir. Qurultayda türk dünyasını narahat edən bir sıra problemlər - Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Şimali Kiprin beynəlxalq təcridəndən çıxarılması, İraq və Əfqanıstanda yaşayan türkdilli xalqların ağır vəziyyəti, Akıskə türklərinin öz tarixi torpaqlarına qayıdışı ilə əlaqədar qarşıya çıxan çətinliklərlə də bağlı ətraflı fikir mübadiləsi aparılacaq, mühüm sənədlər qəbul ediləcəkdir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Xanımlar və cənablar!

İnanırıq ki, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı türk dünyası birliyinin inkişafına layiqli töhfələrini verəcək, xalqlarımızı bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaq, dünyanın siyasi xəritəsində türkdilli dövlətlərin mövqelərinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir. Təşəkkür edirəm.

**TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN DOSTLUQ,
QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ FONDUNUN İDARƏ HEYƏTİNİN
SƏDRİ ƏBDÜLXALIQ ÇAYIN GİRİŞ SÖZÜ**

- Hörmətli Prezidentlər!

Hörmətli Baş nazir!

Dünyanın 30-dan çox ölkəsinin türk dövlət və cəmiyyətlərindən zəhmət çəkərək gələn bütün qurultay iştirakçılarını böyük hörmət və ehtiramla salamlayıram.

1990-cı illərdə Sovet İmperiyasının dağılmasından sonra Allahın izni ilə beş türk cümhuriyyəti meydana çıxdı. Bu cümhuriyyətlər yarandığı zaman Türkiyə bütün dünya dövlətlərindən öncə bu ölkələrin müstəqilliyini tanıdı, gələcək əlaqələri inkişaf etdirmək siyasətini açıqladı. 1992-ci ildə, xüsusilə, Azərbaycandan və digər türk respublikalarından dostlarımız Ankaraya gələrək, 1905-ci ildə çar Rusiyasında keçirilmiş qurultaya bənzər, türk dövlət və cəmiyyətlərinin problemlərinin açıq şəkildə, şəyiələrə uymadan müzaki-

rəsi və həlli yollarının axtarılması ilə bağlı qurultayın keçirilməsi barədə təklif səsləndirdilər.

Nəhayət, 1992-ci ilin sonunda o dövrdə Baş nazir olan hörmətli Süleyman Dəmirəl və bizim Fondumuzun qurucusu hörmətli Alparslan Türkeş bu qurultayın hansı şəkildə keçirilməsi barəsində mənimlə birlikdə beş həmkarımızı təlimatlandırdılar. Biz 35 gün ərzində türk cümhuriyyətləri ilə bağlı toplantılarda iştirak etdik, dövlət rəsmiləri, ziyalılar və mətbuat nümayəndələri ilə görüşlər keçirdik, bu məsələlərin həllinə dair belə bir qurultayın necə keçirilməsini soruşduq və müsbət cavablar aldığımız. Ondan sonra, 1993-cü il martın 20-24-də ilk dəfə Antalyada keçirilən qurultayımız fasilə vermədən 2001-ci ilədək davam etdi. Bu qurultaylarda, dəfələrlə dediyimiz kimi, heç bir siyasi səpmalara uymadan hər ölkədən gəlmiş nümayəndə heyəti türk dövlət və cəmiyyətlərinin iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafı ilə əlaqədar düşüncələrini sərbəst şəkildə açıqladılar və müzakirə etdilər.

Təbii ki, bu qurultayların məqsədi dövlət rəsmilərinə problemləri çatdırmaq, onların məsələlərin həllinə köməyi əsirgəməmələrinə çalışmaqdır. Bizim Fondun və qurultayımızın məqsədi budur. 2001-ci ildə fasilə verən qurultayımızın onuncusu keçən il Baş nazir Rəcəb Təyyib Ərdoğanın himayəsi ilə Antalyada gerçəkləşdirildi.

Antalyada bizi sevindirən çox böyük hadisə baş verdi. Hörmətli Cümhurbaşqanımız İlham Əliyev dedi ki, XI qurultay Bakıda keçiriləcəkdir. İnanın, bu, türk dünyası üçün, türk milləti üçün, qəlbi, ürəyi türk dünyası ilə çırpınan insanlar üçün çox böyük bir müjdə idi. Allah bunu bizə qismət etdi, biz burada XI qurultayı keçirməyə nail olduq. Buna görə hörmətli Cümhurbaşqanımız İlham Əliyevə dərin minnətdarlığımı bildirir, sizlərə təşəkkür edirəm.

Sağ olun.

**TÜRKMƏNİSTAN RESPUBLİKASININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİNİN
RƏHBƏRİ, TÜRKMƏNİSTAN NAZİRLƏR KABİNETİ SƏDRİNİN
MÜAVİNİ CƏNAB XIDIR SAPARLIYEVİN NİTQİ**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri cənab İlham Əliyev!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli dostlar!

Mən sizə günəşli Türkmənistandan, Türkmənistan Prezidenti cənab Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun, bütün türkmən xalqının atəşin salamlarını gətirmişəm.

Türkmənistan Prezidenti adından mən sizi Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının açılışı münasibətilə ürəkdən təbrik edir, türkdilli dövlətlərə və cəmiyyətlərə bu qurultayın işində müvəffəqiyyətlər diləyirəm. İlk növbədə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri İlham Əliyevə səmimi min-

nətdarlığımı bildirmək istərdim. Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyinə və bu forumun təşkilatçılarna mənə burada iştirak etmək imkanı verdiklərinə görə öz minnətdarlığımı bildirirəm. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı dərin tarixi kökləri olan, qocaman ağacın budaqlarını təcəssüm etdirən türkdilli xalqların dostluq və qardaşlıq bayramıdır.

Əziz dostlar, vaxtilə Sovetlər birliyinin tərkibində olan türkdilli dövlətlərin müstəqillik əldə etdiyi dövrdən cəmi 16 il keçir. Bu qısa vaxt ərzində bizim qardaş dövlətlərimiz sürətlə inkişaf etmiş və nəinki siyasi, həm də iqtisadi müstəqilliklərini möhkəmləndirmişdir. Uzun əsrlər boyu suveren inkişaf etmək hüququ uğrunda mübarizə aparmış türkdilli xalqlar, artıq yeni şəraitdə öz aralarında münasibətlərin daha da möhkəmlənməsinə, qarşılıqlı hörmət və etimad əsasında inkişaf etdirilməsinə can atırlar. Bu, müstəqil və bitərəf Türkmənistanın siyasətində də təzahür edir. Türkmənistan cəmi 16 il bundan öncə müstəqil olmuşdur və hazırda Prezident Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun dəyərli təşəbbüsləri nəticəsində bizim ölkəmiz işıqsaçan dirçəliş və islahatlar yolu ilə əminliklə irəliyə doğru addımlamaqdadır.

Müstəqillik dövrü ərzində Türkmənistan dünya birliyində öz layiqli yerini tutmağa müvəffəq olmuşdur. Ölkəmizin istər siyasət, istərsə də iqtisadiyyatda əldə etdiyi nailiyyətləri, o cümlədən milli mədəniyyətimizin, mənəvi dəyərlərimizin dirçəlişi seçdiyimiz yola sadıq olmağımıza, habelə bütün dünyada tanınmış bu yolun nə dərəcədə mühüm olmasına dəlilətdir. Türkmən cəmiyyətinin hazırkı həyatında milli dəyərlərə daha da önəm verilir, bunlar ümumbəşəri dəyərlərlə uzlaşır və beləliklə, humanizmin bərqərar olunması prosesi gedir.

Türkmənistan və türkmən xalqı bilavasitə dünya dövlətləri və xalqları ilə qardaşlıq münasibətləri saxlamaqdadır. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra biz bilavasitə açıq qapı siyasətini bəyan etdik. Türkdilli xalqlara gəldikdə, əlbəttə, onlarla münasibətlərimiz xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki Türkmənistanın müstəqilliyini ilk növbədə məhz bu dövlətlər tanımışlar və bundan sonra biz Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanla diplomatik münasibətlər yaratmışıq. 2006-cı ildə, məsələn, Türkmənistan ilə Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan respublikaları arasında mal dövriyyəsinin həcmi xeyli artmışdır. Bu ilin doqquz ayının nəticələrinə nəzər salsanız görə bilərsiniz ki, bu göstəricilər daha da artmaqdadır.

Hörmətli iştirakçılar, demək istəyirəm ki, Türkmənistan ilə digər türkdilli dövlətlər arasında ikitərəfli münasibətlər səmərəli qaydada inkişaf edir. Bu, təkcə iqtisadiyyat sahəsində deyil, həmçinin elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində də özünü göstərir. Bu ölkələrdən olan nümayəndə heyətləri Türkmənistanda, bizim nümayəndələr digər türkdilli dövlətlərdə keçirilən beynəlxalq elmi konfranslarda, festivallarda, seminarlarda və başqa tədbirlərdə iştirak edirlər.

Demək istərdim ki, digər türkdilli xalqlar kimi, türkmən xalqı da ümumi köklərə əsaslanır və eyni tarixi taleyi yaşayan bir xalqdır və biz həmişə öz əcdadlarımızın adət-ənənələrinə sadıq olmuşuq. Əlbəttə, türkdilli xalqların bəşəriyyətin inkişafına verdikləri böyük töhfə bizi sevindirir və bizim qürur hissimizdir. Tarix boyu Avrasiyanın geniş məkanlarında məskunlaşmış bizim əcdadlarımız insanların inkişafı üçün tələb olunan və çox böyük əhəmiyyət daşıyan maddi və mənəvi dəyərlər yaratmışlar. Bu irsi məhz biz

onlardan qəbul etmişik və bunlar bilavasitə həm dövlət quruculuğunun, həm də ədalət, humanizm, sülh, dostluq və qardaşlıq prinsiplərinin inkişafına rəvac verən dəyərlərdir. Hazırda türkdilli xalqlar böyük bir mədəniyyətin varisləridir və bu mədəniyyətin kökləri tarixin dərinliklərinə gedib çıxır. Biz əlbəttə ki, bundan qürur hissi keçiririk. Ona görə də, milli mənəvi irsimizi qoruyur və daha da artırırıq. Özünün keçmişini bilmək, bu keçmişdən ibrət götürmək, əcdadların irsinə arxalanmaq və bundan çıxış edərək bilavasitə gələcəyi qurmaq tarixin tələbi və zərurətdir. Hər bir xalq öz tarixini, tarixi və mədəni irsini bilməlidir və buna borcludur. Məhz buna görə digər türkdilli dövlətlər kimi, Türkmənistan da müstəqilliyini əldə etdikdən sonra millətin mənəvi dirçəlişini özünün prioritet istiqaməti kimi müəyyən etdi. Bu, xalqımızın bilavasitə öz milli zənginliyinə, milli dəyərlərinə qayıtması demək idi. Hazırda bütün dünyada insan təfəkkürünün inkişafı, elmin, texnologiyaların tərəqqisi baş verir. Bu, həm də qloballaşma dövründə xalqların öz milli irsini qoruyub saxlaması deməkdir. Eyni zamanda, bilavasitə dostluq və qardaşlıq münasibətləri, millətlərarası əməkdaşlıq məsələsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qoy, türkdilli xalqların qardaşlıq və dostluq ağacı həmişə çiçəklənsin!

Sağ olun.

QIRĞIZISTANIN TƏHSİL VƏ ELM NAZİRİ KANİBEK OSMONALIYEVİN ÇIXIŞI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hörmətli İlham Əliyev!

Hörmətli Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan!

Xanımlar və cənablar!

Biz çox vacib bir missiya ilə Azərbaycana təşrif buyurmuşuq. Bizi buraya dəvət etdiklərinə, eyni zamanda, belə qonaqpərvərliyə görə istərdim ki, Qırğızıstan nümayəndə heyətinin adından Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, hörmətli cənab İlham Əliyevə dərin minnətdarlığımı bildirim. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının belə yüksək səviyyədə təşkili üçün təşəkkür etmək istəyirəm. Eyni zamanda, qeyd etmək istərdim ki, qısa fasilədən sonra qurultayın fəaliyyəti bərpa olunmuşdur. İnanıram ki, bütün dövlətlərimiz bu qurultaylardan faydalanacaqlar.

Belə bir tədbirin keçirilməsi türkdilli dövlətlərin vəhdətinin, birliyinin mövcud olmasını bir daha göstərir. Bu kontekstdə çox vacib məsələ ondan ibarətdir ki, Qırğızıstanla qonşu türkdilli dövlətlər arasında mühüm əlaqələr mövcuddur. Bu əlaqələr

tarix, mədəniyyət və dil birliyi əsasında formalaşmışdır. Onlar bir-birinə qarşılıqlı etimad əsasında həyata keçirilir. Bütün sahələrdə bu əlaqələr qardaşlıq ruhunda, bərabərlik və qarşılıqlı hörmət, ümumi maraq ruhunda həyata keçirilir.

Biz bu qurultayın keçirilməsini çox vacib, əhəmiyyətli hadisə kimi qiymətləndiririk. Belə ki, bütün sahələrdə söylərimizi daha canlı şəkildə həyata keçirmək mümkün olsun, daha səmərəli əməkdaşlıq edək, daha sıx dostluğun yaradılması mümkün olsun.

Türkdilli dövlətlərin birliyinin yaradılması, həm ikitərəfli, həm çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün qurultayın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Biz başa düşürük ki, mədəniyyətlər arasında dialoqun yaradılmasına çoxdan ehtiyac vardır. Yəni, bir-birinə qohum olan bu dövlətlər arasında çox yüksək əlaqələr yaradılmış olsun. Siyasi əlaqələr artıq çox yüksək səviyyədə mövcuddur, bizi regional məsələlər birləşdirir. Eyni zamanda, biz istədik ki, iqtisadi, ticari, mədəni, humanitar sahələrdə əməkdaşlıq nöqtəyindən daha çox nailiyyətlər əldə edilmiş olsun. Bizim ölkələr arasındakı münasibətlərin genişləndirilməsi baxımından qurultayın komissiyalarının işi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlar öz işləri ilə dostluq və əməkdaşlığın genişləndirilməsinə gələcəkdə daha çox töhfə verməlidirlər. Bu baxımdan inanıram ki, Qırğızistanın qardaş türkdilli dövlətlərlə əlaqələrinin genişləndirilməsi XXI əsrdə davam edəcəkdir. Bu, qarşılıqlı etimad, qarşılıqlı hörmət əsasında həyata keçiriləcəkdir.

Biz düşünürük ki, gələcəkdə qurultay çərçivəsində əməkdaşlıq getdikcə inkişaf edəcəkdir, genişlənəcəkdir. Buna ölkələrimizin həm iqtisadi potensialı, həm də siyasi əlaqələri kömək etmiş olacaqdır. Biz öz tərəfimizdən qardaş türkdilli dövlətlərin birliyinə xidmət edən bütün layihələrdə iştirak etməyə hazırıq.

Diqqətinizə görə hamınıza təşəkkür edirəm.

Hamınıza ən xoş arzularımı ifadə edirəm. Çox sağ olun.

QAZAXISTAN MƏDƏNİYYƏT VƏ İNFORMASIYA NAZİRİNİN MÜAVİNİ ASKAR BURİBAYEVİN ÇIXIŞI

Azərbaycan Respublikasının hörmətli Prezidenti cənab İlham Əliyev!

Türkiyənin hörmətli Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğan!

Xanımlar və cənablar!

Bugünkü Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edən hadisədir. Bu tədbirin keçirilməsinə görə biz təşkilatçılara təşəkkürümüzü bildiririk.

Xanımlar və cənablar!

Son illər ərzində bütün türkdilli dövlətlər arasında mədəni, mənəvi, humanitar və digər sahələrdə əlaqələr getdikcə genişlənməkdədir. Bu dövlətlər ümumi mədəniyyətə, ümumi tarixi köklərə, ümumi dilə malikdirlər. Türk dünyası dünya sivilizasiyasında çox əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bizim əcdadlarımız tərəfindən yaradılmış mədəniyyət abidələri hazırda bütün bəşəriyyətə məxsusdur. Bu nailiyyətləri, bu dəyərləri yeni nəsillərə çatdırmaq bizim qarşımızda duran məqsədlərdən biridir.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Bakıda keçirilməsi türkdilli xalqların əməkdaşlığının bariz nümunəsidir. Onlar öz mentalitetinə, dilləri, tarixi ənənələrinə görə bir-birinə çox yaxındırlar.

Qazaxıstan qardaş Azərbaycanın və digər türkdilli dövlətlərin təşəbbüslərini hərtərəfli şəkildə dəstəkləyir. Növbəti qurultayın keçirilməsi ideyalar mübadiləsi üçün çox gözəl bir imkandır ki, bunun da nəticəsində türk dünyası daha da inkişaf edə bilsin.

Hörmətli dostlar!

Qurultayın işinə uğurlar arzulayıram.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Çox sağ olun.

* * *

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının açılış mərasimində iştirak edən türkdilli dövlətlərin nümayəndə heyətlərinin rəhbərlərinin çıxışları bitdikdən sonra səhnə arxasından türk xalqlarının mübarizlik tarixi barədə audio-plakat səsləndi:

- "Örgənəkən" - minilliklər arxasından aşaraq qan yaddaşımızla günümüzdə gələn, Səməndər quşu tək öz oduna alışan, öz odundan yaranan qədim türkün yenilməzliyini, ölməzliyini, əbədiliyini dünən də, bu gün də, sabah da beyinlərimizdə həkk edən şanlı qəhrəmanlıq dastanı! Min bir məhrumiyyətlərə, düşmən əhatəsinə baxmayaraq yenilməyən, sınımayan, dostu dost, düşməne düşmən olan, harada olmasından asılı olmayaraq ürəyində bitib-tükənməyən Tanrı sevgisini, Vətən eşqini yaşadan türkün qardaşlıq nəğməsi. "Örgənəkən" türkün ibrət dərsi, ulu babaların öz varislərinə çatdırdıqları vəsiyyətləridir. Türkün gücü, qüdrəti onun birliyində, eyni amala xidmətində, eyni hədəfə vurulan zərbəsindədir. Tanrı türkləri, onların birliyini qorusun!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Respublikasının Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Şimali Kipr türk xalqının lideri Mehmet Əli Tələt və Türkdilli dövlətlərin nümayəndə heyətlərinin rəhbərləri türklərin Örgənəkəndən köçünü və türk birliyini simvolizə edən dəmirdöymə mərasimi üçün səhnəyə dəvət edildilər.

Türk birliyini simvolizə edən dəmirdöymə mərasimi

Türk birliyini simvolizə edən dəmirdöymə mərasimi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə "Orhon-Yenisey" mükafatı təqdim olunur

* * *

Rəmzi mərasim başa çatdıqdan sonra Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Fondu tərəfindən təsis olunmuş "Orhon-Yenisey" mükafatının təqdimat mərasimi başlandı.

Fondun qərarı ilə türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafı sahəsindəki xidmətlərinə görə "Orhon-Yenisey" mükafatına layiq görülmüş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan səhnəyə dəvət olundular. Onlara "Orhon-Yenisey" mükafatı təqdim olundu.

* * *

Mükafatların təqdimat mərasimi başa çatdıqdan sonra qurultayın rəsmi hissəsi bağlı elan olunaraq fasilə elan olundu. Nümayəndə və qonaqlar Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Təşkilat Komitəsi adından iştirakçıların şərəfinə verilən naharda iştirak etmək məqsədilə Dövlət Yol Polisinin müşayiəti ilə onlar üçün ayrılmış avtomaşınlarda "Kral" restoranına yola düşdülər. "Kral" restoranında Azərbaycanın incəsənət ustaları konsert proqramı ilə çıxış etmişdilər.

* * *

Elə həmin gün axşam Qurultay iştirakçıları Azərbaycan Milli Dram Teatrında B.Vahabzadənin "Özümüzü kəsən qılınc" tamaşasına baxmışlar.

*Azərbaycan Milli Dram Teatrında B.Vahabzadənin
“Özümüzü kəsən qılınc” tamaşasına baxış*

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ KOMİSSİYA İCLASLARI

2007-ci il noyabr ayının 18-də Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının II günü bütövlükdə komissiya iclaslarına həsr olunmuşdur.

“Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları” komissiyasının toplantısı – “Park INN” otelinin “**Dan ulduzu**” konfrans salonunda, “İqtisadi, ticarət, maliyyə əlaqələri və turizm” komissiyasının toplantısı – “Hyatt Regency” otelinin “**Şuşa**” konfrans zalında, “Elm, təhsil və texnologiya” komissiyasının toplantısı – “Hyatt Regency” otelinin “**Nizami**” konfrans zalında, “Cəmiyyətin idarə olunması və hüquq” komissiyasının toplantısı – “Avropa” otelinin “**Kür**” konfrans zalında, “Dil və mədəniyyət” komissiyasının toplantısı – “Avropa” otelinin “**Bakı**” konfrans zalında, “Gənclik” komissiyasının toplantısı – “Avropa” otelinin “**Araz**” konfrans zalında keçirilmişdir.

Komissiyaların sədrləri və müavinləri Təşkilat Komitəsi tərəfindən əvvəlcədən müəyyənləşdirilmişdir (komissiya sədrləri Azərbaycan tərəfini, sədr müavinləri isə Türkiyə tərəfini təmsil edirdi). Qurultayın komissiyalarının işinə Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları tərəfindən də dəstək verilmişdir.

BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR, MEDIA VƏ İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARI KOMİSSİYASININ İCLASI

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları komissiyasının noyabr ayının 18-də "Park-INN" mehmanxanasında iclası olmuşdur. Komissiyanın sədri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı Gültəkin Hacıyeva, sədr müavini Türkiyə Qazi Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru, professor Haydar Çakmak olmuşdur. Bakı Slavyan Universitetinin prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor Asif Hacıyev və Qazi Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru M.Seyfettin Erol komissiyanın katibləri seçilmişlər.

Komissiyanın sədri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı Gültəkin Hacıyeva açılış nitqi ilə çıxış edərək qurultayın əhəmiyyətindən, türk dünyasının birliyinin təmin olunmasına təsirindən danışdı. O, qurultayda müzakirə ediləcək mövzularla bağlı iştirakçılara ətraflı məlumat verdi. İclasın reqlamenti müəyyənləşdirildikdən sonra söz məruzəçilərə və çıxışçılara verildi.

MUSA QASIMLI

(Tarix elmləri doktoru, professor)

"Aqressiv separatizm və Ermənistanın təcavüzü nəticəsində yaradılmış Dağlıq Qarabağ probleminin türk dünyasına təsiri"

Müasir dövrdə Azərbaycanın və bütün türk dünyasının yeganə bir problemi vardır. Bu da aqressiv separatizm və Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində yaradılmış Dağlıq Qarabağ problemidir. Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycanın və türk dünyasının daxilindən doğmayan, kənardan zorla sıradılan və idarə edilən müəyyən bir siyasətin nəticəsidir. Çoxlu gizli strateji məqsədlər güdən bu problemin göz önündə olan nəticələri Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğal edilməsi, 1 milyon nəfərdən çox azərbaycanlının öz vətəninə qaçqına çevrilməsi, təsərrüfat həyatının, tarix və mədəniyyət abidələrinin dağıdılmasıdır. Dağlıq Qarabağ probleminin görünməyən bir çox tərəflərini, bütün türk dünyasına qarşı necə yönəldiyini dərk etməkdən ötrü onun tarixinə və gələcək mümkün mənfi nəticələrinə tarixi-siyasi və müqayisəli təhlil kontekstində baxmaqda fayda görürəm.

* * *

XIX əsrdə çar Rusiyasının apardığı işğalçı müharibələr nəticəsində Azərbaycan bölüşdürüldükdən sonra tarixi, etnik türk və müsəlman torpaqlarına, xüsusən, Naxçıvana, İrəvan quberniyasına, Yelizavetpol quberniyasının dağlıq ərazilərinə, indiki Dağlıq Qarabağa çar hökuməti tərəfindən yerləşdirilməklə əsrlər boyu formalaşmış demoqrafik vəziyyəti pozan, əlverişli iqtisadi imkanlar qazanaraq milli münasibətləri kəskinləşdirən, Cənubi Qafqazda çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin aləti olan ermənilər bir müddət keçdikdən sonra türkləri və digər müsəlman xalqlarını tarixi torpaqlarından sıxışdırmağa başladılar. Qısa müddət ərzində Cənubi Qafqazda ermənilərin sayı köçürülənlərin hesabına 300 min nəfərdən 1 milyon 300 min nəfərə çatdırıldı. Çarizm tərəfindən Naxçıvanda, xüsusən, Culfaya yerləşdirilən ermənilər bu gün Culfada erməni məzarlarının dağıdılması barədə uydurma haray-həşir salmaqla məşğuldurlar.

İmperiya ərazisində sosial-siyasi proseslərin kəskinləşdiyi bir zamanda, xüsusən, 1905-1907-ci illərdə, Birinci Dünya Müharibəsi dövründə erməni silahlı dəstələri əvvəlcə imperiyanın müxtəlif yerlərində hərbi əməliyyatların gedişində və daha sonra 1918-1920-ci illərdə Anadoluda, Cənubi Azərbaycanda, indiki Ermənistan ərazisində, Şimali Azərbaycanda, Borçalıda türklərə və müsəlmanlara qarşı kütləvi qətləmlər törətdilər. Birinci Dünya Müharibəsi illərində Bakı, Gəncə və s. şəhərlərə rus-türk cəbhəsindən qaçqın adı ilə gələn və yerləşdirilən ermənilər sonrakı illərdə türklərə və digər müsəlman xalqlarına qarşı kütləvi soyqırımlarda xüsusi rol oynadılar. Ermənilərdən strateji maraqları nəminə istifadə etmək çarizmin Türkiyəyə yönəlik siyasətinin bir elementinə çevrildi.

1920-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən işğal edilərək sovetləşdirilməsindən sonra sovet dövlətinin ermənilərə qarşı siyasətində yeni bir mərhələ başladı. Bolşevik cildində Azərbaycana gələn erməni xadimləri müxtəlif partiya və sovet orqanlarında məsul vəzifələr tutaraq anti-Azərbaycan fəaliyyətlərini yeni hakimiyyətin şüarları ilə pərdələnmiş halda qəddarlıqla davam etdirirdilər.

20-ci illərin əvvəllərindən etibarən sovet Rusiyası ilə yeni Türkiyə müttəfiq olmalarına baxmayaraq, bolşeviklər Naxçıvanın və Zəngəzurun Azərbaycanın tərkibində saxlanılmasına tərəfdar deyildilər. Belə hesab edirdilər ki, Naxçıvanın türk ordusu tərəfindən tutulması onların Culfa-Təbriz dəmiryoluna yiyələnmələrinə və isti dənizlərə çıxmasına səbəb olar. Bu məsələdə İran, sovet Rusiyası ilə düşmən olan İngiltərə və başqa dövlətlər də bolşeviklərlə eyni mövqedə idilər. Zəngəzurun Ermənistanı verilməsi Türkiyə ilə türk dünyası arasında quru əlaqəsinin qırılmasına yönəlmişdi. Buna çalışan dövlətlər istəklərinə çatdılar. Türkiyə ilə türk dünyası arasındakı quru əlaqəsi kəsildi.

20-30-cu illərdə Azərbaycanda repressiyaların amansızlıqla aparılmasında erməni siyasi xadimləri müstəsna rol oynadılar. Repressiyalar, əslində, azərbaycanlılara, bütün türk və müsəlmanlara qarşı əvvəllər həyata keçirilmiş soyqırım siyasətinin başqa formada davamı idi.

20-ci illərdə Azərbaycan torpaqlarına yerləşdirilənlər yalnız ölkə ərazisindəki ermənilər deyildi. Sovet dövləti onları xarici ölkələrdən də köçürdü. Ermənistanın sovetləşməsindən sonra sovet Rusiyası hökuməti çar Rusiyası zamanında olduğu kimi, xarici ölkələrdən erməniləri Cənubi Qafqaza köçürüb yerləşdirmək siyasətini davam etdirdi. Bundan ötrü Kommunist Partiyasının və sovet dövlətinin rəsmi qərarları qəbul edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, sovetləşmədən sonra xaricə qaçmış yüzlərlə daşnakın nəinki Ermənistanı, hətta Azərbaycana qayıtmasına 20-30-cu illərdə icazə verilse də, mühacir azərbaycanlıların eyni istəkləri yerinə yetirilmədi. Bütün deyilən bu məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün Azərbaycan arxivlərində deyil, Moskva arxivlərində tam məxfi, məxfi və xidməti istifadə üçün qrifləri altında saxlanılmış çoxlu sənədlərə müraciət etmək söylənilən fikrin mübahisəsiz olduğunu bir daha sübut edir. Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsi (RK(b) P MK) Siyasi bürosunun 1923-cü il 22 noyabr tarixli iclasında (protokol №47) SSRİ Xalq Xarici İşlər komissarının müavini M.Litvinovun təqdimatı əsasında "Türkiyədən olan qaçqın ermənilər haqqında" məsələ müzakirə edildi. Qəbul edilən qərara uyğun olaraq 10 min nəfər erməni Türkiyədən köçürülərək SSRİ hüdudlarında yerləşdirildi. Qərar bu işin dövlət büdcəsi tərəfindən maliyyələşdirilməməsi qeyd olunurdu. Nəticədə Türkiyədən gələn ermənilərin bir qismi Azərbaycana, digər bir hissəsi isə Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların torpaqlarına yerləşdirildi.

Sovet hökuməti 20-ci illərdə Naxçıvana da erməniləri yerləşdirmək siyasətini davam etdirirdi. Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin (MİK) Kiçik rəyasət heyəti 1925-ci il may ayının 19-da (protokol №12) Naxçıvandan "qaçmış" bir sıra ermənilərin geri qaytarılması barədə qərar qəbul etdi və bu qərar yerinə yetirildi.

30-cu illərdə xaricdə, xüsusən, Türkiyə və Fransada yaşayan ermənilər qəbul edilmiş rəsmi dövlət və partiya qərarlarına uyğun olaraq gətirilərək Cənubi Qafqaza yerləşdirildilər. Ümumittifaq Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsi (ÜİK(b) P MK) Siyasi bürosunun 1931-ci il 10 may tarixli iclasında (protokol №37) ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsi haqqında məsələ gündəliyin 25-ci maddəsi kimi müzakirə edildi. İyun ayının 16-da keçirilən iclasda da (protokol №43) həmin məsələ təkrarən müzakirə edilərək qərar qəbul olundu. Azərbaycan rəhbərliyi bu işi yubatmaq istəsə də, mərkəzin təzyiqi ilə üzleşdi. SSRİ Xalq Xarici İşlər Komissarlığı (XXİK) 1932-ci il mart ayının 14-də ZSFSR MİK-ə 263s №-li məxfi məktub göndərərək ermənilərin Azərbaycanda

yerləşdirilməsi məsələsinin həllini tələb etdi. ZSFSR MİK katibi Həmid Sultanov 1932-ci il mart ayının 27-də Azərbaycan MİK-in İşlər müdürünə 470s №-li məxfi məktub yazaraq ermənilərin yerləşdirilməsinin təcili həllini xahiş etdi. Məsələ ermənilərin istəyinə uyğun həll olundu. 1936-cı ilin may ayında Cənubi Qafqaza təkcə Parisdən 2 min erməni köçürüldü. Onların nümayəndələri həmin il mayın 22-də L.Beriya və Q.Musabəyova məktub göndərərək buna görə təşəkkür etdilər.

1937-1938-ci illərdə sovet hökuməti Dağlıq Qarabağdan yüzlərlə ailəni Azərbaycanın aran torpaqlarına köçürdü. Burada əsas faktor sovet-Türkiyə münasibətlərində soyuqluq yarandıqdan sonra azərbaycanlılara etibar etməmək idi.

Ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsi İkinci Dünya Müharibəsindən sonra da davam etdirildi. Dünya müharibəsi qurtardıqdan sonra Azərbaycan xalqı və Türkiyə yenidən əsassız erməni iddiaları ilə üz-üzə qaldı. Ermənilər türk dünyasına qarşı **üç variantda** hərəkət etdilər. **Birincisi**, xaricdə fəaliyyət göstərən erməni təşkilatları sovet-türk münasibətlərinin soyuqlaşmasından yararlanaraq Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edib dünyanın müxtəlif ölkələrində, o cümlədən, yenicə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qarşısında tələblərinin yerinə yetirilməsini irəli sürdülər. Lakin onların Türkiyədən torpaq ərazisi almaq istəkləri boşa çıxdı. Türkiyədən torpaq ərazisi almaq mümkün olmadı. Belə olduqda **ikinci variant** işə düşdü. Bu variant nə idi? Onlar Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürdülər. Ermənistan KP MK katibi Q.Arutunov 1945-ci ilin noyabr ayında Moskvaya məktub yazaraq Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsini qaldırdı. Lakin bu iddia Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən qətiyyətlə rədd edildi. Azərbaycan rəhbəri Mircəfər Bağirov yazırdı ki, Şuşadan başqa bütün Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsinə etiraz etmir.

Lakin Ermənistanın müraciətinə baxılacağı təqdirdə Ermənistanın tərkibində olan, lakin əhalisi əsasən azərbaycanlı olan, Azərbaycanla sərhəddə yerləşən Qarabağlar, Vedi, Əzizbəyov rayonlarının verilməsi məsələsinə baxmağı da xahiş etdi. O, yazırdı ki, gürcülər Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarına iddia edirlər. Bu məsələnin müzakirəsi zamanı əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan, Türkiyə ilə sərhəddə indiki Türk gözü qapısına qədərki ərazini tutan və çar Rusiyası dövründə tatar distansiyası adlandırılan Borçalının Azərbaycana birləşdirilməsi məsələsinə baxmağı xahiş etdi. M.Bağirov yazırdı ki, ərazi məsələsinə baxarkən əvvəlki tarixi dövrlərdə Bakı quberniyasının bir hissəsi olmuş və Rusiya tərkibinə qatılmış Dərbəndin Azərbaycana birləşdirilməsi məsələsinin müzakirəsini keçirməyi xahiş etdi. Lakin sovet rəhbərliyi ermənilərin bu avantürasına getməyərək onu rədd etdi. Belə olduqda erməni dairələri **üçüncü variantda** əl atdılar. Onlar xaricdəki ermənilərin repatriasiyasına - Ermənistanla qayıtmasına icazə verilməsini sovet hökumətindən xahiş etdilər. Türkiyə ABŞ-ın müttəfiqinə çevrildiyindən, iki dünya sistemi arasında soyuq müharibə başladığından sovet rəhbərliyi həmin istəyi həvəslə yerinə yetirdi. Heç şübhəsiz, SSRİ siyasi rəhbərliyində çalışan erməni xadimləri də bu işdə mühüm rol oynadılar. Beləliklə, erməni dairələri qarşılarına qoyduqları üç vəzifədən birini reallaşdırdılar. Xarici ölkələrdəki ermənilərə Ermənistanla köçməyə icazə verildi. Lakin köçürülən ermənilərin yerləşdirilməsi üçün lazımı şərait olmadığından Ermənistandakı tarixi torpaqlarında, xüsusən, Türkiyə ilə sərhəd rayonlarda yaşayan azərbaycanlıların köçürülməsi məsələsi qaldırıldı.

Azərbaycanlılar SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr 4083 №-li və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 №-li qərarlarına uyğun olaraq 1948-1953-cü illərdə planlı şəkildə, lakin başqa ad - təsərrüfat quruculuğu adı altında Azərbaycanın iqlim cəhətdən ağır olan aran rayonlarına köçürüldülər. 1948-ci ildə 24631 nəfər, 1949-cu ildə 54373 nəfər, 1950-ci ildə 65650 nəfər azərbaycanlı tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edildi. Beləliklə, 1917-ci ilin sonlarından 1918-ci ilin mart ayınadək İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı kütləvi soyqırımı həyata keçirərək 199 kəndi yerlə yeksan edən, əhalisini qaçqına çevirən erməni terrorçu dəstələrinin fəaliyyətlərini davam etdirən erməni kommunistləri sovet hakimiyyəti illərində istəklərinin yerinə yetirilməsinə rəsmi qərarların qəbul edilməsi ilə nail oldular. Belə bir fakt maraqlıdır ki, 1947-ci il repatriasiya planına uyğun olaraq təxminən 63 min erməninin Ermənistanla köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin bu respublikaya yalnız 3500 nəfərdən çox erməni gəlmişdi. Onların da əksəriyyəti Türkiyə ilə sərhəd boyu yaşayış məntəqələrinə yerləşdirildi.

Qafqaza köçürülən ermənilər bir müddət sonra Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı düşmənçiliyi qızışdırmağa başladılar. Ermənistanın rəsmi dairələrinin və xaricdəki daşnak təşkilatlarının Türkiyə və Azərbaycana qarşı saysız ərazi iddiaları gücləndi. Bu məsələlərdə ermənilərin müxtəlif siyasi qrupları arasında fikir ümumiliyi hökm sürürdü. Qeyd etmək lazımdır ki, belə şəraitdə erməni iddialarına qarşı sərt mübarizə aparan azərbaycanlı xadimlər və xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları da var idi. Məxfi arxiv sənədləri göstərir ki, bəzi xarici dövlətlərin daşnaklardan ölkə əleyhinə təxribatçılıq məqsədilə istifadə etmələrinə qarşı fəaliyyət göstərənlərdən biri də o zaman Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində (DTK) işləyən Heydər Əliyev olub. 50-ci illərdə O, erməni millətçilərinə qarşı qonşu ölkələrdə və respublikada əməliyyatların keçirilməsində, onların zərərsizləşdirilməsində müstəsna rol oynayıb. Heydər Əliyev bu fəaliyyətini 60-cı illərdə də davam etdirirdi.

Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında DTK-nın ikinci şöbəsinin rəisi işləyən podpolkovnik Heydər Əliyev və dördüncü şöbənin rəisi podpolkovnik Bağirov SSRİ Nazirlər Soveti yanında DTK-nın İkinci baş idarəsinin ikinci şöbəsinin rəisi V.M.Xamaz-yuka 1962-ci il iyun ayının 20-də yazdıqları 23804 №-li tam məxfi məktubda göstərirdilər ki, Azərbaycan SSR ərazisində Bakı, Kirovabad, Stepanakert və Naxçıvan şəhərlərində yaşayan 60-dək keçmiş daşnak və digər erməni burjua millətçisi qeydə alınıb. Bu kontingentdən 15 nəfər təhlükəsizlik orqanları tərəfindən araşdırılıb və işlər arxivə verilib.

Məktubda əməliyyatda diqqəti cəkmək şəxslərin siyahısı və xarakteristikası verilir, cəmi zamanda, göstərilirdi ki, son vaxtlar millətçi elementlər tərəfindən ayrı-ayrı təzahürlərə rast gəlinir, 1962-ci ilin may ayında məlumat daxil olub ki, Stepanakertdə yaşayan bəzi millətçi əhval-ruhiyyəli ermənilər vilayətdəki təsərrüfat problemlərindən istifadə edərək Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında təxribatçı şayiələr yayırlar. Şayiələri fəal yayanlar agentura yoxlamasına götürülmüşlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövləti köçürülən ermənilərin istəklərini də yerinə yetirirdi. Məhz sovet rəhbərlərinin xeyir-duası ilə uydurma "erməni soyqırımı" qurbanlarına Yerevanda abidə tikildi. Bundan sonra erməni dairələrinin düşmənçilik

hərəkətləri daha da gücləndi. 1965-ci ilin aprel ayında Yerevan küçələrinə çıxan bir neçə min erməni yenidən Türkiyə və Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürdülər. Türkiyə sovetlərlə yaxınlaşaraq erməniləri yerinə oturtdu. Bundan sonra ermənilər yenidən Azərbaycana qarşı iddialar irəli sürdülər. Lakin bunların da qarşısı alındı. Sonralar Heydər Əliyev nitqlərinin birində etiraf edərək deyirdi: “30-cu, 40-cı, 50-ci, 60-cı, 70-ci illərdə erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırıb Ermənistanı birləşdirmək cəhdlərindən əl çəkməmişdilər. Onlar dəfələrlə çox qızgın fəaliyyətə başlamışdılar. Ancaq onların qarşısı alınmışdır. Mən bunların şəxsən şahidiyəm və bir çox hallarda həmin cəhdlərin qarşısının alınmasının təşkilatçısıyam”.

Heydər Əliyev DTK sədri vəzifəsində işləyərkən də erməni millətçilərinin hərəkətlərinin qarşısını qətiyyətlə alırdı. O, 1967-ci il iyun ayının 26-da 10579 №-li məxfi məktubla Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi V.Y.Axundova müraciət edərək yazırdı ki, iyunun 23-dən 24-ə keçən gecə Stepanakertdə bəzi küçələrdə erməni dilində 8x9 sm ölçüdə 300 vərəqə yayılıb. Vərəqələrdə Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsi tələb edilir və millətçi fikirlər irəli sürülür. Vərəqənin müəlliflərini axtarıb tapmaq və digər lazımi tədbirləri görmək üçün Stepanakertə əməliyyat qrupu göndərilmiş və təqsirkarlar ciddi cəzalandırılmışlar.

Müəyyən erməni qrupları Dağlıq Qarabağda olan düşmənçilik hərəkətlərini davam etdirirdilər. Bəzi quldurlar, Azərbaycan xalqına düşmən münasibət bəsləyən adamlar həbsdə olan iki-üç nəfər azərbaycanlıyı apararaq dustaq maşınına dağıdıb yandırmışdılar. Hadisə belə olmuşdu. 1967-ci il iyul ayının 3-də Ərşad, Ələmşad və Zöhrab Məmmədovlara Stepanakertdə Yay estrada parkında məhkəmə hökmü oxunduqdan sonra öldürülmüş N.B.Movsesyanın valideynləri və başqa ermənilər konvoyla hücum edərək Məmmədovları vəhşicəsinə öldürmüş, onların, hətta başlarının dərisini də soymuşdular. İstintaq materiallarından aydın olur ki, bu vəhşiliyə əvvəlcədən hazırlaşan qatillər daşı şəhərə maşınlarla gətirmişdilər. Daşların çəkisi 260 qramdan 14 kq-dək idi. Cinayətkarlar haqqında istintaq işi açıldı. Onlar cəzalarını aldılar.

60-cı illərin sonunda da Ermənistan Azərbaycanla sərhəddə olan bəzi torpaqları özününkü kimi ələ keçirmək istəyirdi. Erməni rəsmi dairələri hətta 20-ci illərin köhnə xəritələrini ortaya çıxarmışdılar. Ərazi məsələsinə dair danışıqlar iki-üç il getdi. Bu danışıqları Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri Vəli Axundov, Məmməd İsgəndərov, Ənvər Əlixanov və MK-nın ikinci katibi Yelistratov aparırdılar. Danışıqların nəticəsində 1969-cu ilin may ayında Azərbaycan SSR Ali Soveti həmin sərhəddə torpaqların guya Ermənistanı mənsub olması və ona verilməsi barədə qərar da qəbul etmişdi. Heç şübhəsiz, bu qərarın qəbul edilməsinə Moskvadan edilən təzyiqlər də təsir göstərmişdi. Azərbaycanın rəhbərləri Moskvanın mövqeyini itaətkarlığına yerinə yetirmişdilər. Heydər Əliyev həmin ilin iyul ayında Azərbaycana rəhbər seçilən kimi bu məsələni yenidən cəsarətlə qaldıraraq bir ay müddətində uğurla həll etdi. O, həmin qərardan qətiyyətlə imtina etdi. Moskvadakı bəzi qüvvələr və Ermənistan rəhbərləri həmin qərarın həyata keçirilməsinə çox cəhd etsələr də, Heydər Əliyev buna imkan vermədi. Sov. İKP MK-nın 1969-cu il 5 avqust tarixli “Ermənistan SSR Şəmsədil rayonunun və Azərbaycan SSR Gədəbəy rayonunun bəzi kolxozları arasında qeyri-normal qarşılıqlı münasibətlər haqqında” qərarı Azərbaycan KP MK bürosunun onun sədrliyi ilə keçirilən 1969-cu il 17

avqust tarixli iclasında müzakirə edildi. İki qonşu xalq arasında normal münasibətlərin yaradılması zəruri sayıldı.

Eyni zamanda, “Daşnaksütyun”un qalıqlarına qarşı mübarizə də sərtləşdirildi. Azərbaycan DTK-nın 5-ci şöbəsi 1973-cü ilin avqust ayında “Erməni millətçiləri” adı altında əməliyyat işini apararaq “Daşnaksütyun”la əlaqəsi olan bir sıra şəxsləri həbs etdi.

70-ci illərdə müəyyən erməni dairələri Dağlıq Qarabağ məsələsini yenidən gündəliyə gətirdilər. Lakin onların bu istəklərinin qarşısı qətiyyətlə alındı. 1977-ci ildə SSRİ Konstitusiyası, 1978-ci ildə isə Azərbaycan Konstitusiyası qəbul edilərkən ermənilər müxtəlif mərkəzi orqanlara müraciət edərək Dağlıq Qarabağ məsələsini qaldırdılar. Lakin Heydər Əliyev bu zaman Krimda istirahət edən Sov. İKP MK-nın Baş katibi L.İ.Brejnevə görüşüb məsələni həll edərək erməni avantüristlərinin iddialarını puça çıxardı. Eyni zamanda, vilayətin sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi diqqət yetirildi. “Ağdam-Stepanakert” dəmiryolu açıldı. Vilayət mərkəzində institut yaradıldı. Mədəni-maarif müəssisələrinin geniş şəbəkəsi quruldu. Şuşada azərbaycanlı incəsənət xadimlərinin ev muzeyləri yaradıldı. Görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifə abidə qoyuldu və s. Bütün bunlar Azərbaycanın digər rayonları ilə vilayətin əlaqələrini daha da sıxlaşdırdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər Azərbaycan torpaqlarına gəlmə olduqlarını başa düşərək diyara köçmələrinin 150 illiyi münasibətilə abidə də qoydular. Bütün bunların sayəsində çoxlu erməni Dağlıq Qarabağı özünə doğma torpaq hesab etməyərək köçüb gedirdi. Amma bəzi erməni alimləri, siyasətçiləri, yazıçı, şair və publisistləri anti-türk və anti-Azərbaycan siyasətlərindən heç cür əl çəkmirdilər. Onlar özlərini qəzəbli və kinli aparır, Dağlıq Qarabağdakı təsərrüfat, mədəni quruculuq işlərini, onların mətbuatda əks olunmasını qısqanaraq daha məkrli əsassız iddialarını davam etdirirdilər. Heydər Əliyevin əleyhinə Moskvada müxtəlif mərkəzi orqanlara göndərdikləri şər və böhtan dolu şikayət məktublarının və teleqramlarının ardı-arası kəsilmirdi. Buna dair çoxlu misallardan biri nümunə kimi maraqlı olub həm erməni dairələrinin anti-Azərbaycan siyasətinin, həm də Heydər Əliyevin onlara qarşı mübarizəsinin mahiyyətini açır.

Xankəndindən olan iki nəfər qocaman erməni bolşevikin xahişi ilə müxbir İ.Y.Mesxinin “Oqonyok” jurnalının 1979-cu il 34-cü nömrəsində Dağlıq Qarabağ haqqında “Biz Qarabağdanıq” adlı oçerki dərc olunmuşdu. Oçerkdə Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında qazanılan uğurlardan, millətlərarası dostluqdan söhbət açılırdı. Jurnalın işıq üzü görməsindən az sonra erməni ziyalıların bəzisi oçerkdə əksini tapan məsələlərə etiraz etdilər. Belələrindən biri əslən Qarabağdan olan, atası Bakıda fəhlə işləmiş, Yerevan şəhər sakini, İkinci Dünya Müharibəsinin iştirakçısı, istefada olan zabıt, həkim Georgi Karapetoviç Ter-Akopov idi. O, 1980-ci ilin mart ayında redaksiyaya beş səhifəlik məktub göndərərək oçerkdə göstərilən məsələlərə etirazını qəzəblə bildirirdi. Onun məktubunda irəli sürdüyü iddialar əsasən aşağıdakılardan ibarət idi: müxbir İ.Y.Mesxi öz oçerki ilə oxucuları çaşdırır; müharibə illərində SSRİ-nin əhalisi azalsa da, müharibədən sonrakı dövrdə ölkə əhalisi təxminən iki dəfə artıb, çarizm zülmü altında inləyən xalqlar daha çox artıb; Azərbaycanın əhalisi 1920-1978-ci illərdə 3,1 dəfə, Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının əhalisi 2,7 dəfə, Ermənistanın əhalisi isə 4,2 dəfə artıb; lakin Dağlıq Qarabağda tam tərsinə olan vəziyyət yaranıb, burada əhali

heç 1913-cü il səviyyəsinə çatmayıb; 1913-cü ildə burada 176 min, 1923-cü ildə 158 min, 1979-cu ildə 161 min əhali yaşayırdı; Dağlıq Qarabağ yeganə milli qurumdur ki, orada "yerli əhali" olan ermənilər azalmağa doğru gedib; bütün ölkədə iqtisadiyyat geniş inkişaf edir, fabrik-zavodlar tikilir, yollar çəkilir, 40 min əhalisi olan Stepanakert üçün 26 kilometrlik "Ağdam-Stepanakert" dəmiryolunun çəkilişi isə şisirdilir, axı, hələ müharibə dövründə Stepanakertdə kiçik dəmiryolu var idi, "Bakı-Ağdam" dəmiryolu isə çoxdan işləyir; Qarabağın istedadlı adamları öz istəklərini illərlə yerinə yetirə bilmədiklərindən çıxıb gedirlər, onları iri şəhərlər özlərinə çəkir; Stepanakertdə çoxdandır ki, yaşayış evləri tikilmir, adamlar uzun illərdir mənzil növbəsində gözləyirlər; buna baxmayaraq, xan sarayının şairi Vəqifə 18 metrlik mavzoley ucaldılır, xan qızı şairə Nəvəvan mədh edilir, ermənilərdən olan 15 akademik, 16 bəstəkar və 23 general unudulur; muxtar vilayət yaradılarkən əhalinin 94%-ni təşkil edən erməni xalqı özünün çoxəsrlik tarixində məgər öz sırasından xatirəsinin əbədiləşdirilməsinə layiq olan adamlar yetişdirə bilməyibmi; xalq məktəbə, uşaq müəssisələrinə ehtiyac duyduğu və erməni memarlıq abidələri bir-birinin ardınca dağıldığı bir zamanda belə tikililər lazımdır; erməni əhalisinin yaratdığı iki milli ərazidən biri olan Ermənistan SSR-də əhali artdığı, elm, təhsil, mədəniyyət inkişaf etdiyi halda, Dağlıq Qarabağda bütün bunlar geriye gedir; indiyədək heç bir respublikada yerli əhalinin köçməsinə rast gəlinməyib; yerli erməni əhalisi sıxışdırılır, Azərbaycan xalqının mədəni sərvətləri dirçəldilir, diyarın əhalisinin çox hissəsini təşkil edən yerli erməni xalqının mədəni irsi barədə isə susulur. Məktub müəllifi 4,5 min kv.km. ərazisi olan Dağlıq Qarabağın Azərbaycan tərkibinə ədalətsiz yərə qatıldığını iddia edirdi.

Həmin məktubu jurnalın baş redaktoru A.Safronov 1980-ci il mart ayının 28-də Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi, Sov. İKP MK Siyasi bürosu üzvlüyünə namizəd Heydər Əlirza oğlu Əliyevə göndərərək, redaksiyanın müəllifə cavab verərkən istifadə etməsi üçün imkan olarsa, öz mülahizələrini söyləməyi xahiş etdi. Safronovun məktubu Azərbaycan KP MK-da 1980-ci il aprel ayının 8-də 1569 №-lə qeydiyyatdan keçdi. Heydər Əliyev aprel ayının 10-da məktubla tanış olaraq dərhal "Mənimlə danışın. B.S.Gevorkovu tanış edin" dərkənarı yazaraq MK-nın ideologiya katibi K.Bağirova göndərdi. Bundan sonra Azərbaycan KP Dağlıq Qarabağ vilayət partiya komitəsinin katibi B.S.Gevorkovla əlaqə saxlandı, müvafiq tövsiyələr verildi və ondan kifayət qədər əsaslandırılmış 11 may tarixli 59s №-li məxfi arayış alındı. Həmin arayış may ayının 13-də Azərbaycan KP MK-da 1569 №-lə qeydiyyatdan keçirildi. Arayışda Ter-Akopovun məktubunda irəli sürülən iddiaların əsassızlığı zəngin fakt və materiallarla təkzib olunurdu.

Heydər Əliyev bundan sonra iyun ayının 23-də A.V.Safronova ünvanlanan 252 №-li məktubu imzalayaraq ona 7 səhifəlik müvafiq arayışı da əlavə etdi. Məktubda deyilirdi ki, Ter-Akopovun Yerevandan redaksiyaya göndərdiyi məktubla tanış olduq, müəllifin söylədikləri əsassız və saxta olduğundan onları təkzib etməyin heç mənası da yoxdur. Bununla belə, redaksiyanın məktub müəllifinə müvafiq cavab verməsi üçün Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağın Sovet hakimiyyəti illərində keçdiyi inkişaf yolu barədə kifayət qədər faktiki material olan arayışı Sizə göndəririk. Dəqiq və təkzibolunmaz sənədlər əsasında hazırlanmış arayışda Ter-Akopovun adı çəkilmədən, məktubundakı iddiaları qətiyyətlə və tutarlı faktlarla rədd olunurdu. Böyük siyasi, elmi-tarixi ustalıqla hazırlanmış arayışın əsas müddəaları aşağıdakılardan ibarət idi:

Birincisi, arayışda Dağlıq Qarabağın yaradılması və statusuna dair hüquqi və siyasi məsələlər rəsmi partiya, dövlət sənədləri və arxiv materialları əsasında, istinad göstərilməklə tutarlı şəkildə izah olunurdu. Deyilirdi ki, Azərbaycanla iqtisadi və daimi əlaqəsini, azərbaycanlılarla ermənilər arasında daimi sülhün zəruriliyini nəzərə alaraq Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində saxlanılıb, 1923-cü ildə partiyanın qərarı ilə Muxtar Vilayət yaradılıb və bu qərar yekdilliklə qəbul edilib.

İkincisi, arayışda deyilirdi ki, Dağlıq Qarabağda əhalinin azalmasının 1913-cü ilə müqayisə edilməsinin heç bir əsası yoxdur. Çünki bu dövrdə muxtar vilayət mövcud deyildi. Onun ərazisinə Yelizavetpol quberniyasından (Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl, Zəngəzur qəzaları) və respublikanın indiki rayonlarının bəzisi də daxil olmuşdu. Ona görə də, müqayisənin istinad nöqtəsi kimi Muxtar Vilayətin yaradılması ili götürülməlidir. 1923-cü ildə vilayətin əhalisi 158 min nəfər idi. Böyük Vətən müharibəsi illərində vilayətin əhalisi təbii olaraq azalmışdı. 1980-ci il aprel ayının 1-nə olan məlumata görə, vilayətin əhalisi 163,1 min nəfər olub. Bu isə vilayət əhalisinin azalmadığını göstərir. Arayışdan aydın olur ki, vilayətdə obyektiv miqrasiya prosesləri getdiyindən, əhalinin və ölkənin həyatında beynəlmilləşmə baş verdiyindən burada 49 millətin nümayəndəsi yaşayırdı. Əhalinin 76%-ini ermənilər təşkil edirdi.

Üçüncüsü, arayışda Dağlıq Qarabağın iqtisadi inkişafı məsələlərinə aydınlıq gətirilirdi. Göstərilirdi ki, inqilabərk Dağlıq Qarabağın sənayesi kiçik yarımkustar emalatxanalarından ibarət club. 70-ci illərdə isə vilayətdə yüzlərlə məhsul istehsal edən və nəinki ölkənin müxtəlif yerlərinə göndərilən, eyni zamanda, xaricə ixrac olunan 45 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Sovet hakimiyyəti illərində vilayətdə sənaye məhsulu istehsalı 724 dəfə artmışdı. Əgər əvvəlki beşillikdə vilayətdə sənaye məhsulu istehsalının həcmi 24% artmışdısa, 1976-1980-ci illərdə 50,3% artmışdı. Əmək məhsuldarlığı 17,1% əvəzinə 37,6% olmuşdu. Bu müddət ərzində 80-dən çox yeni sənaye məhsulu buraxılmağa başlanmışdı. Stepanakertdə ildə 6 min maşın təmir edən zavod yaradılmışdı. Vilayətdə aqrar-sənaye kompleksi də inkişaf edirdi. 1976-1979-cu illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının orta illik məcmu artımı planda nəzərdə tutulan 16,8% əvəzinə 49,1% olmuşdu. Bu illərdə əmək məhsuldarlığı beşillik planda nəzərdə tutulmuş 15,6% əvəzinə 42,8% artmışdı. Üzümçülük, maldarlıq, bağçılıq inkişaf etmişdi. Bütün bu sahələr üzrə inkişaf baxımından Dağlıq Qarabağ Cənubi Qafqazda yaradılmış muxtar vilayətlərin hamısını geridə qoyurdu.

Dördüncüsü, arayışda "Ağdam-Stepanakert" dəmiryolunun çəkilməsi barədə də tutarlı fakt və materiallar verilirdi. Göstərilirdi ki, dəmiryol xəttinin çəkilişinin xərclərinin 50%-ini SSRİ Dəmiryol Nazirliyi, 50%-ini isə Azərbaycan SSR hökuməti ayırıb. Bu isə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanla əlaqəsini gücləndirir, nəqliyyatın inkişafına, vilayətdə istehsal edilən məhsulların ölkənin müxtəlif şəhərlərinə daşınmasına müsbət təsir edir.

Beşincisi, arayışda deyilirdi ki, son illərdə vilayət əhalisinin sosial-iqtisadi həyatı da xeyli yüksəlib. Onuncu beşillikdə əhalinin pul gəlirləri doqquzuncu beşilliyin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 39,1% artıb. Pərakəndə ticarət 18,3%, əhaliyə göstərilən məişət xidməti 52% çoxalıb. Əhalinin təbii qazla təmin edilməsi 1980-ci il yanvar ayının 1-i üçün 95% olub. Yevlax-Stepanakert-Şuşa qaz kəmərinin çəkilişi vilayət mərkəzinin və Şuşa kurort şəhərinin problemlərinin həllinə kömək edib.

Altıncısı, arayışdan aydın olur ki, vilayətdə mənzil tikintisinə xüsusi diqqət yetirildi. Doqquzuncu beşilliyin ilk dörd ilində dövlət vəsaiti hesabına 93,7 min kv.metr ev, 2000-dən çox mənzil tikilmişdi. 16681 şagird yeri olan ümumtəhsil məktəbi, 1590 yerlik uşaq məktəbəqədər müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmişdi. Stepanakertin su təchizatının genişləndirilməsi vilayət mərkəzinin təminatının yaxşılaşdırılmasına imkan vermişdi.

Yeddincisi, arayış vilayətin mədəni inkişafı haqqında geniş təsəvvür yaradırdı. Göstərilirdi ki, inqilabadək bu ərazidə şəxsi adamlara məxsus olan yalnız üç mədəni-maarif müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Əhalinin 90 faizindən çoxu savadsız idi. 70-ci illərdə isə vilayətin əhalisi başdan-başa savadlı olub. Vilayətdə 193 ümumtəhsil məktəbi, o cümlədən 147 erməni məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Stepanakert Pedaqoji İnstitutunda dərslər Azərbaycan, rus və erməni dillərində keçirilirdi. Vilayətdəki 5 texnikumdan və 5 texniki-peşə təhsili məktəbindən 4-də dərslər erməni dilində keçirilirdi. Burada kitab fondu 1,5 mln. olan 196 kütləvi kitabxana, 202 klub, mədəniyyət evi, 195 kinoteatr və kinoqurğusu, M.Qorki adına Stepanakert dram teatri, Dövlət mahnı və rəqs ansambli, erməni dilində və rus dilində dublyajı nəşr olunan "Sovetkən Karabax" qəzeti, 5 rayon qəzeti (4-ü erməni dilində, 1-i Azərbaycan dilində) var idi. Vilayətdə 2,5 saat yayımlanan radioverilişlərinin 2 saatdan çoxu erməni dilində idi. Erməni dilində yazan şair və yazıçılar 95% təşkil edirdi.

Səkkizincisi, arayışda vilayətdə abidələrin qoyulması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərə də aydınlıq gətirilirdi. Erməni xadimlərinə də abidələr qoyulduğuna dair faktlar sadalandıqdan sonra göstərilirdi ki, əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan Şuşada indi Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Vəqifə abidə qoyulur. Arayışda deyilirdi ki, Vəqif Qarabağ xanının vəziri - xarici işlər naziri vəzifəsinə uyğun gələn vəzifədə işləyib və onun xarici siyasət fəaliyyəti Zaqafqaziya hakimlərinin İran şahına qarşı mübarizəsində mühüm rol oynayıb.

Beləliklə, Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbər olarkən ermənilərin ən kiçik əsassız iddialarını diqqətdən kənarda qoymur, onları qətiyyətlə rədd edirdi.

80-ci illərin ortalarında erməni dairələri yenidən bir neçə variantda fəaliyyət göstərməyə başladılar. **Birincisi**, onlar uydurma "soyqırım" məsələsini qaldırdılar. Ermənistan rəhbərliyi Sov. İKP MK-ya müraciət edərək uydurma "erməni soyqırımı"nın 70 illiyinin keçirilməsini və tanınmasını xahiş etdi. Məsələ Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun 1985-ci il 21 fevral tarixli iclasında müzakirəyə çıxarıldı. M.S.Qorbaçov MK-nın Baş katibi olmasa da, Çernenko xəstə olduğu üçün iclası o aparırdı. Məsələnin müzakirəsində Siyasi Büro üzvlərindən SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri N.Tixonov, SSRİ Xarici işlər naziri A.Qromiko və başqaları çıxış edərək erməni istəklərinin SSRİ-Türkiyə münasibətlərinə xələl gətirəcəyini tutarlı dəlillərlə əsaslandıraraq Qorbaçovun və onun himayə etdiyi Ermənistan KP MK-nın Birinci katibi K.Dəmirçiyanın istəklərinin reallaşmasına mane oldular. Nəticədə erməni iddiaları rədd edildi.

Lakin 1985-ci ilin aprelində məhdud düşüncəli dövlət xadimi M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gəldikdən sonra erməni dairələri xeyli fəallaşdılar. Qorbaçov erməniləri ruhlandırır və müdafiə edirdi. Əhatəsindəki ermənilər ona daim təzyiqlər göstərirdilər. Erməni rəsmi dairələri, ziyalıları və xaricdəki erməni təşkilatları əlbir hərəkət edirdilər. Bu dövrdə ermənilər öz fəaliyyətlərini bir neçə istiqamətdə genişləndirmişdilər. İlk

növbədə Ermənistanın millətçi alim, yazıçı, şair və jurnalistlərinin Azərbaycan, Türkiyə əleyhinə yazdıqları kitabların nəşri çoxaldı.

"Soyqırım"ın tanınması istəklərini reallaşdırma bilməyən erməni dairələri **ikinci variant**a əl atdılar. Onlar xarici ölkələrdəki ermənilərin Ermənistanə köçürülməsi məsələsini qaldırdılar. SSRİ Nazirlər Soveti 1985-ci il iyun ayının 20-də "1985-1986-cı illərdə xarici ölkələrdən ermənilərin SSRİ-yə repatriasiyasının davam etdirilməsi haqqında" qərar qəbul etdi. Ermənistan KP MK-nın Birinci katibi Dəmirçiyan 1986-cı ilin noyabr ayında Sov. İKP MK-ya məxfi məktub yazaraq bu müddətin 1990-cı ilədək uzadılmasını xahiş etdi. Dəmirçiyanın məktubundan aydın olur ki, sovet hakimiyyəti illərində partiya qərarları ilə xarici ölkələrdən Ermənistanə 230 min nəfərdən çox erməni repatriasiya edilib. Yaxın və Orta Şərq ölkələrində (İran, Suriya, Livan, İraq, İordaniya) yaşayan ermənilərdən SSRİ-yə gəlmək istəyənlər var idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanə köçmək istəyən ermənilər siyasi baxışlarına görə kommunist, sosialist deyil, daşnaklar idilər. Onların bir çoxu, eyni zamanda, SSRİ-ni milli münasibətlərin qızışdırılması yolu ilə dağıtmaq istəyən xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarının agentləri idi.

Məktubla tanış olan Sov. İKP MK katibi Y.Liqaçov 1986-cı il noyabr ayının 11-də "MK-ya təklif hazırlayan" dərkənarı yazaraq N.İ.Savinkin və Razumovskiye göndərdi. Sov. İKP MK-nın İnzibati orqanlar şöbəsinin müdiri N.Savinkin, MK-nın Təşkilat-partiya şöbəsi müdirinin müavini N.Zolotaryov 1987-ci il may ayının 8-də Sov. İKP MK-ya məxfi təqdimat məktubu hazırladılar. Təqdimatda məsələyə dair MK qərarının qəbul edilməsi tövsiyə edilirdi. Sənədlə tanış olan Liqaçov, Lukyanov, Yakovlev, Razumovski, Medvedyev və başqaları "razılaşsın" kimi dərkənar yazdılar. Beləliklə, erməni istəklərinin reallaşdırılması barədə rəsmi qərar qəbul edildi. Bu sənəd erməni dairələrinin əl-qolunu daha geniş açdı.

Bundan sonra erməni dairələri **üçüncü variant**a əl atdılar. Onlar Heydər Əliyevin üzərinə böhtan dolu total hücumla keçdilər. Onlar başa düşürdülər ki, Heydər Əliyev Sov. İKP MK Siyasi bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində qaldıqca Dağlıq Qarabağ məsələsində öz istəklərinə çata bilməyəcəklər. Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağda həyata keçirdiyi tədbirləri və bütün fəaliyyətini bəzi erməni alimləri və ziyalıları anti-erməni, panturanizm, pantürkizm kimi dəyərləndirərək təkə ölkə daxilində deyil, eyni zamanda, xarici ölkələrdə də qatı anti-Azərbaycan siyasəti və təbliğatını gücləndirdilər. Belə bir fakt diqqəti cəlb edir ki, 400 min erməni Heydər Əliyevin əleyhinə olan məktuba imza ataraq Moskvaya göndərmişdi. Erməni xadimləri Heydər Əliyevi ən qatı türkçü, turançı adlandırır, onun hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasını, hətta müttəhimlər kürsüsündə oturulmasına çalışırdılar. Onlar və himayəçiləri Heydər Əliyevi Azərbaycanı türkləşdirməkdə ittiham edirdilər. Heydər Əliyevə qarşı təbliğat kampaniyası bütün istiqamətlər üzrə getdikcə şiddətlənirdi. Erməni alimləri onu anti-erməni siyasəti yeritməkdə, pantürkist məktəb, millətçi azərbaycanlı gənclər və alimlər yaratmaqda ittiham edərək Sov. İKP MK-nın Baş katibi M.S.Qorbaçova şikayət məktubları göndərirdilər. Məktub müəllifləri Heydər Əliyevi türkçülükdə və pantürkizmdə təqsirləndirirdilər. Moskvada işləyərkən onun əleyhinə ən çox yazan erməni ziyalıları idi. Məsələn, erməni akademik Suren Eyvazyan 1987-ci ilin mart ayında M.S.Qorbaçova

məktub yazıb Heydər Əliyevi 1969-1982-ci illərdə pantürkizm siyasəti yeritməkdə ittiham edir, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunaraq müttəhimlər kürsüsündə oturulmasını tələb edirdi.

İ.Muradyan adlı bir erməni məktub yazaraq Heydər Əliyevin müttəhimlər kürsüsündə oturulmasını tələb edirdi. Onun məktubunda deyilirdi: "Əliyev, siz mənim tərəfindən Naxçıvanda, Dağlıq Qarabağda və Azərbaycan SSR-də erməni əhalisinin soyqırımında iştirak etməkdə ittiham edirsiniz. Respublika KP MK-nın Birinci katibi vəzifəsində işlədiyiniz müddətdə Müsavat hökumətinin, sonradan isə Azərbaycan SSR-nin partiya-hökumət rəhbərliyinin 1920-1987-ci illərdə həyata keçirdiyi erməni əhalisinin soyqırımı siyasəti indiyədək görünməyən qüvvə ilə güclənmişdir.

Siz və tərəfdarlarınız durgunluq dövründə mümkün olan bütün üsullardan istifadə edərək bu deyimi Azərbaycan SSR partiya-hökumət rəhbərliyinin ant-ierməni, Türkiyə-yönümlü münasibətilə tam doğrultmusunuz.

Hakimiyyətiniz dövründə və sonrakı illərdə (1967-1987-ci illər) on minlərlə erməni Sizin pantürkist kadr siyasətindən xilas olaraq respublikanı tərk etmişdir. Qədim erməni vilayəti Naxçıvan demək olar ki, tam şəkildə erməni əhalisindən məhrum olmuşdur. Dağlıq Qarabağda (Arsaxda) isə əhali praktiki olaraq artmır. Erməni vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafına hər vasitələrlə mane olunur, erməni mədəniyyəti və memarlıq abidələri vəhşicəsinə məhv edilir, tarixin misilsiz saxtalaşdırılması həyata keçirilir, dövlət səviyyəsində anti-erməni və Türkiyəyönümlü təbliğat təşkil edilir. Erməni vilayətləri Sovet Ermənistanından keçilməz sədlərlə ayrılmışdır.

Sizə sovet Azərbaycanının hökumətini təşkil edən N.Nərimanovdan və onun pantürkist komandasından miras qalmış qədim erməni torpaqlarında bütün erməni adları məhv edilir. Bu komandanın üzvlərindən biri, hökumətin naziri Ə.Qarayev öz əlaltılarına deyirdi: "Erməniləri zəiflətmək məqsədilə sizə tanış olan və çoxlu qoşun olan yerlərdə bir rus əsgərini öldürün və bu cinayətdə erməniləri ittiham edin. Bilirsiniz, ruslar nə edəcək?! Bu lənətə gəlmiş qəbilə ayağa qalxa bilməsin deyə heç bir üzde olan insanı, yaxud varidatı salamat qoymayın". XI Qırmızı ordu Zaqafqaziyaya gəldikdən dərhal sonra Müsavat Partiyasının məxfi şəkildə yoxa çıxmasına təəccüblənmək lazım deyil. Bu sizin sələflərinizdir, Əliyev!

Sizin hakimiyyətiniz dövründə slavyanlara və ermənilərə nifrət hissi, milli təkabürlü, müştəbeh tərbiyə almış yeni gənc ziyalı nəslə yaranmışdır. Bu, Sizin demək olar ki, ən böyük cinayətinizdir: "intellektualların" mənəviyyatını müalicə etmək üçün onilliklər lazımdır. Məsələn, yuxusunda nə Ermənistan, nə ermənilərə və hətta ruslara yer olmayan Bosfordan Baykaladək böyük Turan gören Sizin və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki Z.Bünyadovun yaratdığı pantürkist tarix məktəbini necə zərərsizləşdirmək olar?

1987-ci il aprel ayının 10-da vətəndaşlar Z.S.Məlikşahnazaryan və İ.M.Muradyan SSRİ Prokurorluğuna ərizə və müvafiq materiallar göndərmişlər. Materiallarda Sizə qarşı Azərbaycan SSR-də erməni əhalisinin "Milli və irqi bərabərliyinin pozulması"nda (Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi, maddə 67) iştirak etməkdə ittiham var. Bu isə əslində, soyqırımın həyata keçirilməsidir. Sizin müdafiənizə bütün kral ordusu qalxmışdır

- pratiya və hüquq-mühafizə orqanlarının funksionerləri. Sizi xilas etməkdən ötrü onlar nə qədər demaqoqiya və digər uydurmalar işlətməli oldular. Lakin nəyə görə? Güman ki, ancaq tarix üçün.

SSRİ Prokurorluğuna bir neçə dəfə müraciət etdikdən sonra mən aşağıdakı məktubu aldım:

Sizin 27. 07. 87 tarixli ərizənizə baxılmışdır. Ərizədə göstərilən məsələlər prokurorluq orqanlarının səlahiyyətlərinə daxil deyil. . . .

Hətta prokurorluq da sizin cinayətlərə qarşı gücsüzdür"

Muradyan düşünmək üçün belə bir informasiya da verirdi: "Erməni xalqının soyqırımına görə erməni qisasçıları tərəfindən Türkiyənin və Müsavat Azərbaycanının aşağıdakı görkəmli dövlət xadimləri qətlə yetirilmişdir:

1. 1918-ci ilin sentyabr ayında Bakı şəhərində erməni qırğını təşkil edən Müsavat Azərbaycanının Prezidenti Xan Xoyski Tbilisi şəhərində Aram Yerkanyan tərəfindən öldürülmüşdür.

2. 1915-ci ildə erməni soyqırımını təşkil edənlərdən biri, Türkiyənin Daxili işlər naziri Tələt Paşa 1921-ci il mart ayının 15-də Berlin şəhərində Soqomon Teyleryan tərəfindən öldürülmüşdür.

3. 1918-ci ilin sentyabr ayında Bakıda erməni qırğınında günahkar olan Müsavat Azərbaycanının Daxili işlər naziri Xan Cavanşirov 1921-ci il iyul ayının 19-da İstanbul şəhərində Misak Talvakyan tərəfindən öldürülmüşdür.

4. 1915-ci il erməni soyqırımında günahkar olan Türkiyə Prezidenti Səid Hilmi 1921-ci il dekabr ayının 6-da Roma şəhərində Arşavir Şirakyan tərəfindən öldürülmüşdür.

5. Qara dənizdə minlərlə erməni uşağını batırmaq əmrini vermiş Türkiyə hökumətinin üzvü Bahəddin Şakir 1922-ci il aprel ayının 17-də Berlin şəhərində Aram Yerkanyan və Arşavir Şirakyan tərəfindən öldürülmüşdür.

6. 1915-ci il erməni qırğınının təşkilatçılarından biri, Türkiyənin Dəniz naziri Camal Paşa 1922-ci il iyul ayının 25-də gündüz saat 5-də Tbilisi şəhərində Petros Ter-Petrosyan və Zare Məlikşahnazaryan tərəfindən öldürülmüşdür. Qətl təşkilatçısı Artaşes Gevorkyandır.

7. 1915-ci il erməni soyqırımının təşkilatçılarından biri, sonradan Buxara əmirinin qoşunlarının komandanı olmuş, Türkiyənin Hərbi naziri Ənvər Paşa 1922-ci il avqust ayının 5-də Buxara əmirliyində məsciddən çıxarkən öldürülmüşdür. Ənvər Paşanın məhvinə Dağlıq Qarabağın Taqavert kəndindən olan Akop Yakovleviç Melkumyanın (sonradan komandir olmuşdur) başçılığı ilə Qırmızı ordunun eskadronu həyata keçirmişdir. Ənvəri bilavasitə Dağlıq Qarabağdan olan Saruxanyan qətlə yetirmişdir.

Bununla bağlı olaraq sovet Ermənistanı hökumətinin rəhbəri Aleksandr Fyodoroviç Myasnikyan bəyan etmişdir ki, erməni soyqırımının təşkilatçılarından sonuncusu məhv edilmişdir. Aleksandr Fyodoroviç ancaq bir şeydə səhv etmişdir ki, Ənvər heç də sonuncu deyildi.

1956-cı ildə Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi M.C.Bağırov xalq düşməni kimi sovet məhkəməsinin hökmü ilə güllələnməyə məhkum edilmişdir. Məlum olduğu kimi, ittihamda M.C.Bağırovun pantürkist fəaliyyəti göstərilməmişdir.

Son illərdə erməni terrorçuları Türkiyə diplomatlarına 130 sui-qəsd törətmişlər...

Siz isə Əliyev, hələ sağ-salamat yaşamalısınız ki, nəhayət, müttəhimlər kürsüsündə əyləşəsiniz”.

Bu məktubdan bir sıra nəticələr çıxarmaq olar: ermənilər Heydər Əliyevi hakimiyyət olimpindən düşürməyə və həbsinə çalışır, onu sovet dövlətinin düşmən bildiyi pantürkizmdə, turançılıqda, millətçilikdə ittiham edir, bütün bunlara nail ola bilmədikdə terror yolu ilə öldürməklə hədələyirdilər. Məktub bir daha göstərir ki, daşnaklar bütün ölkə ərazisində ən ağır vəziyyətə məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində düşdülərindən qanlı qisasçılıq hissi ilə yaşayırdılar.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə və Azərbaycan xadimlərinə qarşı terroru həyata keçirən qatillərin bəzilərinin adı ən məxfi arxiv mənbələrində başqa cür göstərilir. Məsələn, Camal Paşanı Tiflisdə Böyük Pyotr küçəsində Gürcüstan Fövqəladə Komissiyasının agent, keçmişdə məşhur quldur olmuş Serqo Labadze qətlə yetirsə də, qətlə üstünü ört-basdır etmək üçün onu “Daşnaksütyun” Partiyasının üstünə atmışdılar. Eyni zamanda, Behbud xan Cavanşiri İstanbulda öldürən erməninin adı uzun illər boyu məxfi saxlanmış arxiv sənədlərində Toplaqyan kimi verilir.

Sov. İKP MK-nın 1987-ci il oktyabr plenumunda Heydər Əliyev, Sov. İKP MK Siyasi bürosunun üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsindən istefa verdi.

Heydər Əliyevin vəzifələrdən getməsi respublika üçün fəlakətlər doğurdu, Azərbaycana münasibət dəyişdi, hər şey qarışdı, azərbaycanlılar sıxışdırılmağa başlandı, düşmən ayaq açdı. Sonralar Heydər Əliyev bu barədə danışarkən deyirdi: “Azərbaycan üçün bəla ondan başladı ki, 1987-ci ildə ermənilər, bizim azərbaycanlıların bəziləri ilə birlikdə yığıldılar, mənim Kremldən istefa verməyimə nail oldular. Mən istefa verəndən cəmi 20 gün sonra Dağlıq Qarabağ məsələsi ortaya atıldı. Aqanbəqyan adlı bir erməni var. O, ömründə nə Ermənistanda, nə də Dağlıq Qarabağda yaşayıbdır, həmişə Moskvada yaşayıbdır, alimdir. Həmin Aqanbəqyan o vaxt gəlib Fransada bəyanat verdi ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistana bağlanmalıdır və o, bu məsələni Qorbaçovla razılaşdırıbdır. Bundan iki ay sonra Dağlıq Qarabağda üsyan, münaqişə başladı. Azərbaycanın bəlaları o vaxtdan başladı”.

* * *

Problemlərimiz hansılardır? Onlardan qurtarmaqdan ötrü nələri etmək lazımdır? Və necə etmək lazımdır?

Bu gün Ermənistan Dağlıq Qarabağı işğal edib. İşğalın nəticələri göz qabağındadır.

Bununla paralel olaraq yenə də ermənilər bir neçə variantda fəaliyyət göstərirlər. Türkiyədən uydurma erməni soyqırımının tanıdılmasını, təzminatın verilməsini, torpaq tələb edirlər. İlk baxışda bu iddialar yalnız Türkiyə əleyhinədir. Lakin dərinəndən təhlil edildikdə bu tələb bütün türk dünyasına, ilk növbədə Azərbaycana qarşı yönəldilib.

Türkiyənin bu iddiaları qəbul etməyəcəyi “iki vur iki bərabərdir dörd” kimi aydındır. Deməli, ermənilərin iddialarının arxasında ciddi niyyətlər dayanır. Türkiyədən istəklərini ala bilmədikdə onlar hər yerdə deyəcəklər ki, onda Dağlıq Qarabağın verilməsini rəsmiləşdirin, status-kvonu qəbul edin. Deməli, bütün bu məsələlərdə söylərin birləşdirilməsi vacibdir. Amma bütün türk dünyasının ictimaiyyəti problemə kifayət qədər ciddi yanaşırmı? Bu sualın cavabı barədə düşünməyə dəyər. Açıq şəkildə söyləmək lazımdır ki, müəyyən boşluqların olduğu göz qabağındadır. Dağlıq Qarabağ problemi qardaş ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrində, qəzet, jurnal və televiziyaalarında kifayət qədər işıqlandırılır. Xarici dillərdə əsər və məqalələr az yazılır. Dünya ictimai rəyinə təsir edilməkdə passivlik hökm sürür.

Ermənistanın hərbi təcavüzü və aqressiv separatizmi nəticəsində yaradılmış Dağlıq Qarabağ probleminə qarşı ümumi mübarizə aparmaqdan ötrü nələrin edilməsini hamımız bilirik. Bu istiqamətdə dövlət və hökumət orqanlarının fəaliyyətinə yardım məqsədilə bizlər müəyyən işlər görməliyik. Bu mübarizənin uğurlu aparılmasından ötrü üç ayağı olan sacayaq tələb olunur: maliyyə-təşkilati; elmi-təbliğati-informasiya və psixologiya. Bunların birincisi artıq vardır. Maliyyə-təşkilati baxımdan problem o qədər də yoxdur. Olsa da dövlət qurumları onu tapmağa, fikrimcə, hər zaman hazırdırlar. Müvafiq qurumlar fəaliyyət göstərirlər. Lakin xarici ölkələrin arxiv materiallarına dayanaraq dərin elmi əsərlərin yazılması sahəsində qüsurlar vardır. Təkcə dövlət qurumları deyil, ayrı-ayrı iş adamları bu sahəyə maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasına çalışmalıdırlar. Xarici ölkələrdə informasiya sahəsini biz yaratmalıyıq. Informasiya və psixoloji üstünlüyə nail olmalıyıq. Biz etməsək, informasiya sahəsini başqaları yaradacaqlar. Həm də bizim ümumi maraqlarımızın əleyhinə.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev qurultayı Bakıda keçirməklə türk birliyində, qardaşlığında və əməkdaşlığında, sözdən işə keçməkdə keyfiyyətə yeni bir eranın başlanğıcını qoyur. Bu mərhələni türk dünyasının elmi, informasiya və psixoloji hücumu kimi qiymətləndirirəm. Ümid edirəm ki, indiyədək mövcud olan bu çatışmazlıqlar məhz Bakı qurultayından sonra aradan qaldırılacaqdır.

Necə etməklə bağlı bəzi ilkin mülahizələrimi bildirmək istəyirəm. **Birincisi**, bizim ictimai təşkilatlarımız, müvafiq qurumlarımız və ayrı-ayrı fərdlər problemlərimizi anlatmaqdan ötrü dünyanın böyük dövlətlərinin siyasi, diplomatik və ictimai dairələrini milli bayramları, Yeni il münasibəti ilə təbrik edə, mətnin sonunda öz problemlərimizi xatırlada və onları ədalətli olmağa səsləyə bilər. Bunu təkcə azərbaycanlının deyil, bir türkün, qazaxın, qırğızın, özbəyin və s. etməsi daha təsirli olar. **İkincisi**, xarici ölkələrdə kütləvi tədbirlərin eyni vaxtlarda keçirilməsi, onların siyasi-diplomatik dairələrinə çatdırılması və KİV-lərdə əks olunması faydalı olardı. **Üçüncüsü**, xaricdə yaşayan türk xalqlarının nümayəndələri təcridçilikdən uzaqlaşmalı, müvafiq cəmiyyətlərə inteqrasiya olaraq obyekt deyil, təsirli subyektə çevrilməkdən ötrü çalışmalıdırlar.

* * *

Nəhayət, sonda Azərbaycanın peşəkar musiqisinin banisi, bütün türk dünyasının görkəmli mütəfəkkiri Üzeyir Hacıbəyovun bir fikrini xatırlamaq istəyirəm. O, felyetonlarının birində yazırdı ki, biz oturub gurultu ilə danışırıq, amma dağılışan kimi nəyi etməli olacağımızı unuduruq. İstərdim ki, XX əsrin əvvəllərində deyilmiş bu

sözlərdən XXI əsrin əvvəllərində doğru nəticə çıxaraq. Təkcə sözdə, fikirdə deyil, işdə və əməldə də bir olaq. Ümumi məqsədlər naminə yalnız sözlər söyləməklə kifayətlənməyək, real işlər görək. Səbrlə dinlədiyiniz üçün təşəkkür edirəm.

BÜLENT AKARCALI

(Türkiyə Demokratiya Fondunun qurucusu və sədri, sabiq Səhiyyə və sosial yardım naziri, sabiq Turizm naziri, sabiq millət vəkili)

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Bu qurultayda iştirak etməkdən böyük fərəh hissi keçirir, məmnuniyyət hissimi bildirirəm. Hamımıza, bütün dünya türklərinə çox sayda qurultayların keçirilməsini arzulayıram.

Məndən əvvəl çıxış edən məruzəçinin də qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi məsələsi türk dünyasının birinci məsələlərindən olmalıdır. Ərəblər üçün Fələstin necə qiymətlidirsə, bizim üçün də Qarabağ eyni dəyərə sahib olmalıdır. Fələstin millətçiləri ərəblər üçün necə qiymətlidirsə, qaçqınlar da bizim üçün eyni dəyərə sahib olmalıdır. Əslində bu belədir. Ancaq Fələstin məsələsi daha əvvəl olduğundan və ərəblər səslərini ictimaiyyətə daha yaxşı çatdırıb bildiklərindən biz ikinci planda qaldıq.

Biz ikinci planda deyilik. Dəyərli Azərbaycan xalqının, qardaşlarımızın ürəyi rahat olsun. Azərbaycan torpaqlarının işğal altında olması məsələsi Türkiyədə mövcud olan, bundan sora da qurulacaq hər bir hökumətin birinci məsələlərindəndir. Əslində, 1991-ci ildə Türkiyə türk respublikalarını tanıyarkən, o dövrdə dövlət qulluğunda işləməyim, həmin sənədə imza atanlardan biri olmağım mənim üçün ən böyük şans idi. Bütün türk dünyası və bütün türk xalqının adından biz çox fədakarlıq etdik və Ermənistanı da tanıdıq. Məqsədimiz Ermənistanı özünü doğrultmaq üçün son şansı vermək idi. Ancaq Ermənistan bu son şansını da əldən çıxardı. Bu gün Türkiyənin Ermənistan ilə heç bir diplomatik münasibəti yoxdursa, onlarla olan sərhədimizi bağlamışıqsa, bunun səbəbi ermənilərin “soyqırımı” iddiaları deyildir. Bunun səbəbi Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsidir. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu torpaqlar işğal altında qaldığı müddət ərzində, bu torpaqlarda erməni əsgəri olduqca, Türkiyədə heç bir hökumət, heç bir qüvvə, heç kəs Ermənistanı tanımağı, Türkiyə ilə Ermənistan arasındakı sərhədin açılmağını qəbul etməyəcək. Biz buna zəmanət veririk. Bunu rahatlıqla deyə bilərik. Artıq 5 ildir ki, siyasətdə deyiləm. Ancaq bugünkü iqtidarı təşkil edən AKP-li (Adalet ve Kalkınma Partisi – Ədalət və İnkişaf Partiyası) dostlarımın, Baş nazirimizin, Prezidentimizin də iradəsinə belə olduğum üçün bunu rahatlıqla deyə bilərəm.

Qiymətli dostlar, əslində, soyqırımı iddiaları ilə əlaqədar o pis ruh, bəd virus, şeytan kimi işləyən diasporun fəaliyyəti bu işğal məsələsini ört-basdır etmək üçündür. Onlar işğal məsələsini aktual məsələlər gündəliyindən çıxarmaq, dünya ictimaiyyətindən

gizlətmək üçün soyqırımı ilə əlaqədar məsələni aktual hala gətirirlər. Buna görə də, biz işğal məsələsini aktuallaşdırmalı, dünya ictimaiyyətinə lazımi səviyyədə çatdırmalıyıq. Bəs bu məsələ ilə əlaqədar nə etməliyik?

Qeyd etdiyim işğal məsələsindən əvvəl Azərbaycan Ermənistandan heç də yaxşı vəziyyətdə deyildi. Ancaq aradan 15 il keçdikdən sonra Azərbaycanın vəziyyəti Ermənistanın vəziyyətindən ən azı 10 dəfə yaxşı olmuşdur. Bu gün Bakı şəhəri həqiqətən də dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri olmuşdur. Bu gün Ermənistanın Bakı kimi inkişaf etmiş şəhəri yoxdur. Əgər dünyanın ən təhlükəli nüvə mərkəzi Ermənistan sərhədində deyil, Türkiyə və ya Azərbaycan sərhədində olsaydı, erməni diasporu nə edərdi? Onu qeyd etmək istərdim ki, günah bizdədir. Biz bu insanlara çox əhəmiyyət veririk. Halbuki, onlarla sərt rəftar etmək lazımdır. Onlara bu məsələnin sülh şəraitində həll olunmazsa, müharibə ilə həll edə biləcəyimizi bildirməliyik.

Biz cəsur şəkildə dünya ictimaiyyətinə, xüsusilə, erməni diasporuna, məndən əvvəl çıxış edən tarixçi olan natiqin də qeyd etdiyi kimi, 2 əsr əvvəl Ermənistanda indiki qədər erməninin mövcud olmadığını çatdırmalıyıq. Belə ki, İrəvan tarixi Azərbaycan ərazisidir, çar Rusiyasının və Sovet İttifaqının siyasəti nəticəsində süni şəkildə qurduğu paytaxt olmuşdur.

Vaxtdan səmərəli şəkildə istifadə etmək və başqalarına da məruzələrini təqdim etmək fərqi yaratmaq məqsədi ilə sözlərimi qısa şəkildə diqqətinizə çatdırmaq istərdim. Bizim üçün bu mövzu çox həssas mövzudur. 1994 və 1995-ci ildə mən mərhum Prezident Heydər Əliyev tərəfindən iki dəfə Azərbaycana çağırıldım. Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan lobbisinin yaradılması ilə əlaqədar fikir mübadiləsi apardıq. İllər keçdikdən sonra AŞPA-da lobbimiz fəaliyyətə başladı. Daha sonra Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə hüququnun qorunması məsələsi və bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə daha yaxşı şəkildə çatdırılması haqqında raport tələb edildi. Bu raportu da mən hazırladım. Bu məsələ ilə əlaqədar bir neçə yüksək vəzifəli şəxslərlə, diplomatlarla görüşdüm.

Qeyd etmək istərdim ki, siz narahat olmayın, bu mövzu həm Türkiyə, həm də türk dünyası üçün çox həssas olan məsələlərdəndir. Ancaq bizim daha çox səy göstərməyimiz, daha aktiv olmağımız lazımdır. Ermənistanın və xüsusilə də, erməni diasporunun güclü deyil, xain və saxtakar olduğunu bilməliyik. Çünki onlar səmimi olsaydılar, Ermənistanın əhalisinin 4-5 milyon olmağına görə iqtisadiyyatı da çox yaxşı olmalıydı.

Müstəqilliyini elan etdikdən sonra dünya ermənilərinin və erməni diasporunun köməyi ilə bu dövlət çox qüvvətlənməli idi. Məsələn, bütün dünyada olan yəhudilər səy göstərərək, diaspor fəaliyyətləri ilə 1948-ci ildə İsrail dövlətini qurdular. Mən bunu yəhudiləri tərifləmək üçün deyil, ermənilərin və onların diasporlarının heç bir dəyərə sahib olmadığını bildirmək üçün qeyd edirəm. Çünki ermənilər öz torpağının sahibi kimi səy göstərmirlər. Əgər mənim dediyim kimi olmasaydı, o zaman Amerika Birləşmiş Ştatlarında və Fransada yaşayan, lazımi qədər maddi vəsaitə sahib olan ermənilər Ermənistanı investisiya qoyub, iqtisadiyyatına öz töhfələrini verərdilər. Onların bu barədə iradələri yoxdur. İradəsi olmayanlardan da qorxmaq, onlara əhəmiyyət vermək lazım deyil.

Mən 40 ildən artıqdır ki, bu işin içindəyəm. Dəqiqliklə deyərdim ki, qarşımızdakı düşmən çox zəif düşməndir. Əslində, onların son illərdəki fəaliyyətləri olmayan milli kimliklərini və köklərini tapmaq üçündür. Əgər bir millət güclüdürsə, o zaman kim olduqlarını dilində, mədəniyyətində, dinində-imanında yox, başqasına olan düşmənçiliyində axtarar? Bu millət yazıq millətdir. Ona görə də, onlara layiq olduqları şəkildə münasibət göstərməliyik. Dəyərli, möhtərəm Azərbaycan xalqının elm adamlarına tövsiyəm ondan ibarətdir ki, ermənilərə qarşı məsələnin bu tərəfini qabardacaq şəkildə münasibət bildirsinslər və onların əskik cəhətlərini tədqiq etsinslər.

Mənə bu qurultayda çıxış etmə imkanı verdiyiniz üçün hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm.

HƏVVA MƏMMƏDOVA

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı)

Çox dəyərli soydaşlarımız, hörmətli bacılarımız, qardaşlarımız!

Qarabağ problemi haqqında danışarkən mənim ürəyim çox sıxılır. Elə bilərəm ki, həmin o anları yenidən yaşayıram. Çox dəyərli məruzə söyləyənlərə, tarixçi alimlərimizə və bu problemə maraqlanan, bu problem üzərində işləyənlərə təşəkkür edirəm. Ancaq bilmək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ probleminin kökləri dərinlərə gedir. İstərdim ki, hörmətli soydaşlarımız, məruzəçilərimiz bu haqda məlumat verəndə 2 əsrin, yəni, XX əsr və XXI əsrin başlanğıcından Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün davam etdiyini göstərsinslər.

Cəmisi 3 aya 20 il tamam olacaq ki, Ermənistan Azərbaycanın torpaqlarını işğal etmişdir. Azərbaycanın torpaqlarının 20faizi işğal altındadır və 1 milyondan çox qaçqınlarımız indiki halında Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə səpələnmişlər. Mən Dağlıq Qarabağın baş şəhərindən olan Xankəndindən seçilmiş nümayəndəyəm. Bu günlər mənim bütün seçicilərim möhtəşəm XI Türk Qurultayına böyük ümidlər bəsləyirlər. Zaman, vaxt vardır ki, bizlər bu dərdlərimizi danışa bilmirdik. Ancaq zaman gəlib çatıbdir ki, biz bütün dünyaya fikirlərimizi bəyan etmək üçün burda Qarabağ problemimizi dəyərləndirə bilirik.

Qarabağ problemini dərinlən öyrənmək lazımdır. XX əsrin sonunda, xüsusilə ən ağır problem olan, analoqu olmayan faciələri – Xocalı soyqırımını bilməyənlər, bu haqda məlumatı olmayan insanlar vardır.

Dəyərli soydaşlarımız!

Mən, əlbəttə ki, XX əsrin sonlarında baş verən bu faciəni xatırlatmaqla demək istəyirəm ki, nə üçün ermənilər bu qondarma soyqırımını bütün dünyada - Amerika Konqresində, dünyanın müxtəlif ölkələrində gündəmə gətirirlər. Lakin Xocalı soyqırımını çox ölkələrdə, türk qardaşlarının yaşadığı yerlərdə bilinməmiş və bu problem gündəmə gətirilməmişdir. Bu gün bizim qarşımızda olan problemlərdən biri də hələ də bizim qız-

gəlinlərimizin düşmən əlində girov qalmasıdır. Biz onları əsirlikdən azad edə bilməmişik. Bu gün Dağlıq Qarabağın bütün əraziləri, kəndləri, şəhərləri tamamilə dağıdılmışdır. Bu gün Şuşa Dağlıq Qarabağın mərkəzidir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qədər Qarabağın mərkəzi Şuşa idi. Dağlıq Qarabağa Muxtar Vilayət statusu verildəndən sonra qondarma Stepanakert deyilən adın verilməsi ilə biz Dağlıq Qarabağı itirə-itirə gəlmişik.

Mən bir faktı xatırlatmaq istəyirəm. 1919-cu ildə Dağlıq Qarabağın ən ağır vaxtlarında ingilis jurnalisti buraya gəlmişdir. O, Dağlıq Qarabağda ermənilərlə ətraflı tanışlıqdan sonra belə qərara gəlmişdir ki, ermənilər ən güclü təbliğatçılardır, bizim isə təbliğatımız bir o qədər də güclü deyildir.

Dağlıq Qarabağdan məcburi köçkün düşmüş insanların taleyi 20 ildən artıqdır ki, davam edir. Biz, beynəlxalq təşkilatlarda bir dəfə də olsun qaçqınların problemi ilə bağlı konfrans təşkil edə bilməmişik. Ancaq ermənilər hər zaman hər bir faktdan istifadə etməyə çalışmışlar. Onlar, hətta Xocalı soyqırımını zamanı faciəli şəkildə həlak olmuş şəhidlərimizin şəkillərindən də öz mənfəətləri üçün istifadə edirlər.

Dəyərli soydaşlarımız, arxivlərin açılması, türkiyəli və bizim alimlərimizin bütün dünyanı tarixi faktlarla tanış etmələrinin vaxtı artıq çoxdan çatıbdir. Biz təkrarən dünya dövlətləri, Avropa Şurası, BMT qarşısında bu məsələni daha çox qabartmalıyıq. Biz bütün dünya alimlərini bizimlə birgə işləməyə dəvət etməliyik.

Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin səsləndirdiyi bir fikir vardır: "Ermənilər bütün dünyada yaşayan insanlara problem olacaqlar, çünki ermənilər vaxtı gəldikdə yaşadıkları yerlər üçün də deyəcəklər ki, bu yerlər, ərazilər bizimdir".

Hörmətli soydaşlarımız, biz də əlimizdə olan faktlardan istifadə edərək, iştirak etdiyimiz mərasimlərdə əlaqə qurduğumuz qurum və beynəlxalq təşkilatlara, bütün dünyaya, ermənilərin bütün dünyaya qarşı belə bir iştahla, belə bir iddia ilə müraciət edəcəkləri fikrini çatdırmalıyıq.

Mən istərdim çıxışımın sonunda bir təklifimi səsləndirəm. Demək istəyirəm ki, belə qurultaylarda, qurumlarda iştirak etdiyimiz zaman bizim məcburi köçkünlərimizin problemlərini də müzakirə edək. Çox şükürlər olsun ki, Azərbaycanın Ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının gözü qarşısında, demək olar ki, birmənalı şəkildə göstərdi ki, Ermənistandan deportasiya edilmiş, Dağlıq Qarabağdan məcburi köçkün düşmüş insanlara, qaçqınlara hər bir insan kömək göstərməlidir. Bu insanlara hər bir kəs yardım etməlidir. Bu onun nəticəsidir ki, artıq bizim 12 çadır şəhərciyindən 9-u ləğv edildi. Mən istərdim ki, Azərbaycana gəldiyiniz zaman vaxtınız olanda o çadır şəhərciklərindəki insanlarla görüşün, onların həyatı ilə bağlı müxtəlif ölkələrə məlumat vermək, televiziya kanallarında onları göstərmək, hər hansı soyqırımla bağlı, xüsusən Xocalı faciəsi ilə bağlı yeni filmlərin ortaya qoyulmasına böyük ehtiyac vardır. Bu bizim iş birliyimizdir.

Bu qurultayın son nəticəsi ondan ibarətdir ki, növbəti qurultaya qədər biz hansı işləri ortaya qoya bilərik? Ermənilər də artıq bilirlər ki, onların saxtakarlığı, yalanı və saxta tarixinə görə bu gün onlar tarixə yox, tarixçilərə borcludurlar. Çünki onların tarixlərini erməni tarixçiləri saxtalaşdırıb. Mən hesab edirəm ki, Azərbaycanın kifayət qədər peşəkar tarixçiləri, alimləri ilə yanaşı, digər türkdilli xalqların da tarixçiləri də vardır.

Bizim türkdilli parlamentlərinin yaradılmasına ehtiyacımız olduğu kimi, türkdilli tarixçilərin, araşdırmaçıların əməkdaşlığına da ehtiyacımız vardır.

Mən sizin hər birinizə dərin təşəkkür edirəm.

Sağ olun.

SADETTİN ERGEC

(İraq Türkmən Cəbhəsinin sədri)

Hörmətli qonaqlar, çıxışma başlamazdan əvvəl demək istəyirəm ki, sizin aranızda olmaqdan qürur hissi duyuram, sizinlə bərabər olanda özümdə güc hiss edirəm, sizinlə birliyimiz olandan sonra həll edilməyən heç bir problem yoxdur. Yetər ki, biz səsimizi birləşdirək, gücümüzü birləşdirək, hədəfimizi seçək və hədəfə doğru gerçəkci addımlarla irəliləyək.

Hörmətli qonaqlarımız!

Bu gün burada daha gözəl şeyləri danışmaq istərdik. Ancaq bəzi problemləri səsləndirmək məcburiyyətindəyik. Əgər əvvəldə gücümüzü birləşdirsəydik, bu gün bizim bu qədər problemimiz olmazdı. Elə buna görə də, xaricdə yaşayan türklər içərisində bütün türklər ayrı-ayrılıqda problemlərini həll edə bilməz. Biz keçmişdə dəyərlərini, hədəfini bilmiş, gücünə inanmış insanlarıq. Amma təəssüf ki, bu gün Qarabağda milli musiqimiz oxunmur. Biz nə qədər basqına, hücumla məruz qalmışıqsa, inamımız yenə də itməyib.

Hörmətli qonaqlar, biz İraq türkmənlərinin yeni fond yarandıqdan sonra, 1920-ci illərdən etibarən çəkdiyimiz bir çox dərdləri var. Bu dərdlərin ilki 1924-ci ildə gerçəkləşmişdir. Bunların sayı çoxdur. 1924-cü, 1946-cı, 1959-cu, 1970-ci, 80-ci, 96-cı illərdə olan hadisələr buna əyani sübutdur. 2003-2005-ci illərdə bizə demokratik diktatorluq ortadan qalxdı, nəhayət ki, gözlədiyimiz oldu.

Biz İraq türkmənləri mədəniyyət sahibi, elit təbəqəyə aid olan bir cəmiyyətik. Demokratiya sahibi olandan etibarən bu demokratiyanı çox yaxşı istifadə edəcəyimizə inanırıq, amma təəssüf ki, gələn demokratiya həqiqi demokratiya deyil. Yalançı demokratiyanın nə qədər təhlükəli olduğunu yəqin ki, bilirsiniz. 2003-cü ildə diktator rejiminin qaldırılması, cəmiyyətlərin yox edilməsi və demokratiyanın gətirilməsi nəticəsində 10.000-lərcə km. uzaqlıqda olan insanlar bizim məmləkətimizə gəldilər. Biz həqiqətən 35 illik Səddam diktator rejimindən qurtardığımız üçün sevinirdik, amma təəssüf ki, bizim türkmən bölgələrində çox böyük xətlər yaşandı və bu xətlər nəticəsində daha çox yalnızlıqlar ortaya çıxdı, onsuz da o belə bir nəticənin ortaya çıxacağı daha o vaxtdan məlum idi.

Dəyərli soydaşlar, koalisiya gücləri və onun dəstəyi ilə nələr etdilər, daha doğrusu, nələr etmədilər? Fərsətdən istifadə edərək nüfuz mədəniyyətinin, türkmənlərə aid olan küçələrin yandırılması, türkmənlərin şəhəri olan Kərkükün adının dəyişdirilməsi türkmənləri yuxudan oyatdı. Məsələ sadəcə Kərkükdə deyil, türklərin bütün əraziləri zəbt

olunmuşdu. 2004-ci ildən etibarən türklərə qarşı açıq-aşkar şəkildə həyata keçirilən bütün basqınlar nəticəsində türklər soyqırma, təzyiqlərə, işgəncələrə məruz qalmış, insanlara xəsarət yetirilmişdi. Bu gün türkmənlərə məxsus olan ərazidə yaşayan insanlarımız o gündən etibarən yox edilməyə başlanmışlar. Məsələ hələ ortadan qalxmamış bu insanlar bir-birini qırmağa çalışır. Xətalı olan bu insanlara dəstək bu gün də davam edir. Bunun səbəbi aydındır. Bu strateji mövqedir, bir tələdir.

Xətlər nəticəsində təəssüf ki, İraqımız bir cəhənnəmə çevrilib. İraqın gələcəyi məhv edilmişdir. Bu yanlışlıqdan və qeyri-sabitlikdən onlar istediklərini əldə etmişlər. Nəticə etibarilə hökumətin qurulmasında İraq türkmənləri iştirak etməmişdi. Onlar türklərin təsirini ortadan qaldırmaq üçün əllərindən gələni edəblər və etməyə də davam edirlər.

Hörmətli soydaşlar, dediklərimiz türk dünyasına məxsus olan insanlar üçündür. Fikirləşin, nə etməliyik? Birləşməliyik, gücümüzü artırmalıyıq. Biz nə etməliyik? Fikrimcə, biz öz problemlərimizi müəyyənləşdirib, həll etməyə çalışmalıyıq. Problem böyükdür, problem, əslində, bütün türk dünyasının problemidir. Baxın, dəyərli insanlarımız, İraqda hökumət quruldu, bizə isə hökumətdə yer verilmədi, seçkilər oldu, bu seçkilərdə çox sayda saxtakarlıq oldu. Bu saxtakarlıqların sayı o qədər çoxdur ki... 1.000.000-a qədər saxtakarlığın ortaya çıxarılmasına, insan haqlarını qoruyan qurumların bu məsələlərə qarışmasına baxmayaraq, onlar öz bildiklərini etdilər. Yalnız nəticəni güclü insanlar göstəribər. Təkrar edirəm, güc birlikdədir, bərabərlikdədir. Güc bizim öz gücümüzdədir. Deməli, gücümüzü birləşdirməliyik.

Bu gün yaranmış boşluqlardan, səhvlərdən fayda güdən adamlar bir Konstitusiyadan bəhs edirlər. Bu Konstitusiyaya düzəliş məsələsində, baxın, nələr oldu. Bizim üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir maddə gətirildi. O maddə – 140-cı maddədir. Bizim İraq türkmənləri ilə maraqlananlar bu maddənin hansı maddə olduğunu çox gözəl bilirlər. O maddə Səddamın vaxtında köçürülmüş insanların geriye göndərilməsi, alınan ərazilərin sahiblərinə qaytarılması bəhanə edilərək yaranmışdır. Bizə köçürülən insanların sayı məlumdur. Bu rəqəm təxminən 10.800 nəfərdir. Bunların içərisində türkmənlər, kürdlər, az da olsa ərəblər var, amma bu maddənin 58-ci bəndindən istifadə edib xarici Konstitusiyaya əlavə edilən maddələr də yaradılmışdır.

Bu məmləkətin demokratiyasını dəyişmək lazımdır. Çünki onlar 140-cı maddəni Konstitusiyaya buraxıblar və nəticə etibarilə bir referendum keçirilib. Qayə budur - demokratiya olmayan ölkədə hansı referendumdan söz gedə bilər. Silahlı basqınlar olan ölkədə hansı referendumdan danışmaq olar, demokratiyanın nə olduğunu bilməyən bir məmləkətdə hansı referendum keçirilə bilər. Əllərində olanlar güc tətbiq edilərək insanların əllərindən alınarsa, hansı referendumdan bəhs edə bilərik? Bəli, boşluqdan istifadə edən insanlar təəssüf ki, Konstitusiyayı tədqiq etməzdən öncə, Konstitusiyada 142-ci maddənin olduğunu yaddan çıxarıblar, çünki 142-ci maddədə Konstitusiyanın bütün maddələrinin yerinə yetirilməsi təminatı vardır. Amma bu günə kimi bir çox maddələrin yer aldığı Konstitusiyada lazımı razılaşma əldə edilməmişdir. Çünki bunlar çox səhv vaxtda olmuşdur.

Vətənpərvərlər, İraqı sevənlər, İraqın birlik və bərabərliyini istəyənlər bu maddənin nə qədər təhlükəli olduğunu bildilər, artıq onun təminatının gətirilməsini istədilər.

Bu maddə 3 mərhələdən ibarət olmalıdır: 1-ci normallaşdırma, 2-ci sayı, 3-cü referendum. Birinci mərhələnin vaxtı keçib, amma normallaşma varmı? Yox. Niyə insanlar köçürülürdülər?

Prospektlər hazırlanır, sular çəkildir. Bu çox şeyləri ifadə edə bilər. Bu nəhəng türk dünyasını heçə saymaqdır. Əgər türk dünyası səsinə yüksəltse, heç kim heç nə edə bilməz. Biz bugün buradakı qurultayı bu şəkildə görürük.

KAMİL VƏLİ NƏRİMANOĞLU

(Avrasiya-Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri, professor)

Möhtərəm sədr, əziz məsləkdaşlar, hörmətli tədbir iştirakçıları!

Bu gün bizim üçün həqiqətən də əziz gündür. Nəyi istəsək, yaxud etiraz etsək və yaxud da bir şey tələb etsək bu normaldır. Amma yaddan çıxarmamaq lazımdır ki, dövlət başçıları da yol göstərir, haqlı yol göstərir. Ölkə rəhbəri deyir ki, ortaq tarix yazın, ortaq ədəbiyyat yazın, ortaq dil yazın, ortaq mədəniyyət yazın. Bu artıq bizim boynumuzda olan böyük məsuliyyətdir. Bu artıq bizim işimizdir. Bu bizim az çalışdığımızı, bu haqda az düşündüyümüzü göstərir.

Mən bir məsələ haqqında fikir demək istəyirəm. Bu bədnam “erməni soyqırımı” məsələsidir. Mən uydurma erməni soyqırımı ilə bağlı bəzi məsələlərə toxunmaq istəyirəm. Bilirsiniz ki, düşmənlə düşmənçilik etməyi ardıcıl aparmayan xalqıq, yəni, bizim yaddaşımızda elə şey var ki, düşmənçiliyimizi unuduruq. Çünki təbiətimizdə düşmənçilik yoxdur. Bu amala ermənilərin ardıcıl apardığı və onların arxasında dayananların ardıcıl apardığı siyasət xidmət edir. Çox təəssüflər olsun ki, biz bu məsələ ilə 24 aprel tarixində ermənilərin bədnam “genosid” günündə, uydurma “soyqırımı” günündə məşğul oluruq. Xarici ölkə parlamentlərində erməni soyqırımının təsdiq olunması ilə bağlı qərar qəbul edilir, televiziyalarda bu mövzu ilə əlaqədar dəyirmi masalar keçirilir, lakin biz, elə ki bu tədbirlər yekunlaşır, rahatlaşırıq, bu işlə məşğul oluruq.

2015-ci ilə cəmi 7-8 il qalıb. İndi istifadə edəcəyim ifadəyə görə çox üzr istəyirəm, ancaq 2015-ci ildə dananın burnu qopacaqdır. Xalqlarımızın düşmənləri planlaşdırırlar ki, 2015-ci ilə kimi Türkiyə-Azərbaycan və türk dünyası bu məsələni uduzdura biləcək. təminat verməyə məcbur edəcək, beynəlxalq aləmdən təcridinə nail olacaqlar. Bu planın baş tutmaması üçün biz mübarizə aparmalı, öz haqqımızı tələb etməli, dünya ictimaiyyəti obyektiv məlumatlandırmaq üçün səy göstərməliyik. Elmi şəkildə dünyaya “erməni soyqırımı” ilə bağlı iddiaların əfsanə, yalan, uydurma olduğunu sübut etmək lazımdır.

Mövcud olan erməni araşdırmaları və arxiv sənədləri onu göstərir ki, arxivlər bizim tərəfimizdən araşdırılmayıb. Biz o arxivlərdən uzaq qalmışıq. Biz o arxivləri öyrənmirik və o arxivlərdə nəinki Türkiyə ərazisində, Azərbaycan ərazisində, eləcə də Azərbaycanın cənubunda ermənilər tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımla bağlı çox ciddi görüntülü materialların, sənədlərin olduğu ortaya çıxır. Burada danışanlar haqlı olaraq qeyd etdilər ki, bu məsələdə coğrafiya mühüm deyil. Bizim coğrafiyamız dilimizin

yayıldığı ərazidir, bizim kökümüz dilimiz qədərdir, harada türkcə danışılarsa, ora bizim vətənimizdir. İstər Kərkük, istər Kipr, istər Azərbaycanın cənubu, istər Azərbaycanın şimalı və ya Dərbənd olsun, bunun heç bir fərqi yoxdur. Bu mənada, bu uydurma soyqırımı ermənilər tərəfindən türklərə qarşı yönəldilmiş soyqırımıdır. Biz istər Xocalı fəlakəti, istər Bakı qırğını, istər Salmas qırğını, istərsə də başqa yerlərdə ermənilər tərəfindən törədilmiş soyqırımı sənədlərini ortaya çıxarmalı, bu faktları sübut etməliyik.

İndi sizin baxdığınız bu sənədlərdə ermənilərin çar II Nikolayı, çar qoşunlarını necə sevinclə qarşıladığını, bölgələrdə türklərə necə arxadan zərbə vurduğunu toplamışıq və bu məlumatlar indiyə qədər göstərilməmişdir. Bu mənim topladığım materialların çox az bir hissəsidir və mən sizin vaxtınızı almaq istəmirəm. Bu mütəmadi olaraq davam etməlidir və mütəmadi şəkildə aparılmalıdır. Bu kampaniya şəklində aparılmamalıdır və mən sizi inandırıram ki, hərbi arxivlərdə, tarixi, hərbi arxivlərdə II Nikolayın Sarıqamışa, Qarsa, Tiflisə getməyi, orada keçirdiyi görüşləri və apardığı bəzi böyük əməliyyatları haqqında məlumatlar var. O zaman general olan Yudenich Qars, Sarıqamışda ermənilərin törətdikləri soyqırımı o törədib və onların ermənilər haqqında etdiyi öz qeydləri var. O qeydlərdə açıq şəkildə ermənilərdən necə istifadə etmək, necə bu məsələnin ssenarisini yazmaq göstərilmişdir.

Mən 3 cildə bu yaxınlarda çap edilmiş “Armyanskiy qenosid”, yəni, “Erməni soyqırımı” kitabını ürəkəğrısı ilə oxudum. Mən əslən Venesuellalı olan yazıçının tədqiqat əsəri zamanı Türkiyədə 4 il yazıçının romanını ürəkəğrısı ilə oxudum. Çünki ermənilər bunları olduğu kimi verməyir, təhrif edir, həqiqətdən uzaqlaşdırır. Əgər Prezident, Baş nazir deyir ki, biz bu məsələyə elmi nöqteyi-nəzərdən yanaşmalıyıq, sənədlərdən, arxivlərdən başlamalıyıq, onda ermənilər də sabah başlayaqlar deyir. Onlar 3-5 ilə, 10 ilə bu məsələni belə ortaya qoyacaqlar. Zəlzələ zamanı olan fəlakəti erməni soyqırımı kimi qələmə verəcəklər. Sumqayıtda, Xocalıda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımları “erməni soyqırımı” kimi ortaya qoyacaqlar və biz də əliboş qalacağıq. Çünki çalışırıq. Biz işləmirik. Biz bu sənədləri Tiflisdən, Bakıdan toplamalıyıq. Minlərcə arxiv var, minlərcə sənədlər var Bakıda.

O illərə aid ictimai-siyasi arxivdən mən erməni jurnalları topladım. Minlərlə sənəd Bakıda, Tiflisdə, Moskvada vardır. Bu gün mən təklif edirəm ki, bizim apardığımız araşdırmaları biz baş arxiv idarəsinə aparırıq, biz orda bir məmururuq. Bu bir nəfərin, beş nəfərin işi deyildir. Mən təklif edirəm ki, bu məsələyə dövlət səviyyəsində yanaşılsın. Bizim Avrasiya Strateji Araşdırmalar Mərkəzində çalışan gənclərimiz var: Adəm bəy, Kamil bəy, Razi bəy, Toğrul bəy. Onlar Azərbaycanda Bakı Dövlət Universitetinin məzunudur. Bu işlər üçün onlar səfərbər edilsin, hansı işlə məşğul olurlarsa-olsunlar, bizim əsas məqsədimiz bu soyqırımı məsələsinin yalan olduğunu sübut etmək olmalıdır. Erməni bir qaşıqdır. O qaşığı kimi Qafqazı, Türkiyəni qarışdırmaq və bunu 100 il keçməsinə baxmayaraq gündəmdə saxlamaq, istər Azərbaycanın şimalı, istər cənubu, istər Türkiyə olsun, biz buna qarşı intellektual şəkildə, alim kimi, ziyalı kimi dayanmalıyıq, sənədləri toplamalıyıq. Heç qızıışmadan, sakit şəkildə dünyanın bütün xalqlarına o dillərdə müraciət etmək lazımdır.

Sağ olun. Təşəkkür edirəm.

İSMAİL CENGİZ

(*Şərqi Türküstan Hamrəylik Dərnəyinin təmsilçisi*)

Hörmətli sədr, hörmətli tədbir iştirakçıları!

Mən Mahmud Qaşqarının, “Əlişir Nəvainin vətəni, ana yurdu, ata ocağı olan Şərqi Türküstanı təmsil etmək dostlarımla adından orada yaşayan soydaşlarımızın mübarizələrini ifadə etmək üçün qarşınızda çıxış edirəm.

Xanımlar və cənablar, dünən Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının açılış mərasimində çıxış edənlər çox xoş, çox gözəl məsələlərdən danışaraq, türk dünyası ilə əlaqədar bizə mühüm ismarıqları çatdırdılar. İnanın ki, biz, Şərqi türküstanlılar olaraq Türkiyədən, türk respublikalarından çox şey istəmirik. Bizim bir salama da ehtiyacımız var. Ancaq əmlər, digər məhdudlaşdırıcı qadağalar əhatəsində başladığımız fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi demək olar ki, imkansız hala gəlmişdir. Bu acı həqiqəti XI Türk Qurultayının keçirildiyi bu zalda deməkdən utanıram. Ancaq bu həqiqətin hamımızın bilməyi lazımdır. Əgər bizim ata-baba yurdumuz, vətən torpaqlarımız qarşısında vicdan borcumuz varsa, o borcumuzu layiqli şəkildə yerinə yetirməyimiz lazımdır.

Hörmətli mərasim iştirakçıları, əslində, mən Şərqi Türküstanın problemlərini burada açıqlamaq fikrində deyiləm. Türk dövlət və cəmiyyətlərindən gələn təmsilçilər kimi, əlbəttə, sizin Şərqi Türküstanın problemlərindən xəbəriniz vardır.

Xanımlar və cənablar, inanın ki, biz yavaş-yavaş yox oluruq və getdikcə bu yox olmağa daha çox yaxınlaşırıq. Bu təkcə Şərqi Türküstan türklərinin deyil, bütün dünya türklərinin problemi. Çünki Şərqi Türküstan bizim vətən torpaqlarımız, köç etdiyimiz, böyüdüyümüz, qaldığımız yerlər olub. Necə oldu ki, bu torpaqlarımızda belə bir vəziyyətə düşər olduq. Hətta Qaşqariyə də salam göndərə bilmirik.

Hörmətli mərasim iştirakçıları, son günlərdə yaşadığımız Şimali İraq hadisələrindən də xəbəriniz vardır. Mən bu həyəcanıma görə sizdən üzr istəyirəm. Çünki dərclərimizi anlatmaq artıq müşkül bir hala gəlmişdir. Şimali İraqda olan Tələbani Türkiyənin tələbi qarşısında “Mən özümü də vermərəm” demişdir. Halbuki, Qazaxıstana, Qırğızıstana, Türkiyəyə, Pakistana sığınan mənim uyğur vətəndaşlarım bir-bir təslim edirlər. Bizim səsimizi çatdırma biləcəyimiz sizlərsiz. Sizdən xahiş edirik, uyğur vətəndaşlarımızın sığındığı Qazaxıstan, Qırğızıstan dövlət rəhbərlərinə, bütün təşkilatlara, dövlət qurumlarına, bürokratlara, səsinizi çatdırma biləcəyiniz hər bir yerə bizim dramımızı çatdırın. Çünki bu 30 milyon türk milli varlıqlarını itirəcəklər.

Əziz dostlar, Şərqi Türküstan, həqiqətən, yeraltı və yerüstü zənginliklərə sahibdir. Türk dünyasının yeraltı və yerüstü zənginliklərinə sahib olan Şərqi Türküstan çox mühüm bir mövqeyə sahibdir. Şərqi Türküstanın zənginliyini dilə gətirmək üçün bir neçə nümunə göstərmək istədim. Məsələn, Çin sərhədləri daxilində kəşf edilən faydalı qazıntı növü 172 ədəddir. Bu 172 faydalı qazıntı növünün 138-i Şərqi Türküstanın daxilindədir. Bu mədənlərin 51 ədədi sahib olduğu zənginlik baxımından Çində birinci yeri tutur. Yenə də bu torpaqlarda istifadə edilən 24 mədən isə Çin daxilində ilk 5-ci yerə sahibdir. Şərqi

Türküstanda mövcud olan 43 mədən isə Çin daxilində ilk 10 yerə sahibdir. Şərqi Türküstanda mövcud olan neft ehtiyatı isə 20,86 milyard tondur. Şərqi Türküstanın cənub hissəsində Türkiyə dövlətinin təxminən yarısı qədər olan 330 min kvadrat kilometrlik bir ərazidə qızıl, neft və təbii qaz yataqları da mövcuddur. Bu gün bu çöldə 6 gedişi və 6 gəliş zolağı olan yol çəkilmişdir. Yəni, çölün ortasına nəqliyyat yolu ilə gəlmək mümkündür.

Eyni zamanda, onu da qeyd etmək istədim ki, Şərqi Türküstanda Çin Xalq Respublikasının nüvələrini təcrübədən keçirdiyi yer də mövcuddur. Yəni, bu mədənlərdən başqa burada nüvə təcrübələrində istifadə edilən uran, volfram kimi qiymətli ehtiyatlar da vardır.

Şərqi Türküstan 2,19 trilyon ton kömür ehtiyatına sahibdir. Burada 10,3 trilyon m³ təbii qaz yataqları vardır. Bu yeraltı mənbələrdən başqa yerüstü zənginliklərə sahib olan Şərqi Türküstanda 2 milyon ton pambıq yetişdirilir. Bütün bu zəngin ehtiyatlar 1949-cu ildən etibarən istismar edilir. Mənim 30 milyonluq xalqım isə öz təbii zənginliklərindən istifadə etmə haqqına sahib deyildir. Biz bu zənginliklərimizdən pul qazanmaqdan, faydalanmaqdan artıq əl çəkdik. Bizim tək dərdimiz artıq özümüzü necə qoruya bilərik olmuşdur. Milli şəxsiyyətimizi, varlığımızı, dini mənsubiyyətimizi, məniyyətimizi necə mühafizə edə bilərik, deyirik.

Sizdən bir daha bu ata yurdumuz uğrunda bizimlə birlikdə mübarizə etməyinizi, həqiqətləri ortaya çıxarmağımıza köməklik göstərməyinizi xahiş edirəm. Əlbəttə ki, türk dünyasında yaşayan əksər türk dövlətlərinin problemləri vardır. Yenə də, bizə kömək etməyinizi xahiş edirəm. Heç olmazsa, parlamentdəki millət vəkilləri bu mövzunu aktual hala gətirsinlər.

Hörmətimi izhar edirəm.

ALPER TAN

(*Türkiyənin ATV kanalının baş direktoru*)

“Asiya Birliyi”

Dünya qloballaşdıqca kiçilir, kiçildikcə xarici faktorların təsirinə daha çox məruz qalır. Xarici faktorların təsirinə məruz qalan balaca ölkələr və onların idarəetmə strukturlarının bu global transformasiya içərisində mövcudluğunu davam etdirməsi və ya hakimiyyətlərini davam etdirmələri çox çətin görünür.

Bu gün dünyanın ən güclü dövlətləri belə bir yerdə hərəkət etmək istəyərkən, zəif ölkələrin birgə hərəkətləmə məsələsində müxtəlif fikirlərə sahib olmalarını başa düşmək çətinidir. Avropanın ən güclü ölkələri, digər qonşularını da nəzərə alaraq iqtisadi, təhlükəsizlik və digər məsələlərdə birgə hərəkət edirlər. Bu vəziyyətdə birliyin xaricində qalanların təkbaşlarına onlarla rəqabət etməsi nə qədər inandırıcı ola bilər?

Buna görə də, bir-birinə yaxın olan dövlətlərin yeni birliklər formalaşdırmaq üçün çox vaxtlarının qalmadığı görünür.

ABŞ müttəfiqləri və tərəfdaşları ilə dünyadakı hadisələri istiqamətləndirərkən, bu çərçivədə Böyük Yaxın Şərq Layihəsi kimi layihələri həyata keçirərkən bizim bu prosesi ancaq izləməmiş nə qədər düzdür?

Avropa Birliyi, siyasi və iqtisadi məqsədləri çərçivəsində, hətta bizim zənginliklərimizlə bağlı planlar hazırlayır, təhlükəsizlik məsələsində daha güclü struktur axtarır, ancaq bizlər bütün məsələlərimizin kiminsə planlaşdırmasını və ölkələrimizin faktiki olaraq başqaları tərəfindən idarə edilməsini gözləməliyik?

Bəs Qafqaz və Asiyadakı türk cəmiyyətləri SSRİ-nin varisi olan Rusiyanın dünyadakı əvvəlki mövqeyini yenidən qazanaraq onları idarə etməsini gözləyəcək?

Bütün bunların baş verməsini istəmiriksə, birlik və bərabərliyə gəlməliyik. Birlik isə sadəcə ehtişamlı iclaslar keçirmək, pafoslu nitqlər edərək, hissi şeirlər və mədhiyələr oxuyaraq olmur. Ancaq ayaqlarını yerə sağlam basan, dünyanın həqiqətlərini yaxşı izləyən, qarşılıqlı güvən və əməkdaşlığa istinad edən strukturların yaradılması ilə mümkün ola bilər.

Bu birliklə bağlı 3-4 ildir ki, xoşniyyətli və tətbiqi mümkün, reallığı əks etdirən fəaliyyətlərin mövcud olduğunu bilirik. Tərəflərin bu təşəbbüsləri sürətləndirərək zaman itirmədən layihəni həyata keçirmək üçün daha sürətli çalışması lazımdır. Türk dövlətləri ilə birlikdə, digər dost və qohum dövlət və cəmiyyətlərin belə bir birlik formalaşdırması üçün ciddi maneələrin mövcud olduğunu düşünürəm. Arzu və xoş niyyət var. Bundan sonrası iradə və qətiyyət məsələsidir.

Bu birliyin qurucuları arasında əvvəla Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Gürcüstan olmalıdır. Başda olmasa da, daha sonra çox vaxt itirmədən Tacikistan da bu birliyə daxil edilməlidir. Buraya Şimali Kipri də daxil etmək lazımdır. Bu ideya baş tutduqdan sonra müstəqil olmayan türk cəmiyyətlərinin də sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə birliyə hər hansı bir formada daxil edilmələrinin yolları axtarılmalıdır.

Asiya Birliyi, Avrasiya Birliyi və ya başqa bir ad altında formalaşdırılacaq birliyin məqsədi, Avropanın içindən Çinə qədər uzanan coğrafiyada, yəni, tarixi İpəkyolu ətrafında bir ailə, qohum və yaxın cəmiyyətlərin siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sahələrində əməkdaşlıqlarını inkişaf etdirmək, bu ölkələrin hər cəhətdən inkişafını təmin etmək, demokratiyanı sağlamlaşdırmaq və bu region ilə dünyanın problemlərinə birgə həll yolları axtarmaq olmalıdır.

Birlik nələr edə bilər, nələr etməlidir?

1. Beynəlxalq siyasət

Bu birlik region və dünya siyasətinə istiqamət vermək üçün çox işlər görə bilər. Birlik ölkələri daxilində və birlik ölkələri arasında siyasi sabitliyin qorunması üçün çox işlər görə bilər. Bunlardan başqa nə edə bilər? Məsələn, birlik ölkələrinin siyasətinə

istiqamət verən siyasi partiyaların, QHT-lərin və digər qurumlarının inkişafını, üzv ölkələrin dünya siyasətinə inteqrasiyasını təmin etmək, birlik ölkələrinə qarşı formalaşdırılan siyasi hücumlara siyasi layihələrlə cavab vermək və lazım gələrsə, hücum etmək, Avropa Birliyi, Ərəb Birliyi kimi qurumların siyasətlərinə regional siyasətlərlə cavab vermək kimi vəzifələri yerinə yetirə bilər. Bu birlik dünya siyasətinə lokal, dini, etnik və regional siyasəti ilə töhfə verə bilər.

2. İdarəetmə sahəsində:

Yeni birlik ölkələri, idarələrinin problemlərini həll etmək, demokratiyanı inkişaf etdirmək, dövlət-millət birliyini təmin etmək üçün əvəzsiz imkan və fürsətlərə sahib olacaq. Xalqa əsaslanan demokratik qurumlar yaradaraq dövlətin onurğasını formalaşdırmaq birliyin əsas vəzifəsidir. Bu birlik dövlət qurumlarının iyerarxik münasibətlərinin daha təkmil səviyyədə nizamlanması, bələdiyyələrin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, dövlət sektorunda islahatların həyata keçirilməsi kimi mühüm vəzifələrin öhdəsindən gəlmək iqtidarındadır.

3. Təhlükəsizlik sahəsində

Ümumi hərbi sahələr müəyyən edilərək ölkələrin güclü ordularının qurulmasını təmin etmək, hərbi sahədən başqa kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat sahəsində məlumat mübadiləsinin aparılması birliyin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri ola bilər. Bundan başqa kəşfiyyat qurumlarını və kəşfiyyat şəbəkəsini gücləndirmək üçün birgə fəaliyyət üçün əvəzsiz imkanlar çıxarılır.

Birlik ölkələrinin nüfuzu çox böyük olacaqdır. Türk ordusunun NATO-nun ikinci ordusu olacağından, dünya səhnəsində əhəmiyyətli görünən birlik ölkələrinin orduları və xalqları da ondan istifadə edəcəkdir. Türk ordusu təcrübəsini və dünyadakı müvəffəqiyyətlərini digər birlik ölkələri ilə bölüşəcək. Kəşfiyyat sahəsindəki əməkdaşlıq da birliyin gücünü artıracaq, Asiya, Avropa qitəsinin hərəkət sahəsini ən yaxşı formada müəyyən etmək imkanı verəcəkdir.

4. İqtisadiyyat:

Ölkələrdəki mövcud iqtisadi qazanclar və ya varlıqların effektiv istifadəsi və istifadəsini idarə etmək üçün birlik yeni imkanlar təqdim edə bilər. Yeraltı və yerüstü qaynaqların dünyaya açılmasından birgə layihələrlə daha səmərəli yollar müəyyən edilə bilər. Ölkələrin, xalqların iqtisadi rifah səviyyəsinin artırmaq üçün qarşılıqlı dəstəklərlə müxtəlif qazanclar əldə edilə bilər. Ölkələr arasında insan resursları, təhsil, təcrübə, əmtəə, kapital və enerji dövriyyəsini asanlaşdırmaq üçün lazımi addımlar atıla bilər. Birlik ölkələrinin enerji gücü və iqtisadi ağırlığı dünyada böyük bir güc olmağa imkan verməklə birlikdə xalqların rifahını da daha yüksək səviyyəyə çıxaracaqdır. Dünya enerji siyasətində ciddi söz sahibi olacaqdır.

5. Birliyin dünya siyasətinə təsiri:

Əsas konturlarını çəkdiyimiz birlik həyata keçirilə bilsə, dünyada təsirli bir struktur olmaması mümkün deyil. Hər şeydən əvvəl birliyin daxilindəki ölkələr mənfi xarici faktorlarda özlərini qorumaq məsələsində sağlam bir zireh geyinmiş olacaqdır.

Bu birlik, dünyadakı proseslərdə güclü bir struktur olacaqdır. Dünyadakı proseslərə

istiqlal vermək məsələsində təsir gücünə sahib olacaq, beynəlxalq siyasətin tərkibindən xilas olmasında global oyunçulardan birinə çevriləcəkdir.

Belə başlayan birlik, vaxt keçdikcə ətraf ölkələri ilə inteqrasiya və ya əməkdaşlığı təmin edərək daha da genişlənəcək və dünyada daha çox təsir gücünə sahib olacaqdır.

Dünya siyasətinə siyasi reaksiyaları, iqtisadi gücü, güclü ordusu və kəşfiyyatı ilə istiqamət verə biləcək bir birlik olmaq uzaqda deyil. Sadəcə, bunları görmək lazımdır.

Bu birlik MDB, ABŞ, Avropa Birliyi kimi dövlət və ya birliklərə rəqib və ya alternativ olaraq düşünülməməlidir. Əvvəla, yeni bir potensial olaraq düşünülməlidir. Lazım gələndə digər dövlət və ya birliklərlə də tərəfdaşlıq, əməkdaşlıq və ya ittifaq əlaqələri qurulmalıdır. Ancaq lazım olanda rəqib və ya alternativ olma gücünə və qətiyyətinə də sahib olmalıdır.

İSMAYİL ÖMƏROV

(Azərbaycan İctimai Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin Baş direktoru)

Hörmətli sədr, hörmətli qurultay iştirakçıları, hörmətli həmkarlar!

Mən belə bir möhtəşəm qurultayın Bakı şəhərində keçirilməsindən çox məmnunam. Ona görə ölkəmizin rəhbəri möhtərəm İlham Əliyevə təşəkkür edirəm.

Mən çıxışların əksəriyyətində belə bir hala rast gəldim ki, türk fikrinin ideoloji təbliğatı yoxdur. Burada hamımızın günahı vardır. Lakin bir-birimizi ittiham etmək əvəzinə, sadəcə, çıxış yollarını göstərmək lazımdır.

Mən çox şadam ki, möhtəşəm korporasiyalardan birinin - TRT-nin rəhbəri, türk dostum, qardaşım ilə razılığa gəlmişdik. Bizim aramızda mövcud olan çox yaxşı əqidə birliyi işbirliyinə çevrildi. Bu birlik bizim ekranda təcəssümünü tapdı və belə bir qərara gəlmişik ki, ortaq türk dilində televiziyanın yaranmasına biz təşəbbüskar olaq. Bu nəyə lazımdır? Bütün türk millətləri, dövlətləri özlərinin milli maraqlarını dünyanın diqqətinə çatdırmaq istəyir. Öz varlığını, öz qüdrətini, öz böyüklüyünü göstərə bilmək məqsədi ilə bunu edir. Amma mən hesab edirəm ki, biz həm özümüz-özümüzü bir-birimizə təqdim etməliyik, həm də özümüz-özümüzü tapmalıyıq.

Mən bunu hansı mənada deyirəm? Xahiş edirəm, soydaşlarımızın bir qismi məndən inciməsin. Bəlkə də, onlar türk mənşəli olduqlarını hələ dərinədən dərk etmirlər. Ona görə də, biz türk millətlərinə, onların türk olduqlarını anlatmaq üçün ortaq mədəniyyətimizi, ortaq musiqimizi, ortaq tariximizi, ortaq ədəbiyyatımızı detallarına qədər bilməliyik. Mən hesab edirəm ki, bu məsələ mətbuatda gündəmdən düşməməlidir. Fikrimcə, bizim birinci iş prinsipimiz bu olmalıdır.

Biz fəaliyyətə təkcə müxtəlif informasiya vasitələrindən deyil, eyni zamanda, təhsil sahəsindən də başlamalıyıq. Nə üçün biz dünyanın super nəhəng dövlətlərinin tarixlərini az qala onlardan yaxşı bilirik, onlarda olan yazıçılar, bəstəkarlar, şairlər, rəssamlar barədə

kifayət qədər məlumatımız var? Amma bu gün Azərbaycanda yaşayan korifey şairlərimizi, bəstəkarlarımızı və görkəmli şəxsiyyətlərimizi yaxşı tanımırıq.

Mən İctimai televiziya da çalışandan sonra Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızla çox sıx əlaqələr qurduq, müqavilələr imzaladıq. Biz "Körpü" adı altında proqram açdıq. Mən bu proqramı açdıqdan sonra görürəm ki, bizdə olan eyni yer, şəhər, insan adları orada da var, hətta soyadlar belə Təbrizdə olduğu kimidir. Ona görə də, mən hesab edirəm ki, hətta bizim dərslilər eyni olmalıdır. Bizim ana dili dərslilərimiz də ortaq türk olmalıdır. Belə olmazsa, biz necə ortaq birliyə gələ bilərik? Əslində, bütün bunların hamısı qurultayın ayrı-ayrı komissiyalarında dəfələrlə səsəndirilib. Hesab edirəm ki, bu məsələlərə artıq start veriləcək və bunlar da bizim çoxdan gözlədiyimiz məsələlərdir.

Başqa bir məsələni də diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu gün bizim bütün türkdilli ölkələrdə kifayət qədər televiziya var. Amerika mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, hər inkişaf etmiş bir super dövlətdə əhalinin 95 faizinin evində televiziya var, bu insanların cəmi 91 faizinin evində vanna otağı var. Deməli, bunlar insanların beynini yumaq, insanların beyninə, şüuruna təsir etməyi cismi təmizlikdən daha vacib hesab edirlər. Və hər bir super dövlət belə hər hansı bir silah işlətməzdən əvvəl ideoloji informasiya qabiliyyəti üçün zəmin hazırlayır. Əgər o informasiya mübarizəsində qalib çıxmasa, onun hərbi qabiliyyəti, demək olar ki, heç kəs üçün effektiv olmaz.

Mən yenə deyirəm ki, bizim televiziya efirlərindəki proqramlar eyni ilə Avropadan götürülən bu və ya digər maddələrin təsiri altında olan yamsılamalardır. Şou-proqramlar, bəlkə də, digərlərindən qat-qat əyləncəli olan müxtəlif səpkili verilişlərdir. Ən çox bizə maraqlı olan bu əyləncəli verilişlərdə də bizim türkdilli ölkələrdəki musiqiçilərimiz, bəstəkarlarımız haqqında bir məlumat verilmir. Bizim Azərbaycanda elə bir uşaq tapmaq olmaz ki, Türkiyədə məşhur şərhçiləri, musiqiçiləri tanımasın. Amma bu qədər zəngin olan Azərbaycan musiqisini, bu qədər böyük zənginliyə sahib Azərbaycan muğamlarını tanımırıqlar. Çünki bu haqda məlumat verilmir.

Biz ictimai kanal olaraq yabançı klipləri efirimizdə yayımlamağı qadağan etmişik. Yalnız bir proqram var. Ancaq gün ərzində türkdilli ölkələrin klipləri gedir. Mən indi qurultayda ayrı-ayrı dövlət, qeyri-hökumət və hər hansı qurumların nümayəndələrinin iştirakından istifadə edib sizdən xahiş edirəm ki, siz öz ölkənizdə bir vətəndaş kimi, bir tamaşaçı kimi televiziya qurumlarınıza təsir edəsiniz. İmkan yaratmalıyıq ki, onlar da türk dövlətlərində hazırlanmış musiqi kliplərini göstərsinlər. Heç olmasa, oradakı insanların yaşayış tərzini, adət-ənənəsini, geyimini, formasını musiqi vasitəsi ilə bilsin. Bu da yoxdur.

Biz bu yoxluğu, kasadlığı nəzərə alıb birinci gündən ortaq məqsədə çatmaq üçün türkdilli ölkələrdə özümüzün müxtəlif postumuzu açmışıq. Mən özümüzdən danışmaq istəmirəm. Çox istəyirdim ki, ortaq türk televiziya türk xalqının bir yerə gəlməsində mühüm bir vasitə olsun. Çünki hazırda televiziya qədər düzgün, qüdrətli heç bir vasitə tanımırıq. Bunu atom bombası ilə müqayisə edirlər, təəssüf ki, mən hesab edirəm ki, bu güclü vasitədən o qədər də düzgün istifadə edilmir. Bu qətiyyətlə düzgün deyil.

Sonda mən sizin hər birinizə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Mən TRT-yə, onun hörmətli sədri Ali bəy Günelə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Çünki onlar artıq 2 ildir ki,

bizim ortaq verilişlərimizin orada yayılmasına, çatdırılmasına böyük köməklik göstərmişlər. Və bizim bu iş birliyimiz artıq ortaq türk televiziyasının yaradılması ideyasını ortaya qoyub. Mən hesab edirəm ki, bizim dövlət adamlarımız, dövlət təşkilatlarımız bu təklifə, bu təşəbbüsə laqeyd qalmayacaqlar.

Bundan başqa, bütün türk dövlətlərində, xalqlarında XX əsr faciələrlə doludur. Biz tariximizə çox güvənirik. Heç bir millət bütün tarixini tanımır. Hamı öz tarixinə güvenir, öz tarixi ilə irəli gedir. Biz isə tariximizdən pessimist əhval-ruhiyyədə danışmağı çox xoşlayırıq. Sadəcə, bu pessimist əhval-ruhiyyədən qaçmaq lazımdır.

Türk heç vaxt ağlamayıb. Türk həmişə vuruşub. Mənə belə gəlir ki, bizim ağır günlərimizdə də biz yaşamalıyıq. Mən Türkiyə televiziyalarının heç birində Xocalı soyqırımını, Qanlı Yanvar hadisələrini, Ahıska türklərinin başına açılan faciələrlə bağlı heç bir süjetə rast gəlməmişəm. Mən hesab edirəm ki, bizim ortaq televiziyamızın yaradılması, ümumiyyətlə, bizim iş birliyimiz həm də acılarımızı eyni dərəcədə paylaşmağıza gətirib çıxardacaq. Bu çox mühüm bir məsələdir.

Mən özüm Şimali Kiprdə olmuşam və onların tarixini az-çox bilərəm. Az qala onların tarixini abxazların, osetinlərin tarixi ilə eyniləşdirirlər. Tamam fərqli bir şeylərdir. Qarabağ problemi elə bilirlər ki, torpaq problemidir. Ancaq bu, işğal olunmuş torpaqların geri qaytarılması davasıdır və bir faktı söyləmək istəyirəm. Tarixdə elə bir fakt yoxdur ki, orada yazılsın ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistan torpağıdır. Lap mübahisə olunsu belə, belə bir şey yoxdur. Ona görə, bax, bu məlumatlar həm dərslərimiz, həm bizim çağdaş mətbuatımız, həm də bizim televiziyalarımız vasitəsi ilə böyük auditoriyalara çatdırılmalıdır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

TƏNZİLƏ RÜSTƏMXANLI

(Azəri-Türk Qadınlar birliyinin sədri)

Harda olmasından asılı olmayaraq, yaşamaq haqqı qazanmaq üçün savaş verən türk millətinin bir-birinin problemlərinin nədən bu günə qədər çox ciddi bir şəkildə öyrənməməsindən və keçirilən qurultayların nəticələrindən danışırıq. Qurultaylar keçirilmək xətrinə keçirilməməli, yəni, bu gün oldu və üç gündən sonra yekunlaşdı, məsələlər həll olundu deməməliyik. Bu gün də burada keçirilən qurultayda qəbul olunan qərarlar həyata keçirilməli və bu istiqamətdə biz öz söylərimizi birləşdirməliyik.

Burada Türk Dünyası Parlamentlərarası Assambleyasının yaradılmasından danışıldı. Mənim yadımdadır. 1992-ci ildə Kiprdə keçirilən bir qurultayda Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi ilə başqa bir vəqfin bir yerdə keçirdiyi həmin qurultayda bir fikir meydana gəlmişdi və səslənmişdi. Aradan 15 il keçib və bu hələ də xəyal olaraq qalıb. Biz çox qəribə millətlik. Necə olur, yəhudilər bir xəyal edirlər, hədəf seçirlər və xəylləri həqiqətə çevrilir. Ermənilər "Böyük Ermənistan" qurmaq üçün illərdir mücadilə edirlər,

xəyaldır, nədir, bilmirəm, ancaq addım-addım onu həyata keçirməyə səy göstərirlər. Amma bir tək türk milləti nə xəyal edirsə, nə arzu edirsə həyata keçirə bilmir.

İllərdir türk dünyasının birliyindən, bütövlüyündən, bərabərliyindən danışırıq və necə olur ki, biz xəyalımızı bir addım da irəli apara bilmirik. Əgər irəli apara bilsəydik, bu gün burada qeyd etdiyimiz parlamentimiz də həyata keçmişdi, parlamentdə birlik yaranmışdı, fikirdə, işdə, dildə birlik yaradılmışdı.

Dünən MDB ölkələrindən gələn bəzi səlahiyyətli təmsilçilərimiz rus dilində danışdı. Deməli, biz artıq illərdir ki, həyata keçirmək üçün əmək sərf etdiyimiz dildə birliyimizi yarada bilməmişik. Bunun tək günahkarı biz özümüzük. Bir-birimizi tərifləməkdən bir az əl çəkməliyik. Onsuz da, bu millətin başına gələnlər onun özünü şişirtməyindən irəli gəlir. Biz tariximizə çox güvənmişik, tariximizə söykənmişik, tarixi yaradan bir millətlik demişik, doğru tarixi yaratmışıq. Amma baxın, tarixi yaradan və dünyada böyük imperatorluqlar yaradan, böyük dövlətlər quran türk milləti bu gün bu yeni dünya quruluşunda hansı yeri tutur.

Sadətədin bəy çıxış etdi. Mənim ona böyük hörmətim var. O, İstanbulda, Ankarada türkmən cəbhəsinin sədri deyil, o, Kərkükdəki türkmən cəbhəsinə sədrlik edir və Kərkükdə o mübarizə aparır. Bu gün Kərkük problemini türk dünyası hansı səviyyədə bilir? Türkiyənin burnunun ucunda bir Kürdüstan dövləti qurmaq üçün kürdlər çoxdan layihə hazırlayıb və orada Kürdüstan qurmaq üçün səy göstərir və bu şəxs orada təkbaşına mübarizə aparır. Mən İsmayıl Ömərova çox təşəkkür edirəm ki, bu yaxınlarda Kərkük gecəsi təşkil etdi. İctimai televiziya 2 dəfə bu proqramı nümayiş etdirdi. Millətə xidmət belə olur. Kərkükün dərini bildirmək belə olur. Onu televiziya da, mediası da, qəzeti də gecə-gündüz dilə gətirməlidir. Əgər Kərkük məsələsi türk dünyasının qanayan yarasıdırsa, həm Azərbaycanda, həm Türkiyədə danışılmalıdır.

Əgər Qarabağ, doğrudan da, türk dünyasının qanayan yarasıdırsa, Türkiyə televiziya, mediası qadağa qoymamalıdır ki, Xocalı soyqırımı, o qətlə göstərilməsin, çünki millətimizin psixologiyası korlanar. Bu da bir oyundur. Həqiqətləri millətimizə çatdırmaq lazımdır. Biz dünyanı türk dünyasına ikili münasibətlə yanaşdığı üçün günahlandırırıq. Birinci biz özümüz öz millətimizə ikili münasibətlə yanaşmaqdan əl çəkməliyik. Türkiyədən burada bəzi insanlar çıxış elədi. Mən onların çoxusunu tanıyıram, Türkiyədə gördükləri işləri də bilərəm. Əziz qardaşlarım, avropalıların və amerikalıların yanında, onların çıxarından, türk dünyası qurultayında da gəlib türk dünyası millətinin mənfəətindən danışmaq olmaz.

Türk milləti onsuz da öz mənfəətini bilir. Avropa və amerikalıların yanında o mənfəətlərdən danışmaq lazımdır. Deməyim odur ki, bir olayı olduğu Türkiyədə bütün önəmli media kapitanları gecə-gündüz bir il boyunca Hrant məsələsini gündəmdən düşürmədilər. Nəsim Adəmoğlu, Salatın Əsgərova, Çingiz Mustafayev qətl edilib. Azərbaycanda qətl edilən 2 qəzetçi və jurnalisti ermənilər qətlə yetirmişdilər. Türkiyə mediasında bir gün ona həsr edilməyib.

Bu gün bu millətə ən böyük pisliyi millətin xain aydınları edir. Hər bir şeyi öz aydınlığı ilə ortaya çıxarmaq lazımdır. Amma burada türk olub Amerikada amerikalı olmaq olmaz. Hər yerdə türk olacaqsan. Fikrində də, sözündə də, işində də. Biz ilk öncə

bu milləti səhv istiqamətləndirən aydınlardan özümüzü təmizləməliyik. Hrant Dink hadisəsi üçün küçəyə tökülən çox sayda türk nə üçün Xocalı hadisəsində mövqelərini bildirmədi. Burada Cavad bəy əyləşib, o Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin sədri idi. O, Xocalı qətləmini ili elan etmişdi və biz küçələrə 100 insanı yığa bilmirdik.

3 il əvvəl, yəni, 2005-ci ildə Türkiyədə bir konfrans keçirildi. Xocalı qətləmini ilə bağlı TRT il boyunca onu canlı yayımlayırdı, bu proqramın 4 dilə tərcüməsi vardı, Fransadan bir fransız alimi, vəkil, hüquqçu o proqrama dəvət edilmişdi. İnanın, bu şəxs dünyada tək fransız idi ki, türklərin haqqını müdafiə edir, erməni soyqırımını məsələsinin iç üzünü, türklərin soyqırımını etmədiyini bildirirdi. O, dedi ki, siz bir addım da geri çəkilməyin. Əgər çəkilsəniz, Kipr, Kərkük, Qarabağ əldən gedəcək, Türkiyə param-parça olacaq. Artıq o hadisədən 2 il keçib. Bu fraqment göz önündədir.

Bu konfransda aydınlarımızdan biri qəzetdə Xocalı qətləmini ilə bağlı heç bir məlumata sahib deyildi. Bu şəxs Türkiyədə yaşayan ermənilərin bu məsələdən narahat olduğunu qeyd edir. Ancaq nə yaxşı ki, bu gün o, 2 il əvvəlki mövqeyini dəyişib və burada Qarabağın bizim qanayan yaramız olduğunu qeyd edir. Mən isə onun səmimiyyətinə inanmıram. Açıqsözlü olduğuma görə belə danışmıram.

Bu gün Kərküklə, Türkiyəmizdəki PKK ilə əlaqədar danışmalıyıq. Nəticə çıxarmaq lazımdır ki, bu gün PKK Türkiyədə kimlərin əli ilə can alır və türk övladlarını qətl edir. Eyni hal bizim ölkəmizdə təkrarlanır. Hər gün Azərbaycanda ermənilər tərəfindən bir neçə insanımız qətlə yetirilir, şəhid edilir. Bütün bunları yazmasaq, deməsek, qurultayda kağız üstündə qalan qərarlar qəbul etsək, bu millətin, dövlətin pullarını boş-boşuna qurultaylara xərcləmiş olarıq. Ölkə rəhbərimiz cənab İlham Əliyevin çıxışına diqqət edin. Onun hər iki sözündən biri türk dövləti, milləti, birliyidir.

Biz böyük türk millətiyik. Orxan Pamuk kimilər də, "türk milləti ermənilərə qarşı qətləmin etdi" deyib, minlərlə Nobel mükafatı alsa da, onların mənim millətimin gözündə heç bir dəyəri yoxdur. O adam Çankaya köşkünə dəvət edilməməlidir. Odur ki, bir az özümü baxaq. Heç bir xarici ölkədən imdad, kömək istəməyimiz lazım deyil. Ancaq özümüzü Avropa və başqa ölkələrdən də kənar etməliyik. Biz öz dəyərlərimizi itirməmək şərti ilə Avropanın yaxşı dəyərlərini alacağıq. Ona görə də, türk birliyi sözə yox, əməldə olmalıdır. Hər şeydən əvvəl bu beyinlərdə təmin edilməlidir. Biz əvvəlcə türk olduğumuza görə qürur hissi keçirməliyik, daha sonra türk birliyi haqda danışmalıyıq.

Mən əminəm ki, Türk Parlamentlərarası Assambleyasının qurulması üçün burada əyləşənlərin hər biri əlindən gələni edəcəkdir. Heç olmasa, bunu həyata keçirərək. Ortaq türk televiziyasının yaradılması vəzifəsi artıq Azərbaycan İctimai Televiziyasında yerinə yetirilir.

Bu yaxınlarda baş vermiş bir hadisəni də qeyd etmək istədim. "Vətən" qəzeti bu qurultaydan iki gün əvvəl böyük başlıqda yazı dərc etmişdi: "Azərbaycanda türk dilinə qadağa". Mən bura zəng etdim, bizim Teleradio Şurasından soruşdum. Bildirdilər ki, bir ildən yuxarıdır, bütün türk dövlətlərinə, başda Türkiyəmiz olmaqla müraciət etmişik və heç birindən cavab almamışıq. Burada səhv fikir bildirilib. Azərbaycanda türk dilinə qadağa gətirə bilmərik. Çünki türkcə bizim ana dilimizdir.

Bu məsələni gündəmə gətirmək lazımdır, yəni, bu işləri həyata keçirmək istədiyi-

mizi qeyd edirik, ancaq bunu, həqiqətən də, reallaşdırmaq üçün hansı işləri görürük? Bunun üçün də təpədən dırnağa qədər bu millətin mənfəəti üçün işləyən, bu millətin lehinə olan siyasi iradə lazımdır. O siyasi iradəni Türkiyənin Böyük Millət Məclisi, Azərbaycanın Millət Məclisi, türkdilli dövlətlərin millət məclisi göstərib, belə bir qərarı çıxaracaq. O qərarı çıxarmaq üçün də bizlərin sizlərlə bərabər Kərküklü, Təbrizli, Ankaralı, Bakılı, ümumiyyətlə, bütün türklərin bir yerdə fikirdə, işdə, dildə, ruhda birliyini təmin etməliyik.

Hamınıza təşəkkür edirəm.

AHMET BETER

(Qərbi Trakya türklərinin müftisi)

Hörmətli sədr, qiymətli dostlar, hamınızı sevgi, hörmət və ehtiramla salamlayıram! Sizə Qərbi Trakya salamları gətirdim.

Bu libasımla Qərbi Trakya yaşayan türklərin milli mövcudluğunu dünyanın hər bir yerində təmsil etmək üçün gəzirəm. Başımdakı sarıq qırmızı və ağ rəngdədir. Sarığın rənginin qırmızı və ağ olması səbəbi ilə onu başımda gəzdirirəm.

Qərbi Trakya yaşayan müsəlman və türkmən. Orada yaşayan türklər bu gün eyni ilə mənim kimi böyük sevinc içindədirlər. Mən ilk dəfə belə bir qurultayda, türk qurultayında iştirak edirəm. Hər kəsin ürəyinin türklük üçün çırpındığı bir qurultayda iştirak etdiyim üçün fəxr edirəm. Bunun üçün də bu qurultayı təşkil edən bütün türk qardaşlarımıza minnətdarlığımı bildirirəm.

Mən, bugünkü tədbirdə, Qərbi Trakya türk cəmiyyətinin lideri olaraq iştirak edirəm. Çünki müftilik Qərbi Trakya gazi (kadı) statusunu daşıyır. Qərbi Trakya Osmanlı İmperatorluğuna xas olan qanun-qaydalar hələ də qalır. Qərbi Trakya müfti, nikaha daxil olanlarla, boşanmaq istəyənlərlə əlaqədar işlərdə səlahiyyəti olan, idarəetmə işlərini yerinə yetirən, lider keyfiyyətlərinə sahib olan şəxsdir.

Tədbirdə millət vəkili, siyasətçilər, elm adamları, universitet müəllimləri, müxbirlər, müəllimlər iştirak edir. Ancaq təəssüf ki, bu tədbirdə müsəlman ölkələrinin din xadimləri iştirak etmirlər. Mən istədim ki, müsəlman və xristian olmasından asılı olmadan türk dünyasının bütün dini liderləri də bu tədbirdə iştirak etsinlər. Hər hansı bir dini inanca sahib, o millətin dini lideri olan insanlar da bu tədbirlərə dəvət edilməlidirlər.

Xahiş edirəm ki, mənim bu təklifim gələcək qurultaylarda nəzərə alınsın.

Bir daha sizə təşəkkür edirəm. Sağ olun!

MUSTAFA DAĞCI

(*Türkiyə Respublikasının sabiq millət vəkili*)

Hörmətli sədr, hörmətli qonaqlar!

Hamınızı hörmətlə salamlayıram!

Təxminən 15 il əvvəl bu qurultayın yaradılması təlimatı mənə verildə, ilk çalışmalara başlayanda çox çətinliklərlə qarşılaşdım. Çox şükür ki, türklüyün mədəniyyət şəhərlərindən biri olan Bakıda keçirilən qurultayda qardaşlarımızla dərhləşirik, bu böyük nailiyyətdir. İnşallah, gələn dəfə Qazaxıstanda, Bışekdə və s. yerlərdə bu qurultayı keçirərik. Mən 1970-ci illərdə universitetdə oxuyanda çətinliklərlə rastlaşdım. Bizi ələ salırdılar. Çox şükür ki, bu günlərə gəldik, amma bu günlərdə qalmayıb biz daha da irəliləməyə çalışmalıyıq. Mən çox şey deyəcəkdım, amma vaxt yoxdur, sözümü qısa kəsəcəm.

Əsr mübarizə əsridir. Biz türk dünyası olaraq ilk öncə türk dövlətləri üçün fəzaya ortaq bir peyk göndərməliyik. Bu peyk vasitəsilə televiziya, internet və s. bütün türk dünyasını birləşdirməliyik. Yenə bir az əvvəl Azərbaycan İctimai televiziyaının baş direktorunun dediyi kimi, mütləq ortaq bir televiziya açılmalıdır. Burada şikayətlər olur, budur Dağlıq Qarabağdan bəhs edilir. Görüləcək işlər arasında "erməni soyqırımı" iddiaları, erməni işğalı məsələsi ilk yeri tutur. Mən millət vəkili kimi buraya gəlib Azərbaycanın səlahiyyətli şəxsləri ilə özəl görüşlər keçirdim. Rəhbər vəzifədə olan millət vəkilləri ilə görüşlər keçirdiyim zaman onlara bəzi təkliflər verdim, hansısa bir türk ölkəsinin torpağına təcavüz olsa, bütün türk dövlətləri bu işə qarışmalı, hərbi qüvvəsi ilə müdaxilə etməlidir. Türk dünyasının əsgəri Qarabağı daha az vaxt ərzində geri alar. Beynəlxalq konfranslarda ağlamaqla məqsədimizə çatmağımız mümkün deyil. Biz bunu birlikdə əsgərlərin gücü ilə etməliyik.

Nə qədər ki, türk dövlətinin başının üstündən türk milləti idarə edilir, o zamana kimi burada danışdıqlarımızı tətbiq etmək mümkün olmayacaq. Dəyərli dostlar, sadəcə ortaq müdafiə, ortaq iş birliyi, ortaq kommunikasiya, ortaq texnologiya, ortaq əlifba, bunları çözmədən, birliyimizi də çox yaxşı başa düşə bilmərik, təəssüf ki, başa düşmədiyimiz problemləri də çözə bilmərik. Belə olduqda XXI əsrin türk əsri olmaq şansı yoxdur. Hər halda praktiki yol tapmaq lazımdır. Elm adamlarımız mütləq bir araya gəlməlidir. Avropa parlamenti kimi parlament qurmağıq. Niyə? Çünki rəsmi quruluşların, rəsmi insanların əlaqələri var, amma qeyri-hökumət təşkilatları istədikləri kimi hərəkət etmək iqtidarına malik deyil. Ortaq kino, cizgi filmi və s. Görüləcək o qədər işlər var ki, bunları həyata keçirmək üçün hamımızın bu işlərdə dəstəyi olmalıdır.

Mən sözümü tamamlayıram. Hamınızı sevgilə salamlayıram, amma hərbi qüvvə ilə əlaqədar bir məsələni qeyd edəcəyəm. Türkiyədə böyük toplantıya azərbaycanlılar da gəlmişdi. Azərbaycanın böyük şairi Bəxtiyar Vahabzadə o toplantıda dedi ki, bizim Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargah rəisi sizi xüsusilə qucaqlayacaqdır. Mən də donub qaldım. Rəsmi bir iclasda, əslində, buna icazə verməməliydim. O, bir tərəfdən ağlayır, bir tərəfdən də qucaqlayır. Niyə qucaqlayır? Ruslar bizim içərimizdən bu günə qədər heç

vaxt Baş Qərargah rəisi seçmədilər. İlk dəfə bir türk həqiqi qərargah rəisi hamımızı qucaqlayır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

HASAN ERÇAKICA

(*Şimali Kipr*)

Dəyərli qonaqlar!

Sizin hamınızı salamlayıram!

Mən qısaca demək istəyirəm ki, bu gün xüsusilə sabahdan bəri dövlətin sabilliyi olmayan türk cəmiyyətinin dərhlərini, problemlərini eşitdik. Bunu biz başa düşürük, çünki uzun zamandır beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmayan bir dövlətin quruculuğu üçün yola çıxmışdıq. Düzdür, biz uzun zaman Türkiyə Respublikasının qoruyuculuğu altında olduq, amma bu qanuni xarakter daşıyırdı. Nəhayət, Şimali Kipr yarandı və Türkiyə Respublikasından başqa heç bir ölkə tərəfindən tanınmadı.

Biz 2004-ci ildə bu dövlətə sahib olduğumuz halda, ortaq bir dövlətin qurulmasına razılıq verdik, amma bizim gücümüz çarə tapmağa yetmədi. Yunan Kiprinin üzündən Kipr problemi hələ də davam edir və bundan sonra da davam edəcək. Buna baxmayaraq, Cənubi Kipr Avropa Birliyinin üzvü oldu.

İndi görürük ki, borcumuz siyasətimizi, həqiqətlərimizi bütün dünyaya çatdırmağa çalışmaqdır. Görürük ki, Kiprin rumlar olan hissəsi çox varlıqlıdır. Bizim sahib ola bilmədiyimiz, BMT, Avropa Birliyi üzvlərinin sahib olduqları üstünlükləri onlar mütəmadi olaraq bizə qarşı işlədirlər. Hələ keçən həftə Kiprin rumlar yaşadağı hissəsinin Xarici İşlər Naziri Qırğızıstanın bizimlə iş qurmasının qarşısını almaq istəyir.

Bu gün Avropa Birliyinin üzvü olmasa da, Azərbaycanın, Qırğızıstanın və başqa türk dövlətlərinin Avropa Birliyi ilə əlaqələri var və onları inkişaf etdirmək istəmələri də təbiidir, amma bu məqamda bizim əlaqələrimizin qarşısını almaq istəyirlər. Biz isə onları bizə istiqamətlənmiş izolyasiyanı qaldırmağa, bizimlə işbirliyinə çağırırıq.

Digər tərəfdən də bunun beynəlxalq normalara zidd olduğunu görürük. Çünki 2004-ci ildə məsələ ilə bağlı bir raport hazırlamışdı. İnənırıq ki, türk dövlətləri Kipr Türk xalqı ilə iş birliyi qurarkən beynəlxalq arenada çətinliklərlə qarşılaşmayacaq.

Suriya ilə iş birliyimizə görə Avropa Komissiyası bir deklorasiya buraxdı, bunu praktiki normalara zidd olmadığını təsdiqlədi. Bizim türk cümhuriyyətlərindən arzumuz budur ki, əlaqələrimizi hər zaman inkişaf etdirək. Biz bunun ən azından addım-addım olmasını arzulayırıq. Biz bilirik ki, bu dövlətlərin əksəriyyətinin öz problemləri var, ona görə, Türkiyə ilə olan səviyyədə əlaqələr tələb etmirik, istəyirik ki, mövcud olan əlaqələrimiz addım-addım inkişaf etsin.

ERTAN TOPÇU

(Türkiyə, Ahıska Türkləri Federasiyasının Baş katibi)

Tədbirdə iştirak edən hər bir kəsə təşəkkür edirik. Bir az gec oldu, amma səssiz və inşallah, hərarətli görüş keçirsək, sevinəcəyik. Diqqətinizi cəlb edibse, burada, ümumi-likdə Anadoluya dəstək olan türk cəmiyyətinin nümayəndələri iştirak edir. Göründüyü kimi, Orta Asiyadan gələn əziz qardaşlarımız eyni mövqeyə sahibdirlər.

Biraz əvvəl kiprli qardaşımızın da dediyi kimi – artıq Türkiyədə deyil, dünyanın bir çox yerlərində türklər çətinliklərlə, ədalətsizliklərlə qarşılaşmaqdadır. Hər yerdə anti-türk siyasəti qarşımıza çıxır. İndi biz nə etməliyik? Bundan sonra xüsusilə görəcəyimiz işləri planlamalıyıq, bunlardan biri Şimali İraqdakı türkmənlərin dəridir. Bunun üçün görül-çək işlərdən biri tezliklə birlik-bərabərliyimizi bərpa etməkdir. Buna görə də, danışmaq-dan başqa hər kəsin əlini daşın altına qoyması lazımdır.

Mən burada Ahıska Türkləri Federasiyasının Baş katibi olaraq iştirak edirəm. Biz də ahıska türkləri olaraq dünyada kollektiv şəkildə birləşdik, bitərəf olaraq işlərimizi davam etdiririk. Avropa Birliyinin Gürcüstan haqqında verdiyi qərarlar çoxdur. Avropa birliyinin verdiyi qərara görə, Gürcüstan parlamenti də Ahıska türklərinin repatriasiyası ilə bağlı müvafiq qərar qəbul etmiş və bunu ictimaiyyətə açıqlamışdır. Biz də Allah nəsib edərsə gələn aya qədər soydaşlarımızı Gürcüstandakı ata-baba torpaqlarına köçdürəcəyik.

Bilirsiniz ki, bura çox qarışıq bir bölgədir. Gürcülər də var, başqa etnik qruplar da, Anadolu erməniləri də var. Bunlar türk dilini çox yaxşı bilirlər, türkü yaxşı tanıyırlar, strategiyası haqda yaxşı məlumatları var. Onun üçün çox problemlər var. Bundan sonra bu cəmiyyəti paylaşmaq lazımdır, ona görə strategiyayı müşahidə etməliyik. Orada yaşa-yan insanlar üçün istiqamət seçməliyik. Bununla bağlı bu gün danışılar olacaq. Bir mini qurultay təşkil olunacaq, sizi də ora dəvət edəcəyik. Orada danışacağıq, nə edəcəyiksə, masa üstündə etməliyik. Ona görə buna hazır olmağınızı xahiş edirəm. Bir az əvvəl türk qardaşlarımızı dinlədik, Qarabağ probleminin ən tez vaxtda həll edilməsi üçün bərabərlik və birlik içərisində anti-türk güclərə, erməni diasporuna qarşı çalışmalıyıq. Tarixçilərimiz gecə-gündüz işləyirlər.

Bilirsiniz, PKK niyə qazanır? Çünki Avropa Birliyinin qarşısında əllərində plakatlar təbliğat aparırlar. Soyqırım olmuş kimi yalnız informasiyanı camaatın beyninə yükləyirlər. Biz əgər bu qurultayı burada belə keçirə bilmişiksə, deməli, Avropada da bu cür tədbirlər təşkil edə və öz həqiqətlərimizi dünya ictimaiyyətinə çatdırı bilərik.

Türk sözünün mənası döyüşən deməkdir. Türk milləti XXI əsrə qədər belindən tüfəngi, xəncəri əskik etməmişdir. Deməli, bundan sonra da türklüyü dünyaya göstərmək lazımdır. Lakin indi biz istəyirik ki, fəaliyyətlərimizi mədəni çərçivə içərisində həyata keçirək, dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasına öz töhfəmizi verək.

PKK məsələsində də görülmək işlər çoxdur. Təəssüf ki, demokratik ölkə olan Amerika bu vəziyyəti görmək istəmir. Biz bu terror təşkilatının xalqımıza qarşı törətdiyi qətlamlar barədə dünya ictimaiyyətini daha yaxşı məlumatlandırmalıyıq. Eyni zamanda, dünya ölkələrindən tələb etməliyik ki, bu məsələdə öz qəti və aydın mövqelərini

bildirsinlər. Çünki terrorizm yalnız Türkiyənin və türkdilli xalqların deyil, bütün dünyanın problemidir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

RAİF KİRKUL

(Kosovo türklərinin nümayəndəsi)

Bizim ölkəmiz çox güclü bir ölkədir, amma özünə olan inamı bugünə qədər yox idi.

Bir məsələ daha var. Dünən bizim seçimimiz var idi, inanılmaz dərəcədə faydalı işlər aparıldı. Eyni zamanda, parçalamaq üçün bir inkişaf var idi, bir əlaqə var idi. Onu da durdururlar.

Tam nəticələri bilmirəm. Türklərdən üç millət vəkili var idi, dördüncüsünün də seçilmə ehtimalı var. Türk dövlətləri ilə, türk cəmiyyətləri ilə birlikdə eyni texnikanı, eyni planları həyata keçirə bilər.

Digər tərəfdən, mən başqa bir məsələni vurğulamaq istəyirəm. Uzun zaman aparılan bir tədqiqatın nəticələrini sizə çatdırmaq istəyirəm. Osmanlı ilə təmasda olan ölkələrdə türkləri sevməsələr də, onlara hörmət edirlər. Osmanlı ilə təmasda olmayan ölkələrdə isə əhalinin yarısından çoxu türklərə nifrət etmiş, onları heç zaman sevməmiş, türklərə tamamilə düşmən kimi yanaşıblar. Buna da çox diqqət yetirmək lazımdır. Burada bir strategiya lazımdır. Özümüzü sevdirməliyik.

Mən Kosovodan sizə qucaqdolu salamlar çatdırıram.

AYGÜN SƏMƏDZADƏ

(Azərbaycan, Bəstəkar)

Tariximizin bir məqamını xatırlatmaq istəyirəm. Osmanlı İmperatorluğu parçalandı Türkiyə qaldı, Azərbaycanı böldülər, kiçik bit torpaq qaldı. Biz hələ də danışırıq və aradan çıxırıq. Konkret təkliflərlə çıxış etmək istəyirəm. 2008-ci ildə Türkmənçay müqaviləsinin Azərbaycanda dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını istəyirəm. Çünki burada biz iki böyük tədqiqat sahəsində məqamı, necə deyirlər, vurğulaya bilərik. Bu həm Qarabağa ermənilərin köçürülməsi, həm Azərbaycanın bölünməsi məsələsidir.

Eyni zamanda, güneyli qardaşlarımızın burada - Azərbaycanda dövlət hesabına təhsil alması təmin edilməlidir. Mən kütləvi informasiya vasitələri ilə iş aparan qeyri-hökumət təşkilatını təmsil edirəm, ona görə də, Türkiyə dövlətinə media qrupunu

yaratmağı təklif edirəm. Bu qrup türk dünyası ilə bağlı mətbuat mərkəzi kimi bütün informasiyaların toplanması və türklüyün, siyasətin bir mərkəzdə bütün medialara yayılmasını həyata keçirə bilər. Əgər belə bir qurum olarsa, Hrant Dinklə bağlı Türkiyədə media o cür çıxış etməz və Azərbaycan da uyğur türklərinin problemlərindən xəbərsiz qalmaz.

Bundan başqa təklif edirəm ki, beynəlxalq terror qurbanlarının fotosərgisi keçirilsin. Bu sərginin bütün fotoları məndə hazırdır.

Daha bir təklifim isə ondan ibarətdir ki, münaqişə bölgələrində türk abidələrinin vəziyyəti barəsində beynəlxalq konfrans təşkil olunsun. Bütün türk xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə münaqişə ocaqları var və burada bizim abidələrimizin nə vəziyyətə salındığını yəqin ki, hamınız bilirsiniz. Gəlin, bunu dünya miqyasına çıxaraq və dünya ictimaiyyətini məcbur edək ki, diqqətini buna yönəlsin.

Erməni terroru mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilməlidir. Dünyanın diqqətini buna cəlb etmək üçün həmin məqamda beynəlxalq terror qurbanları olmuş Azərbaycan Demokratik Respublikasının dörd nazirinin cənazəsinin Azərbaycana gətirilməsi ilə bağlı böyük kampaniyaya ehtiyac var. Bilirsiniz ki, Behbud xan Cavanşir 20-ci ildə qətlə yetirildi və onun qatili sonradan azadlığa buraxıldı. Bu gün bunun dövlət səviyyəsində həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac var. Üç nazirimiz Gürcüstanda dəfn olunub. Necə ki, Hüseyn Cavidin cənazəsini Sibirədən gətirdik, onların cənazələrini də gətirib dünyanın diqqətini bu fakta yönəltməliyik.

Erməni əsirliyində 783 Azərbaycan vətəndaşı saxlanılır, onların sağ qalıb-qalması barədə hələ dəqiq məlumat yoxdur. Yeni, bizdə fakt vardır ki, onlar əsir alınıb. Onların bədən orqanlarının satılması problemi də vardır. Bu faktları biz dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmalıyıq. Çünki bu işi biz görməsək, heç kim bizim əvəzimizə danışmayacaq.

Bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Azərbaycanda indiyə qədər türk dünyası kitab, mədəniyyət mərkəzi yoxdur. Mən burada hər birinizin diqqətinə çatdırıram ki, Azərbaycanda türk geyimləri, konfetləri var, amma türk kitabları satılmır. Bundan başqa, Bakıda türk dünyası mətbuat mərkəzinə böyük ehtiyac var. Yaxşı olardı ki, türk dünyasında yayımlanan, nəşr olunan mətbuatla bağlı nümunələr bir jurnalda toplansın və informasiyalarda bir mərkəzdə yaradılsın.

Azərbaycan yazıçısı Mirzə Cəlil XX əsrin əvvəllərində demişdir ki, bu gün Kərbala meydanı Azərbaycan meydanıdır. Hər kəsin ürəyində cüzi bir namus, qeyrət hissi varsa, onun qeydinə qalmalıdır. Dəfələrlə deyilib, bizi hər yerdə, Güneydə, Kərkükdə öldürürlər. Biz isə hələ də danışırıq, hələ də kimdənsə icazə istəyirik. Hələ düşünürük ki, görək bunu edək, ya yox. Və kimlərsə də bu kürsüdə, çox pafosla danışirlar, amma insanlar var ki, kürsüdə qazanır, insanlar da var kürsüyə nifrət edir.

Təşəkkür edirəm.

FİRUDİN PƏRVİZNİYA

(Almaniyadakı Azərbaycan diasporunun nümayəndəsi)

Hörmətli xanımlar və bəylər, mən hamınızı, salamlayıram. 37 ildir ki, Almaniyada yaşayıram. Almaniyada da işlər parlamentdə həll olunur. Biz də bu səbəblə başqa bir tərəfdə türklərdən, müsəlmanlardan təşkil olunmuş bir partiya qurmalıyıq ki, öz sözümlərimizi ictimaiyyətə çatdıra bilək. Həm siyasi, həm kultur, həm strateji baxımından bizim birləşməyimiz vacibdir.

Mən orada parlamentdə işləyəndə orada öz sözümlərimizi deməyin, Azərbaycanın, Qarabağın məsələsini danışmağın tərəfdarı idim. Biz orada Cənubi Azərbaycan məsələsini bir dəfə danışdıq, o zaman bizə cavab olaraq dedilər ki, İranda əhalinin əksəriyyəti türklərdi. Bizim orada mediamız da vardır, zallarımız da vardır.

Biz demokratiyada yaşamışıq, demokratiya ilə bir gün məşğul olmaq olmaz. Demokratiyanı ailədən başlayıb böyük cəmiyyətə gətirmək lazımdır. Azərbaycanlı olaraq bizim türk qardaşlarımızın mənəvi dəstəyinə ehtiyacımız vardır. Millət görək hər şeyi özü edə. Əgər Atatürk millət üçün mübarizəyə başlamasaydı, bugünkü Türkiyədə vəziyyət başqa cür olardı.

Burada mən çox danışmaq istəmirəm, çünki hamının problemi demək olar ki, eynidir. Burada iştirak edənlər türk olduqlarından digər türklərin də problemlərindən az-çox xəbərdardır. Hər kəs öz problemi haqqında danışır. Əgər Türkiyə də onun dövlətçiliyinə, ərazi bütövlüyünə qarşı olanlar üçün qanun çıxarsa, o zaman başqa ölkələrdə Türkiyəyə qarşı etirazlar başlayar. Ancaq bir sıra Qərb ölkələrində belə qanunlar vardır. Bəs necə olur ki, onlar demokrat olur, bizimkilər belə işləri görməyə başlayanda demokrat olmur?

Ancaq sevindirici bir hal da vardır ki, bizim millət artıq ayılıbdır, durub ayağa deyir ki, mən türkəm.

Burada da toplanmağımızın əsas məqsədi problemlərimizi bir-birimizin, ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaqdır. Biz diasporu tamamilə başqa bir formada yaratmalıyıq, modern formadan istifadə edib diasporu yeniləməliyik. ABŞ-da, Uelsdə məclisin birinci təbəqəsi var. Orada Klintonun və başqalarının müavini yunan idi. O, "erməni soyqırımı" məsələsini məclisə çıxarır. Bunları biz bilməliyik. Bunları biz hamıya deməliyik ki, bu "soyqırım" nədir, hansı şəkildə baş vermişdir.

Biz orada olduğumuz müddətdə məsələni dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün 10 min, 20 min, bəzən 100 min türk mitinq məqsədilə küçələrə çıxmışdır. Bu həqiqətləri eşidəndə heç kəs də bir şey deyə bilməyib. Hal-hazırda Almaniyada 15 milyon miqrant yaşayır ki, onların da təxminən 20%-i türklərdir. Biz bu potensialdan yetərincə istifadə edə bilmirik. Ona görə də, fəaliyyətimizi məhz öz imkanlarımızın məqsədlərimizə çatmaq üçün səfərbər edilməsi istiqamətində qurmalıyıq ki, konkret nəticələrə nail ola bilək.

Təşəkkür edirəm.

NATIQ MƏMMƏDLİ

(Tarix elmləri namizədi, Bakı Dövlət Universitetinin Türk və Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının müəllimi)

Türk dünyası 11 Sentyabrda sonra

2001-ci il sentyabrın 11-də Amerika Birləşmiş Ştatlarının Nyu-York və Vaşinqton şəhərlərində həyata keçirilən terror aktlarından sonra beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni tendensiya özünü göstərdi. Belə ki, faciədən dərhal sonra ABŞ Prezidenti Corc Buş dünya dövlətlərinə müraciət etdi. O, bütün dövlətləri beynəlxalq terrorizmlə mübarizəyə çağırdı.

Müsəlman ölkələri içərisində bu çağırışa ilk cavab verən türk dövlətləri oldu. Türkiyə Cümhuriyyəti Birləşmiş Ştatlarla yarım əsrdən çox davam edən müttəfiqliyinə sadıq qaldığını bir daha bəyan etməklə yanaşı, anti-terror əməliyyatlarının fəal iştirakçısına çevrildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Nyu-York və Vaşinqtonda baş vermiş dəhşətli terror aktları ilə bağlı elə həmin gün bəyanatla çıxış etdi. Azərbaycan anti-terror koalisiyasına qoşulduğunu və dəstək göstərdiyini dərhal bildirdi.

Bu dəstək koalisiyasının təyyarələrinə hava dəhlizinin verilməsindən, terrorçulara maliyyə axınlarının qarşısının alınmasından, eləcə də "Əl-Qaidə" təşkilatının fəal üzvlərinin həbs olunmasından ibarət olub.

20 noyabr 2002-ci ildən Azərbaycan hərbi birləşməsi Türkiyə Silahlı Qüvvələri taborunun tərkibində Kabul şəhərində patrul fəaliyyəti həyata keçirir.

2001-ci il sentyabrın 24-də verdiyi bəyanatda Rusiya prezidenti V.Putin Əfqanıstanda hərbi əməliyyatlar zamanı Amerika aviasiyasına Mərkəzi Asiya dövlətlərinin aeroportlarından və hava məkanından istifadəyə razılıq verdi.

11 Sentyabrda dərhal sonra Özbəkistan qonşu Əfqanıstandan taliblərin hücumuna məruzqalma təhlükəsinə baxmayaraq, öz ərazisini və hava məkanını Əfqanıstana zərbə endirmək üçün açıq elan etdi. Sentyabrın 16-da Xarici İşlər naziri Abdüləziz Kamilovun verdiyi bu bəyanatı "Washington Post" "günün sensasiyası" adlandırdı.

Özbəkistanın Xanabad aviabazasını anti-terror koalisiyasının istifadəsinə verdi, orada (1500-2000 nəfərlik) kontingent yerləşdirildi. Hərbçilərin fəaliyyəti yalnız humanitar xarakterli əməliyyatlar və xilasedicilik funksiyası ilə məhdudlaşdırıldı.

Qırğızıstanda 2000 nəfərlik NATO hərbçiləri paytaxt Bişkek yaxınlığında Manas aviabazasında yerləşdirildi.

Qazaxıstan koalisiya qüvvələrinin sülhyaratma əməliyyatlarını dəstəklədi. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərindən yalnız Türkmənistan hərbi əməliyyatlardan kənarda qaldı. Bu da həmin ölkənin neytral statusu (Türkmənistan 1996-cı ildə BMT tərəfindən neytral dövlət statusu alıb) ilə bağlı idi.

Dünyada beynəlxalq terrora qarşı mübarizədə türk dövlətlərinin digər müsəlman

ölkələrindən daha tez reaksiya verməsi və yaxından iştirakı heç də təsadüfi deyildi. Bu üç amil: Türk dövlətlərinin xarici siyasətində sülh amilinin mühüm rol oynaması, türk dövlətlərinin özlərinin terrordan əziyyət çəkmələri, dövlətlərinin daxili siyasi vəziyyəti ilə izah oluna bilər.

Türkiyə, Azərbaycan, Şimali Kiprin, eləcə də Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin xarici siyasətinin prioritet istiqaməti regionda və dünyada sülhün möhkəmləndirilməsidir.

Türkiyə uzun illər PKK terror təşkilatının dağıdıcı fəaliyyətindən əziyyət çəkir. 2001-ci ilin 11 sentyabrından sonra Türkiyə proseslərə dərhal reaksiya vermək və dəstək göstərməklə bir daha dünyada davamlı sülhdə maraqlı olduğunu və terrorun yalnız bir dövlətin deyil, bütün dünyanın probleminə çevrildiyini sübut etdi.

Azərbaycan tarix boyu və müasir dövrdə dəfələrlə erməni terrorundan əziyyət çəkən ölkələrdəndir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü başladığı andan erməni terrorçu qrupları Azərbaycanda 32 terror aktı həyata keçiriblər. Bu terror aktları Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının təşkilatçılığı ilə Azərbaycan ərazisindəki metro stansiyalarında, avtobuslarda, qatarlarda törədilib. Nəticədə 2 min nəfər Azərbaycan vətəndaşı öldürülüb, on minlərlə insan yaralanıb.

Müstəqilliklərini əldə etdikdən dərhal sonra radikal islamçı qruplaşmalarının terror planları Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin milli təhlükəsizliyini təhdid edən əsas amillərdəndir.

"Əl-Qaidə" ilə birbaşa əlaqədə olan "Hizbut-Təhrir" təşkilatının yaraqlıları məhz Əfqanıstandakı Taliban düşərgələrində təlimlər keçmiş, 1991-1997-ci illərdə Tacikistanda vətəndaş müharibəsi zamanı silahlı müqavimətin bütün detallarını mənimsəmiş və regionun türk dövlətləri üçün ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilmişdilər.

1999-cu ildə terrorçular məhz Tacikistan ərazisindən Qırğızıstanın dövlət sərhədlərini pozmuş, ölkənin cənub rayonlarına soxulmuş, xarici vətəndaşları girov götürmüş, qətlər törətmişdilər. Qırğızıstanın Batiken rayonuna bu terror həmləsi həmin ölkə ilə yanaşı, Qazaxıstan və Özbəkistanın birgə söyləri nəticəsində aradan qaldırılsa da, regionda terrorçu birləşmələrin geniş şəbəkəsinin zəiflədilməsinə təsir göstərə bilməmişdi.

11 sentyabr hadisələrindən sonra türk məkanı dünyanın diqqət mərkəzində olmaqla yanaşı, burada geopolitik maraqları kəşişən dövlətlərin də daha sərt oyun qaydaları tətbiq etmələri, mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün fəal xarici siyasət kursu həyata keçirmələri ilə nəticələndi. Amerika regionda yeni oyunçu olmaqla yanaşı, açıq şəkildə bildirməsə də, strateji hədəfdə Mərkəzi Asiyada müvəqqəti yox, daimi qalmaq niyyətində idi.

2001-ci ilin noyabrında Buş administrasiyası Özbəkistana "iqtisadi və humanitar yardım göstərmək üçün" 100 milyon dollar yardım ayırmağa söz verdi. 2002-ci ilin mart ayında isə bu məbləğ 150 milyon dollara çatdı. Bunun ardınca Dünya Bankı yeni kredit layihələrinə başladığını və ölkənin borclarının bağışlanmasını elan etdi, bunun ardınca isə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı nəqliyyat layihələrinin maliyyələşdirilməsinə və bələdiyyə orqanlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kredit ayırmağa hazır olduğunu bildirdi.

Qırğızıstanda 2002-ci ildə ABŞ maliyyə yardımı 92 mil. dollar təşkil etdi.

2003-cü ilin may ayında Azərbaycan tərəfi NATO ilə daha sıx əməkdaşlığı nəzərdə tutan "Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı"na qoşulmaq üçün müraciət etdi. Layihəyə qoşulmaq planı isə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü ilin may ayında Brüsselə səfəri zamanı NATO-nun Baş katibi Yap de Hoop Sxefferə təqdim olunub.

Amerikanın regionda möhkəmlənməsinin beynəlxalq əhəmiyyətli siyasi nəticələrindən biri Qazaxıstanın Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinə qoşulmasına daha intensiv maraq göstərməsi oldu.

Artıq rəsmi səviyyədə Birləşmiş Ştatların Əfqanıstanda möhkəmlənməklə Mərkəzi Asiya, eləcə də Xəzər hövzəsində strateji dayaqlar yaratmaq planları eşidilirdi. Bu da öz növbəsində regionda ənənəvi-tarixi maraqları olan Rusiyanı, onun ardınca isə İran və Çini razı sala bilməzdi.

Beləliklə, terrora qarşı başlanan mübarizə sonradan geopolitik xarakter alaraq, daha mürəkkəb müstəviyə qədəm qoydu. Böyük dövlətlərin maraqlar mübarizəsinin mərkəzində isə türk dövlətlərinin yerləşdiyi məkan dayanır.

ASİF HACIYEV

(Bakı Slavyan Universitetinin prorektoru, filologiya elmlər doktoru, professor, Ahıska türkləri Beynəlxalq "Vətən" cəmiyyətinin üzvü)

Böyük əhəmiyyəti olan bu tədbirin təşkilində zəhməti olmuş bütün şəxslərə təşəkkür edir və çıxış üçün imkan yaratdığınıza görə minnətdarlığımı bildirirəm.

Ahıska türklərinin problemlərini anlamaq üçün bu soydaşlarımızın tarixi taleyinə qısa baxış lazımdır.

Ahıska türkləri ən əski çağlardan Cənubi-Qərbi Qafqazda yaşamış qədim türk soylarındandır.

1944-cü ildə bolşevik rejiminin türklərə, müsəlmanlara qarşı cinayətlərindən biri də Ahıskada törədilmişdir: həmin il noyabrın 14-15-də Ahıska türkləri doğma yurdlarından çıxarılaraq qeyri-insani şəraitdə yük vaqonlarında uzaq Türkünə sürgün edilmiş, onların yurdlarına gürcülər və sonradan həm də ermənilər köçürülmüşdür. Bu insanlığa zidd cinayət Sovetlər Birliyində türklərə, müsəlmanlara (Kırım, Şimali Qafqaz, Borçalı, Qərbi Azərbaycan – indiki Ermənistan Respublikası və digər yerlərdə) qarşı bolşevik-xristian şovinizminin tipologiyasını aşkarladığı üçün bir qədər açıqlamaq istərdik.

Sənədlərdən məlum olur ki, türklərin köçürülməsi planı çoxdan hazırlanmışdır. Bu məqsədlə hələ müharibənin əvvəlindən Borjomdan Valeyə 70 kilometrlik dəmir yolu çəkilir. Yol çəkilişində fəhləlik edənlər də elə ərlləri müharibədə olan türk qadınları, çocuqlar olur və sonradan onları bu yolla da sürgün edirlər.

İlk plana görə 86 min nəfərdən ibarət 16. 630 ailənin köçürülməsi nəzərdə tutulmuş. Lakin sonra bu rəqəm xeyli artırılır. Gerçəklikdə, 120 minə qədər türk, 7. 000 kürd Ahıska (64 kənd – 30.000 nəfər, 6.850 ev), Adıgün (72 kənd – 40.000 – 6. 675), Aspindza (59 kənd – 35.000 – 5.917), Axılkelək (11 kənd – 5.000 - 910), Boqdanovka (2 kənd – 2.000 - 202) rayonlarından, bundan əlavə Acarıstandan da türklər və 3.000 həmsin sürgün edilir.

24 iyul 1944-cü ildə SSRİ Daxili İşlər naziri L.Beriya Staline, guya Türkiyə ilə sərhədlərdə təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə Cənubi Gürcüstandan "türk, kürd və həmsinlərin" köçürülməsi üçün rəsmi müraciət edir. Təhlükəsizlik məsələsi uydurma və əsassız bəhanə idi. Türklərin böyük əksəriyyəti müharibədə sovet ordusunun tərkibində almanlara qarşı qəhrəmancasına döyüşürdü. Əslində müharibənin axırlarında Türkiyə Sovetlər üçün deyil, SSRİ Türkiyə üçün təhlükə mənbəyinə çevrilmişdi. 1944-cü ilin yazında Moskva Türkiyəyə hücum planı hazırlamışdı. Zaqafqaziya hərbi dairəsi bununla bağlı Türkiyədə əhaliylə davranış haqqında "Sovet əsgərinə yaddaş" tərtib etmiş, lazımlara toxunmamaq, ağsaqqallarla ehtiyatlı davranmaq tapşırılmışdı. Bu plana görə ilk mərhələdə Qars, Artvin, Ərdəhan, Trabzon, sonra isə Ərzurum, Bayburt, Giresun tutulmalı imiş. Yerlərdə hakimiyyətə gürcü, erməni, türk kommunistləri gətirilməliymiş.

Türklərin sürgün edilməsi haqqında 6279 sayılı qərar Sovet İttifaqı Dövlət Müdafiə Komitəsi tərəfindən 1944-cü ilin 31 iyulunda, XDİK-in (NKVD) 001176 sayılı əmri ilə həmin ilin 20 sentyabrında verilir.

31 iyul tarixli qərarla Gürcüstan SSR-in Ahıska, Adıgün, Aspindza, Axılkelək, Boqdanovka rayonlarından və Acarıstandan 16.700 təsərrüfat, 86.000 türk, kürd, həmsinin Qazaxıstana (40.000), Özbəkistana (30.000), Qırğızıstana (16.000) köçürülməsi nəzərdə tutulur.

1944-cü ilin noyabr ayının 14-də gecə başlayaraq, 15-i səhərə qədər bir neçə saatda böyük bir ərazidə yaşayan 120 minə qədər Ahıska türkü vəhşicəsinə, soldat süngüləriylə ocaqlarından qoparılır, maşınlarla Vale stansiyasına, oradan da xüsusi eşelonlarla uzaq Türkünə sürgün edilir. Ümumilikdə 18 noyabra qədər başa çatan sürgünü 20.000-dən çox əsgər həyata keçirir. Acarıstanda isə sürgün 25-26 noyabrda yekunlaşır. Artıq 15 noyabr tarixində Gürcüstan Dövlət Təhlükəsizliyi Xalq Komissarı Raspava Beriyyaya saat 18-ə 26.591 nəfərin eşelona "doldurulduğu" haqqında məlumat verir. 17 noyabr saat 16-ya isə 81.324 nəfər yola salınır. NKVD-nin məlumatına görə, 1944-cü il dekabrın ortalarına 92.307 nəfər sürgün edilir (18.923 – kişi, yəni, qocalar və uşaqlar, 27.399 – qadın, 45.985 – 16 yaşa qədər uşaq – bunlar sovet dövlətinə təhlükə törədirmiş!). Rəsmi məlumatlara görə, 1944-cü ilin noyabr-dekabr aylarında və 1945-ci ilin yanvar ayında Gürcüstandan, ümumilikdə, 95.699 nəfər sürgün edilir. Ermənilər də bu prosesdə fəal iştirak edir. 1937-ci ildə Ömər Faiqin qətlinə fərman vermiş erməni Kobulov 1944-cü ilin oktyabr ayında Beriyyaya belə bir müraciət göndərir ki, Özbəkistan nəzərdə tutulan 30.000 əvəzinə 50.000 nəfəri qəbul etməyə hazırdır.

Sürgünü həyata keçirmiş 20.000 NKVD və NKQB işçisindən 417 nəfər göstərdikləri fəallığa görə – qocaları, qadınları, uşaqları vəhşicəsinə yurdundan çıxardığına görə! – SSRİ orden və medallarıyla təltif edilir. İnsanlığa qarşı cinayət cinayətkar rejimin rəsmi təntənəsi kimi qeyd olunur.

Sürgün eşelonları Daşkənd vilayətinə 9 dekabrda, 22 günə çatır. Cəmi üçgünlük ərzaq götürmüş əhalinin sınıq-salxaq yük vaqonlarında çəkdiyi iztirabları sözlə bildirmək çətindir.

SSRİ DİXX (NKVD) məlumatına görə, 1948-ci ilin iyununa qədər 14.895 ahıska həlak olur, lakin, əslində, həlak olanların sayı 30.000-dən çox, o cümlədən 17.000-i günahsız uşaqlardır (Çinqiz Neymanzadə. Traqediya dlinoyu v 58 let "Gxo plyus", 1 iyunya 2002 q.).

Bəzi məlumatlara görə, yalnız 1945-ci ildə sürgün yerində 6.902 nəfər ölüb (N.F.Buqay. Turki iz Mesxetii: dolqiy put k reabilitatsii. M., 1994, s.61), ümumən yollarda, sürgündə körpələrin, çocuqların əzabları sürgünü düşməncəsinə, heç bir hazırlıq aparmadan icra etmiş sovet rejiminin cinayətlərindəndir.

1944-1948-ci illərdə sürgündə dərddən, xəstəlikdən, acıdan ölənlər 37 mindən çox türkdən başqa, müharibədə döyüşən 46 mindən artıq Ahıska türkünün 25 mindən çoxu həlak olur. Qayıdanların xeyli hissəsi qohumlarını sağ tapmır. Müharibə qazilərini cinayətkar kimi sürgün yerlərinə göndərirlər.

Ahıska türklərindən 8 nəfər Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını və yüzlərlə döyüşçü Şöhrət ordeni, digər orden və medallar alır.

Sürgün yerində türkləri canilər kimi komendantlığa təhvil verirlər, müxtəlif kolxozlara paylayırlar. On iki il (1944-1956) türklər "xüsusi köçkün" rejimində yaşayırlar. Bu illərdə türklər hər həftə komendantlıqda qeyd olunur. Ayrı-ayrı kəndlərə düşmüş qohumların bir-biriylə görüşməsi, başqa-başqa yerlərdə yaşayanların bir-birilə evlənməsi, sənədlərdə milliyyətin türk yazılması qadağan edilir.

Onu da qeyd edək ki, sürgündə ahıskalıların əzablarını az-çox yüngülləşdirən yalnız türk soydaşları qazaxların, özbəklərin, qırğızların qardaş münasibəti olur.

Əzablı sürgün illəri türklərin milli ruhunu özə bilmir. Elə ilk günlərdən türk vətənpərvərləri vətən uğrunda mübarizəyə başlayırlar.

1956-cı ilə qədər Lenin mavzoleyinə, partiya və dövlət rəhbərlərinə kütləvi şəkildə imzalanmış minlərlə müraciət göndərilir.

1956-cı ilin 28 aprel ayında SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 135142 sayılı fərmanı ilə Ahıska türkləri komendant rejimindən və yerlərini dəyişməklə bağlı məhdudiyyətlərdən azad edilir. Lakin "nəşr hüququ olmadan" qriffli bu fərmanda ahıskalıların Gürcüstana köçməsi yasaqlanır, onlara dəymiş maddi zərərin ödənməsi, ümumən bəraət nəzərdə tutulmurdu. Buna görə də, bu fərmandan sonra Ahıska türklərinin doğma yurda dönüş mücadiləsi vüsətlənir. Sovet rejiminin daimi basqısı altında Ahıska türkləri bu mübarizəni qanuni, mövcud siyasi reallıqlara uyğun formalarda aparmağı qərarlaşdırırlar. Artıq fərmandan əvvəl, 1956-cı ilin mart ayında Mövlud Bayraqdarov, Lətifşah Barataşvili, Zəkəriyyə Rəmişov və Mənsur Poladov Özbəkistanda vətən mücadiləsi ilə məşğul olan "kommunist" özəyi yaradırlar. Həmin ilin 22-30 mart ayında Özbəkistanın Bulunqur rayonunda müxtəlif bölgələrdən gəlmiş ahıskalıların toplantıları keçirilir və Moskvaya nümayəndə heyəti göndərmək qərarı alınır.

1957-ci ilin avqustunda Moskvada olan nümayəndə heyəti heç bir nəticə əldə edə

bilmir. Ahıskalıların ilk kiçik dəstəsi Azərbaycana 24 iyun 1958-ci il tarixdə gəlir və Saatlı, Xaçmaz rayonlarında yerləşdirilir.

Ahıskalıların ilk nümayəndələri hələ keçən əsrin əvvəllərindən Bakıda, ölkənin digər yerlərində yaşamışlar. Kütləvi məskunlaşma isə, dediyimiz kimi, 50-ci illərdən başlamış və 80-ci illərin axırlarına qədər Azərbaycanda, əsasən Saatlı, Sabirabad, Xaçmaz və Beyləqan rayonlarında 50 minə qədər Ahıska türkü yerləşmişdir. Fərqanə hadisələrindən sonra qaçqınların böyük hissəsi, 40 mindən çox Ahıska türkü Azərbaycana köçmüşdür. Əsasən Özbəkistandan gələn əhali ahıskalıların ənənəvi olaraq yerləşdiyi bölgələrdən başqa, Bakı, Gəncə, Mingəçevir, Şamaxı, Ağsu, Qəbələ, Əsgəran, Xocalı və digər yerlərdə məskunlaşmışdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində ahıskalar kütləvi şəkildə ali təhsil ala bilmiş, ictimai həyatda fəal iştirak etmişlər və bu gün də edirlər.

Lakin ahıskalıların Azərbaycana köçməsi heç də onların milli mücadiləsini zəiflətmir. Əllinci illərin axırlarında Ahıska türklərinin milli hərəkatı xeyli güclənir, 1962-ci ildə Ənvər Odabaşovun başçılıq etdiyi "Azadlıq Müvəqqəti Təşkilat Komitəsi" yaranır.

Ahıska türklərinin milli hərəkatı bu dövrdə son dərəcə vüsətlənmiş, müxtəlif icmalar arasında əlaqələr güclənmiş, Ə.Odabaşovun başçılıq etdiyi təşkilatın nüfuzu artmış və bu təşkilat milli maraqların əsas ifadəçisinə çevrilmişdir. 1964-cü ilin 15 fevralında Özbəkistanın Buka qəsəbəsində müxtəlif bölgələrdən 600 nümayəndənin iştirakı ilə geniş xalq toplantısı, ahıskalıların I Qurultay adlandırdığı böyük yığıncaq keçirilmiş, bu qurultayda Ə.Odabaşov ümumxalq lideri kimi qəbul edilmişdir. Ə.Odabaşov 1965-ci ildə Azərbaycana köçərək təşkilata buradan rəhbərlik etməyə başlamışdır. Sonrakı illərdə Azadlıq müvəqqəti təşkilat komitəsinin qurultaylarının əksəri Azərbaycanda keçirilmişdir. Bu təşkilat, əsas məqsəd olan Vətənə dönüş uğrunda ardıcıl mübarizə aparmış, xalqın etnik mənsubiyyətinin, soyadlarının dəyişdirilməsi tələblərini qəti rədd etmiş, türk mənliyinin, ana dilinin qorunmasına çalışmışdır.

1967-ci ilin 14 sentyabr tarixində Azadlıq Müvəqqəti Təşkilat Komitəsinin Azərbaycan bölməsi yaradılmış, Alıxan Rəhimov sədr seçilmişdir. Həmin ilin 18 dekabrında isə daha geniş tərkibli iclasda təşkilatın Zaqafqaziya bölməsinin yeni rəhbərliyi və sədri Qazi Müftiyev seçilmişdir.

Mübarizə nəticəsində 30 may 1968-ci il tarixdə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə ahıskalara ölkənin istənilən yerində yaşamaq hüququ verilsə də, Gürcüstana qayıtmaq mümkün olmamışdır.

Azadlıq Müvəqqəti Təşkilat Komitəsinin fəallığı, xalqın ona inamı isə artmaqda davam etmişdir. 1968-ci ilin 24 iyul tarixində min nəfərə qədər türk Tiflisə toplaşmış, Ə.Odabaşovun başçılıq etdiyi heyət Gürcüstan Kommunist Partiyasının rəhbəri V.Mjavanadze ilə, həmin ilin 8 dekabr tarixində isə Moskvada SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri N.Podqornı ilə görüşərək tələblərini çatdırmışdır.

80-ci illərin ortalarında Ahıska türklərinin milli hərəkatı yenidən təşkilatlanmış və fəallaşmışdır. Azadlıq müvəqqəti təşkilatı 1986-cı ilin fevral ayında Kabarda-Balkarın Nartan kəndində keçirilən toplantıda ləğv edilmiş, Xalq Nümayəndəliyi Komitəsi yaradılmış, 1987-ci ilin 12 aprel tarixində isə bu komitə də ləğv edilmiş "Qayıdış"

Müvəqqəti Təşkilat Komitəsi təsis edilmiş və Yusif Sərvərov komitəyə sədr seçilmişdir. Bu Komitənin nümayəndələri 1988-ci ilin may ayında nəhayət ki, sürgündən sonra ilk dəfə vətənlərinə rəsmi səfərə gedə bilmiş, 90 yaşayış məntəqəsində vəziyyətlə tanış olmuşlar. Türklərin təkidi ilə 1988-ci ilin iyun ayında Moskvada S.S.Slobodnyukun sədrliyi ilə Gürcüstanda vəziyyəti araşdırmaq üçün xüsusi hökumət komissiyası yaradılmış və bu komissiya Gürcüstan hökumətinin Ahıska demoqrafik gərginliklə bağlı əsas bəhanəsini alt-üst edən rəsmi məlumat hazırlamışdır: Ahıska bölgəsində 220 kənddən 84-ü boşdur, kənd təsərrüfatı məhsulları 1944-cü ilə müqayisədə 5 dəfə azalıb, həmin ilə müqayisədə 70 faiz torpaqdan istifadə olunmur, region əhalisi cəmi 191 min nəfərdir, yəni, 1944-cü ilə müqayisədə 59 min nəfər azalıb.

1939 və 1989-cu illərdə kəndlərin və əhalinin müqayisəsi belədir: Ahıskada 1939-cu ildə 83 kənd, 59.500 əhali, 1989-cu ildə müvafiq olaraq 47 və 51.400; Adıgündə müvafiq olaraq 7136.600 və 5520.400; Aspindzadə 6229.400 və 2012.100; üç rayonda cəmi 216125.500 və 12283.900.

Ümumiyyətlə, Gürcüstanın "dağlıq rayonlarında əhalinin sayının azalması, sakinlərin qocalması və gənclərin köçməsi ilə əlaqədar miqrasiyaların çıxış məntəqələrində təbii artımın aşağı düşməsi, dağlıqlar arasında uşaq doğumunun sürətlə azalması" izlənilir (N.Q.Volkova. Etničeskie protsessy v Qruzinskoy SSR Etničeskie i kulturno-bitovye protsessy na Kavkaze. M., 1978, s.5).

1959-cu ilin göstəricilərinə görə, ölkə əhalisinin 910 hissəsi dəniz səviyyəsindən 1000 m. aşağıda (ümumi ərazinin 46,1%) yaşayıb, 1000 m. aşağıda orta sıxlıq 112 nəfər, yuxarıda isə 12 nəfər olub (Sovetskiy Soyuz. Qeoqraficheskoe opisanie v 22 tomax. Qruziya. Otv. red. F. F. Davitaya. M., 1967, s. 89). Bu rəqəmlər, sonralar daha da azalıb. Ümumən, Ahıska-Axılkeləkdə normal demoqrafik vəziyyət türklər orada yaşayanda olub: 1926-1939-cu illərdə burada əhali 31,3 % artıb. Türklər sürgün edildikdən sonra isə əhali xeyli azalıb, 1966-cı ildə Cənubi Gürcüstanın əhalisi cəmi 196.500 nəfər olub, bunlardan 47,2 %-i dəniz səviyyəsindən 1600-2000 m. yüksəklikdə, 42 %-i isə 800-1400 m. yüksəklikdə yaşayıb, orta sıxlıq 1 kv. km-ə 35 nəfər olub (Yenə orada, s. 193). 1972-ci ilin məlumatına görə isə, Gürcüstanın ümumən dağlıq hissəsində, yəni, ölkə ərazisinin 36 %-ində əhalinin cəmi 4,6 %-i yaşayır. Aran rayonlarda əhalinin sıxlığı 1 kv.km-ə 100 nəfərdir, dağlıq hissədə 5 nəfərdən azdır (A.N.Kayvadze. Soyuioloqicheskaya ekspeditsiya v Svaneti Nauçnaya sessiya v Yuaqeri, posvyaşennaya 50-letie obrazovaniya SSSR. Tbilisi, 1979, s. 181-182 (gürcü dilində)). 1828-ci ildə 50. 000 əhalisi olan Ahıska şəhərində 1939-cu ildə 12,2 min, 1959-cu ildə 16,9 min, 1966-cı ildə 17,8 min nəfər yaşayıb (Sovetskiy Soyuz, s. 298). Bütün bu göstəricilər türklərin Ahıska-Axılkeləyə qayıtması üçün nəinki heç bir demoqrafik maneə olmadığını, əksinə onların yurda dönməsilə Mesxet və Cavaxetin iqtisadi həyatında böyük inkişaf olacağını göstərir.

Türklərin milli hərəkatını sarsıtmaq məqsədilə 1989-1990-cı illərdə növbəti qanlı cinayət törədilir: 23-25 may 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə vilayətinin Kuvasa şəhərində, 3-12 iyun tarixlərində Fərqanə, Margilan və digər şəhər və qəsəbələrdə, 19-21 fevral 1990-cı ildə Buka rayonunda, 2-3 martda Parkənddə türklərə qarşı KQB-çilər erməni Qdlyan və rus İvanov tərəfindən açıq-aşkar təşkil olunmuş və idarə olunan amansız qətləmlər törədilir. Ahıska türkləri türk düşməni Qorbaçovun riyakar siyasətinin

ilk qurbanlarından olur. Türklər Özbəkistanı tərk edir, Azərbaycan, Qazaxıstan, Rusiya və digər yerlərə üz tutur. Fərqanə faciəsindən sonra Ahıska türklərinin milli hərəkatı xeyli vüsətlənir: 1989-cu ilin 2 sentyabrında Azərbaycanda Saatlı rayonunun Adıgün kəndində X qurultay keçirilir, vətənə dönüş məsələsi tam kəskinliyi ilə qoyulur; həmin ilin 23 sentyabrında Moskvada İzmaylov parkında müxtəlif respublikalardan gəlmiş 526 nümayəndənin iştirakı ilə türklərin ümumittifaq konfransı keçirilir. 1990-cı ilin fevralında Moskvada Ahıska türklərinin sovet və xarici jurnalistlər üçün mətbuat konfransı olur. Konfransda Qayıdış Müvəqqəti Komitəsinin sədri Y.Sərvərov xalqın qurtuluşunun yalnız vətənə qayıtmaqda olduğunu bir daha bəyan edir, bununla faciələrin qarşısının alınma biləcəyini bildirir.

Yurda dönüş mücadiləsinin genişlənməsi yeni təşkilati formaların yaradılmasını tələb edirdi. Buna görə də, 18 may 1990-cı ildə Moskvada 207 seçilmiş nümayəndədən 178-nin iştirakı ilə yeni təsis konfransı keçirilir və "Qayıdış" komitəsinin əsasında türklərin ümumittifaq "Vətən" cəmiyyəti yaradılır, Yusif Sərvərov sədr, Taşdan Aslanov müavin seçilir. Cəmiyyətin 27 nəfərlik Şurası, Nizamnaməsi və Proqramı qəbul edilir (bax: "Vətən eşqi", aprel, 1991, №2). Şəhəri gün, 19 mayında Botanika bağında 1200 nəfərin iştirak etdiyi toplantıda bütün Şura üzvləri həyatlarını xalq işinə həsr edəcəklərinə Qurana and içirlər. Bu təşkilat 25 fevral 1991-ci ildə SSRİ Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınır. SSRİ dağıldıqdan sonra 1992-ci il 20-21 noyabrda Moskvada "Vətən" cəmiyyətinin I qurultayı keçirilir, cəmiyyət beynəlxalq təşkilata çevrilir, sədr yenidən Yusif Sərvərov seçilir. Beynəlxalq "Vətən" cəmiyyəti 17 yanvar 1994-cü ildə artıq Rusiya Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydə alınır.

90-cı illərin əvvəllərindən Ahıska türklərinin milli hərəkatının ən fəal mərkəzi Azərbaycanda formalaşır. Respublika rəhbərliyinin, ictimaiyyətin və xalqın ahıskalılarına qarşı doğma münasibəti buna şərait yaradır. 1993-cü ilin 13 oktyabr tarixində Azərbaycanda Ahıska türklərinin "Vətən" cəmiyyəti qeydə alınır (ilk sədr az bir müddətdə Qoçəli Lətifov olur), 1994-cü ilin 27 oktyabrından türklərin "Ziyahlar" komitəsinin rəhbəri Xəlid Taştanov cəmiyyətin sədri seçilir. Xəlid Taştanovun rəhbərliyi ilə "Vətən" cəmiyyətinin fəaliyyəti genişlənir, beynəlxalq səviyyəyə çatır. 2002-ci ildən cəmiyyətə Bəkir Mamoyev, 2003-cü ildən isə İbrahim Burxanov sədrlik edir. Qeyd edək ki, Azərbaycandakı "Vətən" cəmiyyəti fəal işləyən qurum, əslində MDB ərazisində Ahıska türklərinin ən güclü təşkilatıdır. Bu qurum Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri, beynəlxalq təşkilatlar, ictimaiyyətlə, ahıskalıların digər ölkələrdəki dərnəkləri ilə sıx əlaqə saxlayır, bir çox vacib ictimai, mədəni, xeyriyyəçilik tədbirləri görür, hər il müxtəlif müzakirələr, xüsusən sürgün ildönümlərinə həsr olunmuş konfranslar keçirir. Hazırda Azərbaycandakı "Vətən" cəmiyyətini Ahıska türklərinin beynəlxalq koordinasiya mərkəzi hesab etmək olar. Azərbaycan rəhbərliyi, prezidentin müşaviri Hidayət Orucovun bu təşkilata gündəlik yardımını da xüsusi qeyd olunmalıdır. Qeyd edək ki, "Vətən" cəmiyyətinin rəhbərliyi xalq tərəfindən, ümumxalq konfranslarında seçilir.

Ahıska türklərinin yaşadıkları digər ölkələrdə də müxtəlif təşkilatları fəaliyyət göstərir.

1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Ukraynada, Rusiyada, Azərbaycanda, Türkiyədə Ahıska türklərinin müxtəlif ictimai cəmiyyətləri və

mədəniyyət mərkəzləri yaradılır. Öz imkanları daxilində müəyyən işlər görmüş və görməkdə olan bu qurumların fəaliyyətini qeyd etməklə bərabər, "Vətən" cəmiyyətinin bu gün də beynəlxalq səviyyədə milli hərəkatın önündə getdiyini bildirmək istədik.

Bu problemin çağdaş durumunu səciyyələndirən əsas xüsusiyyət, onun 1990-cı illərdən beynəlxalq status almasıdır.

Milli hərəkatın vüsətlənməsi nəticəsində beynəlxalq təşkilatlar Ahıska türklərinin taleyinə keçən əsrin 80-ci illərinin axırlarından, xüsusən Fərqanə hadisələrindən sonra diqqət yetirməyə başlasalar da, real fəaliyyət 90-cı illərin ortalarından izlənir.

1992-ci ildə Ahıska türklərinin "Vətən" cəmiyyəti beynəlxalq status alır və 1996-cı ilin may ayında Avropa Milli Azlıqlar Federal İttifaqına kollektiv üzv seçilir.

1997-ci ilin iyununda Rusiya Milli və Regional Siyasət Nazirliyinin dəvəti ilə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Moskva nümayəndəliyi Krasnodar vilayətində yaşayan ahıskalıların vəziyyətini öyrənərək, onlara müəyyən sosial yardım göstərməyə başlayır.

1998-ci ilin 6-7 iyununda "Vətən" cəmiyyətinin Rostov vilayəti Bolşaya Orlovka kəndində keçirdiyi beynəlxalq səviyyəli – MDB-də yaşayan Ahıska türklərinin ümumxalq toplantısı milli hərəkatın inkişafında əhəmiyyətli hadisə oldu.

1998-ci ilin 21-23 may tarixlərində Praqada Avropa Milli Azlıqlar Federal İttifaqının 43-cü konqresində Ahıska türklərinin məsələsi də müzakirə edilmiş, "Vətən" cəmiyyətinin rəhbərlərindən olan Fuad Pepinovun məruzəsi dinlənilmiş, Rusiya və Gürcüstanın parlamentlərindən və hökumətlərindən ahıskalılara qarşı diskriminasiyaya son qoyulmasını tələb edən qətnamə qəbul edilmişdir.

Ahıska türklərinin yaşadığı ölkələrdə və Gürcüstanda hüquqi statuslarının tənzimlənməsinə dair ilk xüsusi beynəlxalq müşavirə isə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, ATƏT-in Milli Azlıqlar üzrə Ali Komissarlığı və Açıq Cəmiyyət İnstitutunun təşkilatçılığı ilə 1998-ci ilin 7-10 sentyabrında Haaqada keçirilmişdir. Azərbaycan, Gürcüstan, Rusiya hökumətlərinin, "Vətən" cəmiyyəti nümayəndələrinin iştirak etdiyi müşavirədə "Mesxeti türklərinə aid məsələlərə dair Haaqa görüşünün sənədi" qəbul edilmişdir. Bu görüşün nəticəsi olaraq həmin ilin 15-21 dekabrında Rusiyanın ahıskalıların kompakt yaşadığı bölgələrində Haaqa görüşünün təşəbbüskarları olmuş beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri vəziyyəti öyrənərək məruzə hazırlamışlar.

1998-ci ilin noyabr ayında Avropa Milli Azlıqlar Federal İttifaqının R.Arkvint, Heydər Hansen, İ.Bux, S.Çervonnayadan ibarət xüsusi missiyası fəaliyyətə başlamış, 9-11 noyabrda Gürcüstanda vəziyyəti öyrənərək Ahıska türklərinin hüquqlarının tapdanması, o cümlədən Gürcüstandakı erməni icmasının türklərin hüququnun bərpasına qarşı anlaşılmaz, qeyri-insani müqaviməti haqda 12 noyabrda Moskvada hesabat vermişlər. Bu hesabat həm də 1999-cu ilin yanvar ayında Strasburqda Gürcüstanın Avropa Şurasına qəbulu müzakirə edilərkən AŞ Parlament Assambleyasının nümayəndələrinə təqdim olunmuşdur.

Milli Azlıqlar üzrə Ali Komissarlığın, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı və Açıq Cəmiyyət İnstitutunun təşkilatçılığı və Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna,

Rusiyanın hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları nümayəndələrinin, "Vətən" cəmiyyəti liderlərinin iştirakı ilə 14-17 mart 1999-cu ildə Vyanada Ahıska türkləri probleminə dair II beynəlxalq müşavirə keçirilmişdir.

Ahıska türklərinin problemi Avropa Milli Azlıqlar Federal İttifaqının 1999-cu ilin may ayında keçirilən 44-cü konqresində də əsas məsələlərdən olmuş və 15 may tarixdə bu problem xüsusi müzakirə edilmişdir. Bu konqresdən sonra AMAFİ-nin xüsusi missiyası həmin ilin 9-17 noyabrında əvvəlcə Azərbaycanda, sonra Gürcüstanda olmuş, rəsmi şəxslər və ahıskalılarla görüşərək vəziyyəti öyrənmişdir.

Vyana görüşündəki razılığa uyğun olaraq, 1999-cu ilin iyulunda Avropa Şurası, ATƏT və BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı "1944-cü ildə Mesxeti regionundan deportasiya olunmuş əhali ilə bağlı məsələlərə dair" Gürcüstana müştərək ekspert missiyası göndərilib. Elə həmin ildə Gürcüstan Respublikası Avropa Şurasına qəbul edildikdə "sovet rejimi tərəfindən deportasiya olunmuş mesxeti əhalisinə repatriasiya və integrasiya, o cümlədən gürcü vətəndaşlığı hüququna imkan verən hüquqi çərçivənin hazırlanması, repatriasiya və integrasiyanı başlamaq" barədə rəsmi öhdəlik götürüb.

Qeyd edək ki, Ahıska türkləri problemi regionda ciddi geopolitik məzmun qazanmışdır. Güney Qafqazdakı siyasi durum bir çox cəhətdən Ahıska türkləri probleminin həllindən asılıdır. Bölgədə Türkiyə-Gürcüstan-Azərbaycan münasibətlərinin normal inkişafı bu problem həll olunmadan mümkün deyil. Bu gün sayı 300 minə çatmış Ahıska türklərinin sürgündə yaşamasına, bütün insani, milli hüquqlarından məhrum edilməsinə göz yummaq mümkün deyil. Regionda barış, sülh, dialoq, tərəqqi üçün, Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan arasında normal əməkdaşlığın inkişafı üçün bu problem tezliklə həll olunmalıdır.

Problemin mühüm aspektlərindən biri də ekonomik məsələlərdir. Qeyd etdiyimiz kimi, Ahıska ərazilərində demoqrafik, iqtisadi durum son dərəcə aşağı səviyyədədir. Zəhmətkeş insanlar olan Ahıska türklərinin doğma yurdlarına qayıtması Gürcüstanın iqtisadiyyatına müsbət təsir edər, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə iqtisadi, ticari əlaqələrinin inkişafına təkan verir. Eyni zamanda, tarix boyu gürcülərlə barış içində yaşamış, Gürcüstanın sadıq vətəndaşları olmuş və indi də vətəndaşlığı tam qəbul etməyə hazır olan Ahıska türklərinin doğma yurda qayıtması regionda demoqrafik vəziyyətə də müsbət təsir edər, yəni, Gürcüstana qarşı çıxan erməni separatizmini neytrallaşdırar.

2007-ci il 11 iyul tarixində Gürcüstan Prezidenti M.Saakaşvili tərəfindən "XX əsrin 40-cı illərində Gürcüstan SSR-dən, keçmiş SSRİ tərəfindən zorla köçürülmüş şəxslərin repatriasiyası haqqında" Gürcüstan Qanunu təsdiq edilmişdir.

Ahıskalıların vətənə qayıtması üçün hüquqi əsas yaradan bu Qanunun icrası ilə bağlı müəyyən işlər başlanmışdır. "Vətən" cəmiyyətinin xəttilə 2007-ci il 17 oktyabr tarixində Tbilisidə xüsusi konfrans, 18 oktyabrda isə Beynəlxalq "Vətən" cəmiyyətinin Tbilisidə ilk hesabat-seçki qurultayı keçirilmiş, Suleyman Barbakadze yenidən sədr seçilmişdir, 19-24 oktyabr tarixində 40 nəfərlik heyət Ahıska regionunda olmuşdur.

Gürcüstanın demokratik dəyərlərə yiyələnməsində, Avropaya integrasiyasında, sovet dövrünün cinayətlərindən, günahlarından üzülüşməsində, yeni azad cəmiyyət qurulmasında da bu problemin həlli böyük əhəmiyyət daşıyır. Gürcü yazıçısı, Qafqaz

Evinin direktoru Naira Gelaşvilinin yazdığı kimi: “Bununla gürcü dövlətçiliyi məsələsi həll olunur. Biz nə quracağıq? Sivil demokratik dövlət və ya biz faşizmə yuvarlanacağıq?” (Marat Barataşvili. Pravovoe polojenie mesxeti-repatriantov v Qruzii. Tbilisi, 1998, s. 61). Hazırda həm Gürcüstan rəsmilərinin, həm ölkə ictimaiyyətinin, həm “Vətən” cəmiyyətinin fəaliyyəti bu prosesin uğurla gedəcəyinə inam verir. Eyni zamanda, 70 minə qədər ahıskalının yaşadığı Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin mövqeyi, xeyirxah və qayğıkeş münasibəti də böyük rol oynayacaq. Təbii ki, ahıskalıların yaşadığı digər ölkələrin də eyni mövqe tutacağına ümid edirik. Bu prosesdə əsas əlaqələndiricinin “Vətən” cəmiyyəti olması yeganə düzgün qərar olar.

Gördüyünüz kimi, “Vətən” cəmiyyəti çox mürekkəb, geniş və müxtəlif problemlərlə məşğuldur. Bu gün “Vətən” cəmiyyətində çalışanlar əvvəllər həbs olunmuş, qətl edilmiş milli liderlərin nəvələridir və həyatlarını bu müqəddəs milli vəzifənin icra edilməsinə həsr etmişlər. Lakin onların imkanları məhduddur, türk dünyasının laqeydliyi isə ən böyük problemdir.

Bu tədbirdə iştirak edən hörmətli həmkarlarıma diqqətini “Vətən” cəmiyyətinin qarşısında duran, sizlərin dəstəyinə ehtiyac duyulan bəzi məsələlərə istiqamətləndirmək istədim:

1. Maliyyə məsələləri: Vətənə dönüş böyük maliyyə resursları tələb edir və bu məqsədlə xüsusi fond yaradıla bilər.

2. Təşkilati məsələlər:

Ahıska türklərinin yeganə təmsilçisi olan, ümumxalq seçki əsasında formalaşan “Vətən” cəmiyyətinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün texniki, hüquqi, metodiki yardıma və yerlərdəki təşkilatların sədrlərinin traininginə ciddi ehtiyac var.

3. Təhsil məsələləri:

Ahıska türkləri bir sıra ölkələrdə yaşayır və milli təhsildən məhrumdur. Buna görə də, təhsil sahəsində aşağıdakı məsələlər həll olunmalıdır:

- müxtəlif bölgələrdən olan uşaqlar üçün yay məktəbləri;
- ahıskalıların kompakt yaşadığı yerlərdəki məktəblərə metodik və kitab, dərslik yardımı;

- istedadlı uşaqlara yardım, onlar üçün xüsusi layihələr;

4. Milli dəyərlərin, ana dilinin, mədəniyyət və psixologiyanın qorunması üçün “Vətən haqqında məlumat” adlı dərsliyin hazırlanması və böyük tirajla nəşri, müxtəlif ölkələrdə və bölgələrdə ailələrə çatdırılması.

5. Mədəniyyət məsələləri:

- ahıskalı şair, yazıçı və alimlərin kitablarının nəşri;
- etnoqrafik muzeylərin təşkili;
- mahnı və rəqs qruplarına yardım;

6. Sosial-ekonomik məsələlər:

- əkinçilik, bağçılıq, sənətkarlıq, yerli ənənəyə uyğun istehsal və digər sahələrin yaradılması və inkişafı;

- doğma yurdla əlaqələrin güclənməsi və yurda dönüşə hazırlıq üçün imkansız ailələrin vətənə səfərlərinin təşkili;

- Sosial Yardımlaşma Fondunun yaradılması;

7. Təbliğat işi:

- Sorğu kitablarının, bukletlərin, bülletenlərin nəşri;

8. Digər QHT-lərin “Vətən” cəmiyyətinə ekspertizaların, sorğuların, konfransların təşkilinə hüquqi yardım etməsi.

Bütün bunlar “Vətən” cəmiyyətinin qarşısında duran əsas vəzifənin – Ahıska türklərinin doğma yurda dönüşünün siyasi, hüquqi, maliyyə cəhətdən reallaşması vəzifəsinin həllinə aparan addımlardır. Bu ali məqsədə çatmaq üçün “Vətən” cəmiyyətinin yalnız maddi deyil, ilk növbədə sizlərin mənəvi, insani, intellektual yardımına ehtiyacı var.

ƏLƏDDİN BÖYÜKQAYA

(Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü(AK Parti), ATƏT-in Parlament Assambleyasındakı Türk Qrupunun sədri)

Türk Birliyi Parlamenti

Hamınızı sevgi ilə salamlayıram!

Mən məruzəmdə Türk Birliyi Parlamenti ilə bağlı təkliflərimi diqqətinizə çatdırmaq istədim.

Müasir dünyada fərqliliklərin ortadan qalxması və ümumi cəhətlərin ön plana çıxarılması əsasdır. “Bir yerdə yaşamağın” müasir dövrdə demək olar ki, hamının təbə olduğu “beynəlxalq bir konstitusiya hökmü” halına gəldiyindən heç kim şübhə etmir. Sadəcə bir “Polad birliyi” ikən bu gün Avropa Birliyinə çevrilən layihənin gözqamaşdırıcılığı ortadadır. Eyni şəkildə ABŞ-dakı EFTA, Asiyadakı Hindistan, Çin və Rusiyanın axtarışları, Ərəb Birliyi və Afrika Birliyi bu yanaşmanın nümunələridir.

Dəyişən “müstəqillik” məfhumu, xüsusən də, eyni coğrafiyada yerləşən dövlətləri, ölkələri, millətləri “insanlara hörmət edən bloklara” çevirir. Balacalaşan dünyada artan kommunikasiya imkanlarının, intensivləşən iqtisadi əlaqələrin, ölkələri bir-birinə bağladığı bir proses gedir. Dövlətlər və xalqlar “birlikdə yaşamağın” mənfəətlərini optimal nöqtəyə daşıyacağını yaxşı bilirlər. Ayrılıqları vurğulayaraq, daha da hiss edilən etmək, içəri qapanıb istənilən mənbəni bu içə qapanmağa sərf etmək ağır və sıxıntılı işdir. Fərqlilikləri tolerantlıqla qarşılayıb güc birliyi etmək isə karlı və rahatladıcıdır.

Türk Birliyi Parlamenti də bu yanaşma ilə formalaşdırılması arzu edilən bir təşkilat olacaqdır. Parlament türk respublikaları və türk muxtar respublikaları ilə bağlı həm öz aralarında, həm də digər ölkələrlə əlaqədar siyasət formalaşdırmaq məqsədini daşıyacaqdır. Bu çərçivədə məsləhətləşmə, həmrəylik, ümumi siyasət müəyyən etmək məqsədilə Türk Birliyi Parlamentinin yaradılmasının faydalı olacağı düşünülür.

Bilindi ki, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan ilə Türkiyə həm tarixi bağlara, həm də eyni coğrafiyaya mənsub olduqları üçün bir-birlərinə yaxın ölkələrdir. Qurulması nəzərdə tutulan Türk Birliyi Parlamenti bu tarixi, mədəni və iqtisadi bağları daha da gücləndirmək məqsədini daşıyacaqdır.

Əhatə:

Üzv ölkələrin parlamentlərindən seçiləcək 50 millət vəkili bir parlament planlaşdırılır. Bu ölkələrin nüfuz sayı parlamentdəki millət vəkili sayını müəyyən edəcəkdir. Türk Birliyi Parlamentinin məşvərət funksiyasının ön planda olması düşünülür. Ümumi siyasət müəyyən etmək və anlaşılmaqları həll etmək üçün üzv ölkələrə kömək etmək əsas vəzifə olacaqdır. Bu çərçivədə üzv ölkələrin heyəti ilə bağlı məsələlər birlik ruhu ilə parlamentin gündəliyinə çıxardılacaqdır. Ancaq bunun üçün əvvəlcə tələb olunan minimum səs çoxluğu təmin edilməlidir.

Fəaliyyət metodu:

Türk Birliyi Parlamenti ən böyük millət vəkili sədrliyində, ən cavan üzvlərdən ibarət rəyasət heyəti ilə ilk iclasını keçirəcəkdir. Daha sonra sədr və rəyasət, ardınca isə ixtisas komissiyaları seçiləcəkdir. Parlament rəyasətin müəyyən edəcəyi təqvimlə bir aydan daha qısa, üç aydan daha uzun olmamaq şərti ilə müəyyən "gündəlik" ətrafında yığılacaqdır. Qərarların məsləhət xarakterli alındığı Türk Birliyi Parlamenti analiz etmə, həmrəylik və tətbiq edilə biləcəksə, ümumi siyasətlərin formalaşdırılması istiqamətində bir fəaliyyət planı quracaqdır. Parlamentin rənzinin, internet saytının, katibliyinin formalaşdırılması ilkin fəaliyyətlərdən bəziləri olacaqdır.

Daha sonrakı mərhələlərdə Rəyasət Heyəti, üzv sayının artırılması, ya da müşahidəçi statusunda yeni ölkələrlə əməkdaşlığa gəlməsi kimi qərarları verə biləcəkdir. Bu baxımdan, danışq dili türk dili olmasa da, başqa meyarlara görə bəzi ölkələrlə müşahidəçi statusunda əməkdaşlığa gətmək mümkün olacaqdır. Daha sonra bu əməkdaşlıq üzlüklə də nəticələnə bilər.

Türk Birliyi Parlamentinin əsas funksiyası siyasi bir güc olaraq təmsil etdiyi cəmiyyətlərin ümumi siyasətinin formalaşmasına kömək etməkdir. Parlamentin vəzifələri arasında ixtisas komissiyalarının gündəlik fəaliyyətlərinin davamını təmin etməklə birgə bəzi məsələlərdə ayrıca komissiyalar qurmaq vardır. Türk Birliyi Parlamenti daha sonrakı mərhələlərdə üzv ölkələr üçün məsləhət xarakterli qərarlar verərək bu ölkələrdə mədəniyyət, təhsil, idman, sosial məsuliyyət və buna bənzər məsələlərlə əlaqədar qurumların yaradılmasını istəyə bilər.

Parlamentin büdcəsinin formalaşdırılmasında yeganə səlahiyyətli orqan Baş Assambleya olacaqdır. Rəyasət isə illik büdcə təsdiq edildikdən sonra Baş Assambleya adından onun tətbiqini təmin edəcəkdir.

Türk Birliyi Parlamenti bir sədr, iki sədr müavini və ehtiyaca görə müəyyən ediləcək rəyasət heyəti üzvündən ibarət olacaqdır. Baş katib isə inzibati işlərin aparılmasına nəzarət edəcəkdir. Rəyasət heyəti ilə Baş katiblik Türk Birliyi Parlamentinin üzv ölkələrinin parlamentləri ilə əlaqələrin və əməkdaşlığın ən məhsuldar səviyyəyə çıxarılmasına çalışacaqdır.

Komissiyalar:

Parlamentin daxili fəaliyyətində ixtisas komissiyaları qurulacaqdır. Komissiyalar sədr, bir sədr müavini, nümayəndə və hesabatçı ilə parlamentin üzv sayına görə müəyyən edilən üzvdən ibarət olacaqdır. Ölkələrin komissiyalardakı üzv sayları da yenə nüfuzların sayına görə müəyyən ediləcəkdir. Komissiyalar ilin sonunda fəaliyyət hesabatlarını yayımlamaqla birlikdə lazım olan məsələlərdə də hesabatlar hazırlayacaqdır. Bu hesabatlar da qərar layihəsi olaraq Türk Birliyi Parlamenti Baş Assambleyasına gələcək və burada səsvermədən sonra hüquqi hökm qazanacaqdır.

Komissiyaların bu istiqamətlər üzrə qurulması nəzərdə tutulur:

- Xarici Əlaqələr Komissiyası: Bu komissiya parlamentin xarici əlaqələri ilə bağlı siyasəti müəyyən edəcəkdir. Üzv ölkələrin bir-birilə əlaqələri ilə birlikdə digər ölkələrlə əlaqələrlə bağlı siyasəti də müəyyən edəcək olan komissiya, bu çərçivədə məşvərət qurumu funksiyasını yerinə yetirməkdən, məlumatlandırmaqdan, müvafiq məsələləri müşahidə etmək, tədbirlər keçirmək və bənzər addımları atmaqda məsul olacaqdır.

- İctimai və İqtisadi Əlaqələr Komissiyası: Hər şeydən əvvəl üzvlər arasında ictimai və iqtisadi əlaqələrin formalaşdırılması nəzərdə tutulan bu komissiyada, üzv ölkələri arasında inteqrasiyaya aid siyasətlər, layihələr hazırlanacaq, əlaqələrin əskik hissələri ilə bağlı məsləhətlər veriləcəkdir. Bu komissiya, xüsusən, eyni tarixə sahib mədəni irsi daha da irəli nöqtələrə daşımaq məqsədilə fəaliyyət göstərəcəkdir. İqtisadi sahədə isə həm üzvlərin, həm də digər ölkələrin iqtisadi baxımından inteqrasiyasının və yeni bazarlarla istehsalat sahələrinin yaradılmasının istiqamətlərini tapacaqdır.

- Türk Respublikaları (Avrasiya ölkələri) Arasında Əlaqələr (İxtilaflar) Komissiyası: Bu komissiya Türk Birliyi Parlamentinə üzv ölkələr arasındakı əlaqələrin hər şeydən əvvəl dostluq havasında inkişafına çalışacaqdır. Dövlətlər arasındakı əlaqələrin bəzən qaçılmaz nəticəsi olaraq ortaya çıxan ixtilafları "böhran" mərhələlərinə keçmədən həll edilməsinə köməklik edəcək, əgər bütün cəhdlərə baxmayaraq, problem böyüyərsə, bu problemin həm tərəflərin, həm də Türk Birliyi Parlamentinin ən az zərərli həllini təmin etməyə çalışacaqdır.

Mərkəz:

Türk Birliyi Parlamentinin mərkəzi İstanbul şəhərində olacaqdır. Ev sahibi olduğu üçün parlament binasını təmin edəcək olan Türkiyə, kadrların təmin edilməsini və digər xərclərin bir hissəsini öz öhdəsinə götürəcək, qalan xərclər isə ölkələrin parlamentdə təmsilənmə nisbətində görə üzv ölkələr arasında bölünəcək.

ENVER ARSLAN

(Belçika Türk Koordinasiya Şurasının sədri)

XI Türk Qurultayının bu isti atmosferində olan və türk dünyasının istiliyini iliklərində hiss edən bir insan kimi sevincimiz hədudsuz və böyükdür.

Bütün dünyada yeni birliklərin qurulduğu bir vaxtda, yeni paktlar formalaşdırılan bir vaxtda biz türklərin birliyinin qorunması lazımdır, heç kim bunu fərqli mənaya çəkə bilməz. Buna görə də “dildə, mədəniyyətdə, iqtisadiyyatda, diplomatiyada” olduğu kimi ümumi düşmən olan “terror”la mübarizədə də birlik qaçılmazdır.

Bir-birindən xəbər tuta bilməyən qardaşların bu gün burada bayramıdır. Bu bayramı mənalı edən dövlət rəsmilərimizin də aramızda olmasıdır. Bundan daha gözəl nə ola bilər!

Keçən il Azərbaycan Prezidenti hörmətli İlham Əliyevin himayəsində həyata keçirilən Dünya Azərbaycanlıları Qurultayını maraqla izlədim. Orada verilən mesajların mənası böyük idi. Bu gün də Azərbaycan başqa bir mühüm toplantıya ev sahibliyi edir. Bunun da mənası böyükdür.

“Qurultay” kəlməsi mənə çox təsir edir. Üstəlik, bu türklərin qurultayıdırsa, insan daha da şad olur. Ancaq dünya həqiqətlərini danışmaq, türklərin həqiqətlərini danışmaq üçün belə bir tədbir keçirənləri ürəkdən təbrik edirəm.

Sizə Belçikadan salamlar gətirdim.

Avropa Birliyinin və Belçikanın paytaxtı Brüsseldən gəlirəm. Sizlərə 200 min türk vətəndaşının sevgilərini və salamlarını gətirdim. Bizlər Avropa Birliyi ölkəsində yaşayırıq. Amma qəlbimiz ana vətən Türkiyədə, ata yurd Azərbaycan və türk ellərindədir...

Bu gün həsrəti yox etmə günüdür. Bu gün ildə bir dəfə də olsa, görüş günümüzdür.

Belçikadakı türklər:

1963-cü ildən etibarən Belçikaya “immiqrant fəhlə” kimi gedən türklər, orada siyasi və iqtisadi həyatda olduğu qədər sosial həyatda da fəal iştirak edirlər.

Artıq fəhləlikdən çıxan türklər, Belçikada daimi həyat qurdular. Vətəndaşlarımızın bir çoxu burada ev və iş sahibi oldular. Belçikada yaşayan türklərin 80 faizi ev və iş sahibidirlər. Türk iş adamlarının sayı isə 3 mindən çoxdur.

Başda xidmət sektoru olmaqla iş adamlarımız tekstil, qida, tikinti sektorunda söz sahibidir. İş adamlarımız başda Türkiyə olmaqla, Belçika xaricindəki ölkələrlə də ticarət edirlər.

İctimai həyat:

Belçikada ictimai həyata uyğunlaşan türklərin qurduğu minə yaxın dərnək, federasiya, birlik və fond vardır. Bu qurumlar sosial, mədəni və siyasi sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Türkiyənin və türk dünyasının dərdi dərdimiz, sevinci sevincimizdir.

Baxın, Azərbaycanın müstəqilliyini qazandığı dövrlərdəki hadisələrdə ilk reaksiya

Brüsseldən gəldi. Bakıdakı faciəyə səssiz qala bilməzdik. Brüsseldə 15 min insanın iştirakı ilə yürüş etdik. Sözdə “erməni soyqırımı” və PKK terroruna qarşı da laqeyd qalmadıq. İl boyu iki məsələ ilə bağlı yürüşlər və konfranslar təşkil etməyə, avropalıları məlumatlandırmağa davam edəcəyik. Ancaq təəssüflə qeyd edirəm ki, türklərin ölkə xaricindəki gücünün hələ də yaxşı təşkilatlanmağa ehtiyacı var. Siyasi əməllərdən uzaq, milli məqsədlərə xidmət edən, könü vətən və millət sevgisi ilə dolu olanlar unudulmamalıdır. Lazım olsa, daha geniş mənada hər ölkədə böyük təşkilatlar qurulmalıdır. İnsanlarımız arasında davam edən “sən-mən” davası bitməlidir.

Siyasi həyat:

Belçikada 1980-ci illərdə siyasi həyata addım atan türklərin sayı getdikcə artdı. Bu gün türklər Federal parlamentə iki millət vəkili göndərməyə nail olmuşdur. Bələdiyyə məclislərinə 74 üzv seçilmiş, üç üzv isə ümumi məclislərə seçilmişdir. Türklərin səsi ilə seçilən dostlarımızın 12-si Bələdiyyə sədri müavini olaraq fəaliyyət göstərir.

İki bölgənin millət vəkillərindən biri Brüssel hökumətində dövlət naziri vəzifəsini tutur. Yüksək hazırlıqlı gənclər üçün fəaliyyətimiz də davam edir. 2009-cu ildə baş tutacaq Avropa Parlamenti seçkilərinə hazırlaşırıq.

Təhsil, mədəniyyət:

Belçikaya gələn soydaşlarımızın mədəni səviyyəsi təəssüf ki, çox aşağıdır. Həm Belçika, həm də Türkiyə dövlətlərinin köməliyi ilə açılan “Oxuma-yazma” kurslarında insanlarımız öz ana dillərini oxuyub yazmağı öyrənmiş, ali təhsil ala biləcək səviyyəyə gəlmişlər. Yeddi minə yaxın türk övladı türk dili və türk mədəniyyəti kurslarına gedir. Beş min gənc universitetlərdə təhsil alır. Təəssüflə qeyd edirəm ki, Belçikada hələ də tam təchizatlı “Türk Mədəniyyət Evi” yoxdur. Bu istiqamətdə atılan addımlar siyasi səbəblərə görə nəticəsiz qaldı. Mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərən dərnəklərimiz, federasiyalarımız və fondlarımız öz imkanları ilə türk dili və mədəniyyətini yaşatmağa çalışırlar. Avropa Birliyinin paytaxtı Brüsseldə bir Türk Evinin olmaması təəssüfedicidir. Hətta daha da irəliyə gedilərək Brüsseldə Dünya Türkləri evi qurula bilər. Bunun üçün başda Türkiyə olmaq üzrə Azərbaycan və digər ölkələr də köməklik edə bilər. Biz Belçika türkləri olaraq bu addımı hər zaman dəstəkləməyə hazırıq. Brüsseldə türklərin üç qəzeti və üç radiosu var.

Dini həyat:

Belçikada dini sahədə böyük bir azadlıq içərisində olan vətəndaşlarımız ilk qurduqları ibadət xanaları məscidə çevirdilər. Belçikada yaşayan 600 min müsəlmanın 200 min nəfərini təşkil edən türklər minarəli, qübbəli məscidlər inşa etdi.

1974-cü ildə İslam dinini rəsmən tanıyan Belçikada 1998-ci ildə Belçika Müsəlman Təmsil Qurumu yaradıldı. 68 üzvü olan bu qurumun 40 üzvü və sədri türkdür.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Avropa Birliyinin paytaxtı Brüsseldə birliyimizi artıq daha böyük miqyaslı tədbirlərlə göstərməliyik. Bizim ən böyük problemimiz özümüzü dərk və ifadə etməkdə çətinlik çəkməyimizdir. Bizi hələ də tanımayan milyonlarla insan var. Onlar düşüncələrimizdən bixəbər bizim haqqımızda səhv fikirdədirlər.

Bizlər Belçikada ilk “Novruz” tonqalını yandıranda bizə Türkiyə və Azərbaycan dəstək oldu. Daha görkəmli və səs gətirən tədbirlər üçün əl-ələ vermək lazımdır. Bu tədbirlər mütləq Avropa ölkələrinin paytaxtlarında keçirilməlidir. Bizlər Belçika türkləri olaraq bu tədbirlərə ev sahibliyi etməyə hazırıq. Amma əvvəlcə könül və dil birliyi lazımdır. Bu qurultayı bu istiqamətdə atılmış fərqli bir addım olaraq dəyərləndirirəm.

Diqqətinizə görə çox sağ olun!

HÜSEYİN QARADAĞ

(Türkiyə Yüzüncüyıl Universiteti, elmlər doktoru, professor)

Hansı Avrasiya?

“Avrasiya” termini son illərdə həm milli, həm də beynəlxalq ədəbiyyatda çox istifadə olunan terminlərdən biridir. Avrasiya mərkəzli nəzəriyyələr formalaşdıran müxtəlif şəxs və qurumlar ilə Avrasiyanı “siyasət sahəsi”, “genişləmə sahəsi”, ya da “təsir sahəsi” olaraq gören müxtəlif dövlətlər “Avrasiya” deyəndə nəyi nəzərdə tutduqlarını dərk edirlər. Ancaq türk dünyasında siyasətçilərin və ziyalıların “Avrasiya” termininin əhatə etdiyi məğzdən nə başa düşdüləri aydın deyil. Türk dünyası ziyalılarının “Avrasiyanın Ümumi Tərfi”nə ehtiyacları var.

“Avrasiya” termini nəzəri dünyagörüşünə, mənfəət sahələrinin sərhədlərinə, hərbi strateji dəyərləndirmələrə və coğrafi təsnifata görə dəyişir. Yəni, “Avrasiya” məfhumu onu istifadə edənlərin niyyətlərinə və maraq dairəsinə görə fərqliləşən mənə müxtəlifliliyi ilə yüklü bir termindir.

“Avrasiya” ifadəsi alman Von Humbolt tərəfindən ədəbiyyata daxil edilmişdir. Humboltun inkişaf etdirib adını qoyduğu bu məfhum, Avropa-Asiya coğrafi birliyinin adıdır. Bir alman elm adamının “Avrasiya”-nı nə üçün Asiya-Avropa birliyinin üzərində qurmaq istədiyini başa düşmək üçün arxa plandakı Müqəddəs Roma-German idealını görmək lazımdır. Müqəddəs Roma İmperatorluğu Verdun müqaviləsi ilə Almaniya, İtaliya və Burqoniyənin birləşməsi nəticəsində qurulmuş, 1806-cı ildə süqut etmiş imperatorluqdur. Bu imperatorluq böyük qitənin (coğrafi Avrasiya) Avropa qanadını; yəni, bugünkü Mərkəzi, Qərbi və Cənubi Avropanı hökmdarlığı altına alaraq idarə etmişdir. Müqəddəs Roma İmperatorluğunun bütün idarəçiləri alman, imperatorlarının hamısı Katolik məzhəbindən olmuşdur. İnkişaf etmiş üstün mədəniyyətin nümayəndəsi olaraq qəbul edilən Roma-German mədəniyyəti və bu mədəniyyətin mirasçısı olan Almaniya. Avrasiyanın digər qanadı olan Asiyaya istiqamətlənərək Müqəddəs Roma-German imperatorluğunu (Romarum Imperiumu) Avrasiya imperatorluğuna çevirməli idi. İkinci Dünya Müharibəsində Hitler yalnız zəngin neft yataqlarına hakim olmaq üçün deyil, eyni zamanda, Roma-German imperatorluğunu bərpa etmək üçün Qafqaz istiqamətində Batumi-Bakı-Buxara xəttinə və Rusiyanın daxilinə hücum etmişdir. Bugünkü Avropa Birliyi liderliyini Almaniyanın etdiyi bir Roma-German İmperatorluğudur. Buna görə də.

Anglo-Sakson İngiltərə Avropa Birliyi ilə ziddiyyətlər içərisindədir. İngiltərə Avropa Birliyi olmasına baxmayaraq, strateji fəaliyyətlərində ABŞ ilə birlikdə hərəkət edir.

Daha sonra rus elm adamı Lamanskiy 1860-cı illərdə “Avrasiya” məfhumunun içərisini Rusiya mərkəzli baxışla doldurmuşdur. Bizə görə Radloff, türk xalqları haqqında apardığı Altay (1859-1871), Kazan (1871-1884) və Peterburq (1884-1918) dövlətini əhatə edən tarix, etnoqrafiya, folklor və linqvistik cəhətdən türkologiya tədqiqatları ilə çar Rusiyasının Avrasiyanın “türk” qanadını tanımasına fürsət hazırlamışdır. Radloffun türko-logiya tədqiqatları Rusiyanın Avrasiyanı formalaşdıran türk mədəniyyət coğrafiyasını kəşfinə səbəb olmuşdur. Məhiyyət etibarilə ilk rus avrasiyaçılar, “Avrasiyalılaşmağa qarşı tədbirlər almaq” və “rusun özünə məxsusluğunu qorumaq - özünəməxsus rus olmaq” ortaq məxrəcindən hərəkət edərək nəzəriyyələr inkişaf etdirmiş və şərhlər etmişlər. 1917-ci ildə Oktyabr İnqilabı ilə birlikdə rus avrasiyaçılığı “ideoloji inqilab” yaşamağa başladı. Beləliklə, SSRİ-nin siyasi təsiri altındakı başda Türkünstan olmaq üzrə digər xalqları da “ideologiya” cəhətdən hazırlamaq və Moskvanı ölkədaxili və beynəlxalq ictimaiyyətə qarşı güclü, haqlı, itaət edilən bir vəziyyətə gətirmək məqsədi ön plana çıxmışdır.

1917-ci il inqilabı ilə birlikdə təkamül edərək transformasiyaya başlayan, kommunizm ideologiyası üzərində formalaşan “kommunizan avrasiyaçılıq” rus mədəniyyətinin nə qərbi nə şərqli; ancaq hər ikisinin sintezi olduğu; beləliklə də, Qərbi də təmsil edən özünəməxsus bir mədəniyyət olduğu nəzəriyyəsini ortaya çıxarmışdır. Həm SSRİ içəri-sində yaşayan xalqlara yedirdilməsi, həm də kommunistləşməyə namizəd cəmiyyətlərə ixrac edilməsi nəzərdə tutulan kommunist ideologiyasının mədəniyyət toxumasının tərfi verilmişdir. Çox konkret bir ifadə ilə kommunizan avrasiyaçılıq, kommunizmsayağı müstəmləkəçiliyin doktrinası rolunu oynamışdır.

Sultan Qaliev marksist ideologiyanın əsas nəzəriyyələrindən olan “Sınıf mübarizəsi” tezisini qəbul etmir. Qaliev sinif mübarizəsinin əhatə etdiyi əmək və sərmayə toq-quşması, bunun nəticəsində fəhlə sinfinin qələbə qazanaraq “fəhlə sinfi hakimiyyətini” yaratmasının əvəzinə; “milli mübarizə” zəminində “əzən və əzilən millətlərin” mübarizəsi nəticəsində istismarsız bir dünyanın yaradılmasını təklif edir. Bu halda Sultan Qalievün düşüncə sistemində “faktiki Avrasiyaçılıq” müstəmləkəçiliyin bir metodu, Avrasiya isə istismar sahəsi olaraq tərif edilir. Qaliyevə görə, 1917-ci ildəki Oktyabr inqilabı ilə birlikdə avrasiyaçılıq nəzəri və taktiki cəhətdən dəyişərək, rus müstəmləkəçiliyinin yeni nəzəri çərçivəsini yaratmışdır. Bizcə, Qalievün tərfini verdiyi rus avrasiyaçılığını, “ideoloji kommunizan avrasiyaçılıq” olaraq adlandırmaq daha uyğundur.

Analoji olaraq “Çin avrasiyaçılığı” da müstəmləkə imperializmi üzərində qurulmuşdur. Ancaq istismar edilən xalqların Müstəmləkələr İnternasionalı çərçivəsində əməkdaşlıq edərək istismarçı qüvvələrə qarşı milli müqavimət formalaşdırması lazımdır. Beləliklə, istismar edən – istismar edilən millətlər arasındakı mübarizə nəticəsində tam müstəqillik və qarşılıqlı maraqlara istinad edən millətlər dialoqu qurula bilər. Göründüyü kimi, Qalievün tərfini verib, məğzini ortaya qoyduğu iki növ avrasiyaçılıq var. Sultan Qaliev adı “Avrasiya” olan və müstəmləkəçiliyi əsas olan fərziyyələrdən birinə qarşı müstəmləkəçiliyi qəbul etməyən millətlər mübarizəsini əsas götürən başqa bir avrasiyaçılıq nəzəriyyəsinin də qurucusudur.

Rus avrasiyaçıları Avrasiya fərziyyələrinin mərkəzinə Rusiyanı oturtmaq kimi bir vərdişə sahibdir. Metodlar və nəzəriyyələr fərqli olsa da, rus avrasiyaçılarının düşüncəsinə Rusiyanın Avrasiya olması, Rusiyanın Avrasiyaya çevrilməsi və ya Rusiyanın Avrasiyada təsirli lider mövqeyinə çıxmasını təmin etmək hakim olmuşdur. Rusiyanın çar dövründə Türkünə işğal yolu ilə açılması, daha sonra SSRİ-nin də kommunizm vasitəsi ilə Moskvanın təsir dairəsini genişlətməsi “rus avrasiyaçılığının” mütləq mənada konkret addımlar atması ilə mümkün olmuşdur.

Bu gün müasir “rus avrasiyaçılığının” liderliyini edənlər Avrasiya nəzəriyyələrini Amerikaya qarşı olmaq və ortodoksluq üzərində qururlar. “Etiraz etmək” üzərində qurulan ideologiya və ya siyasi nəzəriyyələr qalıcı deyil, konyukturaya bağlıdır. Etirazetmə səbəbiniz ortadan qalxsa, bu nəzəriyyələr də öz-özünə yox olur. Daha konkret və real faktorlar üzərində Avrasiya nəzəriyyəsi qurmaq lazımdır. Rus avrasiyaçıları Amerikaya qarşı Türkünə, ortodoksluqla da ortodoks dünya üzərində təsir gücü qurmağa çalışırlar. Bu çərçivədə rus avrasiyaçılarının məqsədi Amerikaya qarşı olmaqlarının yaradacağı qütbün mərkəzinə Rusiyanı yerləşdirməkdir. Rusiya SSRİ-nin dağılması nəticəsində ortaya çıxan birkütblü dünyada əvvəlki liderlik mövqeyinə çatmaq üçün avrasiyaçılıq edir.

Putinin məsləhətçilərindən Duqin, Türkiyə ilə Rusiyanın yolunun Avrasiyada kəsişdiyini ifadə etməklə birlikdə, Avrasiyanın tarixi və mədəni miras profilini təyin edərkən ziddiyyətə düşür. Rusiya özünü ortodoks xristian mədəniyyətinin dövrədiciyi Bizansın, Çar Rusiyasının və SSRİ-nin mirasçısı kimi görür, Türkiyəni isə Osmanlının mirasçısı kimi qəbul edir. Avrasiyaçılığın yalnız Rusiya və Osmanlı İmperatorluğunun tarixi mühitləri içərisində legitimlik qazanacağını iddia edirlər. Belə olan halda, Türkiyə türklüyünün qədimdən gələn türk tarix və mədəniyyət mirasının sərhədləri daraldılır. Halbuki, Avrasiyada yaradılan türk tarixi və mədəniyyətində Türkiyə türkləri qədər digər türk xalqları da haqq sahibidirlər. Digər tərəfindən müasir rus avrasiyaçıları Türkünə türklərinin miras varlığından danışmırlar. Belə olan halda Hun, Göytürk, Çingizli, Teymurlu, Qaraxanlı, Uyğur, Avar, Xəzər, Qəznəvi, Xarəzmşah və Babür mirassız qalır. Avrasiya düsturu içərisində digər türk xalqlarını miras haqqından məhrum etmək, bu xalqların yaşadığı coğrafiyanı ruslara pay vermək deməkdir.

Müasir rus avrasiyaçılığı Türkiyəni Avrasiya oyunçusu görməklə birlikdə, onun rolunu da Osmanlı mirası ilə məhdudlaşdırır. Bir digər səhv yanaşma da Kadirbəyevin “Türkiyə və Rusiya: Avrasiyaçılıq Baxımından Ortaq Tarixi Miras” məqaləsində də qeyd etdiyi kimi, qədim rus tarixini Kiyevdən, türk tarixini isə Konyadan (Diyari Rum) başlatmaq iddiasıdır. Tarixə bu gözle baxmaq Türkiyə türklüyünün Anadoludan əvvəlki tarix və mədəniyyətini yox saymaqdır. Bu tarix və mədəniyyəti yox saymaq isə Türkiyə türklüyünün köklərindən və Avrasiyadakı digər türk xalqlarından uzaq tutmaq mənasını daşıyır. Müasir rus avrasiyaçıları Türkiyəni Osmanlının; Osmanlına da qədim yunan və Roma antik ənənələrinin nümayəndəsi olan Bizansın mirasçısı olaraq görür. Rusiyanı da Bizansın mirasçısı olaraq gördükləri üçün, Bizans üzərindən Rusiya-Türkiyə orta q mirasçılığı yaradırlar. Müasir rus avrasiyaçıları, Altınorda Rusiya və Türkiyənin orta q əcdadı olaraq görürlər. Altınorda dövləti bir türk dövlətidir və bütün türk dünyasının mirasçısı olduğu dövlətdir. Rusiyanı Altınordanın mirasçısı qəbul etmək siyasi bir iddiadır.

Moskva mərkəzli avrasiyaçılıq nəzəriyyələri alt başlıqlarını yaxşı analiz etmək lazımdır. Rusiya Avrasiyanı deyil, avrasiyaçılığı həyata keçirmək istəyir. Açıq ifadə etmək lazımdırsa, rus avrasiyaçılığında Türkiyənin və türklərin yeri yoxdur. Türkiyə və türk dünyası Avrasiyanın formalaşmasında dəstək ünsürləri kimi qəbul edirlər. Rus avrasiyaçıları Turan avrasiyaçılığının anti-tezisi olaraq qəbul edirlər. Halbuki, rus avrasiyaçılığı rus millətçiliyinin strateji nəzəriyyəsidir. Belə ki, Rusiyanın avrasiyaçılıq cəhdlərinin hamısının orbiti rus millətçiliyi olmuşdur.

Amerikan avrasiyaçılığı (Avmerika) Anglo-Sakson müstəmləkəçiliyinin başqa bir versiyasıdır. Amerika üçün Avrasiya siyasi, iqtisadi və hərbi metodlarla nəzarət edilməli, nüfuz altına alınmalı və istismar edilməli coğrafiyadır.

Nəticə etibarilə türk ziyalıları və siyasətçisi “Avrasiya” deyəndə hansı Avrasiyanı nəzərdə tutduğunu bilməlidir. Tarix və mədəniyyət mirası məhdudlaşdırılmamış Türkiyənin və türk dünyasının içərisində olmadığı bir Avrasiya, başda Avrasiya coğrafiyası olmaq üzrə dünyaya sülh, əmin-amanlıq və sabitlik gətirməsi, Avrasiya qaynaqlarının ədalətli bölüşdürülməsi mümkün deyil.

Real şəraiti və şərtləri təmin edilmiş Avrasiya qitə xalqlarına zənginlik vəd edir. Hər gücün öz mənfəətlərinə görə prioritet dəyərlər üzərində Avrasiya qurmaq üçün ortaya atılan avrasiyaçılıq nəzəriyyələri Avrasiyatik hegemon depotik bir gücün yaradılmasına xidmət edir. Avrasiyada yeni bir “lider”, yeni bir “sahib” icad etməyi nəzərdə tutan və təklif edən avrasiyaçılıq yerinə Avrasiyanın ümumi liderliyinə və bərabər hüquqlu güc birliyinə əsaslanan avrasiyaçılığa ehtiyac vardır. Türkləri kənarda saxlayaraq inkişaf etdiriləcək avrasiyaçılıq nəzəriyyələri Avrasiyanı xaosla aparar.

İSMAYIL CENGİZ

(*Şərqi Türkünə Milli Mərkəzinin Baş katibi, Şərqi Türkünə Həmrəylik Dərnəyinin sədri*)

Şərqi Türkünə

Mən bu gün 1949-cu ildən etibarən Çin Xalq Respublikasının hakimiyyəti altında olan, 1. 828. 418 km² sahəsi ilə Asiyanın mərkəzində yerləşən və türklərin ana yurdu olan Şərqi Türkünə haqqında danışacağam.

Təqribən 30 milyon qardaşımızın yaşadığı Şərqi Türkünənin tarixi və coğrafi adı dəyişdirilərək Çin dilində “yeni torpaq” mənasına gələn “Şincan=Sinkianq” olaraq dəyişdirilmişdir. 1955-ci ildən etibarən “Sincan Uyğur Muxtar Bölgəsi” adıyla bugünkü statusunu qazanmışdır.

Şərqi Türkünə, geosiyasi və strateji mövqeyi, fiziki coğrafiyası, tarixi, etnik strukturu, mədəni və folklor dəyərləri ilə türk-islam dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğu kimi, xüsusən, yeraltı və yerüstü zəngin və strateji mənbələri ilə mühüm bir ölkədir.

Çindəki 171 maddədən 138-i Şərqi Türkünstanın payına düşür.

Şərqi Türkünstanda 2.19 trilyon ton kömür rezervinin, 20. 8 milyard ton neft, 10.3 trilyon kub metr təbii qaz olduğu təxmin edilir.

Neft, təbii qaz, kömür, qızıl, qiymətli daşlar, xrom, mis, nikel, nadir metallar, duzlar, tikinti materialları mənbələri ilə zəngin olan bu torpaqlar tungsten, volfram və uran kimi strateji mədənlərlə də çox zəngindir.

Şərqi Türkünstan bitki və qaynaqları baxımından da zəngindir. 4 mindən çox bitki növü var. 300-dən çox müxtəlif ağac tapmaq mümkündür. Bu ölkə bir çox meyvə ağacının vətənidir. Onurğalı heyvan növünün sayı 700-dür.

Bu torpaqlarda "dördpəncəli qitə tısbağası", "Şimali Şərqi Türkünstan Səməndəri", "böyükbaşlı şirin su balığı" kimi yalnız Türkünstanda yaşayan heyvan növləri vardır.

"Pushi yaban atı", "Tibet eşşəyi", "qar bəbiri", "boz ayı", "qar xoruzu" və "ağ qağayı" kimi nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya olan bir çox heyvan da bu ölkədə yaşayır. Bölgədə qoruma altındakı heyvanların sayı 116-dır. 2005-ci ilin sonu etibarilə böyük baş və kiçik baş heyvan sayının təqribən 54 milyon olduğu müşahidə edilmişdir.

Yerüstü zənginliklərindən, xüsusən pambıq, pomidor, meyvə, şəkər çuğunduru və heyvandarlıq baxımından Çində birinci yeri tutan Şərqi Türkünstanda taxıl hasilatı 2005-ci ildə 8.772 milyon tona, pambıq istehsalatı 1.957 milyon tona, yağlı bitkilərin istehsalatı 389.4 min tona çatmışdır.

Hidroelektirik enerji mənbələri təxminən 3.355 milyon kilovatsaat, külək enerji mənbələri illik təxminən rezervi 3 trilyon kvts.-dir.

Elektrik istehsalatı 1955-ci ildə 55 milyon kvts. ikən bu gün 30.692 milyard kvts-a çatdığı müşahidə edilir. Paytaxt Urumçi ilə Davançi keçidi arasındakı külək enerjisi bölgəsində qurulan elektrik stansiyasının gücü 57.5 min kvts.-dir.

Bölgədə mövcud olan 384 su anbarının gücü 5.227 milyard kub metrdir. Sulanan sahə 3.527 milyon hektara çatır.

Turizm dəyərləri baxımından da Türkünstan zəngindir. Çin Xalq Respublikasındakı "Turizm Qaynaqlarının Sinifləndirilməsi"ndə müəyyən edilən 68 əsas kateqoriyadan 56-sı (buzlu təpələr, isti iqlim, yeraltı su mənbələri, mumiylər, krater göllər və s.) Şərqi Türkünstanda mövcuddur.

Çinin rəsmi rəqəmlərinə istinadən verilən bu iqtisadi göstəricilər, bizə sadəcə regionun zənginliyini deyil, Çin Xalq Respublikası üçün əvəzsiz torpaqlar olduğunu göstərir.

Bu gün Şərqi Türkünstan, hər baxımdan Çinin Qərbe açılan qapısı, ön cəbhəsidir. Asiyanın mərkəzində yerləşdiyi üçün bu gün də Asiya ilə Avropa arasında körpü rolunu oynayır.

1949-cu ildən etibarən bizim Şərqi Türkünstandan xaricə köçən mühacirlərimizin, arxamızda qoyduğumuz qardaşlarımızın dərdlərini və fəryadlarını dünyaya çatdırmaq, dəstək almaq, ictimai rəy formalaşdırmaq təşəbbüslərimiz təəssüf ki, nəticə verməmişdir.

Demokratik, azad Qərb ölkələri bir tərəfə, din qardaşlarımız, hətta soydaşlarımız belə Türkünstanda həyat mübarizəsi verən 30 milyon insanın fəryadına qulağını bağlamışdır.

Azad dünyada yaşayan Şərqi Türkünstan diasporu 1949-cu ildən etibarən 58 il ərzində qətiyyətlə terrora müraciət etməmişdir. Haqq axtarışımız və tələbimiz hər zaman demokratik və diplomatik zəminlərdə həyata keçirilmişdir.

Öz torpaqlarımızda bərabər hüquqlu, ədalət prinsipləri ilə, azad və insan kimi yaşamaq tələbimiz mütəmadi olaraq vurğulansa da, müsbət cavab görməmişik.

Türk dövlət və cəmiyyətlərini bir araya gətirən bu qurultayda Pekini Şərqi Türkünstan xalqının BMT çərçivəsində, insan kimi, demokratik və konstitusional tələblərimizə cavab verilməsi üçün dialoqa və 1982-ci il Çin Konstitusiyasına görə müəyyən edilən haqların Şərqi Türkünstana da tətbiq etməyə dəvət edirik.

Xüsusilə də, dini və milli kimliyimizin, ənənələrimizin, mədəniyyətimizin, dilimizin qorunması, yaşadılması və hər il davam edən immiqrant axınının dayandırılması məsələlərində səlahiyyət sahiblərini düzgün addım atmağa dəvət edirik.

Beynəlxalq hüquq və insan haqları dövründə Şərqi Türkünstan xalqının qarşılaşdığı problemlərin beynəlxalq müşahidəçilər və BMT prinsipləri çərçivəsində danışıqlar yolu ilə həll ediləcəyinə olan inancımızı bir daha vurğulamaq istəyirik.

OSMAN ÇELİK

(*Türkiyə, Ahıska Türk Dərnəkləri Federasiyasının sədri*)

Ahıska probleminin tarixi

Osmanlı dövlətinin bir parçası olan və 1828-ci ilə qədər türk torpağı sayılan Ahıska, Osmanlı - Rusiya müharibəsindən sonra rusların əlinə keçmiş, burada yaşayan türklər rusların hakimiyyəti altında soyqırımı və sürgünlərə məruz qalmışdır.

Ən ağır soyqırımı 15 noyabr 1944-cü ildə olmuşdur. 120 min ahıskalı yalnız türk və müsəlman olduğu üçün var-dövləti müsadirə edilərək silah gücü ilə Ahıska torpaqlarından sürgün edilmişdir. Bir ay yarım davam edən yolda xəstəlikdən, aclıqdan və soyuqdan 17 mini uşaq olmaqla 30 min insan həyatını itirmişdir. İkinci Dünya Müharibəsində hərbi sərəfəsi və təhsili olmayan 40 min gənc zorla müharibəyə göndərilmiş, onların 25 mini ölmüş, 15 mini düşərgələrə göndərilmişdir. Sürgünün əsas səbəbi 31 iyul 1944-cü il tarixli 6279 sayılı məxfi yazısı ilə Ahıskada yaşayan türklərin Türkiyə türkləri kimi milli inanc və düşüncəyə sahib olmasıdır. İkincisi isə bu bölgəni türklərdən təmizləmək istəyən ermənilərin Moskvaya etdiyi təzyiqlərdir.

İkinci soyqırımı isə 1989-cu ildə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin təxribatları ilə özbək və Ahıska türkləri arasında çıxan çaxnaşmalarda yaşandı. 200-dən çox insanın ölməsi, mindən çox evin yandırılması ilə nəticələnən hadisələrdən sonra 100 min Ahıska türkü DTK planına uyğun olaraq tərk edilmiş rus kəndlərinə, hər 50 rus ailəsinin

içinə bir Ahıska ailəsi məcburi yerləşdirilmişdir. Onların məqsədi ahıskalıların bu günə qədər qoruyub saxladıkları türklüklerini yox etmək olmuşdur.

1989-cu il hadisələrindən sonra 13 min ahıskalı Rusiyanın Krasnodar vilayətinə yerləşdirilmişdir. Ancaq keçən müddət ərzində onlara vətəndaşlıq verilməmişdir. Sosial haqlardan məhrum, həyatda qalmaq mübarizəsi edən bu insanlar Krasnodar Qubernatorluğunun təzyiqləri altındadır. Burada yaşayan ermənilər türklərin Krasnodardan çıxarılması üçün Moskvaya təzyiq edirlər. Bu vilayətdə 27 dildə danışan millət var. 28-ci isə ahıskalıdır. Türklüklərinə sadıq qaldıkları üçün bu vilayətdən onları qovmaq istəyirlər. Bu gün Krasnodarda yaşanacaq türk soyqırımı Rusiyanın digər bölgələrini də əhatə edəcəkdir.

Rusiyada yaşayan ahıskalıların vəziyyəti çox ağırdır. Bir türk cəmiyyətinin 170 ildir çəkdiyi izzətlər qarşısında laqeyd bir mövqedə qalmaq olmaz. Bu bir insanlıq faciəsidir. İnsan hüquqlarına ziddir. Türk cəmiyyətinə edilmiş və edilmək istənen soyqırımıdır. Bu insanların Amerikaya getməsi Ahıska türklərinin yox olmasıdır. Ahıska probleminin ortadan qaldırılmasıdır. ABŞ ahıskalıları sevsəydi, Gürcüstandan onların öz vətənlərinə yerləşməsinə istəyərdi. Ahıskalıları yaxşı tanıyan bir insan olaraq bunu deyə bilərəm ki, ahıskalıları türklük olmadan, Türkiyə olmadan, ay ulduzlu bayraq, vətən və torpaq olmadan qətiyyənlə yaşaya bilməzlər.

Bunun üçün nə etmək olar?

1. Türkiyə Gürcüstandan ahıskalıların geri vətənlərinə qayıtmasını tələb etməlidir.

2. Bu və ya başqa səbəbdən 500 min ahıskalı üçün Gürcüstanın xətrinə dəymək istəmirsə, 02.07.1992 tarixli və 3835 sayılı "Ahıska türklərinin Türkiyəyə köçürülməsi və yerləşdirilməsi haqqında" Qanun tətbiq edilməlidir. Bu qanun çərçivəsində Anadolunun müxtəlif bölgələrində kəndlər inşa edilməlidir.

Türklərin ən sahibsiz boyu, ancaq şüur və imanda ən qabaqda gedən, ay ulduzun aşığı, Atatürkün ən şüurlu aşığı, müsəlmanlığın ən dərin izləyiciləri olan türklərə sahib çıxmaq lazımdır. Bu insanlara edilən haqsızlıqlara, sürgünlərə və soyqırımına mane olmalıyıq. Atatürkçülük, millətçilik budur.

SÜLEYMAN BARBAKADZE

(Gürcüstan, Ahıska Türklərinin Beynəlxalq "Vətən" cəmiyyətinin sədri)

Hörmətli qurultay nümayəndələri, əziz qonaqlar!

Bu gün bu yüksək tribunadan sizi 63 il vətəndən kənarda yaşayaraq vətən uğrunda dönmədən mücadilə edən mübariz Ahıska türkləri adından salamlayıram. Türk dövlətləri və cəmiyyətlərinin XI qurultayına gözəl Bakıda ev sahibliyi edən və bu yüksək kürsüdən Ahıska türklərinə qayğı və diqqətlə yanaşan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə xalqımız adından minnətdarlığımızı bildirirəm.

Bugünkü tədbir Ahıska türklərinin həyatında qara günlər kimi hüznə xatırlanan öz ata-baba torpaqlarından sürgün olunmalarının 63-cü ildönümü günlərinə təsadüf edir.

1944-cü ilin 14-15 noyabrında keçmiş SSRİ rejimi tərəfindən Gürcüstanın Mesxeti-Cavaxeti bölgəsindən Orta Asiya və Qazaxıstan torpaqlarına sürgün olunmuş Ahıska türkləri hər cür məhrumiyətlər, təqib və təzyiqlərə baxmayaraq doğma vətənə qayıdış uğrunda mübarizəsini dayandırmamışdır. Ahıska türkləri sürgün prosesində 17 mindən çox insanını soyuq, aclıq və səfəldən itirmiş, sonrakı illərdə yeni iqlim və həyat şəraitinə uyğunlaşa bilməyən minlərlə nümayəndəsi həlak olmuş, dəfələrlə yerdəyişməyə, iqtisadi itkilərə məruz qalmışdır. Bu gün dünyanın 8 ölkəsində, hətta uzaq Amerika qitəsində məskunlaşmağa məcbur olan Ahıska türkləri vətənə qayıtmaq ümidi ilə mübarizə aparırlar.

Bu illərdə xalqımız, əsasən, türk dövlətləri ərazisində yaşamış və yerli türklərdən daima hörmət, qayğı və sevgi görmüşdür. Bu dövlətlər, xüsusilə Azərbaycan və Türkiyə Ahıska türklərinin ikinci vətəni olmuş, onların milli-mədəniyyətinin qorunmasına, milli kadrlarının yetişdirilməsinə köməklik etmiş, iqtisadi imkanlar yaradılması sahəsində əvəzolunmaz işlər görmüşlər.

Xüsusilə bizim vətənə qayıtmaq probleminin həlli istiqamətində Sizin dəstəyinizi daim hiss etmişik. Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərinin həyata keçirdiyi Gürcüstan dövləti ilə dostluq, səmimi və mehriban qonşuluq siyasətinin nəticəsi olaraq, nəhayət, 11 iyul 2007-ci il tarixində Gürcüstan dövləti "XX əsrin 40-cı illərində keçmiş Sovet İttifaqı tərəfindən Gürcüstandan zorla köçürülmüş şəxslərin repatriasiyası haqqında" Qanun qəbul etmişdir. Bu qanun bizim vətənə qayıtmaq problemimizin hüquqi əsaslarını yaradır və bizə böyük ümidlər verir. Bu qanunun qəbuluna görə, fürsətdən istifadə edərək, gürcü xalqına, onun lideri cənab M.Saakaşviliyə Ahıska türkləri adından öz dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

Biz hesab edirik ki, bəzi maddələrində repatriantların haqlarını məhdudlaşdıran müddəalar olmasına baxmayaraq, bu qanun Ahıska türklərinin vətənə qayıtmasına hüquqi imkan yaradan ilk rəsmi sənəd olduğundan Gürcüstan dövlətinin siyasi iradəsinin göstəricisi kimi yüksək qiymətləndirilməlidir.

Ahıska türkləri bu günlərdə Gürcüstanda yaranmış siyasi böhran və arzuolunmaz proseslərdən narahatlığını və təəssüfləndiyini bildirməklə, ümidvar olduğunu bildirirlər ki, gürcü xalqı öz müdrikliyi ilə qısa müddətdə bu böhranı aradan qaldıracaq və bütün proseslər Ahıska türklərinin vətənə köç prosesinin ləngiməsinə səbəb və ya bəhanə olmayacaqdır. Əminik ki, Gürcüstan dövləti cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi yolunda əzimlə davam edərək AŞPA qarşısında Ahıska türklərinin Gürcüstana – tarixi vətənə qaytarılması ilə əlaqədar götürdüyü öhdəliyi və AŞPA-nın məsələ ilə əlaqədar qətnamələrinin tələblərini yerinə yetirəcəkdir.

Gürcüstan Respublikasının qəbul etdiyi repatriasiya ilə əlaqədar qanununa əsasən köç prosesi 01 yanvar 2008-ci ildən başlanır. Lakin Ahıska türklərinin hazırda yaşadığı qardaş ölkələrin hörmətli rəhbərlərinin qurultayda iştirakını nəzərə alaraq bildirmək istəyirəm ki, bu qanun məsələnin ancaq siyasi və hüquqi həllini nəzərdə tutur.

Repatriasiya prosesi qanunla tənzimlənir və heç bir iqtisadi baza yaradılması

nəzərə alınmamışdır. Köç prosesi könüllüdür və tamamilə Ahıska türklərinin öz vəsaitləri hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu cəhətdən qarşıda öz həllini gözləyən və Ahıska türklərini narahat edən bir çox sosial və iqtisadi problemlər vardır. Bu problemlər yalnız Ahıska türklərinin imkanları ilə həll edilə bilməyəcəkdir. Odur ki, biz, Türkiyə, Azərbaycan və digər dövlətlər səviyyəsində dəstək verilməsini xahiş edirik.

“Vətən” cəmiyyəti köç prosesinin iqtisadi baxımından dəstəklənməsinin təşkili məqsədilə Gürcüstanda “Köç və İnkişaf” fondu yaratmış, bu fonda beynəlxalq təşkilatların, qeyri-hökumət təşkilatlarının, ayrı-ayrı iş adamlarının və eyni zamanda, hazırda Ahıska türklərinin yaşadığı ölkələrin donor köməyinin təşviqini nəzərdə tutur. Əhalinin Ahıska bölgəsində yerləşdirilməsi, bölgənin iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədi daşıyan bu formada hər cür köməklik üçün bütün türk dövlətlərinə, türk iş adamlarına, türk cəmiyyətlərinə müraciət edirik.

Repatriant statusu almış Ahıska türklərinin toplu halda yaşadıkları yaşayış məskənlərində daşınmaz əmlak və pay torpaqlarının satılmasında rastlaşacağı çətinlikləri nəzərə alaraq bu sahədə onlara kömək göstərilməsi, sosial problemlərin, nəqliyyat və gömrük məsələlərinin dövlətlər səviyyəsində həlinə böyük ehtiyac vardır. Ümidvarıq ki, Ahıska türklərinin vətənə yola salınması işi dövlətlər səviyyəsində həll olunacaqdır.

Çıxışımın sonunda bir daha əminliyimizi bildiririk ki, bu qurultay Ahıska türklərinin vətənə köç prosesinin hərtərəfli dəstəklənməsinə, bu prosese əməli kömək göstərilməsinə öz müsbət münasibətini ifadə edəcəkdir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

TAYFUN ATMACA

(*TİKA nümayəndəsi*)

Beynəlxalq terrorizm, onun miqyası və qarşısının alınması üçün görülməsi vacib olan tədbirlər

Hörmətli qonaqlar, hamınız xoş gəlmisiniz!

Yeni minillikdə, dünyadakı güc balansının dəyişməsinin nəticəsi olaraq, klassik müharibələr yerini soyuq müharibələrə buraxmışdır. Soyuz müharibə çərçivəsində yaşanan psixoloji müharibə, onun qaçılmaz ünsürü olan aşağı intensivlikdə toqquşmalar terrorizm məfhumunu ortaya çıxarmışdır.

Psixoloji müharibənin bir ünsürü olan terrorizm, onsuz da mövcud olan və ya süni olaraq formalaşdırılan inqilabi fikir və ya hərəketlərin müəyyən bir məqsəd ətrafında birləşməsi nəticəsində ortaya çıxacaqdır. Belə ki, ikiqütblü dövrün sonunda dövlət tərəfindən dəstəklənən terror NATO-nun yeni strateji konsepsiyasında ən mühüm təhdid ünsürlərindən biri kimi qiymətləndirilir.

Terrorizmin bütün dünya ölkələri və ya əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş bir tərif yoxdur. Hər ölkə özünə görə (hətta bəzilərində birdən çox) terror tərifini verməkdədir. Bu təriflər edilərkən bəzi ölkələr hərəketin xarakterini müəyyən edərək, hüquqi səbəbini nəzərə alır, digərləri isə almırlar.

Terrorizm şəbəkəsi siyasi məqsədlər üçün təşkilatlanmış, sistemli və davamlı olaraq terroru bir metod kimi mənimsəyən strateji anlayış kimi tərif edilə bilər. Paul Vilkinson siyasi terrorizmi inqilabi, yarı inqilabi və yatışdırıcı olmaqla üç yerə ayırır. İnqilabi və yarı inqilabi terrorizm mövcud siyasi sistemdə bəzi dəyişikliklər etmək və hökumətlərin siyasətinə təsir etməklə məhdud ola bilər. Yatışdırıcı terrorizm mövcud hökumətlərin üsyanlara qarşı tətbiq etdiyi terrorizmdir.

Beynəlxalq terrorizm isə inqilabi terrorizmin ünsürüdür. Dəyişdirməyi hədəf kimi seçdiyi sistem beynəlxalq hüququn bir subyektidir. Buna görə də, beynəlxalq terrorizm sistem xaricindən sistemə qarşı mübarizə kimi də tərif edilə bilər. Burada hərəketin bir nöqtədə milli sərhədləri aşması, terrorizmə beynəlxalq terror xarakteri qazandırır.

Kriminalogiya elminə görə, istənilən şəxs hüquq pozğunluğu edərkən bunu heç kimin görməsini istəmir. Ancaq terrorist əksinə mümkün olduqca çox insanın xəbərdar olacağı bir metodla işləyir. T.P.Torontona görə, “hərəket simvolikdir”. Hərəketin simvolik olması, terrorizmi partizan və digər növ müharibələrdən fərqli edən xarakterdir.

Terrorizm dəyişən və inkişaf edən dünya şərtləri ilə birlikdə dəyişir. İnkişaf edən texnologiya ilə də qazandığı yeni imkan və qabiliyyətlə təsir gücünü getdikcə artırır. Demokratikləşmə sahəsində atılan addımlar, terroru cəmiyyət olaraq azaldır, ancaq demokratik cəmiyyətlərdə terror KİV-lərin vasitəsi ilə daha böyük təsir gücünə sahib olur.

Ölkələrin ictimai və iqtisadi şərtlərindən və mövcud strukturun çatışmazlıqlarından irəli gələn terror, bir müddət sonra bəzi güclərin nəzarətinə keçir və ya bəzi dövlətlər tərəfindən istifadə olunmağa başlayır.

Terrorçu fəaliyyətlər yaşadığımız dövrdə müntəzəm olaraq ortaya çıxır, vaxt keçdikcə əhəmiyyətini itirir və yenidən sürətlənir. Terrorizmin sürətləndiyi bu dövrlər ilə beynəlxalq münasibətlər, siyasi və iqtisadi strategiyalar, regional və ölkə səviyyəsindəki iqtisadi, siyasi və ictimai problemlər arasında yaxın əlaqə müşahidə edilir. Sağlam bir dəyərləndirmə edilse, terror təşkilatlarının hədəflərinə çatmadıqlarında vaxt keçdikcə marjinallaşmağa başlayır. Buna baxmayaraq, ölkələrdəki siyasi və iqtisadi disbalans və çatışmazlıqların narazı insanların ortaya çıxmasına səbəb olması və dövlətlərin terrorizmi hədəflərinə çatmaq üçün təzyiq vasitəsi kimi görməsi davam etdikcə terrorizm mövcud olacaqdır.

Terrorizmə müraciət edən qrupların fəaliyyətləri üçün hədəf və zaman seçməkdə qeyri-məhdud imkanlara sahib olmaları onlar üçün böyük üstünlükdür. Terror əməliyyatlarının səbəb-nəticə əlaqəsindən uzaq həyata keçirilməsi onların qarşısını vaxtından əvvəl almaq məqsədilə tədbirlər görülməsini və terrorçuların həbs olunmasını çətinləşdirir ki, bu da terrorizmin insanlar üzərindəki psixoloji təzyiqini artıran əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

Hörmətli qonaqlar.

Terrorizmin sadəcə terroru dəstəkləyən bəzi ölkələrin dəstəyi ilə mövcudiyyətini davam etdirdiyini söyləmək imkansızdır. Əksinə terrorizmin məgzi daxili problemdir. Buna görə də, terrorizmi yalnız xarici dəstəklə izah etmək məsələni təxribat nəzəriyyələrinə sürüşdürür ki, bu da təhlükəli bir prosesdir. Bu cür meyillər problemin məgzinin müzakirə edilməsinə mane olur. Buna baxmayaraq, uzun illər davam edən və əhəmiyyətli dərəcədə kütləviləşən, məsələn, minlərlə üzvə və yüz minlərlə dəstəkləyiciyə sahib olan terrorizmin əlaqələrini nəzərə almayaraq dəyərləndirmək də imkansızdır. Çünki, informasiya texnologiyalarındakı inkişaf, sadəcə, terroristləri də gücləndirir.

Müasir dünyada dövlətlər keçmişə nisbətən müqayisə edilməyəcək dərəcədə güclüdür. Belə bir dünyada minlərlə terroristin məntiqi dəstəyi, hərəkət etməsi, əməliyyatlar keçirməsi, silah əldə etməsi, milyonlar, hətta milyardlarla dollarlıq büdcələrə sahib olması müvafiq dəstək olmadan imkansızdır. Bu baxımdan PKK kimi təşkilatların ilk çıxış nöqtələri lokal olsa da, varlıqlarını davam etdirmələri xarici dəstəklə mümkün olmuşdur. Xarici dəstəkdən başqa xaricə əməkdaşlığın əskikliyi də terrorçu təşkilatların yaşamaq şansını artırır.

Terror təşkilatlarına digər dövlətlərin verdiyi dəstəyə ən bariz nümunələrdən biri də erməni terrorizmidir. Hələ Osmanlı İmperatorluğu dövründə erməni terrorist qruplar bir çox Avropa ölkəsi tərəfindən dəstəklənmişdir. Xüsusən ilk dövrlərdə erməni terror təşkilatlarının heç biri Osmanlı torpaqlarında qurulmamışdır. Hıncaklar və daşnaklar da Cenevrə və Tiflisdə qurulmuşdur. Qurucularının heç biri Osmanlı vətəndaşı olan erməni deyildir. Bu isə bu terrorizmin idxal edildiyini göstərir. Həm Ulduz sui-qəsd təşəbbüsü, həm də Osmanlı Bankına basqını müasir mənada terrorizmin ilk nümunələri olmasına baxmayaraq, bu gün də Qərbin terror ədəbiyyatında yerini tutmamışdır. Osmanlı Bankına basqını bomba ilə həyata keçirilmiş bir terror aksiyasıdır. Eyni zamanda, mülki şəxslər girov götürülmüşdür. Siyasi tələblərlə bankı ələ keçirən erməni terroristləri İstanbuldakı səfirliklərin vasitəçiliyi ilə xaricə qaçmışdır. I Dünya Müharibəsinə qədər erməni terrorçuları maddi və siyasi dəstəyi xarici ölkələrdən almışdır. Missioner məktəblərinin aşağı mərtəbələri silah anbarına çevrilmişdir.

NEMESIS adı altında erməni terrorçuları köhnə Osmanlı nazirlərinin hamısını öldürmüşdür. Ancaq Tələt Paşanın öldürülməsi hadisəsində olduğu kimi, başda Almaniya olmaqla cinayətlərin baş verdiyi ölkələrdə cinayətkarlar cəzalandırılmamışdır. Tələt Paşa nümunəsində məhkəmə cinayətkarı günahkar çıxarmağa cəhd də göstərməmişdir. Erməni terrorizmi respublika dövründə də davam etmişdir. 1970-ci və 80-ci illərdə 40-a yaxın türk diplomatı ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Bu dövrdəki terror dalğasının arxasında SSRİ xüsusi xidmət orqanlarının dayandığı düşünülür. Bundan başqa bir çox ölkənin erməni terrorizmini "anlayışla" qarşılaması və cinayətkarların tutulmasında göstərilən yumşaqlyq beynəlxalq dəstəyi açıq şəkildə ortaya çıxarır. Ermənistan dövləti qurulduqdan sonra isə erməni terrorizmini dəstəkləmiş və erməni terrorçularını qəhrəman elan etmişdir. Bəzi terrorçular isə Ermənistanda rahat şəkildə yaşamağa davam etmişdir.

Digər tərəfdən terrorizmə beynəlxalq dəstək baxımından, PKK da yaxşı bir nümunədir. Abdullah Öcalanın uzun müddət SSRİ-nin müttəfiqi olan Suriyada qalması,

İrənin, Yunanıstan və Kiprin yunan hissəsinin PKK-ya dəstəyi sənədlərlə təsdiq edilmişdir. Bundan başqa Öcalanın Suriyadan çıxdıqdan sonra yaşadığı macəra da Avropanın dəstəyinin açıq göstəricisidir. Öcalan İtaliyanın paytaxtı Romada günlərlə qonaq kimi yaşamışdır. Öcalan Yunanıstan və Rusiyaya da getmiş və burada da həbs edilməmişdir. Öcalan Keniyada Yunanıstan səfirliyinin qarşısında həbs olunduqda isə üstündə Kiprin Yunan hissəsi tərəfindən hazırlanmış pasport var idi. Öcalan həbs edildikdən sonra Yunanıstanda bir çox siyasətçi Öcalana yaxşı dəstək vermədikləri üçün tənqid edilmişdir. Nümunələri çoxaltmaq olar. Ancaq terrorizmin beynəlxalq dəstək olmadan yaşamasının çətin olduğu açıqdır.

Soyuq müharibə bitənə qədər beynəlxalq ictimaiyyət terrorizmin nə qədər önəmli bir problem olduğu barədə dolğun təsəvvürə malik deyildi. Güclü dövlətlər bu problemə lazımcı əhəmiyyət verməmişdir və özləri balaca problemləri həll edəcəklərini düşüncülər. Marksist-leninist terrorçu təşkilatlarının SSRİ və müttəfiqlərinin uzantısı olduğunu düşündükləri üçün terrorizmin müstəqil bir problem olaraq başa düşülməsi də çətin olmuşdur. Zəif dövlətlər isə ya səslərini kifayət qədər eşitdirə bilməmişdir, ya da digər dövlətlərə qarşı terrorizmi istifadə etməmişdir. Soyuq müharibə terrorizmi beynəlxalq problem olaraq daha sıx gündəmə gətirməyə başlamışdır. Ancaq terrorizmin əhəmiyyətinin həqiqi mənada başa düşülməsi 11 Sentyabr hadisələrindən sonra olmuşdur. Xüsusən, ABŞ bu hadisələrdən sonra terrorizmlə mübarizədə lider ölkə olmuş və beynəlxalq sistemi terrorizmlə mübarizəyə görə yenidən formalaşdırmağa başlamışdır.

Ancaq Əfqanıstan və İraq işğalları göstərmişdir ki, ABŞ terrorizmlə mübarizəni çox geniş mənada şərh edir və bu mübarizənin nə qədər terrorizmlə mübarizə, nə qədər ABŞ mənfəətlərini bu ad altında qorumaq olduğu başa düşülmür. Çünki bu dövr ərzində beynəlxalq terrorizm azalmaq əvəzinə əhəmiyyətli dərəcədə artmış, xüsusən də, İraq terrorizmin yeni məktəbinə çevrilmişdir. Fələstin-İsrail problemi terrorizmi bəsləməyə davam etmişdir. Daha da əhəmiyyətli odur ki, İraqda yerləşən PKK-ya qarşı ABŞ-ın mövqeyi bir təşkilatın terrorist təşkilat olub olmamasının hər ölkəyə görə dəyişdiyini göstərməkdədir. ABŞ PKK-nı terrorist təşkilatlar siyahısına qoysa da, bu siyahıdakı təşkilatların hamısına eyni münasibəti göstərmir. Bu mənada demək olar ki, mənfəətlər və ideologiyalar hələ də terrorizmlə mübarizəni formalaşdırmağa davam edir. Ölkələr özlərinə verilən zərərə görə təşkilatları terrorist olaraq qəbul edir və bu təşkilatların tamamilə yox edilməyindənə nəzarət altında fəaliyyətlərinə davam etmələrini istəyir.

Türkiyənin son dövrlərdə PKK-nın fəaliyyətinə görə verdiyi qərarlar qardaş ölkələr tərəfindən də dəstəklənir. TBMM-də alınan Türkiyə sərhədlərindən kənarda əməliyyat keçirmək qərarının verilməsi müxtəlif şərtlərə səbəb olmuşdur. ABŞ, Avropa Birliyi və digər böyük güclərin mövqeyi maraqla gözləniləndə Azərbaycandan bu qərara siyasi partiyalar və ictimaiyyət tərəfindən konkret dəstək mesajı gəldi. Azərbaycanın bu məsələ ilə bağlı mövqeyini Xarici İşlər Nazirliyinin "Azərbaycan hər zaman Türkiyənin yanındadır və bundan sonra da yanında olacaqdır" sözləri ilə ortaya qoyması, Azərbaycanın beynəlxalq terrorizmə qarşı baxışını göstərmək baxımından böyük əhəmiyyətə sahibdir.

Türkiyənin daxili və xarici problemləri Azərbaycanın problemi kimi qəbul edilir. Azərbaycan hökuməti hər zaman olduğu kimi, iqtidar və müxalifət partiyalarının ortaq səsi ilə Türkiyənin PKK problemi qarşısında onu dəstəkləmiş və Türkiyənin haqlı

olduğunu vurğulamışdır. Azərbaycan mətbuatı da bu məsələni diqqətdə saxlamışdır. Xüsusən qəzetdə məqalələr dərc edən yazıçıları PKK-nın son dövrlər artan hücumlarının səbəbini araşdırmış, PKK-nın xarici güclər üçün vasitə olması istiqamətində ortaq məxrəcə gəlmişdir. Beynəlxalq hüquq baxımından terrorist təşkilat olan “Əl-Qaidə” tərəfindən həyata keçirilən 11 Sentyabr hadisələrindən sonra Ağ Ev, beynəlxalq hüquqdan qaynaqlanan haqlarını istifadə edərək “Əl-Qaidə” liderini təslim etmək istəməyən talibəncilərin nəzarətində olan Əfqanıstana hərbi müdaxilə etdi.

2003-cü ildə Əfqanıstanda missiya NATO-ya verildi və bu tarixdən etibarən buradakı terrorizmlə mübarizəyə Türkiyə də dəstək verməyə başladı. Azərbaycan Milli Məclisinin 15 noyabr 2002-ci ildə qəbul etdiyi qərara görə Əfqanıstandakı türk birliyinin içərisində 22 Azərbaycan əsgəri də terrorizmə qarşı mübarizə aparır. “Əl-Qaidə”nin ABŞ-a terrorist hücumu ABŞ-a müdafiə haqqı verdiyi kimi, PKK-nın Türkiyəyə hücumu da Türkiyəyə müdafiə haqqı verir. Hər iki təşkilat da başqa ölkənin ərazisində yerləşdiyi üçün ABŞ-ın Əfqanıstan əməliyyatı ilə Türkiyənin Şimali İraq əməliyyatı arasında bir fərq yoxdur. Digər tərəfdən, talibəncilərin “Əl-Qaidə” liderini ABŞ-a verməməsi ilə Barzani və Tələbaninin PKK liderlərini Türkiyəyə təslim etməmək barədə açıqlamaları arasında da bənzərlik vardır. Bu da Türkiyənin terrorizmə dəstək verənlərə qarşı tədbir görməyə haqqı olduğu nəticəsini verir. Bundan başqa beynəlxalq hüquq baxımından da bu tədbir Türkiyənin PKK-dan duyduğu təhdid bitmədikcə davam edə bilər. Digər tərəfdən, Türkiyənin separatçı terrorçulara qarşı müdafiə haqqından istifadə etməsi, Azərbaycanın da Dağlıq Qarabağda separatçı ermənilərə qarşı bu haqqı istifadə etməsi üçün nümunə təşkil edir.

Azərbaycanda işğal altındakı torpaqların azad edilməsi üçün hərbi əməliyyatların legitimliyi iki istiqamətdə müzakirə edilir. Hökumət beynəlxalq sahədə Ermənistanın daha çox dövlət tərəfindən işğalçı dövlət kimi tanınmasını təmin etməyə çalışır və Azərbaycanın beynəlxalq hüquqdan irəli gələn müdafiə haqqını tələb edir. Bəzi ziyalılar və siyasətçilər isə Azərbaycanın terrorizmlə mübarizə çərçivəsində də hərbi əməliyyatlara başlaya biləcəyini ifadə edirlər. Bu baxımdan, Dağlıq Qarabağın işğalı ilə terrorizm arasında əlaqə qurmaq çox vacibdir. Bu iddia bəzən nəzarətsiz bölgə olan Dağlıq Qarabağda PKK terror təşkilatının düşərgələrinin olması ilə də əsaslandırılır.

Güc balansı baxımından.

Beynəlxalq hüquq, əxlaqi dəyərlərin deyil, beynəlxalq güc balansının üzərində inşa edilmişdir. Buna görə də, Türkiyənin güc dəstəyini tapması lazımdır. Bu baxımdan Azərbaycanın Türkiyəyə verdiyi dəstək böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı yaxınlıq eyni etnik kökə, ortaq keçmişə, mədəniyyətə və mənfəətlərə sahib olmalarından irəli gəlir. Bu baxımdan iki ölkənin mənfəətlərinin birləşdiyi mühüm nöqtələrdən biri də terrorizmə qarşı mübarizədir. Bilindiyi kimi, Azərbaycan da 90-cı illərdə separatçı erməni terrorizminin hədəfində olmuşdur. Türkiyə isə uzun illərdir ki, PKK terroru ilə mübarizə edir. Bəzi bölgələrdə isə PKK birbaşa Azərbaycan türklərinə qarşı da təhdid ünsürüdür. PKK-nın İran qolu olan PEJAK-ın Cənubi Azərbaycan torpaqlarına qarşı iddiaları vardır. Bu iddialara görə, Urmiyə, Selmas, Xoy və Maku bölgələrində PEJAK və PKK dəstəkli qruplar silah, insan və narkotik qaçaqçılığından qazandıqları pullarla bu bölgələrə yerləşməyə çalışırlar. Bir

çox xarici mənbədə bu bölgələr kürdlərin yaşadığı bölgələr kimi göstərilmişdir. PEJAK və PKK-nın nəzarətdə saxlamaq istədiyi Cənubi Azərbaycan torpaqları İranın Türkiyə ilə sərhəd bölgələridir. Buralar, doğrudan da, kürd bölgəsinə çevrilsə, Türkiyə-İran sərhədi türklərin sıxışdırıldığı və terror təşkilatı nəzarətindəki bölgə olacaqdır.

Bunlarla birlikdə ASALA-PKK ittifaqının 1991-ci ildən sonra Ermənistan-PKK ittifaqına çevrilməsi Azərbaycanda narahatçılığa səbəb olmuşdur. Hadisəyə regional güc balansı baxımından yanaşılsa, Azərbaycan-Türkiyə cütlüyü Ermənistan-PKK cütlüyü ilə qarşı qarşıya qalmışdır. Ermənistan və PKK cütlüyünün qurmağa çalışdığı “Böyük Ermənistan” və ya “Böyük Kürdüstan” birbaşa Türkiyə-Azərbaycan cütlüyünün ərazi bütövlüyünü hədəf almışdır. Ermənistan və Dağlıq Qarabağdakı separatçı ermənilər Azərbaycan torpaqlarını işğal etmişdir. Erməni lobbı təşkilatları, Ermənistan və separatçı Dağlıq Qarabağ erməniləri PKK-ya dəstək verir. PKK ilə ASALA terrorçu təşkilatlarının Qarabağdakı silahlı qruplaşmalarının eyni düşərgədə yerləşməsi, 1991-ci ildən sonra ASALA üzvlərinin bir çoxunun PKK-ya keçməsi PKK-Ermənistan ittifaqının açıq göstəricisidir.

PKK-nın, habelə Ermənistan və erməni lobbisinin Türkiyəyə qarşı tələblərindən birisinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın birbaşa zərbə alması deməkdir. Bu halda Azərbaycanın mövqeləri zəifləyər və Ermənistan-PKK əməkdaşlığının növbəti hədəfi ola bilər. Türkiyənin PKK və ya erməni iddialarına qarşı ciddi nailiyyətlər əldə etməsi isə Azərbaycanın işğal altındakı torpaqlarının geri alınması üçün mühüm bir addım olaraq görülür. Türkiyənin PKK ilə mübarizədən uğurla çıxması Azərbaycan-Türkiyə əlaqəsinin Ermənistan-PKK əlaqəsi qarşısında zəfər qazanması mənasına da gəlir.

Çıxışımı bitirərkən qeyd etməyi vacib bilirəm ki, Azərbaycanın Türkiyənin strateji müttəfiqi olması eyni etnik kökə və ortaq mənfəətlərə sahib olmasından irəli gəlir. Azərbaycanın Türkiyəyə yönəlik bu dəstəyinin digər strateji müttəfiqləri üçün də nümunə təşkil etməsi ümidi ilə çox sağ olun deyirəm.

Mənbə:

Doç. Dr. Sedat Laçiner, Beynəlxalq əlaqələr və terrorizm (dərs qeydləri), terrorist təşkilatlarının əsas strategiyaları və dövlətlərin səhvləri (dərs qeydləri), noyabr 2006,

UAK Strateji gündəm

Cavid Vəliyev, Azərbaycandan dəstək (2007 – ci ildə yayımlanmamış məqalə)

Bülənt Aras: Fatih Universiteti, Beynəlxalq yeni terrorizm (məqalə)

Yılmaz Aytuğ, Terroizmin anatomiyası, İstanbul, Altın kitab evi, s. 23

Suat İlhan, Terrorizm nə üçün Türkiyə, Ankara, NU-DO Yayıncılık, 1998, s. 5

Mustafa Gündüz, Media və terrorizm, İzmir, Saray kitabevi, 1996,

Necati Aklan, Gənclik və terroizm, Ankara, TEHÜM yayımları, 2002, s. 17-18

İQTİSADI, TİCARƏT, MALİYYƏ ƏLAQƏLƏRİ VƏ TURİZM KOMİSSİYASININ İCLASI

Noyabrın 18-də "Hyatt" iclas və konfrans mərkəzi "Bakı" zalında Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı İqtisadi, ticarət, maliyyə əlaqələri və turizm komissiyasının iclası keçirilmişdir. Təşkilat Komitəsinin qərarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin İqtisadiyyat məsələləri Daimi komissiyasının sədri, akademik Ziyad Səmədzadə komissiyanın sədri, Çankaya Universitetinin professoru, elmlər doktoru Emin Çarıkçı sədr müavini olmuşdur. AMEA, iqtisad elmləri namizədi Arzu İsmayılova və Avrasiya Demokratiya Dərnəyinin təmsilçisi Toğrul Veli Nerimanoğlu komissiyanın katibləri seçilmişlər. Komissiyanın rəqlamenti müəyyənləşdirildikdən sonra sədr Z.Səmədzadə giriş nitqi ilə çıxış etmişdir.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin İqtisadiyyat məsələləri Daimi komissiyasının sədri, akademik)

Hörmətli mərasim iştirakçıları, biz dünən forumun açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin, Türkiyənin Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Kiprin türk xalqının lideri cənab Mehmet Əli Tələtin və digər ölkələrdən gəlmiş qonaqların çıxışlarını dinlədik.

Bütün çıxışlarda qloballaşan dünyada türk dünyasının böyük inkişaf imkanlarına malik olduğu bir daha qeyd edildi. Türk dünyasının bütün sahələrdə, o cümlədən iqtisadi sahədə inkişaf imkanı var, türk dünyasına daxil olan yeni dövlətlər öz inkişaf yolunu müəyyən etmişlər və bu inkişaf yolunun həyata keçirilməsində, heç şübhəsiz ki, birlik faktorunun rolu ildən-ilə artır və bütün türk dünyası ölkələrində, xüsusən, yeni ölkələrdə iqtisadi islahatlar uğurla həyata keçirilir.

Artıq 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ dağıldan sonra yaranan problemlər arxada qalmış, demək olar ki, bütün türk dünyası ölkələrində iqtisadi inkişafın sürətlənmə imkanları genişlənməmiş və inkişaf strategiyası barədə türk dünyasının müəyyən konseptual fikirləri formalaşmışdır. Bütün dövlət başçılarının çıxışlarında birmənalı olaraq bildirildi ki, qloballaşan dünyada türk dünyasının daha sıx birləşmə imkanları mövcuddur. Bu artıq qloballaşan dünyanın güclü bir inkişaf amilinə çevrilib. Bizi birləşdirən amillər çoxdur, bu barədə dünən danışıldı. Eyni zamanda, çox ehtiyat mənbələri var.

Hal-hazırda dünya miqyasında qloballaşan böyük əhəmiyyət kəsb edən layihələr həyata keçirilir: Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Bakı-Qars-Axalkalaki dəmiryol xətti kimi layihələr heç şübhəsiz ki, qloballaşan dünyanın inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir, belə layihələr Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi olmasını təmin edəcək və iqtisadi inkişafı üçün yeni imkanlar açacaq.

Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanmış uğurlu neft strategiyasının reallaşması nəticəsində Azərbaycan böyük inkişaf imkanları əldə etmişdir. Yəqin ki, Natiq Əliyev də bu barədə danışacaq. Biz sizinlə bu gün türk dünyası ölkələrinin iqtisadi-maliyyə inkişafıyla əlaqədar olaraq hamını maraqlandıran mövzulara toxunacağıq. Mən əminəm ki, bizim müzakirələr işgüzar səviyyədə keçəcəkdir. Hörmətli professor Emil Çarıkçı məlumat verdi ki, bizim konfransın materialları toplu şəkildə çap ediləcək. Bu böyük hadisədir. Vaxtilə -3-4 il bundan əvvəl qloballaşan dünyada Avropa, Asiya, Orta Asiya və Qafqaz problemlərinə dair böyük konfrans keçirdik. Konfransa dünyanın çox ölkələrindən, o cümlədən türkdilli ölkələrdən nümayəndələr gəlmişdi və o konfransın materialları çap olunmuşdu. O materiallar indiye kimi böyük önəm kəsb edir.

Bu konfransın da materiallarının çap edilməsi, heç şübhəsiz ki, türk dövlətlərinin alimləri arasında elmi əməkdaşlığının inkişafında öz müsbət təsirini göstərəcək.

AHMET ERENTOK

(Azərbaycan Türkiyə İş Adamları Birliyi İdarə Heyətinin sədri)

Türkdilli dövlətlərdə biznes mühitinin inkişaf etdirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu

Hörmətli qurultay iştirakçıları, xanımlar və cənablar!

Sizi Türkdilli Dövlətlərin və Cəmiyyətlərin növbəti qurultayında Azərbaycan - Türkiyə İş Adamları Birliyi adından salamlamaqdan məmnunluq duyuram. Çox şadam ki, bu gün türkdilli dövlətlərin ictimai və siyasi xadimləri, o cümlədən iş adamları bir araya gəlirlər və əminəm ki, ölkələrimiz arasında iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsində bugünkü tədbirin mühüm rolu olacaqdır.

İlk öncə vurğulamaq istəyirəm ki, türkdilli dövlətlərin iqtisadi potensialı son illər ərzində sürətlə artmaqdadır. Ölkələrimiz arasında olan işbirliyi isə, əlbəttə ki, hər bir ölkəni daha da gücləndirməkdədir. Ərazisi dünyanın 3,5%-ini, əhalisi isə dünya əhalisinin 2%-ini təşkil edən türk dünyası ölkələri ötən ilin məlumatlarına əsasən, dünya üzrə ümumi məhsulun 1,1%-ni istehsal edir. Bu ölkələrin əhalisi isə hazırda 133 milyon keçmişdir. Onların istehsal etdikləri ümumi daxili məhsulun dəyəri isə 530 milyard ABŞ dollarından artıqdır. Türkdilli dövlətlərin ümumi daxili məhsulunun artım tempi ötən il 8%-ə yaxın olmuşdur ki, bu da dünya üzrə müvafiq göstəricidən təqribən 2 dəfə artıqdır.

Sevindirici haldır ki, ölkələrimiz arasında regional və dünya əhəmiyyətli birgə iqtisadi layihələr həyata keçirilməkdədir və bu tip layihələrin sayı getdikcə artır. Bu gün regionda baş verən proseslər, həyata keçirilən nəhəng layihələr, öz növbəsində, bütün türk dünyasına, onun möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verir. Hamınıza məlum olduğu kimi, TRASEKA adlandırılan Böyük İpək Yolu layihəsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz kəmərləri dünyada və təbii ki, bizim bölgədə vəziyyəti tam dəyişdirmişdir. Bu layihələr regionun, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Onlar türkdilli dövlətlərin həm iqtisadi, həm də siyasi mövqelərini möhkəmləndirir və biz artıq bunu görürük.

Qeyd etmək istəyirəm ki, regionun sürətli inkişafı və ölkələrarası inteqrasiyanın güclənməsi getdikcə yeni layihələrin meydana gəlməsini tələb edir. Azərbaycan və Türkiyəni Orta Asiya ilə birləşdirən yollar, enerji dəhlizləri, bu sıradan olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti, Xəzər regionu, Yaxın Şərq və Misiri Türkiyə, Bolqarıstan, Rumıniya və Macarıstan vasitəsilə Avstriya ilə birləşdirən NABUCCO qaz kəməri layihələrinin reallaşdırılması dünyada tamamilə yeni bir vəziyyət yaradacaqdır. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin sözləri ilə desək, "biz bu vəziyyətdən çox səmərəli şəkildə istifadə etməliyik, çünki, bu vəziyyəti biz yaradıırıq... Heç kim bizə bunu tövsiyə etməmişdir. Heç kim bizim əvəzimizə bu işləri görməmişdir. Bunu biz gördük. Vaxtilə əfsanə kimi tanınan bu layihələr xalqlarımızın səyi ilə, dövlət rəhbərlərinin cəsarəti və siyasəti sayəsində bu gün gerçəklikdir və uzun illər ərzində həm siyasi, həm iqtisadi, həm də bütün başqa sahələrdə bizim xalqlarımıza imkanlar yaradacaqdır. Ona

görə, türk dünyasının birləşməsi bu gün daha aktualdır və bunu etmək üçün daha da gözəl imkanlar var.”

Bu birliyin möhkəm və əbədi olması üçün iş adamları da fəal olmalıdırlar. Xalqlarımızın söyi ilə, dövlət rəhbərlərinin uğurlu siyasəti sayəsində bu gün həyata keçirilməkdə olan irimiqyaslı layihələr biznes ictimaiyyətinin əməkdaşlığı üçün şərait yaratmaqla bərabər, eyni zamanda onların qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. İş adamları qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində əvəzedilməz rola malikdirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərindəndir. Belə ki, enerji ehtiyatları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi ölkələri, o cümlədən iri neft-qaz ixracatçıları olan Qazaxıstan, Azərbaycan və Türkmənistan üçün bu sektordan olan asılılıqlarının güclənməsinin qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin xüsusi önəmi vardır. Kiçik və orta sahibkarlıq bu ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafı və diversifikasiyası üçün ən yaxşı imkandır. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri dövlət qurumlarına və iri biznesə nisbətən daha maneəvri olduqları üçün dövlətlərimizin iqtisadi siyasətinə dəstək verməklə bölgədə təxirəsalınmaz iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinin əsas iştirakçıları ola bilərlər. Onlar regionda əhalinin iqtisadi fəallıq səviyyəsinin artırılmasına təsir göstərərək əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına, ölkələrarası ticarət əlaqələrinin və investisiya axınlarının genişləndirilməsinə də şərait yaratmış olurlar.

Bununla belə, qeyd edilməlidir ki, sahibkarların qarşısında qeyri-təkmil qanunvericilik, rəqabət mühitinin lazımi səviyyədə olmaması, bürokratiya, gizli iqtisadiyyat, biznes informasiya qıtlığı, bazar infrastrukturalarının fəaliyyətinin zəifliyi, peşəkar kadrların çatışmazlığı, sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilə hallarının mövcudluğu kimi bir sıra mühüm problemlər qalmaqdadır.

Regionda mövcud problemlərin həll edilməsində və biznes ictimaiyyətinin inkişafı yolunda meydana çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasında iş adamlarını birləşdirən təşkilatların yaxından iştirak etməsi vacibdir. Bu qurumlar bölgədə iş adamlarının maraqlarına uyğun hərəkət etməklə bərabər, müxtəlif iqtisadi layihələrdə iştirak etmək və bölgənin inkişaf prioritetlərinə uyğun tədbirlər həyata keçirməklə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi yönündə mühüm addımlar atırlar.

Regionda fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatı olan Qara Dəniz və Xəzər Dənizi Sahibkarlar Konfederasiyaları Birliyi – UBCCE-nin də qarşısında duran əsas məqsəd üzv ölkələrin biznes təşkilatları arasında institutlanmış əməkdaşlığın qurulması və əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, ticarət və investisiya fəaliyyətlərini və sahibkarlıq ruhunu gücləndirməklə regionun iqtisadi və sosial inkişafına yardım etməkdən ibarətdir. Azərbaycan-Türkiyə İş Adamları Birliyinin də təsisçisi olduğu UBCCE 26 noyabr 2006-cı ildə yaradılmışdır. Hazırda 14 ölkədən 18 təşkilatın üzv olduğu UBCCE:

- Regionda əlverişli biznes mühitinin yaradılması, bunun üçün özəl sektorun inkişafına əngəl yaradan maneələrin müəyyən edilməsi və onlar barədə hökumətlərin və nüfuzlu hökumətlərarası orqanların məlumatlandırılması;

- Üzvlər arasında regionda mövcud olan ticarət və investisiya potensialı barədə məlumatlılığın artırılması;

- Regionda birgə investisiya və ticarət fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi istiqamətlərində fəaliyyət göstərir.

UBCCE cari ildə region üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir sıra irimiqyaslı tədbirlər həyata keçirmişdir. Bunlara misal olaraq, Azərbaycanda keçirilmiş “Qara Dəniz və Xəzər Dənizi regionunda birbaşa xarici investisiyalar” mövzusunda Birinci Biznes Forumu və Avropa Birliyinin paytaxtı Brüsselə - BUSINESSEUROPE və Avropa Komissiyasına yüksək səviyyəli səfəri misal göstərə bilərik.

Fikrimizcə, UBCCE çərçivəsində baş verəcək iqtisadi inteqrasiya prosesləri Avrasiya məkanında inteqrasiyanın üzvi elementinə çevrilməklə vahid iqtisadi məkanın formalaşması amili kimi çıxış edəcəkdir. Məhz UBCCE vasitəsilə Avrasiya məkanı Ümumavropa məkanı ilə qovuşacaqdır. Odur ki, biz türk dövlətlərini təmsil edən bütün təşkilatların bu birliyə daxil olmasını zəruri hesab edirik. İqtisadi amillər, enerji amili, siyasi əlaqələr, xarici məsələlərə birgə baxışlarımız, bir-birimizə dəstək, əlaqələndirilmiş şəkildə aparılan siyasət, əlbəttə ki, bizi daha da möhkəmlənməklə yanaşı, beynəlxalq təşkilatlarda birgə fəaliyyətimizi də zəruri edir.

Bu gün türk dünyasının çox böyük potensialı var və Türkiyə və Azərbaycan başda olmaqla bütün türkdilli dövlətlər siyasi, iqtisadi cəhətdən, bütün başqa cəhətlərdən çox sürətlə inkişaf edir. Biz bu inkişafın davamlı olmasını təmin etmək üçün ilk növbədə iş adamlarını bir araya gətirməli və bununla da, bizim bölgənin dünyada gedən iqtisadi, siyasi və digər proseslərə təsir gücünü daha da artırmalıyıq.

Bizim fikrimizə görə, UBCCE modeli əsasında Türkdilli Dövlətlərin İş Adamları Birliyinin yaradılması da günün tələblərindəndir. Belə ki, ölkələrimiz arasında biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi baxımından belə bir təşkilatın əhəmiyyətini inkar etmək mümkün deyil. UBCCE-də olduğu kimi, Türkdilli Dövlətlərin İş Adamları Birliyi də bölgənin iş adamlarını bir araya gətirməklə, onların fəaliyyətlərini ölkələrimizin hökumətləri tərəfindən müəyyən edilmiş prioritet inkişaf istiqamətlərinə uyğun təşkil edən və beləliklə də, qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün əlverişli zəmin yarada bilər.

Eyni zamanda, hesab edirəm ki, ölkələrimiz arasında iqtisadi inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi üçün türkdilli dövlətlərin gömrük birliyinin yaradılması da vacib şərtlərdəndir. Bu, ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verməklə yanaşı, regionun iqtisadi potensialının möhkəmlənməsinə də şərait yaradacaqdır. Ölkələrarası ticarət həcmnin genişlənməsi isə öz növbəsində ölkələrimiz arasında birliyin möhkəmləndirilməsinin mühüm amili olacaqdır.

Bundan əlavə, hesab edirik ki, türkdilli dövlətlər arasında vizasız gəliş-gediş sistemi tətbiq edilməlidir. Viza sisteminin qaldırılması ölkələrimiz arasında əhalinin sərbəst hərəkətinə imkan yaradacaqdır ki, bu da cəmiyyətin hər sahəsində əlaqələrimizin inkişafına gətirib çıxaracaqdır. Və heç şübhəsiz ki, hazırda bölgədə və bizneslərdə baş verən dəyişikliklərə yüksək çevikliklə reaksiya verməyə məcbur olan və tez-tez səyahət edən iş adamları üçün viza sisteminin qaldırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İş adamlarının sərbəst hərəkəti isə son nəticədə daha çox investisiya və daha çox ticarət deməkdir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Regionda iqtisadi inkişafa mane olan əsas amillərdən biri də, heç şübhəsiz ki, regionda mövcud olan münaqişələrdir. Bu münaqişələr regionun iqtisadi inkişafını əngəlləməklə region xalqlarının rifah səviyyəsinin artırılmasına ciddi maneçilik törədir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və erməni lobbisinin dəstəyi ilə bəzi xarici ölkələrdə müzakirə edilməkdə olan əsassız "erməni soyqırımı" məsələsi ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı yolunda qarşıya çıxan və türk dünyasının birgə fəaliyyətini tələb edən maneələrdir. Bildiyimiz kimi, bizim əleyhimizə çox böyük, mütəşəkkil, böyük maliyyə dəstəyinə malik olan və bəzi riyakar siyasətçilər tərəfindən dəstəklənən erməni lobbisi fəaliyyət göstərir. Türkdilli dövlətlər dünya ictimaiyyətinə həqiqəti sübut etmək və xalqlarımıza qarşı yönəlmiş təbliğatı ifşa etmək naminə bu lobiyyə qarşı səylərini birləşdirməlidir.

Erməni məsələsi türkdilli dövlətlərin birgə fəaliyyətini zəruri edən önəmli problem olaraq qarşımıza çıxmaqdadır. Bu problem başda dövlət və hökumət qurumları olmaqla, təhsil institutları, qeyri-hökumət təşkilatları və iş adamlarının birlikdə hərəkət etməsini və müəyyən strategiya formalaşdırmasını tələb edir. Ermənilərin planları həyata keçəcəyi təqdirdə hazırda malik olduğumuz strateji üstünlüklərimiz heçə enəcək, Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan birbaşa sərhəd tamamilə yox ediləcək, hər iki ölkənin əlaqələrinə ciddi zərbə vurularaq türkdilli dövlətlərin regionda malik olduqları geosiyasi nüfuzla ciddi zərbə vurulacaqdır ki, bu da öz növbəsində hazırda türkdilli dövlətlərin regionda enerji resurslarına nəzarət imkanlarının zəifləməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Digər tərəfdən, erməni xalqı da başa düşməlidir ki, erməni lobbisinin fəaliyyəti ilk növbədə Ermənistan ərazisində yaşayan erməni xalqına mənfi təsir göstərir. Bu ölkə regionda həyata keçirilən iqtisadi layihələrdən kənarda qalır, öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün vacib olan resurs mənbələrinə çıxışı məhdudlaşır. Nəticədə Ermənistanda yaşayan əhalinin rifah səviyyəsi günü-gündən aşağı düşür ki, bu da özünü Ermənistanı birdəfəlik tərk edən əhalinin sayında açıq surətdə göstərir. Məhz bu nöqtədə türkdilli dövlətlər siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni üstünlüklərini ortaya qoyaraq ortaq strategiya formalaşdırmalıdır.

Azərbaycan Türkiyə İş Adamları Birliyi bu istiqamətdə mütəmadi fəaliyyət göstərir. Birliyin həyata keçirdiyi Azərbaycan Türkiyə Tarix Araşdırmaları Fondu – ATAF layihəsi bu sahədə görülən işlərdəndir. Fond Azərbaycan və Türkiyə tarixinin araşdırılması, ortaq problemlərin və onların həlli yollarının müəyyən edilməsi, regionda xalqların sülh, əmin-amanlıq mühitində yaşamalarına və iqtisadi integrasiyaya mane olan problemlərin həllinə, bu çərçivədə regionun iqtisadi rifahının yüksəlməsinə töhfə vermək istiqamətində fəaliyyət göstərəcəkdir.

Fond erməni probleminin tərəfsiz və elmi baxımdan dəyərləndirilməsi və sənədlərə əsaslanan həqiqətlərin ortaya çıxarılması, bölgə xalqları arasında anlaşılmazlıqları və əməkdaşlığa mane olan problemləri aradan qaldırmaq baxımından mühüm rol oynaya bilər.

Qafqaz xalqları arasında sülhün təmin edilməsi nəticəsində bölgənin iqtisadi potensialının tam surətdə dəyərləndirilməsinə imkan yaranacaqdır. Qafqazda təmin ediləcək

ölkələrarası əməkdaşlıq Avrasiya bölgəsindəki iqtisadi integrasiya potensialının reallaşdırılması üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan, biz, Azərbaycan Türkiyə Tarix Araşdırmaları Fondunun müsbət nəticə əldə edəcəyinə əminlik və hər bir maraqlı şəxsi ATAF layihəsində yaxından iştirak etməyə və bütün türk dünyasına qarşı yönəlmiş erməni lobbisi ilə birgə mübarizə aparmağa, həqiqətləri ortaya çıxarmağa dəvət edirik.

Çıxışımın sonunda təşkilatçılara minnətdarlığımı bildirir, qurultayın işinə uğurlar arzulayıram.

Diqqətinizə görə sağ olun.

AZƏR ƏMİRASLANOV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı, iqtisad elmləri namizədi)

Hörmətli konfrans iştirakçıları, dostlar, sizləri salamlayıram. Ümumiyyətlə, çox sevindirici haldır ki, bu gün dünyada türk xalqları istər makroiqtisadi göstəricilər, istər strateji planda böyük nailiyyətlərə imza atmaqdadırlar. Bu sözsüz ki, türk dünyası üçün çox böyük bir iqtisadi gücün yaranması və siyasi gücün formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, məlumat verildiyi kimi, türk dünyasını daha da yaxın edən bir sıra layihələr var ki, bu həm də strateji baxımdan vahid bir iqtisadi qüvvənin formalaşmasına müsbət təsirini qəstərir. Bu istiqamətdə işlər uğurla davam edir, amma bir sıra məsələlərə diqqət yetirməliyik, biz bir-birimizin iqtisadiyyatını daha yaxından öyrənməliyik və sözsüz ki, türk dünyasına daxil olan ölkələrin demək olar ki, iqtisadi modelləri eynidi, amma istənilər halda, ötən dövr ərzində bu ölkələr arasında da inkişaf səviyyəsinə görə, iqtisadi siyasətə görə müəyyən fərqlər yaranıb. Məsələn, bir sıra respublikalar Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvüdür və bu amil iqtisadi siyasətin özündə də müəyyən fərqlər yaradır. Biz həmişə türk dövlətləri arasında qarşılıqlı sərmayələrin artırılmasını qeyd edirik, amma açıq deyək bunu inzibati metodlarla həyata keçirmək mümkün deyil. Çünki bazar iqtisadiyyatıdır, biz əvvəllər olduğu kimi, mərkəzləşmiş qaydada hansısa ölkəyə investisiya yatırma bilmərik. Yəni, bu halda iş adamlarının, özəl sektorun sərmayə qoyuluşunun forma və qaydalarının sabit siyasəti yaradılmalıdır. Ticarət dövriyyəsi ilə bağlı hədəfləri biz müəyyən edirik və hamımız maraqlıyıq ki, türk dövlətləri arasında ticarət dövriyyəsi artsın. Amma bu halda da bazarın şərtləri, reallıqları nəzərə alınmalıdır. Belə ki, əgər bazar münasib olarsa, artım baş verəcək.

10 il əvvəl Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində bəzi ölkələrin dövriyyəsi daha yüksək idi, amma zaman keçdikcə onların payı azaldı, digərlərininki isə çoxaldı ki, bu da bazarın reallıqlarıdır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq bu gün Azərbaycan qarşısında duran hədəflərdən biridir. Bizim bu təşkilata daxil olmağımız əsas məqsəd deyil, bu əslində ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasına bir vasitə rolunu oynayır. Ümumiyyətlə, qloballaşan dünyada bu sahədə informasiyaya ehtiyac var, məsələn, türk dövlətlərindən Qırğızstan Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvüdür, o cümlədən, Türkiyənin özü.

Bu məsələ çox mürəkkəb məsələdir. Biz bunu sadə şəkildə qəbul etməməliyik. Azərbaycanın çox ehtiyacı var buna. Bu halda hesab edirik ki, türk dövlətləri arasında bu məsələ ilə bağlı informasiya mübadiləsinə ehtiyac var. Bizdə olan məlumatlara görə, bilirik ki, Azərbaycanın ÜTT-ya üzvlük məsələsində Türkiyə ardıcıl şəkildə Azərbaycana dəstək verir, hətta qeyd-şərtsiz olaraq bununla bağlı öz razılığını bildirir. Sözsüz ki, biz istərdik ki, digər türk dövlətləri ilə də bağlı belə yanaşma olsun. Bizə məlumdur ki, türk dövlətlərinin regional iqtisadi birliyi, iş adamlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi ilə bağlı çox iş görülüb. Konkret olaraq Azərbaycan və Türkiyə iş adamları uzun müddətdir ki, bu istiqamətdə çox məhsuldar fəaliyyət göstərir. İstər Azərbaycanda, istərsə də Türkiyədə, indi sərhədlər genişlənir, Rusiyada hökumət və parlamentlə birgə böyükmiqyaslı tədbirlər planlaşdırılır. Bu o deməkdir ki, bu proseslərdə qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti də çox aktiv iştirak etməkdədir, belə ki, nəticələr göz qabağındadır.

Sadəcə olaraq biz dünyada qəbul olunmuş sosial partnyorluğun bir modelini yaratmalıyıq, qeyri-hökumət, parlament, hökumət, iş adamları və s. formalaşdırıb, bununla davam etməliyik. Mən vaxtınızı çox almaq istəmirəm, sonunda bir neçə sözle bildirmək istərdim ki, qeyd etdiyimiz kimi, biz bir-birimizin iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişafı, gedən prosesləri ilə bağlı məlumatlı olmalıyıq. İstərdim, bununla bağlı təklifimi irəli sürüm ki, türk dövlətlərinin iqtisadiyyatı ilə bağlı bir konfrans keçirilsin, sonra belə bir dərginin buraxılması yaxşı olardı və komissiyalar arasında bir güclü əməkdaşlıq aparılsın. Sözsüz ki, biz daimi olaraq türk dostlarımızla təmasda oluruq, lakin bunu daha da möhkəmləndirərək, iqtisadi tərəfdaşlığımızı və davamlı əməkdaşlığımızı artırmalıyıq.

Diqqətinizə görə sağ olun.

YERMENTAY SULTANMURAT

(Rusiya Federasiyası, Dünya Türkləri Assambleyasının Sədri)

İctimai inkişafın türk modeli

1. Türk Birliyinin əsas prinsipləri

Qloballaşma dövründə yalnız Türk Birliyinin qurulması halında bu günün və sabahın bütün tələblərinə cavab verə bilərlər. Beləliklə, bizim əlimizdən alınan birliyi yenidən təmin edə bilər, türk sivilizasiyasını yenidən canlandıraraq türklüyümüzə layiq rifah içərisində bir həyat sürə bilərik.

Bizim birliyimiz struktur, məqsəd və fəaliyyət baxımından əvvəllər qurulan birliklərə bənzəmir. Buna görə də, müasir dünya dəyərlərini nəzərə alaraq xalqımıza və dövlət rəsmilərinə ictimai inkişafın türk modelini hazırlayıb təqdim etməyimiz lazımdır. Bu növ fəaliyyətlərimizdən biri olaraq Dünya Türkləri Assambleyasının hazırladığı ictimai inkişafın türk modelini nəzərinizə çatdırırıq.

Bizə görə bu model Türk Birliyi türk dövlətlərinin təşəbbüsü ilə yaradılmalıdır. Gələcəkdə bu dövlətlər birliyə daxil olan ölkələri ictimai inkişafın türk modelinə

istiqamətləndirməlidir. Bu konsepsiyaya görə, Türk Birliyi məqsədinə çatmaq üçün struktur olaraq bütövlük təmin edilməli və effektiv fəaliyyət göstərilməlidir. Buna görə də, birlik eyni dünyagörüşünə, eyni dilə, eyni iqtisadi və siyasi inkişaf modelinə sahib olmalıdır.

Ümumi türk mənfəətləri fonunda biz aşağıdakı məqsədlərə çatmalıyıq:

1. Birliyə üzv və sayca az, ya da çox olan bütün xalq və cəmiyyətlər arasında bərabərliyin təmin edilməsi;
2. Çin istehsalçıları ilə rəqabətə dözümlü olmaq;

Birinci maddə həyata keçməzsə, birlik məğz olaraq bütövlüyün təmin olunmadığı, daxili toqquşmalar və disbalans olan bir quruma çevriləcəkdir. Belə ki, türk xalq və cəmiyyətləri bu gün "böyük qardaşın" olmasını istəmir. İkinci maddə həyata keçməməsi halında isə gələcəkdə xaosla nəticələnə biləcək bir iqtisadi böhran yaşana bilər.

Ötən günlərdə keçirilən Dünya Türkləri Assambleyasının toplantısında türk dünyası ideologiyasının əsas şərti kimi türk mənəviyyatının canlanması üçün ortaq türk dilinin formalaşdırılması və istifadəsi ilə bağlı qərar qəbul edilmişdir. Qeyd etdiyimiz bu iki əsas məsələnin həlli isə türk sivilizasiyasını canlandırmaqda və Türk Birliyinin bünövrəsini təşkil etməkdə əsas faktordur. Yəni, bu anda Türk Birliyinin formalaşdırılması üçün praktiki olaraq fəaliyyətlər başlamışdır.

Dünya Türkləri Assambleyası mərkəzləri ortaq türk dilini və mənəvi dəyərləri canlandırma fəaliyyətlərində bütün cəmiyyətlərin fikir və təkliflərini əsas tutur. Biz bu məsələyə maraq göstərən hamını birgə fəaliyyətə və əməkdaşlığa dəvət edirik. Bu mərkəzlərin sədrləri bugünkü qurultayda iştirak edirlər və komissiyaların işində iştirak edirlər.

Bu gün mənim vəzifəm isə ictimai inkişafda Türk modelindəki iqtisadi konsepsiyayı sizə təqdim etməkdir.

2. İqtisadiyyatda türk modeli

Bu gün türk dövlətləri iqtisadi inkişaf yolunda inamla irəliləməkdədirlər. Xüsusən də, Qazaxıstan nümunəsində olduğu kimi, xammal ixracatında iqtisadi inkişafın əsasını formalaşdırmağa çalışırlar.

Tarixi şərtlər biz türkləri Avropa sivilizasiyasının təsiri altına salmışdır. Dolaylı olaraq bu dəqiqə iqtisadiyyatda ən vacib rol kapitalizmin klassik modelinə görə formalaşmış müəssisələr oynayırlar. Bu müəssisələrdə işəgötürənlər daha çox gəlir əldə etmək istəyir, işçilər isə əməyi üçün daha çox maaş tələb edirlər. Müqaviləli işçilər isə bütün metodlara müraciət edərək daha çox gəlir əldə etməyə cəhd edir. Bu isə etibarlılığa səbəb olaraq istehsalatın istənilən səviyyədə olmasına mane olur.

Mənbələrin dəyərləndirilməməsi ilə birlikdə köhnə texnologiyalar və iş gücünün aşağı keyfiyyəti ilə dünya standartlarına çətinliklə çatır və lazım olan nöqtəyə çıxıb bilmir. Sermayenin həddindən artıq xərclənməsi maaş gəlirini aşağı salmaqdadır. Bu isə əhəlinin əksəriyyətinin həyat standartlarının aşağı düşməsinə səbəb olur. Yəni, üçüncü dünya şərtləri və standartları özünü qəbul etdirir.

Bu müəssisələr bu gün çətin vəziyyətdə həyatda qalmağa cəhd edərkən gələcəkdə sərmayənin sərbəst hərəkətində tamamilə iflas edə bilər. Ya da istehsalatı dayandırır. Çindən gələn ucuz idxala istiqamətlənər. Bu günün iqtisadi şərtlərində bu ümumi bir tendensiyaya çevrilmişdir. Təbii ki, bu idxal üçün də müəyyən miqyasda sərmayəyə ehtiyac duyulur. Əgər istehsalata istiqamətlənən iş yerləri azalsa, bu sərmayənin mənbəyi haradan və necə təmin ediləcəkdir? Yaxşı ki, indi heç olmasa, xammal mənbələri mövcuddur.

Bu vəziyyətdən yeganə çıxış yolu bazar iqtisadiyyatının iki faktorluluq modelidir. Bu isə müəssisələrin ən effektiv fəaliyyətinə çevrilmişdir. Həm də dünyanın yüzə yaxın dövlətində tətbiq edilir. Çin də inkişafını bu metoda borcudur.

Bu metodun ən xarakterik xüsusiyyəti isə iş sahibi ilə işçi arasında insan amilinin dayanmasıdır. Yəni, yuxarıda qeyd etdiyimiz işəgötürənin də, işçinin də istəkləri bir insanda birləşir və iqtisadi yüksəlişlə fərdin tələblərini qarşılaya bilər. Bu iki faktorun birləşməsindən meydana gələn metoda iki faktorlu baza iqtisadiyyatı modeli deyilir.

Beləliklə, iqtisadiyyatın iki faktorlu modeli bütün mənbələrin dəyərləndirilməsi nəticəsində rəqabətə dözümlü istehsalat və xidmət təmin edə və varlığını davam etdirməyə imkan verə bilər. Praktiki A.Ş (anonim şirkət), LTD (limited şirkət) kimi qurumlardan istifadə edilə bilər. Vaxtilə bu metoddan istifadə edərək biz mühüm nəticələr əldə etdik. Dünya təcrübəsini də nəzərə alaraq biz Qazaxıstanda tətbiq olunması üçün bu modeli və proqramı inkişaf etdirdik və lazım olan təsdiqi aldıq.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz istiqamətində Türk Birliyinə təqdim edəcəyimiz bir konsepsiya hazırlamışıq. Bizə görə, türk coğrafiyasında rəqabətə dözümlü başqa bir bazar iqtisadiyyatı modeli yoxdur. Eyni zamanda, biz digər istehsalat ocaqlarının formalaşmasını və inkişaf etməsini dəstəkləyirik. Bugünkü xammal sektorundakı rahatlığı Türk Birliyi iqtisadiyyatını rəqabətə dözümlü hala gətirməsinə vasitə olacaq keçid dövrü olaraq dəyərləndiririk. Bizə görə nəticədə türklərə məxsus iki faktorlu bazar iqtisadiyyatı modeli tətbiq edilməlidir. İqtisadiyyatın bu modeli ilə fəaliyyət göstərən müəssisələr çoxaldıqca türk demokratiyası həyata keçəcək.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

SƏTTAR SƏFƏROV

(Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru)

Çox hörmətli həmkarlarım! Əsaslarını xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin yaratdığı Azərbaycan iqtisadiyyatı son illər, sözün həqiqi mənasında, Yaponiyanın, Cənubi Koreyanın, Tayvanın, Sinqapurun, Malaziyanın vaxtilə keçirdikləri iqtisadi inkişafın bum dövrünü yaşayır.

Azərbaycanda ÜDM istehsalının artımı 2005-ci ildə 26,4 faiz, 2006-cı ildə 35 faiz olmuş, 2007-ci ildə 26 faiz, 2008-ci ilin 6 ayında 16 %-dən çox olmuşdur. ÜDM isteh-

salına sonrakı illərdə də sürətli inkişafın davam edəcəyi gözlənilir. 2010-cu ildə ÜDM istehsalının 2006-cı il səviyyəsini 2 dəfə üstələyəcəyi, adambaşına ÜDM istehsalının 5 min manatdan (2006-cı ildə o 2,6 min manat olmuşdur) artıq olacağı gözlənilir.

Uğurların səbəbini təkcə, neft amili ilə bağlamaq düzgün olmazdı. Neft sektorunda potensial imkanlar əvvəllər də var idi. Lakin Azərbaycanda belə yüksək inkişaf tempi heç vaxt mümkün olmamışdır.

Uğurlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin aktiv iqtisadi siyasət yeritməsinin, ölkədə sistemli islahatlar aparılmasının, işçilərin iqtisadi fəallığının və təşəbbüskarlığının yüksəldilməsinin, potensial ehtiyatların təsərrüfatçılıq dövrünə cəlb olunmasının nəticəsidir. Heç şübhəsiz, yüksək inkişaf tempinə nail olunmasında türk dünyası ölkələrinin iqtisadi əlaqələrinin sürətli inkişafı mühüm rol oynamışdır. Bu əlaqələrin dairəsi çox genişdir. O iqtisadi, siyasi, strateji, müdafiə, təhlükəsizlik, təsərrüfat, mədəni və s. sahələri əhatə edir.

Mən hesab etmirəm ki, türk dünyasını bir-birinə yaxınlaşdıran tək etnik - dil, din, adət-ənənə yaxınlığı təşkil edir. Əlbəttə, bunların rolu inkaredilməzdir. Məncə, türk dünyası birliyi integrasiyasının dərinləşməsinin təməlini onların hər birinin dinamik inkişafı, iqtisadi və milli təhlükəsizliyi, maddi marağı, onların xalqlarının rifahının yüksəldilməsi təşkil edir. Bu, həmçinin, Azərbaycana aiddir.

Azərbaycanın dövlət büdcəsinin gəlirləri 2003-cü ildə 1,2 milyard dollar olduğu halda, 2008-ci ildə 10,5 milyard dollardan artıq olacaqdır. Beş ildə büdcə gəlirlərinin 5 dəfə artımı dünyada analoqu olmayan hadisədir.

Unutmamalıyıq ki, əvvəllər olduğu kimi, son 5 ildə də neft sektoru sosial-iqtisadi inkişafın lokomotivi rolunu oynamışdır. Hazırda Dövlət Neft Fondundan transferlər də daxil olmaqla dövlət büdcəsi gəlirlərinin 60 faizə qədər bu amil hesabına formalaşır.

Neft daimi deyil. Neft hasilatının azalma meyilləri başlanmamış, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında onun yükünü öz üzərinə götürəcək sahələr müəyyən edilməlidir. Elə sahələr ki, onlar ölkənin uzunmüddətli dinamik inkişafını təmin etməyə və xalqın rifahını yüksəltməyə qadir olsun. Həmin sahələrin inkişafı üçün Dövlət proqramları, məqsədli proqramlar hazırlanmalı, onların reallaşdırılmasına maddi və maliyyə təminatı yaradılmalıdır.

Unutmamalıyıq ki, ulu öndərimizin neft strategiyasını müəyyən etdiyi vaxtdan 10 ilə keçəndən sonra ölkəyə ixrac neftindən külli məbləğdə vəsait daxil olması mümkün olmuşdur. Burada nə tələsmələrə, nə də ləngimələrə yol verilməməlidir.

Bütövlükdə türk dünyasına alternativ iqtisadi artım mənbələri müəyyən etmək, innovasiya istiqamətli struktur dəyişiklikləri aparmaq, xammala, enerjiyə qənaətə əsaslanan, elm tutumlu texnologiyalar, informasiya və kommunikasiya sistemləri tətbiq etmək, infrastruktur sahələrini modernləşdirmək, rəqabət qabiliyyətli, ixrac yönümlü istehsal sahələrinin inkişafına nail olmaq günün ən vacib vəzifəsinə çevrilmişdir.

Hər bir transformasiyaya yeni ideya, yeni konsepsiya, inkişaf ssenarisi xasdır. Avropa, Amerika, Cənubi-Asiya və Uzaq Şərq dövlətlərinin əksəriyyəti, elə MDB ölkələrinin bir çoxu 15-20 illik perspektivi əhatə edən iqtisadi inkişaf ssenariləri hazırlayırlar. Onlar

maliyyə sənaye qrupları, Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ), sərbəst ticarət zonaları (STZ), texnoparklar yaratmağa, "beyin məhsulları istehsalı" stimullaşdıran iqtisadi integrasiya sistemlərinə keçidə istiqamətlənmişlər.

Azərbaycan uzunmüddətli dinamik inkişafı, iqtisadiyyatın bir neçə sektorunun birlikdə və koordinasiya olunmuş fəaliyyəti ilə təmin etmək xəttini götürmüşdür. Bu büdcə gəlirlərinin diversifikasiyasına, onun bir faktordan asılılığını aradan qaldırmağa, "Holland sindromu" təhlükəsini istisna edən iqtisadiyyat yaratmağa xidmət edə bilər.

Regionların, qeyri-neft sektorunun, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sisteminin, nəqliyyat dəhlizlərinin, turizmin, istehsal və sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı prioritet vəzifəyə çevrildiyi şəraitdə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının aktuallığı daha da artır.

Dünyanın 120 ölkəsində 3 mindən çox Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ) yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2007-ci ilin martında "Xüsusi İqtisadi Zonaların yaradılması haqqında" Fərman vermiş və müvafiq qanun layihəsini hazırlamaq haqqında tapşırıq vermişdir.

Xüsusi iqtisadi zonaların olduqca müxtəlif formaları, tipləri mövcuddur. Hamısı yüksək infrastruktur, əhəmiyyətli dərəcədə vergi, gömrük dərəcələrinin verildiyi, iqtisadiyyatın liberallaşmasının, servis xidmətlərinin yüksək səviyyəsi, rezident və qeyri-rezident iş adamlarına güzəştli şəraitin yaradıldığı məhdud zonadır.

Ölkənin milli gömrük sərhədlərindən fərqlənən, xüsusi gömrük qaydaları və vergi dərəcələri tətbiq olunan, özünəməxsus iqtisadi idarəçilik rejimi və üsullarına əsaslanan əlahiddə zonalarında XİZ-lar yaradılır. Orada gömrük prosedurları informasiya-statistik məqsədlər, ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin təmin etdiyi dərəcədə aparılır.

Fikrimizcə, sərbəst ticarət zonası, sərbəst iqtisadi zona adlandırılan iqtisadi integrasiya formalarının əsasını xüsusi iqtisadi zonalar təşkil edir. Adlarında fərqlər olsa da, onların mahiyyətini xüsusi iqtisadi qaydalar, rejimlər, iqtisadi integrasiyaya və inkişafa ən əlverişli şərait yaradan idarəçilik üsulları təşkil edir.

Bir sıra ölkələrdə XİZ dörd formada: ticarət, xidmət, istehsal, ən yeni sənaye-texnoloji sistemlər formasında yaradılır.

XİZ ilk öncə sərbəst ticarət zonası kimi fəaliyyətə başlayır. Belə zonalar 17 əsrdə xarici ticarəti stimullaşdırmaq üçün yaradılmışdır. Ticarət üzrə ixtisaslaşan zonalar ən çox sərhəd bölgələrində yaradılır. Bu bölgələrdə yaşayanların sadələşmiş prosedur qaydaları ilə gediş və gəlişinin təşkil edildiyi, ixrac potensialının maksimum genişlənməsinə şərait yaradıldığı, iştirakçı dövlətlər arasında vergi və gömrük rüsumları tətbiq edilməyən, beynəlxalq integrasiya formalarına əsaslanır. Onlar reallaşma proseslərinin, əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsi hesabına iştirakçı dövlətlərə külli gəlir gətirirlər.

Xidmət formasında yaradılan iqtisadi zonalarda gəlirin mənbəyi göstərilən xidmətlərə görə ödənişlər təşkil edirlər. Orada malların gətirilməsi və aparılmasına gömrük rüsumları tutulmur. Limana daxil olmaq, ambarlardan istifadə etmək, mağazalar icarəyə götürmək, digər infrastruktur xidmətlərindən istifadə müqabilində ödənişlər ölkəyə külli miqdarda gəlir gətirir.

İstehsal üzrə XİZ yerli xammal əsasında işləyən, rəqabət qabiliyyətli, ixrac yönümlü məhsullar istehsalı və emalına əsaslanır. Bu xüsusilə kəndtəsərrüfatı sahələrinin, aqrar sektorun aparıcı rol oynadığı regionlarda yaradılır.

Sənaye üzrə yaradılmış XİZ yeni texniki və texnoloji sistemlərin sınaqdan keçirildiyi, məhsuldarlığın yüksəlməsinə güclü təsir göstərdiyi təcrübədə sübut olunanları ölkənin digər regionlarında tətbiq olunurlar. Bu tip XİZ-da, texnoparklarda yeni texnika, texnoloji sistemlər və ən yeni idarəçilik üsulları sınaqdan keçirilir. Onlar istehsalı, investisiya qoyuluşlarını stimullaşdıran, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsinə xidmət edən "inkubator" rolunu oynayır. Çin Xalq Respublikasında, Pekində, Şencendə, Çentuda və s. belə XİZ-lar geniş yayılmışdır.

Çində ÜDM-in artım tempi 9 faiz təşkil etdiyi halda, bu zonalarda o 20-25 faiz təşkil edir. Burada müxtəlif ölkələrin, o cümlədən onların iş adamlarının birgə istehsal sahələrinin yaradılması, ixrac yönümlü zonalar, texnoparklar da vardır. Şanxayın Pudun rayonunda ixrac yönümlü məhsullar istehsalı ilə məşğul olan XİZ müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərir.

Dünya ölkələrində ayrı-ayrı regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ) yaradılmasından bir vasitə, bir alət kimi geniş istifadə olunur.

Dünyanın əksər dövlətləri belə zonaların müxtəlif tiplərini yaratmışlar. İslandiya, Lixtenşteyn, Norveç, İsveçin 1960-cı ildə yaratdıqları Avropa sərbəst ticarət assosiasiyası, 1967-ci ildə Cakartada (İndoneziya) yaradılmış Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin (ASEAN), Litva, Latviya, Estoniyanın 1993-cü ildə yaratdıqları Baltik sərbəst ticarət zonası və s. misal göstərmək olar.

Azərbaycanın xüsusi iqtisadi zonalar yaradılmış ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməsi məqsədəuyğun olardı. Azərbaycan mentaliteti üçün Türkiyənin, digər türkdilli ölkələrin təcrübəsini öyrənmək daha vacib olardı.

Türkiyədə sərbəst ticarət zonası haqqında qanun 1985-ci ildə qəbul olunmuşdur. 1987-ci ildə Türkiyədə ilk XİZ Antalyada yaradılmışdır. 1990-cı ildə Egey, İzmir, İstanbul (Atatürk hava limanı rayonunda), 1992-ci ildə Trabzonda, 1993-cü ildə Adanada, 1994-1995-ci ildə Ərzurumda və Mərdində və s. XİZ yaradılmışdır. Hazırda Türkiyədə 20-dən çox XİZ fəaliyyət göstərir.

Bu zonalarda xüsusi qaydalara əməl olunması təmin olunur. XİZ-da tətillər etmək qadağandır, infrastruktur dünya standartları səviyyəsindədir, bürokratik əngəllər aradan qaldırılmışdır. Orada iqtisadiyyatın liberallaşma səviyyəsi daha yüksəkdir. Ölkənin başqa regionlarında təbii inhisar subyektlərinə, enerji daşıyıcılarına qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi XİZ-da tətbiq olunmur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif formaları: istehsal, qablaşdırma, saxlama, ticarət, bank işi bu zonalarda stimullaşdırılır. XİZ güzəştli şərtlərlə icarəyə vermək üçün zəruri infrastruktur, ofislərə, emalatxanalara, ambarlara malik olur. Orada sahibkarlıq fəaliyyətinə güzəştli şərtlərlə fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaradılır.

Xüsusi İqtisadi Zonalar ən yeni texnikanın, texnoloji sistemlərin tətbiq olunduğu

sahələrin, emal sənayesinin inkişafı üçün yaradılır. Yeni növ məhsul verən, XİZ yaradılma tipləri müxtəlif olur:

- sənaye-istehsalı və tətbiq texnikası yaratmaq üçün nəzərdə tutulan XİZ-lar təqribən 10 kvadrat kilometrlik təmiz ərazidə yaradılır;

- XİZ yaradanlar konkursla seçilir və ən azı 10 milyon avro investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulur;

- XİZ-da istənilən dönerli valyutadan istifadə oluna bilər, orada vergi və gömrük güzəştləri nəzərdə tutulur;

- investor öz mənfəətini qabaqcadan razılaşdırmadan istədiyi vaxt, istədiyi ölkəyə köçürə, sosial sahələrə reinvestisiyaya yönəldə bilər;

- XİZ-da infrastruktur səviyyəsi beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır;

- həm investisiya qoyuluşlarında, həm də istehsal və reallaşdırma proseslərində bürokratik əngəllər olmamalıdır;

- sadələşdirilmiş qeydiyyat prosedurları, zonada fəaliyyət göstərən xarici investorlara 5 il mənfəət vergisi kanikulu verilməsindən geniş istifadə olunur;

- qiymətlər tamam liberallaşdırılmalıdır, təbii inhisar subyektlərinə də (enerji daşıyıcılarına da) qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi tətbiq olunmamalıdır;

- XİZ ölkə ərazisinin milli gömrük sahəsinə aid olmayan, xüsusi gömrük prosedurları, vergi qaydaları və dərəcələri tətbiq olunan hissəsidir;

- XİZ ölkənin digər ərazilərinə nisbətən milli iqtisadiyyatın ən çox stimullaşdırılan sahəsidir;

- XİZ vergi dərəcələrinin səviyyəsi ili deyil, vergi bazasının genişliyi, vergi ödəyicilərinin sayının artımı, yığım əmsalının yüksək olması hesabına yüksək gəlir götürürlər;

- XİZ-da lisenziya aldıqdan sonra fəaliyyət göstərmək olar. Lisenziya üçün rüsum ödənilir. XİZ-da fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslər malik olduqları bütün əmlakın dəyərinin 0,5 faizi məbləğində vergi ödəməlidirlər. Bu vəsaitlər hesabına Türkiyə Mərkəzi Bankında xüsusi fond yaradılır və o bu zonanın inkişafı üçün istifadə edilir.

Kiota konvensiyasına əsasən dövlətin ərazisinin bir hissəsi olan sərbəst zonaya gətirilən bütün əmətəələr ölkənin gömrük ərazisinə aid olmayan və adi gömrük nəzarəti aparılmayan, vergiyə cəlb olunmayan sahəsidir.

Onlar elm tutumlu məhsullar (mikroelektronika, informatika, biotexnologiya və s.). xarakterinə görə XİZ dövlət, xüsusi və birgə mülkiyyətə aid ola bilər.

XİZ-lar əlahiddə ərazisi olan və müəyyən növ fəaliyyət sahələrinə güzəştlərin aid edildiyi zonadır. XİZ həm inkişaf etmiş ölkələrdə, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaradıla bilər.

Türkiyədəki XİZ yerli şəraitə uyğun olaraq ixtisaslaşmışlar. Atatürk aeroportunda hazır paltarların və yüksək texnoloji elektrik avadanlıqlarının, Adanada ağır sənaye

məhsulları satışı üzrə ixtisaslaşdığı halda, Antalya XİZ-da kənd təsərrüfatı məhsulları emalı, aqrarsənaye məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşmışlar.

XİZ-ların idarə olunması Türkiyə Baş Nazir Aparatı Xarici işlər üzrə katiblik tərəfindən idarə olunur. Bu katiblik XİZ-da fəaliyyət göstərmək istəyən hüquqi və fiziki şəxslərə lisenziya verilməsi ilə də məşğul olur.

Azərbaycanda XİZ yaradılmasında Türkiyənin, Qazaxıstanın, Özbəkistanın və s. təcrübəsindən istifadə edilməsi səmərəli olardı.

AĞASƏLİM ƏLƏSGƏROV

(AMEA-nın müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor)

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının türkdilli ölkələrlə iqtisadi ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti və gələcək inkişaf istiqamətləri

Məlum olduğu kimi, ictimai əmək bölgüsü dünya təsərrüfat sistemini yaradır. Ölkələr bu sistemə qoşulmaq və ictimai əmək bölgüsünün tələblərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərərək inkişaf etməyə daima çalışırlar.

Sovet hakimiyyəti dövründə digər respublikalar kimi, Azərbaycan da dünya dövlətləri ilə bilavasitə müstəqil xarici-iqtisadi əlaqələr prosesində iştirak etməyə dəfələrlə səy göstərmişdi. Lakin mərkəzləşdirilmiş planlaşma sisteminin hökm sürdüyü sosialist təsərrüfatçılığında bu mümkün olmamışdı. XX əsrin 80-ci illərinin sonunadək ölkəmiz keçmiş Sovetlər İttifaqında respublikamıza iqtisadi baxımdan əlverişli olmayan mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma sistemi tərəfindən təsdiq edilmiş proqram və layihələrin həyata keçirilməsinə xidmət edən istiqamətlərdə ixtisaslaşdırılmışdı.

Ölkəmizin iqtisadiyyatının formalaşması, inkişafı və ictimai əmək bölgüsündə ixtisaslaşması əsasən bütünlükdə SSRİ-nin, o cümlədən bir sıra İttifaq respublikalarının iqtisadiyyatının geriliyinin aradan qaldırılmasına, onların inkişaf səviyyələrinin tarazlaşmasına və beynəlxalq aləmdə nüfuzlarının yüksəldilməsinə xidmət edirdi. Belə bir vəziyyətdə vətənimiz müstəqil olaraq dünya bazarına çıxmaq imkanına malik olmadığı üçün iqtisadiyyatın bu vacib sahəsində xarici iqtisadi əlaqələr üzrə zəruri təcrübə toplaya bilməmiş və öz daxili potensialına münasib yerini dünya bazarında müəyyənləşdirməkdən məhrum olmuşdu.

Sovet İttifaqı çökdükdən və respublikamız suverenlik əldə etdikdən sonra ölkəmizə müstəqil olaraq xarici-iqtisadi əlaqələrdə iştirak etmək üçün zəruri siyasi iqtisadi zəmin, şərait yarandı. Respublikamız bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməklə yanaşı, beynəlxalq əmək bölgüsündə özünə əlverişli imkan yaratmaq kimi mürəkkəb bir problemlə üzləşdi. İlk növbədə vətənimiz müvafiq iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, iqtisadiyyatın quruluşunun təkmilləşdirilməsi, istehsalın tələb və təklif əsasında ixtisaslaşdırılması, xarici iqtisadi əlaqələrin infrastrukturunun formalaşması və s. kimi

köklü və vacib tədbirlərin həyata keçirilməsi əsasında beynəlxalq əmək bölgüsündə və dünya təsərrüfat sistemində özünə əlverişli yer tutmağa başladı. Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin tərkib hissəsi kimi mövcud olduğu dövrdə dünya iqtisadiyyatında baş vermiş keyfiyyət dəyişikliklərindən demək olar ki, istifadə edə bilməmişdi. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra bütün bu və ya digər müvafiq çətinlikləri aradan qaldırmaqla yanaşı yenidən müstəqilliyə çıxmış Azərbaycan xarici dövlətlərlə və həmçinin, keçmiş İttifaq respublikaları ilə prinsip etibarilə yeni, daha əlverişli və mükəmməl iqtisadi əlaqələr yaratmağa başladı. Lakin bu prosesin həyata keçirilməsində bilavasitə Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, ictimai-siyasi sabitliyin vaxtaşırı pozulması, ölkədə rəhbərliyin tez-tez dəyişilməsi, 90-cı illərin əvvəllərində, etibarən iqtisadiyyatın əksər sahələrində istehsalın tənəzzülü və bu prosesin getdikcə çətinləşməsi ilə üzləşdi.

Ölkədə acınacaqlı və yaranmış gərgin vəziyyəti öndərimiz Heydər Əliyev əsaslı xarakterizə etmişdi. O, 2001-ci il yeni əsr və 3-cü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində demişdi: “1991-1994-cü illərdə ölkədə istehsal müəssisələrinin böyük əksəriyyəti dayanmış və öz gücünün 15-20 faizi səviyyəsində işləmişdi, həmin illərdə sənayedə illik geriləmə 20-24 faizə, kənd təsərrüfatında 15-20 faizə, kapital qoyuluşunda 40 faizə çatmışdır”¹.

Yuxarıda göstərilən illərdə yeni yaranmış Müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı köklü sürətdə dağılmışdı. Mərkəz vasitəsilə mövcud olan xarici-iqtisadi əlaqələrin miqyası, həcmi və quruluşu qeyri-kafi idi. Məlum olduğu kimi, xoşbəxtlikdən ölkəmizin əlverişli coğrafi, siyasi vəziyyəti, onun təbii sərvətləri, uzun illər ərzində yaranmış əsas kapitalı (fondları), bütünlükdə güclü sosial-iqtisadi, elmi-texniki və yüksək ixtisaslı zəngin kadr potensialı respublikamızın tənəzzüldən çıxarılması, dünya integrasiyasına qoşulmasına imkan verdi. Öz növbəsində isə mühüm radikal tədbirləri həyata keçirməklə yanaşı, iqtisadiyyat sahəsində islahatların aparılması zəruri idi.

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidi və tələbi ilə öndərimiz Heydər Əliyev hakimiyyətə gətirildi, respublikamızın həyatında yeni dövr başlandı.

1994-1995-ci illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə ictimai-siyasi sabitlik təmin edilməklə bir sıra təxirəsalınmaz vacib sosial-iqtisadi problemlərin, o cümlədən, xarici-iqtisadi əlaqələrin həlli istiqamətində təxirəsalınmaz mükəmməl kompleks iş aparıldı. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçmək məqsədilə islahatların həyata keçirilməsinin elmi əsaslandırılmış kursu müəyyənləşdirildi. Ardıcıl, dinamik və elmi əsaslandırılmış məqsədyönlü islahatlar proqramı işlənərək müvəffəqiyyətlə həyata keçirildi. Bu tədbirlərdən biri də ölkənin xarici-iqtisadi fəaliyyətinin müvafiq tədbirlərə uyğun yaradılması və inkişaf etdirilməsinin təmin olunmasından ibarət idi.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr prosesində fəal və uğurla iştirak edir. Məlum olduğu kimi, ölkəmiz xarici-iqtisadi əlaqələri idxal-ixrac, investisiya qoyuluşu, elmi-texniki əməkdaşlıq, birgə və birbaşa müəssisələrin təşkili və fəaliyyəti, iş qüvvəsinin miqrasiyası, istehsalın beynəlxalq koope-

¹ “Dirçəliş” jurnalı, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu. Bakı. 2001, 1-2 saylı, səh. 37.

rasiyası, valyuta-maliyyə əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi, turizm, azad-ticarət zonalarının yaradılması və bu mürəkkəb prosesləri dövlət tənzimləyərək həyata keçirir.

Dünya iqtisadiyyatında gedən və 3-cü minillikdə daha da güclənərək arealı genişlənən globallaşma prosesi xarici-iqtisadi əlaqələr sistemini də əhatə etmişdir. Bu nəhəng obyektiv prosesin tələblərini xarici-iqtisadi əlaqələrdə, o cümlədən, ilk növbədə onun aparıcı sahəsi olan əmtəə dövriyyəsində nəzərə almaq, idxal-ixrac əməliyyatlarını köklü olaraq səmərəli qurmağı zəruri edir.

Respublikanın dünyada xarici-iqtisadi əlaqələr sistemində miqyası ilbəlil genişlənir və burada xarici ticarət forması aparıcı rol oynayır. Belə ki, 1993-cü ilə nisbətən 2006-cı ildə, yəni, keçən dövr ərzində bütünlükdə əmtəə dövriyyəsi 7,57 dəfə, o cümlədən, idxal 7,36, ixrac isə 7,76 dəfə artmışdır. İxracın artım sürəti idxalı üstələmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev 15 iyun 1993-cü il tarixdə Milli Məclisin iclasında xarici siyasət sahəsində görülməli işlərin istiqamətlərini müəyyənləşdirərək bildirmişdi: “Azərbaycan Respublikası demokratik dövlət kimi bütün dövlətlərlə bərabərhüquqlu münasibətlər yaratmalıdır. Hansı dövlətin daxili quruluşu, daxili siyasəti hansı istiqamətdə getməsindən asılı olmayaraq, biz normal münasibətlər yaratmalıyıq. Birinci növbədə, bizim yaxın qonşularımızla lazımi mədəni, iqtisadi dövlət münasibətləri yaradılmalıdır”. Bu baxımdan, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə olan əlaqələr, şübhəsiz ki, respublikanın əhalisi tərəfindən yüksək bəyənilir. Çıxışın məzmunundan da göründüyü kimi, Ümummilli liderimiz rəhbərliyə gəldiyi ilk gündən Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qonşuluq əlaqələrinin yaradılmasını, onların yaxşılaşdırılmasını və inkişaf etdirilməsini ön plana çəkmiş, yüzilliklərlə yaxın olduğumuz bu dövlətlə əlaqələri inkişaf etdirməyə çağırmışdır. Azərbaycan Respublikasının yaxın və böyük qonşusu Türkiyə ilə əlaqələrin tarixi çox qədimdir.

Təməli 1920-ci ilin əvvəllərində qoyulmuş yeni tipli münasibətlərin genişləndirilməsində qurtuluş savaşı aparan inqilabi Türkiyə ilə gənc Azərbaycan Respublikasının dost, diplomatik, siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri Azərbaycan Respublikasının Türkiyədəki ilk səlahiyyətli nümayəndəsi İbrahim Əbilovun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Təkcə Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq əlaqələri deyil, bütövlükdə Zaqafqaziya respublikaları ilə Türkiyənin mehriban qonşuluq münasibətlərinin qurulması, qarşılıqlı surətdə faydalı ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi kimi olduqca mühüm və məsuliyyətli missiyanın Azərbaycanın diplomatiyasına həvalə edilməsi təsadüfi olmayıb son dərəcə düzgün və məntiqi addım idi. Cənubi Qafqaz respublikaları ilə Türkiyənin 1920-ci ildə sıfır səviyyəsinə enmiş ticarət əlaqələri yenidən canlandırılmışdı, həm də Türkiyədən bu regiona ixrac daha sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır.

Sovet-Türkiyə münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində xüsusi yeri olan Azərbaycan faktoru Türkiyənin Şərqdəki siyasi maraqları baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Məsələnin bu aspekti Mustafa Kamal Paşa tərəfindən açıqlanmışdır. Ankarada Azərbaycan Səfirliyinin binası üzərində Azərbaycan SSR bayrağının ucaldılması mərasimində söylədiyi parlaq nitqində Mustafa Kamal Paşa demişdir: “Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mövcud qardaşlıq, onun doğurduğu səmimi münasibətlərlə yanaşı, Azərbaycanın digər dostlarımızla təmas nöqtəsində olması qiymətli və əhəmiyyətlidir. Coğrafi vəziyyəti göz önündə tutulduqda, Azərbaycanın, həqiqətən də Asiyadakı qardaş

dövlət və millətlər üçün bir təmas və görüş yeri olduğu görünür, Azərbaycanın bu mövqeyi onun xüsusi missiyasının əhəmiyyətini yüksəldir.

Azərbaycanın Türkiyədəki o zamankı səfiri İbrahim Əbilovun türk sənayeçiləri və iş adamları ilə görüş və söhbətlər əsasında Türkiyə tərəfinin Azərbaycanla iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğu aşkar edilmişdi. Bütün bunlara əsaslanaraq, onun söyləri nəticəsində Qars, Samsun, Trabzonda Azərbaycan Konsulluqları yaradılmışdı. Bir qədər sonra bu şəhərlərlə yanaşı, İstanbul da daxil edilməklə "Azneft Sindikat"ın büroları açılmış, o zaman döyüşən Türkiyəyə ağ neft, benzin və digər zəruri materiallar göndərilmişdi. İ.Əbilov dəfələrlə Azərbaycan hökuməti qarşısında öz istiqlalıyyəti uğrunda yadelli işğalçılara qarşı mübarizə aparan türk xalqının hərtərəfli qardaşlıq yardımını göstərməsi haqda məsələ qaldırmışdı. Səfirin fəaliyyəti zamanı Zaqafqaziya-Türkiyə sərhəddinin dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı mübahisələr öz həllini tapmışdı.

İ.Əbilov Atatürkün dəvəti ilə 1923-cü il İzmir iqtisad konfransında iştirak və çıxış edərək Türkiyənin milli maraqlarının rəhbər tutan siyasətini dəstəkləmişdi. İ.Əbilovun Türkiyədə olduqca səmərəli keçən missiyası Azərbaycan-Türkiyə dostluq, mehriban qonşuluq tarixinə bir səhifə kimi daxil olmuşdu. Xalqlarımızı bir-birinə kökü tarixin dərinliklərinə gedən siyasi, iqtisadi, mədəni, dini, dili və mənəvi əlaqələr bağlayır. Mühüm coğrafi bölgədə yerləşməyimiz, tarixi bağlılığımız və mehriban qonşuluğumuz Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişafı üçün zəmin yaradır. Elə buna görə də, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xarici siyasətində ölkələrimiz arasında ikitərəfli münasibətlərin inkişafı çox əhəmiyyətli yer tutur və əsas istiqamətlərdən birini təşkil edir. Bu baxımdan cənab İlham Əliyevin Türkiyəyə, İrana və digər ölkələrə səfərləri zamanı apardığı danışıqlar və əldə olunan nəticələr çox əhəmiyyətlidir.

Türkiyə ilə münasibətlərdəki yüksək səmərəli dəyişikliklər nəinki ölkəmiz, eləcə də türkdilli xalqar, həm də ümumtürk birliyinin möhkəmlənməsi üçün xüsusilə zəruridir.

Məlum olduğu kimi, noyabr ayının 6-da Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül və xanımı, qardaş ölkənin geniş nümayəndə heyətinin üzvləri Azərbaycan Respublikasına gəldilər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Prezidenti Abdullah Gülün geniş tərkibdə görüşündən sonra Azərbaycan-Türkiyə sənədlərinin imzalanması mərasimi oldu. Prezidentlər strateji tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyannaməni imzaladılar. Bununla yanaşı, "Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi və Türkiyə Respublikası Qadın və Ailə məsələləri üzrə Dövlət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq haqqında" Memorandum, "Azərbaycan Respublikası hökuməti və Türkiyə Respublikası hökuməti arasında gənclərlə iş və idman sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş imzalanmışdır. "Azərbaycan Respublikası hökuməti və Türkiyə Respublikası hökuməti arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında" Saziş və "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında uzunmüddətli ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planı"nı da iki ölkə arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə xidmət edən mühüm sənədlərin sırasına daxildir.

Dövlət başçılarının birgə mətbuat konfransında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bəyanatında bildirmişdir ki, "Biz istəyirik ki, Azərbaycan-Türkiyə

dostluğu, qardaşlığı bundan sonra da inkişaf etsin, xalqlarımız üçün yeni imkanlar açsın. Həm iqtisadi sahədə, həm də mədəni sahədə – bütün sahələrdə bizim aramızda olan əlaqələr güclənsin, xalqlarımız bir-birinə daha yaxın olsun".

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra Türkiyə və türkdilli ölkələrlə (Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızistan, Qazağıstan) xarici-iqtisadi əlaqələr sahəsində əməkdaşlıq edir. Ölkəmizin türkdilli dövlətlərlə xarici-iqtisadi əlaqələrində ticarət (idxal-ixrac) əməliyyatları aparıcıdır. Digər sahələrin genişləndirilərk inkişaf etdirilməsi istiqamətində ehtiyat mənbələri mövcuddur. Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra xarici-iqtisadi əlaqələrin dirçəlməsi və sürətlə inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirərək bu vacib sahə ilə gündəlik intensiv məşğul olurdu. Görülən sanballı və təxirəsalınmaz tədbirlərin nəticəsində bazar münasibətlərinin sürətlə inkişafına və müstəqil Azərbaycanın ümumdünya təsərrüfat sisteminə qoşulmasına zəruri şərait yarandı. Respublikanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Türkiyə və türkdilli dövlətlərlə iqtisadi əlaqələr ön plandadır. Heç təsadüfi deyildir ki, qısa bir vaxtda xarici-iqtisadi əlaqələr sahəsində irəliləmələr və sürətli inkişafa ölkəmiz nail oldu. Bu barədə aşağıdakı cədvəlin materiallarının nəzərdən keçirilməsi maraqlıdır. (Cədvəl 1.)

Cədvəlin materiallarından göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Respublikası ilə ticarət əlaqələri 1995-ci ilə nisbətən 2006-cı ildə 4,6 dəfə, o cümlədən idxal 2,7, ixrac isə 14 dəfə artmışdır. Türkdilli dövlətlərlə əmtəə dövriyyəsi 6,7 dəfə, o cümlədən idxal 4,1, ixrac isə 6,8 dəfə artmışdır. Müvafiq olaraq bu artım bütünlükdə Orta Asiya respublikaları üzrə yuxarıda göstərilən dövr ərzində 2,9-38,4 dəfə, idxal üzrə 2,6-26,5 dəfə və ixrac isə 1,7-39,6 dəfə arasında dəyişmişdi. Aparılan təhlil bütünlükdə Türkiyə və türkdilli Orta Asiya respublikalarında əmtəə dövriyyəsinin artırılması üçün imkanların olduğunu da təsdiq edir.

Tədqiq edilən illər ərzində (1995-2006) mal dövriyyəsinin strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. İxracın idxalı üstələməsi qanunauyğun hal kimi respublikada 2006-cı ildə də dinamik inkişaf etməkdədir. İş burasındadır ki, ölkədə idxal edilən məhsulların daxili istehsalının artması və neft sənayesinin məhsullarının digər ölkələrə ixracının əvvəlki illərə nisbətən çoxalması göstərilən prosesin dəyişilməsinə səbəb olmuşdu.

1994-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə bütünlükdə və o cümlədən, Türkiyə və türkdilli Orta Asiya dövlətləri ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının dinamikasını aşağıdakı cədvəllərin materiallarından görmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Türkiyə və türkdilli ölkələrlə 1995-2006-cı illərdə idxal-ixrac sahəsində dəyişikliklər və irəliləmələr baş vermişdir. Belə ki, Türkiyə ilə idxal və ixracın cəmi müqayisə edilən dövrdə 4,6 dəfə, o cümlədən, idxal 2,7 dəfə, ixrac isə 14,6 dəfə artmışdı. Türkdilli ölkələrlə 1995-ci ilə nisbətən 2006-cı ildə əmtəə dövriyyəsi 6,7 dəfə, o cümlədən idxal 4,1 dəfə, ixrac isə 6,8 dəfə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrdə idxalın artması heç də tam əlverişli olmayıb. Statistik materialların təhlili göstərir ki, 1995-ci ildə ölkəmiz Türkiyədən 317 adda və 2006-cı ildə isə 2106 adda müxtəlif məhsullar idxal etmişdir.

Cədvəl 1. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Türkiyə və Orta Asiya Respublikaları ilə idxal-ixrac əməliyyatları

	1995-ci ildə-idxal-ixracın cəmi	O cümlədən		2006-cı ildə idxal-ixracın cəmi	O cümlədən		1995-ci ilə nisbətən 2006 il-də artım %-lə	O cümlədən	
		idxal	ixrac		idxal	ixrac		idxal	ixrac
Azərbaycan	1304856,5	667657,2	637199,2	10248500	4263500	5265000	7,8 dəfə	6,9 dəfə	8,8 dəfə
Türkiyə	166955,96	140510,20	26444,76	733185,0	385040,2	388144,8	4,6 dəfə	2,7 dəfə	14,6 dəfə
Orta Asiya respublikaları	116589,57	78591,32	37997,25	784474,83	324504,53	2599771,3	6,7 dəfə	4,1 dəfə	6,8 dəfə
O cümlədən Özbəkistan	11652,83	7706,38	3946,45	34334,71	27476,61	6558,10	2,9 dəfə	3,6 dəfə	1,7 dəfə
Qazaxıstan	34303,80	17554,31	16749,49	232914,30	127256,70	105658,60	6,8 dəfə	7,2 dəfə	6,3 dəfə
Qırğızıstan	2563,28	1778,81	774,42	7507,02	474,62	7032,40	2,9 dəfə	26,50%	9,1 dəfə
Tacikistan	3417,31	112,28	3305,03	131187,70	289,40	130897,30	38,4 dəfə	2,6 dəfə	39,6 dəfə
Türkmenistan	64651,35	51429,54	13221,80	378532,10	369007,20	3524,90	5,8 dəfə	7,2 dəfə	72%

İdxal edilən məhsulların ancaq az bir hissəsini maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, müxtəlif aparatlar, optik, fotoqrafik avadanlıq, ölçü, nəzarət, tibb alət və aparatları, quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri qrupuna daxil olan nəqliyyat malları təşkil etmişdir. Xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi ki, digər idxal etdiyimiz məhsulların böyük bir hissəsini ölkəmizin daxilində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə istehsal etmək olardı. Məqsəd idxalın artırılmasını onun tərkibində maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, optik, fotoqrafik, ölçü, nəzarət, tibb alətləri və aparatlarının hesabına təmin etməkdən ibarətdir.

İxracı gəldikə isə burada mineral məhsulların mütləq və nisbi çəkisi qanunauyğun olaraq artmışdır. İxracın daim inkişaf etdirilməsi ilə onun tərkibində son hazır məhsulların payının yüksəldilməsi üçün iqtisadi tədbirlərin əsas götürülməsi diqqət mərkəzində olmalıdır. Ölkəmizdə plastik kütlə (plastmas), kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar, az qiymətli metallar və onlardan alınan məhsullar, emal olunmuş gön, aşılınmış dəri, xəz və məmulatlar hesabına ixracın artırılması hələlik daha səmərəli olardı. Bütünlükdə 1995-2006-cı illərdə Türkiyə Respublikası ilə iqtisadi əlaqələrdə idxal və ixracın artması prosesi kafi olmuşdur. (Cədvəl 2.)

Azərbaycanın türkdilli Orta Asiya ölkələri ilə də xarici-iqtisadi əlaqələr sahəsində idxal-ixrac əməliyyatlarında irəliləmələr olmuşdur. 2006-cı ildə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əmtəə dövriyyəsinin 7,6 faizi, idxalın 7,04 faizi və ixracın 4,6 faizi Orta Asiya respublikalarının payına düşmüşdür. Türkiyə və Azərbaycanın əmtəə dövriyyəsi və onun strukturunda mövcud olan vəziyyət əsasən Orta Asiya respublikalarına da xasdır. Bu respublikalarda da idxalın və ixracın quruluşunun səmərələşdirilməsinə böyük ehtiyac duyulur. (Cədvəl 3.)

Azərbaycan Respublikasına Türkiyə və türkdilli ölkələr tərəfindən investisiya qoyuluşu neft-qaz sənayesi sahələri ilə yanaşı, ölkəmizin digər iqtisadi sahələrinin inkişafının təmin edilməsinə yönəldilməsi məqsədəuyğundur. Tədqiq edilən ölkələrdə beynəlxalq turizmin inkişaf etdirilməsi sahəsində irəliləmələrə baxmayaraq, bu vacib sahənin maddi-texniki bazası və kadr potensialının dünya standartlarına uyğun olaraq təmin edilməsinə də böyük ehtiyac vardır.

Bu deyilənlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasına Türkiyə və türkdilli ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin səmərəli yüksəldilməsi problemini həll etmək üçün ölkəmizin açıq iqtisadiyyatının yüksək səmərəli modeli işlənməli; respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edilməli; ixracat inkişaf etdirilməli, onun quruluşu və bazası möhkəmləndirilməli; idxalın strukturu tələbə uyğun olaraq təkmilləşdirilməli; manatın dövrəliliyinin təmin edilməsi zəruriliyi ön plana keçirilməli; xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti iqtisadi baxımdan optimal dəyişikliklərə uğramalı; xarici ölkələrlə əlaqələrimizi səmərəli qurmaqla yanaşı, bu vacib prosesin uzunmüddətli xarakterə malik olması təmin edilməlidir.

Cədvəl 2. 1995-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının dinamikası və struktur dəyişikliklərinin xarakteristikası (min dollarla)

	1995					2006				
	cəmi	o cümlədən				cəmi	o cümlədən			
		idxal		ixrac			idxal		ixrac	
		Min dollar	Cəminə nisbət %	Min dollar	Cəminə nisbət %		Min dollar	Cəminə nisbət %	Min dollar	Cəminə nisbət %
Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	10101,31	9917,25	7,1	184,06	0,7	6860,34	6752,64	1,7	107,7	-
Bitki mənşəli məhsullar	10950,08	10555,7	7,5	394,38	1,5	5358,7	3116,3	0,8	2242,4	0,6
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	26650,87	36638,6	18,9	12,27	0,1	1505,8	1505,8	0,4	-	-
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə tütün	17105,79	14413,94	10,3	2991,85	10,2	20242,93	8744,31	2,3	11498,62	2,96
Mineral məhsullar	18239,54	18239,54	13	-	-	324056,83	22708,93	5,9	301347,9	77,6
Kimya sənayesi məhsulları	9426,06	8212,59	5,8	1213,47	4,5	50115,3	44298,28	11,5	5817,02	1,5
Plastik kütlələr (plastmas), kauçuq, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	4689,14	2469,52	1,8	2219,62	8,4	51066,6	18084,1	4,7	32982,5	8,5
Emal olunmuş gön, aşılınmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	3923,1	2382,67	1,7	1540,43	5,8	3403,73	168,3	0,1	3235,43	0,8
Oduncaq, mantaj və onlardan hazırlanan məmulatlar, hörmə məhsulları	234,29	163,89	0,1	70,4	0,3	5918,21	5603,73	1,5	314,5	0,1
Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	3486,26	3826,24	2,7	20,02	0,1	25213,6	25191,86	6,6	21,74	-
Toxuculuq materialları və məmulatları	19787,94	3532,19	2,5	16255,75	61,5	12689,22	5933,99	1,5	6755,23	1,7
Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çəliklər, lələklər, süni güllər	659,95	659,95	0,5	-	-	379,24	379,2	0,1	0,04	-
Daş, gips, sement, asbest, slyuda. Keramika və şüşə məmulatları	780,83	753,12	0,5	27,71	0,1	10931,56	10900,3	2,8	31,26	-

Mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	6,21	6,21	-	-	-	21,8	21,8	-	-	-
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	4289,1	2550,59	1,8	1738,51	6,5	70838,31	47784,61	12,4	23053,57	5,9
Məşinlər, mexanizmlər, elektron avadanlıqlar, aparatlar	22495,92	22422,47	16,0	73,45	0,3	117634,54	117406,28	30,6	228,26	0,1
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri, sirkə, tütün	12523,37	12522,76	8,9	0,61	-	41229,4	40851,30	10,6	378,1	0,1
Optik, fotoqrafik, ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatlar, saatlar, musiqi alətləri	100,54	100,54	0,1	-	-	11275,0	11170,60	2,9	104,4	-
Müxtəlif sənaye malları	1144,57	1142,34	0,8	2,23	-	14419,47	14419,87	3,7	1,6	-
İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	0,09	0,09	-	-	-	25,22	0,02	-	25,2	-
Cəmi	166954,96	140510,20	100	26444,76	100	743185,0	385040,20	100	388144,80	100

Cədvəl 3. 1994-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Orta Asiya dövlətləri ilə idxal - ixrac əməliyyatlarının dinamikası və struktur dəyişikliklərinin xarakteristikası (min dollarla)

	1994					2006				
	cəmi	o cümlədən				cəmi	o cümlədən			
		idxal		ixrac			idxal		ixrac	
		Min dollar	Cəminə nisbət %	Min dollar	Cəminə nisbət %		Min dollar	Cəminə nisbət %	Min dollar	Cəminə nisbət %
Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	357,99	357,99	0,1	-	-	198,3	159,3	-	39	-
Bitki mənşəli məhsullar	5586,58	5351,28	2,1	235,3	0,6	54583,9	54544,9	10,4	39,9	-
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	-	-	-	-	-	1491,8	-	-	1491,8	0,6
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	2246,26	547,53	0,2	1698,73	4,3	3267,5	352,2	0,1	2915,3	1,1
Mineral məhsullar	239681	227456	90	12224,9	30,8	185491	166583	31,8	18908,3	7,3
Kimya sənayesi məhsulları	5634,05	2171,34	0,9	3462,71	8,8	130809	996,53	0,2	129812	50,2
Plastik kütlələr (plastmas), kauçucq, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	2432,98	704,91	0,3	1728,07	4,4	21093,7	16411,5	3,1	4682,2	1,8
Emal olunmuş gön, aşılınmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	513,19	385,48	0,2	127,71	0,3	1,2	0,3	-	0,9	-
Oduncaq, mantaj və onlardan hazırlanan məmulatlar, hörmə məhsulları	54,2	39,53	-	14,67		517,1	108	-	409,1	0,2
Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	124,09	48,08	-	14,67	0,2	446,2	386,1	0,1	60,1	-
Toxuculuq materialları və məmulatları	2276,88	1008,22	-	76,01	0,2	1985,14	1313,04	0,3	672,1	0,3
Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çəliklər, lələklər, süni güllər	251,1	23,45	-	227,65	0,6	3,5	1	-	2,5	-
Daş, gips, sement, asbest, slyuda. Keramika və şüşə məmulatları	618,01	85,7	-	532,31	1,3	136,9	11,4	-	125,5	-

Mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	12815,7	12090,9	4,8	724,82	1,8	27566,7	12637,4	2,4	14929,3	5,8
Məşinlər, mexanizmlər, elektron avadanlıqlar, aparatlar	18739,2	2148,61	0,8	16590,6	41,8	9406,86	2334,66	0,4	7072,2	2,7
Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri	806,1	176,16	0,1	629,94	1,6	324770	268294	51,1	74476	28,8
Optik, fotoqrafik, ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatlar, saatlar, musiqi alətləri	92,21	2,9	-	89,31	0,2	1825,91	379,61	0,1	1446,3	0,6
Müxtəlif sənaye malları	212,52	181,67	0,1	31,31	0,1	1646,4	4,8	-	1641,6	0,6
İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cəmi	292442	252779	100	39662,8	100	783241	524517	100	258724	100

ƏLİ MƏSİMLİ

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı)

Türk dövlətlərinin əməkdaşlıq modelinin optimallaşdırılması şəraitində Azərbaycanın iqtisadi modelinin inkişaf perspektivləri

Diqqətinizə təqdim etdiyimiz məruzə “Türk dövlətlərinin əməkdaşlıq modelinin optimallaşması şəraitində Azərbaycanın iqtisadi modelinin inkişaf perspektivləri”nə həsr olunub. Bu mövzu ətrafında daha çox üç məsələyə toxunacağıq: Birincisi, bazar islahatları, onların mərhələləri və nəticələri; ikincisi, türk dövlətlərinin əməkdaşlıq modelinin formalaşması; üçüncüsü, türk dövlətlərinin əməkdaşlıq modelinin optimallaşması sahəsində qarşıda duran vəzifələr və Azərbaycanın perspektivləri

Sovetlər Birliyinin dağılması ilə türk dünyasının integrasiyası məsələsi tarixi zərurətə çevrilib. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Türkiyə arasında, əslində, 200 illik bir ayrılıqdan sonra bir birləşmə prosesi gedir. Türkiyə Mustafa Kamal Atatürkün inkişaf etmiş sivilizasiyaya aparan modeli çərçivəsində bilavasitə Turqut Özalın sivil dünyaya integrasiya strategiyasını həyata keçirir. Türkiyənin iqtisadi inkişafı, bir tərəfdən “qarışıq iqtisadiyyat” konsepsiyasına əsaslanır, digər tərəfdən isə idxalı əvəz edən sahələrin sistemli genişləndirilməsi konsepsiyasından qaynaqlanır. Bu əsasda Türkiyə tekstil və qida məhsulları sahəsində daha sanballı nəticələrə nail olub. Son illər ölkədə turizm daha sürətlə inkişaf etməyə başlayıb. Bu işdə Türkiyənin servis və ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsalı sahəsində yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olması mühüm rol oynayır.

Ümumiyyətlə götürdükdə də, Türkiyə dünyanın 50 ən rəqabət qabiliyyətli ölkə sırasındadır. Hazırda Türkiyə ötən əsrin 80-ci illərində həyata keçirilən iqtisadi islahatlarla müşayiət olunan həmin strategiyanın liberal iqtisadi tərəqqi mərhələsini yaşayır. Yüksək dinamizm yenə də Türkiyə iqtisadiyyatının xarakterik cəhətlərindəndir. Ölkə iqtisadiyyatı dünyanın orta iqtisadi inkişaf tempindən yüksək templərlə inkişaf edir. 2005-ci ildə Türkiyədə iqtisadi artım tempi 7,4 faiz, 2006-cı ildə isə 6,1 faiz təşkil etmişdir. İndi Türkiyəni haqlı olaraq dünyanın inkişaf etmiş ölkələri arasında 17-ci yerdə olması qane etmir və 10-cu yerdə olmağa hər cür potensialı və şansı var. Bundan ötrü Türkiyə Avropa İttifaqının meyarlarına uyğun inkişaf səviyyəsinə çatmaq istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət göstərir. Ona görə də, cəmiyyətin yeniləşməsinin Türkiyə modelinin bir sıra elementləri üzrə postsovet məkanına aid ölkələrdə də tətbiqinin perspektivləri xeyli dərəcədə qalmaqdadır.

Azərbaycan və digər türk dövlətləri 1991-ci ildə öz müstəqilliyini qazanıb. Həmin dövrdə həm də bu ölkələrdə mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatdan bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində islahatlar başlayıb. Postsovet məkanına aid olan bütün yeni müstəqil dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan və digər türk dövlətləri də böyük transformasiya itkilərinə məruz qaldı. Azərbaycanın Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və digər ölkələrin ümumi daxili məhsulu 2-3 dəfə, əhalinin həyat səviyyəsi

3 dəfə aşağı düşmüşdü, işsizlik xeyli artmışdı və.s. Belə ağır bir məqamda Türkiyə yenidən müstəqillik qazanmış türk dövlətlərinə mümkün dəstəyi verməkdən ötrü ardıcıl səylər göstərdi. Həmin dövrdə Azərbaycanın ərzaq malları, xüsusən də taxılla təchizatında Türkiyənin dəstəyi həddən artıq böyük olub. Həmin andan Türkiyənin təsiri ilə türk dünyasının əməkdaşlıq modeli formalaşmağa başlayıb. SSRİ-nin dağılması ilə ənənəvi əlaqələrin, o cümlədən, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan arasında əlaqələrin zəifləməsi, bu dövlətlərin Türkiyə ilə münasibətlərinin güclənməsi müşahidə olunmağa başladı. Müstəqilliyimizin ilk illərində ən mühüm məsələ ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məsələsi idi.

Türkiyə təkcə türk dövlətlərini birinci tanımaqla kifayətlənmədi, həm də investisiya qıtlığı ilə üzləşən bu ölkələrə o dövr üçün çox böyük məbləğdə – bir milyard dollardan çox kredit ayırdı ki, onun da 250 milyonu Azərbaycanın payına düşdü. Azərbaycanla Türkiyə arasında imzalanmış çoxsaylı müqavilələr arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında saziş (2 noyabr 1992-ci il); investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında saziş (9 fevral 1994-cü il); elmi-texniki; sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında saziş (9 fevral 1994-cü il); ikiqat verginin aradan qaldırılması haqqında saziş (9 fevral 1994-cü il); turizm sahəsində əməkdaşlıq; uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq haqqında saziş və sair sənədlər mühüm yer tutur. Əgər 2001-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsi 215,5 mln. dollar təşkil edirdisə, 2007-ci ildə bu rəqəm 3,6 dəfə artaraq 773 mln. dollara çatıb. Türkiyə Azərbaycanın idxalında 7,3 faiz payla 4-cü, ixracında isə 6,1 faiz payla 3-cü yeri tutur. Türkiyə kapitalının iştirakı ilə mindən artıq türk şirkəti istehsal, texniki, xidmət, rabitə, bank və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən, Türkiyə Petrolları Anonim Ortaqlığı (TPAO) Azərbaycanın 4 neft kontraktında iştirak edir.

Bazar islahatları keçirən Azərbaycanda və digər yeni müstəqil dövlətlərdə əsasən 1995-ci ildən sonra inkişaf başlayıb. Türk dövlətləri içərisində Özbəkistan transformasiya itkilərinə daha az məruz qaldığından, iqtisadiyyatın səviyyəsi 1990-cı illərin göstəricilərinə daha tez çatmış oldu. Lakin Özbəkistan, Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrinin transformasiya prosesinə xas olan bu ciddi üstünlükdən tam istifadə edə bilmədi. Bununla belə, 2003-cü ildən sonra Özbəkistanda artım templəri demək olar ki, 2 dəfə yüksələrək Müstəqil Dövlətlər Birliyinin orta inkişaf tempinə çatmış, 2007-ci ildə isə onu üstələyərək 9,5 faiz səviyyəsinə çatmışdır. Azərbaycanın idxalının yalnız 0,5 faizi, ixracının isə 0,1 faizi Özbəkistanın payına düşür. Qazaxıstanda 1996-cı ildən başlanmış iqtisadi artını 2000-ci ildən başlayaraq sürətlənmiş inkişaf mərhələsinə daxil olub və orta illik artım tempi 10 faiz ətrafında dəyişir. Belə ki, 2006-cı ildə Qazaxıstanda ümumi daxili məhsulun artım tempi 10,6 faiz, 2007-ci ildə isə 8,5 faiz təşkil edib.

Bazar islahatları prosesində Qazaxıstan iqtisadiyyatının şaxələnməsi istiqamətində də xeyli iş görülüb. Turizm, nəqliyyat, neft maşınqayırması, tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi və metallurgiya kimi 7 istiqamət prioritetləşdirilib. Pambıqçılıq, şərabçılıq və balıqçılıq təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətlərində də genişmiqyaslı işlər görülür. Ona görə də, Qazaxıstan iqtisadiyyatında başlıca rol oynayan neft sənayesinin ümumi daxili məhsuldakı payı 10 faizin altında qalmaqda davam edir. Azərbaycanın idxalında Qazaxıstan 2,4 faiz, ixracında isə 1,7 faiz paya malikdir. Türkmənistan da

sürətlə inkişaf edir. Azərbaycanın idxalında Türkmənistanın payı 7 faiz, ixracda - 0,2 faizdir. Qırğızıstanda iqtisadi dinamizm getdikcə artır və 2006-cı ilə müqayisədə 2007-ci ildə ölkədə ümumi daxili məhsulun artım tempi 3 dəfə yüksələrək 2,7 faizdən 8,3 faizə çatmışdır. Qırğızıstanın Azərbaycanla ticarət-iqtisadi əlaqələri çox zəifdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, türk dövlətlərində iqtisadi artım ümumi artım tempi dünyanın artım tempindən 3 dəfə artıq olmaqla yanaşı, MDB və postsovet məkanına aid dövlətlərdəki artım tempindən 1,5 dəfə artıqdır. Deməli, türk dünyasının perspektivləri yetərincədir.

MDB-nin digər dövlətləri ilə müqayisədə yeni müstəqil türk dövlətlərində 1995-2006-cı illər ərzində ÜDM-in dinamikası

	Adambaşına ÜDM (ABŞ dolları ilə)				1995-ci il ilə müqayisədə 2006-cı ildə artım (dəfə)
	1995	2000	2005	2006	
Azərbaycan	320	665	1518	2373	7,4
Belarus	1025	1140	3015	3730	3,6
Ermənistan	340	500	1513	1990	5,9
Gürcüstan	350	630	1425	1760	5
Moldova	330	361	818	932	2,8
Ozбекistan	395	...	522	643	1,6
Qazaxıstan	1050	1228	3640	5045	4,8
Qırğızıstan	320	290	479	542	1,7
Rusiya		2275	1794	5350	6873
Tacikistan	110	161	340	402	3,7
Türkmənistan	...	...	...	...	...
Ukrayna	720	640	1750	2270	3,2

Mənbə: MDB-nin Dövlətlərarası Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında tərtib edilib.

Biz dünya ərazisinin 3.5 faizini, əhalisinin isə 2 faizini təşkil edirik, amma bizim sərvətlərimiz, xüsusən də neft və qaz sərvətlərimiz bundan xeyli artıqdır. Deməli, türk dövlətlərinin əhalisinin sərvətləri dünya əhalisinə nisbətə çoxdur. Bizim böyük potensialımızla yanaşı, insan resursları baxımından da yaxşı perspektivlərimiz var. Belə ki,

2015-ci ilə qədər olan perspektivləri götürdükdə, bizim insan potensialımız artan tempə inkişaf edəcək. Məlum olduğu kimi, inkişaf etmiş ölkələrdə demoqrafik qocalma prosesi gedir. Türk dövlətlərində isə belə problem yoxdur. Bu da uzunmüddətli perspektiv üçün əvəzsiz potensial və çox ciddi üstünlükdür.

Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, hər bir ölkənin dünya təsərrüfat sistemindəki yeri və rolu müxtəlif təbiətli bir sıra amillərdən asılıdır. Onların arasında aşağıdakı amillər daha mühüm rol oynayır: milli iqtisadiyyatın obyektiv meyarlarla müəyyən olunan inkişaf səviyyəsi; iqtisadi inkişafın dinamikliyinin davamlılıq dərəcəsi; ölkənin rəqabət qabiliyyəti; iqtisadiyyatın açıqlıq və beynəlxalq əmək bölgüsünə cəlb olunma dərəcəsi, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf səviyyəsi; milli iqtisadiyyatın beynəlxalq təsərrüfatın həyat şəraitinə uyğunlaşmaq və eyni zamanda, həm də həmin şəraitə təsir etmək qabiliyyəti; ölkədə transmilli şirkətlərin mövcudluğu və onların integrasiya prosesinə təsir dərəcəsi. Həmin amillərin obyektiv təhlili göstərir ki, hər bir türk dövlətinin bu sadalanan sahələr üzrə həm müqayisəli üstünlükləri, həm problemləri, həm də pozitiv perspektivləri mövcuddur.

Həmin pozitiv perspektivlərə nail olmaqdan ötrü türk dövlətləri həm öz aralarında, həm də dünya iqtisadiyyatına integrasiyanın şaxələndirilməsi istiqamətində tədbirlər kompleksini hazırlayıb, sistemli şəkildə həyata keçirməlidir. Türk dünyasının integrasiyası prosesində iqtisadi integrasiya məsələləri xüsusi yer tutur. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları və Türkiyənin tranzit imkanları türk dünyasının zəngin potensialının hərəkətə gətirilməsində aparıcı rol oynayır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri bir tərəfdən türk dünyasının global enerji təhlükəsizliyi məsələsində rolunu artırır, digər tərəfdən isə həmin ölkələrin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətlənməsində, eləcə də türk dövlətlərinin yeni dünya düzənində mövqeyinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu layihəsinin reallaşması həm Şərqlə Qərbi birləşdirən, insanların, eləcə də neftdən kənar sahələrin məhsullarının daha əlverişli yolla daşınmasının mühüm kommunikasiya xətti olacaq, həm də bu xəttin keçdiyi coğrafi məkanda yaşayan türk xalqları arasındakı əlaqələrin sıxlaşmasında mühüm rol oynayacaq.

İnvestisiya qoyuluşuna görə Azərbaycan dünyada, eləcə də Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropa ölkələri arasında ön mövqedə durur. Bu sahədə Azərbaycanla yanaşı, Qazaxıstanın daha çox böyük üstünlükləri var. Türk dövlətlərinin iqtisadi əlaqələri getdikcə genişlənir. Lakin bu sahədə istifadə edilməyən imkanlar hələ çoxdur.

Türk dünyasının resurs potensialı çox zəngin və güclüdür. Lakin insan inkişafı göstəricilərinə görə nə Türkiyə, nə Azərbaycan, nə Qazaxıstan, nə də digər türk dövlətləri öz potensialına uyğun yer tutmur. Adambaşına düşən ümumdaxili məhsulu sürətlə artırmağa başlamışıq. Belə ki, 2000-2007-ci illər ərzində ümumi daxili məhsul Rusiyada 1,6 dəfə, Belarusda 1,7 dəfə artdığı halda, Azərbaycanda bu artım 3,2 dəfə, Qazaxıstanda isə 2 dəfə olub. Bunlar çox sanballı göstəricilərdir.

Amma 2006-cı ilə qədərki dövrdə türk dünyasının heç bir ölkəsində adambaşına düşən ümumdaxili məhsul MDB dövlətlərinin adambaşına düşən orta ümumdaxili məhsul göstəricisinə, eləcə də dünyanın orta ümumi daxili məhsuluna çatmayıb. Belə ki, dünyada adambaşına ümumi daxili məhsul üzrə orta göstəricinin 6000 dolları ötməsi fonunda 2006-cı ildə Türkiyədə bu göstərici 5477 dollar (alıcılıq qabiliyyəti pariteti üzrə 10000

dollar), Qazaxıstanda - 5045 dollar, Türkmənıstanda - 4280 dollar, Azərbaycanda-2373 dollar, Özbəkıstanda - 643 dollar, Qırğızıstanda isə 542 dollar təşkil edib. İlk dəfə 90-cı illərin səviyyəsini fəth edən Özbəkistanla Azərbaycanın müqayisəsi göstərir ki, Özbəkistanın əhalisi bizim əhalidən üç dəfə çox olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın ümumi daxili məhsulu Özbəkistanın ümumi daxili məhsulundan 23 faiz, dövlət büdcəsi isə Özbəkistanındakından təqribən 40 faiz çoxdur. Deməli, bazar münasibətlərinə keçid zamanı ilk mərhələdə ən az itkilərə məruz qalan Özbəkistan islahatların ikinci mərhələsində öz resurslarından səmərəli istifadə edə bilməyib. Çünki Azərbaycanda büdcənin 50 faizindən çoxu neftdən gələn gəlirlər olduğu kimi, Özbəkistan büdcəsinin də 70 faizi pambıq və qızıldan gələn gəlirlərdən ibarətdir. Yəni, ifrat dərəcədə xammal yönümlüdür. Ona görə də, bu sahədə mövcud olan problemlərin inkişafın hazırkı mərhələsinin reallığı və səviyyəsi ilə izah oluna bilən məqamlarını inkar etmədən, eyni zamanda, həm də artıq türk dünyasının əməkdaşlıq modelinin optimallaşdırmaq üçün qlobal xarakterli məsələləri ortaya qoymağın zamanı çatıb.

Həyatın keyfiyyət göstəricisinə görə Türkiyə 50-ci, Azərbaycan 80-ci, digər türk dövlətləri isə 90-100-cü yerlərin ətrafındadır. Orta ömür uzunluğu göstəricisinə görə Azərbaycan və Özbəkistan orta dünya göstəricisindən yuxarıda, digər türk dövlətləri isə ondan aşağıdır. İnsan potensialı göstəricisinə görə Türkiyə və Qazaxıstan orta dünya göstəricisindən yuxarıda, digər türk dövlətləri isə aşağıdadır. Amma biz təhsil səviyyəməizə görə kifayət qədər önə çıxa bilmişik. Türk dövlətləri təhsilin səviyyəsinə görə 10-cu yerin ətrafında yerləşir. Təhsil indeksinə görə türk dövlətləri dünyanın orta statistik göstəricisindən yüksəkdə olmaqla Mərkəzi və Şərqi Avropa, eləcə də Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan ölkələrlə eyni səviyyədədir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, doğrudan da qloballaşan dünyaya səmərəli inteqrasiya etmək istəyiriksə, onda üstün cəhətlərimizi nəzərə almaq və çatışmazlıqları aradan qaldırmaqla inkişaf modelimizi dəyişməliyik.

Müasir qloballaşmanın müsbət cəhətlərindən maksimum faydalanmaq, mənfi təsirlərdən az itki ilə qurtulmaqdan ötrü türk dövlətlərinin əməkdaşlıq modelinin optimallaşdırılması obyektiv tələbatə çevrilib. Başqa sözlə desək, əgər biz qloballaşan dünyanın obyektindən onun subyektinə çevrilmək istəyiriksə, onda təqdim etdiyimiz “üç amil prinsipi”nə əsaslanan modelə keçməliyik. Yəni, resurs potensialına əsaslanan modeldən insan kapitalına üstünlük verən inkişaf modelinə keçməyi təklif edirik. İnsan kapitalının cəmi 1 faiz artması adambaşına gəlirin 2-3 faiz artmasına gətirib çıxarır. Bununla biz neft, qaz, qızıl və sair bu kimi sərvətlərimizi inkar etmirik, əksinə iqtisadiyyatın şaxələnməsində, neftdənkənər perspektivli sahələrin, eləcə də insan kapitalının inkişafında, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətli strukturunun formalaşmasında və sosial proseslərin tənzimlənməsində neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsini vacib sayırıq. Eyni zamanda, hesab edirik ki, geopolitik məsələlərdən də, qlobal və regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bu amildən öz mənafeələrimizin də reallaşdırılması istiqamətində səmərəli istifadə etməliyik. Ona görə də, “üç amil prinsipi”nə əsaslanan model insan amilindən, resurs amilindən və əlverişli geopolitik mövqedən səmərəli istifadə etməklə innovasiya sıçrayışına nail olmağı nəzərdə tutur.

“Böyük şahmat taxtası” kitabının müəllifi Z.Bzejinski yazır ki, kim Mərkəzi Asiya-

ya sahib çıxsas, o, dünyanın da sahibi olacaq. Ona görə də, biz indi bu strateji regiona sahibliyimizin real məzmununu gücləndirməkdən hərtərəfli və maksimum faydalanmalıyıq. Öz xalqlarımızın mənafeyi, türk dünyasının inkişafı naminə bu strateji vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü səylərimizi optimal əməkdaşlıq modelinə uyğun şəkildə birləşdirməliyik. Çünki Mərkəzi Asiya elə türk dünyasının böyük bir hissəsidir. Biz Şərqlə Qərb arasında körpü rolunu oynayırıq. Amma biz öz əsas dəyərimiz və unikal sərvətimiz olan mədəniyyətimizi lazımi dərəcədə iqtisadi inkişafa çevirə bilmirik. Ona görə də, tərtib etdiyimiz modelin nüvəsini dəyərlər sistemi adlanan mədəniyyətimiz təşkil edir. Biz öz mədəniyyətimizi iqtisadi inkişafa çevirə bilsək, onda biz dövlətin, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və texnologiyanın kombinasiyasına daha sürətlə və səmərəli şəkildə nail olacağıq. Cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və texnologiyanın kombinasiyasına və neftə malik olan Norveçdə adambaşına illik gəlir 40000 dollar, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və texnologiyanın kombinasiyasına malik olmayan, yalnız çoxlu nefti olan Nigeriyada isə 700-800 dollardır. Bu iki böyük neft ölkəsinin tətbiq etdikləri inkişaf modellərinə müvafiq olaraq əldə etdikləri nəticələrin ümumiləşdirilmiş göstəricilərinin müqayisəsi irəli sürdüyümüz ideyanın reallaşdırılması türk dünyasının tərəqqisini sürətləndirməkdən ötrü nə qədər vacib olduğunu əyani şəkildə üzə çıxarır.

Əgər bu modelin reallaşdırılması yolu ilə getsək, hərtərəfli inkişafa nail olacağıq. Lakin bu yolda bir sıra maneələr mövcuddur: 1) Bizim tarixi dəyərlərlə, əldə etdiyimiz nəticələr arasında paradoks mövcuddur. Dəyərlərimiz yüksək səviyyədə, nəticələrimiz isə onunla müqayisədə aşağıdır; 2) Ötən əsrin 90-cı illərindən bu yana böhran keçirən elmimizi bərpa etməliyik. Çünki qloballaşan dünyada sivilizasiyaya yalnız “bilik cəmiyyəti” ilə səmərəli inteqrasiya etmək mümkündür. Maneələrdən biri də ortaq əlifba və dil məsələsidir. Ortaq əlifba və dil məsələsini həll edərək biz əməkdaşlığımızı həddindən artıq gücləndirə bilərik. Biz qarşımıza bir sıra ciddi məqsədlər qoymalıyıq. Türkiyə iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə dünyada ilk onluğa, Azərbaycan və Qazaxıstan isə rəqabət qabiliyyətli 50 dövlət arasına düşməlidir. İnsan inkişafı göstəricilərinə görə Türkiyə də daxil olmaqla bütün türkdilli ölkələr geridə qalır və inkişaf etməkdə olan 88 ölkənin sırasındayıq. Fikrimizcə, yeni türk dövlətlərinin çoxunun inkişaf etmiş 50 ölkənin sırasına qatılmaq imkanları var və bu imkanlardan səmərəli istifadə etməklə insan inkişafı göstəricilərinə görə potensialımıza layiq mövqeyə çıxmalıyıq.

Türk dövlətlərinin elmlər akademiyasının yaradılması da bizim qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri olmalıdır. Türk dövlətlərinin universitetlərinin kordinasiya mərkəzlərinin yaradılması, türk dövlətlərinin iş adamlarının əməkdaşlıq modelinin inkişaf etdirilməsi kimi məsələlər də bizlərdən öz həllini gözləyir. Müstəqillik yoluna çıxdıqdan sonra yeni türk dövlətləri Türkiyə ilə və öz aralarında həyatın bütün sahələrini əhatə edən çoxsaylı müqavilələr bağlayıb. Onların çoxu müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir və yeni ideyalarla zənginləşdirilir. Qazaxıstan Prezidentinin türk dövlətlərinin parlamentlərarası şurası və məşvərət şurasının və Türkiyə Baş nazirinin türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının zirvə Görüşü Katibliyinin yaradılması və digər bu kimi zəruri ideyalar ləngidilmədən həyata keçirilməlidir. Hesab edirik ki, əgər biz bu işləri görsək, rəqabət qabiliyyətimiz artacaq, dünya üzrə ümumi daxili məhsulda payımız indiki kimi 1,1 faiz yox, bundan qat-qat artıq olacaq, türk dünyasında həyatın keyfiyyəti keyli yüksələcəkdir.

Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatdan bazar münasibətlərinə keçid prosesindəki postkommunist tendensiyalar artıq kifayət qədər ciddi nəticələrə gəlməkdən ötrü zəngin material verir:

1. Bazar münasibətlərinə keçid strategiyasında nəzərdə tutulmuş tədbirlər hesabına bazara doğru hərəkət başlanmışdır. Bu özünü, hər şeydən əvvəl, qiymətlərin liberallaşdırılmasında göstərmişdir. 1992-ci ilin yanvarından başlayaraq qiymətlərin 80 faizə qədərindən üzərindən nəzarət götürülmüş və bununla da qiymətlərin tam liberallaşdırılması istiqamətdə həlledici addım atılmışdır. Sonradan bu proses ticarətin, o cümlədən xarici ticarətin, eləcə də istehsalın liberallaşdırılması istiqamətində tədbirlərlə müşayiət olunmuşdur. Nəticədə planlı iqtisadiyyat üçün səciyyəvi olan qıtlıq tədricən aradan qaldırılmağa başlamışdır.

2. Sərt pul-kredit siyasəti və dövlət büdcəsinin balanslaşdırılması vasitəsilə makroiqtisadi sabitləşmə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın Milli Bankının təmsalında Mərkəzi Bank və kommersiya banklarından (onların sayı tədricən azalaraq hazırda 43-ə çatıb) ibarət ikipilləli bank sistemi formalaşmışdır.

3. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, aqrar islahatlar və sahibkarlığın inkişafı vasitəsi ilə mülkiyyət münasibətlərində köklü transformasiya prosesi həyata keçirilməyə başlanmışdır. Özəlləşdirmə başlandıqdan 2006-cı ilin sonlarına qədər 33 mindən çox kiçik müəssisə və obyekt özəlləşdirilib, 1500-dən artıq orta və iri müəssisə səhmdar cəmiyyətə çevrilib. 1995-ci ildən başlayaraq 2032 kolxoz və sovxozun ləğv edilməsi əsasında çoxsaylı kəndli fermer təsərrüfatları yaradılmışdır. Torpaq islahatları nəticəsində 2,1 milyon hektar və ya torpaqların 24,4 faizi xüsusi mülkiyyətə verilmişdir. Torpaq islahatı nəticəsində 830 min ailə və ya 3,3 mln. ölkə vətəndaşı torpaq mülkiyyətçisinə çevrilmişdir.

4. Bazar transformasiyalarının hüquqi bazasının formalaşdırılması istiqamətində zəruri qanunlar və digər hüquqi-normativ aktlar qəbul edilmişdir. Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycanda konstitusion dövlətin formalaşması, eləcə də ölkə vətəndaşlarının mentalitetinin bazar iqtisadiyyatı və demokratiyaya doğru dəyişməsi prosesinin sürətlənməsində mühüm rol oynamışdır.

5. Ölkədə institusional islahatlar həyata keçirilməyə başlamışdır. İdarəetmənin təşkilati quruluşunun təkmilləşdirilməsi, bazar və demokratiya institutlarının formalaşması, dövlət-hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılması, daşınmaz əmlak və qiymətli kağızlar bazarlarının formalaşması, eləcə də sahibkarlığa kömək Milli Fondunun yaradılması və s. bu istiqamətdə atılan zəruri addımlardır.

6. Azərbaycan 1994-cü ilin 20 sentyabrından başlayaraq dünyanın 30 aparıcı şirkətləri ilə 20-dən artıq neft müqaviləsi bağlayıb. Bununla yanaşı, neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsini təmin etmək məqsədilə Dövlət Neft Fondu yaradılıb. 2007-ci ilin 1 oktyabrında həmin fond 2166,5 mln. dollar məbləğində vəsait toplanıb. Beynəlxalq Valyuta Fondunun mütəxəssislərinin hesablamalarına görə "Əsrin Müqaviləsi"nin fəaliyyət göstərəcəyi 2024-cü ilə qədər Azərbaycanın neft gəlirləri 200 mlrd. dolları ötəcəkdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi transformasiya tədbirlərinin multiplikativ effektlərinin getdikcə artması, ölkə iqtisadiyyatına yüksək templərlə irihəcmli sərmayə axını, neft hasilatının və ixracının sürətlə artması, dünya neft bazarındakı əlverişli konjunktur, neft bumu ilə yanaşı, getdikcə geniş vüsət alan tikinti bumu, iqtisadi fəallığın və sahibkarlığın inkişafının regionlara doğru irəliləməyə başlaması, daxili tələbatın artması və s. bu kimi amillərin təsiri altında ölkədə iqtisadi yüksəlişin yeni mərhələsi - artımdan iqtisadi inkişafa keçid başlayıb. Bu mərhələnin daha çox nəzərəçarpan cəhəti iqtisadiyyatın ölkələrlə müqayisə olunmaz dərəcədə yüksək templərlə artmasıdır. Azərbaycanda bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində keçilən yolun təhlili göstərir ki, böhran mərhələsində transformasiya itkiləri keçmiş SSRİ-yə daxil olan ölkələrdən daha çox olmuş durğunluq və canlanma mərhələsində artım templəri yaxınlaşmış, yüksəliş mərhələsində isə Azərbaycanın artım templəri həmin ölkələrin artım templərini üstələmişdir. Azərbaycanda ÜDM-in artım tempi 2005-ci ildə 26,4 faiz olmaqla ölkənin 1996-2004-cü illərdə əldə etdiyi orta illik səviyyəni (8,7 faiz) 3 dəfə, 2006-cı ildə isə daha yüksəyə 34,5 faizə qalxaraq həmin səviyyəni 4 dəfə üstələyib. Bu cür qeyri-adi müsbət dinamizm hesabına ÜDM-in mütləq kəmiyyəti 17,7 mlrd. manata və ya 19,9 mlrd. dollara çatıb. Bu göstərici Gürcüstanın (7,8 mlrd. dollar) və Ermənistanın (6,4 mlrd. dollar) 2006-cı ildə əldə etdikləri ÜDM-dən 39,8 faiz və ya 1,4 dəfə çoxdur. Adambaşına ÜDM 2004-cü ilə müqayisədə 2,2 dəfə artaraq 1060 dollardan 2373 dollar, orta aylıq əmək haqqı isə 101 dollardan 158 dollara çatıb.

Ümumi daxili məhsulun artım templəri çox yüksək səviyyəyə çatdırılmaqla yanaşı, sənaye istehsalının dinamikası ondan da yüksəyə qalxıb. Sənayedə artım 2005-ci ildə ÜDM-in artım tempinin 7,1 faiz bəndi üstələyərək 33,5 faizə, 2006-cı ildə isə 2,1 faiz bəndi önə çıxmaqla 36,6 faiz təşkil edilib. Həmin illərdəki artım templəri sənayenin 1998-2004-cü illər üzrə orta illik artım tempindən (4,7 faiz) 2005-ci ildə 7,1 dəfə, 2006-cı ildə isə 7,8 dəfə yüksək olub. Əgər 1998-2004-cü illərdə Azərbaycan sənayesinin orta illik artım tempi MDB-nin sənaye üzrə artım tempindən 2 faiz bəndi geri qalırsa, 2005-ci ildə 6,7 dəfə, 2006-cı ildə isə 7,3 dəfə önə çıxıb. MDB-də 2001-2006-cı illərdə sənaye istehsalı 1,5 dəfə artdığı halda, həmin yüksək dinamizm hesabına Azərbaycanda bu artım 2,2 dəfə olub. Bu cür böyük üstələmə neft hasilatının 2005-ci ildə 46,5 faiz, 2006-cı ildə isə 44,1 faiz artması mühüm rol oynayıb. 2006-cı ildə neft sənayesinin artım tempi emal sənayesinin 6,9 faiz-lik artım tempini 6,5 dəfə üstələyib. Beynəlxalq praktikadan çıxış etsək, əslində 6,9 faiz-lik artım yaxşı göstəricidir. Amma hasilat sənayesinin artım templərinin emal sənayesinin artım templərindən 6-7 dəfə geri qalması, Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturunun deformasiyaya uğradır və bu sahədə mövcud olan problemlərin gələcəyə köçürülməsinin əsaslarını yaradır.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində keçilən yolun təhlili göstərir ki, böhran mərhələsində transformasiya itkiləri keçmiş SSRİ-yə daxil olan ölkələrdən daha çox olmuş durğunluq və canlanma mərhələsində artım templəri yaxınlaşmış, yüksəliş mərhələsində isə Azərbaycanın artım templəri həmin ölkələrin artım templərini üstələmişdir. Makroiqtisadi göstəricilərin həmin üstünlüyünü qoruyub saxlamaqdan ötrü islahatların yeni mərhələsinə başlamaq şərti ilə ölkə qarışısında düşən problemlərin həlli sürətləndirilməlidir. Bundan ötrü Azərbaycan getdikcə təsir imkanları tükənən xammal yönümlü iqtisadi inkişaf modelindən innovasiyalı iqtisadi inkişaf modelinə keçməlidir.

İslahatlar yolu ilə təhsilin keyfiyyəti yüksəldilməli, elmin inkişafı və praktikaya səmərəli tətbiqi təmin edilməlidir. Həmin sahələrdə zəruri struktur islahatları həyata keçirmək və əlverişli investisiya şəraiti yaratmaqla sərmayə qoyuluşunun artırılması və ondan səmərəli istifadənin institusional əsasları yaradılmalıdır. Elm tutumlu, hazır məhsul istehsal edilən sahələrin inkişafı hərtərəfli təşviqləndirilməlidir.

AHMET ÖZDEMİR

(Ankara, Maliyyəçi-iqtisadçı)

Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi ticari, mali və turizm əlaqələri

Giriş

Azərbaycan türkləri 1918-1920-ci illərdə Qafqaz qurultayını çağırmış və 1918-ci ildə Azərbaycan dövlətini qurmuşdur. 1920-ci ildə Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikalarına birləşmişdir. 20 Yanvar 1990-ci il tarixində müstəqillik tələb edən Azərbaycan türklərinə rus ordusu hücum etmiş, yüzlərlə Azərbaycan gənci tankların altında əzilərək məhv olmuşdur. Bu hadisə hər il keçirilən tədbirlərlə yad edilir. Azərbaycan 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etmişdir. Azərbaycanlılar Qafqaz regionunun ən böyük türk cəmiyyətidir. Eyni zamanda, Qafqazdakı türklər arasında mədəniyyət səviyyəsi ən yüksək olan azərbaycanlılardır. Qafqazda milli oyanışın mərkəzi Azərbaycan, xüsusilə Bakı olmuşdur.

Türkiyə ilə əlaqələr

Azərbaycan Respublikası dost və qardaş Türkiyə Respublikası ilə iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrdə yaxşı münasibətlərə sahibdir və iki ölkə arasında mühüm müqavilələr imzalanmışdır.

Azərbaycan türk iş adamları tərəfindən həm investisiya, həm də ticari fəaliyyət baxımından seçilən ölkədir. Buna görə də, bir çox türk şirkəti Azərbaycanda ortaqlıq şirkət qurmuş və ya şöbə və nümayəndəlik açmışdır.

Neft sənayesində 3, telekommunikasiya sahəsində 3, tikinti sektorunda 18, bank sistemində 3, nəqliyyatda 10, mətbəə sahəsində 5 və emalat sahəsində 70-ə yaxın türk firması fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, xidmət və ticarət sektorunda 100-dən çox türk şirkəti fəaliyyət göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, türk şirkətlərinin Azərbaycandakı investisiyasının həcmi 500-600 milyon ABŞ dolları məbləğindədir.

Azərbaycanın ən çox ixrac əməliyyatları apardığı ölkələr içərisində Türkiyə mühüm yerlərdən birini tutur. Bu siyahı aşağıdakı kimidir: İran, Türkiyə, Rusiya Federasiyası, Gürcüstan, Ukrayna, Qazaxıstan, Almaniya, Litva, İsveçrə, ABŞ, Polşa, Estoniya. Göründüyü kimi, Türkiyə ilk üçlükdə yer alır.

Azərbaycanın ən çox idxal əməliyyatları apardığı ölkələr sırasında isə Türkiyə birincidir: Türkiyə, İran, BƏƏ, Rusiya Federasiyası, Almaniya, Ukrayna, Gürcüstan,

Litva, Fransa, İtaliya, Avstriya, ABŞ, Estoniya, Çin, Belçika, Avstraliya, İngiltərə, Qazaxıstan, Türkmənistan, Çexiya, İsrail, Hindistan və Cənubi Koreya.

Bildiyiniz kimi, Azərbaycanın əsas ticarət malları neft və neft məhsulları, pambıq, polietilen, xam alüminium, metal, elektrik motorlar, meyvə konservləri, tütün, şərab, dəri və s.-dir.

İndi isə Türkiyənin Azərbaycanla imzaladığı qanun, müqavilə və protokollara diqqətinizi cəkmək istədim:

Qanunlar:

1. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Dostluq, əməkdaşlıq və qonşuluq müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı Qanun (Rəsmi Qəzet (RQ) 21.03.199321531).

2. Azərbaycan Respublikası ilə imzalanan Konsulluq Müqaviləsinin Təsdiqi ilə əlaqədar qanun (RQ-21.04.199321559).

3. Azərbaycan Respublikası ilə imzalanan Hərbi təlim əməkdaşlıq müqaviləsinin təsdiqi ilə əlaqədar Qanun (RQ- 21.04.199321559).

4. Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Əməkdaşlıq və həmrəylik müqaviləsinin təsdiqinə dair müqavilə ilə əlaqədar Qanun (11.05.199321578).

5. Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Hüquqi, ticari və cəza məsələlərində ədliyyə sahəsində qarşılıqlı yardımlaşma müqaviləsinin təsdiqinə dair qanun (RQ:11.05. 199321578).

6. Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Hava nəqliyyatı müqaviləsinin təsdiqinə aid Qanun (RQ:11.05. 199321578).

7. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Avtomobil nəqliyyatı müqaviləsinin təsdiqinə dair Qanun (RQ:22.09. 199422059).

8. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Texniki əməkdaşlıq protokolunun təsdiqinə dair Qanun (RQ: 22.09. 199422059).

9. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında imzalanan Əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardımlaşma protokolunun təsdiqinə dair Qanun (RQ: 22.09. 199422059).

10. Azərbaycanla Türkiyə arasında Gömrük işləri sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardımla bağlı protokolun təsdiqi ilə bağlı Qanun (RQ: 31.07. 199622713).

11. Azərbaycanla Türkiyə arasında İnvestisiyaların təşviqi və qorunması müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı Qanun (RQ: 22.09. 199422059).

12. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Mənfəət vergilərinin ikitərəfli vergiləndirilməsinə dair Qanun (RQ: 10.04. 199722713).

13. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığa dair protokolun təsdiqi ilə bağlı Qanun (RQ: 22.05. 199722996).

14. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında İdman sahəsində əməkdaşlığa dair protokolun təsdiqi ilə bağlı Qanun (RQ: 14.06. 199723019).

15. Azərbaycanla Türkiyə arasında mədəniyyət və incəsənət sahəsində əməkdaşlığa dair protokolun imzalanması ilə bağlı Qanun (14.06. 199723019).

16. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında tibb və səhiyyə sahəsində əməkdaşlığa dair protokolun təsdiqi ilə bağlı Qanun (14.06. 199723019).

17. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında kənd təsərrüfatı sektorunda elmi, texniki və iqtisadi əməkdaşlığa dair protokolun təsdiqi ilə bağlı Qanun (26.07. 199723061).

18. Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı hava nəqliyyatı müqaviləsinə əlavə protokolun təsdiqinə dair Qanun (08.08. 199923780).

19. Azərbaycan və Türkiyə arasında sərhəd anlaşılmazlıqlarının həllinə dair müqavilə və əlavə protokolların təsdiqinə dair Qanun (RQ: 09.04. 20024015).

Müqavilə, protokol və razılaşmalar

1. Azərbaycan SSR ilə 1990-92-ci illər üçün tibb və səhiyyə sahəsində protokolun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 25.01. 199120776).

2. Azərbaycan ilə Ticari və iqtisadi əməkdaşlıqla bağlı imzalanan razılaşmanın təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 17.07. 199120932).

3. Azərbaycan Respublikası ilə imzalanan Turizm sahəsində əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 29.09. 199121006).

4. Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstan ilə vizadan azad edilmə haqqında müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 02.06. 199221246).

5. Azərbaycan Respublikası ilə Təhsil, təlim, mütəxəssis xidmətləri, Texniki və elmi əməkdaşlıq müqaviləsinin təsdiqinə dair qərar (RQ: 29.09. 199121006).

6. Azərbaycanla tibb və səhiyyə sahəsində əməkdaşlıqla bağlı müqavilə və protokolun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 01.08. 199221302).

7. Azərbaycan ilə imzalanan Ticarət, iqtisadiyyat, turizm və nəqliyyat infrastrukturunu əməkdaşlığı müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 23.01. 199321474).

8. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Hava nəqliyyatı ilə bağlı imzalanmış müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 01.07. 199321624).

9. Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Hüquqi, ticari və cəza məsələlərində ədliyyə sahəsində qarşılıqlı yardım əməkdaşlığının təsdiqinə dair qərar (RQ: 25.08. 199321679).

10. Azərbaycan Respublikası ilə imzalanan Konsulluq müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 19.09. 199321703).

11. Azərbaycan Respublikası ilə Ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq haqqında müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:21.10. 199321735).

12. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı Əməkdaşlıq və həmrəylik müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 16.03. 199421876).

13. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında imzalanmış bəzi sənədlərin təsdiqi haqqında qərar (RQ: 30.05. 199421945).

14. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə arasında Əməkdaşlıq müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 24.03. 1995.221237)

15. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Sərbəst viza rejimi ilə bağlı müqavilənin təsdiq edilməsi haqqında qərar (RQ: 31.01. 1996.22540)

16. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Nəqliyyat komissiyasının iclas protokolunun təsdiqi haqqında qərar (RQ: 05.11. 1996.22808)

17. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında imzalanan Əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım əməkdaşlığı protokolunun təsdiqi haqqında qərar (RQ:24.05. 1997.22998)

18. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında imzalanan İnvestisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında qərar (RQ: 26.05. 1997.23000).

19. Azərbaycan ilə Türkiyə ortaq İqtisadi komissiyasının iclas qərarlarının təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 11.06. 199723016).

20. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Televiziya verilişlərinin yayımıyla bağlı əməkdaşlıq haqqında qərar (RQ:15.06. 1997.23020).

21. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Mənfəətdən ikiqat vergi tutmanın ləğv edən müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 27.06. 1997.23032).

22. İki ölkənin əmək və sosial müdafiə nazirlikləri arasında imzalanan Əməkdaşlıq müqaviləsinin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 04.07. 1997.23039).

23. Azərbaycanla Türkiyə arasında Gənclik və idman sahəsində əməkdaşlığa aid əlavə protokolun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 04.07. 1997.23039).

24. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Elektrik enerjisi sahəsində əməkdaşlığa dair müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 04.07. 1997.23039).

25. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Mədəniyyət və incəsənət sahəsində əməkdaşlığa dair müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:12.08. 1997.23078).

26. Azərbaycanla Türkiyə arasında İdman sahəsində əməkdaşlıqla bağlı qərarın təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:12.08. 1997.23078).

27. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığa dair müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 15.08. 1997.23081).

28. İki ölkə təhsil nazirlikləri arasında Təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:16.08. 1997.23082).

29. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Kiçik və orta müəssisələrin inkişafı sahəsində əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:22.08. 1997.23088).

30. Azərbaycanla Türkiyə arasında Kənd təsərrüfatı sahəsində elmi, texniki və iqtisadi əməkdaşlığa dair protokolun imzalanması ilə bağlı qərar (RQ:05.09. 1997.23101).

31. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında imzalanan Avtomobil nəqliyyatı ortaq komissiyası iclasının protokolunun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:08.09. 1997.23104).

32. İki ölkə xarici işlər nazirlikləri arasında imzalanan Əməkdaşlığa və siyasi məsləhətləşmələrə dair müqavilənin təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:18.10. 1997.23144).

33. İki ölkə ekologiya nazirlikləri arasında Meşəçilik sahəsində əməkdaşlığa dair protokolun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:13.01. 1998.23229).

34. Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Monqolustan və Tacikistan ilə patent qurumları arasında imzalanan Əməkdaşlıq və niyyət protokolunun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ: 13.01. 1999.23590).

35. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Diplomatik nümayəndəlik binalarının tikintisi üçün qarşılıqlı olaraq torpaq sahəsi ayrılması ilə bağlı protokolun təsdiqi haqqında qərar (RQ:12.08. 1999.23784).

36. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Sərhəd anlaşılmazlıqlarının həllinə dair müqavilə və müqaviləyə dair 1 və 2-ci protokolların və hər iki ölkə sərhəd xəttindən on kilometrlik sahədə mülki və hərbi hava nəqliyyatlarının uçuşunu tənzimləyən protokolun təsdiqi ilə bağlı qərar (RQ:22.05. 2000.24056) (bax; www.yesevi.orgazerbaycan.html).

Hazırda Azərbaycanla Türkiyə arasında İqtisadi əməkdaşlığa dair birgə komissiya fəaliyyət göstərir.

02 noyabr 1992-ci il tarixdə Ankarada imzalanan Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq müqaviləsinin IX maddəsinə görə formalaşdırılan Ortaq İqtisadiyyat Komissiyasının Dördüncü Toplantısı 27-28 iyul 2006-cı il tarixdə Bakıda keçirilmişdir.

Qarşılıqlı anlayış və ənənələrə istinad edən və dostluq havasında keçən Komissiya iclasında tərəflər, ticari və iqtisadi əlaqələri gözədən keçirərək, mövcud əlaqələrin qarşılıqlı fayda təməlinə artırılması üçün imkanları səfərbər etmək üçün lazımi tədbirləri almaq üçün hər şeyə hazır olduqlarını bildirmişdir.

Komissiya iclası nəticəsində aşağıdakı bir sıra məsələlərdə razılaşma əldə edilmişdir. Belə ki, hüquqi çərçivədə tərəflər Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı ticari və iqtisadi əlaqələrin hüquqi əlaqələrin çərçivəsini təşkil edən, ticarət və iqtisadi əməkdaşlığı, iqtisadi vergitutmanın qaldırılması və investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması müqavilələrinin tətbiqində heç bir çətinliklə qarşılaşmadıqları barədə razılaşmışlar.

Azərbaycan tərəfi 13.04.2004 Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Müqaviləsinə görə hazırlanması nəzərdə tutulan İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra planının türk tərəfinin layihəsi haqqındakı fikirlərini, həmin layihənin Azərbaycanın daxili qanunvericiliyinə uyğunluğu yoxlanıldıqdan sonra bildirəcəyini bəyan etmişdir.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvlüyü ilə bağlı prosesdə əməkdaşlığın davam etdirilməsi və Azərbaycanın ehtiyacı olan hər cür texniki dəstəyin Türkiyə tərəfindən təmin edilməsi ilə bağlı komissiya iclasında ümumi razılıq əldə edilmişdir.

Müzakirələr zamanı tərəflər iki ölkə arasındakı ticari əlaqələri tamamilə nəzərdən keçirmiş, mövcud ticarət həcmnin iki ölkənin həqiqi potensialını əks etdirmədiyini vurğulamış və ikitərəfli ticarətin qarşılıqlı fayda əsasında müxtəlifləşdirilməsi və artırılması üçün görülməyəcək tədbirlər haqqında fikir mübadiləsi aparmışlar.

Müzakirələrdə Türkiyə və Azərbaycanın bir-birilərini tamamlayan iqtisadiyyatlara sahib olduqlarını qeyd edərək, iki ölkə arasındakı ticarətin iki ölkənin həqiqi potensialını əks etdirəcək səviyyəyə çatması üçün qarşılıqlı fayda əsasında ticari mexanizmlər və qaydalar ilə maliyyə prosedurlarının istifadə edilməsinin vacibliyini vurğulamışlar.

İclasda müvafiq ölkələr arasında müzakirələr davam edən Avrasiya Təhkim Mərkəzinin qurulması ilə bağlı müqavilənin, ona imza atan ölkələrin özəl sektorları arasında ortaya çıxacaq problemlərin dostanə həllinə imkan verəcəyini məmnuniyyətlə vurğulamışdır.

Tərəflər ayrıca iki ölkənin özəl sektor qurumları və ya dövlət qurumları arasında ticari və iqtisadi məsələlərdə ortaya çıxacaq problemlərin sürətli və qarşılıqlı fayda əsasında həll edilməsi üçün Türkiyə tərəfindən Nazirlər Kabinetinə Bağlı Xarici Ticarət Komitəsi, Azərbaycan tərəfindən isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi kordinasiyasında işçi qrupunun təşkil edilməsinə qərar verilmişdir.

Eyni zamanda, Türkiyə-Azərbaycan Biznes Şurasının Üçüncü İclasının Bakıda keçirilməsi barədə yekdil fikir bildirilmişdir. Müzakirələr zamanı, həmçinin, iki ölkənin müvafiq qurumları arasında Ümumi Ticarət Palatası qurulmasının Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamışdır.

İclasda Azərbaycanda gömrük sərhəd keçidlərində avtomatik keçilməsi məqsədilə aparılan fəaliyyətlər haqqında fikir mübadiləsi edilmiş, fəaliyyətlərin iki ölkənin viza praktikasına uyğun aparılmasının əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Bundan başqa tərəflər Azərbaycanda yeni qanunun hazırlandığı müddətdə, uzunmüddətli viza verilməsi də daxil olmaqla asanlaşdırılmış və sürətləndirilmiş vizanın tətbiqi üçün lazım olan tədbirlərin iki ay içərisində birgə müəyyən edilməsini razılaşdırmışdır.

Toplantıda komissiya üzvləri Türk Eximbank tərəfindən Azərbaycan Beynəlxalq Bankına verilən maliyyə dəstəyinin iki ölkə əlaqələrinə verdiyi töhfəni vurğulayaraq, bu çərçivədə Azərbaycanın Türk Eximbank və Türkiyə xəzinəsinə olan dövlət borclarının ödənməsi ilə bağlı müqavilənin imzalanmasından məmnuniyyət duyduqlarını bildirmişdir.

Tərəflər Azərbaycanın Türkiyənin dövlət qurumlarına olan borclarının silinməsi ilə bağlı müzakirələrə Azərbaycan tərəfinin təqdim edəcəyi təkliflər və Türkiyə tərəfinin yeni təkliflər nəzərə alınaraq davam etdirilməsini razılaşdırmışdır.

Tərəflər iki ölkənin sənaye potensialının iş adamlarına daha yaxından tanıtılması məsələsində həmfikir olmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə KOSGEB ilə Azərbaycan İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Sahibkarlığa Dəstək Fondu arasında aşağıda əməkdaşlıqla əlaqəli proqramları dəstəkləmə qərarını almışdır.

Komissiya üzvləri Azərbaycanda liman genişlətmək fəaliyyətləri, tərsanələrin müasirləşdirilməsi və yeni tərsanələr qurulması ilə bağlı gəmiqayırma, tikinti, təmir və sökmə ilə bağlı məsələlərdə əməkdaşlıq imkanlarının araşdırılmasına qərar vermişdir. Bu çərçivədə Azərbaycan və Türkiyə dəniz nəqliyyatı sənayesi sahəsində ehtiyacların və qarşılıqlı tələblərin müəyyən edilməsi məqsədilə iki ölkənin müvafiq qurumları arasında görüş keçirilməsi qərarını vermişdir.

Komissiyanın iclasında Azərbaycanla Türkiyə Azəri, Çıraq, Günəşli sahələrini inkişaf etdirmə (ACG) layihəsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri (BTC) layihəsi, Şahdəniz (ŞD) layihəsi və Cənubi Qafqaz Təbii qaz boru kəməri (SCP) layihəsi çərçivəsində davam etdirirən əməkdaşlıqdan və ən üst səviyyədə qarşılıqlı dəstəkdən duyduqları məmnuniyyəti bildirmişdir. Tərəflər Qazax neftinin də BTC ilə dünya bazarlarına nəqlini təmin edən müqavilənin Azərbaycan ilə Qazaxıstan arasında imzalanmış olmasının əhəmiyyətini mühüm bir hadisə olaraq vurğulamışdır.

Azərbaycan və Türkiyə Şərq-Qərb enerji dəhlizinin ən mühüm iki hissəsindən birisi olan BTC layihəsinin müvəffəqiyyətlə tamamlanaraq istifadəyə açılmasının ikitərəfli əlaqələrlə yanaşı, regional və çoxtərəfli əlaqələrə də öz töhfəsini verəcəyini ifadə etmişdir. Enerji dəhlizinin digər mühüm hissəsini təşkil edən Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz xətti layihəsini dəstəklədiklərini vurğulamışdır. Tərəflər Azərbaycan təbii qazının tranzit olaraq nəqli ilə bağlı məsələlərin hökumətlərarası müzakirəyə çıxardılmasının əhəmiyyətini vurğulamışdır.

Türkiyə Petrolları Anonim Ortaqlığına (TPAO) bağlı TPİC ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) əməkdaşlığında Azərbaycanın hidrokarbogen mənbələrinin istehsalatında birgə fəaliyyət göstərməsi imkanlarının artırılmasını dəstəklədiklərini bildirmişdir.

Tərəflər yenilənə bilən alternativ enerji mənbələri və enerji məhsuldarlığı sahələrində əməkdaşlıq məsələlərini müəyyən etmək və əməkdaşlıq imkanı olan məsələlərdə fəaliyyətin davam etdirilməsini razılaşdırmışdır.

Birbaşa İnvestisiyalar və Podrat Xidmətləri, Kənd Təsərrüfatı, Nəqliyyat, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları və digər sahələrdə əməkdaşlıq məsələləri də müzakirə edilmiş, müvafiq qərarlar qəbul olunmuşdur.

Nəticə

Yuxarıdakı fəsillərdən də göründüyü kimi, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi, ticari, maliyyə və turizm sahələrində ikitərəfli müqavilələr imzalanmışdır. Bunlardan bəziləri həyata keçirilməyib, sadəcə, İşçi qrupu təşkil edilərək üzərində çalışma qərarı verilmişdir. 1991-ci il tarixində Azərbaycan müstəqilliyini elan etdiyi nəzərə alınsa, bəzi məsələlərin uzun bir müddət keçməsinə baxmayaraq həyata keçmədiyi görünür. Boş qalan sahələrin başqa güclər tərəfindən doldurulması ehtimalı isə hər zaman mövcuddur. Bizə görə müzakirə edilən mövzuların sürətləndirilməsi üçün, dolaylı olsa da, dəmiryolu nəqliyyatı tezliklə həyata keçirilməli, hətta dəmiryolu şəbəkəsinin Türkiyənin Harşit dərəsindən Tirebolu rayonuna qədər çatdırılması, Samsun-Rizə dəmiryolunun, inşası və Giresun-Ordu arasında hava limanının inşası və beləliklə də, malların emalı və çatdırılmasının maya dəyərinin aşağı salınması lazımdır.

Azərbaycanla olan dolaylı dəmiryolu əlaqəsi Qafqaz ölkələri və digər türk dövlətləri ilə əlaqələri sürətləndirəcək və asanlaşdıracaqdır.

İki ölkə arasında pasportsuz gediş-gəliş təmin edilməlidir. Turizm baxımından iki ölkənin də təşviqedici addımlar atması lazımdır.

Türkiyə və Azərbaycan arasındakı əlaqələrə toxunan bu məqalədəki mövzular başda türk dövlətləri olmaq üzrə İran, Pakistan, Əfqanıstan və hətta Şərq və Qərb ölkələri üçün əlavə bazar açacaqdır. Bunun üçün dünya hakimiyyətini əlində tutan ölkələrlə olan balansın da diqqətə alınacağına vacibliyi isə açıqdır.

ELÇİN QAFARLI

(Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin əməkdaşı)

Hörmətli Sədr, hörmətli millət vəkilləri, hörmətli qurultay iştirakçıları.

Bildiyiniz kimi, qurultayımız türk dövlətləri arasında dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq mövzusu ilə əlaqədar olduğu üçün mən bu sahədə görülmüş işlərlə bağlı sizə məlumat vermək istədim. İlk növbədə onu diqqətinizə çatdırım ki, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Türkiyənin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birlikdə Türkiyə-Azərbaycan Birgə İqtisadi Hökumətlərarası Komissiyanın 4-cü iclasının protokoluna əsasən beynəlxalq turizm marşrutu yaradır.

Həmin marşrutun layihəsi üstündə artıq 3 ildir işlənir. Hər iki dövlətin rəsmi qurumlarının ekspertlərindən ibarət işçi qrupu yaradılmışdır. Azərbaycanda bu layihəyə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası və Müdafiə Nazirliyinin ekspertlərindən ibarət işçi qrup kömək göstərir, o cümlədən bizim layihədə özəl sektorun nümayəndələri - banklar, şirkətlər yaxından iştirak edirlər.

1918-ci ildə o vaxtki tarixi hadisələr ilə əlaqədar olaraq, – baxmayaraq ki, Türkiyə özü bir neçə cəbhədə müharibə aparırdı və qatı düşmənlərlə qan davasına çıxmışdı, Azərbaycandan səslənən kömək çağırışına Türkiyə dərhal reaksiya verdi. Ənvər Paşanın rəhbərliyi altında və onun qardaşı Nuru Paşanın komandanlığı ilə Azərbaycana Qafqaz İslam Ordusu göndərildi. 1918-ci il may ayının 25-də Nuru Paşa bir neçə zabıt heyətilə Gəncəyə daxil oldu. Bundan sonra yenə də Türkiyənin dəstəyi ilə Azərbaycan ordusunun formalaşması və Azərbaycan torpaqlarının işğalçılardan təmizlənməsi üçün böyük bir hərəkata başlanılması itsqiamətində hazırlıq işləri aparıldı.

Bu tarixi fakta əsaslanaraq Nuru Paşanın yürüş marşrutu istiqamətində biz beynəlxalq turizm marşrutu yaratdıq. Hamımız o tarixi bilirik və sentyabr ayında Azərbaycan 1918-ci ildə tamamilə düşmən işğalından azad olundu. Bu döyüşlərdə 1500-ə yaxın türk əsgəri bizim torpaqlar uğrunda şəhid oldu. Azərbaycanın bir çox bölgəsində bu əsgərlərin məzarı var.

Bilirsiniz ki, sovet dövründə bu tarixi xatırlamaq yasaqlanmışdı və arxivlər bağlanmışdı. Tarix dərslərində bu barədə heç bir məlumat verilmirdi. Bu gün isə Azərbaycan müstəqildir və biz bu tarixi turizmçi olaraq yaşatmağı qarşımızda məqsəd qoyduq. Dövlət proqramında nəzərdə tutulduğu formada biz bunu həyata keçirməyə başlamışıq.

Həmin proqrama uyğun olaraq bir çox bölgələrdə infrastruktur qurulacaq, çünki əsas məqsəd Azərbaycanın turizm infrastrukturunun qurulması və gənclik turizminin inkişaf etdirilməsidir. 8-10 bölgədə, əsasən türk ordusunun yürüş xətti boyu turizm gənclik düşərgələri qurulacaq. Hazırda bu məsələlər layihə çərçivəsində işlənir. Azərbaycan və Türkiyə gənclərinin, o cümlədən, türk dövlət və xalqlarının nümayəndələrinin gələcəkdə bu infrastrukturda yay dövründə istirahətinin təşkil olunması nəzərdə tutulmuşdur. Çünki, dünyanın hər bir yerində türkdilli xalqların nümayəndələri yaşayır.

Vaxtilə Azərbaycanın azadlığı uğrunda döyüşmüş və şəhid olmuş türk əsgərlərinin nəvə-nəticələri dünyanın hər yerində yaşayır və onlar sözsüz ki, bizim marşrutun istiqamətində – “Babaların tarixi zəfər və şəhadət yolu” layihəsində sözsüz ki, iştirak etmək istəyərlər. Öz babalarının keçdiyi bu yolların necə də çətin olduğunu, hansı torpaqda qan tökdüyünü öz gözlərilə görməyə imkan tapacaqlar.

Bizim də məqsədimiz odur ki, bu gənclik turizmini yaradaq və qurultayın keçirilməsindən istifadə edərək həmin o gənc nəslin vətənpərvər ruhda yetişməsinə və eyni dildə danışan türk xalq və dövlət nümayəndələrinin, – bayaq səsləndi, onlar dünyada 150 mln.-dan, bəlkə də, daha çoxdur, – gəlib istirahət etməsi tariximizin və mədəniyyətimizin tanınması baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu layihə vahid türk dilinin formalaşmasına da, fikrimcə, öz müsbət təsirini göstərə bilər. Çünki, bu layihə çərçivəsində turizm səfərlərində olacaq gənclər ən az iki həftə müddətində bir yerdə olacaqlar. Bu isə ortaq ünsiyyət dilinin təbii olaraq meydana çıxmasına, formalaşmasına öz təsirini göstərməyə bilməz. Hamınız bilirsiniz ki, sovet dövründə Artekə belə bir düşərgə var idi o zamankı siyasətlə bağlı. Hamı gəlirdi orada rus dilində danışdı və beləcə uşaqlar o ruhda böyüyürdülər. Bu layihə də gənclərin milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət ruhunda, bir türk kimi tərbiyə olunmasına, onlar arasında ünsiyyətin daha da asanlaşdırılmasına, qarşılıqlı anlaşma üçün daha əlverişli şərtlərin yaradılmasına stimula verə bilər.

Bu gün bu qurultayda bəziləri rus dilində danışdılar, lakin 10 ildən sonra bizim yeni yetişən gənc nəsil, türk məktəbini oxuyan nəsil sözsüz ki, daha çox miqyasda türkcə danışacaqlar.

Fürsətdən istifadə edib demək istərdim ki, bu qurultaydan sonra biz həmin marşrutun reklam təbliğatı turuna başlayırıq. Çünki, 4 ildir ki, biz marşrut üzərində işləyirik və bölgələrin qorməli yerlərini, bütün şəhidlikləri, tarixi yerləri, abidələrimizi gəzmişik. Bundan əlavə, Azərbaycanın turizm potensialı tək o dövr deyil, qədim tarixi məbədlərimiz, abidələrimiz var. Yəni, onların da eynilikdə bu marşrutda təbliğ olunması, o cümlədən, bütün türk dünyasının tarixinin öyrədilməsi və öyrənilməsi layihənin əsas məqsədlərindəndir.

Biz 2 il öncə layihə çərçivəsində müsabiqə keçirdik və müsabiqənin şərtlərini qəzetlərdə çap etdirdik. 100 sual və həmin suallara daha dolğun cavab verən gənclərimiz

bu dəfə bizim marşrutda iştirak edəcəklər. Mən qeyd etmək istəyirəm ki, 20 noyabrdan biz Naxçıvana hərəkət edirik, oradan keçirik Türkiyəyə və bizim marşrut Türkiyədən başlayacaq. Qars-Ərdağan-Ərzurum-Trabzon-İqdir marşrutu ilə Türkiyənin 20 nəfər heyətiylə birlikdə 6 gecə 7 günlük yol gedəcəyik. Sonra həmin nümayəndə heyəti Azərbaycana keçir. Azərbaycanda Naxçıvandan başlayaraq bütün tarixi, mədəni abidələr ziyarət ediləcək. Gənclərin görüşü, universitetlərdə tələbələrle görüşlər keçiriləcək, müxtəlif bölgələrdə – Bakı, Gəncə, Bərdə, Quba və digər yerlərdəki tarixi abidələr ziyarət olunacaq.

Bilirsiniz ki, Qubada bu yaxınlarda yeni bir kütləvi məzarlıq aşkar olundu, biz bu məzarlığı da ziyarət edəcəyik. Bunların hamısı bizim layihə çərçivəsində reallaşacaq. Bir daha dünyaya bəyan ediləcək ki, kim soyqırım törədib, kim haqlı, kim haqsızdır? Çünki, son dövrlər, bilirsiniz ki, ermənilər dünyanın hər bir yerində əsas olmayan iddiaları ilə bağlı parlamentlərdə müxtəlif qərarlar çıxarırlar. Türkiyənin Baş naziri təklif edir ki, gəlin, tarixləri açaq, alimləriniz gəlsin, oturaq bir masaya bunları araşdıraq, amma onlar yaxın gəlmir, çünki bilirlər ki, yalan danışirlər. Ona görə, biz də bir turizmçi olaraq belə bir layihəni yaradıırıq, sonra gənclər tərəfindən bunlar təbliğ edilir, öyrənilir. Bundan sonra isə təbliğat vasitəsi ilə bu həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması əsas vəzifələrdən biridir.

Bizim bu 17-ci turumuz dekabrın 6-da başa çatacaq və həmin layihənin gerçəkləşməsində Türkiyə tərəfi maliyyə yardımı göstərir, Azərbaycan tərəfdən AzerİnterOil MMC bizim bu səfərin maliyyələşdirilməsində texniki köməyini öz boynuna götürmüşdür. Mən indi konkret olaraq bir-iki təklif vermək istəyirəm. Azərbaycanla Türkiyə arasında viza rejiminin ləğvi məqsədəuyğun olar. Bildiyiniz kimi, Türkiyə tərəfi birtərəfli qaydada Azərbaycana və digər türkdilli ölkələrə viza rejiminin tətbiqini dayandırır. Azərbaycanla Türkiyə arasında viza rejiminin ləğvi ilə bağlı Mədəniyyət və Turizm Nazirliyində də rəy istənilmişdi və biz buna öz müsbət mövqeyimizi ifadə etmişik.

Bir məqamı qeyd etmək istəyirəm ki, biz bu layihəni işləyərkən belə bir faktla qarşılaşdıq ki, Azərbaycanın öz daxili imkanları hesabına Azərbaycan vətəndaşları üçün Naxçıvana təyyarə biletləri güzəştə verilir, lakin bu qayda xarici vətəndaşlar, o cümlədən Türkiyə vətəndaşları üçün keçərli deyil. Onlar təyyarə biletlərini 100 ABŞ dollarına alırlar. Fikrimizcə, bu bizim layihəmiz üçün faydalı deyil. Biz istərdik ki, heç olmasa bu layihə çərçivəsində gələcək xarici ölkələr, xarici dediyimizdə burada sərhəd baxımından söhbət gedir, Türkiyə və yaxud digər ölkələrdən gələn bizim soydaşlarımız bu layihədə iştirak edərsə, heç olmasa onlar üçün Azərbaycan vətəndaşlarına tətbiq olunan qiymətlər tətbiq olunsun. Çünki, bizim layihənin əsas istiqaməti tələbələrdir, gənclərdir və nəzərə almaq lazımdır ki, tələbələr maddi durumu o qədər də yüksək olmayan təbəqədir.

Biz inanırıq ki, “Babaların tarixi zəfər və şəhadət yolu beynəlxalq turizm marşrutu” ilk növbədə türkdilli dövlətlərin gənclərinin yay istirahət dövründə analoqu olmayan mədəni, mədəni, siyasi və iqtisadi sahələrdə bir-birini daha yaxşı anlamasına imkan yaradacaq. Hesab edirik ki, bu layihə Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının yüksək tələb və çağırışları ilə səslənən vacib bir vasitə olacaqdır.

Layihə çərçivəsində ümumi tarix və mədəniyyətimizin öyrənilməsi türkün əzəmətinin bəşəriyyətə bir daha təsdiqi olacaqdır. Vahid türk dilinin formalaşması baxımından yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu layihə əhəmiyyətlidir. Bir də türk dünyası tərəfindən keçirilən bu qurultay, konfrans və digər beynəlxalq tədbirlərin bizim bu layihə çərçivəsində yaradılacaq infrastrukturadan istifadə imkanı yaranır və həmin tədbirlərin keçirilməsi imkanları yüksəlir.

Bir daha hamınıza təşəkkür edirəm, kimin sualı olsa müraciət edə bilər.

MAHMUT BEŞİRİ

(Türkiyə Mühəndislər Birliyinin İdarə Heyətinin üzvü, "Ümid" Narkotik Maddələrdən Asılılar Dərnəyinin sədri)

Hörmətli sədr, hörmətli tədbir iştirakçıları.

Mən bu tədbirə Türkiyə Respublikasının paytaxtı olan Ankara şəhərindən gəlmişəm. Bütün dinlədiyim mövzular iqtisadiyyat ilə əlaqədar idi. İqtisadiyyatdan bəhs edə bilmək üçün də insanın bilikli, ağıllı, işgüzar olması lazımdır.

Mən daha fərqli bir mövzudan bəhs etmək istərdim. Narkotik maddələrdən asılılıq nə deməkdir? Can qardaşımız olan Azərbaycan Respublikasındakı insanlarımızın belə bir problemi varmı? Çünki, belə bir məsələ ilə əlaqədar problemi olmayan ölkə yoxdur. Bəs, bu problemi necə aradan qaldırmaq olar?

Onu qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan təbii neft ehtiyatlarına görə parlaq gələcəyə sahibdir. Bəlkə də, yaxın gələcəkdə bu ölkə dünyanın sayılan qabaqcıl ölkələri ilə eyni səviyyəyə gələ biləcək. Fikrimcə, bu vəziyyətə gəldiyi zaman bu ölkədə narkotik maddələrdən asılılığa qarşı mübarizə daha da genişləndirilməlidir. Bəs, belə bir problem ilə qarşılaşmamaq üçün ölkədəki gənclər necə tərbiyə edilməlidir, narkotik maddələrdən asılı olan gənclərlə necə rəftar edilməlidir?

Atatürk demişdir: "Mən idmançının zəkalı, çevik və əxlaqlı olanını sevirəm". Həqiqətən də, bu sözdə böyük məna vardır. İnsanlar zəkalı olarsa, ağıllı da olacaqlar. Ağıllı insan da əsla narkotik maddələrdən asılı vəziyyətə düşməz.

Dövlətimizin belə insanları müalicə edən mərkəzlərində gördüm ki, daha çox ailə problemi olan, anasında və ya atasında problem olan, valideynlərindən biri vəfat edən, valideynlərindən biri narkotik maddədən istifadə edən, alkoqolizm xəstəliyinə düşər olan, valideynləri müntəzəm şəkildə bir-biri ilə dalaşan insanların uşaqları narkotik maddələrdən asılı vəziyyətə gəlirlər.

Bəlkə də, Azərbaycanda internet çox da geniş yayılmamışdır. Ancaq Türkiyədə internet bəzi ailələrdə, bəzi insanlarda xəstəlik halına gəlmişdir. Belə ki, valideynlər bəzən internetə aludə olaraq övladlarını, öz valideynlik borclarını yaddan çıxarırlar. Bunun üçün də evdə axtardığı dincliyi, istədiyi həyatı tapa bilməyən uşaqlar, gənclər,

başqa yollardan istifadə etmək məcburiyyətində qalırlar. Belə olan halda, bu insanlar həqiqətlərdən qaçmaq, rahatlıq tapmaq üçün hər cür insanlarla ünsiyyətdə olurlar. Bu insanların ünsiyyətdə olduğu şəxslər də onları hər cür pis yola rahat şəkildə cəlb edə bilirlər. Bunun üçün də mən Azərbaycan və Türkiyə kimi dövlətlərin ailə fərdlərini ciddi şəkildə tərbiyələndirmək, məlumatlandırmaq üçün maddi vəsait ayırmalarının tərəfdarıyam. Bu həqiqətən də çox ciddi məsələdir. Çünki hamı pul haqda danışır, qazanmaq, varlı olmaq istəyir, bunun üçün də şey göstərir. Halbuki, insanlar yaddan çıxarırlar ki, səhhətlərinə diqqət yetirmədən qazandıqları pulu daha sonra səhhətlərinin müalicəsi üçün xərcləmək məcburiyyətində qalırlar. Bu həqiqətən də, yazılmamış olan həyat qanunudur.

Qərb cəmiyyətinə baxdığımız zaman da görürük ki, ailələr arasında, ailə fərdləri arasında ciddi şəkildə uçurumlar vardır. Belə olan halda, təbii olaraq, övladlar valideynlərinin sözlərinə qulaq asırlar. Valideynlər də öz növbələrində övladlarına layiqli diqqəti, məhəbbəti göstərmirlər.

Türkiyənin də mühüm yerə sahib olduğu yeni inkişaf etməkdə olan cəmiyyətlərinin, o cümlədən türk dünyası cəmiyyətlərinin tərkibində narkotik və alkoqolik maddələrdən asılılıq getdikcə artmaqdadır. İnsanları belə yola cəlb etməyin ən əsas yolu, onların fikirlərini, ağıllarını bulandırmaq, dumanlandırmaqdır. Bu cəmiyyətlərin düşmənləri də onu parçalamaq üçün gəncləri bu vəziyyətə gətirirlər. Bunun üçün də Azərbaycan Respublikasının polis təşkilatı ilə digər türk respublikalarının polis təşkilatlarının bu sahədə birlikdə fəaliyyət göstərmələri lazımdır.

Ölkələrin polis təşkilatları Şərqdən Qərbə doğru yayılmış narkotik maddələrin ticarət yolları ilə öz ölkələrinə gətirilməsinin və burada yayılmasının qarşısını almağa şey göstərməlidir. Türkiyədə də narkotik maddələrin uzun müddət ticarəti olmuşdur. Ancaq buna baxmayaraq, bu maddələr ölkədə o qədər də yayılmamışdı. Bir həqiqət də vardır ki, artıq Türkiyə Respublikasında belə maddələrdən istifadə edənlərin sayı 200 faiz artmışdır. Qərblilər də deyir ki, siz bu maddədən gəlir əldə etmişsiniz, ancaq biz bu maddədən əziyyət çəkirik. Əgər siz bu maddəni bizim ölkəmizdə yayaraq, insanlarımızı narkotik maddələrdən asılı vəziyyətə gətirmişsinizsə, indi də sizin insanların bu maddələrdən asılı vəziyyətdə olacaqlar. Artıq vəziyyət elə hal alıb ki, narkotik maddənin alveri ilə məşğul olanlar bu maddələri orta məktəbdə də satmağa başlamışlar.

Qısa şəkildə deyəcəyim ondan ibarətdir ki, biz çıxışlarımızda, məruzələrimizdə belə mövzulara yer verməli, belə mövzuları müzakirə etməliyik. Məktəblərdə əxlaq dərsləri keçirilməli, belə maddələrdən istifadə etməyin pis nəticələr verəcəyi gənclərə təlqin edilməlidir. Fikrimcə, mənəvi dərslərə, dini dərslərə də dərs proqramında yer ayrılmalıdır. Düzdür, biz bu mövzuları dərnək olaraq Türkiyədə aktuallaşdırırıq, Türkiyədə artıq belə dərnəklərin, təşkilatların sayı artmağa başlamışdır. Mən belə dərnəklərin, təşkilatların Azərbaycanda da qurulmasının tərəfdarıyam. Çünki, hamımızın arzusu insanların zəkalı və ağıllı olmasıdır.

Vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Diqqətiniz üçün hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm.

ŞAHBAZ MURADOV

(AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü)

Mən hamınızı salamlayıram.

Əlbəttə, qurultay çox önəmli bir qurultaydır. Hesab edirəm ki, bu toplantıda biz yalnız Azərbaycanla Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrdən deyil, bütün türkdilli ölkələr arasında əlaqələrin müasir inkişaf səviyyəsindən və perspektivlərindən danışmalıyıq. Bizim təqdim etdiyimiz materialda isə altı türkdilli ölkə arasında iqtisadi münasibətlər öz əksini tapıb. Mən bir şey demək istəyirəm ki, bu cür forumların keçirilməsi vacibdir.

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru kimi deyim ki, biz bu ölkələrin insan faktorunun inkişafı nöqteyi-nəzərindən öz töhfələrimizi vermişik. Bizim institut Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan üçün onlarla elmlər namizədi və doktoru hazırlamışdır. Biz bu işimizi indi də davam etdiririk. Biz Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələri ensiklopediyası hazırlamışıq, hesab edirəm ki, Türkiyə ilə birlikdə onu çap etdirə bilərik. Özbəkistanla iqtisadi əlaqələrin öyrənilməsinə böyük diqqət yetiririk. Türkiyənin özündən 3 nəfər elmlər namizədi hazırlamışıq. Hesab edirəm ki, bu sahədə aparılan tədqiqat işlərini çap etdirmək lazımdır. Madam ki, biz bu gün burada türkdilli ölkələrin birliyindən, onlar arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafından söhbət açıraq, bu cür materialların çap olunmasına da dəstək verməliyik.

Ortaq dil məsələsinə gəldikdə isə, deməliyəm ki, biz uzun müddət SSRİ-in tərkibində olmuşuq və uzun müddətdə “böyük qardaş məsələsi” bizim milli inkişafımıza öz təsirini göstərmişdir. Əlbəttə, mən türk xalqına böyük sevgisi və hörməti olan bir insanam. İki nəvəm türk dilində ali təhsil alıb. Ancaq bununla belə hesab etmirəm ki, hökmən vahid dil olmalıdır. Məncə, bu o qədər də vacib deyil. Hər dilin öz gözəlliyi var və bunu dəyişmək, yeni orta q dil yaratmaq, məncə, münasibətlərin inkişafı baxımından elə bir əhəmiyyət kəsb etmir.

Hesab edirəm ki, xalqlarımız arasında münasibətlərdə böyük qardaş məsələsi aradan götürülməlidir. Yenə də deyirəm iki nəvəm türkcə oxuyub, bəlkə, çoxlarının uşaqları və nəvələri rus dilində oxuyub, amma bu məsələyə bir az ciddi yanaşmaq lazımdır. Bunu deməyi mən özümə borc bilirəm. Məndən əvvəl burada hörmətli Ziyad Səmədzadə və hörmətli Azər Əmiraslanov qeyd etdilər ki, hər il MDB ölkələrinin iqtisadi inkişaf göstəriciləri ilə bağlı kitab nəşr olunur. Məncə, türkdilli ölkələrin iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasına dair belə bir kitabı biz nəşr etdirə bilərik. Bu hamımız üçün vacibdir. Çünki, biz bir-birimizin iqtisadi potensialını, inkişaf tempini bilməliyik ki, yaxınlaşa, əməkdaşlıq əlaqələri qura bilək.

Türk dünyası ölkələri arasında miqrasiya proseslərinin öyrənilməsi və tənzimlənməsi çox vacib məsələdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin miqrasiya məsələlərinin tənzimlənməsinə dair müvafiq fərmanı var. Bu fərmanda Azərbaycandakı miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi, ölkədə məskunlaşmış miqrantlarla bağlı məlumatların əldə edilməsi, toplanılması və sistemləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Bu fərmana istinad edərək türkdilli ölkələrdən Azərbaycana köçənlər haqqında məlumatları əldə etmək olar.

Bununla yanaşı, bizdə təhsilin keyfiyyətinin qaldırılmasına da diqqət yetirmək lazımdır. Hazırda Azərbaycanla Türkiyə arasında tələbə mübadiləsi proqramları həyata keçirilir, lakin bu prosesin daha da təkmilləşdirilməsinə çalışmalıyıq. İnvestisiya məsələsinə qalanda biz həmişə demişik, indi də deyirik, burada da çox ehtiyatlı olmaq lazımdır, investisiya hara qoyulmalıdır, onu necə istifadə etmək lazımdır, hansı sahələrə daha çox sərmayə qoymağa ehtiyac var, bu məsələlərin hamısını əvvəlcədən hesablayıb nəzərə almaq çox zəruridir.

Təklif edirəm ki, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyası, Azərbaycanın, Türkiyənin və digər türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət orqanları ilə birlikdə iqtisadi əməkdaşlığın, qarşılıqlı sərmayə yatırımlarının inkişaf etdirilməsi mövzusu ilə bağlı birgə konfrans keçirilsin. Təbii ki, bu konfransda digər türkdilli ölkələrin müvafiq araşdırma mərkəzlərinin, elmi-tədqiqat müəssisələrinin qatılması da yaxşı olardı.

Türkiyə haqqında bizim əlimizdə çox materiallar var, statistika materialları var, Ağasəlim müəllim deyir elə materiallar var çap etməmişik, amma elələri də var ki, heç bir material yoxdur. Mən çox istərdim ki, türk dünyası ölkələrinin demoqrafik inkişaf məsələlərini, kadr potensialını öyrənək.

Bu məsələləri elə əlaqələndirmək lazımdır ki, təkcə Türkiyə ilə yox, həm də başqa türk dövlətlərilə də əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə nail ola bilək. Əlbəttə, Türkiyəyə böyük qardaş da deyə bilərik, yeri gələndə, həmişə bizim uğrumuzda da qan töküblər, – 1918-ci il hadisələri buna sübutdur, – biz bunu qiymətləndiririk. Mənim yadımdadır ki, 1976-cı ildə Türkmənistanda məruzə elədik. O məruzədə qeyd edirdik ki, müəssisələr açılsın, türkmənlər qorxdular danışmağa. Dedilər ki, əfəndim, siz nə əcəb qorxmaz danışsınız? Sovet hökumətində Rusiya deyirdi ki, Türkiyə ilə, Fransa ilə əlaqələr yaradaq, amma Türkmənistanın özündə buna cəsarət tapan yox idi, onlar özləri də passiv idi. Düzdür, Elçibəy hakimiyyətə gələndə bir az tənqid elədi, onlar incidilər. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev gələndə hər şeyi yoluna qoydu. Onlar bizim qardaşlarımızdır. Dünən Türkmənistanın nümayəndəsi gəlmişdi, çox yaxşı da çıxış elədi.

Bilirsiniz, biz hamımız ayıq olmalıyıq. Ziyad müəllimin yadımdadır, Kiyevdə 1973-ci ildə bir konfrans keçirildi. Orada məsələ qoyurdular ki, Qazaxıstanda, Özbəkistanda təqaüdlər verəndə qadınlara verməyin, çünki uşaq çox doğulur. Biz də məsələ qoyurduq ki, belə çıxır ki, biz qardaşlıq edirik, Əfqanıstanda vuruşanlar hamısı qara millətlərdir, azərbaycanlıları göndərirdilər ora, amma ruslar yox idi. Ruslar uzun illər bu ölkələrə sosial məsələlərdə çox zəif diqqət yetirmişlər.

Bu məsələdə biz indi yaxşıyıq, inkişaf gedir. Amma mən istəyirdim ki, türk dünyası deyəndə yalnız 7 müstəqil dövlət deyil, digər ölkələrin ərazisində yaşayan bütün türkdilli xalqlar nəzərdə tutulsun. Biz onlar ilə də maraqlanmalıyıq. Bax belə konfranslarda, Ziyad müəllim, onları da dəvət etməliyik. Demirəm ki, biz onların daxili işlərinə qarışaq, amma onlar da hamısı türk dünyasının nümayəndələridir. Onların da dilləri bizim dildir. Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələri mükəmməlləşdirə bilirsə, o biri ölkələrlə də əlaqələri möhkəmləndirməliyik.

ERDAL GURYAY

(*Şimali Kipr, Yakın Doğu Universitetinin bölmə rəhbəri, elmlər doktoru*)

Hörmətli sədr və Rəyasət Heyətinin üzvləri, tədbir iştirakçıları.

Mən bu tədbirə Şimali Kiprdən gəlmişəm. Yakın Doğu Universitetinin bölmə rəhbəriyəm, iqtisadiyyat sahəsində dosentəm. Eyni zamanda, Şimali Kipr Mərkəz Bankının İdarə Heyətinin üzvüyəm. Məruzəni çox uzatmadan qısa şəkildə diqqətinizə çatdıracağam. Bir neçə dəqiqə Şimali Kipr iqtisadiyyatından danışmaq istərdim. Bu haqda danışarkən bir neçə mühüm rəqəmi diqqətinizə çatdıracağam. Eyni zamanda, cənab Ahmet Erentoka mənə məlumat verdiyi üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

Bir il əvvəl Antalyada eyni mövzunu müzakirə etmiş, eyni mövzuda mübahisə aparmışdıq, Şimali Kiprdən gələn heyət olaraq ona etiraz etmişdik. Buradakı tədbir iştirakçılarından belə bir mübahisə səhnəsinin şahidi olduqları üçün üzr istəyirəm.

Şimali Kipr Aralıq dənizində kiçik bir adadır. Bu adada 250 minə yaxın türk yaşamaqdadır. Bu dövlət çox da böyük olmayan iqtisadiyyata sahibdir. Siz də təxmin edərsiniz ki, 250 min nəfər əhalisi olan ölkənin iqtisadiyyat hansı həcmdə olur. Bizim qiymətli mədənlərimiz, neft və təbii qaz ehtiyatlarımız, minerallarımız yoxdur. Bizim təkəcə gözəl təbiətimiz vardır. Təbii şəraitinə görə burada turizm sektoru inkişaf etməyə başlamışdır.

Burada təhsil sektoru da artıq inkişaf etməyə başlamışdır. Bu sektorlar xüsusilə 2000-ci ildən sonra inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Şimali Kiprdə siyasi məsələ də bir az da olsa, ilərləmə olduğundan iqtisadi sahədə də canlanma başladı. Məruzəmi çox da uzatmadan bu məsələ ilə əlaqədar mən sizə bəzi rəqəmləri vermək istərdim.

1997-ci ildə Şimali Kiprdə adambaşına düşən gəlir 1444 ABŞ dolları, 2005-ci ildə bu rəqəm 10567 ABŞ dolları, 2006-cı ildə isə 11000 ABŞ dollarından artıq olmuşdur. Adam başına sərf edilən elektrik enerjisi 1977-ci ildə 1000 k.vatt ikən, bu rəqəm artıq 4000 k.vatt-a çıxmışdır. Maşın sayı təxminən adambaşına bir ədədə uyğun gəlir. Mobil telefondan istifadə etmə sayı da eyni şəkildədir. Savadlılıq dərəcəsi 99 faizdir. Oxumaq və yazmaq qabiliyyəti olmayan insan sayı Şimali Kiprdə yox deyilə biləcək qədər azdır. Orta məktəblərin və litseylərin sayının şagird sayına olan uyğunluğu 100 faizdir. Universitetlərin sayının tələbə sayına olan uyğunluğu isə 50 faizdir. Hal-hazırda Şimali Kiprdə 6 universitet mövcuddur. Türkiyə Respublikasının ən məşhur universitetlərindən biri olan Orta Doğu Texniki Universiteti Kiprdə bir tələbə şəhərciyi qurmuşdur. Eyni zamanda dünya miqyasında tanınmış İstanbul Texniki Universiteti də bizim ölkəmizdə tələbə şəhərciyi qurmaq niyyətindədir. Yaxın vaxtlarda bu tələbə şəhərciyi də fəaliyyətə başlayacaqdır.

Daha əvvəl də qeyd etdiyim kimi, bizim ölkəmizin təbii ehtiyatları yoxdur, ancaq başqa sahələrdə nailiyyətlərimiz vardır. Xidmət, turizm və təhsil, bank sektorlarında irəliləyişlər mövcuddur.

Mən məruzəmi burada yekunlaşdırmaq istəyirəm. Bizim Şimali Kiprdən olan

iştirakçılar kimi rəyasət heyətindən xahişimiz olacaq. Xahişimiz odur ki, tədbirin yekun sənədində Şimali Kiprə qarşı tətbiq olunmuş izolyasiya tədbirlərinin ortadan qaldırılmasını türk dövlətlərinin dəstəkləməsini arzu edirik. Sizin də bildiyiniz kimi, Şimali Kipri bir dövlət kimi təkəcə Türkiyə Respublikası tanıyır.

Bizim heç bir dövlətlə iqtisadi, siyasi sahələrdə əməkdaşlığımız yoxdur. Ehtiyaclarımız Türkiyə Respublikası vasitəsi ilə həyata keçirilir. Türkiyə Respublikasının Şimali Kiprə köməkliyi hər il təxminən 200 milyon ABŞ dollarına yaxındır. Qurultaydan tələbimiz türk respublika, dövlət və cəmiyyətlərinin bu izolyasiyanın ortadan qaldırılması üçün bizi dəstəkləmələri, bu məsələnin də yekun raportda yer almasıdır.

ƏMİRXAN BABAŞOV

(*Azərbaycan, iqtisad elmləri namizədi*)

Mən bütün qurultay iştirakçılarını salamlayıram!

Azərbaycan torpağına xoş gəldiniz deyirəm!

İqtisadiyyat barədə məndən də əvvəl çıxış edən bütün yoldaşların fikirləri ilə razıyam. Mənim əslim Borçalıdan, Gürcüstandandır. O kənddə ki, mən doğulmuşam, vaxtilə o kəndin məktəbində birinci sinifdə 150-160 nəfər təhsil alırdı. Hazırda isə həmin məktəbdə 15 nəfər birinci sinfə gedir. Bu o deməkdir ki, bu torpaqlarda yaşayan soydaşlarımız oranı tərk edirlər. Bu isə gələcəkdə azərbaycanlıların tamamilə bu ölkəni tərk etməsinə gətirib çıxara bilər.

Əlbəttə, bir dövlət başqa bir dövlətim işinə qarışa bilməz. Lakin azərbaycanlıların Gürcüstandan köçünün qarşısını almaq üçün başqa yollar var. Mən xahiş edərdim türkdilli dövlətlərin bütün iş adamlarından, Gürcüstanda hər hansı sahəyə investisiya yatırıqda, burada müəssisə, zavod inşa etmək istəyərkən məhz bu amili nəzərə alsınlar. Bu cür müəssisələrin azərbaycanlıların kompakt yaşadığı regionlarda açılması soydaşlarımızın köçünün qarşısını ala bilər.

Mən çox istəyərdim ki, Bakı-Ərzurum, Bakı-Qars, Bakı-Ceyhan hamısı Borçalıdan keçsin. Çünki bu halda həmin ərazilərdə yaşayan azərbaycanlılar üçün yeni iş yerləri yarana bilər və onlar öz torpaqlarını tərk etməməsi üçün yeni əsaslar meydana çıxar. Onu da diqqətinizə çatdırmaq istərdim ki, Borçalı Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yerləşir. Bu o deməkdir ki, iki ölkə arasında təbii körpü mövcuddur.

Mən çox istərdim ki, bizim qətnamədə axırıncı sözlər bu olsun ki, türkdilli dövlətlər iş yerləri yaradarkən birinci növbədə haradakı türk millətləri yaşayır, orada yaratsınlar. Çox sağ olun, diqqətinizə görə.

SADIQ SALAHOV

(Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının rektoru, iqtisad elmləri doktoru, professor)

Türk xalqı torpağına bağlı xalqdır, yəni, türk xalqı vətəninə heç zaman asanlıqla dəyişməz. Ona görə də, bu gün bizim qarşımızda duran bir nömrəli məsələ əhalinin məskunlaşması məsələlərinin düzgün həll edilməsi olmalıdır. Yəni, tarixi kəndlərimizin, sərhəd kəndlərinin boşalması, o torpaqların istifadəsinin azalması, o cümlədən urbanizasiya problemləri bu sahədə ciddi çətinliklər meydana çıxarmışdır.

Dədə Qorqudun gözəl bir məsəli var: "Torpağı əkmirsənsə, qorumağın nə mənası". Ona görə də biz torpaqlarımızı bu gün gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması məsələsinə ciddi fikir verməliyik. Təbii, biz bilirik ki, hər hansı bir dövlətin iqtisadi müstəqilliyi olmasa, ərzaq təhlükəsizliyi olmasa, o öz dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlaya və daxili, xarici siyasətini heç kimdən asılı olmadan həyata keçirə bilməz. Eyni zamanda, onu da nəzərə almalıyıq ki, hazırda dünyada çox mürəkkəb beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi mövcuddur. Bu gün elə bir dövrə gəlib çıxmışıq ki, artıq neftin qiyməti artıqca bu taxılın qiymətinə də təsir göstərir.

Torpaq əldən gedir, torpaqda əkilən məhsulun bir hissəsi enerjiyə sərf olunur. Bütün bunlar isə belə bir sualı aktuallaşdırır ki, milləti, ümumiyyətlə, yer üzündəki insanları nə gözləyir. Elə olacaq ki, taxılı qızıl qiymətinə alacayıq. Bayaq türk qardaşlarımızdan biri yaxşı bir söz dedi ki, cavanlıqda qazanırsan, yaşlaşanda xəstəliyə sərf ələyirsən. Bizə bu lazımdır mı?

Bu gün bir nömrəli məsələ bizim torpaqlarımızın qorunmasıdır, ekoloji mühitin saxlanmasıdır, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını bərpa etməkdir. Burada çıxışlarda təqdim edilən məlumatlardan da göründüyü kimi, türk dünyasının iqtisadi artımı arzu etdiyimiz səviyyədə deyil.

İndi qloballaşma prosesləri nəticəsində bir çox dövlətlərdə, o cümlədən türkdilli respublikalarda əhalinin bir hissəsi digər ölkələrə miqrasiya edir. Onların əksəriyyəti məhz əmək miqrantlarıdır. Yəni, bu gün türk dünyası ölkələri arasında işçi qüvvəsi var, istehsalat ixtisaslaşdırılması, əmək mübadiləsi, bu məsələlərə ciddi fikir vermək lazımdır.

Mən yenə də qayıdıram o sahəyə ki, bu gün taxılçılığın inkişafı çox vacib məsələdir və bunun da bir nömrəli aspekti toxumçuluqdu. Həç kimə sirr deyil ki, bütün Avropa dövlətləri təbii cır toxumlardan yığır, genofond yaradır. Bu ekologiyanın pozulduğu indiki vəziyyətdə olduqca vacib məqamlardan biridir. Çünki indi bir çox toxum sortları müasir ekoloji şərtlərdə əvvəlki məhsuldarlığını itirməyə başlayır. Bu baxımdan, fikrimcə, türkdilli ölkələrin toxum genofondu, taxıl genofondu, heyvandarlıq üzrə genofondun yaradılması məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Demək istəyirəm ki, bu toplantıda daha global məsələləri müzakirə etməyiniz lazımdır. Bizim görüləsi işlərimiz çoxdur. Təqdirəlayiq hal ondan ibarətdir ki, nəhayət bu türk dövlətlərinin birliyi anlayışı artıq reallıqdır. Biz türkdilli ölkələri iqtisadi baxımdan bir-birinə daha da yaxınlaşdırmağın yollarını təklif etməliyik. Hesab edirəm ki, bunun

üçün imkanlar kifayət qədərdir. Sadəcə həmin imkanlardan maksimum yararlanmaq lazımdır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

Sağ olun.

ƏLİ ƏLİRZAYEV

(Latviyadakı Azərbaycan diasporunun nümayəndəsi)

Cənab sədr, hörmətli qurultay iştirakçıları!

Mən sizə Latviya azərbaycanlılarının salamlarını çatdırmaq istəyirəm və qurultayın işinə uğurlar arzulayıram. Bu gün çox gözəl, dərin mənalı diskussiyalar gedir. Aydınır ki, hüquqi dövlətlərin iqtisadi inkişaf siyasəti, onların istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir.

Bu gün 10 il, 20 il sonra nə olacaqsə, o hədəfləri seçib düzgün istiqamət götürmək lazımdır. Burada əsasən türkdilli dövlətlərin iqtisadi inkişaf perspektivlərinə həsr olunsada, nəzərə almaq lazımdır ki, dünyanın başqa ölkələrində də türkdilli xalqın nümayəndələri yaşayır. Mənə elə gəlir, pis olmazdı ki, bu proqramlar hazırlanan vaxt xarici ölkələrdə yaşayan türkdilli xalq nümayəndələrinin potensiallarından istifadə olunsun, onlar da bu işlərə cəlb olunsun. Çünki, hər hansı bir şəxs 20 il, 30 il, 50 il bir ölkədə yaşayırsa, o, yerli şəraiti yaxşı bilir, ictimai, hökumət, parlament səviyyələrində əlaqələrə malikdir. Bu özü də az potensial deyil, onlardan istifadə etmək ümumi işin yalnız xeyrinə ola bilər. Bizim üçün türkdilli dövlətlərin iqtisadi qüdrətinin artması, onların dünyada möhtəşəm yer tutması, qüdrətli dövlətlər içərisində olması çox vacibdir.

Eyni zamanda, nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, xarici ölkələrdə yaşayan bəzi soydaşlarımız bu proseslərdən kənarda qaldıqda, istər-istəməz inciklik yaranır. Ona görə də, onlarla əlaqə saxlamaq, imkanlarından yararlanmaq lazımdır. Bu insanların böyük əksəriyyəti öz vətənləri üçün nələrsə etmək istəyində və imkanındadır.

Bu gün erməni lobbisi Azərbaycanın, Türkiyənin əleyhinə böyük təbliğat kampaniyası aparır və bu kampaniyaları da lazımı səviyyədə maliyyələşdirirlər. Dünyanın müxtəlif ölkələrində "erməni soyqırımı" iddiaları ilə bağlı qəbul olunan qərarlar bunu bir daha təsdiq edir. Bu yaxınlarda Latviyada da bu iddiaları qəbul etdirmək istiqamətində müəyyən proseslər getdi və bütün qəzetlər, jurnallar bu haqda yazdılar. Ona görə də, biz bütün ölkələrdə öz qüvvələrimizi birləşdirməli, ümumi məqsədə doğru səfərbər etməliyik.

Türkdilli dövlətlər xarici dövlətlərlə öz iqtisadi əlaqələrində bunu nəzərə alırlar. Düzdür, çətinliklər var, hər yerdə nəzərə almaq olmaz. Bilmək olmaz bu işlərin arxasında kimlər durur. Amma yaxşı olardı ki, iqtisadi inkişafın təhlükəsizliyi cəhətdən.

Bildiyimiz kimi, türkdilli dövlətlərlə dost olmayan dövlətlər var, açıq düşmənlərimiz var. Ona görə də, mənə elə gəlir ki, bu dövlətlər arasında əlaqələrdə, xüsusilə, iqtisadi əlaqələrdə dediyim kimi, xalq nümayəndələrinin potensialından istifadə olunmalıdır.

Bu bir tərəfdən informasiya baxımından vacibdir, digər tərəfdən, xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın bu proseslərə cəlb olunması onların iqtisadi cəhətdən möhkəmlənməsi baxımından da faydalı olar. Onların iqtisadi imkanlarının geniş olması, yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi həyatına təsir imkanlarının artmasına da stimül verə bilər. Ona görə də, mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, türkdilli xalqların xarici ölkələrdə yaşayan nümayəndələrinin potensialından səmərəli istifadə etmək lazımdır və bunun üçün olduqca geniş imkanlar mövcuddur.

ƏLİ HÜSEYNOV

(AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun əməkdaşı)

Mənə söz verdiyiniz üçün təşəkkür edirəm. Mən bu çıxışı kimisə öyrətmək üçün yox, özüm də öyrənmək üçün edirəm. Artıq XI qurultaydır. “Biz birləşməliyik” kimi şüarlar real nəticələr əldə etmək üçün yetərli deyil. SSRİ niyə dağıldı? Çünki, şüarçılığa daha çox yer verilirdi. Real iş görülmürdü, nəticədə iqtisadiyyat inkişafdan dayanırdı.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bir sözü var: “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir”. XI qurultay ərzində iqtisadi mexanizmlər hazırlanıbmı ki, bütün türkdilli millətlər birləşsinlər? Məsələn, deyək ki, niyə Qazaxıstan başqa dövlətlərlə deyil, məhz türkdilli ölkələrlə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirməyə daha çox önəm verməlidir? Bu sualın iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış cavabı nədən ibarətdir? Qazaxıstanın hansı iqtisadi maraqları olmalıdır, bunun üçün effektiv iqtisadi mexanizmlər hazırlanıbmı?

İqtisadi maraqlar o qədər güclü bir şeydir ki, biz təşkilat olaraq bunu bilirik. ANS-də göstərilir ki, bizim azərbaycanlılar Gürcüstanda ermənilər ilə ticarət edirlər, ermənilərə çörək verirlər. İndi bu iqtisadi maraqlar necə olacaq? Mən bunu başa düşmürəm, istəyirəm ki, bu suala cavab verəsiniz.

SSRİ dövründə bizi öldürən bir məsələ var idi: “Böyük qardaş”. Burda düzgün qeyd olundu ki, bu olacaq, ya olmayacaq? Olacaqsa, bunu başqa millətlər istəyəcəklər, istəməyəcəklər?

Bu gün azərbaycanlılar Borçalıdan köçürlər, Şəki, Balakəndən də köçürlər, məsələn, bizim kənddən ya kütləvi köçürlər, ya da bunu planlaşdırırlar. Niyə? Necə edək ki, bu olmasın?

Bizdə belə bir şey var: “Həyat səviyyəsi”. Bizim türk dünyasında olan insanların həyat səviyyəsi hələ arzu etdiyimiz rəqəmlərlə ifadə olunmur. Bizdə 20-30 göstərici var, buna görə biz ən yaxşı yerdəyik. Lakin digər iqtisadi göstəricilərimizi də yaxşı səviyyəyə qaldırmalıyıq. Elmin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bunun üçün Azərbaycanda, eyni zamanda, digər türkdilli ölkələrdə elm adamlarının əməkhaqlarının artırılmasına ehtiyac var.

Diqqətinizə görə çox sağ olun!

AHMET HAMDİ İSLAMOĞLU

(Türkiyə Koceli Universitetinin professoru, elmlər doktoru)

Mən turizm sahəsində bəzi tədqiqatlar aparmışam. Bu tədqiqatın nəticələrini türk dünyasının da istifadə etməsi məqsədi ilə burada çıxış etmək üçün icazə aldım. Çalışacağam ki, məruzəm qısa olsun. Turizm böyük əmək tələb edən və sürətlə inkişaf edən bir sektordur. Dünyada heç bir sektor il ərzində 10 faizdən artıq inkişaf etmir. Ancaq bu sektor il ərzində 12 faizdən artıq inkişaf etmə imkanına sahibdir. Bu bazarın 10-15 il sonra 1 trilyon dollar olacağı zənn edilir. Bu məqsədlə də bu sektoru inkişaf etdirmək: buradan öz payını almaq üçün bütün ölkələr rəqabət içindədir.

Türkiyə turizm sektorunu çox erkən vaxtda, 1960-cı ildə kəşf etdi. Bu sektorun inkişaf planını hazırladı. Türkiyə bu tarixdən etibarən turizm sektoruna investisiyanın qoyulması üçün səy göstərdi. Belə ki, əgər dövlət bu sektorun infrastrukturunun inkişafı üçün vəsait xərcləməzsə, bu sektor əsla inkişaf edə bilməz.

Burada toplaşmağımızın iki əsas səbəbi vardır. Bunlardan biri bir-birimizi tanımaq, ikincisi də bir-birimizin əskik cəhətlərini bildirmək, əskik məlumatlarımızı tamamlamaqdır. Bunun üçün də burada çıxış edən hər bir şəxsin məruzəsi çox əhəmiyyətlidir. Ancaq aparılan tədqiqatlardan bir nəticə çıxmaqdadır. Belə ki, bir ölkədə turizmin inkişaf etməsi üçün mütləq etimad olmalıdır. Burada risk faktoru olmadan, hər şey təhlükəsiz şəkildə həyata keçməlidir. Etimad həm fiziki baxımdan etimadı, həm də aldatılmamağı ifadə edir. Əgər biz bu sektoru inkişaf etdirsək, mütləq bu etimadı və inamı qazanmalıyıq. Belə olmadığı halda, heç bir turist o ölkəyə getməz.

İkinci mühüm məsələ, xüsusilə, türk dövlətlərinə səfər etmək istəyən turistlər üçün əhəmiyyətli olan qiymət məsələsidir. Bu həqiqətən də çox mühüm amildir. Mən özüm-dən nümunə göstərmək istədim. Mən Qazaxıstanı gəzə bildim, Qırğızıstanı gəzdim, bu gün də Bakıdayam. Hər bir ölkədə otel qiymətləri həddən artıq bahadır. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, buraları gəzməyə gələcək turistlərin gəlir səviyyəsi orta səviyyədə, orta səviyyədən bir az aşağı və ya orta səviyyədən bir az artıqdır. Əgər biz rəqib ölkələr ilə qiymətlərimiz arasında fərq yaratmazsaq, o zaman arzu etdiyimiz turist miqdarını ölkəmizə çəkməyəcəyik.

Gəlir səviyyəsi çox yüksək olan turistlər də bizim ölkələrimizə yox, inkişaf etmiş başqa ölkələrə gedirlər. Çünki, bizim ölkəmizdə onların istədikləri xidmət yoxdur, biz bu xidməti onlara verə bilmirik. Bu turistlər Tailanda, Hon-Konqa gedirlər.

Turizm sektorunda mütləq yaxşı təşkilatlanmaq lazımdır. Burada iştirak edən millət vəkilləri məndən inciməsin, mən bu tədbirdə iştirak etmək üçün bir gün əvvəl gəldim. Mən oteldən Bakının turistik yerləri ilə əlaqədar məlumatın olacağı kitabça istədim. Ancaq təəssüf ki, belə bir məlumatın olduğu kitabça burada yox idi. Burada turistlərə məlumat verəcək mərkəzlər də yox idi.

Təklifim odur ki, təcili olaraq sürətlə işləyən transfer sistemi qurmalıyıq. Çünki turizm sektorunda ən qiymətli faktor zamandır. Bildiyiniz kimi, turistlər qısa müddət ərzində çox yeri gəzmək istəyirlər. Dünyanı səyahət etmiş turistlərin 50 faizi turlarla,

bələdçilərlə gəzirlər. Bunun da səbəbi əlbəttə ki, qısa müddət ərzində çox yeri görə bilməkdir.

Digər bir mühüm məsələ də daxili turizmdir. Əgər bir ölkədaxili turizmin inkişaf etdirə bilməsək, xarici turizm də inkişaf edə bilməyəcək. Bu zaman da otellərin fəaliyyət həcmi 30-40 faizə düşür. Turistlər hər il eyni səviyyədə, eyni ölkəyə getmirlər. Bunun üçün də otellərin zərərlə işləməməsi üçün daxili turizm mütləq inkişaf etdirilməlidir. Fikrimcə, otel qiymətlərinin yüksək olmasının səbəbi kifayət qədər otelin olmamasıdır. Əlbəttə ki, bizim kimi ölkələrdə beşulduzlu otellər olacaq, ancaq, bizim ölkələrin əsas ehtiyacı, təkulduzlu kiçik otellərin olmasıdır. Zənnimcə, belə olan halda xarici turizmlə yanaşı, həm də daxili turizm də inkişaf edəcək.

Mühüm məsələlərdən biri də infrastruktur məsələsidir. Onun ən mühüm şərtlərindən biri də təmizlik məsələsi, nəqliyyat vasitələrinin fəaliyyət həcmi və keyfiyyətidir. Bir də turistlərin istifadə etməsi məqsədilə xüsusi xəritələr hazırlanmalıdır. Çünki turistlərin 50 faizi turlarla gəzir, qalanı isə müstəqil şəkildə gəzməkdən zövq alır. Belə olan halda, həmin turistlər hansı yerləri görə biləcəyini, hansı yerləri gəzə biləcəyini öyrənə biləcək.

Onu da qeyd etməliyəm ki, bu sektor insan münasibətlərinə əsaslanan sektordur. Bizim mədəniyyətimizdə insanlar arasındakı ünsiyyət çox yaxşı səviyyədə olsa da, xidmət baxımından çox aşağıdır. Belə ki, biz xidmət etməyi çox da bacara bilmirik. Bunun üçün də bu istiqamətdə təhsilə üstünlük verməliyik. Bu təhsil sistemi ərzində də şagirdlərimizə, tələbələrimize ən azı iki xarici dili yüksək səviyyədə öyrətməliyik. Həqiqətən də, turizm sektoru ilə veriləcək təhsilin səviyyəsinin çox yüksək olması lazımdır. Çünki, ölkəni tanıdacaq, bu sektorda fəaliyyət göstərəcək insanlar olacaq.

Ölkəni tanıtmaq da ən mühüm məsələlərdən biridir. Türk respublikalarının ən zəif cəhətləri özlərini ifadə edə bilməmələri, özlərinin yaxşı cəhətlərini göstərəcək reklam marketinqinin olmamasıdır. Əgər qədim Romaya getsəniz, orada əsgərləri görə bilərsiniz, turistlər bu əsgərlər ilə şəkil çəkdirirlər, romalıların da məqsədi dünyadakı insanlara Roma dövrünü tanıtmağa səy göstərməkdir. Bizim də mədəniyyətimizin zəngin olmasına baxmayaraq, bu mədəniyyətimizi dünya ictimaiyyətinə lazımi səviyyədə çatdırı bilmirik.

Bu mövzuda nə isə deyə bildimsə, özümü çox xoşbəxt edərdəm.

Hamınıza mənə qulaq asdığınız üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

ZAHİD MƏMMƏDOV

(Azərbaycan, iqtisad elmləri doktoru, professor)

Hörmətli sədr, hörmətli qurultay iştirakçıları.

Mən də sizi salamlayıram. Bütün türk dünyasının problemlərinə, gələcək inkişaf perspektivlərinə, ölkələrimiz arasında birliyin möhkəmlənməsinə həsr olunan bu qurultay çox yerinə düşmüş bir tədbirdir.

Bir neçə il bundan əvvəl biz türk dünyası ölkələrinin iqtisadiyyatına həsr olunmuş məqalə ilə çıxış etmişdik. O məqalədə bütün türk dünyası ölkələrinin təbii potensialını, təbii ehtiyatlarını, əmək ehtiyatlarının hamısını tezis şəklində müəyyənləşdirmişdik. Apardığımız təhlillərdən aydın olur ki, türk dünyası bu gün dünya iqtisadiyyatında çox mühüm yer tutur. Lakin bu ölkələr arasında ən ümdə məsələlərdən biri türk dünyası sistemini birləşdirən bazarın qeyri-leqal olması, bu ölkələr arasında əlaqələrin zəifliyidir.

Bizim fikrimizcə, bu gün dünyada gedən qloballaşma prosesləri kontekstində ən mühüm məsələlərdən biri nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin lazımi səviyyədə olmamasıdır. Elə bil, tarix türk dünyasını birləşdirən nəqliyyat vasitələrini özü ortaya çıxarır. Bu gün tarixi "İpək yolu"nun bərpa olunması, Avropa-Qafqaz-Asiya, Transxəzər nəqliyyat sisteminin qurulması gələcək haqqında optimist düşünməyə əsas verir. Məncə, bu nəqliyyat sistemlərinin işə düşməsi türk dünyası üçün müsbət nəticələr verəcək və bizim dünyaya inteqrasiyamızda önəmli rol oynayacaqdır.

Qeyd etmək istəyirəm ki, türk dünyası ölkələri arasında əlaqələrin möhkəmlənməsində yalnız işçi qüvvəsi miqrasiyası, nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin qurulması mühüm rol oynamır. Qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmlənməsində, ticarət əlaqələrinin genişlənməsində ən mühüm faktorlardan biri də bundan ibarətdir ki, türkdilli ölkələrdən biri digəri üçün istehsal etdiyi məhsullarda yerli tələbatı nəzərə almalıdır, istehlakçıların tələblərinə uyğun məhsul istehsal etməlidir. Bütün bu problemlər türk dünyası ölkələrinin istər istehsal sahələrinin ixtisaslaşmasını, dünya bazarında yerini, dünyaya verdiyi töhfələri bir daha müəyyənləşdirən imkanlar kimi biz bunları qiymətləndiririk.

Bu gün türk dünyası ölkələrinin hər bir regionunun təhlil olunmasına böyük ehtiyac var. Şübhə yoxdur ki, alimlər istər Türkiyədə, istər Qazaxıstanda, Pakistanda, Hindistanda elə yerlər var ki, onları təhlil edirlər. İqtisadi rəqəmlər dünya mətbuatına çıxır. Bundan da aydın olur ki, türk dünyasından çıxan böyük şəxsiyyətlər, həm iqtisadçı şəxsiyyətlər, həm səyyahlar dünyanın ümumi iqtisadiyyatına böyük töhfələr verirlər.

Bir neçə faktı sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, ömrünün 40 ilini səyahətdə keçirmiş H.Z.Şirvani ərəb dünyası haqqında, ərəb dünyasının təbii sərvətləri haqqında və yaxud ömrünün 30 ilini Atlantik okeanı sahillərində keçirən böyük türk səyyahı Piri Rəis bütün Atlantik okeanı hövzəsində olan təbii resurslar haqqında avropalılara məlumat verib.

Bu gün təsadüfi deyil ki, Rusiyanın ərazisinin çox hissəsində türkdilli, türk mənşəli xalqlar yaşayır, hansı ki, o xalqların məskunlaşdığı ərazi zəngin təbii resurslara malikdir. Qərbi Sibir, Şərqi Sibir, Uzaq Şərq – bunların hamısını araşdıranda, coğrafi məkan nöqtəyi-nəzərindən müəyyənləşdirəndə görürük ki, bunların hamısı qədim türklərin yaşadığı məskənlərdir. Lakin hər bir əsrin özünün problemi vardır. Bu gün biz XXI əsrdə yaşayırıq.

XXI əsrdə türk dünyasının iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin ən önəmli faktorlarından biri də türk dünyası ölkələri arasında iqtisadi, siyasi və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda, türkdilli ölkələr öz iqtisadi inkişaflarını təmin etmək üçün beynəlxalq münasibətlərin xarakterinin təsirini daha yaxşı nəzərə almalıdırlar.

Diqqətinizə görə minnətdaram!

MEHMET BAŞEL

(Şimali Kipr)

Hörmətli sədr və rəyasət heyətinin üzvləri, tədbir iştirakçıları, mən bu tədbirə Şimali Kiprdən gəlmişəm. Adım Mehmet, soyadım Başakdır. Hörmətli Cümhurbaşqanının iqtisadi məsələlər üzrə müşaviriyəm.

Məndən əvvəl çıxış edən məruzəçilərdən biri Şimali Kipr iqtisadiyyatı ilə əlaqədar bəzi məsələlərdən bəhs etdi. Zənn edirəm ki, Şimali Kiprin siyasi problemləri haqda hamınızın lazımi qədər məlumatı vardır. Bizim hədəfimiz məsələlərin həllini bütöv şəkildə, siyasi bərabərliyə əsaslanaraq yerinə yetirməkdir. Yüz illərdir ki, biz bu torpaqlarda yaşadığımız, birliyimizi qoruduq, bu günlərə gələ bildik. Siyasi sahədə müvəffəqiyyətlər əldə etmək üçün mütləq iqtisadi cəhətdən müvəffəqiyyətlər, nailiyyətlər əldə etməliyik. Bu bütün dünyada belədir. İqtisadi inkişaf, həqiqətən də, mühüm faktordur.

Məndən əvvəl çıxış edən məruzəçi Şimali Kipr iqtisadiyyatı ilə əlaqədar bəzi məlumatlar verdi. Bu məlumatlar digər türk dövlətləri ilə qarşılaşdırıldığı zaman, Şimali Kipr çox inkişaf etmiş görünə bilər. Ancaq bir də müqayisə edilməsi lazım olan Cənubi Kiprin iqtisadi nəticələridir. Biz onlarla siyasi mübarizə aparırıq. İqtisadi rəqabətimiz də onlardır. Biz çalışmalıyıq ki, heç olmazsa onların həyat standartları səviyyəsinə gələ bilək. Biz bunun üçün səy göstəririk, rəqəmləri müqayisə edərkən də bu faktorlar nəzərə alınmalıdır. Biz Türkiyə Respublikasının da dəstəyi ilə bu səviyyəyə gəlməyə səy göstəririk. Ancaq unutmamaq lazımdır ki, türk dövlətləri olaraq, mütləq gücümüzü birləşdirməliyik. Əsas məqsədimiz sektorlardakı təcrübələrimizi bir-birimizlə paylaşaraq, müəyyən məsələlərdə əməkdaşlıq edərək, rəqabət şəraitində lazımi yerə gəlməkdir.

Məndən əvvəl çıxış edən müəllimin də qeyd etdiyi kimi, turizm sektorunun inkişafı həqiqətən də çox mühüm məsələlərdəndir. Bu sektor bizi daha çox maraqlandırır. Çünki, bizim xidmət sektoruna əsaslanmış iqtisadiyyatımız vardır. Əvvəllər adalarda, inkişaf etmiş ölkələrdə turizm sektoru mövcud idi. Bu ölkələr birbaşa turizm sektorundan qazanc gözləyən ölkələr idi. İndi isə sürətlə inkişaf etmək arzusu turizm sektorunun cazibəliyini daha da artırmışdır. Ümumi olaraq baxdıqda, görürük ki, inkişaf etmiş ölkələr də digər ölkələr kimi turizm sektorundan pay almaq istəyir. Çünki, bu sektor həqiqətən də inkişaf edir, tort böyüdükcə ölkələrin payına düşəcək dilim də böyüməyə başlayır. Bu tortdan pay almaq üçün güclü rəqabət başlayır. Bu rəqabət dünyasında türk respublikaları üçün ortaq fəaliyyət göstərməyə, bir-biri ilə əməkdaşlıq etməyə, təcrübələrini paylaşmağa səy göstərməlidirlər. Dünya bazarından çox qazanc əldə etmək bizi daha çox maraqlandırmalıdır. Çünki, biz ada ölkəsiyik.

Mənim sizə çatdırmaq istədiyim mövzular turizm və təhsil mövzuları idi. Ölkəmizin iqtisadiyyatını əsasən bu iki sektor təşkil edir. Məndən əvvəl çıxış edən məruzəçinin də qeyd etdiyi kimi, Şimali Kiprin təhsil sahəsində imkanları genişdir. Digər türk dövlətləri ilə bu təcrübələr paylaşmaqdadır. Bizim arzumuz Türkiyə ilə hər sahədə mövcud olan əməkdaşlığımızın digər türk dövlətləri ilə də inkişaf etdirilməsidir.

Bütün bunlarla birlikdə türk dövlətlərinə viza rejiminin tətbiq olunması məsələsində

vizanın aradan qaldırılmasının da vacib olduğunu bildirmək istərdim. Şimali Kipr heç bir türk respublikasına viza tətbiq etmir. Bunun da qarşılıqlı şəkildə eyni ilə bizə də tətbiqini istəyirik. Bu mövzu ilə əlaqədar heç bir beynəlxalq maneə yoxdur. İngiltərə də Şimali Kipr vətəndaşının pasportunu qəbul edir, o pasaporta möhür vurmasa da, başqa bir sənədə möhür vurur və ölkəsinə girişi qəbul edir. Bunun digər türk dövlətlərində də olmasını arzu edirik.

Mənim qeyd etmək istədiklərim bunlardan ibarət idi. Məni dinlədiyiniz üçün Sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

İLKİN MƏCİDOV

(Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin əməkdaşı)

Hamınızı salamlayıram. Burda yer alması üçün təkliflər hazırlamışdım. Türkdilli dövlətlərin əlverişli iqtisadi, coğrafi mövqeyindən istifadə edərək bunların razılaşdırılmış xarici siyasətinin həyata keçirilməsi və alternativ marşrutların inkişaf etdirilməsinə bu dövlətlərin tranzit potensialından tam istifadə edilməsi.

Bunların protokolda yer alması yaxşı olardı. Bildiyiniz kimi, türkdilli dövlətlərin yerləşdiyi regionda bir sıra regional təşkilatlar fəaliyyət göstərir və bunların çərçivəsində biz müəyyən əməkdaşlıqlar edirik. Sadəcə, bu əməkdaşlıqların bir qismi saziş və konsepsiyalarla tənzimlənir və bunların bir çoxunda vahid mövqenin müəyyənləşdirilməsi baxımından müəyyən çətinliklər olur.

Ölkələrimiz arasında Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi çərçivəsində əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur. Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində əlaqələrimiz inkişaf etdirilir. Hazırda siyasi gündəmdə Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və Avropaya alternativ marşrutların genişləndirilməsi məsələsi durur.

Alternativ sosial və enerji resurslarının istehsalçıdan birbaşa istehlakçıya çatdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan biz aşağıdakı 3 təklifin nəzərə alınmasını xahiş edirik. Onlardan biri Orta Asiyanın enerji resurslarının Azərbaycan və Türkiyə vasitəsilə Avropa bazarlarına çıxışı üçün Transxəzər konsepsiyasının formalaşdırılmasıdır. Digəri TRASEKA proqramı çərçivəsində türk dövlətlərinin birgə mövqe ilə çıxış etməsi və bu proqramın daha da canlandırılmasıdır. Sonuncu təklifimiz isə yuxarıdakı iki təklifin reallaşdırılmasına həsr olunacaq regional konfransın keçirilməsi ilə bağlıdır.

Burda Azərbaycanın Türk Dünya Ticarəti Təşkilatının üzvlüyü ilə bağlı Türkiyə dövlətinin ikitərəfli danışıqlarda heç bir şərtsiz dəstək verdiyi vurğulandı. Bu Dünya Ticarət Təşkilatının üzvü olan dövlətlərdən biri Qırğızıstandır və biz bir dəstəyi də Qırğızıstandan gözləyirik. Çünki, ikitərəfli danışıqlarda üzərimizə öhdəlik götürürüksə, bu təkcə Qırğızıstana qarşı deyil, bütün digər Türk Dünya Ticarəti üzvlərinə qarşı olacaq.

Bu baxımdan belə bir dəstəyin Qırğızıstan tərəfindən verilməsi çox yaxşı olardı. Ümumiyyətlə, götürdükdə Mərkəzi Asiyada dörd türk dövləti ilə Azərbaycan arasında sərbəst ticarət sazişi mövcuddur.

Bir müddət əvvəl Türkiyə Prezidenti Abdullah Gülün Bakıya səfəri çərçivəsində birgə əməkdaşlıq haqqında saziş imzalandı və orada Türkiyə ilə Azərbaycan arasında preferensial ticarət sazişinin imzalanması məsələsi və ya bu istiqamətdə müzakirələrin aparılması öz əksini tapıb. Türkiyə türkcəsində buna “Tərcihli ticarət anlaşması” deyilir. Hal-hazırda bu saziş üzərində iş gedir. Belə bir saziş aramızda olarsa, faktiki olaraq 6 türk dövləti arasında ticarətin sərbəstliyi baxımından ciddi addımlar atmış olarıq.

TOĞRUL VƏLİ NƏRİMANOĞLU

(Avrasiya Demokratiya Dərnəyinin təmsilçisi)

Hörmətli sədarət, dəyərli tədbir iştirakçıları!

Əslində, toplantının sonuna gəlmiş bulunuruq. Mənim toxunmaq istədiyim mövzu Avropa Birliyi ilə, Avropa qurumları ilə münasibətlərin inkişafında türk respublikalarının təcrübəsindən istifadədir. Bildiyimiz kimi, Türkiyə ilə AB-in münasibətləri çox qədimə dayanır. Bu analizi aparsaq, 1800-cü illərin sonuna qədər aparmaq olar. Ən azı yarım əsrdən çoxdur ki, Türkiyə AB ilə münasibətlər saxlayır. 1959-63-cü illərdə imzalanan Ankara anlaşması zəminində qurulan münasibətlər bu gün davam etməkdədir. AB ikiqütblü sistemin dağılmasından sonra küresəl zəlzələ nəticəsində özündə yeni bir funksiya yaratmaq ehtiyacı hiss elədi. Artıq müstəqil bir şəkildə, çünki, Soyuq Müharibə dövründə Amerika ilə birgə hərəkət edirdi.

İndi daha müstəqil fəaliyyət göstərməyə başladı və bu siyasətin bir parçası olaraq da genişlənmə siyasətinə yer verdi. Bu genişlənmə nəticəsində 1973, 1981, 1986-cı illərdə 1995-ci və nəhayət, 2004-cü ildə 26 dövlətə, yəni, Bolqarıstan və Rumıniyanın daxil olması ilə çatmış oldu. İndi müxtəlif siyasət vasitələri ilə “Yeni Qonşuluq siyasəti” inkişaf etməkdədir. “Yeni Qonşuluq siyasəti”nin bir parçası da Qafqaz regionundadır. “Yeni Qonşuluq siyasəti” çərçivəsində münasibətlərin inkişaf etdirildiyi ölkə Azərbaycandır. Bu sahədə təkcə Azərbaycanda deyil, digər Orta Asiya dövlətləri ilə münasibətlərdə Türkiyə təcrübəsi nəzərə alınmalıdır.

Bəzən deyirlər ki, Türkiyənin Avropa ilə münasibətləri normal deyil və nəyə görə biz ondan nümunə götürməliyik? Əvvəllər soruşanda ki, Qafqaz Avropanın bir hissəsidir? – deyirdilər ki, yox. NATO-nun çərçivəsində keçirilən görüşlərdə isə qeyd edirlər ki, Qafqaz bizim “Şərqdəki bizimizdir”.

Orta Asiya ilə də münasibətlər qurmalıyıq. Bunun hansı tərəflərindən istifadə etməliyik? Düzdür, Orta Asiya ilə münasibətlər hələ Azərbaycan kimi inkişaf etdirilməyib, müəyyən proqramlar çərçivəsində, məsələn, TASİS, TRASEKA çərçivəsində gedir. Keçən may ayında Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin sədrliyi ilə Orta Asiya ziyarət

olundu və orada birmənalı şəkildə Avropa Birliyinin nümayəndələri Orta Asiyanın Avropa üçün, Brüssel üçün əsas münasibətlərin inkişaf etdirilməsi gərəkən bölgələrdən biri olduğunu qeyd etdilər. Bu sənədlərdə də öz əksini tapdı.

Bu münasibətlərin inkişaf etdirilməsi Avropa Birliyi və digər Avropa qurumlarındakı türk dövlətlərinin fəaliyyətinə öz təsirini göstərəcək. Məsələn, İspaniyanın AB çərçivəsində Latın Amerikası ölkələri ilə münasibət yaratması nümunəsini misal göstərmək olar. İspaniya kəskin lobbicilik fəaliyyəti aparır ki, Avropa Birliyi Cənubi Amerika ölkələri ilə münasibətləri inkişaf etdirdi. Əgər Türkiyə Avropa Birliyinə tam üzvlük məsələsində nailiyyət qazanarsa, bu, əlbəttə ki, Azərbaycan və digər türk dövlətlərinin də nailiyyəti olacaq. Əgər Avropa Birliyi önündə türk dövlətlərinin xarici siyasəti, onların konsepsiyaları gündəmə çıxarılsa, bu da çox böyük nailiyyət olar.

EMİN ÇARIKÇI

(TÜDEV nümayəndəsi, elmlər doktoru, professor)

Türk respublikalarının iqtisadi inkişafı və əməkdaşlıq imkanları

Giriş

Bu məruzədə Türkiyə daxil olmaqla, türk dünyasının 6 müstəqil respublikasındakı iqtisadi prosesləri və bu qardaş ölkələrin iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarının ən son statistik məlumatlara istinad edərək analiz ediləcəkdir.

İkinci hissədə isə 1990-96-cı il dövründə və 1997-2005-ci il dövründə türk respublikalarındakı əsas iqtisadi göstəricilər və proseslər analiz ediləcəkdir. Məqalənin son hissəsində isə yenə əsas iqtisadi göstəricilər ələ alınaraq iqtisadi proseslərə müqayisəli şəkildə nəzər yetiriləcəkdir. Bundan başqa Davam Etdirilə Bilən İnkişafın təmin edilməsi və iqtisadi əməkdaşlığın artırılması üçün nələr edilə biləcəyi mövzusunda toxunulacaqdır.

Türkiyədə İqtisadi Proseslər: 2005-2007

Hər iqtisadiyyatın əsas hədəflərindən birincisi illik inflyasiyanı aşağı salmaq, ikincisi isə illik 5 faiz stabil müsbət artım olduğuna görə, 2001-ci ildən 2004-ə qədər bu iki sahədəki göstəriciləri detallı olaraq analiz etmək lazımdır. İllik inflyasiya artımları TÜFE (istehlakçı qiymətləri) və ÜFE (istehsalçı qiymətləri) baxımından göstəricilər müvafiq olaraq 2000-ci ildə 31,0 faiz və 32,7 faiz, 2001-ci ildə 68,5 faiz və 88,6 faiz, 2002-ci ildə 29,7 faiz və 30,8 faiz, 2003-cü ildə 18,4 faiz və 13,9 faiz, 2004-cü ildə 9,3 faiz və 13,8 faiz, 2005-ci ildə isə 7,7 faiz və 2,7 faiz olmuşdur. ÜDM-də artım isə 2000-dən 2001-ə 6,3 faizdən 9,5 faizə düşmüşdür. Bu rəqəm 2002-ci ildə 7,8 faiz, 2003-cü ildə 5,9 faiz, 2004-cü ildə 9,9 faiz, 2005-ci ildə 7,6 faiz olmuşdur.

Artım sürəti və FBG (adambaşına düşən gəlir) cədvəl 1-də də göründüyü kimi, ÜDM-də artım sürəti 2006-cı ildə 6 faiz, 2007-ci ilin birinci rübündə bu rəqəm 6,7 faiz

olmuşdur. 2005-ci ildən 2006-cı ilə ÜDM cari qiymətlərlə 486 milyard YTL-dən (Yeni Türk Lirəsi) 576 milyard YTL-yə çıxmışdır (18,4 faiz artım). Bu ÜDM-nin dolların kursuna bölünməsi ilə dollarla ÜDM tapılır, bunun ölkə nüfuzuna bölünməsi ilə dollarla FBG tapılır.

2005-ci ildən 2006-cı ilə ÜDM təqribən 361 milyard dollardan 400 milyard dollara çıxmışdır (10,8 faiz artım). FBG isə 5.008 dollardan 9,4 faiz artımla 5.477 dollara çıxmışdır. 2006-cı ildə ÜDM-dəki artımın 6 faiz olmasına baxmayaraq, dollar olaraq ÜDM və FBG-də 10 faizdən çox artım göstərilməsinin əsas səbəbi isə 2005-ci ildən 2006-cı ilə kimi ÜDM-nin cari qiymətlərlə 18,4 faiz artması və TL-nin 2002-ci ildən etibarən 30 faizə qədər həddindən çox dəyər qazanmasıdır. Belə ki, 2006-cı ildə dolların kursu orta hesabla 1,44 YTL yerinə 1, 8 YTL olsa idi, keçən il ÜDM 320 milyard dollar, FBG isə 5 477 dollar əvəzinə 4 384 dollar olacaqdır. Digər tərəfdən 2002-ci ildən 2006-cı ilə qədər ÜDM-nin ümumi artım sürəti 37,2 faiz olmasına baxmayaraq, bu dövr ərzində dollar olaraq ÜDM-də 120 faiz, FBG-də isə 37,2 faiz artım olmuşdur.

Satınalma gücü paritetinə (SGP=Türkiyədəki bir qrup mal və xidmətin Nyu-Yorkdakı dollarla qiyməti) görə FBG isə 2006-cı ildə 9000 dollara çatmışdır. Almaniyada FBG 30 min dollardır, Türkiyədə isə 5,5 min dollar. Arada 5,5 dəfə fərq var. Ancaq SGP-yə görə Türkiyədə FBG 9 min, Almaniyada isə 28 mindir. Buna görə də, türk və alman vətəndaşları arasında həqiqi həyat standartı fərqi 5,5 dəfə deyil, 3,1 dəfədir.

Cədvəl № 1. Türkiyədə əsas iqtisadi göstəricilər : 2003-2007 (12 noyabr 2007-ci il)

Katrilyon TL = Milyard YTL	2003	2004	2005	2006	2007
ÜDM (Milyard dollar)	239,2	299,5	360,9	399,7	440 (E)
Bir şəxs üçün olan gəlir	3383	4172	5008	5477	6000(E)
Satınalma gücü (SGP) ilə FGB, \$	6739	7212	7711	8575	9400 (E)
ÜDM artım sürəti (%)	5,9	9,9	7,6	6,0	5,2 iyun
Emal sənayesinin istehsalı (%)	9,0	10,4	5,8	5,8	4,1 sentyabr
Potensial istifadə faizi	78,5	81,5	80,3	81,8	83,3 sentyabr
İstehlakçı qiymətləri (TÜFE)%	18,4	9,3	7,7	9,7	6,1 oktyabr (*)
İstehsalçı qiymətləri, %	13,9	13,8	2,7	11,6	4,8 oktyabr (*)
İşsizlik faizi	10,5	10,3	10,3	9,9	8,8 iyul
Büdcə kəsiri (Milyard YTL)	- 39,8 (1) (26,5 Milyard\$)	- 30,3 (1) (21,3 Milyard\$)	- 9,7 (1) (7,2 Milyard\$)	- 5,5 (3,8 Milyard\$)	-16,8 Sentyabr (12 Milyard\$)
Sosial Müdafiə müəssisələrinin kəsiri (Milyard YTL)					

İşsizlik: 2001-ci ildən etibarən Türkiyənin əsas problemlərindən biri də artmaqda olan işsizlikdir. TÜİK rəqəmlərinə görə, işsizlik 2000-ci ildə 6,5 faiz, 2001-ci ildə 8,4 faiz, 2002-ci ildə 10,6 faiz, 2003-cü ildə 10,5 faiz olmuşdur. 2004-cü ildə iqtisadi artımın 9,9 faiz olmasına baxmayaraq, 10,3 faiz olan işsizlik, 2005-ci ildə 10,3 faiz və 1006 -cı ildə 9,9 faiz olmuşdur. 2006-cı ilin iyulundan 2007-ci ilin iyuluna qədər isə aşağı düşərək 8 faiz olmuşdur.

İnflyasiya: Dövlət Statistika İnstitutunun (DİE) rəqəmlərinə görə 1994 əsas ili əvəzinə 2003-cü il xərclər və istehsalat strukturuna görə hazırlanan yeni qiymət indeksinə görə, TEFAE ÜFE-yə (İstehsalat qiymət indeksinə) çevrilmişdir. 2005-dən 2006-cı ilə qədər illik inflyasiya TÜFE-də 7,7 faizdən 9,7 faizə, ÜFE-də isə 2,7 faizdən 11,6 faizə çıxmışdır. 2007-ci ilin oktyabr ayında 1,81 faiz artmış, ÜFE 0,13 faiz azalmış və illik inflyasiya müvafiq olaraq 7,7 faiz və 4,4 faiz olmuşdur.

Emalat sənayesində potensialın istifadə həddi 2007-ci ilin sentyabr ayında 83,3 faiz, 2006-cı ilin sentyabrından 2007-ci ilə qədər özəl sektorda müvafiq olaraq 81,1 faiz və 82,1 faiz olmuşdur.

Emalat sənayesi istehsalatı: 2005-ci ildə 5,8 faiz, 2006-cı ildə 5,8 faiz, 2006-cı ilin yanvar-sentyabr intervalında 5,45, 2007-ci ilin yanvar-sentyabr intervalında 4,1 faiz artmışdır.

1996-cı ildən 2004-cü ilə kimi Türk Sənaye Malları ixracatında ciddi inkişaf olmuşdur.

Cədvəl № 2 A. Əsas sənaye mallarının ixracı və ədədi

Sənaye məhsulu	1996-cı ilin ixracı (ədəd)	1996-cı ilin ixracı (dollar)	2000-ci ilin ixracı (ədəd)	2000-ci ilin ixracı (dollar)	2004-cü ilin ixracı (ədəd)	2004-cü ilin ixracı (dollar)
Televizor	1,2 milyon	217 milyon	7,3 milyon	840 milyon	18,5 milyon	2,6 milyon
Soyuducu	645 min	103 milyon	929 min	142 milyon	2,9 milyon	520 milyon
Paltaryuyan maşın	49 min	11 milyon	275 min	42 milyon	2,2 milyon	290 milyon
Minik maşını	26 min	200 milyon	83 min	619 milyon	320 min	3,9 milyard
Avtobus-mikro avtobus	3,2 min	258 milyon	6,4 min	281 milyon	6,4 min	556 milyon

Mənbə: DTM sənədləri, iyun 2005-ci il.

1996-cı ildən 2004-cü ilə qədər ixracda əsas məhsulların miqdarı cədvəl 2-də də göründüyü kimi (mötərizədə milyon dollar olaraq dəyəri verilmişdir)

- Televizor 1,2 milyondan (217), 713 milyon (840) və 18,5 milyon (2,636)
- Soyuducu 645 mindən (103), 929 min (142) və 2,9 milyona (520)
- Paltaryuyan maşın 49 mindən (11) 275 min (42) və 2,2 milyon (390)
- Minik maşını 26 mindən (200) 83 min (619) və 320 minə (3,928)

- Avtobus - mikro avtobus 3,2 mindən (258), 6,4 minə (281) və 6,4 minə (556)
- Traktor 943 (7,7), 4,9 min (45) və 10,4 minə (147) çıxmışdır.

Xülasə – Türkiyədə son 7 ildə tətbiq edilən stabilizasiya proqramları nəticəsində 2005 və 2006-cı ildə illik inflyasiya təqribən düşmüş, 2002-2006 dövründə illik iqtisadi artım 7,4 faiz olmuşdur. Ancaq Türkiyə iqtisadiyyatının əsas problemi hər il ən azı 800 nəfərlik yeni iş yeri yarada bilməməsidir. Bütün bunlara baxmayaraq, Türkiyənin önü açıqdır. 2006-cı ildə Türkiyə 117 milyard dollardan çox valyuta qazanma potensialına (bu rəqəm 2005-də 104 milyard dollar idi) çatmışdır. Bu məbləğin 85,1 milyard dolları ixracdan, qalan hissəsi isə turizm, nəqliyyat və digər xidmət gəlirlərindən təşkil edilmişdir. Türkiyə 40 min ixracatçısı ilə 140 ölkəyə ixracat edir. Türkiyənin ixracında emalat sənayesinin payı 94-95 faiz, kənd və meşə təsərrüfatı və balıqçılıq 4-4,5 faiz, mədən və daş ocaqlarının payı isə 1,5 faizdir.

Pessimist olmaq lazım deyil. Ancaq illərdir davam edən radikal islahatları tezliklə həyata keçirmək lazımdır. Xüsusən, qeydiyyatdan alınmayan iqtisadiyyatla mübarizədə ciddi addımlar atılmalıdır.

a. Türkiyədə bütün vergi gəlirlərinin 70 faizi dolaylı vergilərdən (30 faizi sadəcə enerjiyə) alınması;

b. enerji qiymətlərinin (elektrik, neft və təbii qaz və s.);

c. gəlir vergisinin yüksək olmasının;

d. yerli və xarici sərmayəni investisiya qoymağa çəkindirən haqsız rəqabətin mövcud olmasının ən mühüm səbəbi qeydiyyatdan olmayan iqtisadiyyatdır.

İnvestisiya və istehsalata istiqamətlənən Birbaşa Xarici İnvestisiyaları cazibədar edəcək investisiya mühitinin hazırlanması üçün lazım olan hüquqi dəyişikliklərin qüvvəyə minməsi vacibdir.

Bu hədəflərin həyata keçirilməsi üçün isə hökumətin daha cəsarətli, daha qətiyyətli və daha aktiv addımlar atması vacibdir.

2. Türk Respublikalarının İqtisadi Vəziyyəti 1990-1996, 1997-2005

Giriş

Şərqi və Qərbi Türküstan ilə Qafqaz regionlarındakı türk elləri Çin və çar Rusiyası tərəfindən üç əsr əvvəl işğal edilməyə başlandı. Azərbaycan 1828-ci ildə, Qazaxıstan 1854-cü ildə, Türkmənistan 1885-ci ildə, Qırğızıstan və Özbəkistan isə 1860-cı ildə müstəqilliklərini itirdilər. Bu isə Türküstan torpaqlarının təqribən 200 il əvvəl Rusiyanın əlinə keçdiyini göstərir. Deməli, Türkiyə ilə türk respublikalarının həsrəti yalnız 70 illik SSRİ dövrü deyil, ən az iki əsrlik bir hadisədir.

Türk elləri həm çar Rusiyası dövründə, həm də SSRİ dövründə ən amansız müstəmləkə idarəsinə tabe olmuşdur. Belə ki, bir alman tədqiqatçısı qeyd edir ki, 1989-cu ildə MBD üzvü ölkələrin iqtisadi vəziyyətləri on ballıq sistemə görə bu cür qiymətləndirilə bilər. Sənayeləşmə dərəcəsi olaraq Rusiya 8, Ukrayna 9, Belarus 8, Özbəkistan və Azərbaycan 3, Türkmənistan və Qırğızıstan isə hərəyə 1 bal almışdır.

Sənaye istehsalatında öz-özünə çatmaq dərəcəsi də Rusiyada 8, Ukraynada 7, Qazaxıstanda 3, Azərbaycanda 2, digər türk respublikalarında isə 1-dir.

Baza iqtisadiyyatı baxımından Baltikətrafi ölkələr 10, Gürcüstan və Ermənistan müvafiq olaraq 9 və 8, Moldova 7, türk respublikaları isə 1-3 arasında bal almışdır.

Bu ballar göstərir ki, SSRİ dövründə, sadəcə, slavyan ölkələrini zəngin edəcək iqtisadi siyasət tətbiq edilmişdir. Qazaxıstan əhalisinin 40 faizi rus olduğuna görə bu ölkəyə güzəşt edilmiş, digər türk respublikaları isə xammal deposu olaraq qalmışdır.

Bir nümunə də vermək mümkündür. Məsələn, 1989-cu ildə SSRİ pambığının 89 faizi türk respublikalarından gəlirdi, ancaq buna baxmayaraq SSRİ-də parça istehsalının yalnız 11 faizi bu ölkələrin payına düşürdü. Bütün bu ifadə edilənlər müstəmləkəçilikdə rusların qərblilərdən daha amansız olduğunu göstərir. Bir müəllifin də ifadə etdiyi kimi "müstəmləkəçilikdə ingilislər inəyin südünü alır, fransızlar inəyi kəsib dərisini yerli xalqa verir, ruslar isə inəyi öldürür". Sovet sistemi insanları belə öldürürdü. Belə ki, kolxozlaşdırma siyasəti nəticəsində 1920-ci illərdə Qazaxıstanda heyvandarlığın, 1930-cu illərdə isə Ukraynada kənd təsərrüfatının çökməsi nəticəsində milyonlarla insan aclıqdan ölmüşdür. Bundan başqa, Stalin dövründə Kırım və Ahıska türkləri olmaqla türk ellərindən Sibire edilən sürgünlərdə xəstəlik və aclıqdan yüzlərlə insan həlak olmuşdur.

A. Müstəqillikdən Sonra İqtisadi Proseslər 1990-1996

Cədvəl №2-dən göründüyü kimi, 1991-ci ilin ikinci yarısında müstəqillik qazanan türk respublikaları 6 il sıxıntılı iqtisadi keçid dövrü yaşamışdır. Belə ki, 1990-1996-cı illər dövründə illik orta ÜDM artımı Azərbaycanda – 20,2 faiz, Qazaxıstanda – 11,9 faiz, Qırğızıstanda – 14,7 faiz, Türkmənistanda – 8,1 faiz aşağı düşmüşdür. 1996-cı ildə Türkmənistan, Qazaxıstan və Qırğızıstanda artım müşahidə edilmişdir.

Cədvəl №2 – Türk respublikalarında illik ÜDM artımı (ilk sətirlər) və inflyasiya (ikinci sətirlər)

Ölkələr	1971-1980	1981-1989	1990-1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Azərbaycan	21,5	2,9	-20,2	-11,7 7,8	-0,7 106	-35,2 616	23,1 833	-21,9 1500	-17 412	-3,5 25
Qazaxıstan	4,4	2	-11,9	-4,6 4,2	-6,8 91	-13 1610	-15,6 1760	-25 1980	-9 180	1 40
Qırğızıstan	4,4	4	-17,7	6,9 3	-9,1 85	-15,8 855	-16,3 1209	-26,5 280	-6 45	2 32
Türkmənistan	4	4	-8,1	0,8 4,6	-5 103	-5,4 493	-7 3102	-20 2400	-5 1800	-4,5 800
Özbəkistan	6,2	3,4	-4,4	2 3,1	-0,5 82,2	-11,1 645	-2,4 534	-4,5 746	-2 315	-1 55

Mənbə: (World development Report 1996-1997, Business Central Europe: The Annual Report, December 1996, DTM sənədləri, sentyabr 1997)

1992-1994-cü illərdə Özbəkistandan başqa bütün türk respublikalarında dörd rəqəmli həddə çatın inflyasiya 1995-ci ildən etibarən iki-üç rəqəmli həddə çatmışdır. 1996-cı ildə isə Türkmənistandan başqa bütün respublikalarda nəzarət altına alınmışdır.

Türk respublikalarında sosialist sistemindən bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçiddə özəlləşdirilməyə böyük əhəmiyyət verilmişdir. Belə ki, Dünya Bankının 1997-ci il hesabatına görə, 1990-cı ildən 1995-ci ilə ÜDM-də özəl sektorun payı Azərbaycanda 7 faizdən 15 faiz, Qazaxıstanda 8 faizdən 18 faiz, Türkmənistanda 12 faizdən 18 faizə, Özbəkistanda 12 faizdən 30 faizə çatmışdır.

Bu proseslərdə türk respublikalarında bazar iqtisadiyyatına keçidin çətinliklərinin arxada qaldığı və 1996-cı ildən etibarən bu ölkələrdə müsbət inkişaf olduğu müşahidə edilir.

B. 1997-2005-ci illərdə iqtisadi proseslər

Cədvəl №3-də də görüldüyü kimi, 1997-ci ildən 2005-ci ilə qədər;

– Azərbaycanda iqtisadi artım 5,8 faizdən 26,5 faizə çıxmışdır. İnflyasiya artım sürəti 9,6 faizdir.

– Qazaxıstanda artım sürəti 2 faizdən 9,4 faizə çıxmışdır. İnflyasiya 17,4 faizdən 7,6 faizə enmişdir.

– Özbəkistan artım sürəti 2,4 faiz və 7,0 faiz olmuş, inflyasiya isə 25 faizdən 5,2 faizə enmişdir.

– Türkmənistanda iqtisadi artım 1997-də 16 faizdən 1999-2003 dövründə iki rəqəmli həddə çatmışdır. 2005-ci ildə 7,45 faizə enmişdir. İnflyasiya isə 84 faizdən 10,6 faizə düşmüşdür.

1997-ci ildən 2005-ci ilə ixrac milyard dollar olaraq Azərbaycanda 0,8 faizdən 7,7 faizə, Qazaxıstanda 6,9 faizdən 28,3 faizə çıxmışdır. Qırğızıstanda 0,6-0,7 faiz, Özbəkistanda isə 3,7-4,9 faiz səviyyəsində qalmışdır. Türkmənistanda isə neft və təbii qaz qiymətlərinin də artması ilə birlikdə 0,8-dən 4,9 milyarda çıxmışdır.

Türk respublikalarının dini (etnik) strukturu isə əsasən İslamdır. Əhəlinin əhəmiyyətli hissəsi türkdür. Bu ölkələrdə 2003-cü il etibarilə dini struktur isə aşağıdakı kimi olmuşdur.

- Azərbaycan - 94 faiz müsəlman, 2,5 faiz rus ortodoks
- Qazaxıstan - 47 faiz müsəlman, 44 faiz rus ortodoks, 2 faiz protestant
- Qırğızıstan - 75 faiz müsəlman, 20 faiz rus ortodoks
- Özbəkistan - 88 faiz müsəlman, 8 faiz rus ortodoks,
- Türkmənistan - 89 faiz müsəlman, 9 faiz rus ortodoks

C. 2006-cı ildə türk dünyasında baş verən iqtisadi proseslər

Cədvəl 4-də də görüldüyü kimi, 2006-cı ildə Türkiyə də daxil olmaqla türk respublikalarının əhalisi 134 milyon olmuşdur. ÜDM 517,6 milyard dollar, satın alma gücünə görə ÜDM isə 969 milyard dollardır. Xarici ticarət həcmi isə 323 milyard dollar (ixrac 148, idxal 175) olmasına baxmayaraq, bu ölkələr arasında ticarət səviyyəsi çox aşağıdır.

2006-cı ildə inflyasiya və ÜDM artım sürətləri

- Azərbaycanda 8,4 faiz və 31,0 faiz
- Qazaxıstanda 8,6 faiz və 10,6 faiz
- Qırğızıstanda 5,6 faiz və - 2,7 faiz
- Özbəkistanda 19,5 faiz və 7,2 faiz
- Türkmənistanda 8,2 faiz və 9,6 faiz
- Türkiyədə isə 9,7 faiz və 6,0 faiz olmuşdur.

Cədvəldə diqqəti çəkən digər nöqtə isə son üç ildə neft və təbii qaz qiymətlərinin üç qat artması sayəsində Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanda adambaşına gəlir və ÜDM-də əhəmiyyətli artımlar olmuşdur.

Cədvəl № 3: Türk respublikalarının əsas iqtisadi göstəriciləri

Ölkələr, 2006-da Əhalisi və dini (%-lə)	İllər	ÜDM Dəyişmə %-lə	İnflyasiya % Artım	İxrac (Milyard Dollar)	İdxal (Milyard Dollar)
Azərbaycan 8,5 milyon 94% müsəlman (türk) 2,5% rus ortodoks	1997	5,8	3,6	0,8	-1,4
	1998	10	-0,8	0,7	-1,8
	1999	7,4	-8,6	1	-1,5
	2000	11,1	1,8	1	-1,6
	2001	9,9	1,5	2,1	-1,5
	2002	10,6	2,8	2,4	-1,9
	2003	11,2	2,1	2,7	-2,8
	2004	10,2	6,7	3,8	3,6
	2005	31	8,4	13	-5,4
Qazaxıstan 15,3 milyon 47% müsəlman (türk) 44% rus ortodoks 2% protestant	1997	2	17,4	6,9	-4,3
	1998	-2,5	7,3	5,9	-6,6
	1999	2,7	8,4	6	-5,7
	2000	9,8	13,4	9,3	-6,9
	2001	13,8	8,6	9	-8
	2002	9,7	6	10,1	-8,1
	2003	8,9	6,5	13,3	-9,6
	2004	9,4	6,9	20,7	-13,9
	2005	10,6	8,6	38,1	-24,1
Qırğızıstan 5,3 milyon 75% müsəlman (türk) 20% rus ortodoks	1997	9,9	25,4	0,7	-0,7
	1998	2	12,1	0,6	-0,8
	1999	3,7	35,9	0,5	-0,6
	2000	5	15,7	0,6	-0,6
	2001	5,3	6,9	0,5	-0,5
	2002	0	2,1	0,5	-0,6
	2003	8,9	6,5	0,6	-0,8
	2004	7,1	4,1	0,7	-0,9
	2005	2007	5,6	0,8	-1,7

Özbəkistan 26,6 milyon 88% müsəlman (türk) 9% ortodoks	1997	2,4	71	3,7	-1
	1998	2	28,7	3,1	-3,2
	1999	4,1	29	2,8	-2,6
	2000	3,2	24,9	3	-2,5
	2001	4,1	27,2	2,8	-2,6
	2002	3,1	24,2	2,6	-2,2
	2003	1,5	13,1	3,3	-2,5
	2004	7,4	1,7	4,3	-3,1
Türkmənistan 5,1 milyon 89% müsəlman (türk) 9% ortodoks	2005	7,2	19,5	5,4	3,9
	1997	-25,9	84	0,8	-1,1
	1998	5	16,8	0,7	-1,2
	1999	16,9	24,1	1,2	-1,5
	2000	17,6	8,3	2,6	-1,9
	2001	20,4	11,6	2,7	-2,3
	2002	14	8,8	2,9	-2,2
	2003	13	6,5	3,5	-2,6
	2004	8	5,9	3,9	-3,4
	2005	9	8,2	5,3	-3,1

Mənbə: (EIU Quarterly Countryreports and Annula Profiles, 1998-2006, Emin Çarıkçı Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye –AB ilişkileri. Ankara Akçağ Yayınları, 2004, s 234)

Cədvəl № 4: Türkiyə və türk respublikalarının əsas iqtisadi göstəriciləri

	Azərbaycan	Qazaxıstan	Qırğızıstan	Özbəkistan	Türkmənistan	Türkiyə	Cəmi
Əhali (milyon nəfər)	8,5	15,3	5,3	26,6	5,1	73,0	134
Əhalinin artım tempi(%)	1,0	0,7	1,0	1,0	1,9	1,4	
Orta yaş həddi	72	66	69	70	66	70	
ÜDM artım tempi (%)	31,0	10,6	2,7	7,2	9,0	6,0	
ÜDM (milyard \$)	19,8	77,2	2,8	16,1	21,8	399,7	518
Satınalma Gücünə (SGP) görə ÜDM	52,4	140,4	11,2	60,7	43,6	660,8	
Fərd Başına Gəlir (\$)	2336	5113	542	605	4280	5477	
SGP-yə Göre FBG (\$)	6171	9294	2150	2283	8548	8575	
İllik inflyasiya	8,4	8,6	5,6	19,5	8,2	9,7	
İxrac (milyard \$)	13,0	38,0	0,8	5,4	5,3	85,1	148
İdxal (milyard \$)	-5,3	-24,1	-1,7	-3,9	-3,1	-137,0	-175
Ən çox ixrac etdiyi ölkə (%) (A)	İtaliya-30 Gürcüstan-9 Almaniya-7	İsveçrə-20 İtaliya-15 Rusiya-11	BƏƏ-27 Rusiya-18 Çin-12	Rusiya-22 Çin-15 Türkiyə-6	Ukrayna-46 İtaliya-18 İran-11	Almaniya-13 İngiltərə-8 İtaliya- 8	

Ən çox idxal etdiyi ölkə (%) (B)	Rusiya-17 Almaniya-9 İngiltərə-7	Rusiya-38 Almaniya-8 Çin-7	Çin-39 Rusiya-33 Qazax-25	Rusiya-27 C.Koreya-13 ABŞ-8	Rusiya-21 Ukrayna-15 Türkiyə-9	Almaniya-12 Rusiya-11 İtaliya-8	
Əsas ixrac malları (%) (C)	Neft məh-77 Ərzaq-8 Nəq.maş.-3	Neft-qaz-74 Metal-16 Kim-3	Metal-34 Mineral-13 Tekstil-12	Pambıq-20 Enerji m.-10 Maştec-10	Qaz-57 Neft-26 Pambıq-3	Tekst.Gey-24 Nəq.maş.-13 Metal-9	
Əsas idxal malları (%) (D)	Maş.təc.-3 Neft məh-12 Metallar-12	Maş təc-44 Metal-13 Neft məh-13	Mineral-28 Maştec-15 Kim.m.-12	Maş.təc.-44 Plastik m.-13 Kim.m.-10	Maş.təc.-60 Ərzaq m.-15	Kim.m.-16 Neft qaz-13 Metal-12	
Birbaşa xarici investisiya (milyard \$)	0,6	6,1	0,1	0,1	0,1	19,8	
BXİ Stok (milyard \$)	14,5	31,3	0,7	1,1	1,5	62,3	111

Mənbə: The World Bank, World Development Report 2006, EIU Quarterly Country Reports and Annual Profiles, 2006, UNCTAD, World Investment Report 2006

Bu ölkələrin idxal və ixraclarında Türkmənistandan başqa Rusiya ilk 3 yerdədir. Türk respublikalarının sayı isə demək olar ki, yoxdur. Bunun səbəbi isə Türkiyədən başqa digər respublikaların ixracının neft və təbii qazdan ibarət olmasıdır.

Bu ölkələrin xarici ticarətində ilk üç yerdəki ölkələr aşağıdakılardır (faizlə):

- Azərbaycan – ixracda İtaliya 30 faiz, idxalda isə Rusiya 17 faiz
- Qazaxıstan – ixracda İsveçrə 19 faiz, idxalda Rusiya 38 faiz
- Qırğızıstan – ixracda BƏƏ, idxalda Çin 39 faiz
- Özbəkistan – ixracda Rusiya 22 faiz, idxalda Rusiya 27
- Türkmənistan – ixracda Ukrayna 46 faiz, idxalda Rusiya 21 faiz
- Türkiyə – ixracda Almaniya 13 faiz, idxalda Almaniya 12 faiz

Türk respublikalarının xarici ticarətində ilk üç yerdəki mallar:

- Azərbaycan – neft məhsulları 77 faiz və maşın-təchizat 33 faiz
- Qazaxıstan – neft və qaz 74 faiz və maşın-təchizat 38 faiz
- Qırğızıstan – metallar 34 faiz və maşın-təchizat 28 faiz
- Özbəkistan – pambıq 20 faiz və maşın-təchizat 44 faiz
- Türkmənistan – qaz 57 faiz və maşın-təchizat 60 faiz
- Türkiyə – tekstil və hazır geyim 24 faiz və kimya məhsulları 16 faiz

Son dörd ildə (2002-2005) Türkiyənin ixracında 5 türk respublikasının payı 1,7-1,9 faiz (0,6-1,0 milyard dollar) idxalda isə 0,8 faiz - 1,0 (0,5-1,0 milyard dollar) olmuşdur.

2006-cı ildə bu ölkələrə daxil olan birbaşa xarici investisiya və birbaşa xarici investisiya stoku müvafiq olaraq Azərbaycanda 0,6 və 14,5, Qazaxıstanda 6,1 və 31,3, Qırğızıstanda 0,1 və 0,7, Özbəkistanda 0,1 və 1,1, Türkmənistanda 0,1 və 1,5, Türkiyədə isə 19,8 və 62,3 milyard dollardır. Bunların hamısının cəmi isə 111 milyard dollardır.

Şimali Kipr

Cədvəl № 5: Şimali Kiprdə əsas iqtisadi göstəricilər

	2000	2002	2003	2004
Əhali (min nəfər)	209	213	216	218
Əhali artımı (%)	1,1	1,1	1,1	1,1
ÜDM Artım sürəti (%)	-0,6	6,9	11,4	15,4
ÜDM (milyon dollar)	1	0,9	1,3	1,8
İnflyasiya	53,2	24,5	12,6	11,6
İxrac (milyon dollar)	50,4	45,4	50,8	62
İdxal (milyon dollar)	-425	-310	-478	853
Turist sayı (min nəfər) (Türkiyədən)	433 (348)	426 (316)	470 (340)	599 (435)
Sahəsi 3,355 km ² -dir.				

2004-cü ilin göstəriciləri analiz ediləndə hər cəhətdən ŞK-in Türkiyənin təsiri altında olduğu görünür.

3-Əməkdaşlıq potensialı və davamlı inkişaf

Əməkdaşlıq ehtiyacı və imkanları

Türk respublikaları başda neft və təbii qaz olmaqla dəmir, kömür, alüminium, xrom, nikel, cıvə, qızıl, gümüş və uran olmaqla çox müxtəlif zənginliklərə sahibdir. Türk respublikalarının əsas təbii sərvətləri və sahələri aşağıdakı kimidir:

- Azərbaycan – neft, təbii qaz, dəmir, alüminium, sahəsi 86,6 min km²
- Qazaxıstan – neft, təbii qaz, kömür, dəmir, maqnezium, xrom, nikel, kobalt, mis, qızıl və uran, sahəsi 2,7 milyon km²
- Qırğızıstan – hidroelektrik, qızıl, kömür və təbii qazdır, sahəsi 198,5 min km²
- Özbəkistan – təbii qaz, neft, kömür, qızıl, uran, gümüş və qurğuşundur, sahəsi 447,4 min km²
- Türkmənistan – neft, təbii qaz, kömür, silfur və duz, sahəsi 488,2 min km²
- Türkiyə – dəmir, kömür, xrom, mis, maqnezium, sahəsi 776 min km²

Cədvəl 3 və 4-dəki iqtisadi artım və inflyasiya ilə bağlı göstəricilər və 2005-2006-cı illərlə bağlı göstəricilər müsbət olsalar da, Dünya Bankının İnkişaf Hesabatına görə 1990-2003-cü illər arasında orta ÜDM-nin artması Azərbaycanda 2,4 faiz, Qazaxıstanda 0,6 faiz, Qırğızıstanda 1,5 faiz, Özbəkistanda 1,2 faiz, Türkmənistanda 0,8 faiz, Gürcüstanda və Monqolustanda 1,7 faiz, Tacikistanda 3,2 faiz olmuşdur. Bu rəqəmlər Azərbaycan və Özbəkistan xaric digər respublikalarda istehsalat səviyyəsinin hələ də 1990-cı illərin səviyyələrinin bir az altında və ya üzərində olduğunu göstərir. Buna görə də, bu ölkələrin sənayeləşməyə ehtiyac duyduğunu demək olar. Bu məsələdə region ölkələri arasında əməkdaşlıq zərurəti isə açıq formada görünür.

Bu coğrafiyada mövcud olan və 4 trilyon dollar dəyərindəki 200 milyard barrel neft və 40 trilyon m³ təbii qaz ehtiyatları XXI əsrdə mütləq çıxarılacaqdır. Mühüm bir hissəsi Trans-Qafqaz boru xətti ilə Ceyhana və Türkiyə vasitəsi ilə Avropa bazarlarına çıxarılacaqdır. Bu halda türk dünyası qısa bir vaxtda çox dinamik bir bazara çevriləcəkdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xətti

BTC-boru xəttinin maliyyəti 3.9 milyard dollar olub, 1750 km uzunluğunda və 2002-ci ilin avqust ayında inşaatına başlanan bu boru xətti 13 iyul 2006-cı ildə rəsmi şəkildə xidmətə başlamışdır.

Bakı-Supsa (BP) neft boru xətti gündə 160 min barrel neft daşıdığı halda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttinin başlanğıc potensialı isə gündə 375 min barreldir.

2008-ci ildə BTC-nin günlük potensialı 1 milyon barrele çıxarılacaqdır. BTC-nin potensialının Bakı-Supsanın təxminən 6 qatına çıxacaq olması Azərbaycan və digər region ölkələri neftinin daha yüksək qiymətdə dəyərləndirilməsi və Qərbi Avropaya nəhəng supertankerlərlə satılması təmin ediləcək, nəticədə başda Azərbaycan və Qazaxıstan olmaq üzrə, bu regiondakı bəzi ölkələrin iqtisadi cəhətdən varlanmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

2006-cı ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikası ilə imzalanan protokola görə, Qazaxıstan Respublikası ildə 7.5 milyon ton nefti BTC yolu ilə Aralıq dənizinə çatdıracaq və bu miqdar bir neçə il içərisində illik 20 milyon tona çatacaqdır. BTC boru xətti Azərbaycan və Qazaxıstanın nefti ixracı mövzusunda artıq Rusiyaya möhtaclığı azalacaq, bu iki ölkə neftinin dünya bazarı qiymətləri ilə dəyərləndirilməsi ilə adı çəkilən ölkələrin valyuta gəlirlərini və rifah səviyyəsini artıracaqdır.

Bu vəziyyət, Türkiyə və türk cümhuriyyətləri arasında iqtisadi münasibətlərin artmasına və əsasən də orta, birbaşa xarici investisiyaların, potensialını ortaya çıxaracaqdır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki;

Türk respublikalarına neft və qızıl mədənləri xaricində birbaşa xarici investisiyası yox deyiləcək dərəcədə azdır.

Neftin xaricində sənaye sektoru ilə xidmətlər sektoruna orta investisiyalarla birbaşa xarici investisiyaları çəkərək, ixracatın bir neçə xırda mala ümid bağlamasının ortaya çıxaracağı təhlükələri azaldacaqdır. Bu vəziyyətdə region ölkələri arasında orta investisiyalara artım verə bilmək üçün Azərbaycan və Qazaxıstanda investisiya şəraitini yaxşılaşdıracaq Qərb hüquqi prosedurları qısa bir zaman içərisində qüvvəyə minməlidir.

Qiymətlərin kontrol edilməsi və məhdudlaşdırıcı iş şəraiti ortadan qaldırılmalıdır.

Sənaye qolları ilə ixrac mallarının növləndirilməsi və gücləndirilməsi davam etdirilə bilməsi üçün böyümə və inkişafın birinci şərtidir. Çünki, ixracat və buna bağlı valyuta gəlirlərində qeyri-stabillik minimum səviyyəyə endirilməlidir.

Davam etdirilə bilən böyümə və nəticə

İqtisadi böyümə: Bir ölkənin mal və xidmət vermə potensialını artırmaqdır. Nəticə-

də, bütün istehsal (ÜDM) və hər bir adambaşına düşən istehsalın (gəlirin) uzun müddət istiqrarlı bir şəkildə artırılmasıdır. Qısacası, iqtisadi böyümə istehsalın hər zaman böyüməsidir.

Davamlı inkişaf: 1972-ci ildə "Birləşmiş Millətlər İnsan Çevrəsi Konfransı", 1978-ci ildə "Roma Klubu Hesabatı" - 1987-ci ildə "Birləşmiş Millətlər ortaq gələcəyimiz" mövzulu hesabatlarla birlikdə "Davam edilə bilən böyümə və inkişaf modeli" iqtisadiyyat ədəbiyyatına daxil oldu. Bu modelin əsas hədəfləri isə bunlardır:

1. Yoxsulların ehtiyaclarının qarşılınması;
2. Təhsil, səhiyyə və sosial rifah səviyyələrini yüksəltmək;
3. Hava və su kimi təbii sərvətlərin kirlənməsinin qarşısını almaq üçün ətraf mühitin qorunması;
4. Bugünkü nəsillərin ehtiyaclarını qarşılamaq üçün yeraltı və yerüstü ehtiyatlarımızdan istifadə edərkən gələcək nəsillərin ehtiyaclarını da qoruyub saxlamaq;
5. İnsana verilən dəyərin yanında, alınacaq qərarlarda vətəndaşların bu mövzuda fəal iştirakını təmin etmək;

Ticarət və maliyyədə və müasirlik axtarışında bir texnologiya sisteminin beynəlxalq standartlarda formalaşdırmaq şəklində xülasəsi verilə bilər.

Digər bir ifadə ilə, davam edilən inkişaf, "böyümə ilə birlikdə yenidən daha ədalətli bir bölgü", mövcud və gələcək nəsilləri də fikirləşən bəşəri inkişaf, eyni zamanda, sosial, mədəni, ekoloji, iqtisadi və coğrafi istiqamətləri olan bir məfhumdur. Buna əlavə olaraq yoxsulluğu ortadan qaldıran, ətraf mühiti qoruyan, şəhər planlaması və infrastruktur layihələrində davamlı inkişaf məfhumu içərisində yer almaqdadır.

Əlbəttə ki, bu hədəf və layihələrin həyata keçirilməsi üçün Qərb standartlarına bir demokratik siyasi və iqtisadi sistem (pul, maliyyə və sənayeləşmə siyasətində) təşkil etmək qaçılmaz hala gəlmişdir. Sənayeləşmə strategiyası olaraq da idxalın əvəz edilməsi yerinə xaricə istiqamətlənmiş bir sənayeləşmə modelini ən qısa zamanda tətbiq etmək, sərbəst bazar iqtisadiyyatını hakim tutaraq, dövlətin təhsil, səhiyyə, təhlükəsizlik, yol, su elektrik stansiyası kimi infrastruktur sərmayələri xaricində iqtisadi fəaliyyətdə yer almamalıdır. Bundan başqa ölkədəki haqsız və əskik rəqabəti, korrupsiyanı ən azı endirmək üçün lazımı hüquqi infrastruktur hazırlanaraq tətbiq edilməlidir.

Bundan başqa türk respublikalarında özəlləşdirmə prosesi tamamlanmalı, bankçılıq və ticarət sektorları beynəlxalq standartlara çatdırılmalıdır.

Bankçılıq sisteminin inkişafı ilə bağlı bir nümunə vermək olar. 2002-ci ildə bir ölkədəki bankların açdığı yerli kreditlərin ÜDM-yə nisbəti azgəlirli ölkələrdə 47 faiz, ortaqəlirli ölkələrdə 83 faiz, inkişaf etmiş ölkələrdə isə 204 faizdir. Ancaq bu göstərici Azərbaycanda 8,5 faiz, Gürcüstanda 20 faiz, Qazaxıstanda 13 faiz, Qırğızıstanda 11 faiz, Monqolustanda 17 faiz, Tacikistanda 21 faiz, Türkiyədə 59 faiz, Türkmənistanda 19 faiz olmuşdur. Özbəkistanla bağlı bu məlumat yoxdur. Deməli, Türkiyə də daxil olmaqla bankçılıq sektorunda görülməli işlər çoxdur.

Göründüyü kimi, davamlı inkişafı həyata keçirmək və sosializmdən bazar iqtisadiy-

yatına keçmək o qədər də asan deyil. Rusiya prezidentliyə namizədlərdən Bakatinə görə "Kapitalizmdən sosializmə keçmək çiy yumurtadan omlet bişirməyə bənzəyir. Sosializmdən bazar iqtisadiyyatına keçmək isə omletdən yumurta düzəltməyə bənzəyir". Qısaca:

Türkiyə ilə türk respublikaları və region ölkələri arasında iqtisadi və texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və bu ölkələrin dünya ilə integrasiya olması üçün bu ölkələrdə ticarət, borclar qanunu, bankçılıq, sığorta, gömrük və xarici sərmayə ilə qanunvericiliyin Qərb standartlarına görə yenidən tənzim edilməsi lazımdır. Bu regionda sərbəst ticarət zonaları ilə ixraca istiqamətlənmiş sərbəst istehsalat zonalarının qurulması üçün Türkiyə lazım olan texniki dəstəyi daha da artırmalıdır.

Türk dövlətləri və region ölkələri arasında hüquqi birliyinin təmin edilməsi üçün Parlamentlərarası Hüquq Komissiyaları qurulmalıdır.

Birbaşa xarici investisiyaların regiona cəlb edilməsi üçün Beynəlxalq Məhkəmənin qəbul edilməsi və ya regional məhkəmələr qurulmalıdır. Əks halda, investisiyalarda və sənayeləşmədə regional əməkdaşlığı artırmaq çətin olacaqdır.

Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, türk dünyasının güclənməsi və beynəlxalq əlaqələrdə ağırlığını hiss etdirməsi üçün yalnız iqtisadi əməkdaşlıq da kifayət etmər. Qardaş ölkələr siyasi, elmi, mədəni və hətta hərbi sahələrdə də əməkdaşlığı artırmalıdır. Əks halda ərəb dünyasının 55 ildir Fələstin problemini həll etməməsinə bənzər bir hala düşə bilərik. Bu gün hər sahədə necə slavyan birliyi varsa, buna bənzər hər platformada Türk Dünyası İttifaqı da olmalıdır. Qarabağ, Uyğur türkləri, Kipr türkləri, İran azərbaycanlıları və İraq türkmənlərinin dərdləri ümumi dərdimiz olmalıdır. Onların beynəlxalq platformadakı haqlarını müdafiə etmək hər bir türk dövlətinin vəzifəsi olmalıdır ki, türk dünyası şüurlu inkişaf etsin, dünya siyasətində türklərin ağırlığı və etibarı təkrar artsın. Türk dünyası qurultaylarının bu arzumıza xidmət etməsi diləyi ilə...

Mənbə:

Emin Çankçı (1996), Türkiyədə Daxili və Xarici Proseslər, Ankara, Adım Yayıncılık

Emin Çankçı (2004), Türk Dünyasında İqtisadi Proseslər və Türkiyə-AB Münasibətləri, Ankara, Akçağ Yayınları

World Bank, World Development Report: 2006 ve 1997

World Bank Atlas: 2006

Economic Intelligence Unit (EIU), Country Reports and Quarterly Country Reports: 1996-2006

IMF, World Economic Outlook Database, April 2007

QEYD- Prof. Dr. Emin Çankcının məqalələri <http://carikci.cankaya.edu.tr> internet saytında yerləşdirilir.

Azərbaycanda turizmin inkişaf etdirilməsi siyasəti

Xülasə

Təbiət turizmin əsas qaynağıdır. Bu qaynağın həmişə və düzgün bir şəkildə idarə olunması, pozulmamasının əksinə keyfiyyətinin artırılması lazımdır. Azərbaycanın çox sürətlə böyüməsi, əsasən, turizm bölgələrində həddindən artıq sıxlaşma və böyük ölçüdə tikintilərə səbəb olmuşdur. Əsas turistik yerlərdə artıq yaşıllıqların və təbii gözəlliklərin hakim olduğu yerlər özünəməxsusluğunu itirmişdir. Azərbaycanın Xəzər dənizi sahillərindəki turistik yerlərində, əsasən, yay aylarında qatı tullantıların hələ toplanması mərhələsində böyük əskikliklər görünməkdədir.

Azərbaycanda xarici turizm

Xarici turizmin bugünkü vəziyyətinin təhlili Azərbaycanda passiv turizmin inkişaf etdiyini göstərir. Bu işə özünü ölkə ərazisi xaricinə turist kimi gələnlərin sayının gələnlərin sayından az olmasında da bürüzə verir. Xarici turizmin başlıca inkişaf meyilləri aşağıdakılar şəklində sadalana bilər:

1. Ölkədə fəaliyyət göstərən və xarici turizmlə məşğul olan firmaların 90 faizə qədər passiv turizm sahəsində ixtisaslaşmışdır.²

Bu vəziyyəti nizama salmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi dünya turistlərinin böyük bir qismini özünə cəlb etməyi bacaran ABŞ-da meydana gələn terror hadisələrindən sonra bu ölkəyə olan turist axınının azalmasından istifadə edə bilmək məqsədilə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinə lisenziya verərkən tələb etdiyi vəsaitin miqdarında dəyişikliklər etmişdir. Azərbaycandan xarici ölkələrə turist aparmaq üçün lisenziya haqqı yüksək, ölkəyə turist gətirmək üçün isə həmin haqqın miqdarı aşağı qiymətə olacaqdır. Nazirlik turizm şirkətləri üçün xidmət, sığortalama və b. kimi məsələlərdə standartlar müəyyən edəcəkdir.³

2. Xarici turizmin inkişaf etdirilməsində ticarət məqsədinin daha çox üstünlük təşkil etməsi. Ölkəyə gələn və ölkədən gedən turistlərin 85-90 faizinin gəliş-gedişi əsasən ticarət məqsədi daşıyır.⁴

Turizm səyahətlərinin bu özelliyi ölkə əhalisinin səyahət coğrafiyasını da müəyyən etmişdir. Həmin coğrafiya başlıca olaraq İran, Türkiyə və Rusiya kimi ölkələri əhatə edir. Daha sonrakı sıralarda isə Avropanın Kipr, Almaniya, Polşa kimi ölkələri, Asiyanın Hindistan, Pakistan, Suriya kimi ölkələri yer alır.⁵

3. Ölkədə tədricən aktiv turizmin inkişafı. Ölkədə aktiv turizm yavaş-yavaş inkişaf meyili göstərməkdədir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatda turizmlə əlaqədar statistik rəqəmlər sisteməlik və nizamlı bir şəkildə öz əksini tapmır. İndiyə qədər turizmlə bağlı statistik qeydlər aparılmamışdır. Bu səbəbdən də ölkəyə gələn və ölkədən gedən turistləri adi qaydada gəlib gələnlərdən ayırmaq artıq praktik olaraq mümkün deyildir.⁶

4. Ölkədə ov turizminin inkişafı. Bu gün ov turizmi ilə "Tur" turizm firması məşğul olur. Xarici turistlərin ölkəyə diqqətlərinin cəlb olunmasında mühüm rol oynayan ov turizminin ölkədə inkişaf etdirilməsi perspektivi baxımından bir o qədər geniş imkanlar olmasa da, ov mövsümü ərzində ov heyvanlarının qiyməti 20-380 ABŞ dolları həcmində müəyyən edilərək müştərilərə təklif olunmaqdadır.⁷

Ölkədə neft sənayesinin inkişafı ticarət məqsədli turizmin inkişafına da böyük ölçüdə kömək edir. Neft sənayesinin güclü yüksəlişi sayəsində ölkəyə alış-veriş məqsədilə gələnlərin sayı artmışdır.⁸

Azərbaycanda aktiv turizm gələn xarici turistlərin istəklərinə bağlı olan bir sıra özəlliklərə sahibdir. Bu səyahətlərin böyük bir qismi iqtisadi əlaqələrdən qaynaqlanır və yeni iş yerlərinin açılması, neft müqavilələrinin bağlanmasına istiqamətlənmiş olan iş yeri axtarışları ilə bağlılıqdadır. Sırf turizm məqsədli gəzintilərin və ziyarətlərin də eləcə sayı artmaqdadır. Müasir turizm təsisləri açıldıqca Qafqazın zəngin və gözəl bir guşəsi olan Azərbaycan diyarını ziyarət etmək arzuları da bir xeyli güclənəcəkdir.⁹

Xarici turizmin inkişaf etdirilməsi

Bu gün neft sənayesinin inkişafı və "İpək Yolu" layihələri çərçivəsində ölkədə xarici turizmin də inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Həmin imkanları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Ölkədə neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq rekreasiya imkanlarının xarici sərmayəçilərə tanıtılması, onun reklamı və təbliği. Bu gün turizm sektorundakı reklamın 95 faizi passiv turizmə ayrılmaqdadır. Bununla bərabər, beynəlxalq sərgilərdə, turizmlə və iqtisadiyyatla bağlı konqreslərdə, festivallarda ölkənin turizm potensialının təbliğatı aparılır.

Ölkədə aktiv turizmin çiçəklənməsində reklam və təbliğatın xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq beynəlxalq səviyyədə və ölkə miqyasında turizm potensialının təbliğatının aşağıdakı şəkildə aparılması daha məqsədəuyğundur:

a) hər bir istirahət guşəsinin turizm imkanları və bu bölgədə olan rekreativ quruluşlar haqqında bülletenlərin hazırlanıb milli və beynəlxalq sərgilərdə paylanması;

⁶ Sabir Rəhimov, "Turizm Azərbaycan iqtisadiyyatında gəlirli sahəyə çevrilə bilər", "Azərbaycan" qəzeti, 27 sentyabr 2001.

⁷ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.130-131.

⁸ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.131.

⁹ P. M. Kasimov, "Rinok mejdunarodnoqo turizma; problemı i perspektivı razvitiya v XXI veke", "Azərbaycan XXI Əsrın Astanasında" Elmi-Praktik Konfransının materialları, II. cild, Bakı-1998, s.121-122.

² A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s. 130.

³ "Yeni Azərbaycan" qəzeti, 28 sentyabr 2001.

⁴ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.130.

⁵ P. M. Kasimov, "Rinok mejdunarodnoqo turizma; problemı i perspektivı razvitiya v XXI Veke", "Azərbaycan XXI Əsrın Astanasında" Elmi-Praktik Konfransının materialları, II. cild, Bakı-1998, s.121-122.

b) qəzet və jurnallarda (xüsusilə də, turizmlə bağlı nəşr olunan ölkə miqyaslı və beynəlxalq qəzet və jurnallarda) ölkənin rekreativ potensialı haqqında geniş məlumat yayılması;

c) radio və televiziya, ayrıca internet vasitəsilə ölkənin rekreativ imkanlarının təbliğ olunması.

2. Ölkədə neft sənayesinin inkişafı və ümumi yük dövriyyəsi həcmnin artması ilə ölkəyə gələn sərmayənin bir qisminin xarici turizmin inkişaf etdirilməsinə yönəldilməsi. Çünki ölkədə xarici turizmin inkişaf etməsi xaricdən axan kapital ilə olduqca dərin bağlılıqdır. Həmin sərmayə isə xarici investorların və yerli iş adamlarının bu işə təşviq edilməsi ilə təmin oluna bilər. Turizm sektorunun inkişaf edə bilməsi üçün lazım olan maliyyə vəsaiti qaynaqlarını aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:¹⁰

a) Neft sənayesinin güclü yüksəlişi və tarixi "İpək Yolu"nun bərpası çərçivəsində beynəlxalq yükdaşımaları həcmnin artması ilə əlaqədar olaraq mehmanxana, kiçik mehmanxana (motel) və düşərgələrin inşa edilməsi üçün xarici sərmayənin təşviq edilməsi. Bu istiqamətdə göstərilən fəaliyyətlər nəticəsində Bakıda bir neçə mehmanxana tikilmiş və istifadəyə verilmişdir. Bu sahəyə yatırılan sərmayələrin bir hissəsi kiçik mehmanxana (motel) və istirahət düşərgələrinin tikintisinə yönəldilə bilər. Təzə inşa ediləcək motellərin və istirahət düşərgələrinin "İpək Yolu" layihəsi üzərində yerləşən regionlarda və nəqliyyat qovşaqlarında salınması daha məqsəduyğundur. Bundan başqa, hal-hazırda fəaliyyət göstərən perspektivli rekreasiya mərkəzlərində xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi, turist qəbulu imkanlarının artırılması üçün güzəştli şərtlərdə qısamüddətli kreditlərə böyük ehtiyac vardır. Həmin kreditlər 2-5 il müddətinə verilə bilər. Bu müddət isə krediti alan quruluşun turizm bazarında rəqabət və turist cəlb edə biləcəyinə imkanına bağlıdır.

b) Neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ölkədə fəaliyyət göstərən xarici sərmayədarların sərmayələrinin qarşılıqlı fayda götürmə prinsipi çərçivəsində rekreasiya potensialına yönəldilməsi. Dünya təcrübəsi göstərmişdir ki, turizm sektoruna qarşılıqlı fayda götürmə prinsipi əsasında yatırılan sərmayələr (müştərək müəssisələr və s.) böyük əhəmiyyətə malik yer tutur. Bu tipli layihələrin ölkədə olan xarici investorlardan ötrü daha cəlbedici olması yaxın gələcəkdə bu istiqamətdə göstəriləcək fəaliyyətlərin aktuallığını təmin edəcəkdir. Müştərək müəssisələr beynəlxalq turizm sahəsindəki təcrübənin ölkədə yayılmasını təmin edəcək, turizm sektorunun modernləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Rekreasiya-turizm məqsədləri ilə istifadə üçün perspektivli olan Xəzər sahili turizm sektorunun təhlili ilə bağlı aparılan hesablamalara görə sahil bölgəsində bu sektorun inkişaf etdirilməsi üçün 150-175 milyon ABŞ dolları həcmində sərmayəyə ehtiyac vardır. Bu sektora yatırılacaq sərmayə isə ilk əvvəl TRASEKA proqramı çərçivəsində həyata keçirilən proqramlarda iştirak etməklə əldə oluna bilər.

3. Böyük "İpək Yolu" proqramı çərçivəsində nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etməsi ölkə daxilində müxtəlif nəqliyyat yollarının kəsişdiyi 7 nəqliyyat qovşağının (Bakı, Əli Bayramlı, Yevlax, Astara, Gəncə, Sədərək, Culfa) da fəaliyyətini gücləndirəcəkdir ki,

¹⁰ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s. 131

bunlar da xarici ticarət əlaqələrinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqlar. TRASEKA texniki yardım layihələri çərçivəsində Azərbaycanın quru yollarının bərpa olunmasına Avropa İnvestisiya və İnkişaf Bankı tərəfindən ildə 50 milyon ABŞ dolları, Dünya Bankı tərəfindən isə 45 milyon ABŞ dolları həcmində maliyyə vəsaiti qaynaq olaraq ayrılmışdır. Bu layihələrin gerçəkləşdirilməsi regionda iqtisadi, siyasi, turizm və b. əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Bu səbəbdən də həmin nəqliyyat qovşaqlarında müasir tipli motellərin və xidmət sahələrinin tikintisi işi həyata keçirilməlidir.

4. "İpək Yolu"nın digər ən mühüm təsir sahələrindən biri də dəniz nəqliyyatının inkişaf etməsidir. Dəniz nəqliyyatının inkişafı xarici turizm əlaqələrinin genişlənməsinə, Xəzər, Ağ dəniz arasında, xüsusilə də Orta Asiya respublikaları, İran, Rusiya kimi ölkələrdən turist axınının tənzimlənməsinə imkan yaradacaqdır.

Bugünkü gündə dəniz nəqliyyatı yük daşınması ilə bərabər "üzən mehmanxana" tipli hər cür rahatlığa sahib olub, kütləvi turizmin faydalandığı əhəmiyyətli səyahət formasıdır. Dənizdə səyahətin digərlərinə nisbətən üstünlüyünü nəzərə alaraq Xəzərdən keçməklə Qara dəniz və Ağ dənizə gəmi səyahətləri təşkil etmək mümkündür.¹¹

Azərbaycanda rekreasiya müəssisələrinin fəaliyyətini məhdudlaşdıran bir sıra problemlər mövcuddur. Belə ki, sahil zonasında yerləşən sanatoriyadakı yerlərin 40 faizdən çoxunda qaçqınlar yerləşdirilmişdir. Mühüm problemlərdən biri Xəzərin səviyyə təərəddüdüdür. Dənizin səviyyəsinin qalxması bir sıra rekreasiya obyektlərinin ərazisinin su altında qalmasına səbəb olmuşdur. Xidmət və kommunikasiya əlaqələri zəif təşkil olunmuş, əhəlinin sosial vəziyyəti aşağı, xidmət qiymətləri isə yüksəkdir.

Azərbaycanda bu mənada turizmin lazımı və istənilən səviyyədə inkişaf etməməsinin ən mühüm səbəblərindən biri də maddi-texniki bazanın olmaması və yüksək hazırlıqlı mütəxəssis kadrların çatışmazlığıdır. Bütün bunlarla bərabər, turizm sektorunun dövlət tərəfindən gərəkli ölçüdə dəstəklənməməsinə və siyasi amilləri¹² də bu sıraya aid etmək lazım gəlir. Lakin bununla yanaşı, özəl sektorun bu sahədə artıq investisiya qoyuluşu həyata keçirdiyini görmək mümkündür.¹³ Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi tərəfindən turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün 2002-ci ildə 600 milyon manat həcmində maliyyə vəsaiti ayrılmışdı.¹⁴

Turizm investisiyaları

Bugünkü şərtlər nəzərə alındıqda turizm potensialını inkişaf etdirmək və ondan səmərəli şəkildə istifadə edə bilmək üçün investisiya qoyuluşları aşağıda müəyyən olunan şəkildə həyata keçirilməlidir:¹⁵

1. Yerli və xarici sərmayənin maliyyə imkanları rekreasiya potensialından faydalanmağa yönəldilməlidir.

¹¹ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.131-134.

¹² "Ayna" qəzeti, 15 iyun 2001.

¹³ "525-ci qəzet", 15 iyun 2001.

¹⁴ "Zaman" qəzeti, 6-7 noyabr 2001.

¹⁵ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.134-135.

2. Rekreasia müəssisələrində özəlləşdirmə həyata keçirilərkən bu sektorda təşəbbüskarlığın inkişafı üçün imkan yaradılmalıdır.

3. Rekreasia üçün maddi-texniki baza yaradılması və köməkçi sahələrin təşkili, eləcə də inkişaf etdirilməsi imkanları təmin olunmalıdır.

4. Gəlirsiz rekreasia bazaları azaldılmalı və xarici sərmayənin axını bu sahədə rəqabət qabiliyyəti yüksək olan quruluşlara yönəldilməlidir.

5. Böyük "İpək Yolu" layihəsi çərçivəsində ölkəyə yatırılacaq sərmayənin bir hissəsi bu sektor tərəfindən istifadə olunmalıdır.

6. Müasir tələblərə cavab verə biləcək şəkildə yeni tikiləcək istirahət bazalarına dövlət yardımı təmin edilməlidir. Bu sektorun inkişaf etdirilməsi üçün ilk öncə dövlət ona kredit ayırmalıdır.

7. Yeni yaradılacaq olan bazalara xarici sərmayənin cəlb edilə bilməsi üçün qarşılıqlı faydalılıq prinsipinə əsaslanan müştərək müəssisələr təşkil olunmalıdır.

8. Bu sektorda fəal siyasətlər həyata keçirilərək investisiya qoyuluşlarının həcmi artırılmalı, xüsusən də keçid mərhələsində zərərə işləyən perspektivli rekreasia obyektlərinə əlavə sərmayə ayrılmalıdır.

Azərbaycanda turizmin tədrisi

Azərbaycanda turizmin tədrisi işi lazımi səviyyədə təşkil olunmamışdır. Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyi (TİKA) ilə əməkdaşlıq edən Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi TİKA vasitəsilə turizm sektorunda çalışanlar üçün Antalyada (Kəmərdə) xidmətə dair təlim proqramı təşkil olunmuşdur. Qırx nəfərin iştirakı ilə bənzər bir proqram daha sonra yenə də tərtib olunacaqdı.¹⁶

Bundan başqa, Bakıda Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi ilə Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzi birlikdə restoranlarda çalışan xidmətçilər üçün bir tədris proqramı tərtib və təşkil etmişdilər ki, həmin proqrama da Rusiya Kulinariya Mərkəzinin iki mütəxəssisi dəvət olunmuşdu.

Bu gün turizm sektorunda kifayət qədər məlumatı və hazırlığı olmayan insanların çalışdıqları şirkətlər fəaliyyət göstərməkdədir.¹⁷ Türkiyənin turizm sahəsindəki təlim təcrübəsinin Azərbaycanda da yayılması üçün burada turizm təhsili verən, yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlayan bir peşə məktəbinin açılması ilə bağlı müzakirələr davam edir. TİKA-nın Azərbaycan üzrə proqram əlaqələndiricisi Fikrət Özərin verdiyi məlumata əsasən, məsələ ilə bağlı təklif Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinə çatdırılmış və rəsmi cavab gözlənilməkdədir.¹⁸

Turizm sektorunun inkişafı

Ölkədə turizm sektorunun inkişafı üçün lazımi təbii və iqtisadi şərait mövcud olsa da, bəzi obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bu inkişaf baş verməmiş, bəzi

müəssisələr, obyektlər bağlanmışdır. Bununla bərabər, passiv turizm geniş inkişaf etmişdir. Turizmin inkişafı üçün aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsi tövsiyə olunur.¹⁹

1. Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlət səviyyəsində "turizm proqramı" işlənib hazırlanmalıdır. Bu proqramda turizm sektorunun gələcəkdə inkişaf istiqamətləri aydın şəkildə müəyyən olunmalı, yerli və xarici sərmayədarların nəzər-diqqətini bu sahəyə cəlb edən tədbirlərin həyata keçirilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bu məqsədlə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən "Turizmin inkişafı proqramı" və həmin proqramın həyata keçirilməsi üçün tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Proqram hazırlanan zaman ölkədə turizm sahəsində tanınmış mütəxəssislərin fikir və mülahizələri də nəzərə alınmışdır.²⁰

Beləliklə, mövcud imkanları genişləndirmək üçün rekreasia sahəsinə investisiya qoyuluşunu genişləndirmək, reklam-tanımta-təbliğat işlərini inkişaf etdirmək, ətraf mühiti və təbii-mədəni abidələri qorumaq, milli parklar və meşə zolaqları yaratmaq, xidmət sahələrini yüksək səviyyəyə çatdırmaq, rekreasia ehtiyatlarının istifadəsi problemləri ilə bağlı bir sıra xarici dövlətlərlə əlaqələri dərinləşdirmək – bütün bunlar görülməsi lazım gələn tədbirlər sırasındadır.

Ölkədə turizmin inkişafı baxımından, məsələn, xarici sərmayənin turizm sektoruna yatırılmasına təşviq edilməsi üçün sərmayədarların, hətta bir çox vergidən azad olunması və s. tövsiyə olunur.²¹

2. Bu gün ölkədə fəaliyyət göstərən turizm obyektlərində qiymətlər tənzimlənməlidir. Bu vəziyyət, xüsusən də, xarici turistlərə xidmət göstərə biləcək mehmanxanalar üçün daha çox vacibdir.

3. Azərbaycan iqtisadiyyatının bugünkü inkişafı mərhələsində turizm sektorunu daha çox irəliyə aparmaq üçün xarici iş adamlarına əlverişli şərait yaradılmalı və turizm fəaliyyəti haqqında qanunda bu məsələ ilə bağlı fəaliyyətlər lazımınca tənzimlənməlidir.

4. Ölkədə aktiv turizmin inkişafı üçün TACİS – TRASEKA çərçivəsində həyata keçirilən proqramların işinə qoşulmaq özlüyündə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramlar çərçivəsində kiçik mehmanxanaların, düşərgələrin, istirahət guşələri və sağlamlıq mərkəzlərinin açılması təmin oluna bilər.

5. Ölkədə turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün Nazirlər Kabineti yanında əlaqədar nazirlik və digər dövlət təşkilatlarını ən yüksək səviyyədə təmsil edən nümayəndələrinin əlaqələndirmə şurası yaradılmalıdır. Bu şura turizmin inkişaf etməsini öz nəzarətində saxlamalı və bu işə yardımçı olmalı, ortaya çıxan problemlərin bərabər həllinə nail olunmasını təmin etməlidir. Bənzər əlaqələndirmə şuraları Rusiya, Ukrayna, Özbəkistan və Türkiyə, eləcə də bir sıra başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərməkdədir.

6. Turizmin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan siyasətlərin müəyyən olunmasında bu sahədə çalışan özəl sektor nümayəndələrinin də fikir və mülahizələri, məsələyə mü-

¹⁶ Turizm yenilikləri, No.1, s.6.

¹⁷ A. İ. Axmedov, "Turizm - prioritetnoe napravlenie v dostijeni ekonomičeskogo rosta", "Azərbaycan XXI Əsrin Astanasında" Elmi-Praktik Konfransının materialları, III. cild, Bakı-1998, s.503.

¹⁸ "Ekspress" qəzeti, 28 noyabr 2001.

¹⁹ A. A. Salmanov, V. S. Dərgahov, a.g.m., s.136-137.

²⁰ Azerbaijan Review, November 2001, s.4.

²¹ "Bizim Əsr" qəzeti, 23 dekabr 2001.

nasibətləri nəzərə alınmalı, hazırlanacaq olan proqramda həmin mülahizə və tövsiyələr öz əksini bu və ya digər şəkildə tapmalıdır. Turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət və özəl sektor nümayəndələrinin bir yerə toplanıqları görüşlər daha əvvəllər də təşkil olunmuşdur.²²

Nəticə

Dünya təcrübəsi bir daha göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm sektorunun inkişafı və sektorda səmərəliliyin yüksəldilməsi müəssisələrin fəaliyyət strategiyasının doğru-düzgün seçilməsi ilə yaxından bağlıdır. Turizm obyektlərinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə dayanıqlı ola bilməsi və ya mövcud rəqabətə dözümlü gətirə bilməsi müəssisələrin seçdiyi strategiyanın düzgünlüyü ilə çox yaxın bağlılıqdadır. Turizm müəssisələrinin strategiyası bir sıra amillərin bir yerdə toplanıb cəmlənməsi ilə ortaya çıxır. Buraya təşəbbüskarlıq, turizm qaynaqlarından səmərəli şəkildə faydalanma, malın bazara çıxarılması və reklam kimi cəhətlər daxildir. Bu amillərdən hər birinin necə bir əhəmiyyətə sahib olması artıq dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş və artıq qəbul edilmişdir. Azərbaycanda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi işində bu amillərə xüsusi diqqət yetirilməsi və onlardan səmərəli bir şəkildə faydalanma bilməsi mühüm bir problem olaraq öz aktuallığını daim qoruyub saxlayır.

Azərbaycanda xarici turizm iqtisadiyyatın ən böyük təsir gücünə malik, prioritet sahə və ən effektiv, səmərəli sektor gözü ilə baxılmalıdır. Təəssüflər olsun ki, bu günə qədər turizmin inkişafına ölkədə lazımi diqqət göstərilməmiş, ona qayğı ilə yanaşılmamışdır. Müstəqilliyin bərpasından sonra ölkədə yaşanan çətinliklər – iqtisadi və siyasi sahədə cərəyan edən hadisələr bunun üçün uyğun şərait yaranmasına imkan verməmişdir. Azərbaycanın Ermənistan ilə elan olunmamış müharibə şəraitində yaşaması, müharibənin özü ilə gətirdiyi acı nəticələr, ölkə iqtisadiyyatında və siyasi həyatda sabitliyin bərqərar olmaması turizmin mövcud maddi-texniki bazasının istifadədən qalaraq onun yararsız hala düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Həmin dövrün mənzərəsi nəzərə alındıqda bu illərdə xarici turizmin inkişaf etdirilməsindən bəhs etmək həm ictimai və həm də ölkənin iqtisadi həyatı baxımından etikaya uyğun deyildir.

Azərbaycanda Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə turizm sektorunun da canlanması və inkişafı üçün münbit şərait yaranmışdır. İlk əvvəl, ölkəyə gəliş və ölkədən gediş şərtləri asanlaşdırılmış, sərhəd və gömrük xidmətlərindəki əməliyyatlar sadələşdirilmişdir. İkincisi isə, ölkə daxilində siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi xarici sərmayənin ölkəyə axını və haqqında danışılan sektora da investisiya qoyuluşu üçün imkan yaratmışdır. Digər tərəfdən, həyat səviyyəsinin yüksəlməsi də əhalinin turizmin fəaliyyət dairəsinə geniş ölçüdə daxil olmasını təmin etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, həmin səyahətlər əsasən də beynəlxalq səciyyə daşımaqdadır. Ölkədaxili turizm isə hələ ki, yenidənqurmadan əvvəlki səviyyəyə belə çatmamışdır.²³

Azərbaycanda aktiv turizmin maddi-texniki bazası əsas etibarilə Bakıda toplanmışdır. Digər bölgələrdəki bir sıra rekreasiya obyektlərinin təzələnməyə və təmirə

ehtiyacı vardır. Maddi-texniki baza turizm inkişaf etdikcə təmin olunacaqdır. Bu sahənin perspektivi isə ölkədəki siyasi sabitlik və iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır.²⁴

Ölkədə turizmin əhəmiyyətli gəlir mənbəyinə çevrilə biləcək bir sektor halına gətirilməsini təmin edən şərtlər mövcuddur. Bunun təminatı isə xarici sərmayədarların sayının artması və onların iqtisadiyyata cəlb etdikləri investisiyanın bir qisminin də turizm sektoruna istiqamətləndirilməsidir.²⁵

Ölkənin valyutası passiv turizm səbəbi ilə ölkə xaricinə axmaqdadır. Turist kimi ölkə xaricinə tez-tez gedib-gələnlər ölkədən valyuta aparır, bununla da, xaricdə yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradır və faydanı da, əslində, onlara verirlər.

Mənbələr:

“525-ci qəzet”, 15 iyun 2001.,

“Ayna” qəzeti, 15 iyun 2001.,

“Bizim Əsr” qəzeti, 23 dekabr 2001.,

Şərq qəzeti, 5 may 2001.,

“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 28 sentyabr 2001.,

“Zaman” qəzeti, 14 iyun 2001.,

A.A.Salmanov, V.S.Dərgahov, “Böyük İpək Yolunun Azərbaycanda turizmin inkişafındakı rolu və neft siyasəti ilə əlaqəsi”,

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri”, Elmi əsərlər toplusu, I buraxılış, Bakı-2001, s.129-138.

A.İ.Axmedov, “Turizm - prioritetnoe napravlenie v dostizhenii ekonomicheskogo rosta”, Azərbaycan XXI Əsrin Astanasında Elmi-Praktik Konfransının materialları, III. cild, Bakı-1998, s.503.

Azerbaijan Review, November 2001, s.1.

P. M. Kasimov, “Rınok mejdunarodnoqo turizma; problemı i perspektivı razvitiya v XXI Veke”, “Azərbaycan XXI əsrin astanasında” elmi-praktik konfransının materialları, II. cild, Bakı-1998, s.121-122.

Sabir Rəhimov, “Turizm Azərbaycan iqtisadiyyatında gəlirli sahəyə çevrilə bilər”, “Azərbaycan” qəzeti, 27 sentyabr 2001.

Sakit Hüseynov, Eyüp Zengin, “Azerbaycan'da Turizm”, Akdeniz Ülkeleri I. Turizm Kongresi, 17-21 Nisan 2002, Antalya.

²² “Müsavat” qəzeti, 27 yanvar 2001, Şərq qəzeti, 5 may 2001.

²³ P. M. Kasimov, “Rınok mejdunarodnoqo turizma; problemı i perspektivı razvitiya v XXI veke”, “Azərbaycan XXI əsrin astanasında” Elmi-Praktik Konfransının materialları, II. cild, Bakı-1998 s.121-122.

²⁴ P. M. Kasimov, “Rınok mejdunarodnoqo turizma; problemı i perspektivı razvitiya v XXI veke”, “Azərbaycan XXI əsrin astanasında” Elmi-Praktik Konfransının materialları, II. cild, Bakı-1998 s.121-122.

²⁵ A. İ. Axmedov, “Turizm - prioritetnoe napravlenie v dostizhenii ekonomicheskogo rosta”, “Azərbaycan XXI əsrin astanasında” elmi-praktik konfransının materialları, III. cild, Bakı-1998, s.503.

Z.Qasanov, "Proyekt Velikoqo Şelkovoqo Puti i novie turizma v Azerbaydjane", Azərbaycan Respublikası Təhsil Cəmiyyəti, "İpək Yolu" II Respublika Elmi-Praktiki Konfransının materialları, 20-22 dekabr 2001-ci il, Bakı, s.41-42.

İSGƏNDƏR MUZƏFFƏROV

(Ukrayna)

Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayında iştirak etməkdən şərəf duyduğumu bildirmək istəyirəm. Buradakı bütün qonaq və nümayəndələrə xoş gəldiniz deyir, hörmətimi bildirərək sözlərimə başlamaq istəyirəm.

1990-cı ildən etibarən Ukraynada bir çox iqtisadi fürsətin şahidi oldum. Ancaq məlumat, texnologiya və sərmayə əskikliyinə görə bu fürsətlərin heç birindən faydalana bilmirik. Bu hal xüsusən bizim maraq və fəaliyyət dairəmiz olan kənd təsərrüfatında daha çox müşahidə edilir. Kənd təsərrüfatındakı investisiya imkanları və fürsətləri ilə bağlı sizə qısa məlumat vermək istəyirəm.

Ukraynada kənd təsərrüfatı üçün torpaq icarəyə götürmək çox asan və ucuzdur. Ərazini 49 il üçün icarəyə götürmək mümkündür. Bundan əlavə, işçilik və enerji də çox ucuzdur. Məsələn, 200 ABŞ dolları xərc qoyularaq əkilən günəbaxandan 1000 ABŞ dolları gəlir əldə etmək mümkündür. Soya, qarğıdalı və balqabaq üçün də eyni sözləri demək mümkündür.

Meyvəçilikdə də böyük fürsətlər mövcuddur. Yaşadığımız regionun iqlimi üzüm, gilə, şaftalı və alma yetişdirmək üçün çox əlverişlidir. Tərəvəz yetişdirmək üçün, xüsusən də, istixanalar qurmaq üçün böyük fürsətlər mövcuddur.

Ancaq bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu fürsətlər getdikcə azalmaqdadır. Çünki, başda amerikalılar olmaqla Hollandiya və Almaniya kimi ölkələr Ukraynada kənd təsərrüfatına investisiya qoyurlar.

Xaricilər bu sahədə ciddi nailiyyətlər əldə edirlər. Nə üçün biz də etməyək. İnanıram ki, biz sizlərlə birgə daha yaxşısını edə bilərik. Çünki, hər şeydən əvvəl biz yerliyə, Ukrayna vətəndaşına, dil bilirik, bürokratiyanı və qanunları bilirik, nəhayət, daha təcrübəliyik. Yəni, xaricilərdən bir neçə addım irəlidəyik. Yeganə əskikliyimiz həmrəylik və əməkdaşlıqdır.

Fikrimcə, bu fikirlərə diqqət yetirməyə dəyər. Ümid edirəm, bunlara lazımi dəyər verilir və yığıncaqlarda daha geniş şəkildə müzakirə edilir.

Bütün soydaşlarıma hörmət və sevgilərimi bildirirəm.

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYI ELM, TƏHSİL VƏ TEXNOLOGİYA KOMİSSİYASININ İCLASI

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı elm, təhsil və texnologiya komissiyasının noyabrın 18-də "Hyatt Regency" otelinin "Nizami" konfrans zalında keçirilmiş iclasında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın qurultaydakı nitqlərində qaldırılan məsələlər müzakirə edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Elm və Təhsil Məsələləri Daimi Komissiyasının sədri Şəmsəddin Hacıyev komissiyanın sədri, Türkiyənin Ege Universitetinin professoru, elmlər doktoru Yavuz Akpınar sədr müavini olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, akademik Yaqub Mahmudov və Türkiyə Qazi Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru Bülent Aksoy komissiyanın katibləri seçilmişlər.

Komissiyanın sədri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Elm və Təhsil Məsələləri Daimi Komissiyasının sədri Şəmsəddin Hacıyev açılış nitqi ilə çıxış edərək qurultayın türk dünyasının birliyinin təmin olunması sahəsindəki əhəmiyyətindən danışdı. Müzakirə ediləcək məsələlər barədə məlumat verildikdən sonra iclasın rəqlamenti müəyyənləşdirildi və söz məruzəçilərə və çıxışçılara verildi.

YAQUB MAHMUDOV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, AMEA Tarix İnstitutunun direktoru akademik)

Türk xalqlarının bir yerdə yığılması özü bir bayramdır. Ancaq biz tək-tək adamları deyil, xalqların özlərini görüşdürməliyik, onların tarixində yer verilmiş qüsurların aradan qaldırılması istiqamətində işlər görülməlidir. Deməliyəm ki, türk xalqlarının əksəriyyəti keçmiş sovet imperiyasının, bundan əvvəl isə rus imperiyasının ərazisində yaşayıblar. Buna görə də, bu xalqların tarixi təhrif olunmuş, öyrənilməmiş, əksər hallarda müxtəlif köklərə bağlanıb. Təki onlar bir kökdən olduqlarını, gərdəş olduqlarını bilməsinlər. Onların bir kökdən olduqlarını təhrif etməkdən ötrü nə lazımsa edilib. Bu tarixi biz azərbaycanlılar da yaşamışıq. Kökümüzü gah İrana bağlayıblar, gah Əfqanıstana. Hətta irqimizi də dəyişdirməyə çalışıblar. Türk sözünü işlətməyimizə gədağa qoyublar. Adımızı pantürkist qoyublar. Belə çətin tarixi yaşayaraq müstəqilliyə gədem qoymuşuq. Amma tarixin təhrif olunması davam etməkdədir.

Çox təəssüf ki, biz bu təhrifi düzəltməkdə ləng hərəkət edirik. Və gənclərimiz də bu tarixi təhrif olunmuş şəkildə öyrənməkdədirlər. Bu qüsuru biz qeyd etməliyik. Bu məsələnin bir tərəfidir. Rusiya Federasiyası ərazisində yaşayan türk xalqlarına qarşı keçmiş siyasət demək olar ki, dəyişməyib, davam etməkdədir. Hətta bir çox xalqların dərslərlərində türkün təmsalında ümumi bir düşmən obrazı yaradılıb. Türk şər qüvvə kimi təqdim olunur, ona qarşı mübarizə aparmaq lazımlılığı təbliğ edilir. Biz bunu bilməliyik. Əlbəttə, bu mövqe sahiblərinin yolunu tutmalı və eyni prinsiplərdən çıxış etməli deyilik. Amma zamanı itirmədən baş verənləri də dərk etməliyik. Bu istiqamətdə siyasətçilər də çox iş görməlidirlər.

Qloballaşan dünyada İslam dünyasına, türk dünyasına qarşı münasibətdə ikili standartlar mövcuddur. Dünya Qarabağ münaqişəsinə Serbiya münaqişəsinə baxdığı kimi baxmır. Fikrimcə, bütün türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsi zamanı onların tarixi köklərinin eyniliyi məsələsi daha da qabardılmalıdır. Elə xalqlar var ki, onların uşaqlarına körpəlikdən türk düşmən kimi təqdim olunur. Lakin belə xalqlardan fərqli olaraq, biz həmişə sülhsevər, dostluq münasibətlərini təbliğ etmişik. Ancaq fakt bundan ibarətdir ki, biz nə erməniləri, nə də başqalarını tərbiyə sistemlərini dəyişməyə məcbur edə bilmərik. Böyük nəzəriyyələr var. Böyük xalqları, toplumları bizə qarşı birləşdirirlər. Azərbaycanda öz tariximizlə bağlı dərslər, xəritələr çap etdikdə bizə nota verirlər. Yəni, öz tariximizlə bağlı olaraq biz bu qədər güzəştlərə yol vermişik.

Bununla əlaqədar mənim təkliflərim var. Bu məsələlərin aradan qaldırılması uzun müddət tələb edən məsələdir. Fikrimcə, ilk növbədə bütün türk xalqlarının ümumtürk tarixi yaradılmalıdır. Bundan sonra bütün türk cümhuriyyətlərinin tədris planlarına ümumtürk tarixinin tədrisi salınmalıdır. Üçüncü təklifim ondan ibarətdir ki, ümumtürk tarixini yaratmaqdan ötrü ümumi müəlliflər heyəti yaradılmalıdır. Çünki, türk cümhuriyyətlərində tədris olunan indiki türk tarixləri ilə ortaq məxrəcə gəlmək mümkün deyil. Elə məsələlər var ki, onlara yenidən baxılmalıdır. Yaxınlaşmağımızdan ötrü tarixi hadisələrə baxışımız dəyişməlidir. Türk dünyasının ədəbiyyatına, tarixinə, mədəniyyətinə başqaları sahib çıxmağa çalışsın. Biz bu cür təşəbbüslərə qarşı birləşməliyik.

SƏLAHƏDDİN XƏLİLOV

(Azərbaycan Universitetinin Fəlsəfə kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor)

Türkdilli ölkələrin təhsil sistemlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri

Müasir dövrdə türkdilli ölkələrdə təhsil sisteminin əlaqələndirilməsi və təhsilin məzmununda milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması üçün əvvəlcə təhsildə ümumbəşəri və milli amillərin qarşılıqlı nisbəti müəyyən edilməlidir.

Təhsil siyasəti bir tərəfdən milli tarixi ənənələr üzərində qurulursa, digər tərəfdən beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınması və qloballaşmanın hərtərəfli təsiri şəraitində həyata keçirilir. Təəssüflər olsun ki, müasir dövrdə ənənəçilik və tarixilik prinsipi daha çox dərəcədə qabaqcıl Qərb ölkələrinin təhsil sistemində aiddir. Digər ölkələrdə bəzən milli təhsil siyasəti əvəzinə kor-korana surətdə Qərb təhsil sistemində uyğunlaşma siyasəti yürüdülmür. Daha doğrusu, burada heç siyasətdən danışmaq da mümkün deyil. Söhbət sadəcə təqliddən və mexaniki uyğunlaşdırmadan gedir.

Əlbəttə, öz milli-tarixi təhsil ənənələri olmayan xalqlar üçün təqlid və uyğunlaşdırma yolu bəlkə də məqbul sayıla bilər. Amma daha qədim ənənələri olan və milli mənsubluğunu və dəyərlərini saxlamağa çalışan xalqların təhsil sahəsində belə təslimçilik mövqeyi yolverilməzdir.

Bir tərəfdən qloballaşma şəraitində milli kimliyin, milli mədəniyyətlərin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə apararkən, digər tərəfdən, heç fərqi də varmadan təhsil siyasətində təslimçilik və təqlidçilik mövqeyi tutmaq, görünür, bu proseslərdə, yəni, gənclərin milli kimliyinin formalaşmasında təhsilin nə dərəcədə önəmli bir rol oynamasını nəzərə almamaqdan irəli gəlir.

Təhsilin təşkilati tərəfləri, maddi-texniki bazası, infrastruktur və s. bəlkə də, identifikasiya edilə bilər. Burada milli amildən daha çox pragmatik və texnoloji mülahizələr daha önəmli ola bilər. Amma təhsilin məzmunu, tərbiyə üsulları və tədris metodikası məsələləri bilavasitə ümumbəşəri cəhətlərlə yanaşı, birbaşa milli-mənəvi aspektlərə də malikdir. Burada dil amilinin, mədəni-mənəvi faktorların, adət-ənənənin, dünyagörüşünün və s. rolu da xüsusi qeyd edilməlidir.

Düzdür, təhsilin əsas məqsədlərindən biri biliklərin mənimsənilməsi və qabiliyyətlərin aşılmasıdır ki, bu da müxtəlif xalqların təhsil sistemlərini ortaq məxrəcə gətirməyə imkan verir. Belə ki, elmi biliklər və əməli vərdislər əsasən ümumbəşəri səciyyə daşıyır. Lakin məsələ konkretləşdikdə, yəni, məhz hansı biliklərin, hansı həcmdə, hansı metodlarla mənimsənilməsi qarşıya qoyulduqda, təhsilin nəinki milli mənsubiyyətdən, hətta xalqın ümumi inkişaf səviyyəsindən, əhalinin savadlılıq dərəcəsindən, mədəni-mənəvi infraquruluşdan, iqtisadi münasibətlərin xarakterindən və s. onlarca əlavə amillərdən asılı olduğu ortaya çıxır. Yəni, hansı ölkədəsə nüvə fizikası və ya spektroskopiya üzrə kadr hazırlanırsa, bu o demək deyildir ki, digər ölkələr də onu təqlid etməlidir.

Bu misalları ona görə gətiririk ki, bir çox amillər hər bir ölkənin öz müstəqil təhsil siyasətinin və kurikulumunun işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Bizim qarşımızda duran məqsəd isə müxtəlif türk cümhuriyyətlərinin fərqli inkişaf səviyyələrini, maddi-texniki bazalarını, ümumi savadlılıq dərəcəsini, mədəni-mənəvi xüsusiyyətləri, habelə, bu ölkələrdə yaşayan xalqları birləşdirən dil, din, adət-ənənə, ortaq tarix, ortaq ədəbiyyat və bu kimi əsas amilləri nəzərə almaqdır.

Əlbəttə, poeziya da, şifahi xalq ədəbiyyatı da, mahnılarımız da, epik düşüncə və siyasi tənqit də dillə sıx surətdə bağlıdır. Dil ümumiliyi həmin dildə yaradılmış mədəni sərvətlərin də ümumiliyinə, bədii-estetik düşüncənin də vəhdətinə səbəb olur. Təsəffüf deyildir ki, türk xalqları öz mədəniyyətləri, ədəbiyyatları ilə də sıx surətdə bağlıdırlar və bir sıra hallarda eyni bədii-estetik abidələrə malikdirlər. Aşıq ədəbiyyatı, “Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi epos və dastanlar buna misal ola bilər.

Dil nə qədər böyük rol oynasa da, milli birləşmə yeganə göstəricisi deyil. Burada tənqit tərz, ictimai şüurun səviyyəsi, adət-ənənə, dini etiqad, həyat tərz, mədəni-mənəvi abidələrin, xüsusən, yazılı ədəbiyyatın, fəlsəfi fikrin siyasi və iqtisadi tənqit mədəniyyətlərinin də nəzərə alınması lazımdır.

Coğrafi şərait, iqlim və relyeflə bağlı həyat tərzində özünü göstərən xüsusiyyətlər və bunlardan irəli gələn rituallar, mərasimlər, bayramlar və s. də az əhəmiyyətli deyil.

Əslində həyat tərzinin, zövqün, bədii-estetik, hətta mif və fantastik düşüncənin, müqəddəslik duyğusunun, düşüncədə rəşadət dərəcəsinin, kütləvi tədbirlərin, etnik xüsusiyyətlərin, ənənəvi geyimlərin, musiqilərin, rəqslərin – bütün bunların qərarlaşması, ənənəviləşməsi və ictimai şüurla vəhdəti ərazi ilə, iqlim şəraiti ilə, üstün təsərrüfat növləri ilə, texnoloji inkişaf səviyyəsi ilə də bağlıdır. Lakin coğrafi amil, ərazi, etnogenez milli müəyyənlik məsələsində əsas kimi götürülə bilməz. Ziya Göyaltın dediyi kimi, millilik müasir vəziyyətə görə və ilk növbədə mədəniyyət ümumiliyi əsasında təyin edilməlidir.²⁶

Dil yaxınlığı olmasına baxmayaraq, indiki durumda vahid təhsil dilindən danışmaq mümkün deyil, çünki müxtəlif türk ölkələrinin uzun müddət ayrı düşməsi nəticəsində nə ümumi danışq dili, nə də ortaq terminologiya formalaşmışdır. Vahid kökdən ayrılmaqlar getdikcə artmışdır ki, nəticədə qarşılıqlı anlaşma çətinləşmişdir. Tarixən formalaşmış coğrafi-siyasi durum türkdilli xalqların böyük bir qisminin öz aralarında rus dili vasitəsi ilə ünsiyyət saxlamalarını zəruri edir.

Nə qədər paradoksal görünsə də, türk cümhuriyyətləri və digər türk xalqları arasında əlaqəni təmin etmək baxımından ən önəmli dil, bəlkə də, türk dilinin özündən daha çox rus dilidir. Əgər biz gələcəkdə ortaq ünsiyyət və təhsil dili olaraq türk dilini (Türkiyə türkcəsi) görmək istəyiriksə, bunun üçün indidən hazırlıq işləri görülməli, yaxşı düşünülmüş bir fəaliyyət proqramı olmalıdır. Müstəqil türk cümhuriyyətlərində ən azı humanitar yönlü universitetlərdə ikinci xarici dil əvəzinə Türkiyə türkcəsinin öyrənilməsinə nəzərdən keçirmək olar. Tam müstəqil olmayan türk xalqları isə, məsələn, Rusiya Federasiyasının subyektləri olan Tatarıstan, Başqırdıstan və s. bu kimi vilayətlərdə

²⁶ Ziya Göyalt. Türkcülüyn əsasları. B., Maarif, 1991, səh. 33

Türkiyə türkcəsini məhz ikinci xarici dil kimi proqrama daxil etmək məqsədəuyğun olardı.

Əslində, uşaqlar hələ məktəbəqədər yaşlarından Türkiyə televiziya kanallarına, türkcə cizgi filmlərinə, maarifləndirici proqramlara baxmaq sayəsində türkcəni yaşlı nəsilədən daha yaxşı bilirlər. Məktəblərdə bunu sadəcə davam etdirmək mümkündür. Qrammatikalar da əsasən uyğun olduğundan burada xüsusi bir çətinlik yaranmaz. Lakin bununla belə, Türkiyənin özündə də digər türk xalqları ilə əlaqələrin artırılması naminə müəyyən addımlar atılmalıdır. Bunlardan biri rus dilinin öyrənilməsi məsələsidir. Söhbət bəzi universitetlərdə ikinci xarici dil kimi rus dilinin tədris olunmasından gedir. Digər tərəfdən, Türkiyə türkcəsinin ortaq dil kimi götürülməsi perspektivi də, əslində, bəzi kompromislər tələb edir. Yəni, ortaq dil daha çox dərəcədə saf türk dili üzərində qurulmalı və bu baxımdan çoxlu alınma sözlərlə türklükdən uzaqlaşan çağdaş türk dilinin özünə nəzər salınması məqsədəuyğun olardı. Dil yaradıcılığı prosesində qondarma meyillər əvəzinə, qonşu türk cümhuriyyətlərində işlənməkdə olan ənənəvi türk sözlərinə üstünlük verilməsi zəruridir. Bu baxımdan, bütün türk cümhuriyyətlərinin filoloji fakültələrində müqayisəli türk dilinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Biz öz mühakimələrimizi dillə bağlı məsələlərlə məhdudlaşdırmaq istəməzdik. Zətən, ən çox müzakirə olunan da dil məsələləridir. Ancaq bizim fikrimizcə, təhsil sistemində ortaq türk mədəniyyətinin, ortaq tariximizin və bunlardan da öncə türk düşüncə üslubunun önə çəkilməsi daha vacibdir. Bunun üçün isə əvvəlcə türk kimliyi araşdırılmalıdır. Bu sahədə Türkiyədə xeyli tədqiqatlar aparılır, amma digər türk cümhuriyyətlərində də belə tədqiqatlara və gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasında milli-etnik komponentin nəzərə alınmasına ehtiyac vardır.

Türk düşüncə tərzinin özünəməxsusluğunun üzə çıxarılması, türk dünyasında təhsilin məzmununu müəyyənləşdirərkən, dərş proqramlarını və dərşlikləri yazıb-hazırlayarkən milli mənsubiyyətin nəzərə alınmasının nə dərəcədə vacib olması və hansı üsullarla həyata keçirilməsi əsas problemlərdən biridir.

Təbii-elmi biliklərin milli yox, ümumbəşəri səciyyə daşması hamı tərəfindən qəbul olduğundan, biz də daha çox dərəcədə humanitar fənlərin məzmununda ortaq türk dəyərlərinin öyrədilməsindən və bu məsələ ilə əlaqədar əməkdaşlıqdan bəhs edəcəyik. Lakin bununla belə, elə məsələlər vardır ki, onlar ancaq humanitar sahələrə deyil, bütövlükdə təhsil sistemində aiddir. Bu ümumi cəhət daha çox dərəcədə təlim üsullarına, öyrətmə prosesinin metodlarına aiddir. Bu məqamda, ümumiyyətlə, nə kimi təhsil sistemlərinin və nə kimi ənənəvi təlim metodlarının mövcud olduğunu xatırlamaq yerinə düşərdi.

Dünyada nüfuz qazanmış, qərarlaşmış və bəzən artıq tarixin səhifəsinə çevrilmiş bir sıra ənənəvi təhsil sistemləri mövcuddur. Bunlara ilk növbədə müasir Qərb təhsil sistemi, rəqabətə tab gətirmədiyindən artıq unudulmaqda olan Şərq təhsil sistemi və yenə də xarici təsirlərlə sıxışdırılan, lakin bir çox ölkələrdə əsasən saxlanmaqda olan sovet təhsil sistemi aiddir. Əlbəttə, bu sistemlərin özünə differensial surətdə yanaşdıqda çoxlu daxili qatlar, forma müxtəlifliyi ortaya çıxır. Lakin böyük miqyasda götürüldə bu cür bölgü tamamilə məqbuldur.

İstər Avropada, istər hər hansı Şərq ölkəsində, istərsə də MDB ölkələrində qəbul olunmuş təhsil strukturu bu gün bizi qane edə bilməz. Biz Avropa standartlarını, xarici ölkələrin müsbət təhsil ənənələrini nəzərə almadan əvvəl öz müstəqil mövqeyimizi müəyyənləşdirməliyik.

Təhsil sistemləri öz sosial strukturundan, cəmiyyətlə əlaqə xüsusiyyətlərindən başqa, həm də ilk növbədə öz məramı ilə fərqlənir. Hər şey insanlara nəyi öyrətməkdən və bundan daha çox hansı düşüncə tərzini, hansı tərəkəkkür üsulunu formalaşdırmaqdan asılıdır.

İnsan idrakının keçdiyi tarixi mərhələlər, elmin inkişafında gedən proseslər təhsil sisteminin də inkişafına təsir göstərmişdir. Belə ki, dünyəvi təhsil ancaq təbiət elmlərinin müstəqil fənn kimi formalaşdığı dövrdən sonra mümkün olmuşdur. Lakin elm fəlsəfədən ayrıldıqdan sonra bir sıra ölkələrdə hələ uzun müddət ənənəvi təhsil sistemi saxlanmışdır. Xüsusən dini məktəblərdə təbii-elmi biliklər ya tədris olunmamış, ya da dini konsepsiyaya daxil edilmişdir. Ona görə də, belə məktəblərdə eksperimental bazaya, laboratoriyalara, ümumən yaradıcı axtarışlara yer verilməmişdir.

Əlamətdar haldır ki, orta əsrlərdə dünyəvi təhsilə keçid istiqamətində ilk addım İslam Şərqində səlcuq türklərinin hakimiyyəti dövründə atılmışdır. Alp Arslanın və onun vəziri Nizamülmülkün təşəbbüsü ilə bütün iri şəhərlərdə “Nizamiyyə” mədrəsələri açılmışdır.²⁷ 1067-ci ildə açılmış Bağdad Nizamiyyə mədrəsəsi, əslində, orta əsrlərin ilk universiteti sayıla bilər. R.Sultanov türk tarixçisi Osman Turana istinadən yazır: “Məlikşah Bağdaddakı Nizamiyyə mədrəsəsinin rəisi Əbu İshaq Şiraziyyə göndərdiyi məktubda yazırdı: “Nizamiyyə mədrəsəsi məzhəb münəqişələri üçün deyil, elmi inkişaf etdirmək üçündür”.²⁸

Təhsil sistemləri məzmun baxımından elm və praktika, elm və fəlsəfə, elm və din arasındakı münasibətin xarakterinə, məntiqə, yoxsa inama əsaslanmalarına görə fərqlənirlər. Bu baxımdan, təhsilin inkişafı elmin inkişaf yolu ilə sıx surətdə bağlıdır.

Qərb təhsil sistemində elmi nəzəriyyələr, konkret elmi biliklər praktik nəticə əldə etmək, təbiəti və cəmiyyəti insanın məqsədlərinə uyğun olaraq dəyişdirmək üçündür. Daha konkret desək, burada elmi nəzəriyyədən sonra elmi-tətbiqi bilik və daha sonra əməli fəaliyyət vərdişləri gəlir. Şərq təhsili isə elmi bilikləri fəlsəfi və dini dünyagörüşünün əsaslandırılması üçün vasitə edir. Yəni, yeni elmi biliklər bilavasitə praktik tətbiq üçün nəzərdə tutulmur. İnsanın dünyanı dərk etməsi, onun özü ilə dünya arasındakı münasibətin aydınlaşdırılması və dünyanın daha mükəmməl mənzərəsinin yaradılması son nəticədə daha mükəmməl insan yetişdirilməsi işinin bir vasitəsinə çevrilir. Yeri gəlmişkən, bir çox Qərb mütəfəkkirləri də təhsil sisteminin məqsədini müəyyənləşdirərkən bizim Şərq mövqeyi kimi təsnif etdiyimiz mövqeyə üstünlük verirlər. Məsələn, A.Eynşteyn yazır ki, ancaq mənəviyyət həyatda gözəlliyin və ləyaqətin əsas göstəricisi ola bilər. Təhsilin də əsas vəzifəsi məhz mənəviyyəti canlandırmaq, onun əhəmiyyətini nəzərə çatdırmaqdır. Bu baxımdan, Qərbin böyük adamları təhsildə Şərq ənənəçiliyinin saxlanılmasına tərəfdardırlar.

²⁷ Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, Elm, 1987, səh. 8.

²⁸ R.Sultanov. Nizamülmülkün həyat və yaradıcılığı haqqında. – Nizamülmülk. Siyasətnamə, səh. 13; Osman Turan. Səlcuqlar tarixi və türk islam mədəniyyəti. Ankara, 1965, səh. 233.

Yeni, ifrat şərqlik ziyanlı olduğu kimi, ifrat qərbçilik də ziyanlıdır. Hər şey bu iki istiqamətin optimal nisbətini düzgün tapmaqdan asılıdır. Qərbdə təhsilin paradiqmasını dəyişmək və humanitarlaşma siyasətini həyata keçirmək təşəbbüsləri ilk növbədə gəncliyi gətirdikcə artan texnisizmin və informasiya hegemonluğunun təsirindən xilas etmək cəhdlərindən irəli gəlir.

Təhsil proqramları tutularkən türk kimliyi və vətənpərvərlik tərbiyəsi də diqqət mərkəzində olmalıdır. Lakin dərk olunmuş vətənpərvərlik, təbii ki, daha dayanıqlı və daha faydalı olur. Vətəni, xalqı, milləti sevərək və bəzən, hətta məhz sevdinə görə ona ziyan da vurmaq mümkündür. Vətənin, millətin nə ilə fərqləndiyini bilmədikdə, onun rəşional simasını görmədikdə, onun mənafeyini dərk etmədikdə, sadəcə sevgi notları üzərindəki fəaliyyətin fayda gətirmək şansı ziyan gətirmək şansına bərabər olur.

Vətənə şüurlu sevgi, milli özünüdərk və fərdi fəaliyyətlərin bu kontekstə salınması yalnız yüksək peşəkarlıq və xüsusi tədqiqat sayəsində mümkündür və bunu hər bir adamdan tələb etmək düzgün deyil. Yeni, hər bir adam əvvəlcə filosof olub sonra fəaliyyət göstərə bilməz. Millətin, vətənin elmi-fəlsəfi özünüdərk konsepsiyası milli intellektin səfərbər olunması sayəsində milli filosoflar və pedaqoq-alimlər tərəfindən işlənilib hazırlanmalı, məktəblərin və geniş kütlələrin sərəncamına verilməlidir. Lakin elmi-fəlsəfi dildə yox, elmi-kütləvi, fəlsəfi-publisistik, poetik dildə, bədii obrazlar vasitəsilə, ədəbiyyatın, sənətin, kütləvi informasiya vasitələrinin bütün mümkün imkanlarından istifadə etməklə!

Milli ideologiyaya söykənməyən, vahid konsepsiyaya əsaslanmayan kortəbii fəaliyyətlər, hətta sevgidən və millətçilik hisslərindən doğsa da, son nəticədə ancaq ziyan gətirə bilər. Deyilənlər bədii ədəbiyyat və sənət sahələrindəki fəaliyyətə, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə də aiddir. Yeni, əvvəlcə düşünülmüş bir konsepsiya lazımdır və onun da əsasında milli fəlsəfi fikir dayanmalıdır.

HAMLET İSAXANLI

(Azərbaycan "Xəzər" Universitetinin rektoru, riyaziyyat elmləri doktoru, professor)

Təşəkkür edirəm. Ən əvvəl mən Azərbaycana kənardan gələn qonaqlarımızı (yaqın ki, ən əsas Türkiyədən gəliblər) və digər türk dövlətlərindən gələn qonaqlarımızı salamlayıram. Son illərin xoşbəxt məqamlarından biri budur ki, biz tez-tez elmi kürsülərdə, konfranslarda görüşə bilirik.

Bizim integrasiyamızın əsası bu cür elmi görüşlərdə hazırlanır və bu baxımdan, Yaqub müəllimin dediği ilə şərikəm ki, işbirliyi azdır. Digər tərəfdən, türk birliyi asan iş deyil, bunun üçün çox görüşmələrə ehtiyac var və bu görüşmələrin Bakıda olması iş birliyində yeni bir mərhələ deməkdir. Məndən əvvəl iki gözəl məruzə oldu. Hər ikisində şikayət ruhu var idi. Bu da təbii, çünki biz işlərimizi daha gözəl qurmaq istəyirik. Amma nədən əmələ gəlir bu şikayətçilik ruhu, nədən biz bir-birimizdən giley-güzar edirik? Bunun mühüm bir səbəbləri var. Bunun mühüm səbəbi bizim içimizdə olan geri

qalmışlıqla bağlı bir mübarizə, mücadilə hissinin olmasıdır. Biz, deyəsən, dünyadan geri qalmışıq və bu zaman integrasiya olunmaq fikri meydana gələndə, dünya ilə integrasiyadan çox bir-birimiz ilə integrasiyadan söhbət edirik. Yenə də təcrid olunmaq, izole olunmaq əmələ gəlir.

Tarixdə həmişə hegemon sivilizasiyalar olub və tarix həmişə dəyişibdir. Düzdür, biz onu həmin dövrdə anlamamışıq, çünki tarix keçmişin təhlilidir. Bir zaman sonra anlaşıldı ki, bir İslam sivilizasiyası olubdur və o zamanında dünya sivilizasiyasının mərkəzi idi. İslam sivilizasiyasının güclü olması qəti surətdə onun ordularının gücü ilə ölçülmürdü. İslam sivilizasiyasını digərlərindən fərqləndirən o idi ki, Çin, Şumer kimi, Misir sivilizasiyaları kimi sivilizasiya idi. Elm, təhsil, müəyyən dövrdə texnologiya əsri idi. Biz İslam sivilizasiyası dedikdə daha çox böyük insanları, böyük riyaziyyatçıları, astronomları, filosofları, böyük tibb alimlərini nəzərdə tuturuq, onların adlarını çəkməyə ehtiyac yoxdur.

Amma təxminən 500 il bundan əvvəl Avropa erası başladı və elmin inkişafı Avropaya keçdi. Texnologiya, sənayeləşmə Avropada yarandı və dünyanın böyük universitetləri Avropada quruldu. Dünya Avropa dilində inkişaf etməyə başladı. Təxminən 50 il bundan əvvəl, 1945-ci ildə Avropanın düz mərkəzində, göbəyində iki böyük qüvvə - Sovetlər və Amerika görüşdü. Bu Avropa hegemonluğunun sonu idi. Bu o demək idi ki, dünyaya Amerika və Rusiya hegemon çıxdı. Və doğrudan da, bilirsiz ki, 1957-ci ildə Sovet saterniki meydana çıxanda bütün dünya gördü ki, dünyada iki böyük güc var. Amerika və Sovetlər arasında rəqabət gedir. Bir qısa zamandan sonra Yaponiya deyilən bir dövlət də çıxdı və göründü ki, doğrudan da Avropa dünyanın mərkəzi deyil. Amma Avropadan öyrənməli çox işlər var. Mən ona görə də, misalı bununla başladım. Ən əvvəlki məruzələr buna gətirdi. Planda bu yox idi. Avropa 1945-ci ildən sonra düşünməyə başladı. Yol nədir? Yol integrasiyadır və Avropada iqtisadi, siyasi və elmi-texnoloji təhsil integrasiyası başladı. Mən siyasi, iqtisadi integrasiyaların adını çəkmək istəmirəm. Hamıya bəllidir ki, siyasi qurumlar quruldu: Avropa Birliyi, Avropa İqtisadi Birliyi və s. Bizə yaxın olan elm, təhsil, texnologiya sahəsində demək istəyirəm ki, Avropada "sokratus", "erazumus" deyilən proqramlar yarandı. Avropa keçmişində olan humanistlərin şərəfinə adlandırılan bu proqramlar elm aləmində, təhsil aləmində tələbədən, öyrəncidən başlamış elm adamına qədər gediş-gəlişi saxladı. Avropa bütünləşməyə başladı. Avropa öz gücünü bütünləşmədə, birləşmədə gördü. Və son dövrlərin hadisələri - Şərqi Avropanın Avropaya birləşməsi, Bolonya deyilən bir prosesin başlaması Avropanı daha da gücləndirdi. Artıq Avropa, Avropa ali təhsil məkanı, Avropa tədqiqat məkanı, araşdırma mərkəzləri fikirləşdilər və proqramlar hazırladılar. Məsələn, 2010-cu ildə Avropanı ən güclü təhsil məkanı, ən güclü tədqiqat məkanı etmək kimi proqram. Əlbəttə, bunlar fikirdir, ideyadır. Bu belə olmayacaq, çünki dünyanın indi çox güc mərkəzləri var. Şimali Amerika, Çin var, Yaponiya, Koreya var. Amma Avropa, doğrudan da, güclənib və bu proses davam edir.

Mən istərdim ki, türk xalqlarının integrasiyası, elm, təhsil, texnologiya sahəsində integrasiyasına bu müstəvidən, bu baxışdan yaxınlaşaq, çünki birləşmə zamanı bir işığın ətrafında birləşərlər, bir gücün ətrafında birləşərlər. Biz deyirik ki, bizi vuruşdurdular. Bunun səbəbi odur ki, biz güclü deyilik. Biz indi dünyanın Osmanlı imperiyası zamanında deyil, başqa zamandayıq. Bu zaman elm, texnologiya və təhsil zamanıdır. Elm,

texnologiya dünyanı dəyişdirən gücdür. Təhsil ona götürən, ona doğru gedən gücdür və bu sahələrə gücümüzü verməliyik. Yəni, zəif ölkədə, orta ölkədə Harvard, Yel, Stanford, Sarbonn, Oksford, Kembriç, Tokio və s. bu cür universitetlər ola bilməz. O universitetlər olan ölkələr zəif ola bilməz. Birəbir burada bir qarşılıq var.

Ona görə türk ölkələrinin integrasiyası deyəndə mən yalnız vertikal integrasiya başa düşürəm. Vertikal integrasiya, yəni, dik yol, biz getdiyimiz yol, elmə, texnologiyaya, güclü ölkələrin güclü mərkəzləri olan Avropanın, Şimali Amerikanın və Uzaq Şərqi mərkəzində olan sistemlərə aparan yoldur. Burada milli hisslərin bir aşağılığı yoxdur. Bu, dünyanın yoludur. Əlbəttə ki, bizim dilimiz var, tariximiz var, mədəniyyətimiz var. Onsuz yaşamayacağıq və bunlar təhsil sistemimizin içində oturmalıdır. Amma biz qəti surətdə dünyadan təcrid olunmamalıyıq. İkincisi, əlbəttə, horizontal əlaqələr qurulmalıdır. Çünki biz o yolu tək-tək də gedə bilərik, amma biz o yolu birləşib getməliyik. Birləşib gedəndə addımlarımız daha yaxşı, daha inamlı olur, qol-qola tuturuq, daha möhkəm gedirik. Mən düşünürəm ki, bunun yollarının bir mexanizmi var. Bu da ondan ibarətdir ki, biz çalışmalıyıq ki, öz elm, təhsil, texnologiya müəssisələrimizi güclü edək. O adını çəkdiyim universitetlərin, məsələn, Harvard universitetinin gəlir qaynağı 35 milyard dollardır. Bu, 2007-ci ilin iyun ayının məlumatı idi. Baxın, bu universitet bizim bəzi dövlətlərimizdən daha güclüdür.

Bu universitetlərin güclü inkişaf etdirilməsi üçün türk dünyasının və diasporun üzərinə, xaricdə, o cümlədən Türkiyədə yaşayan azərbaycanlıların üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Artıq bir sıra yüksək səviyyəli universitetlər qurulubdur. Türkiyədə də, Azərbaycanda da, digər cümhuriyyətlərdə də. Amma müqayisə olunur. Bunun üçün, əlbəttə, güclü universitetlərin assosiasiyası, birliyi qurulmalıdır. Bu qurumlar nüfuzlu qurum olmalıdır ki, universitetlər də ona üzv olsunlar. Ümumi təhsil siyasəti qurulmalıdır, onlar diasporlar ümumi bir araşdırma sahəsini genişləndirməlidir.

Türk dünyasında akreditasiyon sistem qurula bilər. Bunun üçün bir tərəfsiz qurum olmalıdır. Dünyanın təcrübəsi göstərir ki, bunu dövlət etmir. Bunu qeyri-dövlət təşkilatları edir və bu qeyri-dövlət təşkilatları türk dünyasının qurduğu akreditasiyon bir qurum ola bilər. Bu akreditasiyon qurumuna tək türk adamları deyil, rus, ingilis, fransız, yapon da dəvət oluna bilər. Amma onlar türk dünyasının universitetlərinin təhsil sistemini araşdırma, dəyərləndirmə ilə məşğul olsunlar ki, türk dünyasında da böyük texnoparklar qurulsun. Mən bilərəm, Türkiyədə bu qurulub. Mən də getmişəm. Amma hamımız çox yaxşı başa düşürük ki, təhsil, elm sahəsində vəziyyətə görə dünyanın lider ölkələrindən xeyli geridəyik. Mən bir tərəfdən texniki elmlərin, təbiət elmlərinin nümayəndəsiyəm. Amma bu humanitar düşüncəyə də yaxınlığım var, təmasım var. Bu ikisi bir-birinə qarşı qoyulmamalıdır.

Biri təcrid olunma siyasəti, biri isə tam Avropaya köklənmək siyasəti aparmamalıdır. Mən düşünürəm ki, vəhdətdə getməliyik, bərabər getməliyik. Çünki daimi görüşlərdə ortaq türk dili söhbəti gedir. Ortaq süni türk dili yaratmaq, mənə, mümkün deyil. Yaxşı olar ki, bu barədə daima konfranslar keçirməyə çalışaq. Universitetlərimiz türk dili öyrətsinlər. Türk dili dərgiləri buraxaq. Amma süni türk dili yarada bilməyəcəyik. Türk dillərinin yaxınlaşması, onların öyrənilməsi, araşdırılması universitet səviyyəsində bizim qarşımızda duran vəzifələrdən biridir. Mən fikrimi bir cümlə ilə ifadə etmək istəyirəm:

İqtisadi və siyasi birlik olmayanda elm, texnologiya, təhsil sahəsində birlikdə çox çətinliklər yaşanır.

Bizdə bu görüşlərin ən böyük mənası, əslində, siyasi birlikdir. Çünki iqtisadi birlik, ticarət birliyi tarixən integrasiyanın əsasında dayanan amil olub. Bu gedir, bu həll olunur. Dövlətlər bunu sadələşdirirlər, siyasi birlik isə ağır bir işdir. Biz görürük ki, ərəb dünyası var, slavyan dünyası var. Bir siyasi birlik əmələ gəlmədi. Səbəblərindən biri mənim əvvəlcə söylədiyimdir. Çünki Hantinqtonun məşhur əsərində deyildiyi kimi, sivilizasiyalararası bir toqquşma müşahidə olunur. Amma Harvard universitetinin professoru Saks başqa bir nəzəriyyə irəli sürür. Əslində bu, sivilizasiyalar, dirlər, xalqlar, millətlər arasında olan mübarizə deyil. Toqquşma yüksək texnologiyası olan ölkələrlə aşağı texnologiyası olan ölkələr arasındadır. Məsələn, Yaponiya ilə Amerika vuruşdu, almanlar digərləri ilə müharibə apardı. Amma onlar hamısı indi bir cəbhədədirlər, birləşiblər. Onların hamısının mənafeləri birdir, çünki yüksək texnologiyaya sahibdirlər, bir-biri ilə bağlantı qururlar. Aşağı texnologiyaya məxsus olan ölkələri müəyyən mənada istismar etməyə hazırdırlar.

Başqasının malını götürüb ondan istifadə etmək, ümumiyyətlə, istismar insanın, cəmiyyətin, dövlətin ürəyindən keçən bir şeydir. Bu baxımdan dövlətlərimiz inkişaf üçün fiziki yaxınlıq da qururlar: neft borusu, qaz borusu, dəmir yolu. Elm və texnologiyanın gözəl cəhəti odur ki, fiziki birləşməni tələb etmir. Məsafədən də biz onları görürük. Mən arzu edirəm ki, bizim bu konfransımızın və toplantımızın düşüncə şəbəkəmizin, elm şəbəkəmizin, texnologiya və təhsil şəbəkəmizin qurulmasında, az da olsa, payı olsun.

Təşəkkür edirəm.

RASİM ƏFƏNDİYEV

(AMEA İncəsənət və Memarlıq İnstitutunun direktoru, akademik)

Türk aləmində daş plastika sənətinin genetik ümumiliyi

Türkdilli xalqların mədəniyyət tarixi ilə məşğul olan alimlər çoxdan bu qənaətə gəliblər ki, landşaftın müxtəlifliyinə və digər faktlara baxmayaraq, bu xalqların mədəniyyət və incəsənətində çoxlu ümumi cəhətlər var.

Bu ümumilik təsviri incəsənətin növlərindən sayılan daş plastikada açıq-aydın müşahidə olunur. Bunların da içərisində daşdan yonulub düzəldilmiş insan və heyvan fiqurları əsas yer tutur. Hazırda bu tipli daş heykəllərə Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Türkiyə, Azərbaycan, İran, hətta Rusiyanın cənub bölgələrindəki səhralarda da təsadüf edilir.

Hətta bu gün Qazaxıstanın Minusin, Abakan və başqa ucsuz-bucaqsız səhralarında olarkən artıq uzaqdan sanki küləyin təsirindən əyilmiş daş heykəlləri görürük.

Bunlara bənzər, lakin müxtəlif ölçülü və bədii tərtibatlı heykəllər Üstyurt yayla-

ğında da aşkarlanmışdır. Say etibarilə 70-ə yaxın olan bu heykəllər müxtəlif ölçüdədirlər. Ən kiçiyi bir metr, ən böyüyü 4 metrə çatır. Burada tapılan heykəllərin əksəriyyətində əllər sinədə təsvir edilmişdir.

Fiqurların bəzilərində runi yazıları xatırladan işarələr vardır.

Bu tip heykəllər hələ 1870-ci illərdə Özbəkistanda da aşkar edilmişdir.

Azərbaycanda bu tip daş plastik sənət nümunələrinə Şamaxı, Astara, Qarabağ, Qazaxda da təsadüf edilir.

Bu baxımdan Şamaxının Xınıslı və Dağkolanı kəndi yaxınlığında tapılmış kişi heykəlləri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bunların ən böyüyünün hündürlüyü 2,26 m, ən kiçiyi isə 1,35 m ucılığındadır.

Şamaxının Dağkolanı yaxınlığında “Allahəkbər” deyilən yerdən tapılmış heykəl daha maraqlıdır. Bu heykəlin ümumi hündürlüyü 1,35 m, kürəklərinin eni 60 sm-dir. Fiqurun bir az böyük ölçülü başı, ümumiyyətlə, yaxşı yonulmuşdur. Sifəti monqol tipini xatırladır. Sol əli ürəyinin, sağ əli isə qarnının üstündədir. Bədəninə geyimi bildiren xətlər var. Kürəyinin yuxarı hissəsindən başa tərəf uzanan dalğavari xətlər, təsvir olunan şəxsin uzun saç saxladığını göstərir. Heykəlin dairəvi yonulmuş altlığı da var. Arxeoloqlar tərəfindən ilk orta əsrlərə aid edilən bu daş fiqur da yuxarıda qeyd etdiyimiz abidə kimi Mərkəzi Asiya və Cənubi Rusiya çöllərində rast gəlinən monumental heykəltəraşlıq əsərlərini xatırladır.

İnsan fiqurunu təsvir edən heykəllər içərisində 1971-ci ildə Ağdamın Gavur-Qala adlanan yerdən tapılmış abidələr xüsusilə maraqlıdır.

Cəsarətlə demək olar ki, insan fiqurunu təsvir edən bu heykəllər indi qədər ən orijinal plastik sənət nümunələrindəndir. Çox sxematik, real proporsiyalardan xeyli kənar bir tərzdə yonulub düzəldilməsinə baxmayaraq, bu plastik sənət nümunələri öz özəmətli görünüşləri ilə insana güclü təsir bağışlayır.

İndi təəvvür etmək olar ki, azı min beş yüz, 2 min il bundan əvvəl yolayrıcına və ya hündür təpə üzərinə qoyulmuş bu heykəllər öz dövrünün adamlarına necə təsir edərmiş. Xüsusilə fiqurun göylərə baxan gözü, sinəsinin üstündə qatlanıb yuxarı açılmış əlləri çox orijinal təsvir edilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda 20 oxşar heykəl aşkarlanıb. Ən sonuncusu respublikanın İranla sərhəddində, Astara rayonunda tapılıb. Bu daş fiqurların hamısı bəzi yerli əlamətlərinə (material, icranın fərdi üslubu) baxmayaraq, Mərkəzi Asiyada məşhur olan abidələr dairəsinə daxildirlər.

Aparılmış elmi araşdırmalar göstərir ki, bu daş heykəllər ilk növbədə dəfn mərasimi ilə əlaqədar yaradılmışdır. Bundan əlavə, onlar öz monumentallığı ilə də siyasi xarakter kəsb edirdi. Bir sözlə, bu əsərlər onları yaradan xalqın böyüklüyünü, özünün irəliyə doğru təmayüllüyünü nəzərə çatdırırdı.

Bu heykəllərin tədqiqatında başlıca məsələlərdən biri onların üzərində tarixin olmamasıdır. Bu suala müəyyən dərəcədə yazılı mənbələr cavab verməyə köməklik göstərir.

Misal üçün, Azərbaycan ərazisində heykəllərin qoyulması ilə əlaqədar mərasimlər ilk orta əsrlərin ərəb, gürcü və alban mənbələrində az-çox işıqlandırılıb. Alban tarixçisi M.Kalankaytuklu özünün “Alban tarixi” əsərində böyük döyüşçülərin və sərkərdələrin xatirəsinə ucaldılan bu daş fiqurların rolunu və mənasını xüsusilə qeyd edir. Biz burada matəm mərasimini yad edən abidənin ucaldılması haqqında maraqlı məlumat tapırıq. Bu mərasimdə mərhum üçün yalnız ağlamır, həm də real döyüşü xatırladan döyüş səhnələrini oynayırdılar, rəqs edirdilər və oxuyurdular. Tədbir xüsusi təntənə ilə keçirdi. Sonralar qərhəmanın xatirəsinə ucaldılan daş heykəl tədricən ziyarət yerinə çevrilirdi. Və onlar bu heykəllərə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşır, onları qoruyurdular. M.Kalankaytuklu yazır: “Əgər kimsə onlara əl vurmaq və təhqir etmək istəsəydi, Tanrıxan allahının nifrətinə düşər olardı”.

XII əsrin böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi özünün “İsgəndərnamə” poemasında yazırdı:

Bütün tayfalar orda olarkən,

Özlüyündə yeganə olan bu heykəl qarşısında

İkiqat əyilirdilər.

Azərbaycan ərazisində tapılmış daş insan fiqurlarının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də onların bəzəkçilikdə yazı nümunələrinin aşkar edilməsidir. Məsələn, Bərdənin Şatırlı kəndi yaxınlığındakı insan fiqurlarında alimlərimiz “Tanrı əfv etsin ay atacan”, “Kağan Şakir” və s. sözləri oxuya bilmişlər.

VII əsrin ortalarından İslamın Azərbaycanda yayılması ilə əlaqədar insan fiqurlu abidələrə münasibət dəyişir. İslam din kimi yarandığı zamandan bütpərəstliyə qarşı kəskin münasibət göstərir. Bu qadağa ilk növbədə qədim tayfa allahlarının heykəl təsvirlərinə qarşı yönəlmişdir. Beləliklə, tədricən tətbiq olunan islam artıq VIII əsrdə elmdə “balbal” adı altında məşhur olan daş heykəllərin qoyulması mərasimi kimi ənənələri tamamilə sıxışdırıb aradan çıxardı.

Bu regionda XIX əsrin sonuna kimi mövcud olan daş plastik sənətin yeganə növü – qoç və at heyvan heykəlləri idi. Həmin heykəllərin yayılma kartı “balballar” kimi eləcə enişdir. Onlar Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, İranın şimal-qərb rayonları və Türkiyənin şərq əyalətlərində mövcuddur. Mərkəzi Asiyada onlar Ulan-Batordan 400 km qərbə doğru, VIII yüzillikdə türk xaqanı Gül-Tekin xatirəsinə ucaldılan məbədin girişində aşkarlanıb. Həmin heykəllərin ən böyük qrupu, xüsusən daş qoç fiqurları Azərbaycanda cəmləşib – burada onlar 300-dən çoxdur.

“Balaballar”dan fərqli olaraq, qoç və at heykəllərinin əksər hissəsi tarixlənib. Azərbaycanda, misal üçün, belə oxşar fiqurlarda XIII, XIV, XVI, XVIII, XIX əsrlərin tarixi vardır. Qoç və at sitayişinə həsr olunmuş bu heykəl abidələrinin hər yerdə yayılması təsadüfi deyil – alimlərin fikrincə, bu, türkdilli xalqların totemist baxışları ilə əlaqədardır.

Bu daş heykəllərin yayıldığı regionların təbiəti nə qədər müxtəlifdirsə, o qədər də onların bədii üslubları müxtəlifdir. Müxtəlif tarixi dövrlərlə tarixlənmiş bu heykəllər yerli daş süxurlardan müxtəlif alətlərin tətbiq olunması ilə hazırlanıbdır.

Xəzərin sağ sahilində, xüsusən də Qazaxıstanda təsadüf olunan daş qoç heykəlləri iri ölçüləri, formaca quru və sərtliyi ilə fərqlənirlər. Azərbaycandakılara nisbətən onlar daha erkən dövrlərə tarixlənibdir.

Bu baxımdan Naxçıvan, Ordubad, Laçın və Ermənistan ərazisindəki keçmiş Azərbaycan kəndləri (Urud, Narəvənd, Alagöz və b.) – Zaqafqaziyanın türkdilli yerli əhalisinin sabit, çoxəsrli yerləşmə arealına məxsus aşkar olunmuş daş qoç fiqurları incəsənət tarixi üçün xüsusi maraq kəsb edir. Digər regionlarda təsadüf edilən fiqurlardan fərqli olaraq, bu qrup abidələri onların üzərində yonulmuş ornamental motivlərin və süjetli rəsmlərin bolluğu fərqləndirir. Belə süjetli kompozisiyalarda ov, qurbankəsmə və b. səhnələr təsvir olunurdu.

Burada nadir səciyyəli obrazlara təsadüf olunur. Onlara şamanın rəqsi, uşaqların hi-mayədarı Umayın obrazı, qədim türkdilli xalqların totemləri olan quş və heyvan rəsmləri və b. aiddir. Bu motivlər qədim zamanlardan bəri azəri türklərinin digər xalqların mədəniyyəti ilə əlaqədə olduğunu, həmçinin, Azərbaycan sənətində hələ uzun müddət islam ehkamları ilə uyğunlaşa bilməyən süjetlərin qorunub qaldıqları sübuta yetir.

Məsələn, Zəngəzur bölgəsinin Urud kənd qəbiristanlığındakı daş abidələrin birində “Oğul bin Murad” sözləri həkk edilmişdir. “Oğul” sözü böyük türk xaqanı Gültəkinin abidəsinin “Böyük Kitabəsinin” 52 sətirində və Qırğızıstanın Talas şəhəri yaxınlığında yerləşən Manas Gülbənzinin daş yazılarında da vardır.

Azərbaycanda daş plastik sənəti, xüsusilə onların üzərində yazı və rəsmlərin eynilə Mərkəzi Asiya daş abidələri üzərində təkrar olunması xüsusi maraq doğurur.

Bir sözlə, biz Azərbaycanın daş plastik sənətinin Mərkəzi Asiya və qeyri-ərazidə yaşayan türkdilli xalqların plastik sənət əsərləri ilə genetik şəkildə vəhdət təşkil etdiyini görürük.

XX yüzilliyin 50-ci illərində məşhur rus alimləri A.N.Bernştam və A.M.Beleniski yazıblar: “O yerdə ki, bu abidələr var, deməli, orada türklər yaşayıb”.

Bu ərazilərdə yaranan daş plastik sənət nümunələrinin bir-birinə bənzəməsi, fikrimizcə, ilk növbədə onların hamısının eyni mənbədən, yəni, eyni mifoloji təfəkkürdən qidalanması ilə izah olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu xalqlar keçmişdə bir-biri ilə çox sıx əlaqədə olmuşlar. Hətta bir çox hallarda bu yerin sənətkarı qonşu ölkələrə gedib, orada bu tipli əsərlər yaradıb.

Məsələn, Türkiyənin Kars muzeyində qorunan bir daş at fiquru üzərində bizim Tovuz bölgəsində Al-dədə piri deyilən yerdəki at fiqurunda olduğu kimi, “Əməli Hüseyn” sözünün olması bunu sübuta yetirir.

Bizim nəzərdən keçirdiyimiz daş plastikası böyük elmi maraq kəsb edir. Faktiki materialın zənginliyi və müxtəlifliyi nəinki əvvəllər türk aləmində dairəvi heykəllərin mövcud olmaması nöqtəyi-nəzərini rədd edir, əksinə, onların genetik əlaqələrini sübuta yetirir.

Bir sözlə, biz, Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və b.

ölkələrinin türkdilli xalqları, mütləq dünyada türk aləminin mövqeyini, rolunu özümüzlə aşkarlamalıyıq. Bilməliyik ki, öz mədəniyyətimizi tədqiq edərkən, biz türk mədəniyyətini tədqiq edirik, türk mədəniyyətini, sənətini tədqiq edərkən türkdilli xalqların mədəniyyətini öyrənir, onu daha dərinləndirən dərk edirik.

NEDİM GÜNAL

(Eskişəhər Osman Qazi Universitetinin müəllimi, Eskişəhər Türk Ocağının başkanı)

Mən Türkiyənin mərkəzindən – Eskişəhərdən gəlirəm. Eskişəhər Osman Qazi Universitetinin tibb fakültəsinin anatomiya müəllimi və Eskişəhər Türk Ocağının başkanıyam. Kökündə Əlibəy Hüseynzadənin, Məmməd Əmin Rəsulzadənin fikirləri dayanan “Eskişəhər Türk Ocağının” başçısı kimi buradayam. Mənim çıxışımın mövzusu, xüsusilə Türkiyə və müstəqil türk dövlətləri arasında təhsil və tələbə mübadiləsinin aparılması istiqamətində olacaq. 1990-cı illərdən başlayaraq, türk dövlətlərinin müstəqilliyə qovuşmasından sonra Türkiyə dövləti bu işdə onlara yardım etməyi özünə borc bilir. Bu yardımların içərisində ən vacibi “Böyük öyrənci” layihəsinin gerçəkləşdirilməsidir.

Bu layihənin məqsədi bütün türk dövlətlərinin mədəni, iqtisadi, sosial, tarixi keçmişini əlaqələndirmək, vahid türk əlifba və yazısını, türkcənin həm danışığı, həm də yazı dili kimi istifadəsini, türk dünyasının hər tərəfində vahid türk əlifbasını tətbiq etməkdən ibarətdir. Layihə 12000 nəfərlə işə başlamış, təəssüf ki, sonradan iştirakçıların sayı, hər ölkədən 2000 nəfər olmaqla, azaldılmış və iş eyni qaydada davam etdirilməmişdir. Çalışdığım universitetdə bu tələbələrə diqqət yetirilsə də, fəqət iş başdan düzgün təşkil olunmadığından məzunların sonrakı həyatları ilə bağlı konkret iş görülməmişdir. İkincisi, tələbələrin ən çoxu beş-altı, xüsusilə inkişaf etmiş universitetlərə dağıdılması olmuşdur.

Üçüncüsü, ilk iki ildə başlanılan və Eskişəhərdə işlənən Türkiyə türkcəsinin tələbələrə öyrədilməsidir. Xüsusilə, ortaq türk tarixinin, türk mədəniyyətinin, türk kultürünün bu tələbələrə öyrədilməsi. Türkiyədə təhsil alan tələbələr məzun olduqdan sonra məcburən öz ölkələrinə göndərilməli və məcburən öz ixtisasları üzrə işlə təmin olunmalıdırlar.

Dünya burada görüşdüyüm 20-30 tələbədən heç biri öz ixtisası üzrə işləmir. Onların öz ixtisasları üzrə işləmələri məcburən təmin olunmalıdır. Türkiyədə təhsil alan tələbələrə vətəndaşlıq hüququnun verilməsinin qarşısı qəti şəkildə alınmalıdır. Çünki Türkiyədə təhsil alan tələbələr orada qalmaq istəyirlər, amma biz onları ön yaxşı mütəxəssis kimi öz ölkələrində görmək istəyirik.

HÜSEYN ƏHMƏDOV

(Azərbaycan Beynəlxalq Universiteti, akademik)

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Qonaqlarımızı təbrik edirəm, onları salamlayıram, onlara uğurlar arzulayıram. Bu gün bu bölmədə qoyulan məsələ çox aktual məsələlərdən biridir. Bölmə iştirakçılarına məlumat üçün deyim ki, mən pedaqogika tarixi elminin nümayəndəsiyəm. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixinin tədrisi ilə məşğul oluram və s. Məlum olduğu kimi, biz sovetlər hakimiyyətinin təsirindən çıxmışıq, amma oradan çox şey də öyrənmişik. Məsələ burasındadır ki, Sovetlər Birliyi dövründə mənim tədris etdiyim fənn, elm sahəsi avrosentrizm əsasında qoyulmuşdu. Bizim ali məktəblərdə tədris etdiyimiz bu fənn Azərbaycandan çox-uzaq ölkələrin tarixindən bəhs edir.

Azərbaycan barədə isə orada bircə abzas verilmişdi – Axundovdan. Mən gənc yaşlarımda olarkən Sovetlər İttifaqının demək olar ki, bütün şəhərlərində keçirilən elmi-praktiki konfranslarda, simpoziumlarda iştirak etmişəm. Sualım ondan ibarətdir ki, niyə siz tədrisdə, dərslərdə, tədris planında, proqramda Avropanı təbliğ edirsiniz, amma qocaman Şərqi yadınızdan çıxarırsınız? Mən neynədim, mən sovetlər hakimiyyəti dövründə bir-iki həmkarımı topladım ətrafıma və ilk dəfə olaraq Azərbaycan məktəblərində pedaqoji tarix kursu yaratdım. Kursun, o vaxt SSRİ-nin maarif nazirliyi var idi, orada qeydiyyatına nail oldum, orada qəbul elədilər və bütün respublikalara məsləhət verdilər ki, onlar da öz ölkələrinin məktəb pedaqoji tarix kursunu yaratsınlar və ali məktəblərdə tədris etsinlər. Mən də öz yaratdığım predmeti Azərbaycan Pedaqoji Universitetində tədris etməyə başladım. 30 ildir mən orada kafedra müdiriyəm, bu il noyabr ayında fəaliyyətimin 30 illiyi tamam olur.

Mən bu fənlə bağlı müxtəlif ali təhsil müəssisələrində eksperimentlər keçirdim, hətta Tiflisdə keçirdim və bu kurs bu gün nazirlik tərəfindən tədris planlarına daxil olunaraq tədris edilir. Və bunun da dərsləklərini yaratdıq, həm Azərbaycan, həm də rus dillərində. Bu gün bizim rus bölməmiz də var. Fərdi danışıqlarda dedim ki, sizin təbliğ etdiyiniz humanistlərin icad etdiyi məsələləri onlardan 200 il əvvəl Azərbaycan alimləri kəşf etmişlər. Həm də ruslara da izah etdim ki, Azərbaycan sizin hesab etdiyiniz kimi deyil. Bu uzun əhvalatdır.

Mənim təkliflərim var, xahiş edərdim onlara münasibətinizi bildirəsiniz. Bir neçə il bundan əvvəl Beynəlxalq Universitetdə bizim Türkiyə Cümhuriyyətinin mədəniyyət üzrə bir müşaviri iştirak edirdi, adını yadımdan çıxarmışam, mən təklif etdim ki, siz dövlət nümayəndələri bir işə başlayın, yəni, türkdilli xalqların məktəb pedaqoji fikir tarixini birlikdə tədqiq edək və bir neçə cildə çap edək. Qoy gənclərimiz oxusunlar, həm də ali məktəblərdə tədris edilsin. Çünki bizim pedaqogika tarixi, məktəb tarixi, bütün millətlərin keçdiyi tarix bu gün hazırlanan müəllimlərin pedaqoji dünyagörüşünü formalaşdırır, elmi dünyagörüşünü formalaşdırır. Azərbaycanın çox dəyərli alimləri var, o taylı, bu taylı, amma Nəsrəddin Tusidən xəbərilməz olmadı, Abbasqulu ağa Bakıxanovdan. Füzulidən xəbərilməz olmadı. Ona görə, mən təklif edirəm, İbrahim müəllim, mənim sözüüm sizədir.

Dediğiniz kimi, Azərbaycanda Pedaqoji Elmlər üzrə Akademiya və onun bölməsi yoxdu və bildiyiniz kimi bu SSRİ-nin vaxtında sahə akademiyasıydı. Və sahə akademiyasına 70 il ərzində Azərbaycanda 4 adam seçilmişdi. Bunun birincilərindən mən oldum. Pedaqogika tarixi, məktəb tarixi, milli mədəniyyət tarixi indiki, tarixin bir hissəsidir. Xahiş edirəm, yığın bizi öz başınıza, bir şöbə yaradın, biz maaş istəmirik, pul istəmirik, çörək istəmirik, yemək istəmirik. Pulumuz da var, çörəyimiz də var, yeməyimiz də var. Amma dilimizi, heç olmasa, istifadə edək, mən öz yetirmələrimdən toplayım, Azərbaycan məktəb pedaqoji sistem quruluşunu yaradaq. Mən təklif edirəm ki, türkdilli xalqların məktəb və pedaqogika üzrə nümayəndələrini bir yerə yığaq, onun mərkəzi də istər Ankarada olsun, istər Bakıda olsun, istər Daşkənddə olsun. Bir məsələni də deyim. Bizim tariximiz ərəb, fars dillərinə bağlıdır.

Gənclərimiz isə bu əlifbanı bilmir, ona görə də, nə namizəd, nə doktorluq dissertasiyası üzrə işləyəndə 40-cı, 50-cı illərdən o yana getmirlər, getməyi də bacarmırlar. Bəs biz tariximizi nə ilə yaradacağıq ki, irs mənbələri oxumadığımız, başa düşmədiyimiz dildədir? Ona görə, heç olmasa, bu yaşlıları səfərbər etmək lazımdır, onlardan istifadə etmək lazımdır. Bu da məsələnin bir tərəfi.

Mənim xahişim və təklifim var budur ki, türkdilli xalqların bu sahədə çalışan tədqiqatçılarını bir araya yığasınız, bir komissiya təşkil edəsiniz və bizlər də bu yönümdə çalışaq, ömrümüzün qalan hissəsini qurultayın qarşıya qoyduğu planları həyata keçirməyə sərf edək.

Diqqətinizə görə sağ olun.

ÖMER HAKAN

(Ankara TOBB İqtisadiyyat və Texnologiya Universitetinin professoru, elmlər doktoru)

Türk dünyasında elm və texnologiyanın inkişaf etdirilməsi

Hamınızı sevgi ilə salamlayıram.

XI Türk Dünyası Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayında “Türk dünyasında elm və texnologiyanın inkişaf etdirilməsi” mövzusu ilə iştirak etmək üçün müraciət etdim və müraciətim qəbul edildi. Türk dünyasında inkişaf, bildiyimiz kimi, təkcə elm və texnologiyada əməkdaşlıq ilə mümkündür. Bu da indi sadalayacağım şərtlərə bağlıdır:

1. Ortaq terminologiya və ortaqların dilinin yaradılması.
2. Türk dünyasında ortaqların araşdırma mərkəzlərinin yaradılması.
3. Türk dünyasında elm və texnologiya ilə əlaqədar məlumat bazasının mütləq təşkil edilməsi.

3-cü maddəni yerinə yetirərkən, daha açıq şəkildə izah edərsək, mövcud olan araşdırma bölmələri və onların iş həcmi müəyyənləşdirilərək, ilk növbədə mövzu, ikinci növbədə yüksək səviyyəli tədqiqatlar aparan elm adamları ortaya çıxarılmalıdır.

4. Türkiyə və türk dünyası üçün effektiv olan ARGE modelinin (yəni, araşdırma və inkişaf - tədqiqat və inkişaf) müəyyənləşdirilməsi lazımdır.

Bu maddədə model müəyyənləşdirilərkən, Yaponiya, ABŞ və Almaniya modellərinin bir sintezi aparılmalıdır. Üç ölkə üzrə bu məlumatları təqdim edəcəyəm. 1955-ci ildə Türkiyədəki 1 şəxs üçün ümumi daxili məhsul 300 dollar, Yaponiyada Türkiyədən daha az, 280 dollar idi. Cənubi Koreyada isə 70 dollar idi. 1995-ci ildə isə, Türkiyədə 2500 dollar, Yaponiyada bu rəqəm 10 qat artıq, yəni, 25 min dollar, Cənubi Koreyada isə 15 min dollar olmuşdur.

Başqa bir müqayisə isə belədir: 1995-ci ildə nüvə reaktorları baxımından araşdırma aparsaq görürük ki, Türkiyədə nüvə reaktoru yoxdur, Yaponiyada 52 ədəd, Cənubi Koreyada isə 14 ədəd olmuşdur. Bu vəziyyətləri nəzərə alsaq, Türkiyədə rəhmətlik Başbuğ Alparslan Türkeşin təlimatı nəticəsində bir fond qurulmuş, bu fond Türkiyə və Türk Dünyası İqtisadi, Sosial Araşdırmaları Fondu (TİSAV) adlandırılmışdı. Bu fond 1994-1995-ci illərdə bir qrup elm xadimimiz tərəfindən bu fondun nəzdində Elm və Texnologiya araşdırma bölməsi yaradılmışdır. Bu bölmə inkişaf etməkdə olan ölkələrin ARGE modellərini və strategiyalarını tədqiq etmişdir.

Bu araşdırma nəticəsində Türkiyə və türk dünyası üçün elm şəhərləri modeli təklif edilmişdir. Bu təklif rəsmi təklif şəklinə gətirilmiş, parlamentə təqdim edilmişdir. Bu layihə, hətta Türkiyə Böyük Millət Məclisində müzakirəyə qoyulma mərhələsinə gəlmiş, təəssüf ki, erkən seçki səbəbi ilə bir kənara qoyulmuşdur. Bu fəaliyyətdən sonra 1996-cı ildə toplanmış IV Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq və Qardaşlıq Əməkdaşlıq Qurultayında biz TİSAV olaraq, əmək sərf edib mövzunu aktual hala gətirdik və indi ifadə edəcəyəm bəyanatı tədbirdə iştirak edənlərin imzalaması üçün müzakirəyə qoyduq. Təklifimiz qəbul edildi. Bu bəyanatı qısa şəkildə sizə çatdırmaq istəyirəm. Əsrlər boyu mövcud olan tərəqqi, xüsusilə XX əsrin son 25 ilində 1996-cı ildə insan oğlunun qarşılaşdığı hadisələr bizi aşağıdakı bəyanatı qəbul etmək məcburiyyətində qoymuşdur.

Bu bəyanat nədən ibarətdir? Yaşadığımız əsr və qarşılaşacağımız XXI əsr elm əsridir, türk dünyasının hərtərəfli inkişafı üçün ilk növbədə əməkdaşlığın aparılacağı sahə elm və texnologiyadır. Bunu həyata keçirmək üçün tətbiq edilməsi mümkün olan əməkdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsi lazımdır.

Yaqub müəllimin də qeyd etdiyi kimi, biz bu günə qədər XI qurultay keçirmişik. Hər bir qurultayda müxtəlif təkliflər veririk, ancaq bunlar söz olaraq, vəd olaraq qalır, heç bir inkişaf, icraat başlamır. Bu məqsədlə bəyanatda deyilir ki, yerinə yetirilməsi mümkün olan layihələrin həyata keçirilməsi lazımdır. Bu isə Türk Dövlətləri Rəhbərlərinin Zirvə Toplantısında elm və texnologiya sahəsindəki əməkdaşlıq tədbirinin ən mühüm maddəsi olaraq qəbul ediləcək. Möhtərəm dövlət rəhbərlərimizin iştirak edəcəyi zirvə toplantısının gündəliyinin ilk maddəsi kimi qəbul edilməsi, elm və texnologiya sahəsindəki əməkdaşlıq türk elm adamlarının hazırladıqları bir bəyanatla mümkün olmuşdur. Bu bəyanatı başda rəhmətlik Başbuğumuz Alparslan Türkeş olmaqla o tədbirdə iştirak edən çox sayda elm xadimi imzaladı. Bunun nəticəsində nə baş verdi?

Rəhmətlik Başbuğumuz Alparslan Türkeş və Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin dəstəyi ilə 21 oktyabr 1996-cı ildə Daşkənddə bir zirvə toplantısı

keçirildi. Bu zirvə toplantısında bizim bəyanatımız gündəliyin 3-cü maddəsində yer aldı. Maraqlananlar Daşkənddə keçirilmiş zirvə toplantısının materiallarına baxıb, bu bəyanatı orada görə bilərlər. Bu toplantıda möhtərəm prezidentlərimiz bu bəyanatı qəbul etdi. Ancaq təəssüf hissi ilə deyim ki, Yaqub müəllimin də qeyd etdiyi kimi, orada danışıldı, yazıldı, qeyd edildi, ancaq heç bir nəticə əldə edilmədi. Bu mövzunun strateji əhəmiyyəti nəzərə alaraq, aşağıdakı təkliflərimizi Rəyasət Heyətinə təqdim edirəm.

Daha əvvəl qeyd etdiyim, 1996-cı ildə hazırladığımız bəyanat kimi bu sənədi də hazırlamışıq. Əgər qəbul edilərsə, bunun da imzalanaraq möhtərəm prezidentlərimizə çatdırılmasını, ancaq artıq nəticəsini görə biləcəyimiz şəkildə bu işin yekunlaşmasını, arzu edirəm növbəti qurultaya gəldiyimiz zaman müsbət nəticəni almağımıza ümid edirəm. Mənim fikrimcə, bu, hamımızın istəyidir. Çünki biz iş görmək, artıq söz əvəzinə verilən vədləri həyata keçirməyə kömək etmək üçün buradayıq. Təklifimiz aşağıdakılardan ibarətdir:

1. IV qurultayda qəbul edilən bəyanatı oxşar bəyanatı bu qurultayda da qəbul edilməlidir;

2. Daha əvvəlki təcrübələrimizi nəzərə alaraq, qəbul edilən bəyanatın həyata keçirilməsi üçün lazımi komissiya yaradılmalıdır;

3. Bu komissiya bugünkü iclasın yekununda təklif olunmalıdır.

Bu əməkdaşlıq ilə yaddan çıxardığım daha bir mövzunu diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Türk Dünyası Riyaziyyat Cəmiyyətinin qurulması ilə əlaqədar işlər davam etdirilir, ancaq təəssüf ki, bu işlər ləngiməkdədir. Onu da qeyd etməliyəm ki, biz elmi əməkdaşlıq olaraq, Osmanlı dövlətinin qurulmasının 700-ci ildönümü münasibəti ilə Türkiyənin Əlaziğ şəhərində keçirilmiş I Türk Dünyası Riyaziyyat toplantısının iclasında iştirak edən akademik Fikrət Əliyev ilə birlikdə ortaq layihələr həyata keçirməyə çalışırıq.

Ancaq bu layihələrin dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsi çox vacibdir. Çünki bir neçə elm adamı ilə belə işlərin həyata keçirilməsi, hədəfə çatdırılması çox çətindir. Məsələn, bizim riyaziyyat ilə əlaqədar ingilis dilində çap olunan bir jurnalımız var. Biz 2000-ci ildən etibarən bu jurnalla məşğuluq, ancaq yaxın vaxtlarda ona indeks alındı. Buna görə də, elm və texnologiya sahəsindəki əməkdaşlıq, ortaq institutların yaradılması çox mühümdür. Bizim mühüm fikir adamlarından olan Qaspralı İsmayıl bəyin də qeyd etdiyi kimi, dildə, fikirdə və işdə birlik kimi olmalıdır.

Diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirir, hörmətlərimi çatdırıram.

Sual: 1999-cu ildə Türk dünyası riyaziyyatçılarının toplantısı, simpoziumu oldu. Orada rəyasət heyəti, sədr seçildi. Ancaq 8 ildir ki, o şəxs bu işlə əlaqədar heç bir şey etmədi. 8 ildən sonra bu simpozium iyun ayında bir daha təşkil olundu, ancaq 1999-cu ildə təşkil olunmuş tədbirdə iştirak edən görkəmli elm xadimlərinin böyük əksəriyyəti orada iştirak etmirdi. Orada yalan söyləniləndiyi, boş-boş vədlər verildiyi üçün bu şəxslərin böyük əksəriyyəti ikinci iclasla gəlmədi. 2007-ci ildə eyni hal bir daha təkrar olundu. O tədbirdə yenə də rəyasət heyəti seçildi, ancaq bu tədbirdən 4 ay keçməsinə baxmayaraq yenə də heç bir nəticə əldə edilməmişdir. Mən Yaqub müəllimin dediklərini təsdiqləmək üçün bu məsələni diqqətinizə çatdırıram.

Cavab: Mən bu sual ilə əlaqədar möhtərəm rəyasət heyətinə bir az sonra mətni yazıb təqdim edəcəyəm. Bu bəyanatın imzalanması üçün lazımı icazənin verilməsini xahiş edirəm. Fikrət müəllimin də qeyd etdiyi kimi, əgər bu işi lazımı qaydada təşkilatlandırarsak, bu işi daima nəzarətdə saxlayaraq, daimi komissiya yaratsaq, müsbət nəticə əldə edə bilərik. Həqiqətən də növbəti toplantıya söz ilə deyil, həyata keçirdiklərimiz ilə əlaqədar hesabat verə biləcəyimiz şəkildə gəlməyi arzu edirəm. Məsələn, biz 1999-cu ildən etibarən bir layihəni həyata keçirə bildik. Bu layihə ilə əlaqədar hal-hazırda fəaliyyətimiz davam edir, ancaq bu təşkilati bir hal alarsa, müsbət nəticələrimiz daha çox olacaq.

Diqqətiniz üçün bir daha minnətdarlığımı bildirirəm.

HÜSEYN İSMAYILOV

(Filologiya elmləri doktoru, AMEA Folklor İnstitutunun direktoru)

Belə gurultayların keçirilməsi türk dünyasının birliyinə nümunədir. Fikrimcə, bütün türk dünyasının birgə olması barəsində bu gün irəli sürülən fikirlər bizim şüurumuzun oyanıqlığı, irəliləməsi ilə bağlıdır. VII əsrdə böyük türk Bilgə Xagan deyirdi ki: “Ey türk oğlu, kəndinə gəl! Sən kəndinə gəldikcə böyük olursan!”. Ona görə də milli şüurda irəliləyiş əldə etmək lazımdır. Dövlətlərimizin başçıları hamıya göstərdilər ki, türk dünyasının birliyi qaçılmazdır.

Dünyaya nəhəng dövlətlər bəxş edən türklər nəyə görə dünyada qazanılan nailiyyətlərdən kənarda gəlməlidir? Əgər biz bir olsaq, bütün həqiqətlərin üstünü açə bilərik. Nəyə görə bütün dünya türklərə qarşı birləşib? Çünki türkün özünə gayıtməsindən ehtiyat edirlər. Nəyə görə Avropa Birliyi güclüdür? Çünki Avropada başa düşdülər ki, birgə olmasalar, məhv olacaqlar. Gəlin, Avropa texnologiyasını mənimsəyib, öz kökümüzdə qayıdaq. Belə olsa, biz daha güclü olarıq.

FİKRƏT ƏLİYEV

(Bakı Dövlət Universiteti, akademik)

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Mən hər şeydən əvvəl natiqlərin epizodik formada dediyi bəzi fikirləri yekunlaşdırıb, bir neçə fikir demək istəyirəm. Türk dünyası dövlət başçılarının dünənki çıxışlarında qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanın, eləcə də digər türkdilli ölkələrin gələcək taleyi bu birliyin möhkəmliyindən çox asılıdır. Əgər biz bu birliyi, doğrudan da, möhkəmləndirə bilsək, bizim dövlətlərimiz üçün həmin birlik zəmanət rolunu oynayacaq. Bunların hamısı elmin, təhsilin möhkəmlənməsindən asılıdır. Bununla bağlı mən bir neçə təklif irəli sürmək istəyirəm.

Dövlət başçılarının da qeyd etdiyi kimi, türk birliyinin möhkəmliyi türk dövlətləri-

nin gələcəyinin garantı ola bilər. Ona görə də, biz bu birliyin daimi olmasına çalışmalıyıq. Fikrimcə, bu işdə əsas məsələ elm, təhsillə bağlıdır. Təklif edirəm ki, türk dövlətlərinin birgə tədqiqat institutları yaradılsın. Elə institutlar yaradılmalıdır ki, orada texnologiyalar hazırlansın.

İkinci təklifim ondan ibarətdir ki, uyğun jurnallar yaradılmalıdır. AMEA-nın xeyli sayda jurnalları çap olunur. İFAC deyilən qurumun prezidenti 5 il türk olub. Hazırda həmin jurnalın baş redaktoru da türkdür. Yaradılacaq qurumun əsas vəzifəsi türk bilim adamlarını bir araya gətirmək olmalıdır. 1990-cu ildən indiyə qədər türk dünyasının “Riyaziyyat cəmiyyəti” yaradıla bilmir. Hesab edirəm ki, bu işin başa çatdırılması üçün katiblik yaradılmalıdır. Katiblikdə dövlət başçılarına birbaşa çıxışları olan insanlar seçilməlidir ki, bu problemlərin həllinə birbaşa nəzarət etmiş olsunlar.

Bayaqdan təkliflər verilir ki, texnologiyaları hazır şəkildə Avropadan, Amerika Birləşmiş Ştatlarından, hansısa aparıcı dövlətlərin texnologiyalarından istifadə edək. Bu vaxta qədər 200 milyonluq bir toplumun icazəsi yoxdur ki, gələcəkdə kiminsə texnologiyalarından istifadə eləsin. Müəyyən vaxta qədər olar. Ancaq bir azdan onların özlərinin texnologiyaları olmalıdır. Bunun üçün mən təklif edirəm ki, türk dünyası birliyi dövlətlərinin birgə elmi-tədqiqat institutları yaradılsın. Elə elmi-tədqiqat institutları yaradılsın ki, texnologiyalar birbaşa hazırlansın. Buna bizim türk dünyası birliyinin gücü çatır, çünki mən müntəzəm olaraq ədəbiyyatları izləyirəm. Amerikanın, Avropanın, dünyanın bütün aparıcı jurnallarında elə nömrə olmur ki, orada bir neçə türkün, (Özbəkistandan tutmuş, Azərbaycana, Türkiyəyə qədər) elm adamlarının əsərləri çap olunmasın. Onlardan istifadə edib, bu istiqamətdə bir neçə elmi-tədqiqat institutu yaratmaq olar. Düzdür, ilk vaxtlar ola bilsin ki, biz Avropa texnologiyalarından istifadə edək, ancaq sonradan bu həmin texnologiyaların yaradılmasının səbəbkarı ola bilərik.

İkincisi, təsəvvür edin, bu böyüklükdə 200 milyona yaxın türk dünyasının “sank-sinktreyn” deyilən bir qurumda aparıcı jurnallar siyahısında heç bir jurnalı qeyd olunmur. Onlardan tək-cə bu yaxınlarda Türkiyənin riyaziyyat jurnalının adı qeyd olundu. Bir jurnal, mən bildiyimə görə, Özbəkistandır, ancaq bizim hamımızın müəyyən mənada rix-xəndlə baxdığımız Ermənistanın 3 jurnalı qeyd olunur. Bunun yaradılmasının mümkün, yaxud qeyri-mümkün olduğunu təcrübədə yoxlamaq üçün 2002-ci ildə akademik Əli Abbasovun birbaşa köməkliyi ilə bir jurnal yaratdıq. Tətbiqi və kompüter riyaziyyatı jurnalı. Professor Ömər Akın o haqda dedi. Hamlet müəllimə də mən bir neçə nömrələrini göndərmişdim. Həmin jurnalı 6 ildən sonra biz sankinktreyninə oturmaq bildik. Üç prosedurdan keçib, bir prosedura qalıb. Dekabr ayının axırı həmin prosedurdan keçməlidir. Mən ikinci təkliflə üzümü tuturam burada oturan alimlərə və deyirəm: jurnalların yaradılması üçün hazırlıq işləri aparmalıyıq. Artıq vaxtdır.

Milli Elmlər Akademiyasının onlarca jurnalı çap olunur. Universitetlərimizin onlarla jurnalları çap olunur. Mən üzümü tək-cə Respublikaya tutmuram. Bütün universitetlərə müraciət edirəm. Son anda ortaqlar bir məxrəcə gəlib, bu haqda fikirləşmək lazımdır. Bunun çox sadə texnologiyasını deyirəm. Dünyanın çox aparıcı alimləri türklərdir. Professor Əsədzadə İsveçdə oturur. Əslən azəri türkdür. Əgər bizdə bir qurum yaranacaqsa, bu qurumun birbaşa vəzifəsi o olmalıdır ki, gələcəkdə tanınmış türk elm adamlarını bir ortağa gətirsin.

Konfranslar olur. Burada türk dünyasının aparıcı alimlərinin iştirak etdiyini görmürəm. Həmin alimlər həqiqətən də millətimizə, xalqımıza canı yanan insanlardır.

Üçüncünü bayaq professor Ömər Akın qeyd etdiyi məsələ barədə fikirlərimi bildirmək istərdim. Mənim özümün şahidi olduğum və 1999-cu ildən indiyədək türk dünyası riyaziyyat cəmiyyətinin yaradılması neçə ildir ki, həyata keçmir. Təsəvvür edin ki, 8 ildir bu cəmiyyət yaradıla bilmir. Hər dəfə yığılır. Ən aparıcı türk dünyasının alimləri orada iştirak edir. Ancaq sonu necə olur? Sonda kimsə oturub orada bilinmədən prosesi yubadır. Nəticədə Türk dünyası riyaziyyat cəmiyyətinin yaradılması yenə də mümkün olmur.

Ona görə üçüncünün arxasınca mən dördüncünü təklif edirəm. Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının Zirvə Görüşlərinin Katibiliyi yaradılmalıdır. Həmin katiblikdə ürəyi, canı türklərlə olan insanlar oturmalıdır. Elə insanlar oturmalıdır ki, birbaşa dövlət rəhbərlərinə çıxışları olsun və bu problemlərə birbaşa nəzarət etsinlər.

Diqqətinizə görə sağ olun.

AHMET HİKMET EROĞLU

(Ankara Universitetinin professoru, elmlər doktoru)

Mən bir illahiyyatçı kimi çıxış edəcəyəm. Mən missionerliklə, dini təhsillə bağlı çıxış edəcəyəm. Din inancla bərabər həm də strateji bir hadisədir. Qarabağ məsələsi, Kiprin hələ də izolyasiyada olması müəyyən qədər də dinə dayanır. Missionerliyə gəlincə, hamımızın bildiyi kimi Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra türk dünyasına çox sayda missioner təriqətləri daxil oldular və insanları öz yollarından döndərərək, öz strateji məqsədləri üçün istifadə etməyə başladılar. Türk dünyasında Sovetlər Birliyi dağılandan sonra islami axınlar oldu. Missionerliklə mücadilə qanunlar çərçivəsində deyil, çeşidli, bilimsəl tədbirlər görülməlidir. Radikal islama qarşı aparılan ən doğru mübarizə biliyə, rəşadətə köklənən ilahiyyat fakültələrinin fəaliyyəti çərçivəsində aparılmalıdır.

ESER ZEKER

(Şimali Kipr Milli Təhsil, Nəzarət, Dəyərləndirmə və Yönləndirmə Komissiyasının rəhbəri)

Bildiyimiz kimi, Şimali Kiprdə ən sürətli inkişaf etmiş sahələrdən biri turizm və təhsil sahəsidir. Ancaq gənc dövlətimiz üzərində olan siyasi embarqolar bu sahələrin də istənilən səviyyədə inkişafını əngəlləməkdədir. Şimali Kiprdə son bir ildə təhsil sahəsində nəzərəcarpacaq addımlar atılmışdır. Məlum olduğu kimi, Türkiyədə də, Qərb ölkələrində də təhsil adətən müəyyən bir qurum tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydalar

əsasında idarə olunur. Biz də çalışırıq ki, təhsil sahəsindəki işimizi Türkiyə modeli əsasında quraq.

Şimali Kiprin Milli Təhsil və Mədəniyyət Nazirliyi kimi, arzumuz təhsil və öyrətim sahəsində bütün qardaş türk dövlətlərinin təhsil qurumları ilə əlaqələr qurmaq, problemlərimizin həlli üçün çabalarımızın birləşdirilməsi, dünya ilə birləşmək istiqamətində etdiyimiz çabalara göstərilən təpki və basqılara qarşı mücadilədə bir-birimizə dəstək verilməsidir. Komissiyamızın bu işdə hər cür problemlərin öhdəsindən uğurla gələcəyinə əminəm.

Hamınıza təşəkkür edirəm.

CEMİL KABZA

(Jurnalist, Qərbi Trakya Milli Azlıqları Ali Təhsillilər Dərnəyinin keçmiş sədri)

Hörmətli sədr, çıxış üçün verdiyiniz icazəyə görə minnətdarlığımı bildirirəm.

Hörmətli rəyasət heyəti, tədbir iştirakçıları!

İlk növbədə diqqətinizə onu çatdırım ki, “mən türkəm” sözünün qadağan edildiyi bir ölkədən gəlmişəm. Ancaq mən türk olmağımla qürur hissi keçirirəm. Bildiyiniz kimi, 1927-ci ildə qurulmuş tarixi dərnək və təşkilatlarımız Ali Məhkəmənin qərarı ilə bağlanmışdır. Bu isə heç də demokratiyanın prinsiplərinə, meyarlarına uyğun deyildir.

Bizim dərdlərimiz həqiqətən də böyükdür. Əslində dövlət miqyasında burada müzakirə edilmiş məsələlərə qoşulmamaq mümkün deyildir. Biz Qərbi Trakya türkləri olaraq, bu böyük türk dünyasının bir parçası olduğumuz üçün özümüzü xoşbəxt sayır, bundan qürur hissi keçiririk. Çünki arxamızda, böyük türk dünyası və güclü bir Türkiyə dövləti vardır. Biz bunu hər bir zaman hiss etmişik. Dünənki çıxışında möhtərəm Baş nazir cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Gümülciniyə də salam göndərməsi bunu açıq şəkildə ifadə edir.

Bizim Təhsil Komissiyasında yer almağımızın əsas səbəblərindən biri təhsil sistemində qarşılaşdığımız problemlərdir. Andlaşmalarla var olan türk təhsil sisteminin 1923-cü ildən 2007-ci ilə qədər mərhələli şəkildə yox edilməsinin şahidi oluruq. Mənim belə sərbəst şəkildə türk dilində danışmağıma baxmayın, mən Türkiyədə təhsil aldığım üçün bu şəkildə danışa bilərəm. Halbuki, bu şanslı olmayan dostlarımız da vardır. Təhsil sistemində fəaliyyət göstərənlər türklərə təhsil imkanı yaratmaq əvəzinə, hər il qəbul edilən qanunlarla, prezident fərmanları ilə təhsil sistemimizi daha da bərbad vəziyyətə salırlar. Mən burada detallı şəkildə məlumat verməyəcəyəm. Çünki bizim təhsil sistemindəki problemlərdən başqa da problemlərimiz vardır.

Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, bizə “mən türkəm” demək qadağan edilmişdir. Bir tərəfdən bizə “siz türk deyilsiniz” deyilir, digər tərəfdən də beynəlxalq andlaşmalarla təmin edilmiş 220 türk məktəbində türk dilində təhsil verilir. Bizə “siz türk deyilsiniz” deyirlər və 1998-ci ilə qədər bir qanunda yer alan 19-cu maddəyə görə yunan olmayan

bir nəfər ölkə xaricinə getmək istərsə, o şəxs bir aydan artıq bu ölkədə qalmaq istərsə, həmən şəxsin bir daha geri qayıtmaq fikri olmadığı sezilərsə, dərhal vətəndaşlıqdan xaric edilir. Bu maddəyə əsasən də 60.004 nəfər vətəndaşlıqdan kənarlaşdırılmışdır. Bu şəxslərin bəziləri pasportsuz, kimliksiz yaşadı, bəziləri də Türkiyə Respublikasının vətəndaşlığını qəbul etdi.

Hal-hazırda da bu məsələ ilə əlaqədar yenə də mübarizə aparılır. Atalarımızdan miras qalan, ata yadigarı fondlarımıza aid olan malları özümüz idarə edə bilmirik. Osmanlı dövlətindən bizə miras qalmış fondlara aid mallar, təəssüf ki, dövlət tərəfindən təyin edilmiş şəxslər tərəfindən idarə edilir. Bu məsələ, mallardan gələn maddi gəlirlər ilə əlaqədar bizə heç bir hesabat verilmir. Hansı ərazi, hansı tarla, hansı bina nə vaxt, kimə və neçəyə satıldı, bunun ilə əlaqədar da bizə heç bir məlumat verilmir. Təəssüf ki, bizim heç birimizin bu məsələlərdən xəbərimiz olmur.

Digər bir məsələ də Qərbi Trakyada müftilər (din xadimləri) bizim həm dini, həm sosial, həm də siyasi liderlərimizdir. Yəni, qanunlarla müəyyənləşdirilmiş çərçivədə cəmiyyət öz dini liderini özü seçmə haqqına sahib deyildir. Bizim müftiliklər yenə də hökumətə tərəf olan şəxslər tərəfindən idarə edilir. Xalqın seçdiyi, xalqın nəzarətində olan, ona liderlik etmə xüsusiyyəti olan insanlara, təəssüf ki, əhəmiyyət verilmir.

Fikrimcə, təhsilin şah damarı ibtidai təhsildir. Yanvar ayında bir qanun çıxarıldı. Qanunda deyilir: "Yunanıstanda məcburi təhsil müddəti 10 ildir". Halbuki, əvvəllər məcburi təhsil müddəti 9 il idi. İndi yeni çıxan qanuna əsasən bir il ibtidai təhsil sistemi zamanı məcburən yunan dili öyrədilməlidir. Elə buna görə də hamı il itirmək üçün məcburən yunan dilində tədris olunmuş məktəblərdə təhsil almaq istəyəcəklər. Yəni, evdə türk dilində danışan bir uşaq məktəbdə məcburən yunan dilində təhsil alacaq.

Yazılı olaraq mən təkliflərimi sizə təqdim edəcəyəm, ancaq bir maddəni xüsusilə diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Başda Türkiyə Respublikasının və bütün türk dünyasının təhsil haqlarımızın bizə geri verilməsi üçün lazımı təzyiqi göstərmələrini tələb edirəm. Sözlərimi ulu öndər Atatürkün sözləri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm: "Nə mutlu, türkəm deyənə".

NURULLAH ALTAŞ

(Ankara Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru)

Hörmətli sədr, hörmətli tədbir iştirakçıları!

Məndən əvvəl çıxış edən Ahmet Hikmet Eroğlu, əslində, mənim qeyd edəcəklərimi təməl şəkildə diqqətimizə çatdırdı. Bu gün, əslində, bütün türk dünyası bir problem ilə qarşılaşmışdır. Bu problem də mədəniyyət yaratmış millətin, bu mədəniyyətin damarını təşkil edən islam mədəniyyətinin davam etdirilməsi keyfiyyətində olan, hətta islam mədəniyyətinin də bir parçası olaraq qəbul edilən dinə qarşı tətbiq edilən zorakılıqdır. Bu məsələ də bu torpaqların üzərində missionerlik fəaliyyəti kimi qarşımıza çıxır.

Digər tərəfdən də haqqında çox bəhs etmədiyimiz bir mövzu vardır ki, bu da bu

mədəniyyət daxilində qəbul edilmiş, ortaya çıxarılmış, cəmiyyətdə yerini almış, bir türk islam mədəniyyətinin məhsulu olan islam terminidir. Bu anlayışın təməlini Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş, Yunus İmrə kimi mühüm şəxslər atmışdır. Bu mədəniyyətin təmsil etdiyi anlayış daha çox birlikdə yaşama mədəniyyəti, sülh və rifahı təşviq edən anlayış şəklinə çevrilmişdir. Bu missionerlik ilə birlikdə türk dünyasında qarşılaşdığımız digər mühüm təhdid amili də türk islamı xaricində, bəzi ölkə və cəmiyyətlər üçün də yaradılmış şiddət və qarşıdurmaya təşviq edən islam anlayışlarının mövcud olmasıdır. Bu təhdidlər bəzən qarşımıza ərəb islamı, bəzən uzun illər müstəmləkə şəklində yaşamış Hindistan yarımadasında yaradılmış islam anlayışı olaraq çıxır.

Bəs bu məsələni necə həll edə bilərik? Bunun həlli, qurultayımızın də əsas prinsipləri ilə uyğun olacaq şəkildə inanış və vicdan hüriyyətini, hüququn ucalığını qoruyaraq, insan haqlarına hörmət edərək, dini təhsili tədris proqramlarına daxil etməkdən ibarətdir. Qurultayımızın bu məsələni nəzərə almasını xahiş edirəm. Əgər dini təhsil tədris proqramları daxilində yer alarsa, məktəblərdə tədris edilərsə, məktəbin məhsulu şəklində mədəniyyət yaradan millətin daxilində yaranmış bir anlayışı tədris sistemində daxil etdikdə, türk dünyası xaricdən olan təhdidlərə qarşı daha tədbirli olacaq və mədəniyyətini daha səmərəli şəkildə, daha çox yaşatmaq imkanı əldə edəcəkdir. Yəni, dildə birlik deyirik, tarixdə birlik deyirik, ancaq bu dində birlik anlayışını isə görə bilmirik. Halbuki din özü də mədəniyyət anlayışının olduqca mühüm bir hissəsidir. Bunun üçün də din ilə əlaqədar mühüm işlər görməliyik. Xüsusən də, dini təhsil tədris sistemində daxil etmək məcburiyyətindəyik. Bu məsələni də təklif kimi Komissiyamıza təqdim edirəm.

Bir məsələyə də diqqətinizi istiqamətləndirmək istəyirəm. Öz dilini bilməyən bir uşağa xarici dil öyrətməyə başladığımızda, biz öz mədəniyyətimizi, adət və ənənələrimizi də öyrədə bilməyəcəyik. Eyni şəkildə də bugünkü türk cəmiyyəti öz dini haqqında lazımı qədər məlumata sahib deyildir. Ancaq türk cəmiyyəti başqa dinlər haqqında lazımı məlumatı əldə etməyə hazırdır. Missionerlik fəaliyyətləri, fərqli camaatların və cəmiyyətlərin ixrac etdiyi fəaliyyət və məlumatlar bu təhdidin nəticəsidir. Bu təhdidin də qarşısını almaq üçün dini təhsilin tədris proqramına daxil edilməsini bir daha təklif edirəm.

Diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirir, hamınıza hörmətlərimi izhar edirəm.

BƏHRAM ATABƏYLİ

(İsveç Azərbaycan Akademik Birliyinin sədri)

Mən Güney Azərbaycanın Urmiya şəhərində anadan olmuşam. 22 il orada yaşayan sonra 22 il də Skandinaviya ölkəsi olan İsveçdə yaşamışam. Nəzərinizə çatdıracağım söhbətlərin hamısı bir ingilis məsələdir ki, elm heç nə deyil, ancaq və ancaq biliklərin təşkil olunmasıdır. Ancaq ayrı bir şey deyim. Bu yolda, əziz dostlar, əziz alimlər, təhsil sahəsində işləyənlər, bu 22 il ki, mən İsveçdə yaşamışam, onu yaxından həm elm tərəfindən, həm də siyasi tərəfindən, içəridən görmüşəm.

Dostlarımız burada dedilər ki, “bizlər” və “onlar” deməyə bilərəm ki, Avropa parlamentinin, İsveç parlamentinin içində oturanda “bizlər” və “onlar” deyilir o yanda. Ona görə heç vaxt özümüzü aldatmayaq. Harada olsa, türk millətlərinin birliyi gərəkdir. Biz istəməsək də, həmişə “bizlər” və “onlar” anlayışları mövcud olacaqdır. Ona görə əməkdaşlığı, işbirliyini, xüsusən də elm sahəsində işbirliyini heç vaxt unutmalıyıq.

Mən inanıram ki, bu yolda gələcəkdə bizim təhsil sahəsində üç hədəfimiz gərək öndə olsun. Birinci odur ki, beynəlxalq elmi konfransları düşünüb bir yerdə həyata keçirməliyik. İnşallah, yaxın bir ildə Tomson beynəlxalq konfransı Bakıda ya noyabrın 25-də, ya da dekabr ayının 15-də təşkil olunacaqdır. Bunun da layihəsini Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinə, Təhsil Nazirliyinə və Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə çatdırmışıq. Bu tədbirdə tanınmış alimlər iştirak edəcəkdir. Nə üçün Tomson? Bunun da səbəbini öyrənmişik. Tomson Avropada kifayət qədər tanınmış, məşhur alimlərdəndir. 22 il orada yaşamışam və bilirəm ki, qərblilərin, avropalıların harasından tutmaq lazımdır ki, bunlar əziyyət çəkmədən bizim sözüümüzü desinlər. Bu konfranslardan sonra gərək bizim elmi dərgilərimiz nəşr olunsun.

Bu konfransın da indidən təşkilat komitəsi, elmi şurası bu dərginin yaranması yolunda addımlar atır. Yəni, bu konfrans təşkil olunacaq. Eyni halda da elmi şura gərək elmi dərginin hazır olmasını və nəşr edilməsini planlaşdır. Əks halda biz bu konfransları gələcəkdə də təşkil etmək istəyərkən məhdudiyyətlərlə, çətinliklərlə üzləşə bilərik. Bunların da yanında bizim beynəlxalq institutlarımız olsun. Türk dünyasının tanınmış institutları var, universitetləri var. Ancaq gətirək burada bilgisayar qoyaq və tabloda yazaq gərək ki, dünya səviyyəsində onlar hardadırlar, biz hardayıq. Ona görə də, yeni addımlar ataq. İnformasiya texnologiyaları bir sahədir ki, bu bizim gündəlik həyat tərzimizə daxil olub və getdikdə onun həyatımıza təsiri artmaqdadır.

İnformasiya texnologiyaları bu danışqla qurtarmır. Çox böyük bir sahədir və sunami kimi gəlir. Bunun üçün də çox sevinirəm ki, Azərbaycanda 2005-ci ildən “Caspian International Information Technology” layihəsini həyata keçirməyi düşünmüşük. Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, şəxsən nazir cənab Əli Abbasov bizə bu yolda çox kömək edib.

İnşallah, 2008-ci ilin fevralında burada iki belə layihə təşkil olunacaq. Bu, ancaq başlanğıcdır. Bu yolda hamının dəstəyi vacibdir. “Caspian International” yalnız region üçündür. Ona görə heç yorulmadan, heç dünyadan gizlətmədən bu addımları atmalıyıq. Birinci beynəlxalq elmi konfranslar keçirmək, sonra elmi dərgilər və beynəlxalq universitetlər yaratmaq lazımdır.

Çox sağ olun. Təşəkkürlər!

ŞAHBAZ ŞAHBAZOV

(Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti)

Hörmətli sədr, hörmətli toplantı iştirakçıları!

Hamınızı doğma Azərbaycanımızda görməyimdən şadam və hamınızı bağrıma basaraq salamlayıram!

Burada məndən öncə çıxış edən soydaşlarımız çox gözəl qeydlər apardılar. Amma mən bir elmi həqiqəti sizin diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Biz elm adamları olaraq ölkə başçılarının bizə örnək olaraq dedikləri sözləri xatırlayırıq. Uzaq keçmiş deyil, dünənki keçmişdir. Bu xalqların adət-ənənələri, alimlərimizin dediyi kimi, dədələrin, nənələrin bizim üçün qoyub getdikləri örnəkdir.

Bunu dartışmağa elə də ehtiyac yoxdur. Müasir dövrdə biz alimlərin, insanların üzərinə düşən bir yük var. Dövlət başçılarının da qeyd etdiyi kimi, həm Qarabağ problemi, həm Kipr problemi, həm bizə qarşı olan yalanlara qarşı mübarizədən biz necə çıxmalıyıq? Biz alimlər, biz ziyalılar necə hərəkət etməliyik? Almaniyada Konqresdə olanda bir yapon alimi çıxış etdi. Onun ilk elmi məqaləsinin önündə amerikalıların atom bombası atması nəticəsində ölənlərin sayı göstərilmişdi. Bu böyük bir dartışmaya səbəb oldu. Nə üçün elmi konfransda bu göstərilir? Və sonradan mən dərk etdim ki, bu doğrudan da böyük həqiqət imiş. Belə qismət oldu ki, Almaniyada da, Moskvada da belə bir həqiqət mən də istifadə etməyə çalışdım. Doğrudan da, bir alimin belə bir həqiqəti oraya toplaşmış insanların qarşısında göstərməsi çox gözəl oldu. Yəni, öz həqiqətlərini deyə bildi.

Bizim üçün tarixi məqamda XX əsrin sonu türklərin bir araya gəlməsi üçün mühüm rol oynadı. İndi gəlin, gərək, biz bunu necə götürməliyik ki, dünyaya deyə bilək. Bizim toplumda bir araya toplaşmağımız üçün elə bir çətinlik yoxdur. Hətta Qırğızıstandan olan yoldaşımızı öz dilində başa düşdük. Necə etməliyik ki, həqiqətlərimizi xaricilərə çatdıraq? Adət-ənənələrimizi onlara hansı yollarla, metodlarla çatdırmalıyıq ki, bizi tanısinlər? Biz bu insanlarla dünya toplumlarına ictimai integrasiyada nəyi edə bilərik?

Bu həqiqətləri çatdırmaq üçün bizim bir yolumuz var. Bunlardan biri də elm və təhsil yoludur. Buna görə də, biz çalışmalıyıq ki, türkdilli ölkələrdən Avropaya, ABŞ-a köçmüş gənclərin universitetlərdə oxumasına nail olaq. Biz həqiqətlərimizin çatdırılmasında xarici ölkələrdən gəlmiş tələbələrə ciddi şəkildə istifadə etməliyik. Onlara türk həqiqətləri haqqında nələri isə hazırlayıb verməliyik. Kiprdə səfərdə ikən orada bir universitetdə olduq. Mən, doğrudan da, sevindim. Kiçik bir ölkədə nə qədər universitet var! Burada nə qədər xaricdən gəlmiş tələbə oxuyur! Biz tələbələrə nəyi isə yazıb göstərsək, bəlkə də nəyəse nail ola bilərik. Bundan əlavə, alimlərimiz xarici ölkələrdə çıxış edirlər. Bu çıxışlarda, hansı sahəsindən asılı olmayaraq, biz öz həqiqətlərimizi çatdırı bilərik.

Burada bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm ki, dünya ölkələrində müəyyən yollarla “erməni soyqırımı” məsələsini ortaya qoyurlar. Mənim heç yadımdan çıxmaz, Kaliforniya ştatında çıxışdan sonra mən onlardan ikisinə yaxınlaşdım. Orada belə bir adət var ki, senata girdikdə təkliflər verilir və təklif əsasında sizi çıxışa dəvət edirlər. Mən

Xocalı soyqırımının materiallarını bir həkim olaraq, bir cərrah olaraq, o zamankı hadisələrin şahidi olaraq, özümlə götürdüm və senata verəsi oldum. Sonradan bizi dəvət etdilər, mənə bir həqiqəti dedilər: “Burada çox erməni soyqırımı məsələsini danışma. Burada erməni çoxdur. Sizə qarşı qəsd ola bilər”.

Amma mənim fəxr edəcəyim o oldu ki, o şəkilləri ilk dəfə gördükdən sonra bizi Ağ Evdə axtarası oldular. Bizimlə görüşəsi oldular. Az da olsa, biz həqiqətlərimizi deyə bildik. Biz çalışmalıyıq ki, bu toplumlarda biz həmin həqiqətləri götürərək o yerlərdə danışmağı bacaraq. Elmi məqalələrin sonunda onu qeyd edək, heç olmasa bir-birimizin apardığı işlərimizdən xəbərimiz ola bilsin.

Diqqətinizə görə çox sağ olun.

OQTAY SOLTANOV

(Azərbaycan Pedagoji Universitetinin kafedra müdiri, tarix elmləri doktoru)

Sizə öz minnətdarlığımı bildirirəm. Eyni zamanda, fasiləyə çıxmamışdan əvvəl sizin bu komissiyanın iclasına verdiyiniz konkret düzəlişə görə öz minnətdarlığımı bildirirəm. Dünən Türkiyə Respublikasının Baş naziri çıxışında belə bir cümlə işlətdi: “Bizim üçün fürsət yaranmışdır. Bu fürsətdən biz istifadə etməliyik”. Bu fürsət nədir? Bu fürsət bu gün dünyanın iqtisadi inkişafının əhəmiyyətli mərkəzində baş verən keyfiyyət dəyişməsidir. Bu keyfiyyət dəyişməsinin məzmunu və istiqaməti ondan ibarətdir ki, dünyanın inkişafının əhəmiyyətli mərkəzi artıq Qərbdən Şərqə keçməkdədir.

Yer kürəsinin işçi qüvvəsinin 32 faizi yeraltı sərvətlərdir. Üçüncü - qabaqcıl texnologiyası, dördüncü - hərbi potensialıdır. Beşinci isə islam faktorunu özündə ehtiva edən Şərqdır ki, həqiqətən dünyanın inkişafının əhəmiyyətli mərkəzinə çevrilməkdədir. Qərbdən Şərqə təmayüllü olan inkişafın trayektoriyası elmdə islam bölgüsü adı altında tanınan Türkiyə, Kosovo və ta Uyğurustana qədər bir trayektoriyanı keçir. Nəzərə alsaq ki, bu trayektoriya da türk xalqlarının əraziləridir, onda razılaşaq ki, SSRİ-nin iflasının əsasını qoymuş dünya siyasətinin də və bu gün dünyanın inkişafının Qərbdən Şərqə keçməsi proseslərinin bilavasitə atributları da türkün müstəqilliyini tələb edir. Bu prosesin təsiri altında SSRİ iflas etdi və yeni türk respublikaları yaradıldı. 1980-ci illərin sonundan başlanan bu proses bu gün yaşanmaqdadır və biz də proseslərin məntiqi nəticəsi olaraq bu komissiyaya yığılmışıq.

Məsələ orasındadır ki, yaranmış bu fürsətdən istifadə edərkən türk xalqları nə etməlidirlər? Mənə elə gəlir ki, ilk növbədə öz yerlərini təyin etməlidirlər. Öz coğrafi, siyasi, geosiyasi mövqelərini müəyyən etməlidirlər. Mövqe isə bu gün belədir: Türkiyənin Avropa, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ problemi var. Mərkəzi Asiya respublikalarının Rusiya problemi var. Bunu biz inkar edə bilmərik. Bu gün Rusiyanın 1950-ci illərdən bəri Avropa Birliyinə can atan, lakin qapıları üzünə bağlanan Türkiyə ilə əmtəə dövriyyəsi 22,5 milyard dollar həcmindədir. Və bir az da dərinə getsək görürük ki, türk respublikalarının, hətta Türkiyənin özünün çox məhsuldar bazarı Rusiya ərazisindədir. Türk

respublikaları həm coğrafi-siyasi nöqteyi-nəzərindən, həm də etnik cəhətdən bu ikiqütblü dünyanın arasında balans pərsəngidir. Bu pərsəng mövqeyindən türk respublikaları, o cümlədən Azərbaycan çıxış edərək siyasətini qurmalıdır və tarixçilərinin də böyük məqsədlərindən biri o olmalıdır ki, bu siyasət hansı istiqamətdə olmalıdır.

Bu gün Mərkəzi Asiya respublikaları və Azərbaycan siyasəti Qərb ilə Şərq arasında balanslaşdırılmış siyasət yeritməlidir ki, bu da mənim ələmdə ən doğru siyasət xətti ola bilərdi. Avropa Birliyi qapılarını Türkiyənin üzünə bağlayanda Baş nazir Ərdoğan dedi: “Qoy onlar bizi dəvət etməsin. O zaman biz öz portfelimizi götürüb yolumuza davam edəcəyik”. Bu yol hansı yoldur? Bu yol Şərqdır, hansı ki, təbiətən türk, təbiətən Mərkəzi Asiya respublikaları, təbiətən Azərbaycan Şərq respublikalarıdır. Bizim İsveçdə yaşayan qardaşımız da dedi ki, orada hiss olunur “onlar” və “bizlər”. “Onlar” və “bizlər” təbii olaraq meydana çıxan anlayışlardır. Bundan çəkinmək lazım deyil. Sadəcə, bu anlayışın arasında biz öz mövqeyimizi müəyyən etməliyik. Mənim fikrimcə, bizim mövqeyimiz Qərb ilə Şərq arasında balanslaşdırılmış siyasət yeritmək, bütün milli maraqları ortaya gətirmək, maraqların çulğalaşdırılması olmalıdır.

Mənim fikrimcə, XI Qurultayın da məqsədi, məramı bu maraqların çulğalaşmasından ibarət olmalıdır. Bu baxımdan, bir neçə təklif irəli sürmək istərdim. Birinci növbədə mən istəyirdim ki, bu komissiyanın adından Azərbaycan Respublikasının, eləcə də bütün türk dövlətlərinin rəhbərliyinə belə bir qurultayın təşkili üçün minnətdarlığımızı bildirim. İkincisi isə türk respublikalarının hər birində, o cümlədən Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ problemi, Kipr problemi var, bir azdan Hindistanın şimalında, Uyğurustanda da bu hadisələrin şahidi olacağıq, çünki bu proseslər zəncirvari surətdə gedir. Bütün bunların ictimai rəyini hazırlamaq üçün türk respublikalarının ziyalılarının səfərbər olunması məsələsini hansısa təşkilat vasitəsilə ortaya qoyaq.

Çox sağ olun.

SEVİL PİRİYEVA

(AMEA-nın elmi işçisi)

Mən Ahıska türklərinin nümayəndəsiyəm, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının araşdırmaçı yazarıyam. Bu qurultayın xeyirli-ugurlu olmasını Allahdan arzu edirəm.

Hörmətli qurultay nümayəndələri!

Ahıska türklərinin keçmişi hər kəsə məlumdur. Mən bu mövzuya bu gün toxunmayacağam. Ancaq onu demək istəyirəm ki, vətənsiz insan olmaz. Olsa da, o insanda ilham olmaz. Bu gün Ahıska türkləri vətənsizdir.

Mən öz torpağımıza qovuşmağın ən doğru yolunu təhsildə görürəm. Nə qədər təhsilli insanlarımız, ziyalılarımız çox olarsa, vətənimizə qovuşmağın yolunu daha asan tapa bilərik. Ahıska türkləri türk dövlətlərində kəndlərdə toplum halında yaşamaqdadırlar. Onlar radiodan, kitabxanalardan, bilgisayarlardan uzaqdadırlar.

Mən onların təhsil səviyyələrinin aşağı olmasının səbəblərindən birini də bunda görürəm. Bu gün burada hər şeyi açıq danışmalıyıq. Türk dövlətlərinin əksəriyyətində təhsil alan tələbələrə diplomları tanınmır. Xüsusilə də, Türkiyəyə köç edən Ahıska türklərinin diplomları tanınmır. Çox çətinliklə təhsil almış ahıskalılar orada xidmətçi kimi çalışmaqdadırlar. Mən bu məsələlərin mümkün qədər tezliklə aradan qaldırılmasına baxılmasını istərdim.

Sonda sizdən dövlət adamları ilə görüşlərdə ahıska türklərinin problemlərini müzakirə etməyinizi, onların yüksək səviyyədə təhsil almaları üçün şərait yaradılmasına köməklik edilməsini rica edərdim. Türk dövlətləri arasında viza tətbiqi olmasa, diplomlar tanınsa, dil birliyi olsa, yaxşı olardı. Çünki bu problemləri bizə yaşadacaq düşmənlərimiz çoxdur. Öz aramızda belə problemlərimiz olmasın.

Təşəkkür edirəm.

HARUN ANAY

(Mərmərə Universiteti İlahiyyat fakültəsi, fəlsəfə müəllimi)

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Xüsusilə son məruzəçinin söylədikləri ilə həmfikir olmamaq mümkün deyil. Ancaq əsas etibarilə belə toplantılarda mənim daha köklü və daha dərinlən qeyd edəcəyim məlumatlar olduğundan, zənn edirəm ki, deyəcəyim bu həyəcanı azaldacaq.

Əvvəlcə onu qeyd etmək istərdim ki, türk dünyasının mövcud olub olmamağına baxmalıyıq. Biz türk dünyası tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, keçən Qurban bayramı zamanında ərəb fikir adamı Məhəmməd Cabiri BBC-yə müsahibə verərkən, – “Ərəb dünyasına Qurban bayramı ilə əlaqədar nə deyərdiniz?” – sualına maraqlı bir şəkildə sual ilə cavab verir: “Əvvəlcə, ərəb dünyasının olub olmadığına nəzər yetirmək lazımdır. Ümumilikdə, belə bir dünya varmı? Çünki, bu bayram günündə Səddam Hüseyn asıldı. Belə bir ərəb dünyasından nə qədər danışmaq mümkündür?”. Eyni şeyi mən də türk dünyası ilə əlaqədar demək istərdim. Türk dünyası ilə əlaqədar anlayış nədir, bu anlayışla əlaqədar olan boş hissələri necə doldura bilərik? Türk dünyası haradan başlayır, harada qurtarır, hansı mənanı kəsb edir, bu dünyanın tərkibində kimlər var, hansı dinə mənsubdurlar? Bu məqsədlə də bu və ya buna bənzər anlayışları dəqiqləşdirmədən hər hansı bir mülahizə demək mümkün deyildir.

Mən bu səpkili toplantılarda çox iştirak etmişəm. Türk millətçiliyinin mənimsədiyi millətçilikdə romantik millətçiliyin izləri müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bu millətçilik insanların bir-birilərinə bağlanması böyük rol oynadı, mən də bu romantik millətçilərdən biriyəm. Ancaq bu da həqiqətdir ki, artıq ağıl və könül arasında əlaqə yaratmaq zamanı çoxdan keçmişdir. Biz də bu millətçilikdə ağıl və könül arasındakı əlaqəni idealizm və realizm, nəzəriyyə ilə praktika arasında olan əlaqə kimi qəbul etməliyik.

Bu toplantıda ustadlarımızın, müəllimlərimizin, tədbir iştirakçılarının dediklərini nəzərə alsaq, nəzərimə çarpan odur ki, onlar inkişafı, mədəniyyəti, türk dünyasının

vəziyyətini texniki bir məsələ kimi qəbul edirlər. Onlar bu məsələni texniki fənlər, iqtisadiyyat, tibb kimi qəbul edirlər. Halbuki, hər bir vəziyyətin, hadisənin, tərəqqinin arxasında fikir dünyasının olduğunu unutmamalıyıq. Buna görə də, biz hər şeydən əvvəl özümüzə məxsus, ilahiyyat mənasına gəlməyən, təməl prinsipləri əhatə edən təməlli metafizika yaratmalıyıq. Bu metafizika olmadığı zaman bizim dünyadakı mövcudiyyətimizin nə olacağını, nəyi ifadə edəcəyimizi, tarixdəki yerimizi öyrənmə bilmərik. Əgər bu metafizikamız olmazsa, onda müzakirələrimiz hissi bir duyğudan ibarət olacaq.

İkinci bir cəhət də ondan ibarətdir ki, İslam dünyası, daha özəl mənada, türk dünyası dəhşətli əxlaqi depressiyadadır. Biz bunu etiraf etməliyik. Hal-hazırda yaşadığımız şəraitin, geridə qalmağımızın, tədbir iştirakçıların da qeyd etdiyi sıxıntıları yaşamamızın əsas səbəblərindən biri əxlaq baxımından çox ciddi şəkildə depressiyada olmağımızdır. Əgər yenidən oyanış istəsək, burada inkişafa uyğun, ya da bizi inkişaf etdirəcək ciddi şəkildə əxlaqi normativ ortaya çıxarmalıyıq. Əgər yeni nəsillərə bunları öyrətmək istəyiriksə, hansı əxlaq normalarını qəbul edəcəyimizi müəyyənləşdirməliyik. Bunu müəyyənləşdirməsək, o zaman gələcək nəsillərə tarixi də öyrədə bilməyəcəyik və ya öyrədəcəyimiz tarix də heç bir məna kəsb etməyəcək.

Sözləşmə olaraq deyərdim ki, Morada, Kiprdə və ya başqa bir yerdə qətlə yetirilmiş türklər barədə öz övladlarımıza söyləsək, onlar bir müddət keçdikdən sonra öz tarixlərinə nifrət edəcək səviyyəyə gələcəklər. Çünki, bütün bu məlumatların bünövrəsini təşkil edəcək metafizika var və bu metafizikanın təməli əxlaqdan ibarətdir. Əgər biz bunları lazımi qaydada yerinə yetirməsək, istifadə etdiyimiz hər bir vasitə bir müddət keçdikdən sonra bizə dost əvəzinə düşmən olacaq. Məsələn, biz Türkiyədə türklərin tarix ərzində məruz qaldığı dəhşətlər, türklərin məzlumluğu barədə, Qərbin təsiri ilə əlaqədar təhsil aldıq, öyrətdik. Bunların bəzən bizim əleyhimizə necə döndüyünün də şahidi olduq. Çünki, metafizika və metafizikanın təməlini təşkil edən əxlaq əskikliyi ilə, əskilmə hissi və Qərbə olan həssas hissimiz ilə böhranlı vəziyyətə gələ bilərik. Belə ki, məzlumluq hissi ilə qüdrətli tərəfə olan həssas hissi arasındakı məsafə çox azdır. Bu həssas hissi ilə insan qüdrətli tərəfə təslim ola bilər. Bu hadisələrlə əlaqədar mən dünyada yaşamış müxtəlif nümunələri misal göstərə bilərəm. Ancaq təəssüf ki, bizim buna vaxtımız yoxdur. Bizim üçün ərəb dünyasının yaşadıkları bir nümunə olmalıdır. Eyni burada da İsrail və Amerikanın zülmü, fransız imperializmi və s. bu kimi fikirləri qəbul edənlər bir müddət sonra zehni olaraq Qərbin təsiri altında qalmışlar.

Qeyd etmək istədiyim bir başqa cəhət də bir az əvvəl dediyim idealizm və realizm, ağıl və könül arasındakı bağın lazımi səviyyədə qurulmasıdır. Biz daha çox idealist şəkildə hərəkət edirik. Halbuki, metafizika və əxlaq normaları nəzərə alınarsa, bilməliyik ki, türk dünyasına mənsub olan hər bir şəxsin özünə görə yerinə yetirilməsi tələb olunan, kiçik də olsa, vəzifələri vardır. Doğrudur, tarix fikirləri də əhatə edir, tarix eyni zamanda kiçik insanların dünyasıdır. Bu inkişafı təmin edəcək şəxslər də elə bu kiçik insanlardır. Buna görə də, bir daha qeyd edirəm ki, türk dünyasına mənsub olan insanlar öz öhdələrinə düşən vəzifələri yerinə yetirmədikcə belə müzakirələrdə müvəffəqiyyət əldə edə bilməzlər. Buna görə də, biz doğru şəkildə fikirləşib, doğru qərar qəbul etməliyik.

Bir-iki cümlə ilə başqa bir cəhətini də diqqətinizə çatdırmaq istərdim. Mənim fikrimcə, ən böyük düşüncə problemimiz türk dünyasında yaşayan insanların Qərb və

rus mədəniyyətinin, bu mədəniyyətə xas ideologiyaların təsiri altında olmasıdır. Bu təsiri detallı şəkildə müzakirə edib, xilas yolunu axtarmalıyıq. İkinci problemimiz regionlara görə bölünən müxtəlif mentalitet məsələsidir. Bizim bu mentalitetlə münasibətimiz necə olacaq? Bu iki problemi həll etdikdən sonra üçüncü məsələ də bizim özümüzə xas olan inkişaf modelimizi müəyyənləşdirməyimiz olacaq. Yəni, özümüzə xas olan mədəniyyəti yenidən inkişaf etdirmək üçün model müəyyənləşdirməliyik. Əgər yuxarıda bəhs etdiyim əsas iki məsələni həll edə bilməsək, bu sıxıntılar daima davam edəcək, biz müntəzəm şəkildə intellektual böhran vəziyyətində yaşayacağıq.

Diqqətinizə çatdıracağım ən mühüm məsələ isə elmdir. Mənim fikrimcə, hər bir kəs bununla razılaşa bilər. Ancaq müzakirələr zamanı elm kənarda qalır, rəşional olmayan bir hal ortaya çıxır. Çünki biz atacağımız hər bir addımda elm ilə hərəkət etməliyik. Buna görə də, biz sualı belə qoya bilərik: "İndekslərimizin arxasında mövcud olan fəlsəfə nədən ibarətdir?" Mən Amerikada və dünyanın bəzi ölkələrində yaşamış, orada müəllimlik etmiş biri olaraq, onu qeyd edə bilərəm ki, bu indekslərin arxasında ciddi bir fəlsəfə vardır. Bu indekslərin planı və proqramı həmin fəlsəfə ilə əlaqəlidir. Əgər bu indeksləri mənimsəmək istəsək, onda başqa bir elmi paradigmanın içərisində olacağımızı yaddan çıxarmamalıyıq. Halbuki, mən iştirakçılardan belə təkliflər gözləyirdim: türk dünyası daxilində riyaziyyat indeksi, fəlsəfə indeksi və s. bu kimi elmi ölçüləri qəbul etsək, hansı nəticələrlə qarşılaşa bilərik.

Hamınıza hörmətimi izhar edirəm.

CƏMİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASI VƏ HÜQUQ KOMİSSİYASININ İCLASI

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda keçirilən Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Cəmiyyətin idarə olunması və hüquq komissiyasının iclası noyabrın 18-də "Avropa" otelinin "Kür" konfrans zalında keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Hüquq komissiyasının sədri, hüquq elmləri doktoru Əli Hüseynov komissiyanın sədri, Türkiyə Qazi Üni­versitetinin müəllimi İlyas Doğan sədr müavini olmuşdur. AMEA-nın professoru, tarix elmləri doktoru Həsən Əlibəyli və Ege Üni­versitetinin müəllimi Bahadır Bumin Özarslan komissiyanın katibləri seçilmişlər.

Komissiyanın sədri, Milli Məclisin deputatı, Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu məsələləri Daimi komissiyasının sədri, hüquq elmləri doktoru Əli Hüseynov açılış nitqi ilə çıxış edərək qurultayın əhəmiyyətindən danışmış, müzakirə ediləcək məsələlər haqqında məlumat vermişdir. Qurultayın rəqlamenti müəyyən­ləşdirildikdən sonra söz mərəzəçilərə və çıxışçılara verilmişdir.

İLYAS DOĞAN

(Türkiyə Qazi Üniversitetinin müəllimi)

Dəyərli iştirakçılar!

Bütün söz almaq istəyən dostlarımıza bu imkanı verdik. Yalnız bələdiyyəçi dostlarımızdan ikisini bu baxımdan təəssüf ki, kürsüyə çıxarmadıq. Amma bu toplantını əsasən bələdiyyələr toplantısı havasında çıxarmaq istəyirik. Mən son olaraq toplantını bir təkliflə bağlamaq istəyirəm. Burada diplomların uyğunluğu problemi, qurumlar arasındakı koordinasiyanın təmin edilməsinin gərəkliyindən bəhs edildi. Bu anlamda universitetlər arasında qarşılıqlı olaraq məlumat mübadiləsinin aparılması son dərəcə mühüm önəmə sahibdir.

Bilirsiniz ki, Avropa Birliyinin tətbiq etdiyi bir ERASUS proqramı var. ERASUS "bütün Avropa birləşməlidir, bir konfederasiya, ya da bir dövlət olaraq birləşməlidir" deyərkən, ERASUS-u bunu söyləməyə vadar edən səbəb Osmanlı dövlətinin Avropadakı irəliləyişindən əmələ gələn əndişə idi. ERASUS o zaman söyləndiyində, bəlkə, çox adam bunu xəyal olaraq gördülər. Amma indi bunun addım-addım gerçəkləşməli olduğunun şahidi oluruq. Mənim təklifim də bu anlamda bir təklif olacaq.

Təklifimi, əslində, bir bildiriş olaraq hazırladım. Bir tək bunu söyləmək istəyirəm. Burada söyləmək istədiyim budur ki, universitetlərin, yeni düşüncə qurumlarının arasında davamlı bir qarşılıqlı gediş-gəliş, alış-verişin olması vacibdir. Biz ildə bir dəfə bir festival çərçivəsində bir araya gəlirik. Amma burada təbii ki, akademik olanlarımız var. Rəhbər olanlarımızı, fərqli sahələrdən olan, sivil toplum quruluşlarından olanlarımız var. Universitetlər arasında davamlı olaraq elm adamlarının mübadiləsinin təmin edilməsi lazımdır. Çoxunuzun ağlına bu gəlmiş ola bilər.

TİKA adında bir qurum var – fəaliyyət sahəsi və dəstəklədiyi layihələr etibarilə TİKA daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım məqsədilə yaradılmış bir təşkilatdır. Bu model əsasında universitetlərarası əməkdaşlıq qurumlarının yaradılması da mümkündür. Türkiyədə 100-150 universitet var. Hər universitet özü müəyyən bir təşkilat çərçivəsində Qazaxıstandan Azərbaycana tələbə mübadiləsi, qarşılıqlı tədris proqramı mübadiləsi başlatdığı təqdirdə daha böyük nailiyyətlər qazana bilərik. Bu həm qarşılıqlı inteqrasiya proseslərini sürətləndirər, həm də zamana qənaət etməklə daha böyük işlər görməyimizə səbəb olar. Bu təklifimizin toplantı iştirakçıları tərəfindən qəbul olunacağına inanıram.

Belə bir mübadilə proqramı çərçivəsində, istiqamətində daha bir təklifim var. Bugünkü danışıqlardan belə qənaətə gəlirik ki, türk dünyasının əsil problemləri ortaq problemlərdir. Onların həlli isə türkdilli ölkələr arasında bütün sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsindən asılıdır. Bu isə o deməkdir ki, bu problemləri həlli bizim özümüzədən asılıdır və başqalarından yardım gözləməyin mənası yoxdur.

Bir daha hamınızı hörmətlə salamlayıram.

HÜSEYN BÜRGE

(Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi, İstanbul Bayrampaşa Bələdiyyəsinin sədri)

Bələdiyyələrdə təcrübə mübadilələri

Hörmətli rəyasət heyəti!

Dəyərli tədbir iştirakçıları!

İlk növbədə hamınızı, idarəçilərindən və qurucusu olduğum Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin sədri cənab Erol Kaya və Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi adından sevgi və ehtiramla salamlayıram.

İclasın sədrinin müavininin də qeyd etdiyi kimi, “Bələdiyyələrdə təcrübə mübadiləsi” mövzusunda bəzi fikirləri sizinlə paylaşmaq istəyirəm. Bayrampaşa Bələdiyyəsinin sədri kimi, 14 illik bələdiyyəçi keçmişinə sahib olan bir şəxs olaraq, bələdiyyələrdə təcrübə haqqında iştirakçılara bir çox məlumatın çatdırılmasının mümkün olduğunu düşünürəm. Təcrübə hər işdə ən vacib meyarlardan biridir, ancaq mövzu bələdiyyəçilik olarsa, təcrübənin əhəmiyyəti daha da artır. Qısa vaxt ərzində olduqca qarışıq, olduqca geniş bir mövzunu mülahizə etməyin çətinliyini sizinlə bölüşmək istəyirəm.

Mövzumuz insandır. İnsanın həddən çox təsiri altında olduğu birinci meyar bizi əhatə edən mühitin, şəraitin düzəldilməsi və bu ən mühüm halqanın insan qururuna yarayan bir şəkildə dizayn edilməsidir. Mən bunu nəzərə alaraq təcrübə mübadiləsində ilk sırada insan amilinə önəm verilməsini məqsəduyğun hesab edirəm. Bunun ardınca da zamanın və pulun idarə edilməsinin əhəmiyyətini, bunun da müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün vacibliyini qeyd etmək istəyirəm. Çünki sərhədsiz istəklərə məhdud imkanlarla nail olmağın tək yolu pulun yaxşı idarə olunmasından keçir. Bitməyəcək kimi görünən işlərin vəd edildiyi vaxtda, maksimum faydalı bir şəkildə yerinə yetirilməsi üçün vaxtın yaxşı idarə edilməsi lazımdır.

Yerli rəhbərliklərin səmərəli və effektiv praktikalarındakı ən mühüm amillərdən biri strateji planlama və nailiyyət hədəflərinin müəyyənləşdirilməsidir. Uzun müddəti və ehtiyacları maksimum şəkildə təmin edəcək bir iş, təkə strateji planlama ilə mümkün olacaqdır. Yenə də bu planlamanın praktikadakı nəticələrini müəyyənləşdirmək və yeni planlara yol açmaq üçün məhsuldarlıq hədəflərinin və məhsuldarlıq planının hazırlanması vacibdir.

Zəmanəmizin bilik çağında digər yerli rəhbərliklər ilə daha sürətli və effektiv xəbərləşmək və yenilikləri öz tutumunuza sürətli bir şəkildə uyğunlaşdırmaqda başqa bir təcrübə ortaya çıxmaqdadır. Yeni texnologiyalardan istifadə edərək, bələdiyyə xidmətlərini daha praktik və daha funksional bir şəkildə icra ediləcək hala gətirməliyik.

Məsələn, inşaat üçün lazım olan bir sənədi almağa günlər sərf edən bir sistemdən yerinizdən qalxmadan, bir saat kimi qısa bir zaman kəsiyi ilə nəticələnən bir sistemə keçmək, həm vaxt itkisinin qarşısını alacaq, həm də bələdiyyəni daha da məhsuldar işlədəcək səviyyəyə gətirəcəkdir. Qısaca demək istərdim ki, “akost” adlandırdığımız avtomatik sistemlə şəhər sakini qeydiyyatı alınacaq, beləliklə də, onlarla əlaqədar hər

növ məlumat yerli rəhbərliyin istifadəsinə veriləcəkdir. Bu məlumatlar istiqamətində infrastruktur, sosial yardımlar, ətrafın tənzimlənməsi, sosial və idman fəaliyyətləri daha elmi, daha məqsəduyğun olacaqdır.

Məruzəmi başladıqda, qeyd etdim ki, mövzumuz insandır. Texnologiyadan nə qədər istifadə etsəniz, lazımı məlumatı nə qədər tez əldə etsəniz də, şəhər insanları, vətəndaşlarımız xidmət etdiyimiz insanlar yerli rəhbərliklərində fəaliyyət göstərən idarəçiləri görmək, dərdlərini, problemlərini üzbəüz çatdırmaq istəyir. Çünki yerli rəhbərlik, dövlət strukturunun xalqa ən yaxın olan hissəsidir. Buna görə də, xalq yerli siyasətçiləri, yerli idarəçiləri sevir.

Müasir dövlət strukturunda yerli idarəetmənin yaradılması bununla əlaqədardır. Sevginin getdikcə azaldığı dünyamızda çətinliklərini anlatmaq üçün gələn bir vətəndaşımıza sevgi ilə yaxınlaşmaq, işimizi sevərək yerinə yetirmək kimi xüsusiyyətimiz də olmalıdır.

Şəhər sakinlərinin arasında ədalətli olmaq, məsələləri haqq-ədalətə uyğun şəkildə həll etmək, prinsiplərə görə hərəkət etməyin əsas şərtlərindən biridir. Hər şey qanunlarla məhdud deyildir. Adət-ənənə və mentalitetə görə verəcəyimiz qərarlarda ədalətli olmaq ən mühüm devizimiz olmalıdır. Haqsız yerə olan tələblər, global yaşayış tərzini və birlikdə yaşamının şərtləri şirin dil ilə qarşı tərəfə izah edilməli, haqsız yerə olan tələblər də öz növbəsində ədalətlə qiymətləndirilməlidir.

Şübhəsiz ki, şəhər həyatı çətin və qarışıq bir tərkibə sahibdir. Vaxtilə rayon və kəndlərdə yaşamış və şəhərə yeni köçmüş vətəndaşlarımız bu qarışıq sistemə adaptasiya olmaqda çətinlik çəkə bilərlər. Bunun öhdəsindən təhsil yolu ilə gəlmək və adaptasiya problemini sürətli bir şəkildə həll etmək bizim mühüm vəzifələrimizdən biridir. Bu vəzifə mütəxəssislərin köməyi ilə daha rahat bir şəkildə tamamlanmalı və məsələnin elmi yolla həll edilməsindən istifadə edilməlidir.

İcazənizlə, təcrübədən keçirilmiş və nəticələri əldə edilmiş bir neçə layihəni başlıqlar şəklində diqqətinizə çatdırım. Birincisi, insanın tərəqqisinə həsr olunmuş fəaliyyətdir. Bələdiyyə xidmətlərində iki şeyin həyata keçirilməsi mühümdür. Bunlardan biri şəhərin, ikincisi də insanın tərəqqisidir.

İnsanın tərəqqisi fəaliyyəti deyildikdə, ağılımıza ilk olaraq uşaq bağçası və hazırlıq məktəbi fəaliyyətləri, ikinci olaraq, bilik mərkəzləri, üçüncü olaraq da gənclər üçün mədəni istirahət mərkəzləri gəlir. İfadə etdiyim sıra daxilində yaşadığımız zamanədə ünsiyyət və elm “akos” sistemi (akıllı kent otomasyon sistemi – ağıllı şəhər avtomatlaşdırma sistemi), hərəkətli mobiləşdirilmiş kompüter laboratoriyaları, bunlardan biri “bilge çocuk” (müdrük uşaq), digəri də xanımların istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş “bilge hatun” (müdrük xatun) vardır.

Beynəlxalq insanı əhatə edən elmi fəaliyyətlərə aid nümunələrdən Bayrampaşa Bələdiyyəsi olaraq 2005-ci ildən etibarən Avropa və Balkan ölkələrindəki Ramazan tədbirlərini göstərə bilərik. Bu tədbirdə müşayiətçilərimizin adı “Bərəkət”, şüarımız da “Qardaşlıq sərhəd tanımır” adlanır.

İdarəçilərinin tərkibində olduğum və burada xidmət etməkdən şərəf hissi keçirdiyim Türk Dünyası Bələdiyyələr birliyi olaraq da türk dünyası ilə əlaqədar bir sıra

tədbirlərimiz mövcuddur. Bu tədbirlərə bütün türk respublikalarında, bizə üzv olan İstanbul və Türkiyədəki bələdiyyə sədri qardaşlarımızın qardaş ölkə gecələri, türk fəaliyyətləri, mədəniyyət fəaliyyətlərini nümunə kimi göstərmək istərdim. Çıxışımın sonunda təcrübə mübadiləsinin praktiki nəticələrini və bunların praktikasının ancaq yerində tətbiq etməklə mümkün olduğunu bildirmək istərdim. Hər bir sahədə bir novatorluq etmiş bələdiyyəmdə, yeni Bayrampaşa Bələdiyyəsində belə nümunələri bələdiyyəçi məsləkdaşlarımla paylaşmaq istərdim.

Hamınıza hörmətimi izhar edir, bu qurultayın komissiya fəaliyyətlərinin bütün türk dünyasına xeyir gətirməsini Allahdan arzu edirəm.

BƏXTİYAR ƏLİYEV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, hüquq elmləri doktoru)

Türk dünyası bir daha bir yerdə olmaq üçün qərar vermiş və mən əminəm ki, bu qərar gələcək həyatımızda öz birliyini tapacaq və türk birliyi davamlı olacaq. Əgər səslənən fikirlərə müraciət etsək görürük ki, qarşıda həyata keçirəcəyimiz işlər çoxdur. Bu gün qloballaşan dünyada elə proseslər baş verir ki, dünyanın gözəlliyini, rəngarəngliyini təşkil edən insanlar, mədəniyyətlər, sivilizasiyaların birgə yaşayışı, qarşılıqlı dialogu, əmin-amanlığın və sülhün bərqərar olması üçün vacib olan bir çox məsələlərin həlli gündəmə gəlir. Bu gün dünyanın digər bölgələrində olduğu kimi, türkdilli xalqların yaşadığı bölgələrdə də həyat üçün, dünyamız üçün vacib olan hadisələr yaşanır. Şübhəsiz ki, bu gün Kərkükdə, Azərbaycanda, Orta Asiyada, Türkiyədə baş verənlər, Avropanın türk cəmiyyətlərində yaşanan problemlər hamımızı narahat edir. Təəssüf ki, dünyada bunu görmürlər, yaxud görmək iqtidarında deyillər. Məhz elə bu baxımdan, türk toplumlarının bir yerə cəmləşməsi, öz səylərini birləşdirməsi ön vacib məsələlərdən biridir. Əslində, tarix elə gətirmişdir ki, eyni soykökə malik olan türk xalqları bir-birilərindən uzaq düşmüşlər.

Bu gün burada çox vacib olan məsələ səsləndi: türkdilli xalqların eyni dildə danışması, ortaq tarixə malik olmaları. Təəssüf ki, tarixin ayrı-ayrı vaxtlarında bu məsələlər ortaya çəkilsə də, bu istiqamətdə işlər yarımçıq qalmışdır. XX əsrin sonları XXI əsrin əvvəli göstərdi ki, xalqların, sivilizasiyaların inkişafı üçün birgə ortaq işlərə ehtiyac var. Bunun üçün qüvvələr birləşməlidir. Bu günləri türk xalqlarını birləşdirən böyük layihələr həyata keçirilir. Bu birliyin əsasını qoya biləcək iri, dünyamiqyaslı layihələrin reallaşdırılması nəinki Avropada, nəinki bölgədə, eləcə də dünyada sülhün və təhlükəsizliyin həyata keçirilməsini təmin edəcək. Türk dünyasının həyata keçirdiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin inşa edilməsi və beləliklə, dünyanın və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sadəcə, bir iqtisadi layihə deyil, eyni zamanda, xalqların, mədəniyyətlərin birləşməsi, onlar arasında dostluq, qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsi, türk dünyasının bəşəri dəyərlərə malik olmasını dünyaya bir daha çatdırmaq idi. Və ən nəhayət, bu layihəni həyata keçirməklə biz ümummilli dəyərlərimizin dünyanın,

sivilizasiyaların inkişafına verə biləcəyi töhfəni bir daha reallaşdırdıq və dünyaya açıq-aydın göstərdik.

Bu baxımdan, Türkiyənin Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın səsləndirdiyi türkdilli dövlətlərin birgə parlament assambleyasının yaradılması fikri üzərində öz çıxışımı kökləmək istəyirəm. Parlamentarizm ənənələri XIX əsrin sonlarından inkişaf etməyə başlayıb. Hələ 1889-cu ildə ilk dəfə olaraq parlamentlərarası bir ittifaq da yaranmışdı. Əsas qayə xalqların bir-birinə yaxınlaşması, sülhün, birgə yaşayışın təmin edilməsi idi. Lakin zaman göstərdi ki, bu səyləri daha da genişləndirmək lazımdır. Bu gün bizim də birgə iştirak etdiyimiz AŞ PA Avropa dövlətlərinin birgə Avropa evini yaratmaqdan ötrü öz səylərini ortaya qoyub. Baxmayaraq ki, AŞPA-nın yaradıcılarından biri Türkiyə dövlətidir, indi onun Avropa ilə problemləri var. Yəqin ki, biz həmin qurumdakı təcrübəmizə müraciət etsək, onda görürük ki, güclərin birləşdirilməsi, səylərin bir yerdə koordinasiya olunması böyük nəticələrin əldə olunmasına xidmət edə bilər. Sadəcə bir misal: Həmin birliyin yaradıcılarından olan Türkiyə uzun müddət monitoring altında olub. Bu ədalətli idimi? Görəsən, daha neçə illər Türkiyə AŞ PA-nın monitoringi altında olmalı, üzərinə öhdəliklər götürməli idi? O öhdəliklər ki, Avropa dövlətlərinin heç birində məqbul hesab edilmirdi.

Azərbaycan Respublikasının AŞ PA-ya üzv olması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bununla bağlı bir fikrini sizə çatdırmaq istəyirəm: “Avropa Şurasında Azərbaycanın 6, Türkiyənin isə 12 yeri var. Bu o deməkdir ki, bizim 18 yerimiz var.” Çox şadam ki, bu, türkiyəli dostlarımız tərəfindən də yaxşı qarşılandı. Artıq vahid komandanın birgə fəaliyyəti duyulmaqdadır. Məhz bu birgə fəaliyyətin və Türkiyənin yürütdüyü siyasət nəticəsində monitoring prosesi qapadıldı. Türkiyə üçün yaradılmış süni bir problem aradan götürüldü. Bu bizim hamımız üçün bir nümunə idi. Buna görə də türkdilli dövlətlərin birgə parlament assambleyasının yaradılması, yaxud parlamentlərarası ittifaqın yaradılması təşəbbüsü nəinki cəlbədidir, hətta tarixi bir zərurətdir. Türkdilli dövlətlərin katibliyinin yaradılması fikri də irəliyə atılmış çox gözəl bir ideyadır.

Türkdilli dövlətlərin parlament assambleyasının yaradılması üçün işçi qrupunun yaradılması və bu işçi qrupuna müəyyən səlahiyyətlərin verilməsi, yaxın zamanlarda PA-nın təsis edilməsi istiqamətində işlər görməsi bizim üçün sevindirici fakt olardı. Qloballaşan dünyada bu daha da zəruri bir məsələyə çevrilir. Çünki türkdilli dövlətlər bu günləri intibah dövrünü yaşayır, dünyada, Avropada sülhün təminatçısı kimi çıxış edirlər. Eyni zamanda, dünyada bizə qarşı edilən basqılar, qondarma “erməni soyqırımı”, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları təcili olaraq belə bir qurumun yaradılmasını zəruri edir. Belə bir birliyin yaradılması heç də hansısa birliyə qarşı yönəlmək deyil, sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası dialogun inkişafına yönəlmiş bir fikirdir, birlikdir. Dünyanın gözəlliyi mədəniyyətlərin rəngarəngliyindədir. Atatürkün dediği bir fikri burada yada salmaq lazımdır: “Türk birliyinin bir gün həqiqət olacağına inanıram. Türk birliyinə inanıram, onu görürəm”. Bu gün Ulu öndərin dediği bu fikirlər reallığa çevrilməkdədir.

Gəlin, bu gün bu imkandan, tarixi fürsətdən istifadə edərək, dilimizin, mədəniyyətimizin qorunması, dünyanın daha gözəl yaşaması naminə Türkdilli dövlətlərin Parlament Assambleyasını yaradaq və bütün dünyaya bir daha sübut edək ki, türk dünyası

müharibələrin, yoxsulluğun əleyhinədir. Türk dünyası insanlar arasında dostluğun, qardaşlığın tərəfdarıdır.

Son olaraq təklif edirəm ki, Türkdilli dövlətlərin Parlament Assambleyasının işçi qrupu yaradılsın və XII qurultaya qədər qarşıya çıxan məsələləri həll etsin.

MAHMUT ÖZÇINAR

(Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi sədr müavini, Şimali Kipr Türk Bələdiyyələr Birliyinin sədri)

Şəhərin idarə edilməsinə ümumi baxış

Hörmətli rəyasət heyəti!

Dəyərli komissiya üzvləri!

Şimali Kipr Türk Bələdiyyələr Birliyinin sədri kimi məruzəmi diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm.

Bildiyiniz kimi, bu gün bütün dünyada, demokratik ölkələrdə yerli özünüidarəetmə orqanları zamanının qabaqcıl qurumlarıdır. Ənənəvi cəmiyyət rəhbərliyi modelində yeni cəmiyyət idarəetməsinə keçid, yerli rəhbərlik üçün daha çox funksional, daha çox səlahiyyət, mənbə və müstəqil hakimiyyət şəraiti yaradır. Mərkəzi rəhbərlik bu istiqamətdə idarəetməni sıxışdırır. Digər tərəfdən, milli və beynəlxalq arenadakı regional integrasiya qloballaşan dünya vətəndaşlarının daha çox sayda, daha keyfiyyətli və sürətli xidmət tələbi ilə qıt olan mənbələrini daha məhsuldar bir səviyyəyə gətirmək üçün fəaliyyətlərini davam etdirir. Bu məzmununda yerli rəhbərliklərdə dünyadakı sürətli dəyişikliyi və daxilindəki bu tərəqqi nəzərə çarpır. Bu hal xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə daha dəqiq görünür. Bu dəyişikliklərin ilk növbədə qanuni iqtisadi ölkələrarası əlaqələrlə daha da sürətlənəcəyinə inanırıq.

Bu gün həqiqətən də diqqət yetirilməsi tələb olunan XI Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin yerli rəhbərlik mənasında əlaqələrini, təcrübələrini paylaşmaq məcburiyyətindəyik. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu istiqamətdə atılacaq addımların ölkə rəhbərliyinin əlində saxladıqları yerli hakimiyyətlərinin aktivliyinin arzu edilən səviyyəyə çatmağını daha da sürətləndirəcək. Yerli rəhbərliklər arasında ortaqlıq fəaliyyət şəbəkələri və əməkdaşlıq təcrübələri daha da artıracaq, eyni zamanda bu təcrübələrin də mübadiləsini təmin edəcək. Bu sahədə ölkədaxili yerli hakimiyyət daha müasir və daha demokratik şəkildə, istər beynəlxalq təşkilatlar, istərsə də ictimai birliklərlə əməkdaşlığını sürətləndirməlidir. Ölkədaxili birliklər və mərkəzi Türkiyədə olan Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi təşkilatçılığı daxilində tərəqqini müşahidə edib, qarşılıqlı əlaqələrin daha da artırılması üçün səy göstərən, məsələlərin həllini asanlaşdıran keyfiyyətdə olmalıdır. Bu anlayışla türklər arasında beynəlxalq qaydalara uyğun olaraq, əməkdaşlıq layihələrinin yaradılması lazımdır. Bu istiqamətdə Türkiyənin yerli idarəetmə sistemində əldə

etdiyi təcrübənin mübadiləsi çətinlikləri daha tez aradan qaldırmağa imkan verəcək və daha tez qərar qəbul edə bilmə nöqtəsinə gəlməyi təmin etmiş olacaq. Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin idarəetmə sistemlərindən biri kimi, bələdiyyəçilik, şəhərsalma və ətraf mühitlə əlaqədar hazırlanacaq ortaqlıq layihələr ilə iqtisadi baxımdan daha funksional fəaliyyət sahəsi yaratmaqla və səmərəliliyi əsas götürməklə, xalqına daha çox xidmət göstərmək imkanı yaradacaq.

Birlik, beynəlxalq qurumlar və digər ölkədaxili birliklərlə sosial, mədəni, iqtisadi və tarixi cəhətdən inkişafa şərait yaradacaq layihələrə üstünlük verilməlidir. İlk növbədə tarixi, mədəni, coğrafi, iqtisadi, sosial tərkibə uyğun ölkələrin yerli idarəetmə orqanları ilə dərhal əlaqə yaratmağa səy göstəriləcək. Biz beynəlxalq yardım qurumlarına istiqamətlənmiş layihələrlə əlaqədar olaraq təcrübələrimizi paylaşmalıyıq.

Daha əvvəl keçirilmiş qurultayda qəbul edilən qərarların funksionallığı təmin edilməlidir. Bu istiqamətdə ilk növbədə Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi aktiv olmalıdır. Buna görə də, bu iş yerli idarəetmə sistemi fərqli olan ölkələrdə müntəzəm şəkildə icra edilməlidir.

Eyni zamanda, qurultayda Şimali Kiprin üzərində siyasi, mədəni, iqtisadi və idman fəaliyyətlərinə qoyulmuş izolyasiya tədbirlərinin ortadan qaldırılması istiqamətində konkret tədbirlərin görülməsi lazımdır. Bununla bağlı müvafiq qanun layihəsinin qəbul edilməsi üçün ilk növbədə yerli özünüidarəetmə orqanlarının vasitəsi ilə lazımi addımın atılmasının vacibliyini düşünürəm. Məsələnin həlli istiqamətində yerli rəhbər orqanlarının daha effektiv, daha uyğun olacağı qənaətdəyəm. Bu istiqamətdə yerli rəhbərliklərlə əlaqədar bir qanunun qəbul edilməsi idarəetmə orqanları arasında münasibətləri arzu edilən səviyyəyə gətirərdi.

Bələdiyyəçilik sahəsində arzu edilən hədəflərə çatmaq üçün təcrübəyə və bacarıqlı kadrlara böyük ehtiyac vardır. Bu kadrlar ilə yerli rəhbərliyin çətinlikləri aradan qaldırma metodlarının müəyyənləşdirilməsinə, qanunla əlaqədar mövzuların hazırlanmasına qədər olan mərhələdəki strukturun beynəlxalq birliklərlə başlanılacaq və davam etdiriləcək münasibətlərin təmin edilməsi üçün kordinasiyaya ehtiyac vardır.

Ölkə, region və şəhər baxımından lazımi ehtiyacları doğru müəyyənləşdirilməlidir. Əməkdaşlıq daxilində ortaqlıq çətinliklərin həll edilməsini arzu ediriksə, güclərimizi birləşdirməliyik. Bu istiqamətdə addım atmalıyıq. Hədəfə çatmaq üçün ilk növbədə doğru planlaşdırma aparılmalıdır. Bunun vacibliyini vurğulamaq istəyirəm.

Türk dövlət və cəmiyyətləri onlara qoyulan müsbət investisiyaların səmərəsini əldə etdikcə bizim də xoşbəxt olacağımızı bilməyinizi istədim. Bu mənada Şimali Kipr və bələdiyyəçiliklə əlaqədar bir təklifi də diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Şimali Kiprin yerli idarəetmə orqanları beynəlxalq təmsilçiliklər və şəhərlərarası münasibətlərin davamlı olması üçün qardaş bələdiyyəçiliyin inkişaf etdirilərək, Şimali Kiprə tətbiq edilən siyasi, mədəni, iqtisadi və idman kimi məsələlərə olan izolyasiya tədbirlərinin ortadan qaldırılmasına çalışır. Mən hesab edirəm ki, indiki şərtlər daxilində ən praktik addım kimi qardaş şəhər münasibətlərinin qurulması istiqamətindəki fəaliyyət müntəzəm olaraq davam etdirilməlidir. Eyni zamanda, Şimali Kiprdə yerli idarəetmə konqresinin də həyata keçirilməsini arzu edirəm.

Diqqətiniz üçün sizə minnətdaram.

HƏSƏN ƏLİBƏYLİ

(AMEA Fəlsəfə və Sosial-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutunun professoru, Tarix elmləri doktoru)

Zəngin mədəniyyətə malik olan türklər müxtəlif dövrlərdə başqa dövlətlərin ekspansiya hədəfinə çevrilmiş, türk torpaqlarında mənfur “parçala, hökm sür” şüarı altında siyasət həyata keçirilmişdir. Bu siyasətin əsas məqsədi türk torpaqlarını işğal etmək, ən əsası türk etnosları arasında ayrılıq salmaq, onlar arasında yadlaşma prosesinə rəvac vermək olub. Uzun illər davam etmiş bu siyasətin ağır nəticələri müasir dövrdə də türk dünyasında hiss olunmaqdadır. Əsası hələ 1648-ci ildə qoyulmuş dünya düzəni XX əsrin sonlarında eroziyaya məruz qaldı. 70 illik tarixi olan Sovet imperiyası çökdü və onun xarabalıqları üzərində müstəqil dövlətlər yarandı. Bu proses Sovet imperiyası ərazisindəki türk dövlətlərindən də yan keçmədi. Suveren türk dövlətlərinin yaradılması türk dünyasının həyatında keyfiyyətə yeni dövrün başlanğıcı oldu. Əlavə edək ki, Türkiyə də daxil olmaqla, 6 türk dövlətinin ərazisi 5mln. kv. km-ə yaxındır. Əhalisi isə 135 mln. nəfərdir. Təxmini hesablamalara görə, dünyada bütün türklərin sayı 220 mln. nəfərə çatır. Ümumtürk dünyasının sahəsi isə təxminən 10 mln.kv.km-dir. Təbii resurslarının zənginliyi baxımından Mərkəzi Asiya Yaxın və Orta Şərq ölkələrindən sonra 2-ci yerdədir.

Zəngin dövlətçilik ənənələri və güclü diplomatiyası ilə seçilən Türkiyə özünün hərbi gücü və güclü ordusu ilə Şimali Atlantika İttifaqının cənub-şərq cinahının hərbi baxımdan ən nüfuzlu üzvü sayılır. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə türk dünyasının mövqeyi özünün zəngin təbii resursları və əlverişli mövqeyi ilə seçilir. Türkiyə beynəlxalq əhəmiyyətli yolların kəsişməsində yerləşir. Müasir dövrdə dünyada baş verənlərə qoşulmağa təkan verən amillərdən biri məhz müasir standartlara cavab verən kommunikasiya xətlərinin mövcud olmasıdır. Azərbaycan türk dünyasının mərkəzi olduğuna görə, həm də Cənubi Qafqaz regionunun iqtisadi potensial və əhali resursları baxımından qabaqcıl ölkəsidir.

Ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artmasına təsir edən amillərdən biri də beynəlxalq əhəmiyyətli iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsidir. Misal olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas boru ixrac kəmərinin işə düşməsinə və Şahdəniz-Tbilisi-Ərzurum və Dağalgöz kəmərinin tikintisinin başlanmasını göstərmək olar. Diqqətəlayiq haldır ki, bu möhtəşəm layihələrə Mərkəzi Asiyanın bəzi ölkələri də qoşulmaq istədiklərini bəyan etmişlər. Mühüm əhəmiyyəti olan layihələrdən biri də Bakı-Tbilisi-Qars-Axalkalaki dəmiryolunun çəkilməsidir. Bu möhtəşəm layihənin əhəmiyyəti bir də onunla ölçülür ki, bu yol nəinki türk dünyasının integrasiya prosesinə təkan verəcək, həm də Mərkəzi Asiyadan keçməklə Çinin həddərlərinə qədər uzanacaqdır. Beləliklə, bir növ “İpək Yolu” təkrar olunur. Belə əhəmiyyətli layihələrin işə düşməsi nəticəsində türk dövlətlərinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində mövqeləri əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənəcək.

Göründüyü kimi, bu layihələrin həyata keçirilməsində Azərbaycan nəinki təşəbbüs-kar kimi çıxış edir, Mərkəzi Asiya və Anadolu arasında qardaşlıq körpüsü rolunu oynayır. Yəni, Sibirdən Balkanlara qədər uzanan geniş bir ərazidə, iki ana türk gövdəsi arasında əlaqələr bərpa olunacaq. Azərbaycan, eyni zamanda, türk dünyasında mədəni bir körpü

rolunu oynayır. Çünki Azərbaycan türkləri istər Anadolu, istərsə də Mərkəzi Asiya türklərinin ruhiyyəsini, məənəvi dünyasını dərinləndirir. Eyni dilə, tarixə, inanca malik olan xalqların bir yerdə olmaları təbii prosesdir. Türk xalqlarının bir araya gəlmələri üçün əsaslı və möhkəm özlü mövcuddur. Bu birliyi gerçəyə çevirməkdən ötrü iradə və insanlar qarşısında məsuliyyətin dərk olunması lazımdır. Müstəqil türk dövlətləri arasında beynəlxalq hüquq çərçivəsində ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq, zirvə toplantıları, BMT və İslam Konfransı Təşkilatında birgə fəaliyyətlər tədqiqatlayıqdır. Eyni zamanda, ikitərəfli münasibətlərin və işbirliyinin qurulması vacibdir.

Müasir beynəlxalq münasibətlərin özəyini dövlətlərin iqtisadi maraqları təşkil edir. İqtisadi cəhətdən zəifləmiş dövlətlərin qloballaşma problemləri ilə yüklənməsi, müasir dünyada özünüqoruma şansı yox dərəcəsidir. Necə ola bilər ki, əsrlər boyu qanlı müharibələr arenasına olən Avropa dövlətləri Avropa İttifaqı adı altında birləşsin, ancaq türk dövlətləri ittifaq halında bir araya gələ bilməsinlər?! Siyasi və iqtisadi baxımdan integrasiyaya təkan verən ən əsas amillərdən biri ölkələrin və xalqların sosial-mədəni yaxınlaşmasıdır. Bunun üçün həlli vacib olan problemlərdən ən başlıcası, təbii ki, dərk etmə prosesində dilin həlledici amil olmasıdır.

Əslində, bu məsələ yeni deyildir. Zaman-zaman bu məsələ qabardılmış, lakin öz həllini tapa bilməmişdir. XIX əsrin sonlarında İsmayıl bəy Qasıralının irəli sürdüyü “dildə, işdə, fikirdə birlik” şüarı öz həllini tapmadı. 1926-cı ilin martın 1-də Bakıda keçirilən 1-ci Türkoloji Qurultayda ortaq əlifbaya keçmək haqqında qərar qəbul edildi. Lakin 30-cu illərdə bu əlifba kirillə əvəz olundu. Bu əlifbaya keçiddə əsas məqsəd türk xalqları ilə Anadolu türkləri arasında ayrılıq toxumunun cücərməsinə rəvac vermək olmuşdur.

Fikrimizcə, orta türk ədəbi dili məsələsi türk dövlətlərinin qarşısında iki əsas məsələnin həllini qoyur. Birincisi, türk dünyası məkanında ortaq ədəbi türk dilinin formalaşması, ikincisi türk dilinin beynəlxalq dil statusu almasına çalışmaq və buna nail olmaq. Ümumi ədəbi türk dili üçün hansı ləhcəni əsas götürmək? Bu sual ortaya çıxır. Fikrimizcə, bu məsələdə əsas diqqət ləhcənin inkişaf səviyyəsinə, bu ləhcə ilə əsas bir fikri ifadə etməyin mümkünlüyünə, axıcılıq və tələffüzdə rəvanlığa və s. məsələlərə yönəldilməlidir. Problemin həllində dilçi alimlər öz fikirlərini bildirməlidirlər.

Ortaq türk ədəbi dilinin yaradılması istiqamətində atılan addımlardan biri də KİV sahəsində əməkdaşlığı gücləndirməkdir. Bu məqsədlə türk dünyasının ortaq televiziya sisteminin yaradılması gündəmə gəlir. Hər ölkənin öz ləhcəsi ilə hazırlanan proqramlar, eyni zamanda - ardıcıl olaraq yayımlana bilər. İnformasiya mübadiləsinin aparılmasına da ciddi baxmaq lazımdır. “Türk dünyası” adlı qəzet və jurnalın dərc olunması, bütün bu tədbirlər ortaq türk dilinin yaradılmasına müsbət təsir göstərən amillər ola bilər. 220 milyonluq türkün dili nəyə görə beynəlxalq status almasın?! Bundan ötrü ciddi çalışmaq lazımdır. Tarixi bir faktı xatırlatmaq istədim. Hələ XVII əsrdə İtaliyanın görkəmli diplomatları təklif edirdilər ki, diplomatik münasibətlərdə latın və fransız dili ilə yanaşı, türk dilindən də istifadə olunsun. XVII əsrdə qüdrətli türk dövləti vardı. Dilin keşiyində onun qüdrətli dövləti, gücü durur. Bu gün bu məsələ yenidən gündəmə gətirilməlidir. İnşallah, gələcək görüşlərimizdə gözəl, rəvan türk dilində danışmağa çalışmalıyıq.

BÜLƏNT KAR

(Manisa Bələdiyyəsinin sədri, Egey Bələdiyyələr Birliyinin sədri, Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin üzvü)

Davam etdirilməsi mümkün olan şəhərsalmaya baxış

Hörmətli sədarət!

Dəyərli tədbir iştirakçıları!

Mən də Bakıda olmaqdan və türk dünyasını bir yerdə görməkdən aldığım həzzi ifadə edərək sözlərimə başlamaq istəyirəm. Eyni zamanda, 370 üzvü olan Egey Bələdiyyələr Birliyinin və Manisa Bələdiyyəsinin sədri olaraq, Egeyin və Manisanın salamlarını sizə çatdırmaq istəyirəm.

Dəyərli dostlar, davam etdirilə bilən anlayış, xüsusilə, son 15 ildə ətraf ilə əlaqədar daha da aktuallaşdı. Davam etdirilə bilən anlayış mövcud mənbələrin uyğun şəkildə istifadə edilməsini əsas olaraq qəbul edən bir yaxınlaşmadır. Bir başqa sözlə desək, “davam etdirilə bilən” ifadəsi bugünkü nəslin və gələcək nəslin ehtiyaclarını təhlükəsiz şəkildə təmin edilməsini əhatə edir. Davam etdirilə bilən şəhərsalma hal-hazırdakı şəhər rəhbərliyinin əsas mövzularındandır. Şəhər nüfuzunun sürətli şəkildə artması ilə birlikdə, xüsusilə, ətraf mühitə vurulan ziyanın artması, təbii balansın sürətlə pozulmağa başlaması davam etdirilə bilən anlayışını ortaya çıxarır.

Davam etdirilə bilən bir şəhərsalma sözü ilə ifadə edilməsi arzu edilən şəhərsalmanın bugünkü şəhərililərin olduğu qədər gələcək nəsildəki şəhərililərin də sağlam məkanlarda yaşamaq və yaşayacaqları məkanlarda həyat şəraitlərindəki keyfiyyətləri təmin etməyə mane olmayacaq şəkildə həyata keçirilməsidir. Ancaq davam etdirilmə mümkünlüyünün sağlam məkan və keyfiyyətli yaşayışın təməlinə qəbul edilməsi bizim təkcə təbii ətraf ilə məhdud bir davam etdirilə bilən anlayışından da kənara çıxmağı tələb edir. Çünki sağlam məkanlar yüksək səviyyəli həyat şəraiti üçün təbii şəraitlə birlikdə iqtisadi, mədəni, sosial sahələrdə və şəhərlərin fiziki baxımdan inkişafında da davam etdirilə bilən şəraitin yaradılması lazımdır. Belə olan halda davam etdirilə bilən şəhərsalmanın təmin olunması ancaq ekologiya, fiziki, sosial-mədəni, iqtisadi cəhətdən davam etdirilə bilən fəaliyyətlərin bir-birinə inteqrasiyası ilə mümkündür.

Ekoloji baxımdan davam etdirilə bilən anlayışla şəhər meşəsi, dənizi, suyu, havası ilə cansız varlıqlardan yaranmış təbii zənginliklər məkanıdır. Şəhərsalma bu zənginlikləri məhv etmədən təmin edilməsi mümkün olan ölçüdə sağlam və davam etdirilə bilən olmalıdır.

Sürətli və nəzarət altında olmayan şəhərsalma ekologiya balansını təhlükə altına alır. Sürətli bir şəkildə yox olan əkin sahələri digər canlıların da həyatını təhlükəyə salan hər növ tərəqqi təbii strukturu pozur. Yəni, şəhərsalma ekologiya sistemini ciddi şəkildə təhdid edir. Ən sadə yolla izah etsək, həşəratlarla mübarizə etmək üçün istifadə edilən kimyəvi vasitələr də təbii balansı pozur.

İndiki zamanda ekologiya balansının qorunması, ətraf mühitdə yaranmış tullantıların yaşayış yerlərindən uzaqlaşdırılması və ya təbiətə zərər verməyəcək şəkildə gətirilməsi rəsmi və ya özəl təşkilatların böyük əhəmiyyət verdikləri mövzuların arasında yer almışdır. Bütün bunlara əlavə olaraq su, hava və torpaq kirliliyinin qarşısı alınaraq, gələcək nəsillərə yaşayışlarının mümkün olduğu bir ətraf mühitin miras verilməsi ətraf mühit ilə əlaqədar mühüm tədbirlərin arasında yer alır.

Fiziki baxımdan, bu gün şəhərlərimizin təbii balansı həddən artıq pozan amillərin ən mühüm olanı plansız şəkildə tikilən inşaatlardır. Şəhərlərin üfiqi deyil, şaquli şəkildə böyüməsi lazımdır. Çoxmərtəbəli şəkildə inşa edilən binalar əraziyə qənaət edərkən, eyni zamanda infraqururura qoyulan investisiyalara böyük miqdarda qənaət etməyə imkan yaradır.

Bizim fiziki şəkildə ətraf mühitə ziyan vurmağımıza səbəb olan amillərdən biri də yaşıllıq olan sahələrdə ev və ya bina tikmək həvəsimizdir. Mövcud olan bir sahəni yaşıllaşdırmaq əvəzinə mövcud olan yaşıllıq sahəsində bina tikirik. Bu hadisə, xüsusilə son vaxtlar daha da artmışdır.

İnsanların şəhərdə əhalinin çox olduğu yerdən və səs-küydən uzaqlaşma arzusunun yaratdığı ehtiyac üzündən meşəlik sahələrdə, su hövzələrində və ya təbii gözəlliklərin - vadi, axar su yaxınlıqlarında tikdikləri lüks evlərin sayı artmağa başlamışdır. Bu da təbii strukturun pozulmasını daha da sürətləndirir.

Sosial-mədəni baxımından həyat təkcə təbii olan su, hava, bitki örtüyündən təşkil olunmamışdır. İnsanlar və insanlar arasındakı münasibətlər də təbiətin bir hissəsidir. İnsanların sosial-mədəni ehtiyaclarının lazımi səviyyədə təmin olunmadığı şəhərlər insan və cəmiyyətin təbii strukturunu sürətli şəkildə parçalayır.

İqtisadi baxımdan davam etdirilə bilmə zamanə insanın iqtisadi tələbatını ödəyən, ancaq bununla yanaşı, gələcək nəsillərin iqtisadi baxımdan tələbatını da qoruya bilən bir strukturun yaradılması deməkdir. İqtisadi baxımdan davam edə bilmə iqtisadi sistemin insanın əsas ehtiyaclarını təmin etməsi, qazancın bölünməsi zamanı olan ədalətsizliyi ortadan qaldırmaqla, yoxsulluğun azaldılması, buna paralel olaraq insanlar arasındakı bərabərsizliyin yox edilməsi, faydalı mal və xidmətlərin ədalətli şəkildə təqdim olunması ilə təmin edilə bilər.

Hal-hazırkı şəraitdə sürətli şəkildə əhalinin artması şəhərsalmaya mənfi təsir göstərir. Bu təsirin ortadan qaldırılması isə təkcə ekologiya, fiziki, sosial-mədəni, iqtisadi sahələrdə davam etdirilə bilən siyasətlərin müşahidə edilməsi ilə mümkündür. Davam etdirilə bilmə təkcə ekologiya ilə məhdud olaraq qəbul edilən bir şəhərsalmanın davam etdirilməsi mümkün deyil. Siyasətçilərin davam etdirilə bilən yaxınlaşmasını insan həyatı üçün əvəzsiz olan bu 4 sahədə də artırmaq və praktikada da tətbiq etmək zamanımızın şəhər idarəetmə sisteminin əsas vəzifələrindəndir.

Tədbirdə iştirak edən hər bir kəsin hər hansı bir mövzuda fikirlərini qeyd etmək istədiyini nəzərə aldığım üçün məruzəmi qısa şəkildə təqdim edirəm. Fərsətdən istifadə edərək, hər kəsi hörmət və sevgi ilə salamlayıram.

AZAY QULİYEV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Milli Qeyri-Hökumət Təşkilatları Forumunun prezidenti)

Türk Dövlət və Cəmiyyətlərində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması və inkişaf etdirilməsi məsələləri

Hörmətli bacılar və qardaşlar!

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Əziz dostlar!

Mən hər şeydən öncə bu möhtəşəm tədbirin Bakı şəhərində təşkil olunması ilə əlaqədar keçirdiyim qürur və fəxarət hissiylə buraya tolaşan bütün soydaşlarımızı, müstəqil, muxtar və federal türk dövlətlərinin və vilayətlərinin rəsmilərini, millət vəkllərini, ictimai birlik və qeyri-hökumət təşkilatlarının rəhbərlərini, diaspora təşkilatlarının təmsilçilərini və qonaqları ürəkdən salamlayı və doğma məmləkətim Azərbaycana “xoş gəlmisiniz” deyirəm.

Bütün xalqlar, o cümlədən türk ulusu da bu dünyaya mədəniyyət bəxş etmək üçün xəlv olunub. Əks halda, xalqın bu dünyada mövcudluğu nə mümkün olur, nə də tarixi baxımdan təsbit edilir. Ulu babalarımız bu mədəniyyətin ən önəmli təzahürlərini təkcə Avrasiyanın daşlarına deyil, həm də tərəqqipərvər bəşəriyyətin elmi, texniki və mənəvi pasportuna həkk etmişlər. Bu gün biz milli kimliyimizi bəirləmək üçün dünyaya o pasportu qürur hissi ilə təqdim edirik.

Ancaq daim yeniləşən müasir sivilizasiya qanunları bizdən özümüə və bütün dünyaya yeni baxış, yeni münasibət tələb edir. Bu yeniliyin bütün dünyada tanınan, qəbul edilən və yetərinə qiymətləndirilən təzahürlərindən biri də qeyri-hökumət təşkilatları və onların çoxşaxəli fəaliyyət istiqamətləridir.

Bu gün dünyanın aparıcı dövlətləri Qərbi demokratiyasının üstünlüklərindən sayılan qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətindən qurucu məqsədlər üçün istifadə etməyi bacarırlar. Beynəlxalq əməkdaşlığın tərkib hissəsi olan qeyri-hökumət təşkilatları BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, NATO və başqa nüfuzlu təşkilatlar səviyyəsində əlaqələndirilir və himayə edilir.

Təəssüf ki, müasir dünyada dövlətlər arasındakı münasibətlər və əlaqələr yalnız qarşılıqlı, xeyirxah əməkdaşlıqdan, dinc, sülhpərvər və qonşuluq niyyətlərindən ibarət deyil. Bu mənada dünyada yaşayan bütün türk toplum və cəmiyyətlərinin milli, siyasi və digər sahələrdə üzləşdiyi bir sıra ciddi problemləri var.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı bu problemlərin birgə həlmləsi və türkün bütün potensialının hərəkətə gətirilməsi yönündə irəli atılmış bir addımdır. Biz ondan səmərəli istifadə etməyi bacarmalı, yəni, türkə və türklüyə qarşı məqsədyönlü şəkildə aparılan siyasət və haqsızlıqlar sisteminə layiqli müqavimət göstərmək üçün gələcək fəaliyyətimizin əsas istiqamətlərini və konkret hədəflərini düzgün müəyyənəlməliyik.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, PKK terroruna qarşı birgə mübarizə, Şimali Kiprin beynəlxalq təcridəndən çıxarılması, İraq və Əfqanıstanda yaşayan türklərin vəziyyəti, Ahıska türklərinin öz tarixi torpaqlarına qayıdışı və digər problemlər məhz bizim birgə söylərimiz və köməyimiz nəticəsində öz müsbət həllini tapa bilər.

Bu yaxınlarda ABŞ Konqresinin Xarici Əlaqələr üzrə Daimi Komitəsində qondarma “erməni soyqırımı” haqqında qətnamə layihəsinin qəbul edilməsi ölkə ictimaiyyətinin, o cümlədən sıralarında 450-dən artıq təşkilatı birləşdirən Azərbaycan Milli Qeyri-Hökumət Təşkilatları Forumunun ciddi narazılığına və hiddətinə səbəb oldu. Türkiyə, Azərbaycan və bizə dost olan başqa dövlətlərin haqlı etirazları nəticəsində ABŞ-ın dövlət rəhbərliyi, həqiqəti yalan və böhtandan üstün tutan konqresmenlər bu qətnamənin Konqresin ümumi yığıncağında müzakirə olunmasına imkan vermədilər. Lakin türk dünyasının başı üstündən asılmış belə qılınclar çoxdur. Əgər biz müdriklik, sayıqlıq və birlik nümayiş etdirərək, o qılıncları vaxtında zərərsizləşdirməsək, nəticə bütün türk xalqları üçün acınacaqlı ola bilər.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının bütün önəmi də ondadır ki, onlar dövlətin keçə bilmədiyi sədləri asanlıqla keçə bilər, beynəlxalq əməkdaşlıq kontekstində götürsək, dövlət və hökumət əlaqələrinə paralel vətəndaş cəmiyyətləri əlaqələrini qura bilirlər. Fikrimizcə, ölkələrimiz arasında məhz QHT əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi beynəlxalq miqyasda türklərin bir çox problemlərinin həllinə yardımçı olardı.

Bu gün müstəqil, muxtar və federal türk dövlətləri və vilayətlərində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının bir-birini tanıması, siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi bu toplumların səsinin daha çox eşidilməsində və mövqələrinin möhkəmlənməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Təəssüflə qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün türk dövlətlərinin vətəndaş cəmiyyəti institutları, xüsusilə qeyri-hökumət təşkilatları arasındakı əlaqələr arzu olunan səviyyədə qurulmamış, Avropada və dünyada türk dövlətlərinin və toplumlarının gücünün artmasında mühüm rol oynaya biləcək bu vasitədən yetərinə istifadə olunmamışdır.

Hesab edirəm ki, türk dövlətlərinin qeyri-hökumət təşkilatları arasında əlaqələrin qurulmasına, Vətəndaş Cəmiyyəti təmsilçilərinin əməkdaşlığına böyük ehtiyac vardır. Bu əlaqələrin qurulması və düzgün əməkdaşlıq mexanizminin tapılması üçün konkret təkliflərlə çıxış etmək istəyirəm:

1. Müstəqil, muxtar və federal türk dövlətləri və vilayətlərində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının Əlaqələndirmə və Əməkdaşlıq Şurasının təsis edilməsi haqqında ümumi razılıq əldə edilsin (ad haqqında başqa təkliflərə də baxıla bilər);

2. Əlaqələndirmə və Əməkdaşlıq Şurasının təsis edilməsi ilə əlaqədar hazırlıq işlərini həyata keçirmək üçün burada iştirak edən ölkələrin hər birindən bir nəfər olmaqla “Təşkilat Komitəsi” yaradılsın;

3. Əlaqələndirmə və Əməkdaşlıq Şurasının gördüyü işləri və gələcək planları müzakirə etmək məqsədilə türk dövlətlərinin qeyri-hökumət təşkilatlarının ildə bir dəfə forumu keçirilsin.

Məncə, Əlaqələndirmə və Əməkdaşlıq Şurası vasitəsilə türk dövlətlərinin QHT-ləri bir sıra vacib məsələlərin həllinə öz sanballı töhfələrini verə bilər.

Bunlar sırasında:

- Türk dövlətlərinin qeyri-hökumət təşkilatları arasında təcrübə mübadiləsi və qarşılıqlı səfərlərin təşkili;

- Türk dövlət və toplumlarını təmsil edən QHT-lərin beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlığının gücləndirilməsi və onların BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa Birliyi və digərlərinə assosiativ üzv olması;

- Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquqlarının qorunması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyətin göstərilməsi;

- Soydaşlarımızın yaşadığı ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakı, o cümlədən dövlət və seçkilərdə onların təmsil olunması və təşkilatlanması;

- Ortaq problemlərimiz olan Ermənistanın işğalçı dövlət kimi dünyada tanınması və zəbt etdiyi Azərbaycan torpaqlarının boşaldılması, PKK terrorunun birdəfəlik kökünün kəsilməsi, qondarma erməni soyqırımının dünyada ifşa edilməsi, Şimali Kiprin beynəlxalq təcridə çıxarılması, İraq və Əfqanıstanda yaşayan türklərin pozulmuş hüquqlarının bərpası, Ahıska türklərinin öz tarixi torpaqlarına təhlükəsiz və güvənli bir şəkildə qayıtması, digər ölkələrdə yaşayan türklərin mədəni və siyasi hüquqlarının tanınması və s. bu kimi tələb olunan məsələləri qeyd etmək olar.

Ümid edirəm ki, həm bizim komissiyanın yekun hesabatında, həm də qurultayın yekun iclasında bu təkliflər nəzərə alınacaq və tarixdə ilk dəfə türk dövlətləri qeyri-hökumət təşkilatlarının şəbəkəsi olan Əlaqələndirmə və Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması haqqında qərar qəbul ediləcəkdir.

Türk dünyasının birliyinə və əməkdaşlığına aparan bu müqəddəs yolda hamınıza uğurlar və yeni-yeni nailiyyətlər arzulayıram!

Tanrı Türkü qorusun!

Amin!

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

HULUSİ ŞƏNTÜRK

(Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin üzvü)

Bələdiyyəçilik, siyasət və insan haqları

Türk cəmiyyətlərinin və dövlətlərinin dəyərli təmsilçiləri!

Hamınızı səmimi qəlbdən salamlayıram, toplantılarımızın xeyirli olmasını arzu edirəm. Məruzəmə başlamazdan əvvəl bir məsələni diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Bizim

Türkiyə türkcəsində şəhər və kənd eyni mənaya sahibdir. Siz, can Azərbaycan xalqı kənd sözünü şəhər deyil, kənd mənasında istifadə edirsiniz. Biz də danışanda kənd, kəndləşmə, yəni, şəhərsalma deyirik. Bunu nəzərə almağınızı xahiş edirəm, yoxsa eyni dili danışib, fərqli nəticələr əldə etməyək. Bir də vaxtın azlığını nəzərə alıb, məruzəmi qısa şəkildə diqqətinizə çatdıracağam.

Dəyərli dostlar!

Başda Dünya Bankı olmaqla, Birləşmiş Millətlər və Avropa Birliyi olmaqla beynəlxalq təşkilatlar yerli inkişaf mövzusunda böyük əhəmiyyət verirlər. Bu mövzudakı fəaliyyətləri təşviq edir və bu fəaliyyətləri dəstəkləyir. Çünki hal-hazırda adına qloballaşma dediyimiz, beynəlxalq sərhədlərin qüvvəsini itirdiyi, rabitə sahəsində fəvqəladə inkişafın olduğu, insanın, kapitalın və məlumatın çox rahat yer dəyişdirdiyi bir vaxtda artıq aktyorlar da yer dəyişdirməyə başlamış, mərkəzi aktyorların yerini yerli aktyorlar almağa başlamışdır. Artıq dünyanın tərəqqisi və inkişafı mərkəzi aktyorların deyil, yerli aktyorların əlindədir. Bu da şəhərlərin əhəmiyyətini artırmış, mərkəzi inkişafın yerini yerli inkişaf almışdır.

100 ildən artıqdır ki, iqtisadi inkişafa damğasını vuran millətlərin müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinin yerini şəhərlərin müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi almışdır. İndiki zamanədə rəqabət artıq dövlətlərin arasında deyil, şəhərlərin arasında davam edir. Artıq Türkiyə ilə Yunanıstan arasında rəqabət yoxdur, Ankara ilə İstanbul, Afina arasında rəqabət vardır. Bu rəqabətdə qələbə qazanan şəhərlərə sahib ölkələr və cəmiyyətlər də rifahı əldə edəcək ölkə və cəmiyyətlər olacaq. Şəhərlərin bu rəqabətə qoşulub qoşulmamaq kimi sərbəst haqqı yoxdur. Onlar bu rəqabətə qoşulmaq məcburiyyətindədir. Bu rəqabətdən qələbə qazanmayan şəhərlər orta və uzun vaxtda öz xalqlarına yoxsulluqdan başqa heç bir şey verə bilməyəcək. Yəni, cəmiyyətimizin gələcəyi şəhərimizin global rəqabətə hazırlanması, bu mövzuda güclü şəkildə yayılmasından asılıdır. Buna görə də şəhərlərarası əməkdaşlıq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türk dünyasının inkişafı türk dünyasının tərkibində olan şəhərlər arasında əməkdaşlığın yaradılması və bu əməkdaşlıqlar ilə şəhərlərimizin global rəqabətə hazır olmaları ilə mümkündür.

Dəyərli dostlar!

Bir şəhərin global rəqabətdə müvəffəqiyyət qazanması üçün hünərli və bilikli iş gücünə malik olması, effektiv və müasir infrastruktur lazımdır. Bunların hamısından da vacib həssas yerli idarəetmə sistemi vacibdir. Bu ehtiyacların sayını artırmaq da mümkündür.

Biz Türkiyədə şəhər bələdiyyəsi olaraq, 1999-cu ildə başladığımız yerli inkişaf fəaliyyətimizdə yerli inkişafı 6 əsas istiqamətdə icra etdik. Bu başlıqlarımız belədir: fiziki inkişaf, sosial inkişaf, mədəni inkişaf, iqtisadi inkişaf və fəaliyyətə, səmərəliliyə istiqamətlənmiş cəmiyyət rəhbərliyi. Başlıqlar haqqında çox qısa məlumat vermək istəyirəm. Mədəniyyətimizin böyük fikir adamlarından İbn Haldun 600 il əvvəl, bu mövzuların danışılmadığı zamanlarda yazdığı "Müqəddimə" adlı kitabında bir şəhərin inkişaf etdiyini ancaq onun fiziki baxımdan inkişaf etməsi ilə mümkün olacağını, fiziki baxımdan inkişaf etməmiş ölkələrdə də iqtisadiyyatın da inkişaf edə bilməyəcəyini ifadə edirdi. 600 il ondan sonra artıq şəhər iqtisadiyyatının ancaq fiziki baxımdan inkişaf etmiş şəkildə

mümkün olduğu fikri ortaya çıxdı. Xüsusilə, planlama infrastrukturu mənasında şəhərlərimizin fiziki baxımdan inkişaf etməsini həyata keçirməyimiz lazımdır.

Mənzil başına çatdırı bilməyən yolları ilə şəhərlərin bu rəqabətdən müvəffəqiyyət qazanması mümkün deyildir. Qənaətbəxş olmayan infrastrukturu, axmayan suları, çirkli ətraf mühiti ilə şəhərlərimiz iqtisadi yarışda lazımi yerə gələ bilməzlər, bu yarışda məğlub olurlar. Yeni, bələdiyyələrimizin planlı və müasir infrastruktur baxımından lazımi fəaliyyətlərə üstünlük verməsi vacibdir. Biz də buna fiziki inkişaf deyirik.

İkincisi, sosial inkişafdır. Sosial inkişafdakı əsas məqsəd fərdlərin və cəmiyyətin sosial və bəşəri münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, həmrəyliyin və əməkdaşlığın artırılmasıdır. Hal-hazırda hər kəs qəbul edir ki, pulu, sərmayədarı tapmaq asandır, pulunuz varsa, məlumatı da tapa biləcəksiniz. Ancaq sərmayədarı cəlb etmək üçün ən vacib şərtimiz sərmayədarın gələcəyi cəmiyyətdəki sabitlik və etimaddır. Sabitliyin və etimadın olmadığı bir cəmiyyət sərmayədarı cəlb və cəzb edə bilməz. Buna görə də, adına sosial kapital dediyimiz bu anlayış çox mühümdür, biz də bələdiyyələrimizin bu istiqamətdə sosial bələdiyyəçiliyə əhəmiyyət verməsini, cəmiyyətin həmrəyliyin və əməkdaşlığın artırılmasına əhəmiyyət verməsinin vacib olduğunu bildiririk.

Üçüncü başlığımız isə mədəni inkişafdır. İstər fərd, istərsə də cəmiyyət ancaq mədəniyyətləri ilə mövcuddurlar. Biz bu gün bu zalda toplasdıq. Min illik tariximizin bir olmasına əsaslanıb toplasdıq. Mən orta məktəbdə, yəni, 27 il bundan əvvəl yazdığım bir ifadədə (bildiyiniz kimi, o zaman bütün dünyada müstəqilliklərdən bəhs edilərkən türk xalqlarının müstəqilliyindən heç kəs danışmırdı), “müstəqilliyin tam şəkildə olması üçün türk xalqları da müstəqil olmalıdır” demişdim. Bu fikrimə görə, o dövrün dəbdə olan siyasətçiləri tərəfindən çox təzyiqlərə məruz qalmışdım. Bu gün gənc bir lisey tələbəsini türk dünyası ilə maraqlanmağa məcbur edən eyni mədəniyyətə sahib olmaqdır. Mədəni varlığını itirən cəmiyyətlər assimilyasiya və yox olmağa məcburdur. Ona görə də, bizim şəhərlərimizin var olmaqları mədəni dəyərlərimizi qorumaqla mümkündür. Xüsusilə vəhşi bir şəkildə şəhər baxımından böyümək mədəni varlığımız və mədəni irsimizi yox edir. Bunun qarşısının alınması və mədəni varlığımızın, birliyimizin inkişaf etdirilməsi lazımdır.

Dördüncü başlığımız iqtisadi inkişafdır. Bir şəhər iqtisadi baxımdan mövcud ola bilər. Sizin də bildiyiniz kimi, şəhərlər iqtisadi inkişaf, ticarətlərin çox olması nəticəsində yaranmışdır. İnsanlar şəhərdə yaşamaq haqqına sahib olmağa məcburdurlar. Yaşamaq da iqtisadiyyat ilə mümkündür. Əgər bir şəhər öz əhalisinə rifah verə bilmirsə, ya da bu gün bu rifahı verə bilmir, ancaq əhalisinə heç bir gələcək verə bilmirsə, bu şəhər yox olmağa məcburdur. İqtisadi inkişafı təkcə makro ölçüsündə təqdim etmirik, ədalətli qazanc bölgüsü başda olmaqla, möhtərəm sədrimiz Bülənt bəyin də qeyd etdiyi kimi, balanslı iqtisadiyyat olmalıdır.

Beşinci başlığımız siyasi inkişafdır. Bəzilərinə bu təəccüblü gəlir. Siyasi inkişaf necə olur? Şəhərdə yaşayan insanlar özlərini buraya aid hiss etməlidirlər. Özünü şəhərinə aid hiss edən şəhərini qoruyar, şəhərini qoruyan da, şəhərinin inkişaf etməsi üçün səy göstərir. Bir insan öz şəhərinə necə yiyələnər? Əgər o, şəhərinin idarəetmə sistemində sözdəmə haqqına sahib olarsa, o, şəhərinə yiyələnə bilər. Bu da xalqın verilən qərarlarda və bu qərarların tətbiq edilməsində iştirak etməsidir. Bu gün xalqın, qeyri-hökumət

təşkilatlarının şəhərin idarəetmə sistemində iştirak etməsi şəhərin inkişaf etməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Sonuncu, altıncı başlığımız da fəaliyyətə, səmərəliliyə istiqamətlənmiş inkişafdır. Mən Türkiyədə çox istifadə edilən bir misalı göstərmək istəyirəm. Bir elm adamı deyir ki, bir insan öz pulu ilə başqa birinə nəşə alarsa, alacağı malın keyfiyyətinə deyil, öz büdcəsinə baxar. Əgər o, başqasının pulu ilə özünə nəşə alacaqsə, malın keyfiyyətinə baxar. Çünki onun pulunu başqa biri verəcək. Başqasının pulu ilə başqa birinə nəşə alacaqsə, pulun miqdarına və malın keyfiyyətinə baxmaz. Bu fikrin də nə qədər doğru, nə qədər səhv olduğunu siz qərarlaşdırın. Təəssüf ki, bəzi cəmiyyət rəhbərlərimiz bu misalda qeyd edildiyi şəkildə fəaliyyət göstərirlər. Başqasının pulu ilə başqasına xidmət etmə məntiqi ilə hərəkət etdikləri üçün fəaliyyətə, səmərəliliyə istiqamətlənmiş inkişafa o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Halbuki, fəaliyyətin və səmərəliliyin olmadığı bir yerdə inkişaf da mümkün deyildir.

Məni dinlədiyiniz üçün hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm, hamınızı sevgi ilə salamlayıram.

FAZİL MUSTAFAYEV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı, Böyük Qurtuluş Partiyasının sədri, fəlsəfə elmləri namizədi)

Türkdilli ölkələrin hüquq sisteminin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi və bir-birinə uyğunlaşdırılması türkdilli xalqlar arasında integrasiyanın vacib şərti kimi

İnsanlığın ən böyük kəşfi, yaratdığı ən böyük mədəniyyət – toplumda birgə yaşamağı bacarmaq mədəniyyətidir. Bu, eyni zamanda dövlətqurma və dövlətin hüquq sistemi əsasında yaşama mədəniyyətidir. Bütün mövcud mədəniyyət, elm, incəsənət, təhsil sahələri insanlar arasındakı münasibətlərin zənginləşməsinə və mədəniləşməsinə xidmət edir. Ancaq dövlətçilik və hüquq mədəniyyəti bu münasibətlərin bilavasitə sabit bir prosesə çevrilməsinə zəmin yaradır.

Dövlətin hər bir toplumun həm bel sütunu, həm mərkəzi sinir sistemi, həm də sabit tarixi təşkilatlanma forması və güc qaynağı olduğu gerçəyini qəbul etsək o, zaman əsrlər boyu müxtəlif güclərin və çeşidli imperiyaların türk xalqlarına öz dövlət və hüquq sistemlərini qurmağa əngəl olmağa çalışmasının səbəbi daha aydın izah olunur.

Türklər tarix boyu özlərinə məxsus dövlət və hüquq sistemi yaratmış olsalar da, başqa inkişaf etmiş xalqların mədəniyyətindən mənimsənilmiş elementləri də öz törə və yasaları ilə uğurla uzlaşdırı bilməzlər. Bunu illər uzununu Osmanlı İmperiyasında və digər türk dövlətlərində Şəriət hüququnun, Çingiz Xan Yasasının Türk qanun(mu?) və adətləri ilə yanaşı, tətbiq olunması nümunələrində müşahidə etmək mümkündür. Məhz bu ənənənin təməli üzərində 20-ci yüzildən başlayaraq Şərqdə milli dövlətlərin formalaşma mərhələsində də yeni dünyanın dövlət və hüquq sistemində ən rahat uyğunlaşan Şərq cəmiyyəti

yətlərinin mütləq çoxluğunu da türklər təşkil etmişlər. Şərqdə ilk parlamentli respublika idarə üsulu Azərbaycanda, ardınca isə Türkiyədə yaranmış, bu respublikalarda ictimai münasibətlər müasir Qərb burjua hüquq sistemi əsasında tənzimlənməyə başlanmışdır. 20-ci yüzilin sonlarında Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra yenidən müstəqilliyini əldə etmiş türk cümhuriyyətləri Qərb demokratiyasının uzun illər sınaqdan çıxmış humanist dəyərlərini özündə ehtiva edən Anayasa və qanunvericilik bazası yarada bilmişlər.

Tarix və yaşadığımız həyat göstərdi ki, türk dövlətləri bir-birindən ayrı-ayrı dövlət adları ilə fərqləndirilsə də, gələcəkdə onları yaxınlaşdıracaq bioloji və siyasi birlik formalarının dirçəldilməsi üçün bəzi mirasları qoruyub saxlaya bilmişlər. İspan filosofu Orteqa u-Qasset İspaniya ilə ispanidilli Güney Amerika cəmiyyətlərinin mövcud durumunu təhlil edərək yazırdı ki, onlar bioloji qan bağlılığına arxayın olaraq, ortaq gələcək planını hazırlaya bilmədiklərinə görə siyasi bağları da itirmiş oldular. Bənzər duruma düşməmək üçün türk dövlətləri də özlərinin ortaq gələcəklərinin sabit bağlarını qurma zamanını indidən dəyərləndirməlidirlər. Siyasi və iqtisadi cəhətdən yaxınlaşmaq birləşmək kimi deyil, daha çox düşüncə bütünləşməsi, bir-birini daha dərinləndirən anlaması, hamımızın eyni istiqamətdə və ortaq gələcəyə baxmağı bacarması kimi anlaşılmalıdır.

Dövlətçilik ənənələri və hüquq sistemi sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq və yaxın münasibətlərin inkişaf etdirilməsi həm yeni qurulan türk dövlətlərinə, həm də öz müstəqil dövlətini qurmaq niyyəti ilə çarpışan digər türk toplumlarına gərəkdir. Bu mənada, oturuşmuş təcrübəli bir dövlət kimi Avropa Birliyinə tamhüquqlu üzv olmağı və türk dünyası üçün demokratiya örnəyinə çevrilməyi hədəfləyən qardaş Türkiyənin üzərinə daha böyük tarixi məsuliyyət düşməkdədir. Bunun üçün Avropa Birliyinin siyasi və iqtisadi təməlini təşkil edən Kopenhagen meyarlarının Türkiyədə çevik həyata keçirilməsi və hüquq sistemində əsaslı islahatların aparılması müsbət tendensiya kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni zamanda, Azərbaycanın da 2007-ci ildə Avropa Birliyinin Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində Fəaliyyət Planını imzalaması gələcəkdə Avropa hüquq və iqtisadi məkanına doğru irəliləyiş üçün yeni imkanlar açmaqdadır.

Orta Asiya türk dövlətlərinin də Avropa Şurası, ATƏT kimi ciddi qurumlarla əməkdaşlığı, Avropa Birliyinin TACİS proqramında iştiraka önəm verməsi gələcəkdə onların da həmin Birliyə inteqrasiya imkanlarının yaranmasının sürpriz olmayacağını göstərir. "Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi" əsasında əməkdaşlıq alətinə çevrilmiş TACİS-in yeni müstəqil postsovet dövlətləri və Monqolustan üzrə Avropa Birliyinin yalnız texniki dəstək proqramı kimi deyil, eyni zamanda, birliyin bu coğrafiyaya doğru genişlənməyi hədəf götürməsi niyyəti kimi anlaşılmalıdır. Çünki bu inteqrasiya prosesi ilk öncə qanunun aliliyinin, demokratik təsisatların və plüralizmin gücləndirilməsi, qanunun aliliyi sahəsində səmərəli islahatların aparılmasını zəruri edir. Bu isə hüquq sisteminin demokratik təməl üzərində qurulmasına, hüquqi dövlətin yaradılmasına gətirib çıxaran əsas amillərdir ki, türk cümhuriyyətləri bu ortaq hədəfə bir-birinin təcrübəsinə baş vuraraq yetişə bilərlər. Bunun üçün aşağıdakı proseslərin yaxın tarixi zaman içində tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır:

1. Ayrı-ayrı insanların, qurumların sürətlə artan ikitərəfli münasibətləri önəmli olsa da, dövlətçilik üçün dövlətlər səviyyəsində münasibətlərin qurulması zəruridir. Və bu münasibətlər ayrı-ayrı siyasi və dövlət adamlarının istəyinə uyğun yox, millətin istəyinə

uyğun qurulmalı, hakimiyyətlərin və siyasi xadimlərin dəyişməsindən asılı olmayaraq, daima mövcud olacaq vahid və dəyişməz prinsiplər müəyyənləşdirilməli, bu münasibətlərin qalıcı sistemi, strukturu və formaları yaradılmalıdır.

2. Türk xalqlarının milli təfəkkür, tarixi ənənə və həyat tərzini özünəməxsus milli dünyagörüşünü, həyata baxışını, milli fəlsəfəsini formalaşdırmışdır. Milli fəlsəfi sistem dövlətçilik fəlsəfəsinin təməlinə durmalıdır. Dövlət quruculuğunda, qanunvericilikdə, toplumun idarə olunmasında və ədliyyə-yarqı sisteminin qurulmasında bu fəlsəfi təmələ söykənmək ilkin çıxış nöqtəsinə malik olmaq deməkdir. Tarix göstərir ki, hər hansı bir xalq, millət, toplum öz dövlətini qurub qanunlarını yaradarkən milli fəlsəfi təmələ və prinsiplərə əsaslanmırsa, gec-tez o toplumda problemlər ortaya çıxır, ziddiyyətlər yaranır, cəmiyyətdə parçalanma baş verir, devrimlər, qarşıdurmalar olur. Nəticə olaraq, Konstitusiyaya da daxil olmaqla qanunlar tez-tez dəyişilir, millət öz qanunlarını yaratmaq, öz milli sistemini qurmaq üçün tərəddüdlər içərisində qalır. Ancaq elmin, mədəniyyətin, dünya sivilizasiyasının, idrakın bu günkü səviyyəsini nəzərdə tutaraq, müasir demokratik cəmiyyətlərin təcrübələrini, xüsusilə də Avropa Birliyinin genişləndirilməsi prosesinin təməlini təşkil edən Kopenhagen meyarlarının siyasi və iqtisadi prinsipləri ilə öz dövlət və hüquq fəlsəfəmizin müasirliyə uyğun gələn dəyərlərini uzlaşdıraraq rifaha və inkişafa doğru böyük məsafə qət edə bilərik. Nə qədər təkmilləşmiş olursa olsun, haradansa mexaniki köçürülərək tətbiq edilən qanunlar tam şəkildə dövlətin və cəmiyyətin məqsədinə xidmət edə bilməz. Yuxarıda bəhs etdiyimiz fəlsəfi təməl hamımızın ortaq tarixi dəyəri olduğu üçün onu birlikdə araşdırmalı və birlikdə faydalanmalıyıq. Dil amilindən sonra bizim bütünləşməyimizin ikinci mədəni təməli milli dövlətçilik fəlsəfəmizə əsaslanan modern hüquq sistemi və demokratik həyat tərzini ola bilər. Bunun üçün dövlət və hüquq tarixindən, hüquq nəzəriyyəsindən, dövlət fəlsəfəsindən, hüquq psixologiyası, əxlaq, etnologiya və s. aparılan araşdırmaların səmərəliliyini artırmaq üçün vahid elmi əlaqələndirmə mərkəzinin yaradılması məqsədəuyğun olardı.

3. Qanun yaradıcılığı sahəsi bugününüz üçün, xüsusilə, yeni yaranan dövlətlər üçün çox böyük problemləri, çatışmazlıqları olan sahədir. Bütün cümhuriyyətlər bu sahədə arayış içindədirlər. Çünki iqtisadiyyatın və siyasi həyatın daha çox bir mərkəzdən idarə olunduğu keçmiş Sovet sistemində ancaq mərkəzin iradəsinə ifadə edən və talançılığa xidmət edən qanunlardan söhbət gedə bilərdi. Deməli, onların əksəriyyəti kökündən dəyişilməli, milli xüsusiyyətlər, təbii şərtlər, çağdaş həyat tərzini, dünya təcrübəsi, yeni dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla yenidən işlənməlidir.

4. Bazar iqtisadiyyatına keçidin mülkiyyət münasibətlərinin, yeni dövlət quruculuğu problemlərinin hər kəsə yaxın olan hüquqi əsaslarının hazırlanması üçün qanunvericilik institutlarının əməkdaşlığının formaları tapılmalıdır ki, hər birimiz yenidən araba kəşf etmək ehtiyacı qarşısında qalmayaq. Bu sahədə müxtəlif ölkələrin universitetlərinin hüquq fakültələrinin və elmi idarələrinin birbaşa əməkdaşlığı, eləcə də daimi mütəxəssis mübadiləsinin aparılması, bu sahədə çalışan müəssisə və mütəxəssislərin bir-biri ilə münasibətlərinin formalaşması çox vacibdir.

5. Türk toplumlarının və dövlətlərinin bir-birə yaxınlaşmasında ən önəmli hesab ediləcək məsələlərdən biri də hüquq terminlərinin unifikasiyası, uyğunlaşdırılması və sistemləşdirilməsidir. Əski hüquqşünaslar: "Hüquq – sözlər və anlayışlar haqqında

elmdir” deyərdilər. Bu baxımdan anlayışların və qavramların sabitləşməsi həm toplumların bütünləşməsi, həm də hüquq şüurunun formalaşması üçün başlıca şərtidir. Bu həm də hüquqyaratma və hüquq təbliğətmə proseslərində hüquqçuların işini asanlaşdıran amildir. Taleyimizdə baş vermiş tarixi ədalətsizliklər daha çox hüquq və dövlətçilik terminlərinə mənfi təsir göstərmiş, onu inkişaf etməyə qoymamışdır.

Dil təfəkkürün açarı olduğu üçün dövlətçilik təfəkkürünün, hüquq şüurunun formalaşması yolu da hüquq terminlərinin inkişaf etməsi ilə sıx əlaqəlidir. Uzun illər tərcümə yolu ilə, uyğun oldu-olmadı, hər dildən bir söz, bir ifadə, bir termin almaqla hüquq dilimizi anlaşılmaz etmiş, hüquq şüurumuza güclü zərbə vurmuşuq. Hüquq dilimizdə yüzlərlə heç nə ifadə etməyən əcnəbi sözlər göstərmək olar ki, onların öz doğma dilimizin şivələrində, tarixi qaynaqlarında dəqiq və ortaq anlaşılan qarşılıqları vardır. Bu mənbələrdən faydalanmaqla və öz yeni terminlərimizin yaradılması işini davam etdirməklə ilk işimiz altı türk cümhuriyyəti ilə yanaşı, digər türk topluluqlarını da əhatə edən şivələrdə hazırlanmış sanballı hüquq terminləri lüğəti ola bilər. Burada Türk Dil Qurumunun bu sahədəki təcrübələrindən yararlanmaq olar. Belə bir lüğət türk cümhuriyyətlərinə lazım olduğu qədər də türk topluluqlarına gərəkdir. Bu həm dövlət adamlarının asan anlaşmasına yardım edər, həm də dünya birliklərində təmsil olunmalı və olunacaq bir kamil siyasi və hüquqi dilin formalaşmasının təminatı olardı.

6. Türk cümhuriyyətlərinin və türk topluluqlarının dövlət, qurum və vətəndaşlarının münasibətlərini bitkin bir hüquqi bazaya söykəmək, saysız-hesabsız normativ aktlardan və yeni qanunlardan zamanında xəbər tutmaq istəyini sistemləşdirmək hüquq-informasiya mübadiləsi prosesini təkmilləşdirməyi tələb edir. Bu həm hüquq yaradan orqanlar, həm hüquqşünaslar, həm iş adamları, həm də bu və ya başqa sahədə çalışan mütəxəssislər üçün çox vacibdir. Nümunə üçün bir olayı xatırlatmaq yerində olardı. 1997-ci ildə Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin mütəxəssisləri Türkiyədə bir dərman istehsal etmək istərkən müvafiq qanunlar barədə məlumat əldə edə bilmədiklərindən ciddi çətinliklər çəkmiş, bəsit bir problemi həll etmək üçün bir neçə dəfə Bakıya gedib-gəlməli olmuşdular. Maraqlı olan bu idi ki, həmin şəxslər bu problemlərin Moskvada daha asan həll oluna biləcəyini iddia edirdilər və Rusiyanın gərəkli normativ aktları ilə daha yaxından tanış olduqlarını arqument olaraq irəli sürürdülər. Qeyd etməliyik ki, hüquq-informasiya mərkəzlərinin qurulması hüquq təhsilinə və elmi araşdırmalara da yardımçı olardı.

7. Türk cümhuriyyətlərində və topluluqlarında dövlət və hüquq tarixi, hüquq sisteminin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş elmi araşdırmaların nəticələrinin nəşr olunması, elmi problemlərin həlli yollarının axtarılması, bu mövzu ilə bağlı elmi fikirlərin elmi cəmiyyətlərin müzakirəsinə çıxarılması üçün eyni məzmunlu, ikidilli hüquq dərgisinin nəşr olunması da günümüz üçün aktualdır. Hüquqşünasların yaxşı bildiyi kimi, əksər alimlər dünya dövlətləri, dövlət tarixləri ilə bağlı araşdırmalar apararkən, dövlətlər haqqında məlum bilgiləri sistemləşdirərkən, dövlət və formalarını qruplaşdırarkən əski türk dövlət formalarını anlamadıqları üçün onlar haqda ya susur, ya da yanlış və ya ötəri danışır, tarixi təhriflərə və bilərəkdən dolaşıqlıqlara yol verirlər. Bizim borcumuzdur ki, qədim türk tarixinə, türk dövlətlərinə, türk qanun və ənənələrinə aid bütün bilikləri dərin elmi əsaslarla araşdırıb, dünya dövlətçilik tarixinə və təcrübəsinə daxil edək. Yuxarıda qeyd olunan hüquq dərgisində türk cümhuriyyətlərində qəbul edilən önəmli qanunların

və digər normativ aktların xülasəsini dərc etmək də faydalı olardı.

8. Türk cümhuriyyətlərində və topluluqlarında fəaliyyət göstərən insan hüquqları, hüquq araşdırmaları, hüquq informasiyası, hüquq maarifçiliyi ilə məşğul olan sivil toplum mütəxəssislərinin sıx əməkdaşlığını təmin etmək lazımdır.

9. Türk dövlətləri birliyi üçün vahid hüquq xidməti sisteminin qurulması bu dövlətlərin ayrı-ayrı qurumları və vətəndaşları arasında son dövrlərdə artan hüquqi xarakterli mübahisələrin həllində böyük rol oynaya bilər. Heç bir dövlətin daxili işlərinə qarışmadan, o dövlətlərin qarşılıqlı razılaşması və daxili qanunları əsasında fəaliyyət göstərən arbitraj tipli belə bir idarə ticari, mülki, ailə, nikah, müəlliflik və s. münasibətlərin düzgün tənzimlənməsinin bir növ qarantı ola bilər.

10. Fikrimizcə, artıq bütün türk dövlətləri arasında ilk və çoxtərəfli hüquqi yardım və əməkdaşlıq haqda ortaq sənədin imzalanması, maddələrin yer alması integrasiya prosesinin sürətlənməsinə müsbət təsirini göstərə bilər.

11. Konkret mövzular və ya problemlər üzrə müxtəlif sahələrdə çalışan hüquqşünasların elmi toplantı, simpozium və konfranslarını keçirmək də vacibdir. Bunu müxtəlif regionlarda keçirmək, yekununu dərgilərdə və ya kitab şəklində dərc etmək faydalı olardı.

12. Türk dünyasının bütün yönərdə siyasi, hüquqi, iqtisadi, tarixi, dini, sosioloji və s. yönərdə araşdırmalarını bir mərkəzdə birləşdirmək üçün ümumtürk strateji mərkəzinin yaranmasının zamanı gəlmişdir. Bir neçə il əvvəl Azərbaycan və Türkiyə hüquqçularının təşəbbüsü ilə yaradılmış Uluslararası Türk Hüquqçular Birliyinin işini intensivləşdirmək, buraya digər türk cümhuriyyətlərinin təmsilçilərinin də qoşulmasını təmin etmək, bu qurumun maddi imkanlarını genişləndirmək, onun bütün türk cümhuriyyətlərini və topluluqlarını əhatə edən konfranslarını və simpoziumlarını təşkil etmək, daimi fəaliyyət göstərən strukturlarını formalaşdırmaq məqsəduyğun olardı.

Son olaraq gəldiyimiz düşüncə ondan ibarətdir ki, türk dünyasının dil, irq, duyğu bağlarının təməlinə məhz ortaq dövlətçilik və hüquq şüurunun, ortaq hüquq mədəniyyətinin, modern demokratik dəyərləri əhatə edən uzlaşdırılmış iqtisadi, siyasi və hüquq sisteminin yerləşməsi durumunda biz türklər həm dövlət, həm də cəmiyyət olaraq rahatlıqla dünyada aparıcı söz sahiblərindən birinə, müasir mədəniyyət nümunəsinə çevriləcəyik.

MƏHHƏMMƏD UMUDLU

(Azərbaycan, hüquqşünas)

Hörmətli toplantı iştirakçıları!

Mən qısa olaraq öz təklifimi diqqətinizə çatdırmaq istərdim. Fikrimcə, bütün türkdilli dövlətlərin, ölkələrinin vahid alim korpusunun mütəxəssislərinin hazırladığı layihə əsasında ölkələrin milli hüquq sistemləri bir-birinə yaxınlaşmalıdır. Bunun üçün universitetlərdə fəaliyyət göstərən müvafiq fakültələr arasında əməkdaşlıq aparılmalıdır.

Türkdilli ölkələrin təhsil müəssisələrinin diplomlarının qarşılıqlı olaraq tanınması məsələsi də problem olaraq qalır. Bu məsələyə də baxılmalı və onun həlli üçün konkret tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Hesab edirəm ki, türk dövlətlərinin hüquqsüaslar assosiasiyasının yaradılması təkilifi müzakirəyə çıxarılmalıdır. Cəza və sivil qanunların yaradılması üçün hesab edirəm ki, modern bir məcəllənin formalaşması lazımdır. Bu məcəllə üzərində alimlər işləməlidirlər.

Bütün türkdilli dövlətlərin oxşar qanunvericiliklərinin bir-birinə yaxınlaşması üçün beynəlxalq bir jurnalın çapına cəhd göstərmək lazımdır. Daha çox gəncləri işə cəlb etməklə bu işdə olan uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq olar. Və bu istiqamətdə işləmək üçün komissiyanın yaradılmasını da vacib sayıram.

ƏNVƏR HATİBOĞLU

(Bolqarıstan Xalq və Azadlıq Hərəkatının Türkiyə təmsilçisi)

Hörmətli sədr, hörmətli divan və hörmətli dostlarım!

İlk öncə Xalq və Azadlıq Hərəkatı haqqında sizə məlumat vermək istərdim. Bizim əsas qayəmiz millətimizi tanıtmak, onun nə qədər zəngin tarixə və mədəniyyətə malik olduğunu göstərməkdir. Bu təşkilat demokratik bir şəkildə yad bir ölkədə türkləri nə qədər sevecək, nə qədər hörmətli və güclü bir xalq olduğunun isbatı uğrunda çalışmaları davam etdirir. Yəni, XAH Türkiyə təmsilçisi olaraq mənim demək istədiyim kimi daha sıx və gerçək anlamda əməkdaşlıqdır.

2001-ci ildə seçkilərlə bağlı təşkilatlardan gələn 1600 səsə 60 faizini alaraq çətin bir mübarizə apararkən 2001-ci ildə qərar verərək Türkiyə təmsilçiliyini yaratdıq. İlk seçkilər 2001-ci ildə 36 min səs toplayan təşkilat hökumət orqanı olaraq 2 nazirlik, 24 millət vəkilliyi qazanmışdır. XAH yerli bələdiyyələr və birlikdə çalışmaları ilə son seçkilər, 28 noyabr, keçən həftə yerlərə seçkilərimiz var idi. Burada da böyük bir nailiyyət göstərdik. Hal-hazırda bizim bələdiyyələrdə qazandığımız yerlərin sayı 43-dür. Bunlardan 39-u türk bələdiyyə sədrəlidir və bu, yerli idarəetmədə nə qədər güclü söz sahibi olduğumuzu göstərməkdədir. Xalq Azadlıq Hərəkatı türk məktəblərinə, dilimizə və dinimizə xidmət istiqamətində çalışmalıdır.

1989-cu ilə qədər Azərbaycanda olduğumuz üçün buradakı soydaşlarımız da bizi yaxşı tanıyırlar, dəmir pərdənin altında yaşayaraq kommunist dövrünün qadağaları, o dövrdə yasaqlanmış örf, dil, din çalışmalarını bu gün yenidən çox sürətli bir şəkildə yerinə yetirməyə çalışırlar. Xalq Azadlıq Hərəkatının Türkiyə təmsilçisi olaraq, burada yerli idarəetmədə və bütün bizim türk dünyasındakı qardaş bələdiyyələr xüsusunda məhsuldar çalışmalar aparmasını arzu edirəm.

Biz, Xalq Azadlıq Hərəkatı qrupu olaraq, Bolqarıstan Respublikasında etnik partiya kimliyindən çıxmış beynəlxalq bir partiya dönəmindəyik. Eyni zamanda, qürurla demək

istəyirəm ki, bizim sıralarımıza 10 minə qədər etnik bolqar daxil olub səs verməkdədir.

Mənim əsas təkliflərimdən biri ortaq türk televiziyasının yaradılması ilə bağlıdır. Mən bir Bolqarıstan türkü olaraq, Bolqarıstanda oturub Qazaxıstan, Azərbaycan, Tatarıstan və bütün türk respublikalarında nə olduğunu bu dildə rahatlıqla dinləmək istəyirəm. Bu da çox önəmli məsələlərdən biridir.

Bütün türk dünyasında Allah türkü qorusun, çalışmalarımıza uğurlar arzulayıram. Nə mutlu türkün dəyəne!

RƏNA MİRZƏZADƏ

(Azərbaycan, AMEA Fəlsəfə və Sosial-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu, fəlsəfə elmləri doktoru)

Hörmətli sədarət, hörmətli qurultay iştirakçıları!

Mən bu qurultay münasibətilə hamınızı təbrik edirəm.

Qədim türklərdə belə bir deyim var idi: “Əgər xatun imza atmasaydı, xaqanın əmri qəbul olunmurdu.” Bu, qədim türklərdə idi. Mən tənqidlə başlamaq istəmirəm. Ancaq istəyirəm ki, rəyasət heyətində türk qadınını, Azərbaycan qadınını görüm.

Niyə bu haqda danışmaq istədim? Türk qadını, türk ailəsi, Azərbaycan qadını, Azərbaycan ailəsi stabil olan böyük bir institutdur ki, bu institut Avropada bu gün yoxdur. Həmin o ailə institutunu, ailə hüququnu biz bu gün bütün dünyaya niyə tanıtmayırıq? Niyə biz bu məsələni bütün dünyaya göstərməyək? Bu aspektdə istəyirdim bir məsələni də qeyd edim ki, mənim xəbərim var Türkiyədə kifayət qədər nə qədər böyük qadın problemləri, qadın məsələsi, gender məsələsi ilə bağlı işlər görülür. Ankarada böyük bir gender mərkəzi var. İstanbulda, xüsusi olaraq İstanbul Universitetində qadın bilimlərini öyrənən böyük bir fakültə var. Bu təcrübəyə biz azərbaycanlılar da yiyələnəliyik. Azərbaycanda da Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi var. Bu komitə iki ildir yaranıb, lakin bu təcrübələr qarşılıqlı surətdə əməkdaşlığa köçürülməli, öyrənilməli, bizdən sizə, sizdən bizə ötürülməlidir. Vahid bir şəkildə istəyirdim ki, türk dünyasının ailə institutu bütün Avropada təqdir olunsun və orada göstərsin.

İkinci bir məsələ. Mən hər halda fəlsəfə elmindəyəm, buna görə də istəyirdim Türkiyə və Azərbaycanın dünyagörüşü, fəlsəfə tarixi qarşılıqlı şəkildə bir kitabda cəmlənsin. Bu gün Azərbaycan fəlsəfə tarixi var, türk fəlsəfə tarixi var və qarşılıqlı surətdə bu dünyanın məşhur nümayəndələri, fikir bilicilərinin hər birinin fikirləri bir kitabda cəmlənsin və bu kitablar aşağıdan başlayaraq yuxarıya qədər orta məktəblərdə, ali məktəblərdə tədris olunsun. Biz bununla birlikdə həm də öz düşüncəmizi, öz idrakımızı öyrənib başqalarına da çatdırmalıyıq. İlk öncə özümüzədən başlamalıyıq. Bizdən başladıqdan sonra biz dünyanın fəlsəfi tarixinə keçməliyik. Təbii ki, onu da öyrənməliyik, amma bu öyrənmənin içərisində istəyirdim ki, Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı fəlsəfi kitabı yazılsın. Bu, böyük filosofların adından mənim sizə çatdıracağım təklifdir.

Üçüncü məsələ Azərbaycanda qadın və gender problemləridir. Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Gender Bərabərliyi ilə əlaqədar qanun qəbul edildi. Bu qanun Türkiyədə yoxdur. Amma Türkiyədə kifayət qədər görülmüş işlər var.

Bir məsələyə də qısaca toxunmaq istəyirəm. Bu toplantıda qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətindən çox danışıldı. Bunlar hamısı öz yerində. Qeyri-hökumət təşkilatları həmişə öz sözünü deyib. İki dəfə də Türkiyədə, Ankarada biri 2001-ci ildə, digəri 2003-cü ildə türk dünyası qadınlarının qurultayı keçirilib. Lakin qeyri-hökumət təşkilatları səviyyəsində. Hökumət ora müdaxilə etməyib. Ancaq bu gün belə bir qurultay keçirilsə, gələcəkdə də türk dünyası qadınlarının dövlət səviyyəsində belə bir qurultay keçirilsin. Nəyə görə? Axı bu cəmiyyəti yaradan, dünyaya insanlar verən, sizləri yetişdirən analardır, qadınlardır. Buna görə də, qadınlar bütün ictimai-siyasi proseslərdə öndə olmalıdırlar. Böyük Atatürk həmişə deyirdi ki, çalışmaq lazımdır ki, dövlətdə bir qadın belə aqlamasın, gülsün. Bizim qurultayda bu bir şüar kimi getdi. Ulu liderimiz böyük Heydər Əliyevin də belə bir şüarı var: "Türk qadını gözəldir, onun içərisində Azərbaycan qadını gözəldən də gözəldir."

Ona görə də, qadın məsələlərinə, gender problemlərinə, çox xahiş edərdim ki, diqqət yetirilsin və bu qurultayın hardasa bir bəndində ailə hüququ, qadın hüququ, gender problemləri məsələsinə diqqət yönəldilsin.

Çox sağ olun.

HAYRETDİN TÜRƏ

(Türkiyə Ədalət Akademiyasının sədr müavini)

Hörmətli sədr, söz verdiyiniz üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

Əlimdə çox sayda kağızla tribunaya yaxınlaşmam sizi qorxutmasın. Çıxışım qısa olacaq. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin fikir və düşüncə birliyi içində, əməkdaşlıq arzusunda olduğu şübhəsizdir. Hamının istədiyi odur ki, ortaq məxrəcdə olan mövzular vaxt itmədən reallaşsın. Hüquqi sahədə də qarşılıqlı və ortaq icra edə biləcəyimiz fəaliyyətlər mütləq ortaya çıxacaqdır. Cənab Fazil Qəzənfəroğlunun da qeyd etdiyi kimi, hüquqi sahədə əməkdaşlığın yaradılması üçün bir katiblik qurulmalıdır. Mən bu katiblik vəzifəsinə hazır olduğumu bildirmək məqsədilə gəldim.

Ölkəmizdə, xüsusilə son illərdə hüquq sahəsində böyük islahatlar aparılmaqdadır. Bu islahatların həyata keçirilməsinin təmin edilməsinin asanlaşdırılması və müvafiq ictimaiyyətə çatdırılması üçün yeni bir qurum ayrılmışdır. Bu qurum da Türkiyə Ədalət Akademiyasıdır. Mən bu qurumun sədr müavini vəzifəsini icra edirəm. İlk növbədə mən bu qurultayda təşkilatımın adından deyil, fərdi olaraq iştirak edirəm. Praktikada bir çox Avropa ölkəsi ilə əməkdaşlıq edilərkən, türk dilində danışan ölkələrlə daha rahat əlaqənin yaradıla biləcəyini diqqətinizə çatdırır, işlədiyim qurum haqqında sizə məlumat vermək istəyirəm. Fəaliyyət göstərdiyim qurum təqribən 4 il əvvəl qurulmuş olub,

idarəetmə, elmi və maliyyə cəhətdən əlahiddədir, eyni zamanda, Ədliyyə Nazirliyinin müvafiq strukturundan biridir.

Hüquq sahəsi ilə əlaqəsi olan müstəntiq, iqtisad məhkəməsi, hərbi müstəntiq, universitetlər, notariuslar, vəkillər kollegiyası və Ədliyyə Nazirliyi təmsilçilərindən təşkil olunmuş Ali Şura, bu şuradan seçilmiş İdarə Heyəti və Nəzarət-Təftiş Komitəsi vardır. Sədr və sədr müavinləri seçki yolu ilə 4 il müddətinə seçilir. İdarə Heyəti tərəfindən hazırlanmış illik planlar hər il Ali Şuraya təsdiqlənmək məqsədi ilə təqdim edilir. Təmsilçisi olduğum qurum, qanunla verilmiş təhsil, məşvərət, məsləhət və yardım, analiz etmə, tədqiqat və nəşr, sənədləşdirmə vəzifələrini icra edir. Vəzifələrimiz arasında təhsil istiqamətində nələri icra etdiyimizi və ya bundan başqa nə kimi işləri görə biləcəyimizi müzakirə etmək də vardır.

Müəssisəmizdə verilən təlimləri sadalamaq istəyirəm. Hüquqi proseslər, idarəetmə, hərbi, hakim və prokurorların ixtisasdan əvvəlki təlimləri mütləq şəkildə bizim akademiya da tədris edilir. Notariusların ixtisas təcrübələri də akademiya da keçirilir. Tələb olunarsa, vəkillərin ixtisas təcrübələri də akademiya da keçirilə bilər. Bütün hakim, prokuror, vəkillərə və notariuslara peşə təlimi verilir. Təlimdəki əsas hədəfimiz davamlılıq, keyfiyyətli təhsildir. Buna görə də, planlarımız qeyd edəcəyim şəkildə aparılır. Birinci hədəf yeni qəbul edilmiş qanunların tanınması, yaranacaq sualların müzakirə edilməsidir. Sizin də bildiyiniz kimi, Türkiyədə Türk Cəza Qanunu tamamilə dəyişdirilmişdir. Bu da bütün məsləkdaşlarımıza çatdırılmış, onlara aydın olmayan tərəflər müzakirə edilmişdir. Bundan başqa yeni qurulmuş məhkəmələrlə əlaqədar akademiya da məlumat verilir. Bu məhkəmələrə istehlakçı məhkəmələri, ailə məhkəmələri, uşaq məhkəmələrini misal göstərə bilərik. Buradakı hakimlər də məhkəmənin fəaliyyət göstərmə sistemi haqqında məlumatlandırılırlar. Digər tərəfdən də, yeni səlahiyyət alan komissiya rəhbəri olan, Respublika Baş Prokurorluğuna təyinat almış məsləkdaşlarımız idarəciliyin incəlikləri haqqında akademiya da məlumatlandırılır.

Təhsil prosesində müxtəlif səpkili proqramlar tətbiq edilir. Beynəlxalq səviyyədə də ətraf hüququ, istehlakçı hüququ, uşaqlarla əlaqədar hüquq, beynəlxalq insan haqları ilə əlaqədar simpoziumlar təşkil edilir. Keçirilmiş simpoziumlar haqqında məlumatlar kitab halına gətirilmişdir. Mən bu kitablardan sizə də təqdim etmək üçün gətirmişəm. Bu işlərlə yanaşı, Avropada eyni səviyyəli məktəb və akademiya ilə qarşılıqlı ziyarətlər və təcrübə mübadiləsi təmin edilmişdir. Hal-hazırda akademiya 132.000 m²-lik əraziyə sahibdir. Burada məktəblər, sosial xidmət mərkəzləri, kitabxana və s. kimi lazımi obyektlərin olduğu həqiqətən də Avropa insanların da paxıllıq edəcəyi bir səviyyəyə gətirilmişdir.

Məruzə etdiklərimlə əlaqədar tədbir iştirakçılarının təmsil etdikləri ölkələr ilə də əməkdaşlığa hazır olduğumuzu bildiririk. Təbii olduğumuz nazirliklər vasitəsi ilə qarşılıqlı ziyarətlər, iclaslar, tələbə mübadiləsi, fikir və təcrübələrin bölüşdürülməsi də daxil olmaqla bir çox mövzuda yeni bir yol çəkmə biləcəyimizə inanır, rəy və təkliflərinizi gözləyir, hamınızı salamlayıram.

FAİQ QURBANOV

(Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin İnsan hüquqları və İctimaiyyətlə Əlaqələr İdarəsinin rəisi)

Hörmətli sədr, hörmətli qurultay iştirakçıları! İlk növbədə fürsətdən istifadə edərək, böyük türk dünyasının, Uraldan Balkanlara qədər Avrasiya məkanını əhatə edən böyük bir qüvvənin, təmsilçilərinin iştirakı ilə Bakıda belə bir qurultayın keçirilməsindən böyük fərah və qürur hissi keçirdiyimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanda belə bir tədbirin keçirilməsi, doğrudan da, bizim dövlətimizin vahid türk dünyasına layiqli töhfə verməsi əzmində olmasını və bu sahədə tədbirlər gördüyünü nümayiş etdirir. Bildirmək istəyirəm ki, bütövlükdə müasir dünyanın siyasi mənzərəsində baş verən dəyişikliklər, eyni zamanda, qloballaşma şəraitində gedən proseslərdə türk dünyası öz töhfələrini verməkdədir.

Türk dünyası artıq dünyanın aparıcı qüvvəsinə çevrilib və bu sahədə öz söylərini davam etdirməkdədir. Əlbəttə ki, bu məsələlərdə mükəmməl qanunvericilik bağlarının, mükəmməl əməkdaşlığın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu sahədə demokratiyanın, insan hüquqlarının etibarlı təmin olunması, bu məsələlərin heç də dövlət səviyyəsində həll olunmaması, bir dövlətin gündəmində olmaması məsələsi ortaya çıxır. Bu qlobal məsələlərdə türk dünyasına daxil olan dövlətlər, xüsusilə də onların hüquqi təsisatları arasında əməkdaşlığın davamlı olaraq həyata keçirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan dövləti türk dünyasının, yəni, türkdilli dövlətlər ilə, Türkiyə Cümhuriyyəti başda olmaqla, çox mükəmməl müvafiq hüquq bazasına malikdir. Bizim hüquqi sahədə əməkdaşlığımız, mülki, cinayət, ailə işləri üzrə hüquqi yardım sahəsində, informasiya mübadiləsi sahəsində bir sıra ikitərəfli müqavilələrimiz mövcuddur. Eyni zamanda, bizim Avropa məkanına daxil olan ölkələr kimi, münasibətlərimiz Avropa konvensiyaları ilə təsbit olunmuşdur. Bu sənədlərə əsasən münasibətlərimizi qururuq və əməkdaşlığımızı davam etdiririk.

Lakin, burada əsas məsələlərdən biri bütövlükdə türk dünyasına daxil olan dövlətlər arasında əlaqələndirilmənin daha da gücləndirilməsi, onun səmərəsinin daha da artırılmasıdır. Ona görə ki, bizim müəyyən toplantılarımızın keçirilməsi, əlbəttə ki, hansısa təşkilatlanmanın da həyata keçirilməsini də diktə edir. Əgər Avropa məkanında müəyyən dövlətlər arasında qurumlar yaradılsa və bu qurumların digər məkanlara integrasiyası həyata keçirilirsə, türk dünyası da gərək bu fürsətdən çox fəal istifadə etsin. Biz öz qınımızda qapanmayıb, eyni zamanda, beynəlxalq aləmə, Avropa məkanına, dünya miqyasına çox fəal təsir göstərərək, öz dəyərlərimizi təbliğ etməli və eyni zamanda, dünyanın malik olduğu dəyərlərdən bəhrələnməliyik. Bu proseslər gedir və bunun üçün söylər edilir.

Eyni zamanda, biz bu işlərimizi, sahələrimizi daha fəal həyata keçirməliyik. Amma bir məsələyə də diqqət yetirmək istəyirəm. Mənim Ədliyyə Nazirliyindən olan həmkarım burada çıxış etdi, bizim ədliyyə orqanları arasında əməkdaşlığımız çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Dünyada gedən proseslərdə türk dünyasının artıq yeni bir səviyyədə iştirakı və dünyada öz nüfuzlu yerini təsdiq etməsi insanlar arasında əlaqələrin daha da güclənməsinə imkan yaratmış, onlar arasında integrasiya proseslərinin daha fəal həyata keçiril-

məsini şərtləndirmişdir. Əlbəttə ki, burada bir çox söylərin həyata keçirilməsi yenə də vacibdir. Bütövlükdə bu proseslərin idarə edilməsində mükəmməl qanunvericilik bazasının yaradılması lazımdır, BMT-nin bu sahədə mükəmməl sənədləri, konvensiyaları var, digər beynəlxalq təşkilatların sənədləri var. Dövlətdaxili səviyyələrdə müəyyən qanunvericilik bazası yaradılmışdır və bu xüsusda əlbəttə ki, qanunun aliliyinin təmin olunması və qanunun aliliyinin və insan haqlarının əsas qarantı olan mükəmməl məhkəmə sisteminin bərqərar olması çox mühüm məsələdir. Bu sahədə Azərbaycanda çox geniş islahatlar aparılır və bu işlər davam etdirilməkdədir.

Biz bu islahatları apararkən qardaş dövlətlərin, türk dünyası dövlətlərinin, eyni zamanda, inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin müsbət təcrübəsindən bəhrələnilirik. Bu təcrübənin tətbiq olunması bizim birgə layihələrin həyata keçirilməsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilməsinin qarantıdır. Bizim birliyimiz, qüdrətimiz, qarşılıqlı fəaliyyət göstərmə-mizdən asılıdır. Bu sahədə bizim görkəmli alimlərimizin, hüquqşünaslarımızın, ziyalıları-mızın bir araya gəlməsi, bu məsələlərdə vahid konsepsiyaların, strategiyaların müəyyən edilməsi vacibdir. Bu yöndə dövlətlərin söylərinin birləşdirilməsi çox önəmlidir.

Ona görə bir çox məsələlər üzrə bizim müəyyən ikitərəfli sənədlərimiz, müqavilələrimiz var, çoxtərəfli beynəlxalq sənədlər mövcuddur. Amma bu fəaliyyətin və söylərin əlaqələndirilməsində, yəqin ki, yeni bir addımların atılması öz səmərəsini verə bilər. Bu sahədə biz daha çox uğurlara müvəffəq olmalıyıq.

Gördüyünüz işlərdə hamınıza uğurlar arzulayıram.

CELAL ERBAY

(Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü, elmlər doktoru, professor)

Şüur və hüququn təşkil edilməsi

İlk növbədə hamınızı sevgi və ehtiramla salamlayıram. Qurultayda vaxt azlığı mövcuddur, məruzə üçün cəmi 5 dəqiqə var.

Sona qalan dona qalmaz. Biz buzları ürəyimizdəki sevgi ilə əridib, onları ən saf su halına, inşallah, gətirə bilərik.

Mən bir mövzuya diqqət yetirməyinizi xahiş edəcəyəm. Bilirsiniz ki, hüququn təşkil edilməsi məsələsi müzakirə obyektində olduqda ilk növbədə kollektivin iradəsi daxilində bir məxrəcə gələn kütlələr qaydalar yaradırlar. Bu qaydalar da öz növbəsində təkmilləşərək sosial intizam qaydalarını yaradır. Necə ki, 1991-ci ilə qədər bu coğrafiyalarda türk dünyasındakı müxtəlif hüquq normalarının ömr ediciliyinin qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalan kütlələr öz aralarında yaratdıqları sosial dəyərlər və sosial qaydalarla bir-birlərini idarə ediblər. Bu gün dünyada sürgün mahiyyətində yaşayan, bir növ çıxılmaz vəziyyətdə olanlardan da ən pis halda olanı türk azlığı olaraq göstərəcəyimiz Ahıska türkləri öz aralarında yaratdıqları bu sosial dəyərlər istiqamətində çox rahat bir şəkildə yaşaya bilmişlər.

Mən sizə, bugünkü iclasın xatirəsi kimi, yadınızdan çıxmayacaq xüsusi məlumatı çatdırmaq istəyirəm. Mənim bir dostum var, adı Yavuz Bülənt Bakilərdir. O, əslən qara-bağlıdır. 1991 və ya 1992-ci il idi. Qapı döyülür. Qapını açır, Yavuz Bülənt Bakilər bibisinin oğlunun gəldiyini görür. Qonağı onun evində bir neçə gün qalmaq istəyir. Ancaq sanki təcili mühüm bir işi var idi, elə hey tələsir. Yavuz Bülənt Bakilərə “Ay qardaş, anam xəstədir, təcili evə qayıtmalıyam” deyir. Yavuz Bülənt Bakilər də öz növbəsində “Əgər bibim xəstədirsə, mən burada necə qala bilərəm? Mən də səninlə bərabər gedirəm” deyir. Onlar birlikdə Qarabağa gəlir. Baxın, qardaşı oğlu gəlib görür ki, bibisi ölüm döşəyində yatır. Vəziyyəti elə ağır idi ki, hərəkət edə bilmirdi. Yavuz Bülənt Bakiləri görür. Bibisinin bu vəziyyətini görən ustadımız onu qucaqlayır. Bu halda da bibisi öz oğlundan soruşur: “Oğlum, dediyim əmanəti gətirdin?” Oğlu da “Ana, gətirdim” deyir. Oğlunun əlində bir paket var. Yavuz Bülənt Bakilər bu paketin içində nəyin olduğunu bilmir. Ana paketi açır, paketin içini qoxulayır. Sizin fikrinizə görə, paketin içində nə var idi? Paketin içində Anadolu torpağı var idi. Bibinin istədiyi ölüm yaxınlaşmışkən, illərdir əzan səsi eşitməyən Qarabağ torpaqlarında yatarkən, əzan səsini mənimsəmiş, bu səsin aludəsi olan Anadolu torpağının qəbrinin üstünə səpilməsi idi. Üstünə səpilən əzanı mənimsəmiş bir-iki kiloqramlıq torpağın nəticəsində bütün torpaqlar da əzan səsini mənimsəmiş olacaqdı. Bizim dəyərlərimiz budur.

Bütün Türkiyə, Azərbaycan, türk dünyası, bu dəyərləri, mədəni dəyərləri əhatə edən qanun hazırlama səlahiyyətinə sahib ola bilən Milli Məclisin üzvləri cəmiyyətin dəyərləri əsas olaraq qəbul edilərək qanunları qəbul etməlidir. Cəmiyyəti idarə etməyə istiqamətlənmiş dəyərlər qanunları ilə, qanunlar dəyərləri ilə tamamlanmalıdır. Beləliklə, maddə və könül birliyi yaradılmalı, bu könül birliyi daxilində dil, könül və bu könülün dəstəklədiyi idrak formalaşmalıdır. Bu idrakın yaratdığı mükəmməl olmalı, bu millət də əbədiyyətə doğru ucala-ucala getməlidir.

Bu hisslərlə hamınızı hörmət və sevgi ilə salamlayıram.

ALİ İNCİ

(Sakarya Hendek Bələdiyyəsinin sədri, Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin sədrinin müavini)

Hörmətli sədarət!

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

Həqiqətən də iclasımızın sədrinin də ifadə etdiyi kimi, nətiqlər çox gözəl çıxışlar etdi, qurultayımız da yüksək səviyyədə davam edir. Məndən əvvəl çıxış edən bütün dost-larımıza minnətdarlığımı bildirirəm. Burada onu qeyd etmək istəyirəm ki, biz türk dūnyası Bələdiyyələr Birliyini Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə Türkiyədə 2003-cü ildə qurduq. Türk dünyası Bələdiyyələr Birliyini qurmağımızın əsil hədəfi türk dilində danışan və türk dünyasında olan bələdiyyələrə Türkiyədəki bələdiyyələrin təcrübələrini çatdırmaqdır.

Bu gün biz türkdilli ölkələrin birliyinin yaradılması istiqamətində iş aparırıq, buna

səy göstəririk. Əslində biz bu birliyi SSRİ-nin parçalanması ilə qurmağa başlamışıq da. Belə ki, cənab Heydər Əliyevin də bildirdiyi kimi, biz iki dövlət, bir millətik. Ancaq mən bu ifadəni yalnız Azərbaycan və Türkiyəyə deyil, bütün türkdilli ölkələrə şamil edərək, başqa bir şəkildə demək istəyirdim: Çox dövlət, bir millətik. Mən inanıram ki, biz güclərimizi bir yerdə birləşdirsək, çox qısa bir vaxt ərzində möhtəşəm güclərin arasına daha yaxşı bir şəkildə qoşulacağıq.

Biz çox qısa vaxt ərzində güclü bir millət olaraq insanlığa xidmət etmə şərəfini əldə edə bilərik. Bunun üçün Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi olaraq, qurultayın bələdiyyəçilik ilə əlaqədar olan hissəsini öhdəliyimizə götürmüşük. Belə ki, biz Qırğızıstanda bələdiyyələr ilə əlaqədar təlim veririk. Biz Azərbaycandakı bələdiyyə rəhbərləri ilə görüşürük. Biz türk dünyası dövlətlərini tabeliyimizdəki qurumda üzərimizə düşən şəkildə bir yerə gətiririk. Qurultayın da bu mövzuda bizimlə əməkdaşlıq edərək, bizim də öz növbəmizdə sizinlə əməkdaşlıq edərək, bələdiyyələr də yerli hakimiyyətlərlə əlaqə yaradaraq, israfın qarşısını almaq, daha güclü bələdiyyələr ortaya çıxarmaq üçün bu vəzifənin bizə verilməsini sizdən tələb edirik.

Bu gün də çox vaxtınızı almamaq üçün Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının açılış mərasimindəki dəmirdöymə törəni ilə bağlı bir məqamı yadınıza salmaq istəyirəm. Burada dövlətlər çəkici dəmirə tək-tək vururdular. Bir dostumuz bu əsnada dedi: “Mən istəyirdim ki, bütün dövlətlər dəmirə çəkiclə eyni anda vursun”. Yeni, bütün türk dövlətləri birlik olaraq, eyni anda dəmirə vurmağı, daha güclü bir millət olmağı özlərinə hədəf olaraq qəbul edərək, hamınızı ehtiramla, sevgi ilə salamlayıram. Qurultayımız xeyirli olsun!

İSMAYIL SAFİ

(Avrasiya Demokratiya Dərnəyi, professor)

Avrasiya ətraf mühitin mühafizəsi birliyi andlaşması

Hörmətli rəyasət heyəti!

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

İlk növbədə hamınızı ehtiramla salamlayıram. Qurultayımızın da bütün türk dünyası üçün xeyirli olmağını arzu edirəm.

Keçən qurultayda mən çıxışımı mətnə bağlı olmadan etmişdim. Sonra da gördüm ki, adım kitabda dəqiq şəkildə yazılmayıb, məruzəm həm əskik, həm də xətalı şəkildə yazılmışdır. Adım da bu kitabda sadəcə natiq olaraq qeyd edilmişdir. Kitabın hər bir səhifəsini detallı şəkildə nəzərdən keçirdim, məruzə etdiyim mövzunu tapdım, ancaq məruzəm çox əskik yazılıb, adım qeyd edilməmişdir. Bunun üçün də mən budəfəki qurultaya “Süddən ağzı yanan, qatığı da üfürüb yeyər” atalar sözündə deyildiyi kimi, tədbirli gəlmişəm. Bunun üçün mən mətni oxuyaraq məruzə edəcəyəm. Mətnim qısadır. Təklifimi qısa şəkildə diqqətinizə çatdıracağam.

Təkcə bu iclasda iki məruzəçi türk dünyası ilə əlaqədar ictimai, hüquqi, mədəni və s. kimi bir çox əməkdaşlıqlardan bəhs etdi. Mənim də təklifim bu təkliflərdən biri olacaq. Burada bəzi iştirakçıların da qeyd etdiyi kimi, çox şey xəyal etməkdən başlayır, çünki bir şeyi xəyal etmədən, fikirləşmədən heç bir nəticə əldə edə bilməzsiniz. Arzunuzu xəyal edərsiniz, bu da işə konkret olan tərəfdən başlayar və arzunuzu həyata keçirməyə səy göstərsiniz. Məsələn, bizim 1970-ci illərdə etdiyimiz xəyallar 1990-cı illərdə həyata keçməyə başladı. 90-cı illərdə xəyal olaraq gördüklərimiz də 10 il sonra reallaşmağa başladı. Buna görə də, xəyal etməkdən qorxmayaq.

Mənim sizə edəcəyim təklifin onsuz da xəyalla heç bir əlaqəsi yoxdur. Təklif edəcəyim mövzu “Avrasiya ətraf mühitin mühafizəsi birliyi anlaşması”dır. Bu haqda sizə qısa məlumat vermək istəyirəm. Yaşadığımız dünyada ətraf mühitin çirklənməsi getdikcə artacaq şəkildə davam edir.

Xüsusilə sənayeləşmənin başladığı dövrdən etibarən kapitalizmin də təsiri ilə istehsalat və istehlakın həddən artıq olması təbiətin və təbii mənbələrin heç bir qaydalara bağlı olmadan tez bir vaxtda tükənməyinə səbəb olur. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan fəaliyyətlərə inkişaf etməyə başlamış ölkələr də, hadisələrin nəticəsini bilə-bilə qoşulmağa başlamış və ətraf mühitimiz getdikcə daha da çirklənməyə başlamışdır. Əgər ətraf mühitə heç zərər verməyən bir dövlətin mövcud olduğunu qəbul etsək, qloballaşmanın yayılması nəzərə alındıqda, qonşu ölkədə ətraf mühitin tükənməsi ona da mənfi təsir edəcək.

Məsələn, Avropanın sənaye bacalarından çıxan tüstü küləklərin və yağışların təsiri ilə tərkibində turşu olan yağış şəklində yağacaq. Yenə də eyni şəkildə bu fabrik və zavodların zəhərli tullantıları Dunay çayı vasitəsi ilə Qara dənizə tökülür və beləliklə də, ətraf mühit böyük ölçüdə kirlənir. Hətta yer kürəsinin başqa bir tərəfində yer alan Amerika və Braziliyanın şirkətlərinin zəhərli tullantılarıyla dolu olan barrelləri Qara dəniz sahillərindən çıxır. Bunları televiziya proqramlarından öyrənirik. Buna bənzər şəkildə də Xəzər dənizi çirklədirilir, Aral gölü də böyük fəlakətlə qarşı-qarşıya qalmışdır. Xüsusilə, cənub yarımkürəsində ozon təbəqəsinin getdikcə böyüməsi, qütblərdəki buzların əriməsi, iqlim dəyişikliklərinə görə ortaya çıxan quraqlıqlar, ani sel basqınları və digər təbii fəlakətlər dünyanın necə böyük bir təhlükə ilə qarşılaşdığını göstərir. Bu səbəblərə görə də elm adamları hökumət və dövlət nümayəndələrinə bu mövzu ilə əlaqədar xəbərdarlıq edir, onları ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar müxtəlif qanun və anlaşmaları imzalamağa, bu istiqamətdə lazımi işləri görməyə sövq edir.

Elə bu nöqtədə, xüsusilə neft emalının və daşınmasının ətraf mühitə verəcəyi zərərər başda olmaqla sənaye və ya digər emal nəticəsində yaranmış tullantıların əmələ gəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə türk respublikaları “Ətraf mühiti mühafizə müqaviləsini” imzalamışlar. Dünyanın ən böyük fəlakətlərindən sayılan bu bəlaya qarşı regional tədbirlər görülməlidir. Bu anlaşma eyni ilə Avropa birliyinin ilk tərkibini təşkil edən Avropa Kömür və Polad Birliyinin fəaliyyətini də yerinə yetirmiş olacaq. Çünki onlar bu birliklə milyonlarla insanın itirildiyi müharibələrin bir daha olmamasını arzulayıblar. Bu məramı sahib olan dövlətlər uğurlu nəticələrlə bu gün Avropa Birliyi kimi siyasi bir birliyə nail olmuşdur.

Eyni şəkildə Avrasiyadakı türk respublikaları da “Avrasiya ətraf mühiti qoruma

birliyi” adlı müqavilə ilə bir tərəfdən dünyanın və regionun qarşılaşacağı fəlakətə qarşı tədbirlər görəcək, digər tərəfdən də gələcəkdə yaradılması mümkün olacaq türk birliyinə doğru olan yolda mühüm addımlar atmış olacaqlar. Bu birliyin həm də insanlara və əxlaqa xidmət edən bir missiyası da olacaq. Birlik bütün dünya ölkələri tərəfindən alqışlanacaq.

Hamınızı hörmətlə salamlayıram.

BƏXŞEYİŞ ƏSGƏROV

(Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq elmləri namizədi)

Türk ölkələri birliyi: ortaq hüquq terminləri

Hörmətli toplantı iştirakçıları! Əziz dostlar!

Türkiyə Milli futbol komandasının dünənki möhtəşəm qələbəsi münasibətilə hamınızı təbrik edirəm. Türkiyə futbolçularının bu qələbəsi, bəlkə də, bizim qurultaya bir məsajdır. Arzu edirəm ki, növbəti oyunları da qələbə ilə başa çatdır.

Mənə elə gəlir ki, bu gün biz beynəlxalq aləmdə yeni bir şəraitin yarandığını söyləməkdən çəkinməməliyik. Həqiqətən yeni bir şərait yaranmışdır. Nə şəraitdir bu? Vaxtilə hələ müstəqil olmaq arzusunda olan ölkələr bu gün artıq dünya siyasətinə təsir etmək imkanındadırlar və təsadüfi deyil ki, Azərbaycan prezidentinin açılış mərasimində söylədiyi “Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan bu gün iqtisadi güc halına gəlmişlər” ifadəsi bunu deməyə bizə tam əsas verir. Dünən Sovet İttifaqının tərkibində olan bu ölkələr bu gün əgər ayağa durursa, iqtisadi gücə çevrilərək dünya siyasətində öz sözünü demək iqtidarındadırlarsa, deməli, dünya düzənində yeni bir şərait formalaşmış və bu şəraiti necə dəyərləndirmək, necə hərəkət etmək sözsüz ki, türk dövlətlərinin, türk toplumunun ən əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri olmalıdır. Bu gün burada hamımız ortaq dildən, ortaq mövqeyə gəlməkdən danışıraq.

Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra meydana gələn yeni türk cümhuriyyətləri öz müstəqil dövlətlərini qurmaq, dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək yolunda ciddi fəaliyyət göstərməyə başladılar.

Eyni kökdən olan, eyni mənəvi dəyərləri bölüşən və eyni dildə danışan bu xalqların tarixi kökləri demokratik dövlət qurulması üçün ciddi əsas verir.

Müasir dünyanın kökləndiyi dəyərlər, demokratiya, hüququn aliliyi, insan hüquqlarına hörmət, dövlətin idarə edilməsində əhalinin iştirakı, qərar qəbul edilməsində qadınların rolunun artırılması və s. türk xalqlarının gələcəyində, ənənələrində, tarixində və qan yaddaşında mövcud idi. Təsadüfi deyildir ki, Atatürk türk gəncliyinə müraciət edərkən “Ey türk gəncliyi, möhtac olduğun qüdrət damarlarındakı qanda mövcuddur” deyirdi.

Türk cümhuriyyətləri üçün məqbul olan iqtisadi və siyasi sistemlərin inkişafı və yaxınlaşması yolunda vahid hüquq müstəvisinin yaradılması ciddi geostrateji əhəmiyyət daşıyır. Vahid hüquq müstəvisinin formalaşması ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin

güclənməsinə, mülki münasibətlərin inkişafına, ticarətin genişlənməsinə və s. hüquqi baza rolunu oynaya bilər.

Bir olmaq, eyni dünya görüşünə sahib olmaq üçün, həm də eyni dövlət və idarəçilik modellərindən, eyni anlayışlar və terminlərdən, xüsusilə də ortaq hüquq terminlərindən istifadə etməliyik. Bu gün müstəqil, demokratik dövlət quran türk cümhuriyyətlərinin əksəriyyətində eyni ənənələr, eyni dəyərlər bölüşülür, formalaşır. Ortaq dəyərlərimizin bu qədər zəngin olması, bu qədə geniş coğrafi əraziyə yayılması, bu qədər dərin tarixi köklərə malik olması bizim uğurumuz, sərvətimiz və gələcək böyük inkişafımızın zəmanətidir.

Müstəqil dövlətlərin yaranması və inkişafı, onun qanunvericilik bazasının və idarə etmə modelinin formalaşması, ortaq ictimai və hüquqi şüurun təşəkkül tapması hüquq terminlərinin düzgün unifikasiyasından, zəngin dil materiallarından, anlayışların məna yükünün tamlığından çox asılıdır.

Perspektivdə türk cümhuriyyətlərinin dilinin beynəlxalq təşkilatlarda və beynəlxalq münasibətlərdə işlək dil kimi istifadə edilməsi üçün də vahid terminologiyanın formalaşması lazımdır.

BMT-nin işçi dillərindən biri kimi istifadə edilməsini irəli sürdüyümüz türk dili bütün türk xalqları üçün vahid olan hüquqi və siyasi anlayışlar sistemini formalaşdırmalıdır.

Çıxışımı İsmayıl bəy Qasıralının "Tərcüman" qəzetində irəli sürdüyü və uzun illər uğrunda mübarizə apardığı türkçülük ideologiyası ilə davam etmək istədim: "dildə, əməldə və fikirdə birlik". Bu böyük birliyin ən önəmli formalarından biri də türkcələrdə ortaq terminlərin, o cümlədən ortaq hüquq terminlərinin istifadə edilməsidir. Ayrı-ayrı türk dilləri üzrə fərqli dillərdə yazılmış qanunları, elmi əsərləri oxuyub-dərk etmək, onlardan faydalanmaq üçün həmin dilin hüquq terminlərini başa düşmək əsas şərtidir. Türkcələrdə ortaq hüquq terminlərinin yaradılması isə bilavasitə termin problemi ilə bağlıdır.

Dilçilik sahəsində bu istiqamətdə bir sıra işlər görülsə də, təəssüf ki, hüquq sahəsində bunu söyləmək mümkün deyildir. Bunun səbəblərindən biri də, uzun illər Türkiyənin və keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan respublikaların fərqli hüquq sistemlərinə malik olması, bilavasitə əlaqələrin olmaması, sovetlər birliyi zamanında aparılan düşmən təbliğatıdır.

Burada qarşıya çıxan çətinliklər türk dillərinin hər biri (hamısı) üçün nəzəri qrammatikanın yazılmaması, bundan başqa, türk dillərinin tədqiqində hələ də fərqliliyin mövcudluğu, bu və ya digər dil probleminin tədqiqində qardaş dillərin dilçiliyində fərdiliklə yanaşılmasıdır.

Türk dillərinin dilçilik terminlərində bir sıra nöqsanlar da mövcuddur: çoxmənalılıq, dubletlik, çoxsözlülük, rus dilindən və rus dili vasitəsilə alınmış beynəlxalq terminlərdə orfoqrafiya və tələffüz məsələləri.

Mənşə etibarlı ilə Türkiyə türkcəsində hüquq terminlərinin bir çoxu ərəb-fars, latın-yunan və digər Avropa dillərindən alınmışdırsa, MDB məkanında olan türkdilli ölkələrdə hüquq terminləri həm də rus dilindən alınmışdır.

Türkiyə türkcəsində son dövrlər milli hüquq terminologiyası vahidlərinə üstünlük verilir. Ərəb mənşəli hüquq terminləri türk mənşəli terminlərlə dəyişdirilir.

Məsələn, ilkin zamanlarda Azərbaycan və Türkiyə türkcəsində islamlaşma ilə bağlı hüquq terminləri inkişafın sonrakı dövrlərində milliləşməyə doğru yönəlmiş – terminlər əsil türk sözləri ilə dəyişdirilir: sosiallıq– toplumsuluk, af – bağışlama və s.

Bu proses iki yolla qeyd olunur: 1) ərəb–fars mənşəli terminlər tam olaraq milli terminlərlə dəyişdirilir: sosial nizam – toplumsal düzen; 2) ərəb–fars mənşəli terminlər rus-Avropa mənşəli terminlərlə əvəz olunur: ictimai hürriyeti – toplanma özgürlüyü, ictimaiyyət –sosioloji, ictimai – sosial və s.

XX əsrin 30-cu illərindən Türkiyədə islam hüquq sistemindən Avropa qitə hüququna üz tutulmuş, bu zamandan etibarən Türkiyənin hüquq terminologiyası yeniləşməyə, Avropa hüquq terminlərindən istifadə olunmağa başlamışdır.

Hüquq terminləri müasir türk dillərinin birindən digərinə keçməsi yolu ilə də yaranmışdır. Türkcənin bir elm dili kimi istifadə olunduğu qazax, özbək, qırğız, türkmən və Azərbaycan dilləri arasında Türkiyə türkcəsinə daha yaxın olanı Azərbaycan türkcəsidir. Həmzə Zülfiqar "Terim soruları və terim yapma yolları" əsərində yazır: "Batı qrupu türkçesinə giren Azeri türkçesi ile Türkiye türkçesinin terimleri aşağı yukarı aynı yıllarda bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu çalışmaların tarihi 1920 li yıllara iner. Ortaya konan ürünler ise, 1930'lu yıllardan sonra yayımlanır".

Türkcələrdə hüquq terminləri hər dilin lüğət ehtiyatının önəmli qismini təşkil edir. Bu baxımdan hüquq elmləri üçün terminlərin sistemli şəkildə tədqiqi daha çox əhəmiyyət daşımaqdadır.

Bəs məsələnin həlli yolunu harada axtarmaq olar? Hansı termin ortaq türk hüquq termini üçün əsas götürülməlidir? Təbii ki, müzakirələrdə iştirak edən hər bir ölkə təmsilçisi istəyəcəkdir ki, onların termini qəbul olunsun. Buna görə də, hər bir ölkədən hüquq və dilçilik üzrə elm adamları dəvət olunmalı, işçi qrupu yaradılmalı, bu istiqamətdə müzakirələr aparılmalıdır.

Müzakirə əsnasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlər ön plana çıxarılmalı, bu sahədə bir sistem qurulmalıdır. Bunun üçün terminyaratmada və terminologiyada mövcud olan nəzəri və praktiki biliklərə əsaslanmaq lazımdır. Termin üçün xarakterik ünsürlər əsas götürülərək, seçim aparılmalıdır. İlk olaraq terminin milli mənşəli olmasına diqqət yetirilməlidir. Daha çox ölkədə özünə yaşamaq haqqı qazanmış, yəni, türk dövlətlərinin çoxunda işlədilən eyni bir termin seçilməlidir.

Terminologiya nəzəriyyəsində termin–sözün tok mənaya malik olması, ekspressivlikdən kənar olması əsas götürülür. Termin seçərkən bu meyarlara diqqət yetirilməlidir. Hal-hazırda istər Türkiyə, istər Azərbaycan, istərsə də Orta Asiya türk cümhuriyyətləri Avropaya can atır, daha çox bu qitənin ölkələri ilə inteqrasiyaya üstünlük verirlər. Hüquq sahəsində alınma terminlərin ya ərəb–fars, yaxud da Avropa mənşəli olması isə göz önündədir. Ortaq termin seçərkən milli terminlərdən sonra, Avropa mənşəli terminlərə üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, türk hüquq terminlərinin unifikasiyası heç də asan

məsələ deyildir. Bu uzun sürən bir proses olub, zaman tələb edir. İlk mərhələdə ayrı-ayrı türk dillərində həm dilçilik, həm də hüquq yaradıcılığı sahəsində aparılan araşdırmaları dərinlən dərk edərək ondan faydalanmaq üçün bütün türk dilləri üzrə müqayisəli hüquq terminləri lüğətinin işlənilib hazırlanmasını məqsəduyğun hesab edirik. Bir nümunə olaraq 1991-ci ildə professor Ahmet Ercilasunun rəhbərliyi altında hazırlanmış və Türkiyə Cümhuriyyəti Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən nəşr edilmiş “Karşılaştırmalı türk lehceleri sözlüyü”nü göstərmək istədik. Bundan başqa:

- Türkcələrdə olan hüquq terminlərinin tarixi qaynaqlarını aşkarlamağı, müxtəlif zamanlarda hansı dilin türkcələrin hüquq terminlərinə təsirini araşdırmağı;

- Hüquq elmi dilinin leksik-terminoloji mahiyyətini açmağı;

- Hüquq terminoloji birləşmələrin terminoloji və frazeoloji anlamlarının fərqli cəhətlərini açıqlamağı;

- Türkdilli ölkələr arasında elmi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsini;

- Bütün türkdilli ölkələrin qanun yaradıcılığı sahəsində ixtisaslaşmış dövlət və sosial qurumları, xüsusilə parlamentlər arasında ortaq komissiyaların yaradılmasını, bu istiqamətdə qeyri-hökumət təşkilatlarının böyük potensialından istifadə edilməsini və türkdilli ölkələrin qeyri-hökumət təşkilatlarının ortaq qurumunu yaratmağı;

- qurultayda təklif olunan parlamentlərarası ortaq qurumun, yaxud da katibliyin yaradılmasını dəstəkləyir, bu qurumun tərkibində digər istiqamətlərlə yanaşı, dil – hüquq komissiyasının yaradılmasını təklif edirik.

Sonda, daha asan bir yol seçmək mümkündür. Bizcə, Anadolu türkcəsi daha çox topluma xidmət edir, Türkiyə kimi qocaman bir dövlətin dövlət dilidir. Eyni zamanda, Türkiyənin dövlətçilik ənənəsi daha qədimdir, onun imkanları daha genişdir. Bunlar nəzərə alınaraq, Türkiyə türkcəsindəki hüquq terminləri əsas götürülə, kiçik dəyişiklik, əvəzləmələr aparılmaqla, bütün türk dövlətləri üçün ortaq terminlərə çevrilə bilər.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. Türkiyənin Prezidenti hörmətli Abdullah Gülə Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru adı verilməsi törənində universitetin rektoru, akademik Abel Məhərrəmov çox mühüm bir məsələ qaldırıldı - diplomların qarşılıqlı tanınması məsələsi. Mənim çalışdığım hüquq fakültəsində 1997-ci ilə qədər xeyli türkiyəli tələbələr təhsil alırdı, amma bu gün hüquq fakültəsində demək olar ki, Türkiyədən tələbə yoxdur. Çünki onlar hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra diplomları Türkiyədə tanınmır. Bundan başqa Azərbaycanda alınan alimlik dərəcələrinin və elmi adların Türkiyədə tanınması məsələsində də problemlər mövcuddur. Məndə olan məlumata görə, hətta Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının sədri, akademik Arif Mehdiyev Azərbaycan və Türkiyənin müvafiq qurumları arasında alimlik dərəcələri diplomlarının və elmi adların attestatlarının qarşılıqlı tanınması ilə bağlı bir anlaşma imzalanması ilə əlaqədar Türkiyə səfirliyinə də müraciət etsə də, bu məsələ hələ də həllini tapmayıb. Bunun özü də bu prosesi tormozladan, yavaşdan amillərdən biridir. Universitet məzunlarının, xüsusilə hüquq fakültələrinin məzunlarının diplomlarının və alimlik dərəcələri (Ph.D) diplomlarının qarşılıqlı tanınması qaydalarının işlənilib hazırlanmasına çox böyük ehtiyac vardır.

Fikrimizcə, ən önəmli məsələlərdən biri də, ictimaiyyətin, insanların gücündən istifadə etməkdir. Elə məsələlər var ki, bəzən dövlət rəsmiləri onu söyləyə bilmir, hələ ki, susmaq zorunda qalırlar. Bunu QHT-lər çərçivəsində, alimlərimizin gücü ilə, insan haqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların köməkliyi ilə həyata keçirə bilərik.

Növbəti söyləmək istədiyim budur ki, hüquq bir üstqurumdur. Yəni, yeni hüquq terminləri, yeni hüquq normaları da yaratmaq olar. Amma bunlar cəmiyyətdə işlənəcəkmi? Bu normalara cəmiyyətdə bir sosial sifariş varmı? Bax bu, ən önəmli məsələlərdən biridir. Ona görə də, əvvəla, bütün türkdilli ölkələrin rəhbərləri, bütün türkdilli dövlətlərin rəhbərləri bu yolda çəkinmədən, inamlı addım atmalıdırlar, onların nəhayət ki, bu işə xüsusi əhəmiyyət vermələri gərəkdir.

Qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi artıq irəliyə doğru bir addımdır. Qurultayda iştirak edən türkdilli ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının söylədikləri iş böyük birliyə böyük inam yaradır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

ABDULLAH BUKSUR

(Türk Dünyası İnsan Haqları Dərnəyinin sədri)

Sevgili dostlar, mən Türk Dünyası İnsan Haqları Dərnəyini təmsil edirəm. Türk dünyası və insan haqları əslində anlayış kimi bir-biri ilə yan-yanı gələcək iki mühüm anlayışın birliyini ifadə edir. Hal-hazırda türk dünyası elə acılar içindədir ki, hansı zamanda yaşadığını da bilməyəcək qədər çaş-baş qalmışdır. Zamanı qeyd edərkən təkcə bizi əhatə edən bölgənin deyil, bütün dünyanın, əslində, böyük bir fırtınadan keçdiyini də nəzərə almaq lazımdır. Bu fırtınanın içində Türkiyə və türk dünyası da sovrulur. Yəni, bu sovrulma mərhələsinin sonunda həm yaşadığımız əziyyətlərə cavab tapa bilmək, həm də bunun sonunda özümüzə faydalı olacaq, bizi haqlı çıxaracaq, soydaşlarımızı, dindaşlarımızı, ortaq məxrəclərimiz olan insanlarımızı bir yerə toplayaraq, onlardan bu dünyanın gələcəyinə bir insan kimi istiqamət verəcək səmərəli nəticənin alınması üçün biz nə etməliyik? Məsələnin təməli və əsası da elə budur.

Bu məsələyə baxdığımız zaman ölkələri və ya içində olduğumuz fırtınanı sovuşdurmaq üçün ölkələrin yuxarı vəzifəli hərbiçilərinin bu məsələyə çarə tapması ümidi, mənim fikrimə görə, səhvdir. Eyni zamanda, ölkələrin iqtisadi böyüklüyü də bu işə çarə tapar fikri ilə hərəkət edənlər də səhv edirlər. Yaşadığımız zamanın bizim lehimizə olması üçün bizim bir liderlik anlayışına ehtiyacımız vardır. Ancaq bu liderlik anlayışı təkcə yazı üstündə olmamalıdır. Ortaq ağıln hakim olduğu, insanların “Birlikdən qüvvət yaranar” ifadəsinin fikri zəminində həyata keçirə biləcəyi bir anlayışa ehtiyac vardır.

Məsələyə bu istiqamətdən baxdıqda başqa bir mühüm məsələ ortaya çıxır. Doğruları və səhvləri, daha doğrusu, bütün anlayışları yenidən nəzərdən keçirməyə,

təkrarlamağa ehtiyacımız vardır. Buna təkcə bizimmi ehtiyacımız var? Xeyr, yalnız bizim ehtiyacımız yoxdur. Nümunə göstərmək istəyirəm. Terror və terrorçu anlayışlarını nəzərə alaraq məsələyə baxdığımızda, hər kəsin bir terror anlayışı, hər kəsin də bir terrorçu anlayışı vardır.

Onu da bildirirəm ki, bu məsələni həll etmək bizim qismətimizə düşmüş, Türk Dünyası İnsan Haqları Dərnəyi Azərbaycandan gələn bir ovuc inanmış tələbə ilə birlikdə hazırladığı bir raportu Türkiyə və Azərbaycanın adından Birləşmiş Millətlərin lazımi orqanlarına çatdırmışdır. Yəni, burada öz-özümüzə baxdığımızda, əslində, aynaya yaxşı-yaxşı baxsaq, nə olduğumuzu, üzümüzdə hansı hadisələrin izlərinin olduğunu görə bilərik. İstəyerdik ki, burada danışılanlar həyata keçsin.

Ancaq burada məsələnin əsasına baxdıqda ortaq fikrin, ortaq aqlın olmasının vacibliyini öyrənirik. Əgər ortaq fikirlə hərəkət etsək, o zaman terrorun izahını öz coğrafiyamızda bizim haqlı olduğumuzu ortaya çıxaracaq şəkildə başqa cəmiyyətlərə çatdırabiləcəyik. Bir tərəfdən, türk dünyası deyəcəyik, digər tərəfdən də Şimali Kiprdə baş verən hadisələri dünya cəmiyyətinə bizi haqlı çıxaracaq şəkildə çatdıracağıq. Soyqırımı ilə əlaqədar bütün anlayışları əhatə edəcək, yəni, 1948-ci ildə qəbul edilən soyqırım anlayışındakı bütün həqiqətlərin bir-bir yaşandığı bir Şimali Kipr hadisələrinin mövcud olmağına baxmayaraq, həqiqətən də 1974-ci ildə bizimlə eyni şeyə inanan, bizimlə eyni soydan olan insanların yox olmasının qarşısını almaq məqsədilə bu adaya getdiyimizə görə bizə işğalçı damğasını vurublar.

Başqa bir mövzu da burada çıxış edən məruzəçilərdən birinin də qeyd etdiyi məhkəmə ilə əlaqədardır. İngiltərənin "Sendviç adaları" adlı bir məhkəmə prosesi var idi. Sendviç adalarında yaşayan insanlar haqlarını tələb etdikdə, ingilislər öz qaydalarına, özlərinə uyğun şəkildə məsələni həll etmişlər. İstədikləri nəticəni əldə edə bilməyən insanlar Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə müraciət edirlər. Sendviç adaları əhalisi ilə əlaqədar Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi qəribə qərar qəbul edir. Yəni, Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bu məhkəmə prosesinə baxmağı rədd edir. Çünki burada mühakimə olunacaq dövlət İngiltərədir. Sizin də başa düşdüyünüz kimi, burada ikili standart tətbiq edilmişdir.

Bəhs etdiyim şəkildə məsələni Ahıska türkləri ilə əlaqələndirdiyimiz zaman vaxtilə Avropa Şurasına üzv olmuş Gürcüstan, "mən ahıskalılarla əlaqədar hər cür beynəlxalq məhkumluluğumu yerinə yetirəcəyəm" deməyinə, bu gün də Ahıska türkləri ilə əlaqədar Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin Ahıska türklərinin lehinə qərar qəbul etməsinə baxmayaraq, bizim dərnəyin vasitəsilə ilə onları 17 dəfə məhkəməyə verməyimizə baxmayaraq, gördüyümüz mənzərə çox fərqlidir.

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bizim, yəni, ahıskalıların haqlı olduğunu qəbul etsə də, Gürcüstan hökuməti məsələni öz mənfəətlərinə uyğun şəkildə yerinə yetirməyə soy göstərir. Belə ki, onlar, Ahıska türklərinin tarixi vətənlərinə qayıtmaqlarını məndən əvvəl nitq söyləyən müəllimin də qeyd etdiyi şəkildə qəbul edir. Yəni, Ahıska türkləri Gürcüstana gələrkən adını dəyişdirmək məcburiyyətindədir. Onların yerləşdiriləcəyi ərazinin - Cavaxetiyanın nəzarəti hal-hazırda ermənilərin əlindədir. Burada ermənilərin milli pulları istifadə edilir. Sizin də gördüyünüz kimi, qəribə hadisələrin baş verdiyi bir dövrdə yaşayırıq.

Bu günə qədər Ukraynada Krım türklərinə qarşı müsbət, hətta başqalarına nümunə göstəriləcək davranış vardı. Ancaq son bir həftədir ki, burada da qəribə hadisələr baş verir. Bununla əlaqədar krımlı dostlarımla mülahizələr apardıqda, bu hadisələrin səbəbini soruşduqda, onların da bunun səbəbini bilmədiyini öyrənirəm. Əslində, mənim fikrimcə, Ukraynada baş verən hadisələrin səbəbi Krımda yaşayan türklərimizin birlik və bərabərliklərini özləri zəiflətdikləridir. Bizə "Vətən", "Millət", "Bayraq", "Dövlət" deyib, bu millətin mənfəətlərindən danışanların övladlarının bu mübarizələrdə olmadığı üçün hər dəfə məğlub oluruq. Hər dəfə də biriləri bizə natiqlik edib, övladlarını İngiltərəyə göndərüb millətçi görünənlərə görə məğlub oluruq. Yəni, məsələnin bünövrəsini birlik, bütövlük təşkil edir.

İraqda baş verən hadisələrin əsasını birlik, dünya ilə birbaşa əlaqəsinin olması ilə yanaşı, beynəlxalq hüquq sahəsində heç bir təşəbbüsün olmaması təşkil edir. Bir də Krım türklərinin başına gələnlər buna nümunədir. Beynəlxalq hüquq normalarına görə, Avropa Birliyinə üzv olan ölkələrin İraqda həyata keçirdiyi fəaliyyətlərdən o ölkələrin özlərinin məsuliyyət daşımağına nail ola bilərik. Bunu beynəlxalq hüquq tələb edir. Ancaq Türkiyədə bu işlə əlaqədar heç bir addım atılmır.

Türkdilli xalqların milli azlıq olaraq yaşadığı digər ölkələr də 10 dekabr 1948-ci ildə Beynəlxalq İnsan Haqları Bəyannaməsini imzalamışdır. Yəni, bu sənədi imzalayan ölkələr əsas insan haqları ilə əlaqədar bəzi hüquq pozuntularına yol verə bilməz. Əgər bu hal baş versə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Haqları Məclisi mexanizmi istifadə edilərək həmin hüquq pozuntusu məsələsi həll edilə bilər. O zaman öz aramızda müzakirə edək, görək ki, Türkiyə və Azərbaycan, hansı qeyri-hökumət təşkilatı və ya dövlət mexanizmləri bu mövzu ilə əlaqədar təşəbbüs irəli sürüblər, hansısa fəaliyyət göstəriblər? Belə bir hadisə olubmu? Xeyr. Siz də deyəcəksiniz ki, Abdullah bəy, siz də bu işə görə məsuliyyət daşıyırsınız. Bu məsələ ilə əlaqədar nə edə bilərsiniz? Qeyd etmək istərdim ki, biz də bu məsələ ilə əlaqədar olaraq bir komissiya qurduq, fəaliyyətlərimizi bu komissiya vasitəsi ilə həyata keçirəcəyik.

İndi bir mövzunu da qeyd etmək lazımdır. Etnik varlıqla etnik problem bir-birindən fərqli anlayışlardır. Yəni, bir ölkənin daxilində etnik olaraq özünü bir şəkildə ifadə edənlər ola bilər. Ancaq bunun etnik məsələyə çevrilməsi üçün beynəlxalq normalar mövcuddur. Bu normalar nələrdən ibarətdir? Bir neçə nümunə göstərmək istərdim. Bir ölkəyə getdiyiniz zaman o ölkənin Konstitusiyasında müəyyən bir etnik qrup qeyd edilərək, o ölkənin müəyyən haqlarından istifadə edilməsinə mane olan hər hansı bir qaydalar varsa, o ölkədə etnik mənada bir məsələnin başlanğıcı qoyulmuşdur. Bu da hələ etnik məsələnin tam mənası ilə o ölkədə olduğunu bildirmir. Sizin də o etnik qrupa qarşı ayrı-seçkiliyin olub-olmamasını yoxlamağınız lazımdır. O ölkənin mənbələrinə nəzarət məsələsində, təhsil sahəsində o etnik qrupa qarşı ayrı-seçkiliyin olub-olmaması yoxlanılmalıdır. Yəni, litsey səviyyəsindən, orta məktəbi bitirdikdən sonra və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş məktəblərdə ali təhsil alıb-almaması kimi məsələlərdə onlara qadağanın qoyulub-qoyulmamasına baxmaq lazımdır.

Diqqətinizə görə çox sağ olun!

HARUN GÜNDÜZ

(Avrasiya Demokratiya Dərnəyinin baş katibi)

Hörmətli sədr, mənə söz verdiyiniz üçün Sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

İlk növbədə bu tədbirdə iştirak etdiyimə görə məmnun olduğumu bildirmək istəyir, hamınıza da hörmətimi izhar edirəm. Hər şeydən əvvəl, biz türk cəmiyyəti olaraq, stəkanın təkcə dolu və ya boş tərəfini deyil, stəkanın həm dolu, həm də boş tərəfini görməliyik. Bu çox mühüm məsələdir. Uzunmüddətli, 6-7 illik bir fasilədən sonra X və XI Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq və Qardaşlıq Qurultayının ardıcıl olaraq keçirilməsi böyük bir xoşbəxtlik, bu istiqamətdə atılmış bir addım, müvəffəqiyyətdir. Birlik və bərabərliyin müəyyən bir nöqtədə birləşməsi baxımından ortaya qoyulmuş iradənin bəyan edilməsidir. Bu, stəkanın dolu tərəfidir.

Təəssüf hissi ilə bir də stəkanın boş tərəfinə baxaq. Bu tədbir türk dünyası dostluq və qardaşlıq birliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə keçirilən qurultaydır. Yəni, burada türk cəmiyyətini təmsil edən bütün dövlətlərin, bütün cəmiyyətlərin yuxarı vəzifəli şəxsləri, lazım gəldikdə qeyri-hökumət təşkilatlarının, digər qurumların nümayəndələri, bir sözlə, bütün cəmiyyətlərin və dövlətlərin yuxarı vəzifəli şəxslərinin, insan icmalarını idarə edə biləcək səviyyədə olan şəxslərin bu komissiyalarda olması, düşüncələrini və ifadələrini bizə bildirməyini arzu edirik. Bunun üçün say göstərməyimiz lazımdır. Burada bəzi şeyləri olmamış kimi qəbul etməklə, ya da ifrat dərəcəsində şişirtməklə heç nə əldə edə bilmərik. Bu işlər say göstərməklə və xoş məramla mümkündür. Yəni, iradəmizi, bacarığımızla birləşdirib ortaya çıxarmaqla istəyimizi əldə edəcəyik. Buradakı tənqidlərin və ya həddən artıq şişirdilən mövzuların məqsədəuyğun olmadığını bildirmək istəyirəm.

Məruzəmi başlayarkən özümü təqdim etməyi yaddan çıxartdım. Adım Harun, soyadım Gündüzdür. Ankara Böyükşəhər Bələdiyyəsinin Belta A.Ş. şirkətinin baş direktoru və Avrasiya Demokratiya Dərnəyinin baş katibi vəzifəsində işləyirəm. Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin X Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayında ilk dəfə iştirak etdim. Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin X Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayında görülən işlər, o tədbirdə iştirak edən şəxslərin təqdim etdikləri təkliflər, oradakı birlik və bərabərliyin iradəsi, bu gün XI Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq və Qardaşlıq Qurultayının təşkil olunmasına səbəb olmuşdur.

Artıq iki gündür ki, Azərbaycanda gəzirəm. Azərbaycana ilk dəfə gəlirəm. Buraya əvvəllər gəlməmişdim. Burada gördüm ki, Azərbaycanda bizneslə məşğul olan, buraya yerləşmiş bəzi ticarət fəaliyyətləri olan dostlarımız var. Onların dediklərinə görə, 4-5 il əvvəl bizim əlaqələrimiz daha zəif idi. Ancaq bu 4-5 il ərzində gün keçdikcə daha da artan, daha da səmimiləşən, bir-birimizə kömək etməyə say göstərdiyimiz münasibətlərimiz mövcuddur. Mən də öz növbəmdə bunun səbəblərini araşdırdım.

İnkişaf edən dünyada bir çox ünsiyyət vasitəsi, reklam və s. mövcuddur. Bir şeyi təlqinetmə mərhələsində bir çox yeniliklər edildi. Mən də dərk etdim ki, heç bir texnologiya, heç bir ismaric iki liderin, iki ölkə rəhbərinin kameralar qarşısında əl-ələ görüşüb,

bir-birinə səmimi və dostcasına davranmağından effektiv ola bilməz. Yəni, bizim daha sonrakı qurultaylarda hər şeydən əvvəl, digər türk dövlət və cəmiyyətlərinin yuxarı vəzifəli təmsilçilərinin mütləq şəkildə bu qurultaylarda iştirak etmələri təmin olunmalıdır. Bunu mühüm məsələlərdən biri kimi diqqətinizə çatdırıram.

Dünən cənab Baş nazirin bir təklifi var idi. Bu təklif – türkdilli ölkələrin dövlət başçılarından Zirvə görüşləri katibliyinin yaradılması məsələsidir. Bu katiblik vasitəsi ilə bir az əvvəl qeyd etdiyim təklifin yerinə yetirilməsi mümkündür. Bunu nə üçün deyirəm? Çünki hamımızın normal həyat şərtlərində özünəxas bir məşğuliyyəti, çox sayda işləri var. Heç kimin işi birbaşa Türk Dünyası Qurultayı ilə əlaqəli deyildir. Bu mövzuya lazımı diqqəti yetirəcək xüsusi fəaliyyət sahəsi olan idarəetmə strukturunun yaradılması və bu struktur vasitəsi ilə də bütün ölkə nümayəndələrinin tədbirdə iştirakının təmin olunması lazımdır.

Biz, Ankara Böyükşəhər Bələdiyyəsi olaraq, ictimaiyyətin idarə olunması sahəsində ortaya çıxan, arzu etdiyimiz birlik və bərabərliyi, dayanışmanı və əməkdaşlığı daha da qüvvələndirmək məqsədi ilə “qardaşlaşmış bələdiyyələr” fəaliyyətlərinə başladırıq. Bələdiyyələrin qardaşlaşması prosesində istər Avropa ölkələrindən, istər türk respublikalarından olan bələdiyyələr iştirak edir. İnanın ki, bizim Türkiyədən ora apardığımız bir folklor, bir teatr qrupu, bir mədəniyyət nümunələri, bir idmançı qrupumuzun oradakı çıxışları və fəaliyyəti həmin yerin bələdiyyəsinin tərkibindəki insanlar arasında qardaşlığın və dostluğun daha da sıxlaşması baxımından daha böyük təsirə malikdir.

Yenə eyni şəkildə başqa ölkədən Ankaraya gələn bələdiyyələrlə eyni fəaliyyətləri yerinə yetirdiyimiz və Ankarada dostluq günlərini təşkil etdiyimiz zaman, “biz bunları daha əvvəl nə üçün etmirdik?”, “nə üçün bu sahədə lazımı yerə gələ bilməmişdik?”, “bu günə qədər nə üçün bundan xəbərimiz yox idi?” kimi suallarla qarşılaşırıq. Ölkələrimiz arasındakı dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlığımızı daha da artırmaq məqsədi ilə belə görüşlərimizin sayını artırmaq lazımdır.

Bu gün idman fəaliyyətləri dünyanın ən çox sevilən və çox təəssüf olsun ki, dünyada bəzi zamanda ən vacib məsələlərdən də çox maraq doğuran sahələrdən biridir. Hamımız bunun şahidi oluruq. Bəs biz nə edəcəyik? Məsələn, Şimali Kiprdə futbol matçlarının təşkil edilməsi UEFA tərəfindən tanınmadığı üçün mümkün olmur, burada bizə düşən iş ondan ibarətdir ki, ora gedib, bir futbol matçını təşkil etmək, dünyaya da birliyimizi, bərabərliyimizi bu nöqtədə ortaya çıxarmaqdır.

Bir mövzunu da diqqətinizə çatdırmaq istərdim. Heç bir məsələ, problem sözlə həyata keçirilmir. Bəzi məsələləri yerinə yetirmək lazımdır. Birlikdən, bərabərlikdən bəhs edərkən, birlik və bərabərliyin əhəmiyyətini vurğulayarkən, digər insanlara birlik və bərabərlik içərisində olmağımızı düşündüyümüz dövlətlərə olan yaxınlığımızı daha da artırmağımız lazımdır. Ortada hansı problem, hansı sıxıntı varsa, bütün dövlətlərin bu problemin yaranması istiqamətində hansı səhvləri etdiyini fikirləşməsinin vaxtı gəlmişdir.

Bu gün Azərbaycana, Türkiyəyə, Qırğızıstana, Özbəkistana, dünyanın hər hansı bir ölkəsinə getdiyimizdə bu söz ilə qarşılaşırıq: “Türkün türkdən başqa dostu yoxdur”. Əgər bu həqiqətən də belədirsə, o zaman bu dostluğu belə dağınıq şəkildə deyil, birlik çərçivəsində saxlamalıyıq. Bir cəmiyyəti cəmiyyət edən əsas elementlər dil, din və irq

birliyi. Əgər bunların hamısı bizdə varsa və bizim də bizdən başqa dostumuz yoxsa, biz bir araya gəlib, bir-birimizə yaxınlaşmanı təmin etməliyik.

Bir mövzunu xüsusi vurğulayaraq sözlərimi yekunlaşdırmaq istədim. Antalyada keçirilmiş Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin X Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayında etdiyimiz çıxışların hamısı bu gün 3 cild şəklində qurultay yekunları olaraq bizə təqdim edildi. Sabah biz övladlarımıza və nəvələrimizə bunu Türk birliyi yolundakı bir xidmət kimi çatdırmaq məcburiyyətindəyik. Xahiş edirəm, burada bəzi mövzuları tədbir iştirakçılarına çatdırarkən, subyektiv qiymətləndirmə aparmayaq. Mövzuları obyektiv şəkildə qiymətləndirməyimiz lazımdır. Çünki heç bir yerdə, heç bir məsələdə stəkanın bütün hissəsi boş deyildir. Yəni, bir şeylər edilirsə, ortada bir çox işlər görülürsə, demək ki, stəkanın hamısı boş deyildir. Az da olsa, stəkanda dolu hissə mövcuddur. Stəkanın bu dolu hissəsinə baxaraq mülahizələr etmək lazımdır. Çünki tənqid etmək çox asandır. Bir işi tənqiddə başlamaq istədiyimiz zaman əlli cür tənqid materialı tapa bilərik. Ancaq qurucu olmaq, nikbin olmaq daha çətindir.

Biz 70 milyonluq Türkiyəni burada təmsil edirik və burada sadəcə 250 və ya 300 təmsilçi iştirak edir. Eyni şəkildə də 8 milyonluq nüfuza sahib olan Azərbaycandan burada 200 və ya 250 təmsilçi, başqa bir respublikadan 15 və ya 20 təmsilçi bu tədbirdə iştirak edir. Demək ki, biz burada yaşadığımız ölkə əhalisinin böyük hissəsini təmsil edirik. Əhəlinin böyük hissəsini təmsil etdiyimizə görə, mövzuları obyektiv şəkildə qiymətləndirib, nəticələri də obyektiv şəkildə ortaya çıxarmalıyıq.

Bu tədbirdə iştirak etməkdən çox məmnun oldum. İnşallah, daha sonrakı XII Türk Dünyası Qurultayının fasilə verilmədən, daha da mütəşəkkil bir şəkildə tərtibini, tədbirdə iştirakın yüksək səviyyədə təminini arzu edirəm.

Hamınızı ehtiramla salamlayır, diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT KOMİSSİYASININ İCLASI

Noyabrın 18-də "Avropa" mehmanxanasında Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Dil və Mədəniyyət Komissiyasının iclasına Milli Məclisin deputatı, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyinin direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Rəfael Hüseynov sədrlik etmişdir. Türkiyədən Türk Dil Qurumunun sədri, elmlər doktoru, professor Şükrü Haluk Akalın sədr müavini olmuşdur. Milli Məclisin deputatı Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin direktoru, akademik Nizami Cəfərov və Kırıkkale Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru Bilgehan Atsız Gökdağ komissiyanın katibləri seçilmişlər.

Komissiyanın sədri, Milli Məclisin deputatı, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyinin direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Rəfael Hüseynov çıxış edərək komissiyada müzakirə ediləcək məsələlər barədə məlumat vermişdir. Daha sonra iclasın rəqlamenti müəyyənləşdirilmiş və söz məruzəçilərə və çıxışçılara verilmişdir.

RƏFAEL HÜSEYNOV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyinin direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü)

Türk Dünyasının həyatında son dərəcə vacib bir hadisə baş verir. Onuncu dəfədir ki, türk dünyasının dövlət və cəmiyyətlərinin təmsilçiləri bir yere toplanmışlar. Türk dünyasının nadir insanlarından olan İsmayıl bəy Qaspralı “dildə, düşüncədə, əməldə birlik” deyirdi. Bu türk dünyasının uzun onilliklər boyu keçməli olduğu çətin bir yoldu, amma bu qurultaylar baş tutursa, bu gün türk dünyasının ən müxtəlif guşələrindən tanınmış elm adamları, qələm adamları Bakıda toplaşmışlarsa bu artıq birliyin var olmasında atılan vacib addımlardan biridir.

Onuncu dəfədir ki, türk dövlətləri və topluluqlarının qurultayı keçirilir və ikinci iş günündə dil və mədəniyyət, kültür komissiyasında biz bir sıra vacib məsələləri müzakirə edəcəyik. Dünen Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin, Şimali Kipr türk xalqının lideri, cümhurbaşqanı Mehmet Əli Tələtin son dərəcə maraqlı, dövlətlərimiz, ümumilikdə bütün türk dünyası üçün önəm kəsb edən nitqlərini dinlədik.

Düşünürəm ki, türk dünyasının layiqli təmsilçiləri olan bizim bu komissiya üzvləri maraqlı məruzələr edəcəklər və bu məruzələrdə ortaya qoyulan düşüncələr gələcəkdə bizim həm dildə, həm düşüncədə, həm də əməldə birliyimizin bu qurultayda təsdiqini tapması üçün, gerçəkləşməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

BƏKİR NƏBİYEV

(AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik)

Türk dünyasının bioqrafik ensklopediyanın yaradılması sahəsində qarşıda duran vəzifələr

Əziz soydaşlarım, möhtərəm qonaqlar.

Türk dünyasının görkəmli xadimlərinin ortaq bioqrafik ensiklopediyasını hazırlamaq, yaşadığımız beynəlxalq vəziyyətdə millətlər yarışı kontekstində çox aktual, global və gərəkli vəzifələrdən biridir. İndicə göstərəcəyim bir sıra faktlar da təsdiq edir ki, bu çox vüsətli tədbir boş yerə yerinə yetirilmir. Ona görə ki, türk xalqlarına mənsub məşhurların bioqrafik ensiklopediyasına aparan yollarda Türkiyə və Azərbaycanda, Özbəkistan və Qazaxıstanda, Türkmənistan və Qırğızıstanda, digər türk xalqlarında bu istiqamətdə bir sıra qiymətli təcrübələr mövcuddur.

Ədalət naminə etiraf etməliyik ki, bioqrafik ensiklopediyalar ən müxtəlif adlar altında, o cümlədən də daha çox ədəbiyyat xadimləri barəsində məhz qardaş Türkiyənin alimləri tərəfindən nəşr edilmişdir. “Böyük Türk Klassikləri Ensiklopediyası”, “Böyük

Türk Musiqi Ensiklopediyası”, “Divandan Günümüze”, “Böyük Türk Qadın şairləri”, “Çağımızın Şairləri”, “Diyarbəkirlilik Fikir və Sənət Adamları”, “Osmanlı Şeyxülislamı”, “Türk Məşhurları Ensiklopediyası” və ilxır. Daha mən “İslam Ensiklopediyası”, “Türk Ensiklopediyası”, “Türk Dili və Ədəbiyyatı Ensiklopediyası” kimi məşhur çoxcildliklər üzərində dayanmıram. Bununla belə, sizə Azərbaycan alimlərinin yazıb nəşr etdirdikləri və bir-birindən öz prinsipləri, əhatə dairəsi etibarilə fərqlənən bəzi çox mühüm məsələlər haqqında məlumat verməyi lazım bilirəm.

Bunlar keçən əsrin birinci yarısında Təbrizdə yetişmiş Danış Məndani “Deyilən söz yadigardır” və professor Teymur Əhmədovun “XX əsr Azərbaycan yazıçıları” kitablarıdır. Birinci əsərdə Azərbaycanın 495 görkəmli elm və sənət adamının müxtəssar bioqrafiyası təsbit olunmuş və yaradıcılıqlarından xırda nümunələr verilmişdir. Azərbaycan haqqındakı məlumatlardan tək bir cümləni səsləndirirəm ki, hörmətli nümayəndələrimizdə bu bioqrafik ensiklopediyanın mahiyyəti barədə konkret fikir oyansın. Ağabəyim ağa Ağabacı, təxəllüsü “Tusi”dir, İbrahim xanın qızıdır, Fətəli şah Ağabəyimlə evlənib onu özünə baş hərəm etmişdir. İngiltərə səfəri Kor Uzdi arvadı ilə birgə İrana gələndə Fətəli şahın qəbulunda öz səfirlik sənədlərini brilliant düyməli qutuda şahə və almaz düyməli bir kisəni də onun hərəmi Ağabəyim xanıma təqdim etmişdir. Ağabəyim XIX əsrin ustad şairlərindən olmuş, 1832-ci ildə Rum şəhərində vəfat etmişdir. Bu iki beyt onundur:

Vüsəlinə çatanların başqa zövqü, səfası var

Çünki gözəl yar kuyinin saf suyu, xoş havası var.

Səfər vaxtı zəng elədim ürəyimin dəvəsinə

Bu qaydadır dəvənin öz rəngi, öz dəvası var

İkinci kitab XXI əsrə qədər ancaq Bakı şəhərində və onun ətrafındakı kəndlərdə yetişmiş 119 şairin bir qədər müfəssəl tərcümeyi-halını, şeirlərindən bir-iki nümunəni əhatə edir. Adı çəkilən üçüncü kitab isə öz hüdudları ilə geniş olub, keçən 100 il ərzində çox tanınmış bütün Azərbaycan şair, ədib, dramaturq, tənqidçi, tərcüməçi və ədəbiyyatşünaslarımız – 2079 yaradıcı ziyalıni əhatə edir. Bu əsər üzərində təkmilləşdirmə işinin heç vaxt dayandırılmayıb, mütəmadi davam etdirildiyini aydın təsəvvür etmək üçün nəzərinizə çatdırıram ki, onun birinci nəşri təqribən 500 ziyalıni əhatə etdiyi halda, ikinci – hal-hazırda əlimizdə olan nəşrində 2079 yaradıcı sima haqqında məlumat verilmişdir. Professor Teymur Əyyubovun sanballı kitabında yazıçıların şəkildən, təxəllüsündən, ad və soyadından sonra onların doğum illəri, dünyasını dəyişənlərin isə ölüm tarixləri yazılmışdır. Diqqətli oxucu hökmən fərqi nə varacaq ki, Ö.F.Nemanzadə, S.Hüseyn, Hüseyn Cavid, M.Müşfiq, Ə.Cavad, S.Mümtaz, Hacı Kərim Sanlı, Y.V.Çəmənzəminli, B.Çobanzadə, V.Xurufu, T.Şahbazi, Q.Qandəmir, Ə.Aqil, M.Qiyasbəyli və digər istedadlı yazarlar və şairlər, ədib, alim, sənətçi və tərcüməçilər XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində bir-birindən sayca çox fərqli olan müxtəlif illərdə doğulduqları halda, onların əksəriyyətinin ölümü, güllələnməsi və yaxud da məhbəslərə salınması 1937-38-ci illərə təsadüf edir.

Azərbaycanın parlaq ədəbi simalarının kütləvi şəkildə məhv edildiyi 70 ildə Azərbaycanda əsasən erməni əsilli müstəntiqlərin böyük canfəşanlıqla həyata keçirdikləri misli görünməmiş amansızlıqları bir daha göz önündə canlanır. Bu gün inamla demək olar

ki, hazırda türk dünyasının ədəbiyyatının məlumat toplusu – 30 cildlik “Türk dünyası ədəbiyyatı” (onun 8 cildi “Ədəbiyyatçılar Ensiklopediyası”dır) hazırlanmışdır. Bu nəşr türkün müxtəlif dillərində yazmış sənətkarlar haqqında ən mükəmməl və vüsətli mənbədir. 2002-2007-ci illər arasında Ankara şəhərində nəşr edilmiş bu ədəbi ensiklopediya bütün türk köklü şair, ədib, dramaturq, ədəbiyyat tənqidçisi və nəzəriyyəçilərinin həyatını əks etdirir.

Həmcə kiçik olduğuna baxmayaraq, bioqrafik yazılarda qələm və təfəkkür sahibləri, bəzi mühüm qaynaqlar da öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə deyim ki, bu fundamental nəşr Azərbaycan, türk, özbək, qazax, qırğız, türkmən, tatar, qaqaüz, bütün türk xalqlarının ədəbi, ictimai həyatını əhatə edir. O, elm və ədəbiyyat tariximizdə həqiqətən də analoqu olmayan bir hadisədir. Nəşrin 9 cildi sırf akademik üslubda işlənmiş ədəbiyyat tarixi səciyyəsi daşıyır. Böyük ümumiləşdirici müqəddimədən sonra ayrılıqda hər bir türk xalqı ədəbiyyatının tarixini əks etdirir. 6 cild türk xalqlarının dillərində istifadə olunan ədəbiyyat termin və anlayışlarının izahlı lüğətidir. 7 cild bu xalqların ədəbiyyatlarının əsrlərin sınağından çıxmış klassik nümunələr əsasında tərtib edilmişdir. Ən önəmli isə budur ki, cildlərin 8-i yalnız yazıçılar barədə ensiklopedik bioqrafik öçerklərdən ibarətdir. Layihənin rəhbəri Atatürk Dil Yüksək Qurumunun qrup sədri professor, doktor Sadıx Tural bəydir. Hərəsi aşağı-yuxarı 600 səhifədən yuxarı olan bu 8 cildlik ensiklopediyada türk dünyasının minlərlə yazıçısının tərcümeyi-halını əks etdirir.

Alimlər 8 cildliyin demək olar, bütün maddələrinə həssaslıq göstərmiş, bioqrafik layihələr üzərində çalışarkən hər bir müəllifə onun növbədə öz ədəbi tarixində tutduğu yer, tutduğu mövqeyə əsərlərinin sayına, sanbalına, onlarda əksini tapmış fikir və duyğuların mənə və əhəmiyyətinə uyğun olaraq fərdi yanaşmışlar. Məsələn, Əbdü Cələbi haqqında məlumat cəmi iki cümlədən ibarətdir: “Əbdü Cələbi 16-cı əsr türk şairi, Bursa-dandı. Pərvanə bəy məcmuəsində şeirlərinə rastlandıq.” Vəssalam, bu qədər. Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuliyə isə bu ensiklopediyada görkəmli Füzulışünas alim Cümhur xanının təsviri ilə 8 səhifəlik bir məqalə həsr edlimişdir, bu da aşağı-yuxarı 864 sətir edir. Fərqi baxın, 2 sətir və 864 sətir. Bu 8 cildlik bioqrafik ensiklopediyanın və onun daxil olduğu 30 cildlik türk dünyası ədəbiyyatının müəllifləri arasında təkcə öz ölkəmizin deyil, bütün Yaxın Şərqi tanınmış Azərbaycan alimlərindən Akademiyamızın müxbir üzvləri Azadə xanım Rüstəmovə, Yaşar Qarayev, Tofiq Hacıyev, professorlar Kamil Vəli Nərimanoğlu, Şamil Salmanov, Əbülfət Ənəmoğlu da vardır.

Bioqrafiyaların məzmunca keyfiyyətli olması ensiklopediya müəlliflərinin diqqət mərkəzində durmuşdur. Əhməd Yəsəvi haqqında doktor Eşməhəmmədın, Əlişir Nəvai haqqında professor Bağlının, M.F.Axundzadə haqqında Yaqut Akpınarın, Nəcatizadə Mahmud Əkbər bəy haqqında professor, doktor İsmayıl Parlaturın, Amay haqqında professor Şakir İbrahimovun, C.Məmmədquluzadə haqqında akademik İsa Həbibbəylinin və türk dünyasının görkəmli ədəbiyyat xadimləri haqqında bizim ədəbiyyatçı alimlərimizin tədqiqatlarının nəticələri bu ensiklopediyada öz əksini tapmışdır.

Yıldızın yazıb təqdim etdikləri bioqrafik arayış səciyyəli miniatür məqalələr ölçülərindən asılı olmayaraq, ədəbiyyatşünaslıq elminin son nailiyyətləri əsasında hazırlanmış mötəbər əsərlərdir. Məqalələr son dərəcə obyektiv və dəqiq yazılıb, ədəbi şəxsiyyətlərin həyatı ilə bağlı faktlar, hətta bəzən qələm sahibinə baş ucalığı gətirməyən məqamlar da

obyektivlik xətrinə nəzərdən qaçırılmamışdır. Məsələn, XX əsrin birinci yarısında yaşamış şair və nasir Həgendin Jan haqqında mühüm bioqrafik məlumatlardakı qeydlərə diqqət yetirək: “Şelepəğlu bu məlumatı da verməyi lazım bilmişdir: “Həyatının son illərində içki içən, geyiminə önəm verməyən dərbədar bir kişi oldu. Şeirələrinin çoxu qorunmadığı üçün itib-batmışdır”.

Əlbəttə, bütün qeyri-səməvi kitablar kimi 8 cildlik bioqrafik ensiklopediya da qüsurlardan xali deyildir. Məsələn, hazırda ömrü davam edən bəzi qələm sahiblərinin yaradıcılığı barədə məlumat bu kitabların nəşrindən 10, bəzən 15 il əvvəlki zamanla məhdudlaşır. Elə tanınmış sənətkarlar da var ki, ensiklopediyanın səhifələrində bir neçə yerdə adı çəkildiyinə baxmayaraq, onun haqqındakı müəzzəmə yoxa çıxmışdır. Böyük Azərbaycan şairi və Şekspir çaplı dramaturq Hüseyn Cavidin ensiklopediyadakı taleyi buna misal ola bilər. Əsərin Cavid maddəsi qarşısına yazılmışdır: “Bax Hüseyn Cavid”. Bu adın qarşısında isə oxuyuruq: “Bax Hüseyn Cavid Rəsizadə maddəsinə”. Beləliklə, məlumat yox, əlac ona qalır ki, sənətkar barədə oçerki Rəsizadədə axtarasan. Dərin təəssüflər olsun ki, bu nəhəng ensiklopediyanı ələk-vələk edib nə qədər axtardıqsa, Rəsizadə maddəsinə də rast gəlmədik. Türk dünyası məşhurlarının yeni bioqrafik ensiklopediyasını planlaşdıracaq və onun üzərində çalışacaq həmkarlarımız təbii ki, belə xoşagəlməz xətalara yəqin ki, bundan sonra yol verməyəcəklər. Əlbəttə, qarşıdan gələn illərdə türk xalqları məşhurlarının müştərək bioqrafik ensiklopediyalarını hazırlayarkən indicə adları çəkilən və məlum səbəbə görə nəzərinizə çatdırmaq istədiyim çoxsaylı mənbələrdən, onları hazırlamış alimlərin təcrübələrindən, uğur və hətta qüsurlarından da yaradıcılıq yolu ilə faydalanmaq vacibdir.

Bioqrafik ensiklopediyaların qollarından biri də bildiyiniz kimi, ilk maddəsindən başlayıb, son oçerkinə qədər yalnız bir simadan, əlbəttə dünyaca məşhur olan nəhəng söz və fikir, əməl və sənət bahadırlarından bəhs edən ensiklopediyalardır. Keçmiş Sovet İttifaqında bu qəbildən Moskvada Lermontov, Kiyevdə Şevçenko, Bakıda Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyaları nəşr edilmişdir. Bizim C.Məmmədquluzadə ensiklopediyaları üzərində iş qurtarmışdır. Yaxın vaxtlarda işıq üzü görəcəkdir. Bioqrafik səciyyəli olmasa da, ən qədim türk dastanlarından birinin 1300 illiyinə həsr olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud” adlı ikicildlik çox sanballı, rəsimli ensiklopediyanı da bu yığıncağımızda yada salmağı vacib sayıram. Artıq hazır olub, nəşrini gözləyən bu tipli əsərlərimizdən biri də xalq yazıçısı Anarın rəhbərliyi altında hazırlanan ikicildlik Azərbaycan ədəbiyyatıdır.

İncəsənət, siyasət, idman və s. məşhurlarının ümumi bioqrafik ensiklopediyasının yaradılmasına hamıdan öncə bu xalqların özlərinin çox böyük mədəni ehtiyacları var. Bu vəsitle bugünkü nəsil bütün türk xalqlarını təmsil edən məşhur müasirlərimiz və böyük sələflərimiz haqqında dəqiq elmi məlumat alacaq, türkün istedad, zəka, əməl sahiblərini daha yaxından tanımaq imkanı əldə edəcəkdir. Lakin bu say-seçmə xadimlər arasından da Mustafa Kamal Atatürk və Heydər Əlirza oğlu Əliyev kimi millət qarşısında müstəsna, tələyüklü xidmətləri olan çox nəhəng, tarixi simalarımız da var ki, onların hər birinə ayrıca ensiklopedik kitab həsr etməyin vaxtı gəlib çatmışdır. Bizim Azərbaycanda artıq bu sahədə müəyyən iş görüldü. Mən qurultay iştirakçılarına belə bir məlumatı verməkdən qürur duyuram ki, Azərbaycan Atatürk mərkəzi artıq bu sahədə fəaliyyətə başlamış, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Nizami Cəfərov Atatürk ensiklopediyasının sözlüyünü

hazırlayıb, geniş müzakirəsini keçirmiş və müəlliflər konkret oçerk və maddələr üzərində işə başlamışlar.

Şübhə yoxdur ki, böyük türk öndəri M.K.Atatürkə məhz qardaş Azərbaycandan bir baxış kimi bu əsər ölkəmizdə Atatürkün böyük fikir adamı və milli qəhrəman kimi daha geniş miqyasda öyrənilməsinə, məşhurlaşmasına yardım edəcəkdir. Türkiyə ilə Azərbaycan haqqında “Biz bir millət, iki dövlətlik” deyən müdrik kəlamı hələ öz sağlığında dillər əzbəri olmuş Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə həsr edilən və ona məhz Türkiyədən bir baxış kimi planlaşdırılan bu biçimdə bir bioqrafik personal ensiklopediyanın isə yaxın gələcəkdə Türkiyədə hazırlanıb, orada geniş yayılacağını da mən indidən görürəm və hər iki ensiklopediyanın hasilə yetməsinə yaradıcılıq əməyi sərf edən alimləri ürəkdən alqışlayıram. Bütövlükdə götürdükdə, bu bioqrafik ensiklopediyaların ən kamillərini vaxtaşırı tərcümə edib, yaxud etdirib Avropa, Asiya ölkələrində yaymağın da milli strategiya baxımından çox böyük əhəmiyyəti danılmazdır.

Ümumtürk milli ensiklopediyanın bioqrafiyasının yaradılmasında hazırda üzərində işlərin genişlənməkdə olduğu Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının da böyük rolu olacaqdır. Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev belə bir ensiklopediyanın nəşri haqqında 12 yanvar 2004-cü il tarixində xüsusi fərman imzalamışdır. Bildiyiniz kimi, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə dair dəqiq, yığcam və sistemli bilgiler verən milli ensiklopediyalar heç də hər zaman yaranmır. Bunun üçün xalqın tarixində bir inkişaf, canlanma, intibah, məqam yetişməlidir. Mən hamınızın yaxşı bildiyiniz bir faktı böyük iftixarla bir daha etiraf edirəm ki, Azərbaycan Respublikası XXI əsrin ilk onilliyində öz inkişafının məhz belə bir dövrünü yaşamaqdadır.

Ensiklopediyamızın redaksiya heyətinin sədr müavini kimi sizə deyə bilərəm ki, bu nəhəng layihənin Azərbaycan adlı xüsusi cildi yüksək elmi, poliqrafik səviyyədə artıq hazırdır. Bu yaxınlarda səbirsizliklə gözləyən oxucuların istifadəsinə veriləcəkdir. Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının növbəti cildlərinin isə üzərində iş davam edir.

Sözümün axırında, möhtərəm həmkarlar, qeyd etmək istəyirəm ki, türk dünyasının ensiklopediyasının yaradılması sahəsində qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə bütün müstəqil türk dövlətlərinin, eləcə də başqa ölkələrin hüduqları daxilində yaşayan türk soylarının elmdə və təcrübədə səlahiyyətə malik böyük nümayəndələrindən ibarət rəhbər qurumun təsis olunmasına ehtiyac var. Bu qurumun qərarqahı da razılaşmalar əsasında Bakıda, Ankarada, yaxud müstəqil dövlətlərimizdən hər hansı birinin paytaxtında fəaliyyət göstərə bilən, sözügedən qurumun türk dünyasının YUNESKO-su sayılan və tutarlı səlahiyyətlərə malik çox nüfuzlu TÜRKSÖY-un nəzdində təsis edilməsi türklərin yüksək elmi səviyyədə işlərinin yoluna qoyulmasına gözəl bir təminat ola bilər. Buna nail olmaq məqsədilə TÜRKSÖY-a daxil olan bütün ölkələrdə və digər dövlətlərin ərazisində məskunlaşmış türklərin elliklə yaşadığı şəhərlərdə sözügedən qurumun təməlləri yaradılmalıdır. Elm, mədəniyyət, təhsil, ədəbiyyat, nəşriyyat, ensiklopediya, lüğətçilik və s. sahələrdə tanınan görkəmli nümayəndələr bunların ətrafında toplanmalı, məsləhət və məşvərət nəticəsində yaranıb, təsdiq olunan plan, sözlük və layihələr əsasında işə başlamalıdırlar. Bu böyük mədəniyyət layihəsini həyata keçirəcək vətənpərvər, türkpərvər məsləkdaşlarımıza və bizim türk qurultayımıza uğurlar arzulamaqla sözümü bitirirəm.

Sağ olun.

ƏRDOĞAN BOZ

(Afyonkarahisar Kocatepe Universitetinin müəllimi)

Türk dünyası olaraq ümumi internet şəbəkəsi daxilində dil, mədəniyyət və ünsiyyət sahəsində bugünkü və sabahkı vəzifələrimiz

Hörmətli rəyasət heyəti və dəyərli mərasim iştirakçıları!

Hamınızı ehtiramla salamlayıram!

On dəqiqəni səmərəli şəkildə istifadə etməyə söz göstərəcəyəm. Mövzum “Türk dünyası olaraq ümumi internet şəbəkəsi daxilində dil, mədəniyyət və ünsiyyət sahəsində bugünkü və sabahkı vəzifələrimiz” adlanır. Ümumi şəbəkənin, yəni internetin dil, mədəniyyət və ünsiyyət sahəsində insan oğluna yaratdığı imkanlar gün keçdikcə daha da artmaqdadır. İlk vaxtlar ingilis dilinin və ingilis mədəniyyətinin təsiri altında olan internet şəbəkəsi vaxt keçdikcə başqa dil və mədəniyyətlər üçün var olduqlarını isbat etmə və mövcud olduqlarını davam etdirmə yeri olmuşdur. Bundan sonra internet şəbəkəsində yeri olmayanın real həyatda da heç bir yerinin olmayacağı həqiqətdir. Türk dünyası da bu həqiqət istiqamətində hərəkət etmək, gələcəyini buna görə planlamaq məcburiyyətindədir.

Biz bu məruzədə türk dövlət və cəmiyyətlərinin ümumi şəbəkə daxilində dil, mədəniyyət və ünsiyyət sahəsində bugünkü və sabahkı vəzifələrimizin nələrdən ibarət olduğu haqqında danışmaq istədik.

Birinci hissə “Ümumi şəbəkədə türk dilində olan məlumatların sayını artırmaq, mövcud olan məlumatları paylaşmaq, ünsiyyəti daha da asanlaşdırmaq üçün tələb olunanlar nələrdən ibarətdir?” adlanır. Məruzəmdə bir neçə başlıq vardır.

Birinci başlıq “e-kitab”, yəni elektron kitab adlanır. E-kitab, başqa bir sözlə virtual kitab, rəqəmli kitab, digital kitab, ənənəvi şəkildə olan çap variantdakı kitabdan fərqli olaraq elektron şəraitdə istifadə olunmaq məqsədi ilə hazırlanmış kitablardır. Zaman keçdikcə, ümumi şəbəkə vasitəsi ilə müəyyənləşdirilmiş sayta birbaşa körpü vasitəsi ilə bağlanmış şəkildə yayılan bu kitablar internetin təqdim etdiyi ən mühüm xidmətlərdən biridir. Bu da çox vaxt ən nadir, ən bahalı və bizdən çox uzaqda olan kitablara ən asan şəkildə yiyələnmək imkanı yaradır.

Türk dünyası olaraq, ilk növbədə ortaq mədəniyyət əsərlərimizi, məsələn, Göytürk dövründəki əsərlərimizi, “Divani-lüğəti-türk”, “Kutadgu Bilig” və s. əsərlərimizi elektron kitab olaraq ümumi şəbəkədə yerləşdirməliyik. Bu xidmət həm əsərin yazıçısının, həm də bu əsərdən istifadə edəcək şəxsin işlərini çox asanlaşdıracaq. Türk dünyasının hər bir fərdi arzu etdiyi zaman bu əsərləri əldə edə bilməlidir. Bu şəbəkədə, hətta kitabın səs, musiqi ilə birlikdə yerləşdirilməsi də ortaq mədəniyyət əsərlərimizin paylaşmasına imkan yaradacaq. Bu qurultayı təşkil edən Türk Dövlət və Cəmiyyətləri Fondu öz ümumi şəbəkəsində haqqında bəhs edilən əsərləri elektron kitab şəklində nümayiş etdirə bilər.

İkinci başlıq “e-jurnal”, yəni elektron jurnal adlanır. Elektron şəraitdə olan jurnalların sayı gündən-günə artır. Bu gün bir çox elmi jurnal ümumi şəbəkədə elektron

şəraitdə nümayiş etdirilməkdədir. Jurnalın çap olunmasına xərclənən vəsaitin gün keçdikcə daha da artması, onun əldə edilməsi zamanı yaranan çətinliklər müəllifləri jurnallarını elektron şəraitdə yaymağa sövq edir. Türk dünyası olaraq, ümumi şəbəkədə ilk növbədə dil və mədəniyyət şəbəkəsində elmi elektron jurnalları yerləşdirməliyik. Bu gün daha çox inkişaf etmiş metodlarla nümayiş etdirilən elektron jurnallar dünyanın hər bir tərəfinə yayılmışdır. Biz, əməkdaşlığımızın bəhrəsi olaraq irihəcmli elektron jurnallar hazırlaya bilərik. Məsələn, qarşılıqlı əlaqələr və fəaliyyətlərlə dil, mədəniyyət sahəsində redaktorluğu növbələşmə yolu ilə həyata keçirərək, elektron jurnallar hazırlaya bilərik. Bunu vaxt keçdikcə digər sahələrə də tətbiq edərək elektron jurnalların sayını artırmaqla bilərik. Bunun üçün türk dünyası lazımi səviyyədə texniki infrastruktura və ümumi şəbəkəyə sahibdir.

İndi də məruzəmdəki başqa bir başlıq haqqında danışmaq istədim. Bu başlıq “e-lüğət”, yəni elektron şəraitdə yerləşdirilmiş lüğət. Mənim nöqteyi-nəzərimə görə elektron lüğət, ümumi şəbəkə istifadəçilərinin əvəzolunmaz vəsaitlərindəndir. Bu gün bir çox şəbəkə qrupunda bir dilin ümumi lüğətlərindən başqa, iki və ya çoxdillə qarşılaşdırılmalı lüğətlər nümayiş etdirilmişdir. Türkiyədə belə bir nümunələr artıq mövcuddur. Belə ki, Türk Dil Qurumunun öz ümumi şəbəkə qrupunda nümayiş etdirdiyi “Ümumi türkçə lüğət” yenilənmiş və onun tutumu, yaratdığı imkanlar baxımından bizim üçün gözəl nümunədir. Yenə Türk Dil Qurumunun hazırladığı “Türk ləhcələri lüğəti” Türkiyədə türk ləhcələrini qarşılaşdırılmalı şəkildə verən ilk lüğətdir.

Hal-hazırda türk dünyasının bütün ləhcələrini əhatə edən, geniş tərkibli, səslə, yəni, danışan lüğətlərə tələbat böyükdür. Türk dövlət və cəmiyyətlərindən elm adamlarının iştirakları ilə yaradılacaq bir işçi qrupu belə bir lüğəti hazırlaya bilər, hazırlamağıdır da.

Bir mövzum da “e-kitabxana”, elektron kitabxanadır. Elektron kitabxanaların gün keçdikcə sayı daha da artmağa başlamışdır. Kitabxanaya getmədən, ümumi şəbəkə vasitəsi ilə, kitabların qeydiyyatının aparıldığı kataloqlara baxmaq, kitab sifarişi vermək, verilənlər bazasına baxmaq kimi işlər artıq çox asanlaşdırılmışdır. Elektron kitabxanaların yayılması ilə istifadəçilər tez, asan və ucuz yol ilə məlumat əldə edə bilərlər. Türk dövlət və cəmiyyətləri olaraq, bütün kitabxanalarımızı tez bir vaxtda elektron kitabxanalarına uyğun şəkildə gətirməliyik. Bundan başqa təcrübələrimizdən istifadə etməyimiz məqsədi ilə dünyanın hər bir yerindən asanlıqla baxıla bilən, ən yeni kompüter sistemlərinə uyğun elektron kitabxanalar qurmalıyıq.

Başqa təklifim də “veri tabanı”, yəni, məlumat bazasının tətbiq edilməsi məsələsidir. Məlumat bazası, elektron kitab, elektron jurnal kolleksiyalarından təşkil olunmuşdur. Bütün elm sahələrindən meydana gəlmiş bu məlumat bazası istifadəçilərin xidmətinə verilir. Türkiyədə müxtəlif kitabxanalar məlumat bazalarını istifadəçilərin xidmətinə vermişdir. Bu məlumat bazalarının çox hissəsini xarici mənbələr (xarici ədəbiyyat) təşkil edir. Elə zənn edirəm ki, digər türk dövlətlərində də belədir. TÜBİTAK-a bağlı olan bir mərkəzdə xarici mənbələrə əsaslanmış məlumat bazası ilə yanaşı, türk dilində olan məlumat bazası da yaradılmışdır. TÜBİTAK-ın təqdim etdiyi bu xidmətə türk dövlət və cəmiyyətlərdən heç birinin köməyi yoxdur. Türk dünyası olaraq bütün sahələrdəki təcrübələrimizi birləşdirmək üçün ortaq məlumat bazasına ehtiyac vardır. Türk dünyasının

elm sahələrində əldə etdiyi nailiyyətlər bu məlumat bazasının yaradılması üçün kifayət edir. Bu işin həyata keçirilməsi üçün təkcə təşkilatçılıq yetərlidir.

Digər bir mövzu da ümumi şəbəkə daxili qruplarda ikinci dil olaraq türk ləhcələrinin tətbiq edilməsi məsələsidir. Ümumi şəbəkə daxili bəzi qruplar bir neçə dildə xidmət edir. Çox vaxt bu qruplarda olan ikinci dil ingilis dilidir. Buradakı əsas məqsəd daha çox istifadəçiyə xidmət etməkdir. Ümumi şəbəkə daxili qruplardan türk dünyası ilə əlaqədar fəaliyyət göstərən qruplar başda olmaqla öz qruplarımızın ikinci və üçüncü istifadəçi dili olaraq türk ləhcələrindən birindən istifadə edə bilərik. Yeni, Türkiyədə türk dünyasına xidmət edən, ticarətlə məşğul olan bir təşkilatın ümumi şəbəkə daxili qrupunda türk dili ilə yanaşı, türk dünyasına aid olan hər hansı bir türk dövlət və cəmiyyətinin türkcəsi - Azərbaycan türkcəsi, qazax türkcəsi və s. istifadə oluna bilər.

Vaxt az olduğuna görə məruzəmdə olan mövzuların təkcə başlıqlarını saymaq istədim. Başlıqlardan biri də türk ləhcələrinin şəbəkə daxili tərcüməsi fəaliyyətinin başlanması məsələsidir. Digər bir başlıq da türk ləhcələrinin ümumi şəbəkə daxilində öyrədilməsidir. Yeni, ümumi şəbəkə daxilində hal-hazırda hər xalq öz ləhcəsini, öz dilini öyrətdiyi kimi, başqa ləhcələri, Azərbaycan, qazax, qırğız və s. ləhcələri də öyrətməlidir.

Başqa bir təklifim də türkcə olan hərfli elektron şəraitdə sərbəst şəkildə istifadə olunmasından ibarətdir. Bunun üçün ortaq fəaliyyət lazımdır. Latın əlifbasına keçən, başda Azərbaycan, Türkmənistan olmaqla, hal-hazırda bu əlifbaya keçmə ərəfəsində olan Özbəkistan ümumi şəbəkə daxilində olan ortaq hərf məsələsini də həll etməlidirlər. Bizdə bu texniki infrastruktur vardır.

Nəhayət, ən son olaraq onu da qeyd etmək istədim ki, digər ləhcələrə nəzərən daha çox istifadə olunan türk ləhcəsini ortaq ünsiyyət dili kimi ümumi şəbəkədə istifadə etməliyik.

Hamınızı ehtiramla salamlayıram.

AĞAMUSA AXUNDOV

(AMEA-nın Humanitar və ictimai elmlər bölməsinin akademik katibi, AMEA-nın həqiqi üzvü)

Müasir dövrün dil mənzərəsi və ortaq türkcə problemləri

İnsanlar, xalqlar ta əski zamanlardan başlayaraq hansısa bir ortaq ünsiyyət vasitəsinə, uluslararası və ya millətlərarası dillərə daim ehtiyac duymuşlar. Avropa ölkələrində belə bir dil kimi əsrlər boyu latın dilindən istifadə etmişdilər. Daha doğrusu, VII-XIV əsrlərdə Qərbi Avropada latın dili ümumi yazı, kilsə, elm dili və qismən bədii dil olmuşdur. Yaxın Şərqdə isə belə bir missiya ərəb dilinin öhdəsinə düşmüşdü. Fars dilinin də uzun orta əsrlərdə müxtəlif ölkələrdə dövlət dili və şeir dili kimi işlənməsi bəllidir. On altı il öncə dünyanın altıda bir hissəsini təşkil edən Sovetlər imperiyasında rus dili

yüz otuzdan artıq millətə, azsaylı xalqlara və etnik qruplara millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət etmişdir.

Orta əsrlərdə ədəbi bədii dil vəzifəsini görən türki, başqa sözlə köhnə Azərbaycan dili, Mərkəzi Asiyada isə həmin vəzifəni yerinə yetirən cığatay, başqa sözlə köhnə özbək dili də müəyyən mənada ortaq türk dili kimi səciyyələndirilə bilər.

Çağdaş dünyada ortaq dil problemi özəlliklə diqqət mərkəzindədir. Ortaq dillər indi özünü global və regional səviyyələr olmaqla iki səviyyədə daha çox göstərir: global səviyyədə anlaşma vasitəsi kimi ingilis dilindən daha çox yararlanırlar. Regional səviyyədə olan dillərin bir qismi isə müstəmləkə sistemindən qalan dillərdir: fransız, ispan, portekiz, rus dilləri belə dillərdən sayıla bilər.

Müasir dünyada baş verən hadisələr ortaq dil probleminə bütövlüklə yeni nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Yeni baxımlar işığında araşdırılmalı belə problemlərdən biri də ortaq türkcə problemidir.

1990-cı illərdən dağılmağa başlayan (bu dağılma hələ də davam edir) Sovetlər Birliyindən ilk ayrılan dövlətlərdən beşi türk cümhuriyyətləri olan Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və habelə hazırda tam müstəqilliyini hələ almayan Tatarıstan, Başqırdıstan, Çuvaş, Saxa, Qaqauz türkləri, habelə başqa türk xalqları əsrimizin sonuncu onilliyindən başlayaraq, uzun illər “ikinci ana dili” adlandırılan rus dilinin əsarətindən xilas olaraq yeni orbitə çıxdılar və yeni ünsiyyət vasitəsinə ehtiyac duydular. Ortaq türkcə ideyasını zaman özü yaratdı və tez bir zamanda onu çeşidli elmi toplantıların – qurultayların, konfransların, bilgi şövlənlərinin (simpoziumlarının) müzakirə mövzusunə çevirdi. Bu toplantılara misal olaraq, 1992-ci ildə keçirilən birinci sürəkli dil qurultayını (Ankara, may), Türk Dil Qurumu Qurultayını (İstanbul-Ankara, sentyabr-oktyabr), “Orta türk” konfransını (Daşkənd, 1992) və b. göstərmək olar. Ortaq türk dili ideyasına maraq bu gün də davam edir.

Bununla belə, “ortaq türk dili” dedikdə, nə anlaşıldığı, başqa sözlə ortaq türk dilinin onoloji mənası, məncə, hələ tam aydın deyil, daha doğrusu, bu haqda hamının qəbul etdiyi ümumi bir fikir hələ də yoxdur.

Ortaq türk dili dedikdə, adətən türk xalqları arasında uluslararası ünsiyyət vasitəsi kimi işlənə bilən dil nəzərdə tutulur. Bu dilin hansı və necə bir dil olacağı məsələsi barədə də, təəssüf ki, hamının qəbul etdiyi bir fikir mövcud deyil.

Bəziləri ortaq türk dili dedikdə, türk dillər əsasında yaradılan yapma yeni bir dil düşünürlər (esperanto kimi) və belə bir dilin yaradılmasının ictimai gərəkcəsini də göstərirlər. Məsələn, “Urta türk dili” (Toşkənt, 1992) adlı dəyərli kitabçanın müəllifləri Bəxtiyar Kərimov və Şoəhməd Mutalov ortaq türk dilini yaratmağın riyazi formulunu verdikdən sonra göstərirlər ki, guya “dil probleminin tədqiq edilən həllinin üstünlüyü bundadır ki, 1) etnosların dilləri əsasında yaradıldığından, koyneni (ortaq türk dilini – A.A.) onların yaradıldığı dialektlərin nümayəndələri xüsusi öyrənmə olmadan bu və ya digər dərəcədə anlayırlar; 2) o, hər hansı etnik birliyin dili olmadığı üçün onlardan heç birinə üstünlük vermir və s.

Mütəxəssislərin başqa bir qismi isə ortaq türk dili dedikdə, bütün türk dillərinin və

hid, ümumi prinsiplər əsasında qurulmasını (başqa sözlə, ortaq əlifba, orfoqrafiya, terminologiya və s.) nəzərdə tutulur.

Beləliklə, ortaq türk dili anlamı 2 mühüm məsələni özündə birləşdirmiş olar: 1) ortaq türk dili uluslararası ünsiyyət vasitəsi olan yeni bir dil kimi; 2) ortaq türk dili ortaq əlifbası, orfoqrafiyası, terminologiyası olan bir dil kimi.

1. Birinci məsələ, yəni, ortaq türkcənin ontologiyası, yəni, nə olması haqqında fikrimi mən öndə adı çəkilən toplantılardakı məruzə və çıxışlarımda, xüsusən də ötən il 1997-ci il may ayında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin türk dilinin dövlət dili elan olunmasının 720 illiyi münasibətilə keçirdiyi Türk Dil Bayramı zamanı Qaramanda "Tarix boyunca türk dili" bilgi şölinə etdiyim "Ortaq Türk Dili Probleminin Onoloji və Sosial Linqvistik Məsələləri", habelə 1998-ci ilin sentyabrında Dil Bayramı günlərində Ankaranın Bilkent Universitetində keçirilən "Bilgi çağında türkcə və yazı dili sorunları" simpoziumunda "Çağdaş Dünyada Dil Ortamı və Ortaq Türkcə Problemi" adlı məruzələrimdə bildirmişəm. Yenə də bu fikirdəyəm ki, türk xalqları üçün çeşidli türk dilləri əsasında yeni bir dil yaratmağa əsla lüzum yoxdur. Belə bir yapma, süni dilin uğur qazanacağına ümid etmək də çətindir. Ona görə ki, ilk öncə heç bir milli əsası və ənənəsi olmayan belə dillər adətən cansız və ölü olur; cansız dillərin aqibəti isə adətən uğursuzluqla qurtarır.

Düşünürəm ki, uluslar və millətlərarası ortaq türkcə kimi türk xalqlarının dillərindən birini seçmək daha doğru olardı. Bu seçim isə hər bir halda obyektiv şərtlərə əsaslanmalıdır. Yəni, dilin işlənmə sahəsi, yayım və öyrənilmə imkanları, həmin dildə danışanların sayı, fonetik və qrammatik quruluşunun asanlıq-çətinliyi kimi amillər nəzərə alınmalıdır, ortaq türkcə yalnız bir yolla seçilməli və müəyyənləşdirilməlidir. Daha doğrusu, bu, zamanın öhdəsinə buraxılmalıdır.

Uzun illər pantürkizm xofu ilə qorxudulan xalqların uzunmüddətli üzücü ayrılıqdan sonra qarşılaşdıqları azadlıq gerçəkliyində bir-birilərinə qısanacaqlarını gözləmək ağlagəlməz şey deyil. Böyük Azərbaycan maarifçisi və yazıçısı Abdulla Şaiq kimi desək, "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz".

Ortaq türkcənin belə seçimi, təbii başqa türk xalqlarının milli dillərinin meydana çıxması da demək deyil. Hər millətin öz ana dilini yaşatmaq və inkişaf etdirmək onun daxili işidir. Söhbət burada yalnız uluslararası ortaq türkcədən gedir.

2. Ortaq türkcə probleminin ikinci əsas məsələsi-ortaq türk əlifbası, orfoqrafiyası və terminologiyası məsələsi də yetərinə aktual bir məsələ kimi çox önəmlidir. Bu baxımdan, keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşayan türk xalqlarının son 70-80 illik həyatı onların bir-birilərinə yaxınlaşması əvəzinə, uzaqlaşması tarixi sayıla bilər. Bu müddət ərzindən həmin xalqların əlifbası 2 kərə dəyişildi. İlk öncə, türk dillərinin fonetik sisteminə cavab verməyə də, onları müəyyən dərəcədə birləşdirən ərəb əlifbası əvəzinə 1920-ci illərin ortalarından başlayaraq latın qrafikası əsasında, necə deyirlər, "milli əlifbalar" yaradıldı.

1930-cu illərin sonunda latından kirilə kütləvi keçid dövründə türk xalqlarının əlifbaları bir-birindən daha da uzaq düşdü. Bəziləri, hətta öz ana dillərində olmayan, ümumən bütün türk dillərinə yad olan ə, ö, ü, kimi, hətta ğ, c, h kimi hərfləri də qəbul

etdilər. Nəinki yazı ənənəsi az olan türk xalqları, hətta bir neçə əsrlik tarixi olan bəzi türk xalqları da bu cür hərəkət etdilər.

Azərbaycanlılar zaman keçdikcə səhvlərini düzəltdi, məsələn, öncə ü hərfini, 1959-cu ildə isə "ə", "ö" və "g" hərflərini öz əlifbalarından çıxardılar. Bu kiçik tarixi arayış verməkdə məqsədim türk dillərinin zaman-zaman bir-birilərinə ayrı düşdüklerini vurğulamaqdır.

Türk xalqlarının əlifba probleminə dair çeşidli toplantılar keçirməsinə baxmayaraq, həmin problem bu gün də qalır. Azərbaycan bu sahədə ilk addımı atsa da, yəni, 1991-ci ildən latın əsaslı əlifbaya keçdiyi halda, başqa türk xalqları yalnız son zamanlarda bu dəyişim prosesinə başlamışlar.

Təbii, bütün türk xalqlarının latın əsaslı əlifbaya keçmələri ortaq türk dili probleminin həlli yolunda atılmalı olan addımların yalnız birincisidir.

Təəssüflər olsun ki, qəbul edilmiş latın əsaslı əlifbalarda hərflərin seçilməsinə bəzən birmənalı yanaşılır (Azərbaycan əlifbasında, məsələn, xüsusən "q" hərfi). Qəbul edilməkdə olan latın əsaslı bəzi milli əlifbalarda da uyğun hallar özünü göstərməkdədir.

Ortaq türk dili işığından yanaşdıqda, orfoqrafiya sahəsindəki problemlər daha çoxdur. Bəllidir ki, keçmiş sovet rejimi zamanı bu sahədə də ardıcıl təcridetmə siyasəti aparılmışdır. Qohum dillərini bir-birinə yaxınlaşdırmaq əvəzinə, milli dillərin özünəməxsusluğuna hörmət və diqqət adı ilə onların bir-birindən uzaqlaşdırılmasına daha böyük diqqət və əhəmiyyət verilmişdir. Məsələn, 1930-cu ildə Ümumittifaq yeni əlifba komitəsinin elmi şurasının iclasında düzgün yazı qaydaları xüsusi müzakirə mövzusu olmuş və həmin iclasda da "Orfoqrafiyanın əsasları" adlı tezislər hazırlanmışdır. Həmin tezislər keçmiş Sovetlər Birliyində ardıcıl surətdə həyata keçirilmiş və təbii olaraq mübaligə olsa da, deyək ki, ilbəl başqa dillərlə yanaşı, türk dillərinin də bir-birindən uzaqlaşmasına əsas səbəblərdən biri olmuşdur.

1973-cü ildə Moskvada nəşr olunmuş "SSRİ-nin türk ədəbi dillərinin orfoqrafiyaları" adlı 301 səhifəlik kitabda 20 türk dilinin orfoqrafiyası haqqında iri məqalələr verilir. Həmin dillər bunlardır: Azərbaycan, Altay, başqırd, qaqauz, qazax, qaraqalpaq, qaraçay-balkar, qırğız, kırım tatarları, kumık, yakut, noqay, özbək, tatar, tuvin, türkmən, uyuğur, xakas, çuvaş dilləri. Əgər müasir türk dilinin orfoqrafiyasını da bura əlavə etsək, türk dillərinin 21 orfoqrafiyası olur. Bir dilin 21 orfoqrafiyası mümkündürmü?

Ortaq türk dili baxımından ən mühüm vəzifə, mənim fikrimcə, türk dilləri üçün çox vacib olan orfoqrafiya prinsiplərini müəyyənləşdirmək və onların həyata keçirilməsinə çalışmaqdır. İlk axtarışlar, araşdırmalar göstərir ki, həmin prinsiplər tarixi-ənənəvi və morfoloji prinsiplər olmalıdır.

Ortaq türk dili probleminin ən mühüm məsələlərindən üçüncüsü lüğət tərkibi ilə bağlıdır.

Bəllidir ki, dilin ekstralingvistik təsirlərə ən çox məruz qalan hissəsi dilin lüğət tərkibidir. Adi bir dilçilik baxışı dünya dillərində alınma sözlərin nə qədər çox olduğunu göstərir.

Türk dillərində də alınma sözlər çox və çeşidlidir. Yeri gəlmişkən, deyim ki, türk

dillərinin lüğət tərkibinin alınma sözlər qatı bu dilləri həm birləşdirən, həm də ayıran amillərdir.

Təəssüf ki, bu məsələ də vahid bir prinsip yoxdur.

Fikrimcə, ortaq türk dili lüğət birliyində də orfoqrafiya sahəsində olduğu kimi, tarixi ənənəvi prinsipə əsaslanmaq daha düzgündür.

RAFAEL MUHAMMETDİN

(Tatarıstan, Türk Dünyası Araşdırmalar Fondunun nümayəndəsi)

Bugünkü türk birliyinin mənəvi təməlləri

Hörmətli mərasim iştirakçıları,

Öz-özümü bir sual verək. Bu günə qədər nə üçün türk dövlətlərinin birliyi olmadı? Müstəqil yeddi türk dövləti vardır, ancaq nə üçün türk dövlətləri birliyi yoxdur? Mən bunu iki səbəb ilə əlaqələndirirəm: bunlardan birincisi, Türkiyənin gücünün, yeni, mövcudiyyətinin, maliyyə tutumunun zəif olmasıdır. Bu səbəblə də Türkiyə digər türk dövlətlərini öz ətrafında birləşdirə bilmir. Məsələn, Amerikanın Marşal planı vardır. Amerika II Dünya Müharibəsində Avropa xalqlarını öz ətrafında birləşdirə bilmişdir. İkinci səbəb də türk dövlətlərinin ortaq ideologiyasının olmamasıdır. Biz təkcə bir-birimizi qurultaylarda görəndə səmimi şəkildə qucaqlaşırıq. Bizim qədim tariximizdə ortaq xanlıqlarımızın, dövlətlərimizin, dilimizin eyni köklərə sahib olduğunu qeyd edirik. Bu sadaladıqlarım isə türk dünyasının birliyi ideologiyasının tam şəkildə həyata keçməsi üçün kifayət deyildir. Çünki ideologiyanın təməlində fəlsəfi dünyaya bir baxış sistemi olmalıdır. Hamınız da yaxşı bilirsiniz ki, dil qardaşlığı kimi fəlsəfə yoxdur. Elə bu səbəblə də belə bir ideologiyanın ömrü, mövcudiyyəti də qısa olur.

Mən sadaladığım fikirləri saxlayıb, konkret fikirlərdən bəhs etmək istəyirəm. Biz ortaq ideologiyamızı necə hazırlaya bilərik? Cənab Qaspralının zamanında islam dininin təməlinə əsaslanan fikirdə birlik vardı. Bildiyiniz kimi, o dövrdə türklərin böyük əksəriyyəti də müsəlman idi. Ancaq indi kommunizm fəlsəfəsi məhv edildikdən sonra bəziləri kommunizm fəlsəfəsinin əvəzinə yenidən islam fəlsəfəsinin gətirilməsini istəyir. Lakin həqiqətdə isə bizim cəmiyyətlərə nəzər salsaq görərik ki, biz Qaspralının zamanında yaşayan müsəlmanlar deyilik, türklərin bir çoxu aydınlar, çox hissəsi də ateist və materialistlərdir. Bunun üçün də İslam bir ortaq ideologiya, dünya görüşü kimi qəbul edilə bilməz. İslam artıq bir mədəniyyət hadisəsi kimi qəbul edilir. Bizdə İslam ideologiya rolunu oynamır.

Bəs, İslam bizim üçün hansı əhəmiyyətə sahibdir? Burada üç mühüm prinsipə nəzər yetirmək lazım gəlir. Bunlardan biri, İslama qədər olan qədim türklərin dəyərləri, ikincisi, İslam mədəniyyəti, üçüncüsü də müasirləşmə. Qeyd etdiyim əlbəttə ki, yenilik deyil. Bildiyiniz kimi, Ziya Gökalp da qeyd etmişdi: “Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək”.

Ancaq biz, bu prinsiplərin müasir zamanə uyğun olmadığını qəbul etməliyik. Çünki hər zamanın özünə uyğun olaraq bir hökmü vardır.

İndi də birinci prinsip – İslama qədər olan dövrdə türklərin dəyərləri haqqında danışmaq istədim. Mən bu prinsipi türk dəyərləri və “tao”, yəni, günəş - dağ fəlsəfi dünyagörüşü sistemi olaraq adlandırıram. Təqdim etdiyim bu fəlsəfi dünyagörüşü sistemi türk dəyərlərinə əsaslanmaqdadır. O dillərimizin strukturunun tərkibində yer almaqdadır. Türk dilləri ilə əlaqədar aparılmış əsaslı tədqiqatlar dilin yaranmasının varlığın metafizikasına bağlı olduğunu göstərməkdədir. Bundan başqa, dillərimizin sadə məlumat vermə sistemi olaraq deyil, dünyanın dialektikasını əks etdirən dünya görüş sistemi olaraq yaranmış olduğunu bildirir.

Türk dili, daha geniş şəkildə qəbul edərsək, Altay və Turan dilləri dünyada ilk dəfə yaranan dillərdən biridir. Yəni, ən inkişaf etmiş və fəlsəfi dillər olaraq onlar, Amerika yerlilərinin dillərində, Şumer, Hind-Avropa, Sami dillərində iz qoymuşdur.

Sizin də bildiyiniz kim, qədim insanın sitayiş etdiyi ilk varlıq günəş olmuşdur. Günəş qədim insan üçün ilk tanrıdır. Yanar dağların konus şəklindəki təpələrinin meydana gəlməsini qədim insanlar günəşin fəaliyyəti ilə əlaqələndirmişlər. Bu yanardağlardan çıxan qırmızı, sarı rənglərdə olan lavalər qədim insanlara günəşi xatırladırdı. Günəşin yanardağ ilə olan əlaqəsini türk dillərində olan kəlmələrdə də görmək mümkündür. Məsələn, çakım, çaxmaq, dağ-damğanı bağlamaq məqsədi ilə istifadə olunan alət, dağ oğuzlarda, qıpçaqlarda “tao” adlanırdı. Bizim şərti olaraq “tao” – “dağ” kimi adlandırdığımız hissənin əsası və təməli günəş və onun təmsali üçbucaq şəklində göstərilən dağdır. Elə buna görə də bu sistem eyni şəkildə adlandırılmışdır. Türklərdə günəş, “tao” sözü ilə də bütün əsas müqəddəs fəlsəfi kəlmələr bağlıdır.

Maddənin atomlardan ibarət olduğu kimi, bütün mənəvi söz xəzinəsi də dağ mənasını daşıyan “tao” ilə əlaqəlidir. Dağ sözü ilə əlaqədar olan mənəvirlərin bir-biri ilə əlaqəsi fəlsəfi kateqoriya və qanun sistemini yaradır. Haqqında bəhs edilən kateqoriya və qanunlar daha sonra müxtəlif xalqların fəlsəfi, dini sistemində də təsir etmişdir. Məsələn, çinlilərdə “tao” prinsipi, yaponlarda sîn tao-sinto dini, qədim yunanlarda tanrı adı olan “teos” böyük marağa səbəb olur. Günəş, dağ əvvəlcə cansız bir maddəni əmələ gətirmiş, daha sonra bitki və heyvanlar dünyası şəklində canlı maddə yaranmış, daha sonra “tao” adlı varlığın əsası tədqiq edilərək, onunla birləşməyə səy göstərən insan ortaya çıxmışdır. Yəni, türklərin qavrama və təkamül teoremləri qısa şəkildə izah etdiyim şəkildədir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimin çoxu qədim yunanların yaşadığı dövrdən etibarən müxtəlif fəlsəfi sistemlərdə təkrarlanmışdır. Bu qədim dünyagörüşü sistemində görə hər şeyin özündə, ayrı-ayrılıqda da hər bir insanın hərəkətində dağ prinsipi vardır. Bu insan təbiət qanunlarını pozmadan yaşayıb, hərəkət etməlidir. Bunun üçün də o, bu qanunu praktiki cəhətdən qavramalıdır. Dağ sistemi daha detallı şəkildə mənim “Prototürk fəlsəfəsi və antik türk mədəniyyəti” adlı məqaləmdə də izah edilir (Ankara, “Kardeş kalemlər” jurnalı, noyabr – 2007) .

Tao prototürk dünyagörüşü sistemi bir baxımdan varlıq və bu varlığı qavrama haqqında olan təlimdir. Bizim əxlaq normalarımız, cəmiyyət dəyərləri, cəmiyyətin nizam-intizam qanunları isə türk xaqanlıqları zamanında olan runi epigraflar, heykəllərdə,

“Oğuznamə” dastanında, “Çingizxan”da, (Moğol mədəniyyəti ilə Çingiz xan İmperatorluğu türk mədəniyyəti və türk xanlıqları ənənələrinin varisləri idi) mövcuddur. Bundan başqa, Yusif Balatın “Kutadqu Bilik” əsərində və bir çox türk xalqlarının mədəniyyətində mövcuddur.

İkinci prinsip: türk islamı. Türk islam ideologiyası əvvəllər bu şəkildə izah edilirdi, əgər “Quran” türk dilində oxunarsa, o zaman bu türk islam ideologiyası olacaq. Bu isə ideologiya deyil, sadəcə tərcümədir. Mənim bunun ilə əlaqədar fikrim belədir ki, türk islam ideologiyasının əsas xüsusiyyəti türk cəmiyyətlərinin əksəriyyətinin islamı və allahı üç şəkildə qəbul etməsi, yəni, hal-hazırda üç qrup müsəlmanların olması ilə əlaqəlidir.

Birinci qrupa daxil olan müsəlmanlar allahı, hər şeyi nəzarəti altında saxlaya bilən, mərhəmət və haqlı kimi insani xüsusiyyətə sahib, namuslu işlər görənləri mükafatlandıran və ya etdikləri günah işlərə görə də günahkarları cəzalandıran bir güc olaraq qəbul edirlər. Elə bu səbəbə görə bu qrupa daxil olan müsəlmanların əksəriyyəti İslamın hər şeydən əvvəl psixoloji qoruma cəhətini özləri üçün qəbul edirlər. Onlar belə narahat və haqsızlıqların olduğu dünyada yaşaya bilmək üçün kəsərli bir şeylər, psixi rahatlıq və ruhi dəstək alırlar. Bu qrupa daxil olan müsəlmanlar “Quran” və şəriət tərəfindən əmr edilən bütün şərtlərin yerinə yetirilməsinin yaradan tərəfindən tələb olunduğunu düşünürlər.

İkinci qrupa isə aydın təbəqənin böyük hissəsi, xüsusilə, elm adamları, fəlsəfə ilə məşğul olanlar aiddir. Onlar Allahı dünya varlığı və inkişaf qanunu olaraq qəbul edirlər. Sufilər bu qanuna “əl-həqq” (həqiqət) adını veriblər. Prototürklər bunu “tao”, yəni, dağ olaraq adlandırıblar. Bu qrupa daxil olanların düşüncəsinə görə, təbiəti idarə edən qanun insani xüsusiyyətlərə sahib ola bilməz. Elə bu səbəbə görə də o, nə insanları mükafatlandır, nə də cəzalandıra bilər. Bu qrupa daxil olan insanlar “Quran”da özünə xas olan sənət və məcazi bir şəkildə ifadə edilmiş fəlsəfə və elmə görə hərəkət edirlər. Onlar müsəlmanlara aid olan bütün mərasim, adət-ənənələri sərt bir şəkildə yerinə yetirməyə məcbur olduqlarını qəbul etmirlər. Bu qrup müsəlmanlar inanışı xarici hərəkətlərlə göstərmək əvəzinə, bu inancın öz daxilində olmasını qəbul edirlər. Əslində bu qrupa daxil olanlar İslam dinini mədəniyyətin bir hissəsi, müəyyən bir dünyəvi vasitə kimi qiymətləndirirlər.

Üçüncü qrupa sosial və iqtisadi baxımdan aktiv olan insanlar daxildir. Bu qrupa daxil olan müsəlmanların arasında çox sayda türk millətçi və vətəninə sevmə insanları vardır. Onlar İslamı və məscidi hər şeydən əvvəl görüşmə yeri və azadlığını, dilini və milli mədəniyyəti uğrunda olan savaşı üçün milləti qüvvətləndirə biləcək birləşmə, güclənmə yeri olaraq qəbul edirlər. Məsələn, onlar üçün müsəlman olmaq tatar və ya türk olmaq mənasını kəsb edir. Onların şüarı “Millət islam üçün deyil, islam millət üçündür” sözlərindən ibarətdir.

Vaxt az olduğundan Qərb dəyərləri mövzusunı izah edə bilməyəcəyəm. Əslində, bu mövzu çox da qarışıq deyil. Bunu da bilirəm ki, Qərb dəyərlərinə demokratiya, məsuliyyət, cavabdehlik, insan haqları, qadın haqları daxildir. Bizim üçün Qərb ölkələrindəki insanlardan alacağımız nümunə rəsonallıqdır. Bizdə rəsonallıq kimi mühüm keyfiyyət əskikdir. Belə ki, biz hisslərimiz ilə hərəkət edirik, bir-birimizi görüb qucaqlaşırıq, ancaq həqiqətdə rəsonal olan alman və ingilis millətinin nümayəndələri kimi işləməyə səy göstərmirik. Buna görə də, bizə rəsonallıq çox vacibdir.

Mənim izah etdiyim bu üç prinsipi bu şəkildə görürəm və sizə öz təklifimi edirəm.

İntellektual həyatda zirvədə olan bir millət vardır. Bu insanlar yəhudilərdir. Onlar qeyd edirlər ki, bizim Tövratda yazılıb: “Biz dünyada mövcud olan bütün millətlərin müəllimləyik”. Bunun qarşılığında mən də deyirəm ki, bu köhnəlmiş prinsipdir. Dünyada ilk müəllimlər biz olmuşuq. Çünki Şumer dilində mövcud olan bizim kəlmələrdir, bu kəlmələr, sözlər sami dilinə mənsub deyildir.

Eyni şəkildə də, Amerikada, qırmızıdərililərin dillərində işlətdikləri sami kəlmələri deyil, bizim kəlmələrdir. Buna görə də mən səmimi şəkildə deyə bilərəm ki, insanlığın ilk müəllimləri yəhudilər deyil, Altay türk xalqları olmuşdur. Yəhudi xalqı türklərdən sonra insanlığın ikinci müəllimləridir.

RƏNƏ MƏMMƏDOVA

(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü)

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Mənim bugünkü məruzəmdə musiqi türkologiyasından söhbət gedəcək. Şübhəsiz ki, insanları birləşdirən cəhətlər onları ayıran məqamlardan çoxdur. Yalnız mədəniyyətin təşəkkülünün və inkişafının ümumbəşəri prinsipləri fonunda özünəməxsusluğunun fərdi cizgilərini aşkarlamaq olar.

İncəsənətin milli spesifikasi sahəsində nəzəri və metodoloji problemlərin işlənməsi ən aktual problemlərdən biridir. Bu məsələ, fikrimcə, Azərbaycan bədii mədəniyyətinin materiallarının əsasında tipoloji anımlar sistemi və müqayisəli sənətsünaslıq bazasında tədqiq edilməlidir. Mədəniyyətin ümumi yaddaş rezervuarı dərin və bölünməzdir. Elmdə müqayisəli sənətsünaslıq incəsənətin kompleks tədqiqi kimi istiqamətlər sənətsünaslığın analitik imkanlarını, şübhəsiz ki, genişləndirilir. Azərbaycan elmi qarşısında milli mədəniyyətin daha dərin tədqiqi məsələləri durduğu bir zamanda dünya təcrübəsinə müraciət də zəruridir. Problemin tədqiqində, dünya təcrübəsindən istifadə, fikrimcə, əsas məsələdir.

Türk xalqlarının mədəniyyət tarixindəki tipoloji proseslərə əsaslanan müqayisəli təhlil yolu ilə Azərbaycan və türk dünyası mədəniyyətlərinin ümumi və fərqli cəhətlərini aşkarlamaq vacibdir. Bu aspekt bir tərəfdən Azərbaycan incəsənətinin ayrı-ayrı spesifik cəhətlərini tədqiq etmək, digər tərəfdən, beynəlmiləl əlaqələrin tarixini və mexanizmini öyrənməyə imkan yaradır. 1990-cı ildə Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində Memarlıq və İnşaat İnstitutunda müqayisəli sənətsünaslıq şöbəsi yarandı. Burada ilk dəfə olaraq planlı və sisteməli şəkildə müqayisəli musiqisünaslıq sahəsində tədqiqatlar aparılmağa başlandı. Əlbəttə, ilk addım həmişə çətindir, amma artıq biz bu gün real nəticələr haqqında danışa bilərik.

Bizim işimizin ən mühüm nəticəsi isə Azərbaycan musiqisi elmində yeni bir istiqamətin – musiqi türkologiyasının yaradılması oldu. Əsas məqsədi isə ümumtürk

köklərinin dərinəndən araşdırılması ilə bağlıdır. Musiqi türkologiyasına musiqişünaslığın bir qolu kimi baxsaq, aydın olacaq ki, bu problemin dərindəndə ilkin baza mərhələsi məhz müqayisəli, tipoloji təhlildir. Müasir mərhələdə ən aktual və eyni zamanda, mürəkkəb məsələlərdən biri milli musiqi mədəniyyətinin türk köklərinin öyrənilməsi problemidir. Musiqi türkologiyasında, təhlildə əsas elmi istiqaməti iki bir-birilə əlaqədar problemə yönəlmişdir. Bir tərəfdən, türk mentalitetinin ümumi əsasları, digər tərəfdən Azərbaycan incəsənətinin özünəməxsusluğunu yalnız müqayisəli tədqiqatlar nəticəsində üzə çıxartmaq lazımdır. Bir sözlə, zənnimcə, məhz müqayisəli tipoloji təhlil musiqi türkologiyasının Azərbaycan musiqi elminin müstəqil və maraqlı qollarından biri kimi müstəqil inkişafı təmin edəcəkdir. Türkdilli xalqların mədəniyyətlərində musiqi təfəkkürünün təkamülü və genezisi problemi həlli türk xalqlarının musiqi antologiyası bu bir işdir. Bir də ümumtürk musiqi lüğəti atlasının yaradılmasında reallaşmalıdır. Bir yerdə cəmləmiş materiallar ümumtürk musiqi qohumluğunu daha parlaq büruzə verir.

Diqqətinizə görə çox sağ olun.

BƏXTİYAR KƏRİMOV

(*Özbəkistan MEA, akademik*)

Ortaq türk dili

Bildiyiniz kimi, qədimdə türk dili tək dil olsa da, müasir dövrdə 30 dil və ya ləhcəyə bölünmüşdür. İndi 30 ləhcədə və ya dildə danışan 30 xalq olmamız hamımızın ortaqlar tarixi tələbimizdir. Hər dil və millət digərləri kimi müstəqil yaşamaq və inkişaf etmək haqqına sahibdir. Biz yalnız olmadığımızı unutmamalıyıq.

Bəzi millətlər var ki, dil acısından əqrəbasızdır. Onların sayı 5-10 milyon nəfərə yaxındır, lakin dünyada yaşayan 6 mlrd. insan tərəfindən başa düşülmürlər. Bizim vəziyyətimiz onlardan fərqlidir. Bizi başa düşən qardaşlarımız var. Bu isə türklərin inkişafında böyük potensialı olması deməkdir. Bu potensialı dəyərləndirmək və türklərin inkişafı üçün ən doğru yolu tapmalıyıq. Slavyan dünyası getdiyi yolla biz də gedə bilərik. Bu dil ailəsinə 5 dil daxildir. Slavyanlar başqa xalqlar kimi dominant dil və xalqı əsas götürərək inkişaf yoluyla gedirlər. Sovet Birliyində Slavyanların əsas xalqları bir araya toplanmışdılar – ruslar, ukraynalılar, belaruslar. Yəni, 250 milyon nəfər slavyandan 180 milyonu bir sistemdə yaşayırdı və bu dövlətdə rəsmi dil kimi rus dili işlənirdi. Slavyan dünyası inteqrasiya və yardımlaşmanın bütün imkanlarına sahib idi, amma nəyəsə görə nəticə istənilən kimi olmadı. Paradoks olanı isə Sovet Birliyinin ilk olaraq rus, belorus, Ukrayna irəli gedənləri ortadan qaldırmağa çalışmasıydı. Buradan belə bir nəticə çıxara bilərik: dominant dil və xalq olanda inteqrasiya və mənəvi birlik ola bilməz. Beləliklə, mövcud olan birlik dağılır.

Əvvəllər bütün qohum xalqlar bu yolu seçmişdilər: çoxluq təşkil edən xalqlar siyasət və iqtisadiyyatda öz hökmranlığını irəli sürərək dil və mədəniyyət dominantlığı

vasitəsiylə qohum xalqlar arasında öz üstünlüyünü təmin etməyə çalışır. Türk dünyası da bu yolla gedə bilər. Ancaq qohum və qardaş xalqların bu günkü inkişaf inteqrasiya dövründə türk dünyası başqa yolu da seçə bilər. Bu gün bir çox elm sahələri inkişaf edib, yüksək texnologiyalar və informasiya-kommunikasiya vasitələri insanların gündəlik həyatının tərkib hissəsinə çevrilir. Bu təməldən və inkişafdan istifadə edərək Ortaq türkcəni yarada və yaya bilərik. Bu dil türk xalqlarının işlətdiyi dillərin sintezi olmalıdır. Biz də ortaqlar türkcə yaratma və yayma prosesinin layihəsini təqdim edirik.

Ortaqlar türkcə beynəlxalqlar ünsiyyət dili olaraq işlənə bilər, bilgiler bu dildə tolanıla bilər, yəni bu dil heç bir dövlətin dilindən üstün olmayacaq. Hər türk dövləti öz dilini rəsmi dil olaraq yaşada bilər, inkişaf etdirə bilər. Paralel olaraq ortaqlar türkcəni də öyrənə və öz aralarında ünsiyyət dili kimi istifadə edə bilər. Beləcə hər türk xalqı başqa qardaşlarıyla ünsiyyət qurmaqlar üçün heç bir çətinlik çəkməyəcək və bunun üçün bütün türkdilli xalqların dilini – yəni, 29 dili öyrənmək lazım gəlməyəcək. 29 deyirik, çünki bütün türk ləhcələrinin sayı 30-dur. Bu rəqəmi təqribən deyirik. Çünki, bunların nə qədəri ləhcə və ya dil olduğu hələ də dəqiq bilinmir. Bu rəqəm elmi tədqiqatlar nəticəsində aşkarlanıb. Bütün türk dillərini ayrı-ayrı incələməkdənsə tək ortaqlar türk dili yaratmaq daha asan başa gələr. Çünki, bu dildə olan kəlmələr, fenomenlər, qrammatik normalar olacaq.

Əslində, qardaşlar və qohumlar arasındakı ünsiyyət birinin başqasından üstün, ya da aşağı olduğunda, biriləri başqalarına əmr verdikdə və üstünlüyünü təmin etmək istədikdə çətinliklərlə qarşılaşır. Bu isə dostluqlar və qardaşlığın təməlini zəiflədir. Bu layihəmizin ən diqqətə cərpən tərəfi isə bu dilin hər kəsin eyni dərəcə və vəziyyətdə olmasını təmin edəcəyinə olan inamımızdır. Hər xalqlar rahat ola bilər. Çünki, ona kimsə “bu mənim dilimdi, sən isə mənə yol ver” deməyəcək.

Ortaqlar türkcə heç bir türk ləhcəsinə bənzəməyəcək, amma hamısına yaxın olacaq. Çünki ortaqlar türk dili hər ləhcənin bir sintezi olacaq hər ləhcədən irəlidə olan yenilikləri özündə cəmləşdirəcək. Başqa tərəfdən xalqlar öz dilini və dil xəzinəsini gələcək nəsllə təhvil vermək zorundadır. Nəticə olaraq da insanlığın ortaqlar xəzinəsi təqdim olunmalıdır. Beləcə hər xalqlar özləri missiyasını yerinə yetirmiş olur. Bu vəziyyətdə heç bir xalqlar – “mən öz dilimi yaşatmıram, yarı yolda buraxıb başqa dili seçdim” – deyərək üzülməyəcək.

Ortaqlar türk dili digər türk ləhcə və dillərinin işlədilməsində əngəl olmayacaq, tam əksinə özləri varlığını elm dünyasında axtaracaq. Bu dilə 200 milyon nəfər insan sahib ola və danışa bilər. Ortaqlar türk dili inkişaf edərək, beynəlxalqlar dilə çevrilə bilər. Məsələn üçün, fransız dili BMT tərəfindən qəbul edilən 6 dildən biridir. Fransız dilini 175 milyon insan işlətməyinə baxmayaraq, ana dili olaraq cəmi 75 milyon insan işlədir. Qalan 100 milyon insan üçün bu nəinki ana, heç qohum dil də deyil. Ortaqlar türk dilinin isə BMT tərəfindən beynəlxalqlar dil kimi qəbul edilmək şansı var. Beləcə, türk dünyası dil baxımından dünya miqyasında layiqlar olduğu yeri tutacaq.

METİN KARAÖRS

(Kayseri Erciyes Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru, professor)

Hörmətli rəyasət heyəti!

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Hamınızı sevgi və ehtiramla salamlayıram!

İnsanlığın iki böyük macərası vardır. Bunlardan biri XV əsrdən sonra yeni dünyanın qurulması, ikincisi isə Altay və Tanrı dağlarından enərək qıpçaq və oğuz türklərinin dünyaya yayılmalarıdır. Bu gün türklər dünyada 10 milyon kvadrat kilometrlik geniş bir əraziyə və 200 milyonluq bir əhaliyə sahibdir. Ancaq bu dünya bu gün parça-parçadır. Rüstəm Behrudinin də qeyd etdiyi kimi:

“Hər gecə, hər gecə yuxularımda,
Bu yurdla yanaşı, bu yurd boyunca,
Ulaya-ulaya dolaşib gəzən,
Obu, Yeniseyi, İtili keçib,
Altaytək, Ağrıtək dağ aşib keçən,
Üzü mavi,
Gözü göydən daha mavi,
Ağzi atəş kimi bir qurd,
Və sevgili bir yurd,
Hər gecə, hər gecə yuxularımda...”

Türk cəmiyyətlərini bir-birindən ayıran ən böyük fərqlilik əlifba birliyinin olmamasıdır. Biz bir mövzuda ortaq razılığa gəlməliyik. Mən bu mövzunu qurultaya qərar kimi təklif edirəm. Türk dillərini, yoxsa türk dilimi deməliyik? Rus və Qərb türkoqları bugünkü türk ləhcələrinə türk dilləri adını verərək, onları ayrı bir dil kimi göstərirlər. Bir çox alimlər dünya dilləri arasında türk dili kimi geniş əraziyə yayılmış başqa bir dilin olmadığını bildiriblər. Aradakı fərqliliklər səs, şəkil və bəzi qrammatik xüsusiyyətlərə əsaslanır. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu fərqlər bir ingilis dili ilə bir türk dili və ya bir çin dili ilə rus dili arasında olan, yəni, iki dil arasında mövcud olan tam fərqlilik kimi deyildir. Bu terminin istifadə olunmasındakı məqsəd türk dilinin parçalanmasıdır. Buna görə türk cəmiyyətlərində, türk qurultaylarında, elmi cəmiyyətlərdə türk dilləri termininin əvəzinə türk dili termininin istifadə olunması lazımdır. Buna görə də, bu qurultayda bəhs etdiyim mövzu ilə əlaqədar qərarın verilməsini istəyirəm.

İkincisi, ortaq türk dilinin necə yaradılacağı ilə əlaqədardır. Bu ortaq türk dilinin yaranması iki istiqamətdə həyata keçirilə bilər. Bunlardan biri, üst dil, ikincisi isə alt dildir. Bunlardan birincisi ünsiyyət dilidir. Bu dil böyük dövlətlər arasında istifadə edilən dildir. Bu üst dilin yaranması üçün Oğuz dilinin dörd böyük şöbəsi olan Türkiyə türkcəsi,

Azərbaycan türkcəsi, türkmən türkcəsi, qaqauz türkcəsindən meydana gələcək ortaq bir dil, digər türk şivə və ləhcələrdən yaranacaq. Ancaq ortaq üst dil yaranarkən alt dillərdə hər kəs öz ölkəsində öz şivəsində danışacaq. Bu, məhəlli, yerli, digər türk dillərinin ortadan qalxacağı demək deyildir. Onlar vaxtı gəldikdə bəlkə də bu üst dilin tərkibində əriyəcək, yox olacaqlar. Ancaq üst dil dövlətlərarası şəkildə istifadə edilən bir dildir. Ortaq türk dilinin yaranması üçün türkcənin eyni kök sözlərdən törədiyini ifadə edərkən, etimoloji çalışmaların da aparılması lazımdır.

Etimologiya ilə əlaqədar görülməli işlər. Türkcənin dil məntiqi etimoloji çalışmaların arasında yatmaqdadır. Məsələn, biz “bitmək” – yüksəlmək deyirik. Qazax türkləri buna “ösüv” deyirlər. Bu kəlmə də yüksəlmək mənasındadır. Biz “bitki” deyirik. Onlar “ösembik” deyirlər. Buradan bir məntiqin olduğu ortaya çıxır. “Ö” feli. Bu felin bir mənası “yüksəlmək”dir. Əgər biz, Türkiyə türkləri bunun mənasını anlamış olsaq, o zaman “ölüm” kəlməsində torpağın içinə getmək deyil, göyə yüksəlmək olduğu məntiqini görürük. Türkiyə türkcəsində olan “kazak” kəlməsinin çoxluq mənasını verən “kaz” feili kazak və kumik türkcələrində bir yerdə oynaq və sərbəst bir şəkildə “yaşamaq” mənasını verməkdir. “Kazak” kəlməsi oynaq və sərbəst şəkildə “bozqırda yaşayan” mənasında olan sözdür. Ancaq bu “kazak” kəlməsi Türkiyə türkcəsində bu mənada başa düşülmür. Elə buna görə də, bu məntiq fərqliliklərini, etimoloji baxımdan olan çalışmalarını bilərsək, dilimizin bir-birinə yad olmadığını, bütün kəlmələrin bir-birinə bənzər olduğunu anlayırıq.

Digər bir məsələ də ondan ibarətdir ki, qurultay iştirakçılarından birinin də qeyd etdiyi kimi, türk dilində mövcud olan eynimənəli kəlmələrin hamı tərəfindən başa düşülməsi lazımdır. Məsələn, biz – “bənzəmək”, başqaları da – “oxşamaq” deyir. Biz, “bulmaq”, bəzi türklər də “tapmaq” deyir. Biz “ısırmak”, onlar “dişləmək”, biz “gizlə”, onlar “yaşılmaq” deyirlər. Əslində bunların hamısı eynimənəli kəlmələrdir. Bunları biz də, azərbaycanlılar da, kazak türkləri də bilməlidir. Bunların hansı daha da yaxşıdırsa, daha sonra onun istifadəsinə qərar verilməlidir. Bəlkə də dilimizdə bu sözlərin hamısı birlikdə yaşayacaq. Bu da zənginlik deməkdir. Biz birini atıb, o birini saxlayacağıq demirik.

Dil bilgisində termin və metod birliyinin yaradılması lazımdır. Qrammatik terminlərin, ifadə qruplarının və cümlələrin siniflərə görə bölüşdürülməsi, adlandırılması, cümlə analizi metodlarında da birlik və bərabərliyin olması lazımdır. Söz düzülüşündə də birlik və bərabərlik meydana gəlməlidir.

Mən təxminən 12 və ya 13 il əvvəl keçirilmiş belə qurultaylardan birində türklər tərəfindən istifadə ediləcək yüz ədəd ortaq kəlmə təklif etmişdim. Aradan 12 -13 il keçdi. Bu kəlmələrin hələ də ortaq hala gəlməməsinə görə böyük narahatlıq keçirirəm. Elektron pərdədə göstərilmiş lövhədə “noyabr” yazılıb. Bu nə deməkdir? Bu kəlmənin rus dilində olan mənası “ay”, noyabr ayını ifadə edir. Biz rus dilindən alınmış kəlməni ortaq kəlmə edəcəyik, yoxsa onu “kasım” kimi istifadə edəcəyik? Əlbəttə ki, bu kəlməni “kasım” etməliyik.

Daha əvvəl də dediyim yüz kəlmədən bir neçə nümunə gətirmək istəyirəm: “amblem” (bəzi türk şivələrində “emblem”), biz “burs” deyirik, digərləri “stependiya”. Nə üçün? Biz “cumhurbaşkanı” deyirik, digərləri də “prezident”, biz “cümhuriyyət”

deyirik, onlar niyə “respublika” deyir? Biz “çanta”, onlar “sumka”, biz “dəqiqə”, onlar “minut”, biz “eşanlamlı” (eynimənalı), onlar “sinonim”, biz “əməkli”, onlar “pensioner” deyirlər. Gördüyünüz kimi, bunlar türk dilində deyil. Biz “heyət”, onlar “komissiya”, biz “ixracat”, onlar “eksport”, biz “istasyon”, onlar “vağzal” deyirlər. Belə yad sözlər digər türk şivələrində də yaşayır.

Son olaraq cümlə ilə əlaqədar deməliyəm ki, bu mövzuda tədqiqat aparanlar bir işin icra olduğu cümləyə “bəsit”, “sadə” cümlə, iki işin icra olduğu cümləyə Azərbaycan dilində “mürəkkəb” cümlə, kazak türkcəsində “kurumalan söylen” adı verilmişdir. Ancaq bu cümlə ilə əlaqədar olan mövzuda quruluş daima ön planda olmalıdır. Cümlə ilə əlaqəli mövzuda məna cümlənin quruluşu ilə qarışarsa, cümlələrin siniflərə görə bölgüsü məsələsinin içindən çıxmaq mümkün olmaz. Buna da böyük ölçüdə diqqət yetirmək lazımdır.

Diqqətiniz üçün minnətdaram.

FİRUDİN AĞASIOĞLU (CƏLİLOV)

(*Filologiya elmləri doktoru, professor*)

Uluslararası ortaqlıq türk dili

Çağdaş dünyada beynəlxalq iqtisadi və siyasi əlaqələrin genişlənmə sürəti, texnoloji inkişaf xalqlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan ortaqlıq dil məsələsinin həll olunmasını vacib etmişdir. Belə ki, yeni bazar iqtisadiyyatının beynəlxalq əlaqələrdə ortalığa çıxardığı problemlərdən biri, bəlkə də birincisi çağdaş informasiya formalarının anlaşılıqlı dildə ola bilməsi məsələsidir. Bu baxımdan, bugün hər bir xalq milli dilini mühafizə etməklə yanaşı, bəşəri dəyər kəsb etmiş yeni nailiyyətlərlə tanış olmaq imkanı açan ortaqlıq dilə biganə qala bilməz.

Dünyada yüzlərlə dil olsa da, ingilis, ərəb, çin, fransız, ispan, rus dili kimi beynəlxalq dil statusu olanları azdır. Minlərlə xalq bu 5-6 dilin köməyiylə bir-birini anlamaq bilər. Biz təklif edirik ki, Ortaqlıq türk dili də beynəlxalq dil statusu alsın və BMT-də işlənən dillərdən birinə çevrilsin. Çünki indi türkdilli xalqlardan bir neçəsinin müstəqil dövləti vardır və türk dillərində danışanların sayı 200 milyondan çoxdur. Bunun üçün şərti olaraq ortaqlıq türk dili adlandırdığımız belə beynəlxalq dil barədə bəzi mülahizələrimi burada söyləmək istədim.

Dünyanın dörd bir tərəfinə yayılmış türk xalqları zaman-zaman müəyyən bölgələrdə olduqca geniş çapda mədəni, iqtisadi, bəzən də siyasi əlaqələr qurmaq imkanı əldə etmişlər. Lakin taleyin verdiyi bu imkanlardan yetərincə istifadə olunmamışdır. Çağdaş dünyada Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra türk xalqlarına bir-birilə ticarət, elmi, mədəni, turizm əlaqələri qurmaq üçün daha bir imkan verilmişdir. Son 15 ilin təcrübəsi göstərir ki, bu şansdan da doğru-düzgün istifadə olunmur. İran, İraq, Çin, Rusiya sınırları içində yaşayan soydaşlarımızın əksəriyyəti bugün də danışdıqları dildə təhsil almaqdan

məhrumdurlar. Hətta indi bağımsız türk dövlətlərində belə, milli dilə çox vaxt ögey münasibət bəslənir. Azərbaycanda ingilis dili rus dilini sıxışdırıb aradan çıxarmaqla yanaşı, azəri türkcəsinin reklamlarda, şərikli şirkətlərin rəsmi sənədlərində işlənməsini də məhdudlaşdırır.

Ortaqlıq türk dilinin işlənməsi üçün öncə ortaqlıq dilin xüsusiyyətləri ayırd edilməli, qarşıya çıxan problemlər türk xalqlarının elm adamları tərəfindən birlikdə həll olunmalıdır. Ortaqlıq dil, əlbəttə, süni dil ola bilməz, o, canlı türk dillərindən biri üzərində qurulmalıdır. Tarixdə bunun örnəyi olmuşdur. Ortaqlıq çağlarda iki türk ədəbi dili – oğuz (türk) dili və çağatay dili bütöv Avrasiyaya yayılmış türk xalqlarının ortaqlıq ədəbi dilləri idi.

İndi Türkiyə türkcəsi ortaqlıq dil üçün əsas götürülə bilər, çünki Türkiyənin zəngin ədəbi dil və dövlətçilik gələnləri vardır, həm də başqa türk dillərinə nisbətən, çağdaş türk və bu dilə çox yaxın olan azəri dilində danışanların sayı daha çoxdur (70+50 milyon). Ortaqlıq dilə başqa türk dillərindən də anlaşılıqlı kəlmələr alınmalıdır. Məsələn, türk dilində işlənən anahtar əvəzinə, ortaqlıq dil üçün başqa dillərdə geniş yayılmış açar sözü seçilməlidir, yaxud iyi ilə yanaşı, yaxşı sözü də işlənməlidir. Əslində Ortaqlıq Asiya və Azərbaycana tez-tez gələn Anadolu türkləri artıq açar və yaxşı kimi yüzlərlə sözü gündəlik danışığında işlədir. Eyni proses əks istiqamətdə də özünü göstərir. Bir dəfə Türkiyəyə “samolyot” və ya “təyyarə” ilə gələn tatar, azəri və ya özbək artıq oradan “uçaq” sözü ilə qayıdır. Belə ortaqlıq sözlərin sayı yüzlərlədir və günbəgün də artır. Türk telekanalları ilə verilən verilişlərə hər bir azəri, türkmən, tatar və sair ailələr həvəslə baxır. Deməli, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma vasitəsi olan ortaqlıq türk dilinə doğru gediş artıq təbii olaraq sadə insanlar arasında başlanmışdır. Müxtəlif sahələrdə bu prosesi gücləndirmək lazımdır.

1. Kültür-mədəni əlaqələr sahəsində. Keçmiş zamanlarda türk xalqları arasında olan mədəni əlaqələrin nəticəsi kimi oxşar xalça, keramika, musiqi və digər sənət əsərləri, ortaqlıq məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanları yaranırdı. Avrasiyanın geniş bölgələrinə yayılmış türklərin geyim və yeyim mədəniyyətindən, atçılıq gələnlərindən, tapındıqları kulturlardan, dövlətçilik təcrübəsindən digər qonşu xalqlar da yararlanırdı. Bu səbəbdəndir ki, türk dilinin kultür sahələrinə aid sözlərin xeyli hissəsi yüz illərcə qonşu xalqların lüğət tərkibində möhkəm oturmuşdur.

Söylənən gələnləri göz önündə tutaraq, çağdaş türk dillərinin etnoqrafik söz xəzinəsini toplayıb nəşrə hazırlamaq dilçilərin şərəf işi ola bilər. Bundan başqa, bir xalqın mədəniyyətini digər xalqlara tanıtmak üçün ayrı-ayrı türk dillərində yazılmış tarixi abidələri, çağdaş yazarların əsərlərini, şifahi xalq ədəbiyyatını (folkloru) tərcümə edən, bir dildən başqa dilə çevirən uzmanların işini koordinasiya edən bir tərcümə mərkəzi qurulmalı; müxtəlif mədəniyyət sahələrinə (səhnə, gözəl sənətlər, mətbəx, geyim və sairə) aid ikidilli və çoxdilli sözlüklərin hazırlanması, ortaqlıq sözlərin vahid fonetik tərkibdə verilməsi, belə sözləri əhatə edən izahlı lüğətlərin hazırlanması işi nizama salınmalı; ortaqlıq TV proqramlarına geniş yer verilməlidir.

2. İdman və turizm sahəsində. Türk xalqlarında böyük tarixi gələnləyi olan idman növlərinə maraq son illərdə artmaqdadır. Bunun səbəblərindən biri də dünyada geopolitik iqlimin dəyişməsidir. Əgər sovetlərin tərkibində olan Azərbaycan ildə bir-iki ittifaq, nadir hallarda bir Avropa və ya Dünya çempionu çıxara bilirdisə, indi beynəlxalq yarışlarda

sərbəst iştirak etdiyi üçün hər il bir neçə azəri balası Avropa və Dünya çempionu olur. İdman yarışları türk xalqları idmançıları arasında çoxaldığı üçün ortaqlar idman terminləri sözlüyünə böyük ehtiyac yaranmışdır.

Son illər türk dövlətləri arasında turizm də sürətlə inkişaf edir. Bu ölkələrin gəzməli və istirahət yerlərinə aid xəritələrinin ortaqlar dildə tərtibi, ayrı-ayrı (restoran, otel, taksi, uçaq, dükan və sair) mövzular üzrə danışq kitabçalarının ortaqlar dildə hazırlanması gərəkli olar.

3. Elm və təhsil sahəsində. Ayrı-ayrı elm sahələrinə aid terminoloji lüğətlərin ortaqlar dildə tərtibi bir tərəfdən həmin elmlərin inkişafına xidmət edər, digər tərəfdən ortaqlar türk dilinin zənginləşməsinə səbəb olar. Beynəlxalq qurultay, forum, simpozium və sair toplantılarda danışılan dil qarşılıqlı anlaşmaya yardım etməlidir. Bunun üçün ən gözəl vasitə yenə də ortaqlar dildir. Ona görə müxtəlif sahə uzmanları dilçi alimlərlə birlikdə gecikmədən konkret sahələr üzrə terminlər sözlüyünün tərtibinə başlamalıdırlar.

Ortaqlar dilin yaranması türk dövlətlərində təhsil siyasətini yönəldənlərdən çox asılıdır. Öncə ortaqlar dərslərinin yaranması vacibdir. Bunun örnəyini bizim orta məktəb üçün yazdırdığımız “Türk dünyası coğrafiyası” dərslərində görə bilərik. Azərbaycan məktəblərində indi həmin kitabdan dərslər alırlar. Bu istiqamətdə işi davam etdirməklə ortaqlar türk mədəniyyəti, ortaqlar türk tarixi və sair sahələr üzrə də ortaqlar dərslərlər hazırlamaqlar olar.

Dövlət başçıları və hökumətlər bilməlidir ki, bu gün elm və təhsil sahəsinə qoyulan sərmayə, sabah əvəzsiz bar verəcək; millətin, xalqın və dövlətin ən qiymətli yatırımını bu sahələrdədir.

4. İqtisadi-ticari əlaqələr sahəsində. Çağdaş dünyada iqtisadi və ticari əlaqə sınırlarının genişlənməsi, gömrük birliklərinin yaranması, yeni ortaqlar istehsalat və xidmət sahələrinin günbəgün artması bir daha ortaqlar dil probleminin gündəmə gəlməsini tələb edir. Türk ölkələrindəki iş adamlarının hər gün rast gəldikləri çətinliklərdən biri də dil problemdir. Təcrübə göstərir ki, Rusiya və Orta Asiya türkləri Türkiyədən gələn iş adamları ilə rus dilində danışmaq zorunda qalırlar, Türkiyə iş adamı da türkcə bilən rus və ya başqa millətdən olan tərcüməçi tapmaqla məcbur olar. Bütün bu yaramazlıqları aradan qaldırmaq üçün yenə də ortaqlar dilə ehtiyac vardır.

5. Siyasi əlaqələr sahəsində. Artıqlar türk dövlətləri arasında qanunvericilik sahəsində iş birliyi yaratmanın vaxtı çatmışdır. Bunun üçün Türk Dövlətlərinin Parlamentini formalaşdırmaq, milli parlamentlərarası əlaqələri tənzimləmək, ortaqlar problemlərin həllini koordinasiya etmək vacibdir. Bunun üçün də ortaqlar dilə ehtiyac vardır.

Vahid əlifba və ortaqlar türk dili

Ortaqlar dilə doğru gedişdə ilk addımın ortaqlar əlifba olması şübhə doğurmur. Xalqın siması dilində, mədəniyyəti əlifbasında görünür. Türk xalqları arasında mədəni əlaqə üçün əvəzsiz xidməti olan birləşik vahid əlifba problemi hələ 1926-da Bakıda keçirilən Türkoloji Qurultayda həll olunmuşdu. Qafqaz və bütöv Türküstan türkləri, həmçinin tatar, başqırt, çuvaş, saxa (yakut) və digər türklər 1939-cu ilə qədər latın qrafikalı birləşik əlifbadan yararlanmışlar. Lakin təxminən 10 il sürən bu əlifba birliyi Stalin siyasəti ilə durdurulmuşdur.

Mənim təşəbbüsüm və rəhmətli prof. Haqqı Dursun Yıldızın yardımı ilə 18-20 kasım (noyabr) 1991-ci ildə İstanbul Mərmərə Universitetində “Millətlərarası Çağdaş Türk Alfabeləri sempozyumu” adı ilə keçirilən toplantıda türk xalqlarının aydınları *Ortaqlar əlifba* problemini yenidən gündəmə gətirdilər. Maraqlıdır ki, bir neçə tatar, azəri, türk və qazax dilçi alimin (prof. Ahmet Temir, prof. Firudin Ağasıoğlu, prof. Ahmet Ərcilasun, Telqat Bəriyev və b.) bir-birindən xəbərsiz hazırladıqları layihələr azacıqlar fərqlə üst-üstə düşürdü. Ona görə də toplantıda fikir birliyi əldə etmək çətin olmadı və ortaya çıxardığımız 34 hərflili layihə başqa türk ölkələrindən gəlmiş türkoloqlar tərəfindən “Ortaqlar türk əlifbası” kimi qəbul olundu:

a b c ç d e ə f g ğ h x i j k q l m n s o ö p r s ş t u ü v w y z

Həmin ilin aralıqlar ayında Azərbaycanda ortaqlar əlifbaya söykənən 32 hərflili layihə (w, s - dan başqa) rəhbərlik etdiyim Dövlət Əlifba və Parlament komissiyalarının təkidli ilə Parlamentdə qəbul olundu. Bu işdə Azərbaycan aydınları böyük qeyrət göstərdilər, çünki həm içəridə, həm də xaricdə latın qrafikalı əlifbaya qarşı güclü təzyiqlər vardı. Keçən bu müddət ərzində Azərbaycanda yeni əlifbaya keçid tədricən getsə də, artıqlar hörmətli prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə kütləvi şəkildə kitab nəşrləri, media və reklamlarda latın hərflili əlifba istifadə olunur. Ortaqlar məktəb dərslərləri yeni əlifba ilə işıqlı üzü görür və dərslər bu əlifba ilə keçilir.

Göründüyü kimi, ortaqlar türk dili probleminə doğru irəliləyişdə Azərbaycan digər türk cümhuriyyətlərindən bir addım irəlidedir. Bu yöndə artıqlar müəyyən təcrübə də əldə edilmişdir və biz həmin təcrübəni qardaş xalqlarla bölüşməkdən məmnun olarıqlar.

Bütün bu deyilənləri belə yekunlaşdırmaq olar ki, ortaqlar türk dili məsələsi artıqlar xəyali olmaqdan çıxıqlar real həyatda doğulub yaşamaqlar imkanı qazanmışdır. Ortaqlar dil ortaqlar əlifba ilə reallaşla bilər. Son amac çağdaş türk xalqlarının milli dillərini mühafizə etməklə, ortaqlar türk dilini beynəlxalqlar dil statusu ilə rəsmi yığıncaqlarda, millətlərarası görüşlərdə, nəhayət, BMT-də eşitməkdir.

FUAD BOZQURD

(Akdeniz Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru, professor)

Möhtərəm qonaqlar!

Buradakı əsas məram ortaqlar ünsiyyət vasitəsi olan türkcədir, bizim hər hansı bir türk dili qolunu inkar və ya assimilyasiya etmək, alçaltmaq niyyətimiz yoxdur, heç olmamalıdır da. Onsuz da bir həqiqət var ki, biz istəsək də, bunu edə bilmərik. Bu bizim zənginliyimizdir. Bizim üçün karayım ləhcəsi, karayım ləhcəsi olaraq, qaqauz ləhcəsi də qaqauz ləhcəsi olaraq qalmalıdır. Tək problem ortaqlar ünsiyyət dilinin yaradılmasıdır. Yəni, Firudin müəllimin də qeyd etdiyi kimi, təəssüf ki, bir-birimizlə rus dilində, ingilis dilində ünsiyyət qurmuşuqlar, halbuki, bunun əvəzinə Anadolu türkcəsi və ya ortaqlar Qərb türkcəsini ən işlək dil olaraq istifadə edə bilərik. Bu acı həqiqətdir.

Möhtərəm qonaqlar, qiymətli mərasim iştirakçıları.

İlk dəfədir ki, belə bir tədbirdə iştirak edirəm. Bu qurultayda da yolun çox hissəsinin gedildiyini gördüm, bundan fərəhləndim. Ancaq mənim istədiyim odur ki, ortaq qrammatika yaradılsın, yəni, ortaq dil bilgisi. Ortaq qrammatikanın yaradılması hal-hazırda ortaq türk dilinin təməldəki ən mühüm məsələlərindəndir. Çünki istər Türkiyədə, istər Özbəkistanda, istər Azərbaycanda bu günə qədər tədqiq edilən qrammatika səhvdir. Biz ilk qrammatika araşdırmalarını ərəblərdən almışıq. Bu ərəb dili bilgisinə görə də bir uyğunluğun olması imkansızdır. Daha sonra Jan Dönenin 2001-ci ildə nəşr etdirdiyi “Osmanlıca qrammatikası” adlı kitabda qrammatikanı XIX ildə Qərbdən aldığımız qeyd edilmişdir. Bu qrammatika da bizim türk dilinə uyğun deyildir. Çünki türk dili əlavəli bir dil və əlavələrlə inkişaf edən dildir. Bu səbəblə də türk dilinin xarici ölkə vətəndaşlarına öyrədilməsində, öz övladlarımıza ana dilinə qarşı vərdiş, bu dilin qrammatikasının öyrədilməsi şüurunun təlqin edilməsində istifadə edilən dilin qrammatikası dərsləri qənaətbəxş deyildir. Ortaq dil terminologiyasının hazırlanması zamanı ortaq terminlərin burada yer alması məcburi olmalıdır.

Bundan başqa da türk dilinə, dilin mövcud şablonlarına uyğun olmayan kəlmə növləri dedikləri isim, sifət, zərflər onsuz da türk dilinə uyğun gəlmir. Bunlar türk dilindən tamamilə yox edilməlidir. Biz deməliyik ki, “kişi sözü”. Biz deməliyik ki, “göstərmə sözü”. Bizim dilimizdə Qərb dillərində olan şəkilçilər sistemi yoxdur. Buna görə də, məktəbdə dil tədris edildiyi zaman səs bilgisi, quruluş bilgisi, cümlə bilgisi kimi ayrı-ayrılıqda tədris edilməməsinə diqqət yetirilməlidir. Çünki türk dili bir bütündür. Bu hal canlı bir bədəni, canlı dili kəsib, parçalara ayırmağa bənzəyir. Buna görə də, türk dili, türk dili bilgisi daxilində tədqiq edilməlidir.

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

Mən, türk dili qrammatikası ilə əlaqədar bütün yeni, müasir metodları artıq təcrübədən keçirmişəm. Köhnə qrammatika kitablarını da nəzərdən keçirdim. Çıxışımı qısa şəkildə yekunlaşdırmaq niyyətindəyəm. Nəticə olaraq onu bildirmək istəyirəm ki, türk dili ilə əlaqədar iki kitab hazırladım.

Türk dilləri arasındakı ən böyük fərqliliyin böyük hissəsini - 90 faizini səs dəyişiklikləri təşkil edir. Səs dəyişikliklərini başa düşdükdən sonra qarşılıqlı şəkildə bir-birimizi rahatlıqla başa düşəcəyik. Əsas məsələ dilin tədrisi zamanı türk dilinin bütün ləhcələrini tədqiq edərkən ortaq qrammatikanın olmasının vacibliyidir. Mən bu mövzuda “Türk dilləri” kitabımda türk dillərinin fonetikasını, səs bilgisini, quruluş xüsusiyyətini tədqiq etdim. Ümumi olaraq Türkiyə türkcəsindən yola çıxaraq türk dili qrammatikasının çərçivəsini hazırladım, bunları qurultaya bir təklif olaraq təqdim edirəm. Qəbul edirəm, əlbəttə ki, burada səhvlər də ola bilər, çünki bu tək bir insanın edə biləcəyi iş deyildir, ən azından ortaya qoyulmuş bir proqramdır, bunların da fəaliyyət zamanı qiymətləndirilməsini ehtiramla xahiş edirəm. Həminizə minnətdaram. Bundan başqa, digər türk respublikalarından gələn qonaqlara da bu kitablardan gətirdim. Tədbirin sonunda onlara bu kitabları hədiyyə edəcəyəm.

Diqqətiniz üçün minnətdaram.

ŞÜKRÜ HALUK AKALIN

(Türk Dil Komissiyasının sədri, elmlər doktoru, professor)

Möhtərəm qonaqlar!

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

Həminizə minnətdarlığımı bildirirəm. Burada müzakirə edilən mövzuların hər biri çox əhəmiyyətlidir. Çünki bütün türk dünyasının təmsilçiləri bu tədbirdə iştirak edirlər. Onlar ortaq dil, ortaq əlifba, ortaq mədəniyyət kimi mühüm mövzularda çıxışlar edirlər. Mən də öz növbəmdə bu mövzularla əlaqədar böyük həcmli məruzə hazırlamışdım. Ancaq indi qısaca ən mühüm mövzulardan birini sizlərin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm. Mənim hazırladığım bu mövzunun daxilində, elektron pərdədə də görəcəksiniz, türk dünyasında ortaq dil ilə əlaqədar kompüterin köməkliyi ilə işlərin görülməsi yer almışdır. Bu mövzuda termin çalışmaları böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mövzu ilə əlaqədar Türk Dil Qurumu olaraq da çalışmaları var. Biz “Türk dünyasının ortaq lüğəti” kitabını hazırladıq. Hal-hazırda, internetdə, elektron variantda “Qarşılaşdırılmalı türk ləhcələri lüğəti” kitabına əsaslanan ortaq lüğətdən istifadə edilir. Bu, 1991-ci ildə Əhməd Bijan Ercilasun rəhbərliyində hazırlanmış əsərin internet şəraitində istifadə edilən elektron variantıdır. Burada bir kəlmə yazdığınızda bu kəlmənin bütün türk ləhcələrindəki qarşılıqlı mənasını görə biləcəksiniz. Bu məlumat bazasında 75 min kəlmə mövcuddur. Bunu ən qısa vaxt ərzində bütün türk ləhcələrinin söz varlığını əhatə edəcək şəkildə 1 milyona çatdırmağı planlayırıq.

Hal-hazırda Türk Dil Qurumunun nəşr etdirdiyi lüğətdə təqribən 114 minə qədər söz mövcuddur. Bütün türk ləhcələrinin söz varlığının qeyd etdiyim elektron variantda hazırladığımızda bir milyona çatacaq söz bazasına sahib olacağıq.

Burada bir türk ləhcəsindəki hər hansı bir kəlmə digər türk ləhcəsində necə istifadə edilir, bu sözlərdən hansının mənşəyi türk sözüdür, hansının mənşəyi yaddır kimi qeydlər də yer alacaq. Biz də öz növbəmizdə türk mənşəli sözlərdən istifadə edəcəyik. Bu da mühüm proqramdır. Ancaq mən bu haqda da danışmayacağam.

Mənim məruzəm birbaşa əlifba ilə əlaqədar olacaq. Lakin əlifbanın da bu səsi bu hərflə göstərək, bu saiti digər hərflə göstərək kimi mövzularını müzakirə etməyəcəyəm. Onsuz da bu mövzular lazımı qədər müzakirə obyektinə olmuşdur. Bu mövzu daha 1926-cı ildə Bakı Türkologiya Qurultayından etibarən müzakirə edilməyə başlanmışdır.

Mənim məruzəm birbaşa kompüterlərdə, eyni zamanda, tək kompüterlərdə deyil, mobil telefonlarda, elektron yazılarda, yəni hər bir şəraitdə istifadə edilməsi mümkün olan bu əlifba necə müəyyənləşdirilir, hal-hazırda qarşılaşdığımız çətinlik nədən ibarətdir, bu çətinliyi necə aradan qaldıra bilərik kimi mövzuları əhatə edəcək.

Bildiyiniz kimi, ilk dəfə 1926-cı ildə hal-hazırda olduğum Bakı şəhərində böyük miqyaslı Türkologiya qurultayı keçirildi. Bu qurultayda türk dünyasının müxtəlif yerlərindən gələn iştirakçılar ortaq əlifbanı qəbul etdilər. Bu əlifba birləşdirilmiş yeni türk əlifbası idi.

Bundan sonra da türk qurultaylarında, 1993-cü ildə keçirilən qurultayın yekun sənədlərində görə bildiyiniz kimi, ilk qurultayda, ilk səhifədə ortaq əlifba yerləşdirilmişdir. Bu əlifba 34 hərfdən ibarət olan türk əlifbasıdır. Bəs bu təkcə yazı ilə əlaqədardır mı? Xeyr, hal-hazırda kompüterlərdə, mobil telefonlarda, bankların bankomatlarında, bir sözlə hər yerdə istifadə edilən əlifba var.

Mənim çıxışından əvvəl məruzə edən qiymətli dostlarım bu mövzulara əhəmiyyət verdilər. Doğrudur, səslərimizin əks etdirilməsi kimi məsələ də var, ancaq dünyada bu standartları müəyyənləşdirən bir quruluş var. Hər ölkənin standartlar quruluşunun bir araya gələrək yaradıldığı bir beynəlxalq standartlar komissiyası var. İndi elektron pərdəyə nəzər saldıqda da görə biləcəyiniz kimi, Türkiyədə istifadə edilən latın əlifbası latın beş xarakter dəsti tərkibində yer almaqdadır. Latın beş xarakter dəsti tərkibində müxtəlif dillərin əlifbalı var. Ancaq bu latın beş xarakter dəsti tərkibində türk dünyasından təkcə Türkiyə üçün bu əlifbanın istifadə edildiyi qeyd edilir. Digər əlifbalar üçün baxdıqda, Azərbaycan, Türkmənistan və Özbəkistan Asiya kiril standartı tərkibində yer alır. Bunun dəyişdirilməsi lazımdır. Bu çox mühüm məsələdir. Bu məsələnin həll edilməsində türk respublikalarındakı bütün təşkilatların fəaliyyətinə ehtiyac vardır.

Elektron pərdə də gördüyünüz kimi, latın beş xarakter dəsti tərkibində alban dili, danimarka dili, alman dili, ingilis dili, latın dili kimi dillər yer almaqdadır. Pərdəyə baxdıqda, latın beş xarakter dəstinin olduğu sırada qalın hərflərlə dil üçün daha sonra hazırlanmış əlifbaların yer aldığını görə bilərsiniz. Latın beş xarakter dəstinə keçdiyimizdə yenə alban dili, breton dili, alman dili, ingilis dili, və s. dillərlə yanaşı qalın hərflərlə türk dilinin də yer aldığı türkcə, latın, türkcənin yer aldığı görünməkdədir.

İndi də Azərbaycan dilinin yer aldığı xanaya nəzər yetirək. O, Asiya kiril əlifbası olaraq yer almaqdadır. Burada avar dili, Azərbaycan dili, başqırd dili, çeçen dili, çuvaş dili, qabardin dili, kalmuk dili, kazak dili, qırğız dili, osetin dili, tacik dili, tatar dili, rus dili, türkmən dili, özbək dili kimi dillər yer almaqdadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində istifadə olunan latın əlifbası üçün müxtəlif “windows” yazı proqramları var. Ancaq bu əlifbanın standartlarda – beynəlxalq standartlarda yeri mövcud deyil.

Bəs bu mövzu ilə əlaqədar görülmək iş nədir? Bu məsələ haqqında danışmaq istədim. Elektron pərdədə də göründüyü kimi, latın beş xarakter dəsti tərkibində 34 hərflə türk əlifbasının yerləşdirilərək, bu əlifbada türkcə hərflərin bütün türk dünyasında bir standart altında cəmlənməsini təmin etmək lazımdır. Bu mövzu ilə əlaqədar görülmək iş də türk dünyasındakı standartlarla əlaqədar bütün türk respublikaları daxilindəki qurumların bu sistemi təmin edən (Türkiyədə bu sistem artıq müəyyənləşdirilmişdir, belə ki, Türkiyədə İnformasiya Fondu, Türk Standartları İnstitutu bu işlərlə məşğuldurlar) quromahılarla çalışmasıdır.

Mən bu tədbirə gəlməzdən əvvəl, bu sistemə baxdım və gördüm ki, türk respublikaları latın əlifbasına keçsələr də, standartlar daxilində yer almadıqlarına görə, hələ də bu sistemə daxil edilmir. Latın beş xarakter dəsti tərkibində birbaşa hansı dil üçün yaradılıbsa, orada göstərilir. Yenə də təkrar edirəm, türk dili bu xanada yer alır və qalın hərflərlə dil üçün daha sonra hazırlanmış əlifbanın olduğu qeyd edilir. Bu hərflərin tərkibinə türk dünyası ortaq hərflərinin də daxil olması üçün türk respublikaları daxilindəki bütün qurumlar birlikdə səy göstərərək, bu məsələni həll etməlidirlər. Əgər haqqında bəhs

etdiyim məsələ həll olunarsa, müasir dünyamızda istifadə edilən bütün elektron proqramlarda, mobil telefonlarda, bankların yazışmalarında, bir sözlə, hər yerdə bu standartlar istifadə edilmiş olacaq. Beləliklə də, hər hansı bir şəxsə elektron məktub göndərdiyiniz zaman, tanımadığımız heroqliflərlə qarşılaşmayacağıq.

Bildiyiniz kimi biz yazılarımızda “ç” və “ş” kimi standartlara uyğun olmayan hərflərdən istifadə edirik. Elektron yazışmalarda bu hərfləri bizdən yazını qəbul edən şəxs bəzən tamamilə başqa hərflər kimi, bilinməyən heroqlif kimi alır. Bu səbəblə də təklifim ondan ibarətdir ki, bütün türk respublikalarında ortaq şəkildə elektron yazılar üçün əlifba hazırlansın.

Hamınızı bir daha ehtiramla salamlayıram. Diqqətiniz üçün minnətdaram.

NİZAMİ CƏFƏROV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Mədəniyyət məsələləri daimi komissiyasının sədri, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rəhbəri, akademik)

Əziz dostlar, hər şeydən əvvəl mən onu qeyd etmək istəyirəm ki, dünyaya müasir, çağdaş fəlsəfi baxış birinci növbədə dünyanın bütövlüyünü qəbul edir. Bu istər genetik məzmunlu bir bütövlük olsun, istər tipoloji bir bütövlük olsun, hər halda dünya bütövdür. Yəni, dünya bütövdür deyəndə biz birinci növbədə bəşəriyyətin ictimai şüurunun, bəşəriyyətin kultür, həyat, davranış bütövlüyü sistemini nəzərdə tuturuq. Bu bütöv dünyada zaman-zaman fərqli etnokultüroloji, etnokultürel sistemlər formalaşıb. Bu etnokultürel sistemlərin özü də bir-birilə əlaqədə olsa da, onlar da öz daxilində bütövdür. Yəni, biz türk kultürü deyirikse, türk dünyası deyirikse, hər halda böyük bir sistem bütövlüyündən bəhs edirik. Bu, sistem bütövlüyü içərisində, əlbəttə göstərici ola biləcək ünsürlər var. Onların ən birincisi dildir, dindir, eposdur. Yəni, geniş mənada götürəndə eposdur, dar mənada ədəbiyyatdır, sənətdir. Bütövlükdə götürə bilsək, incəsənətdir, gözəl sənətlər texnologiyasıdır.

Türklərin bu mənada, yəni, dil, din və epos bütövlüyü heç bir mübahisə törətmir. Əgər biz türk xalqlarının ümumi qurultaylarına yığışırıqsa, ümumi söhbətlər edirikse, mənə belə gəlir, bu, daha çox bütövlük üzərində dayanmalıdır. Çünki ayrılma texnologiyalarını biz özümüz daha yaxşı bilirik. İncəsi ilə və ayrılma texnologiyaları bu qurultayların mövzusu olmamalıdır. Çünki Azərbaycanda da, Türkiyədə də, Xakasiyada da, Altaylarda da bu ayrılma üzərində çox dayanılır. Biz dil və çağdaş ədəbiyyat tarixçiliyinə qədər bütövlük texnologiyaları üzərində biz daha çox dayanmalıyıq.

Türklərin dünya bütövlüyündə yeri nədədir? Türklər dünya bütövlüyündə yalnız sadəcə olaraq türklər olaraq çıxmədılar. Altaylar olaraq çıxdılar və yaxud çağdaş və çox mübahisəli mülahizələrdə başqa etnokultürel birliklə çıxdılar. Bu, türklərin düşüncəsinin, mənəviyyatının ümumbəşəri bütövlükdə genetik bağlılığını göstərən bir olaydır və bütün genotipoloji sistemlərə aiddir. Amma bir məsələ də var ki, türklər bir etnomədəni sistem olaraq ayrıldıqdan sonra dünya ilə çox sıx təmasda olmuş sistem yaratdı. Yəni, dünyada yalnız nə hind-avropalı, nə sami, nə də yerdə qalan digər xalqlara – Çin və s. aid olma-

yan bir məsələ yalnız türklərə aiddir ki, dünyanın bütün ümumbəşəri dinlərini qəbul etdilər. Türklərin qəbul etmədiyi buddizmdən başlamış İslama qədər qəbul etmədiyi bir din yoxdur. Türklər qədər dünyanın müxtəlif dillərdə yazılar yazmış xalq təsəvvür etmək mümkün deyil. Əgər rus dili millətlərarası bir dil oldusa, bunun üçün ermənilərə, gürcülərə, yaxud Baltıyanı xalqlara deyil, məhz türklərə minnətdarıq. Yəni, türklər rus dilində danışmasaydı, rus dili millətlərarası bir dil ola bilməzdi. Bütün bu özəlliklərin əsasında türk amili dayanır. İslamın bir ideoloji dühası var idi, ancaq onun hərbi bir dühası məhz türklər idi.

Amma bir məsələ var ki, türklər bu gün etnomədəni sistem içərisində inkişaf səviyyələrinə görə çox fərqlidirlər. Yəni, bu, bəlkə də, başqa xalqlara, hətta ən geridə qalmış, müştəşəkkilliyi baxımından ən zəif olan hind-avropalılara nisbətən çoxdur. Başqa cür desək, eyni dilin bu qədər fərqli inkişaf səviyyələrində olması, həqiqətən, qəbulolunmaz haldır. Yakutlardan başlamış Türkiyə türklərinə, Şərqdən başlamış Avropanın içərilərinə qədər çox fərqli inkişaf səviyyəsində olan türk xalqları var. Bu cür qeyri-müştəşəkkillik, Şərqi həddindən artıq geri qalması və Qərbi kifayət qədər irəli getməsi, bəlkə də, kultürel, pozitiv araşdırmalarda anlaşılan bir şeydir. Ancaq mədəniyyət siyasəti yönündən və dünyaya türklüyün səviyyəsinin göstərilməsi yönündən çox ağır bir problemdir. Türkün inkişafı deyib, sən bu qədər böyük coğrafiyanın harasını nəzərdə tutacaqsan? Əgər ayrılma texnologiyası ilə hər kəsin öz dilini, mədəniyyətini qoruma və bunu zənginlik hesab etmək texnologiyası ilə yanaşsaq, şamanizmlə İslam arasında sinxron olaraq götürülən zənginləşmə qəbul oluna bilməz. Yəni, tarixin qədimliyi ilə fəxr etmək yaxşıdır, amma fikrimcə, bu qədər də yox.

Bu mənada mən düşünürəm ki, bizim çıxış yolumuz nədir? Biz Şərqdən Qərbə doğru gedirik. Şərqdən Qərbə doğru gedirikse, bizim ən inkişaf etmiş nöqtələrimiz hər yerdə ən çox Qərbə yaxın olanıdır. Yəni, bu mənada nümunə olaraq daim Qərb texnologiyaları götürülməlidir. Dildə də, ədəbiyyatda da, elmi düşüncədə də. Çünki bunu tarixi inersiyanın özü verir. Amma biz nə qədər Şərqi perspektiv kimi baxsaq, o dərəcədə geri gedəcəyik. Və bunun üçün də mən zənginəm, mən türk bütövlüyündə itmək istəmirəm, bu mənə lazım deyil düşüncələrimlə yaşayacaqsan. Bu, bizim bütövlüyümüzün pozulmasının ən birinci şərtidir. Biz heç zaman Qazaxıstan, Yakutiya çöllərini, – bizim babalarımız bu yerlərin şarkılarını söyləmişdir – məntiqi ilə qoruya bilmərik. Qərbliliyi ən çox mənimsədiyimiz coğrafiyada axtarmaq lazımdır. Türklərdən kənardakı Qərb, əlbəttə ki, həzm olunmamış sual olaraq qalacaqdır.

Türk dünyasının bu mədəni irsinin mənimsənilməsi sahəsində ən böyük problemlərdən biri də daxili bütövləşmə olmadan beynəlxalq bütövləşməyə getməkdir. Biz nə qədər ki, beynəlxalq bütövləşməyə tək-tək, bir azəri türkü olaraq, bir özbək, bir altay, bir qazax olaraq gedəcəyiksə bütövlüyümüzü itirəcəyik. Bütövləşmək ağır bir prosesdir. Hər bir etnomədəni tarixi bütövlüyün yenidən yaşanması ağır bir şeydir. Bizim qurultayımız türk dünyasının etnomədəni bir sistem olaraq bütövlüyü qarşısında maneə kimi ortaya çıxmış olan o mənimlik iddiaları üzərində də düşünməlidir. Bütövlük problemləri üzərində tarixin və taleyin bizə verdiyi o inersyanı çox sakit şəkildə biz davam etdirməliyik.

Hamınıza təşəkkür edirəm. Çox sağ olun.

ALİMCAN İNAYET

(Türkiyə Ege Universitetinin professoru, elmlər doktoru)

Şərqi Türküstan ilə əlaqədar bəzi mülahizələr

Şərqi Türkistan türklərindən azad, müstəqil, hür, can Azərbaycana salam olsun!

Bu gün Şərqi Türküstan türklərinin yaşadığı sıxıntıları təkrar izah etmək üçün gözəl Azərbaycanda, Sizin hüsurunuzda olmaqdan böyük xoşbəxtlik hissi keçirirəm. Bu gün Şərqi Türküstanda uyğur türklərinə istiqamətlənmiş assimilyasiya siyasətini böyük sürətlə hələ də davam etdirilir. Onlar bu siyasəti tətbiq edərkən hərəkətlərini müxtəlif adlarla bəzəyirlər. Məsələn, “Uyğur türklərinin milli keyfiyyətini yüksəltmək” devizi ilə planlı doğuş siyasətini tətbiq edirlər. Bu planlı doğuş siyasətinə doğuşa qoyulan qadağa da deyilir. Bundan başqa, “Uyğur türklərinin təhsil və mədəniyyət səviyyələrini yüksəltmək” şüarı ilə təhsil siyasətini tətbiq edirlər. Bir də “Uyğur türklərinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək” devizi altında şimal, qərb regionunun inkişaf etdirilməsi məsələsi aktuallaşdırılmışdır. Əslində, bütün bu fəaliyyətlərin təməlinə Şərqi Türküstan türklərini assimilyasiya etmək fikri vardır. Təkcə bir fərq ondan ibarətdir ki, onlar bu fikirləri həyata keçirərkən müxtəlif adlardan istifadə edirlər.

Əslində, mənim mühazirəm uzun yazılmışdı. Vaxt məhdud olduğundan fikirlərimi çox qısa şəkildə nəzərinizə çatdıracağam.

Uyğur türklərilə bağlı siyasətin məqsədi onların sayının artmasını nəzarətdə saxlamaq, təzyiqləri ilə bu milləti öz regionunda azlıq vəziyyətinə gətirmək, beləliklə çox saylı onlara istədiklərini edə bilməkdir. Yuxarıda qeyd etdiyim bütün siyasətlərə qarşı fikir bildirənlər xalq düşməni, anti-inqilabçı, hətta terrorçu kimi günahlandırılır.

Bu gün “Uyğur türklərinin təhsil və mədəniyyət səviyyəsini yüksəltmə” devizi ilə bizə təhsil siyasətini tətbiq edilir. Bu siyasətin məqsədinin uyğur dilinin yox edilməsi olduğu açıq şəkildə bilinir. Bildiyiniz kimi, bir millətin var olması şərtlərindən biri dildir. Dil təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda, bir mədəniyyətin ifadə edilməsi şəkli, onun daşıyıcısıdır. Bir dili yox etmək, bir milləti yox etmək deməkdir. Bir mədəniyyəti yox etmək deməkdir. Halbuki, dövlətlər bu dəyərləri yaşatmağa cavabdehdir. Fikir azadlığı, ifadə azadlığı, dil və vicdan azadlığı kimi dil də təməl insan haqlarının bir hissəsidir. Çünki insan dil ilə fikirləşir, dil ilə fikrini ifadə edir.

Uyğur türklərinin çiniləşdirməyə istiqamətlənmiş siyasətin strateji məqsədlərindən biri Orta Asiyaya yayılmaqdır. Orta Asiyaya yayılma əməlini həyata keçirmək üçün Şərqi Türküstanı bir pillə olaraq görürlər. Yayılmaq istədikləri sahələrə əvvəlcədən ora çiniləri yerləşdirmək, Çinin yayılma siyasətinin xüsusiyyətlərindən biridir. Hans Hantigton “Mədəniyyətlərin toqquşması” adlı kitabında deyir: “Bu gün Çin hakimiyyəti Şərqi Sibiro 5 milyon nəfər yerləşdirilmişdir. Çin II Dünya Müharibəsindən sonra əlindən qaçırdığı Monqolustanı geri almaq üçün səy göstərir”. O, hətta bununla kifayətlənməyib, gözünü Şimali Sibiro da dikmişdir. Şərqi Türküstana, Qazaxıstana yerləşdirilən çinlilər, onların Orta Asiyaya doğru yayılmalarının ilkin əlamətləridir. Regionun inkişafı, ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, xalqların yaşayış səviyyələrinin yüksəldilməsi, millətlərin bir-

biri ilə qaynaşması, gözəl devizlər altında tətbiq edilməyə başlanılan strategiya planının maskalanmasından başqa bir şey deyildir. Bunların Qərb ölkələrinin azadlıq, demokratiya gətirmə adı altında həyata keçirdikləri işğalçı fəaliyyətdən heç bir fərqi yoxdur.

Bu gün uyğur türkləri var olma mübarizəsi içindədirlər. Çünki uyğur türkləri özlərini təhlükəsiz şəraitdə hiss etmirlər. Biz, uyğur türkləri olaraq, beynəlxalq cəmiyyətdən uyğur türklərinin varlığının zəmanət altında saxlayacaq siyasi və hüquqi təşəbbüslərin göstərilməsini istəyirik. Çin iqtidarından milli azlıqları assimilyasiya etmə siyasətindən tez bir vaxtda əl çəkməsini, insan haqlarına, millət haqlarına, mədəniyyətə hörmət edən bir siyasət tətbiq etməsini tələb edirik. Türk dünyasından Şərqi Türküstanı sahibsiz buraxmamağı istəyirik. Şərqi Türküstanın haqlı mübarizəsini beynəlxalq platformaya çatdırılmasına köməklik göstərməyi istəyirik. Biz yaşamaq, var olmaq istəyirik və bu bizim ən təbii haqqımızdır.

Diqqətiniz üçün minnətdaram.

MÜVEDDET BAKO

(Kosovo Türk Tələbələr Dərnəyinin keçmiş sədri)

Sevgili soydaşlarım!

Bu qurultaya gəlməyi çox istəmişəm. İlk qurultayda, sonuncu qurultay xaric, hamısında iştirak etdim. İlk qurultayda, ikinci qurultayın Bakıda keçirilməsi təklif edilirdi, rəhmətlik Başbuğumuz (rəhbərimiz) hər halda iqtisadi baxımdan yük olmaması məqsədilə bu təklifi başqa bir vaxta təxirə salırdı. Dünən Kosovoda seçki aparıldı. Mən də Bələdiyyə Məclisindən namizəd idim. Buraya qaçdım. Mənəvi cəhətdən çox bağlıyam. Soyadım Bako, özümü bildiyimdən bəri daima Bakı imzamı atardım. Məni dəvət etdiyinizə görə bir daha təşəkkür edirəm.

İndi Kosovodan buralarda dili bir, dini bir və ya fərqli olan eyni şəkildə düşünən, sevinməyi eyni dildə, eyni hisslərlə icra edən, buradakı türk dilində danışan insanların bir-birimizdən heç bir fərqi yoxdur.

Məndən əvvəl çıxış edən Şərqi Türküstanı təmsil edən dostumuz bəlkə də Türkiyə türkcəsi ilə danışdı, bəlkə də öz danışiq türkcəsi ilə danışdı, mən burada heç bir fərq görmədim. Mən bəlkə də bir il olar, Yakutiyadan olan bir dostumuz şeir oxudu, o vaxt bilmədiyim bir şeyi öyrəndim, onun şeirində qar kimi yumşaq deyirdi. Biz pambıq kimi yumşaq deyərik, yaşadığımız yerlərə görə hamımız bir xarakterizə etmə şəkli tapmışıq. Bunların hamısı bizim zənginliyimizdir. Başqa sözlə, mən bu yerlərdə çox xoşbəxt oluram, müzakirə edilən təkliflərə ehtiram hissi ilə yanaşıram. Ancaq onu da qeyd etmək istəyirəm ki, əsrlərdir, 6-7 yüz ildir imperatorluq qurmuş Osmanlı dövləti, tarixi bir hadisə ilə oralara yerləşmiş, parçalanmış, bunun nəticəsində bu torpaqlarda soydaşlarımız mövcuddur. Bu soydaşlarımız dilin qrammatikası, milli varlıqlarını qorumaq üçün mübarizə edirlər. Onlar milli varlıqlarını necə qoruyacaqlar?

İlk növbədə analarımız bizə türkcəni öyrədirlər. Bu çox mühüm məsələdir. Məşhur siyasətçi Çörçil demişdir: “Ana dilində danışmayan uşağın döyülməsinə razıyam”. Bu

mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, sentyabr ayında Rumıniyada Balkan Türk Qadınlar Konfederasiyası bir qurultay tərtib etmişdi. Onların özlərinə xas hər şeyləri mədəniyyətləri və s. var, ancaq çox təəssüf ki, onlar türkcəni yaddan çıxarmışlar. Onlar bunu məktəb və s. kimi amillərə əsaslandırırlar. Bu hadisə mənim yadıma düşdükcə, yəni, öz dilində danışa bilməyən uşaq döyülərsə, onda ata-analarına nə etmək lazımdır? Bunun üçün mübarizə aparırıq, ancaq hələ də əskiklərimiz var. Ana Vətənin digər ölkələri də bizə kömək göstərməlidir. Çünki artıq 55 ildir ki, bizim milli varlığımız qaytarılıb və 55 ildir ki, məktəbə qədər hazırlıq sinfindən başlayaraq, orta məktəb və ali təhsil müəssisələrində dərslər türk dilində tədris olunur. Bu asan bir iş deyildir, çünki dərslər kitablarımız heç bir vaxt tam şəkildə olmadı, bəzi kitabları Türkiyədən gətirdirik, lazımi dərslər kitablarının sayı az olduğuna görə bu işlə heç kim maraqlanmaq istəmir. Belə bir aktual və mühüm məsələ də bu şəkildə həll olmur.

Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, daxilimizdə türklüyə olan sevgi heç vaxt azalmır. Biz oradan belə tədbirlərə imza ilə gələn insanlar deyilik. İmza ilə gəlmək nə deməkdir? Bildiyiniz kimi, Almaniyaya və ya Türkiyə Respublikasına xarici ölkələrdən insanlar gəlir. Bunlar orada “mən türkcə” deyib imzalarını atırlar. Ancaq gəldikdən sonra orada əlavə haqlara sahib olmaq istəyirlər. Bizə də bəzi hallarda deyirlər ki, bizim də insanlarımız Türkiyədə var. Nə üçün onlar da öz ana dillərində təhsil almırlar. Çünki onlar imza ilə Türkiyəyə girmiş insanlardır. Biz əsrlərdir orada yaşayan insanlarıq. Öz söylərimiz ilə apardığımız mübarizədə hər kəsin bizə köməklik etməyini istəyirik. Siz bizim sayımızın az olmasına baxmayın. Bu say az olsa da, türk dünyası üçün bir briliantdır, o Qərbin bir uc nöqtəsidir. Adriatikdən Çinə qədər dediyimiz yerdir. Başqa sözlə, biz bu söylərimizi sizlərlə bölüşdükdə çox xoşbəxt oluruq. Heç bir vaxt başımızı əymədik. Bizim çox parlaq bir tariximiz, parlaq bir mədəniyyətimiz vardır. Sahib olduğumuz bu maddi və mənəvi dəyərlərə görə qürur hissi keçiririk. Onu da bilirik ki, oralara buradan gedənlər mədəniyyət səviyyəsi yüksək olan insanlar olmuşdur. Onlar bir naxış kimi, getdikləri yerdə mədəniyyətlərini, ədaləti yayıblar və bu gün də onlar öz söyləri ilə var olmalarını davam etdirirlər.

Mən bir mövzudan başqa bir mövzuya tez-tez keçdiyim üçün üzr istəyirəm. Möhtərəm professorlarım mənə çıxış üçün söz verdi, mən də keçirdiyim hisslərə görə danışdım.

İLYAS DƏMİRÇİ

(Türkiyə Mühəndislər Birliyinin sədri)

Türk dünyasının mədəniyyətinin inkişafında yeni bir hərəkət olan Türk Dünyası Memarlıq və Şəhərsalma Qurultayı

Hörmətli sədr, türk dünyasının qardaş ölkələrindən qurultayda iştirak edən dəyərli təmsilçilər, qurultay nümayəndələrimiz, xanımlar və cənablar!

Türk dövlət və cəmiyyətləri dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayına Türkiyə Mühəndislər Birliyi olaraq, Türk Dünyası Memarlıq və Şəhərsalma Qurultayının Təşkilat Komitəsi adından hamınızı hörmətlə salamlayıram.

Hörmətli sədr,

Vaxtın az olduğunu nəzərə alaraq, məruzəmi qısa edəcəyəm. Bu məruzəni sizə məlumat olaraq təqdim edəcəyəm. Təkcə qısa xülasə səhifəni burada diqqətinizə çatdıracağam. Məruzəmin adı türk dünyasının mədəniyyətinin inkişafında yeni bir hərəkət olan “Türk dünyası memarlıq və şəhərsalma qurultayı”, komissiyamızın adı “Dil və Mədəniyyət Komissiyası”dır. Memarlıq və şəhərsalmanın bu komissiya mühüm elementidir. Bu komissiyaya ruh baxımından paralel olan bir mövzunu biz Türkiyə Mühəndislər Birliyi olaraq, qurultay şəklinə gətirdik, onun qısa məlumatlarını diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Türk dünyası memarlıq və şəhərsalma qurultayı, Türkiyə Mühəndislər Birliyi, Keçiören Bələdiyyəsi, TİKA (Türk İşbirliyi və Kalkınma İdaresi – Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdaresi), Türkiyənin İctimai İşlər və Əhali Sakinliyi Nazirliyi (nazirlik Azərbaycandakı şəhərsalma, körpü və yol tikintisi işlərini, əhəlinin sakinlik məsələlərini yerinə yetirir), Türkiyə Mədəniyyət Nazirliyinin ortaq təşkilatçılığı ilə həyata keçirilmişdir. Qurultay türk dövlət və cəmiyyətlərinin meydana gətirdiyi və dünyaya mədəni irs kimi təqdim etdiyi memarlıq əsərlərinin dünyanın aktual məsələsi halına gətirməsi, tədqiq edilməsi və sonrakı nəsə sağlam bir şəkildə çatdırılması kimi çox mühüm bir fəaliyyəti başlatmışdır.

Dəyərli dostlar!

Bildiyiniz kimi, mədəniyyət bir millətin ən böyük ortaq varlığıdır. Memarlıq və şəhərsalma isə bu mədəniyyətin ən görkəmli şöbələrindəndir. Biz bu ortaq məxrəcdə görüşərək, atalarımızdan qalan möhtəşəm mirasın dünyaya çatdırılmasını özümüdə şərfli vəzifə bildik. Qurultayımız indiyə qədər bu sahədə hazırlanmış elmi toplantıların ən genişləndirici olanıdır. Ortaq memarlıq mədəniyyətinə sahib 15 ölkənin qiymətli elm adamları, rəhbər orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, könüllü təşkilatların da qurultayın keçirilməsində böyük dəstəyi olmuşdur.

Gördüyümüz işlərin hər mərhələsində ideologiyaların, elmi təcrübələrin qarışmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Mövzu ilə əlaqədar həqiqi nüfuza sahib olanların iştirakı ilə, belə bir qurultayın həyata keçirilməsi, şübhəsiz ki, Türkiyə Mühəndislər Birliyi üçün böyük fəxr olmuşdur. Bizim türk dünyası mühəndisləri olaraq hədəfimiz, İsmayıl bəy Qaspralının da qeyd etdiyi kimi, türk dünyasında “Dildə, fikirdə, işdə birlik” sözləri ilə millətimizi layiq olduğu sivilizasiya səviyyəsinə yenidən çatdırmaqdır.

Biz dilin, dinin, rənginin və məzhəbinin nə olduğuna fərq qoymadan bütün insanları bərabər hüquqlu qəbul edirik, eyni zamanda, bütün dünyada sülhün, dincliyin bərqərar olmağını arzu edirik. Bu fikir bizə ulu öndər Mustafa Atatürkün “Yurdda sülh, cahanda sülh” ifadəsində olduğu kimi atalarımızdan miras qalmışdır. Dünya mədəniyyət irsini yox edənləri, yenə də Atatürkü müəzzin “Öz mədəniyyətlərinə sahib çıxmıyan millətlər başqa millətlərin əsiri və ovu olurlar” ifadəsini xatırladaraq XI Türk qurultayımızın vasitəsi ilə dünyada sülhü və dincliyi pozanları, daha da yaxşı yaşayışı olan bir dünya üçün fəaliyyətlərini həyata keçirməmişdən əvvəl yenidən fikirləşməyə çağırıram.

Dəyərli dostlar, qiymətli iştirakçılar!

Türk dünyası memarlıq və şəhərsalma qurultayımızın bütün yekun raportlarını internetdə www.turkdunyasi.org.tr adlı internet ünvanımızda oxuya bilərsiniz. Qurultayda

qəbul edilmiş yekun bəyanatlarımız vardır. Bunlar UNESCO, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır. Ancaq Türk Dil Qurumunun möhtərəm sədrini burada görmüşkən, onun rəhbərlik etdiyi qurumu əlaqədar edən, kömək göstərmələrini xahiş etdiyimiz yardım tələbi üçün 8-ci maddəni sizə oxumaq istəyirəm. Bu maddədə qısa şəkildə deyilir: “Türk dünyasında Türkiyə türkcəsində memarlıq və şəhərsalma sahəsindəki ortaq konstruksiya terminlərinin toplanması ilə əlaqədar təklif”. Yardım da bu mövzunun həyata keçirilməsi istiqamətindədir.

Dəyərli dostlar,

Mən bütün bu məlumatları nəzərinizə çatdırarkən iki məsələni də qeyd etmək istədim. Madam ki, İsmayıl bəy Qaspralı “Dildə, fikirdə, işdə birlik” deyib, biz də Türkiyə Mühəndislər Birliyi olaraq qiymətli komissiyamıza, dəyərli sədrimizə qurultay vasitəsi ilə bir tövsiyə etmək istədim. Gəlin, bundan sonra bu qurultayların adını “Türk dünyası dildə, fikirdə, işdə birlik” qoyaq.

Diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirirəm

NIHAYET AKÇAY

(Türkiyə, şair-tədqiqatçı)

Bütün dostlara ana yurdum Türkiyədən, İstanbuldan qucaqları dolduracaq deyil, könülləri dolduracaq sevgi və ehtiram gətirmişəm.

Mən təqaüdə çıxandan sonra səyyah, tədqiqatçı şair kimi türk dünyası araşdırmalarını əhatə edəcək şəkildə “ölkəmizə və idealımıza nələr əlavə edə bilərəm?” fikri ilə fəaliyyətə başladım. Bu mövzu ilə əlaqədar iki ölkə mənə dərin iz qoydu. Birincisi, Yaponiya, ikincisi də Afrikadır. Yaponiyada 2 min 6 yüz hərfdən təşkil olunmuş gündəlik danışiq dili vardır. Eyni zamanda, onların üç ayrı əlifbadan təşkil olunmuş 46 hərfdən ibarət sadə danışiq dilləri də vardır. Yaponiya coğrafiyasında bu vəziyyət, bütün türk coğrafiyasında isə daha başqa bir vəziyyət vardır. Belə ki, daha dünən deyəcəyimiz qədər yaxın, Qaspralı İsmayıl bəyin nəşr etdirdiyi “Tercümanı-ahval” qəzeti, Balkan ölkələrinə, Şərqi Türküstana, Yakutiya Cənubi Afrikaya qədər yayılmışdı və ölkələr fərqli olsa da, bu qəzeti ayrı-ayrı ləhcələrə sahib olan bütün türk dünyası oxuyub dərk edə bilirdi. Biz bunları yenidən həyata keçirə bilirik. Bu bizim əlimizdədir. Əgər Qaspralı İsmayıl bəy buna nail ola bilsə, demək ki, bizim hər birimiz onun kimi güclü əsərlər ortaya çıxara bilirik.

Afrikada Sivahilicə dili vardır. Sivahilicə dilinin 70 faizini türk dilində olan kəlmələr təşkil etmişdir. Bu hadisənin şahidi olduğumdan həqiqətən də çox təəccübləndim və gündəlik danışiq dilinin qeydlərini apardım. Doğrudan da, dilin 70 faizini yazıldığı kimi oxunan, eyni ilə türk dilində olan kəlmələr təşkil edir. “Lazım” “lazıma”, “salam” “selama”, “sefer” “safarı” kimi qədim türkcədə olan “vav” və “ye” oxuducu hərflərinin “i”, “a”, “e” kimi dəyişən çox az sayda nüansları və ya fərqləri vardır. Hal-hazırda hər şey texnologiya baxımından bizim qarşımıza qoyulubsa, biz hələ də ortaq əlifba ardınca

qaçmayaq, mövcud olanları qiymətləndirək. Altaylardan gələn qardaşımızın da danışdıqlarının 50 faizini başa düşdüm. Əslində mən onun danışdığı ləhcəni bilmirəm. Ancaq onun danışdıqlarını könül dili ilə başa düşürəm. Buna oxşar şəkildə də Bosniyada serblərin işgəncələrinə məruz qalan və məruz qaldıqları vəhşilikləri öz regionuna xas olan ləhcədə danışan qardaşımızın yaşadığı işgəncə səhnələrini göz yaşlarımızla idrak edəcək qədər, çox az sayda istifadə etdikləri türkçə sözlərdən başa düşürdük. Belə olan halda mən deyirəm ki:

“Ümidi yaşllaşdıracaq bağcadakı bağbanam,

Türk kimi düşünənin ruhundakı cavanam”.

Hamımız türklük ruhunun cavanlarıyıq, cavan mərdləriyik. Son olaraq türk coğrafiyasını əhatə edən Azərbaycan şivəsi ilə yazılmış bir şeirimi söyləmək, hörmətlərimi izhar etmək istədim. Türk mənəm.

“Türk mənəm,

Doğu mənəm, batı mənəm,

Xəzər mənəm, Egey mənəm,

Nənəm, dedəm danışdı.

Araz, İdil, Tuna mənəm,

Çin səddindən Portekizə*,

Tarixim türküme rize,

Yetmiş iki millət bizə,

Aləmə qol-qanad mənəm.

Keçmişimdə dövrən başqa,

Minlərlə illik eşqə,

Bir anlıq çatsaydım kaşki,

Əzilən cümlə Türkmənəm,

Qızıl tuğların alıyam*,

Sancağın* ipək şalıyam.

Ulduzumun hilalıyam,

Bayrağımdakı qan mənəm.

Azad yaşa bacı-qardaş,

Rumeli türkmənə yoldaş,

Balkanlarda zülm qardaş,

Qafqazlarda zülm qardaş,

Türkistanda zülm qardaş,

Cahana yumruq türk mənəm”.

İnşallah, yumruq şəklində olarıq.

* Portekiz – Portuqaliya deməkdir.

* Al – qırmızı mənasındadır.

* Sancaq – burada bayraq mənasındadır.

METİN EKİCİ

(Egey Universitetinin professoru, elmlər doktoru)

Hörmətli sədrilər,

Möhtərəm iştirakçılar.

Birbaşa mövzuya başlamaq istədim. Bu qurultayların əsas məqsədi, türk dünyasını təşkil edən türk xalqları ifadəsini mən sevmirəm, türk boylarının istifadə edilməsi daha çox üstünlük verdiyim terminlərdəndir, türk boyları arasında bənzərliklərin daha da artırılması istiqamətində olan işlərdən ibarət olmalıdır. Çünki biz nə qədər çox oxşar cəhətlərimizi ortaya çıxarsaq, nə qədər çox oxşarlıq yarada bilsək, bir-birimizə olan yaxınlığımız və bütövlüyümüz də bir o qədər sağlam olacaq. Bu mənada mənim danışmaq istədiyim mövzu, daha əvvəlki qurultaylarda da deyilmiş “Türk dünyası orta q uşaq ədəbiyyatı layihəsi”dir.

Türklərdə məşhur atalar sözü var: “Nə əkərsən, onu da biçərsən”. Əgər heç bir şey etmirsinizsə, o zaman təbii olaraq da heç nəyə nail olmayacaqsınız. Əgər türk dünyası öz uşaqları üçün, bütün günü burada müzakirə etdiyimiz türk dilini onlara təlqin etməzsə, o zaman onların övladları ya rus dilində, ya da ingilis dilində danışacaq. Bunun qarşısını almaq üçün də mütləq şəkildə türk uşaq ədəbiyyatı türk dünyası xalqlarının mədəniyyətinə əsaslanan türk şifahi mədəniyyəti və bundan yaranmış türk yazılı ədəbiyyatı olmalıdır. Əsas iş bu mənada başlanılacaq bir layihə daxilində türk dünyasının müxtəlif boylarını təşkil edən qruplardan qiymətli tədqiqatçı, elm xadimlərinin şifahi mədəniyyətdəki uşaqlarla əlaqədar bölmələri tədqiq edib, yenidən onların üzərində işləyərək, onları orta q ləhcələrdə, orta q əlifbada yenidən nəşr etdirməsi, bunların usta rəssamlarımız tərəfindən şəkili halda gətirilməsi və bunun nəticəsində türklük şüurunun kiçik yaşdan etibarən uşaqlarımızın beyninə yeridilməsi məsələsindən ibarətdir.

Mən sözlərimi yekunlaşdırarkən, türklük şüurunun yaranmasında əhəmiyyətli olduğunu düşündüyüm “Orta q türk dünyası uşaq ədəbiyyatı layihəsi”nin Atatürk adına Mədəniyyət Mərkəzi rəhbərliyində və ya Türkiyədəki universitetlərdən birinin koordinasiyasında, digər ölkələrdən də təmsilçilərin iştirakı ilə həyata keçirilməsinin mümkün olduğunu zənn edirəm. Bu fikirlərlə hamınızı ehtiramla salamlayıram.

ABBAS ABDULLA

(Azərbaycan, şair)

Əziz dostlar, mən bu söhbəti uzatmaqdan qorxuram, məndə faktlar çoxdur. Amma çalışacam tezis şəklində deyim. Yer üzündə 22-dən çox ərəb dövləti var, hamısı özünə ərəb deyir. Misir milləti yoxdur, Əlcəzair milləti yoxdur, Urduni milləti yoxdur. Ərəb dövlətləridi, Ərəb Birliyidir. Biz özümüə türk deməkdən qorxuruq. Bütün cümhuriyyətlərdə keçmiş ruslar bunu bizim başımıza yeridiblər, bir türk düşmənçiliyi var. Türk

sözünü dilə gətirmirik. Bir millətiksə bir adımız olmalıdır – türk. Bizim ortaq dilimiz olub, orta əsrlərdə, Füzuli, Qazi Bühranəddin, Nəsimi, Nəvai, bunlar eyni dilə yazıblar. Qaracaoğlu, Yunis Əmrə:

Qaracaoğlu der naşıma,
Gör nələr gəldi başıma,
Məzarımın baş daşıma,
Bayquş qonub ötər bir gün.
Yunis Əmrə söylər sözü,
Yaş doludur iki gözü,
Bilməyən nə bilsin bizi,
Bilənlərə salam olsun.

Bu dil ortaq dildir. Bu dili Orta Asiyada da anlayırlar, burda da. Yəni, öncə dilimizin adını müəyyənləşdirməliyik. “Türkdilli dövlətlər” kəlməsi yanlışdır, bu rusun uydurduğu bir kəlmədir, bunu rus uydurmuşdu, “Siz türk deyilsiniz, türkdillisiniz”. Kuba, ispanidilli olduğu kimi siz də türkdillisiniz. Axı, Kuba, Latın Amerikasının ölkələri ispanidillidi, ispan deyil, mən isə türkdilliyəm və türkəm. İndi Türkiyəyə də keçib bu termin – “Türkce konuşan devletler”. İki ildir ki, Türkiyədə də bunu deyirlər, yanlışdır.

Bizim millətimiz türkdü, biz türk olanda, qüsura baxmayın, siz Osmanlıydınız, dədə-babanız Osmanlıydı. Bunu biryolluq bilmək gərəkdir. Biz türk düşmənciliyinə son verməliyik. Azərbaycanda kürd deyir kürdəm, talış deyir talışam, ləzgi deyir ləzgiyəm.

Gələk Türkiyə üzərinə, qüsura baxmayın, türklər deyir “Azərbaycan”, bu Azərbaycandır. Mən, “Türkiyə” və ya “Tərkiyə” desəm, xoşuna gələrmə?

1963-cü ildə Nəci Fazil yazıb:

Gecəsi sümbül kəkan,
Türkiyəsi bülbül kəkan,
İstanbul, İstanbul.
10 il sonra, 1973-də yazır:
Ruhsal, parasal,
Soyut, Boyut,
Yaşam, eydim,
Ya bunlar türkce deyil,
Ya mən türk deyiləm,
Oysa əsil türk mənəm.
Tanrı türkü qorusun
Yalnız bunu dilerim.

Qardaşım, İstanbul türkcəsi bu gün Türkiyə türkcəsi deyil. Şərqi Anadoluda, şimal-şərqi Anadoluda və bütün Türkiyədə 70 faiz “bacı” deyirlər, amma İstanbulda “kız kardeş”. Buna kız kardeş dedin, onda buna da “oğlu kardeş” de. Yox canım, oğlanın kötü

anlamı var. Peki oğlanın kötü anlamı varsa, Qaracaoğlu ne yapalım? O boyda şairin adı Qaracaoğlandı, ayıbdır.

Türkiyənin əksər yerlərində “nine” deyirlər, “anne anne” deməzlər. Nine olanda ortaq dilimiz olur. “Ana dili”, “Ana Vatan”, “Ana Yasa” deyirsiniz, bu “anne” sözü haradan çıxdı? Biz axır-əvvəl orta əsrlərdəki birliyimizə qayıdacağıq. Bu şərtlə ki, ortaq əlifbamız olsun. Bu gün latın əlifbasın götürmüşük, ortaq deyil, özbək bir cür yazır, qazax bir cür, qırğız bir cür. Biz 70 il kiril istifadə etdik, amma qazaxla bir-birimizi anlamadıq, çünki fərqli kiril idi. Ortaq əlifba yaranmalıdır, ortaq əlifbamız yarananda, ortaq dilimiz yaranacaq.

Ensiklopediya, lüğətçilik və s. sahələrdə tanınan görkəmli nümayəndələr bunların ətrafında toplanmalı, məsləhət və məşvərət nəticəsində yaranıb təsdiq olunan plan, sözlük və layihələr əsasında işə başlamalıdırlar. Bu böyük mədəniyyət layihəsini həyata keçirəcək vətənpərvər, türkpərvər məsləkdaşlarımıza və bizim türk qurultayımıza uğurlar arzulamaqla sözümü bitirirəm.

Sağ olun!

QARA MƏŞƏDİYEV

(AMEA filologiya elmləri doktoru, professor)

Türkdilli xalqların yaşadıkları ərazilərdə dəyişdirilmiş yer adları: faktların və sənədlərin dili ilə

Yunan dilində “yer, məskən adı” (topos-“yer”, onoma-“ad”) mənası verən toponim termini bir coğrafi obyektə digərindən fərqləndirən dil işarələrinin ümumi adıdır. Toponimlərin ümumi məcmuyu toponimiya, bu dil işarələrini öyrənən elm sahəsi isə toponimika adlanır.

Toponimlər digər cəhətləri ilə yanaşı, həm də böyük ideoloji-tarixi əhəmiyyətə malikdir. Çünki ayrı-ayrı coğrafi adlar dilin qayda-qanunlarını, konkret xalqın, həmçinin onun törənməsində, formalaşmasında iştirak etmiş müxtəlif tayfa və etnik qrupların həyatı keçmişini və digər ictimai-siyasi amilləri özündə əks etdirir.

İctimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi, işğal faktları və s. bu kimi tarixi hadisə və proseslər toponimiyaya təsirsiz ötüşmür. Bu qanunauyğunluq Azərbaycanın və ümumilikdə türk xalqlarının toponimlər sistemində də silinməz izlər buraxmışdır.

Toponimlərin bir qisminin ilkin formasını qoruyub saxlaya bilməməsi, zaman keçdikcə yeniləri ilə əvəz edilməsi, transformasiyaya uğrayaraq şəklini dəyişməsi təbii və tədrici prosesdir. Konkret ərazidə yaşayan etnosların yerdəyişmələri, həmin ərazinin relyef quruluşunda baş verən dəyişikliklər, mühüm ictimai-siyasi hadisələr, adın konkret fərdlərə bağlılığı, hətta adi təsadüflər belə toponimik tərkibdə müəyyən dəyişikliklərə gətirə bilər. E.M.Murzayev toponimlərin bu keyfiyyətini əsas tutaraq yazır: “Coğrafi adlar

müəyyən bir dövrün, onlardan bir çoxu isə müəyyən formasiyaların məhsulu olub konkret bir ərazidə yaşayan xalqa aid tarixi, ictimai-iqtisadi, sosioloji amillərlə bağlı hadisələri əks etdirir. Bu, onu göstərir ki, toponimlər müəyyən tarixi mərhələlərdə əmələ gəlmiş, əhali miqrasiyaları, müharibələr, mədəniyyət, iqtisadiyyat və dil əlaqələri kimi konkret tarixi hadisələrdən asılı olaraq formaca, çox vaxtsa məzmunca da dəyişmişdir”.

Toponimlər hər hansı coğrafi obyektin vətəndaşlıq pasportudur. Yeni doğulmuş kör-pənin milliyyətini onun valideynlərinin etnik mənşəyi müəyyənləşdirirdi kimi torpağın mənsubiyyətini də ilk dəfə əraziyə ad qoymuş xalq, etnos müəyyənləşdirir. İlk dəfə Azərbaycan toponimlərinin tədqiqinə cəhd göstərən A.A.Bakıxanov təsadüfi olaraq qeyd etmirdi ki, “Əgər ölkənin qəbilələri, kəndləri, binaları və qədim asarı geniş bir surətdə tədqiq edilərsə, əhalinin mənşəyini təyin etmək mümkün olacaqdır.

Toponimlərdə həm tarixi keçmiş, həm də qədim coğrafi areal qorunub mühafizə olunur. Elə buna görə, konkret ərazinin işğalı prosesinin ilk növbədə həmin əraziyə aid coğrafi adlardan başlanması da tarixi reallıqdır. Coğrafi adların dəyişdirilməsi, həmçinin, artıq işğal olunmuş coğrafi obyektlərdə asılılığın möhkəmləndirilməsi, ərazinin qədim tarixinin unudurulması, saxtalaşdırılması üsuludur. Torpağın işğalı başa çatandan sonra da toponimlərə qarşı təcavüz siyasəti bir neçə onilliklər boyu davam edir. Ərazidə coğrafi arealın yenidən müəyyənləşdirilməsi üçün yerli xalqın tarixi, dili və etnoqrafiyası ilə bağlı olan iri toponimlər dəyişdirilir. Coğrafi vahidlərə işğalçı xalqın öz dilinə məxsus adlar qoyulur və yeni salınan obyektlər də yad toponimlərlə adlandırılır.

Bəşər mədəniyyətinin formalaşmasında böyük rol oynamış türk xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə də türk mənşəli coğrafi adlar zaman-zaman bu cür mənəvi təcavüzə məruz qalmış, bu adlar həmin ərazilərlə heç bir tarixi bağlılığı olmayan yad toponimlərlə adlandırılmışdır.

Rusiya imperiyasının iki yüz ilə yaxın müddət ərzində Azərbaycanın coğrafi adlar sistemində həyata keçirdiyi dəyişikliklər bu siyasətin bariz nümunəsidir. Minillik tarixə malik Gəncə adının Yelizavetpol, Gümrünün Aleksandropol və s. edilməsi məhz bu siyasətin nəticəsi idi.

Bircə tarixi fakt Rusiya imperiyasının coğrafi adlar siyasətinin mahiyyətini tam açıqlaya bilər. Məlumdur ki, Gəncə şəhəri 1804-cü ilin 3 yanvarında çar generalı P.D.Sisianovun komandanlığı altında işğal edildəndən sonra yerli əhalinin müqavimətinə görə şəhər çar I Aleksandrın arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Bu addımdan sonra Sisianov, hətta Gəncə adını dilə gətirənlər üçün 1 manat gümüş pul dəyərində xüsusi cərimə də kəsmiş, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şəhərin tarixi adını bərpa edəne qədər bu qadağa qüvvədə qalmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın milli toponimlərinin dəyişdirilməsi siyasəti daha da geniş vüsət almış oldu. 1930-cu ildən başlayaraq sovet imperiyasının əksər əyalətlərində olduğu kimi, Azərbaycanın da inzibati ərazi quruluşunda köklü dəyişikliklərin aparılması məlum siyasətin bütün ölkə ərazisi üzrə tətbiqinə geniş şərait yaratdı. Bir sıra şəhər, rayon, şəhər tipli qəsəbələrin təşkili zamanı yaşayış məntəqələrinin qədim adları sənədlərdən silindi. Bu məntəqələrə sovet ideologiyasını əks etdirən adlar verilməyə başladı. Qədim Gəncə adı Yelizavetpoldan sonra ikinci dəfə dəyişdirilərək

Kirovabad (1935) oldu. Beyləqan torpağı “Mil qruppasının 5 nömrəli sovxozu” kimi qeyri-normal bir adın ardınca Jdanov (1939), Şəmkir (Şamkur) Annino adından sonra Şamxor (1938) adlandırıldı.

Bu illərdə, həmçinin, Abdallar-Laçın (1923), Goranboy-Qasım İsmayılov (1938), Aşağı Ağcakənd-Şaumyan (1938), Biləsuvar-Puşkin (1938), Hil-Qusar (1938), Hacıqabul-Qazıməmməd (1939), Dəstəfur-Daşkəsən (1956), Qıxçıraq-Zubovka kimi qondarma bir adın ardınca Əli Bayramlı (1954), Tərtər-Mirbəşir (1949) və s. adları ilə əvəz edilmişdir.

Astraxanbaza əvvəlcə Puşkin, daha sonra Cəlilabad (1967), Şəmkir rayonundakı qədim Bittili kəndinə Yeniabad (1954), Bakının Binəqədi rayonundakı Qaracuxur qəsəbəsinə Serebrovski (1964), Qızılburun şəhər tipli qəsəbəsinə-Siyəzən (1954) adı da eyni dövrdə verilmişdir.

Rusiya imperiyasının adlandırma siyasətinin nəticələri tək bu nümunələrdən ibarət deyil. Coğrafi adlarımızın məqsədli şəkildə, kütləvi formada dəyişdirilməsi torpaqlarımıza göz dikən və niyyətlərinə çatmaq üçün zaman-zaman tarixi saxtalaşdıran erməni separatçıların öz çirkin məqsədlərini paralel olaraq türk mənşəli toponimlər üzərində həyata keçirmələrinə də əlverişli şərait yaratmışdır.

Tarixi faktlar sübut edir ki, XIX əsrin əvvəllərinə qədər indi Ermənistan adlanan ərazinin toponimlərinin əksəriyyətini (90 faizdən çoxunu) türk mənşəli toponimlər təşkil etmişdir. Qərbi Azərbaycandakı tarixi torpaqlarımızda türk mənşəli coğrafi adların dəyişdirilməsi siyasəti 1928-ci ilin 10 fevral tarixində bağlanan “Türkmənçay” sülh müqaviləsindən sonra, XIX əsrin 30-cu illərindən həyata keçirilmiş, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bu proses kütləvi miqyas almışdır.

Bu ərazidə türk mənşəli toponimin dəyişdirilməsi halı ilk dəfə 1801-ci ildə baş vermiş, Calaloğlu (indiki Stepanavan) rayonundakı Qaraməhməmməd kəndinin adı dəyişdirilərək, Aleksandrovka edilmişdir. XIX əsrin əvvəllərində Türkiyənin Bayazid bölgəsindən köçürülən ermənilər həm də Göyçə mahalının Kəvər bölgəsində məskunlaşdırılmış, 1830-cu ildə Kəvər bölgəsinin adı dəyişdirilərək Novo Bayazid adlandırılmışdır. 1837-ci ildə Gümrü şəhərinin adı dəyişdirilərək Aleksandropol, 1847-ci ildə Mələyən bölgəsinin adı Varansovka, İmir kəndinin adı Mixaylovka edilmişdir. Axta (indiki Razdan) rayonu ərazisində yerləşən Dərəçiçək yaşayış məntəqəsinin adı XIX əsrin 40-cı illərində dəyişdirilərək Konstantinovka, Çəmbərək (indiki Krasnoselo) rayonundakı Sorca kəndinin adı Nadejdino, indiki Sevan rayonundakı Zeynalağalı kəndinin adı 1850-ci ildə Aleksandrovka adlandırılmışdır.

XIX əsrin əvvəllərindən 1918-ci ilə qədər müddəti əhatə edən birinci dövr, göründüyü kimi, türk mənşəli coğrafi adların daha çox rus mənşəli adlarla əvəzlənməsi ilə xarakterik olmuşdur.

Zaqafqaziya seyminin dağılmasından sonra 1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan tarixi torpaqlarında ilk dəfə müstəqil Ermənistan dövlətinin yaradılması və daşnakların hakimiyyətə gəlməsindən sonra isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırım siyasəti bu ərazidəki çoxsaylı türk mənşəli toponimləri də əhatə etmiş, türk xalqının qədim tarixini özündə əks etdirən qədim tarixi abidələr uçurulub dağıdılmış, onlarla yer-yurd adımız da mənəvi genosidin qurbanı olmuşdur. 1918-1920-ci illərdə

indiki Ermənistan ərazisində 17 türk mənşəli toponim erməniləşdirilmiş, Qukasyan rayonundakı Təzəköy kəndinin adı Tazağyurd, (1918) Qoturbulaq adı Ttucur (1918, Krasnoselo rayonu), Molla Dursun adı Şaumyan (1920, Eçmiədzin rayonu), Sirkətas-Xdrans (1920, Qafan rayonu), Tatar Təzəkəndi – Tazağyurd (1920, Masis rayonu), Tovuzqala-Berd (1920, Şəmsəddin rayonu), Yuxarı Ağdam-Qandzakar (1920, İcevan rayonu), Dəymədağlı-Şrvenants (1920, Qafan rayonu), Dəliqardaş-Saruxan (1920, Kamo), Dəlikdaş-Tsaxkar (1920, Martuni), Axund Buzovan – Buzovan-Berdik (1920, Ararat rayonu), Vəliağalı – Dzovağyuğ (1920, Martuni rayonu), Tamamlı-Burastan (1920, Artasat), Xaraba Sarvanlar –Nor Qorxb (1920, Artasat) və s.

Cənubi Qafqazda sovet hakimiyyətinin qurulmasından az sonra ermənilər ilk növbədə Dağlıq Qarabağın inzibati mərkəzi sayılan Xankəndini 1923-cü ilin 10 avqustunda Stepanakert adlandırmış, habelə Vedi Ararat (1924), Cəlaləoğlu Stepanavan (1924), Kaftarlı-Panik (1924, Artik rayonu), Kilsəkənd-Sraşen (1924, Qafan rayonu), Kosaməhəmməd Batikyan (1924, Kamo rayonu), Kotanlı-Qarmraşen (1924, Əzizbəyov), Gödəklər-Martuni (1924, Krasnoselo), Gürcüeli-Torosgyuğ (1924, Qukasyan), Aşağı Qaranlıq – Martuni (1926, Martuni) edilmişdir.

İndiki Ermənistan ərazisini təşkil edən tarixi torpaqlarımızdakı türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi prosesi 1935-ci ilə qədər müvəqqəti dayandırılsa da, 1935-ci ilin 3 yanvar tarixindən coğrafi adlarımıza qarşı mənəvi soyqırımın yeni dalğası başlanmış, Ermənistan SSR Ali Sovetinin bu tarixdə imzaladığı ilk fərmanla 29 rayonda 72 türk toponimi dəyişdirilmişdir. 1935-ci ilin 22 aprelindən 1940-cı ilin 1 iyununa qədər müxtəlif illərdə imzalanmış daha 13 fərmanla ayrı-ayrı rayonlarda 47 türk toponimi də erməniləşdirilmişdir.

II Dünya Müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq addəyişmə prosesi müəyyən qədər səngimiş, lakin müharibənin başa çatmasından dərhal sonra 1945-ci il avqustun 20-dən Ermənistandakı türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi yenidən geniş vüsət almış, ardıcıl imzalanan fərmanlarla 1945-ci ildən 1991-ci ilə qədər 300-dən artıq türk toponimi ermənilərin mənəvi genosidinə məruz qalmışdır.

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrlə bağlı Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türkləri 1988-1989-cu illərdə SSRİ dövlətinin birbaşa köməyi və yardımı ilə Ermənistan dövləti tərəfindən öz tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olundular. Bu hadisədən sonra Ermənistan Azərbaycan xalqının tarixi ilə sıx bağlı olan, azərbaycanlıların tarixən yaşadıkları ərazilərin adlarını dəyişməklə mənəvi soyqırımı daha da şiddətləndirdi.

Ermənistan Respublikası prezidentinin 19 aprel 1991-ci il tarixli Fərmanı ilə 1988-89-cu illər arasında Azərbaycan türkləri yaşamış 16 rayonda (Krasnoselo (Çəmbərək), Kəvər (Kamo), İcevan, Sisyan, Qafan, Kotayk, Amasiya, Basarkeçər (Vardenis), Kalinino, Keşişkənd (Yeğeqnadzor), Zəngibasar (Masis), Əzizbəyov (Vayk), Vedi (Ararat), Quqark, Axta (Razdan) 90 türk mənşəli toponim dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir. İndiki Ermənistandan 1992-ci ildə sonuncu azərbaycanlı kəndi, Meğri rayonundakı Nüvədi kəndinin əhalisi qovulmuş, 1994-cü ildə Ermənistan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə Nüvədi kəndinin adı dəyişdirilərək Nonadzor qoyulmuşdur.

Türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi meyilləri Gürcüstan ərazisindəki tarixi Azərbaycan torpaqlarında da özünü göstərir.

Ötən əsrin 30-cu illərindən başlayaraq müxtəlif mərhələlərdə bu ərazilərdə də çoxlu sayda yer-yurd adlarımız gürcü toponimləri ilə əvəzlənmiş Qaraçöp-Saqareco, Qara kilsə-Vake, Qaratəpə-Karaya (1932), Anaxatır çayı – Maşavera çayı (1934), Ağbulaq-Tetriskaro (1940), Babakişilər-Musopriani (Bolnisi rayonu), Bağdad-Mayakovski (1940), Borçalı-Kvemo-kartli (1941), Borçalı-Marneuli (1942), Beş daş-Beştəşeni, Beş qardaş – Mtisubani (1943, Abxaziya, Suxumi), Ayorta-Akaurt (1946, Bolnisi rayonu), Baş keçid –Dmanisi (1947), Qabırçı çayı-İori çayı, Qala altı – Sixizdiziri (Acaristan), Qanıq çay-Alazan çayı, Qara yazı-Qardabani (1947), Abbasdağ-Abbasdağı Kvaloni (1948, Abxaziya MR, Suxumi), Azgəyliyən-Kakliani (1948, Dmanisi rayonu), Bolus – Bolnisi (1948), Qələmçi-Qantiadi (Dmanisi rayonu 1948), Ambarlı-Qanaxleba (1949, Dmanisi rayonu), Apmudlu – Pantiani (1949, Dmanisi rayonu), Busuqqala – Kariani (1949, Dmanisi rayonu), Qaşqa tala-Sakire (1949, Dmanisi rayonu), Qoyur-Quturi (Bolnisi rayonu), Qoruncuq-Maşavera (1949, Dmanisi rayonu), Axırncı Dağlı-Daqeti Ukana (1949, Tetriskaro), Qələmşah-Qantiadi (1949, Dmanisi), Alget-Bedenovka (1957, Tetriskori rayonu) Boğazkəsən – Tkispiri (1959, Dmanisi) kimi dəyişdirilmişdir.

XX əsrin 30-cu illərindən 80-ci illərin sonlarına kimi bu ərazidə təxminən 70-dən artıq türk mənşəli toponim gürcüləşdirilmiş, 90-cı illərin əvvəllərində Zurab Qamsaxurdiyanın rəhbərlik etdiyi qüvvələr Gürcüstanda hakimiyyətə gəldikdən sonra bu proses daha da şiddətlənmiş, 1992-ci ildə bircə fərmanla Bolnisi rayonunda azərbaycanlılar yaşayan bütün kəndlərin türk mənşəli adları aşadığakı kimi dəyişdirilmişdir: Arıxlı-Ruisbum, Qoçulu-Xidiskari, Daşlı Qullar – Equa, Cəfərli-Sampredo, Mığırılı-Vanati, İmir-Həsən-Savaneti, Şahbuzlu-Muxiani, Aşağı-Qarakilsə-Kvemul Beaviani, Muğanlı-Surtavi, Kolagir-Monastr, Əsmələr-Tabuti, Həsən Xocalı-Kakeiani və s.

Son illər proses əvvəlki kimi kütləvi şəkildə davam etdirilməsə belə, Gürcüstandakı türk mənşəli toponimlərə bu cür münasibətin aradan qaldırılması, azərbaycanlılar yaşayan bölgələrin əzəl adlarının bərpası bu gün də öz həllini gözləyən vacib məsələlərdən biridir.

Türkdilli xalqların yaşadığı geniş coğrafi arealın böyük bir hissəsi Rusiya və Ukrayna ərazisinə aid olduğundan türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi faktlarının müəyyən bir hissəsi də bu ərazilərə təsadüf edir. Məsələn, Ukraynanın indiki Zaparojest şəhərinin ilkin adı Sarıqamışdır. Bu ad cənubi rus çöllərinin əvvəlki sakinləri olan qədim türk tayfalarının yadigarıdır. Tarixi mənbələr göstərir ki, bu vilayətin və şəhərin tarixi Sarıqamış adı 1770-ci ilə qədər işlənmiş, yalnız 1768-1774-cü illərin Rusiya-Türkiyə müharibəsi zamanı Rusiya Krıma yiyələndikdən sonra şəhər əvvəlcə Aleksandrovskiy forştat, 1806-cı ildən Aleksandrovsk, sovet hakimiyyəti illərində isə Zaporjye adlandırılmışdır.

Rusiyanın Penza vilayətindəki Belinski şəhərinin qədim adı isə Çəmbərdir. Etimoloq Fasmer Ulyanovsk şəhərinin 1924-cü ilə qədər mövcud olmuş əsil adı Simbir toponimi ilə Çembar coğrafi adı arasında paralellər aparmış və bunların hər ikisini eyni söz hesab etmişdir. Lakin 1948-ci ildə Çəmbər şəhərinin adı dəyişdirilmiş, şəhər V.Belinski-nin şərəfinə Belinski adlandırılmışdır.

Osetiya Muxtar Respublikasının mərkəzi şəhəri olan Vladıqafqazın qədim adı da türk mənşəli Terkbaşı, Terkkaladır. Qədimdən Kapkay adlanan aulun yerində (Puşkin "Ərzuruma səyahət" əsərində "Biz əvvəllər Qapqay – qayaların qapısı-adlanan Vladıqafqaza çatdıq-deyə yazır") 1974-cü ildə qala tikilərkən bu qalanı yerli xalqlar – balkarlar Terk başı, çeçenlər Terkkala adlandırmışlar. Sonrakı dövrlərdə bu şəhərin adı bir neçə dəfə dəyişdirilmiş, Terkbaşı-Dzaujikau-Vladikavkaz-Orcenekidze-Vladikavkaz edilmiş, sonuncu dəfə tarixi həqiqəti bərpa etmək istəsələr də, şəhərin qədim adı bu zaman heç kimin yadına düşməmiş, şəhərin ruslar Qafqazı istila edən zaman qoyduqları adı bərpa edilmişdir.

Türk xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə türk mənşəli toponimlərin siyasi maraqlarla kütləvi şəkildə dəyişdirilməsi, bu adların semantikasındakı mühafizə olunan qədim tarixin unudurulmasına yönələn cəhdlər indinin özündə də davam edir. Bu cür meyillərin qarşısının alınması üçün öz keçmişinə bağlı bütün türk ziyalıları imkanları birləşdirməlidir. Milli coğrafi adlarımıza qarşı zaman-zaman mənəvi təcavüzün aparılması həqiqəti dünyanın nüfuzlu mədəniyyət təşkilatları qarşısında qaldırılmalıdır. Bu adların yenidən bərpası üçün türk dövlətləri səviyyəsində zəruri addımlar atılmalı, unudulmaq təhlükəsi qarşısında qalan türk toponimlərinin bu təhlükədən xilas, onların gələcək nəsillərə çatdırılması üçün lazımi tədbirlər görülməlidir.

Bu, bizim tarix qarşısında böyük məsuliyyətimizdir.

GƏNCLİK KOMİSSİYASININ İCLASI

Noyabrın 18-də "Avropa" mehmanxanasında Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı Gənclik Komissiyasının iclası keçirilmişdir. İslam Konfransı Təşkilatı Gənclər Forumunun Baş katibi Elşad İsgəndərov Komissiyanın sədri, Avrasiya Yazarlar Birliyinin sədri, Gazi Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru Yakup Deliömeroğlu komissiya sədrinin müavini, AMEA-nın Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzinin rəisi İlqar Orucov və türkiyəli şair Şemsəddin Küzeci komissiyanın katibləri seçilmişlər.

İslam Konfransı Təşkilatı Gənclər Forumunun Baş katibi Elşad İsgəndərov toplantı iştirakçılarını salamlamış, müzakirə ediləcək məsələlər haqqında məlumat vermişdir.

İclasın gündəliyi haqqında məlumat verildikdən sonra, rəqlament müəyyənləşdirilmiş və çıxış etmək üçün söz məruzəçilərə verilmişdir.

ƏKRƏM ABDULLAYEV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı, Gənclər Təşkilatları Milli Şurasının sədri)

Türkdilli ölkələrin gənclər təşkilatları arasında əlaqələr

Təşəkkür edirəm. Mən də ilk öncə Elşad bəyin fikirlərinə qoşularaq Azərbaycana gəlmiş türk qardaşlarımı salamlamaq və Azərbaycana xoş gəlmisiniz demək istəyirəm. Bu XI qurultay birinci dəfədir ki, Türkiyədən kənarda keçirilir və bunun keçirilməsinin də Azərbaycan, türk dünyası üçün böyük əhəmiyyəti var. BİZ də gənclər olaraq bu qurultayı alqışlayır və təqdirəlayiq hesab edirik.

1996-cı ildə dünya türk gənclər birliyinin işində iştirak edən bir insan kimi qeyd etmək istəyirəm ki, türk dünyası ilə bağlı keçirilən belə toplantıların böyük əhəmiyyəti vardır. İnsanlar burada bir-birilə tanış olur, əməkdaşlıq edir və ölkələrin gələcəkdəki inkişafında böyük rol oynayırlar. Adından da göründüyü kimi, qurultayın gündəminə türk dövlət və cəmiyyətləri arasında dostluq, qardaşlıq, əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, onların arasında informasiya, türk dilləri ilə yaxından tanışlığı təmin etmək, iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində qarşılıqlı əlaqələri genişləndirən tədbirlər görmək, türk dövlət və cəmiyyətlərinin problemlərini birlikdə həll etmək kimi məqsədlər daxildir.

Hal-hazırda bir azərbaycanlı olaraq sizinlə bərabər belə mühüm toplantıya ev sahibliyi etdiyimizdən dolayı sonsuz şərəf duyuram. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2006-cı ildə Türkiyənin Antalya şəhərində keçirilən X qurultayda "Türk dünyası, türk birliyi və bərabərliyinə xidmət edirsə, o zaman biz növbəti qurultayın Azərbaycanda keçirilməsini təklif edir, buna ev sahibliyi etməyə hazırıq" bəyanatı və təşəbbüsü tarixi və siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi. Azərbaycan yeganə türkdilli ölkədir ki, təşəbbüskar Türkiyə Cümhuriyyətindən sonra Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayına ev sahibliyi edir.

Qurultayın ictimai-siyasi əhəmiyyətinin getdikcə artması bütün türk dünyasında maraqlı qarşılınması növbəti toplantıların digər türkdilli ölkələrdə keçirilməsi ideyasının meydana çıxması üçün səbəbdır. İlk dəfə Azərbaycanın belə bir təşəbbüslə çıxış etməsi və bu təşəbbüsün reallaşması məqsədi ilə nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqının türk dünyasının birlik və bərabərliyinə göstərdiyi böyük önəmdən xəbər verir.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Azərbaycanda keçirilməsinin bir neçə istiqamətdə əhəmiyyətini qeyd etməliyəm. İlk növbədə onu qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan artıq bir neçə ildir ki, təşəbbüsü ələ alaraq türk dünyasının birliyinə xidmət edən mühüm əhəmiyyətli tədbirlərə ev sahibliyi edir. Dünya azərbaycanlılarının I və II qurultayından sonra Bakıda Azərbaycan və Türk diaspora təşkilatlarının I forumunun təşkil olunması, bütün bunların ardınca XI qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi, 1997, 2000-ci ildə dünya türk gənclərinin həm liderlər toplantısı, həm də eyni zamanda X qurultayın Bakıda keçirilməsi qardaş ölkə Azərbaycanın türk dünyasında liderlik missiyasını həyata keçirən Türkiyə Cümhuriyyətinin yanında olduğunu və onu dəstəklədiyini bir daha nümayiş etdirir. Bu sahədə cənab

Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyinin sabiq prezidenti Hakan Fidana İslam Konfransı Təşkilatı Gənclər Forumunun sertifikatı təqdim olunur

Prezident İlham Əliyevin atdığı uğurlu addımları həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasətin uğurlu nəticələrində özünü göstərir. Ümumiyyətlə, tarixi köklərini heç bir zaman unutmayan, türkçülüğü daim uca tutan Azərbaycan Respublikası 15 ildir ki, dünya dövlətləri arasında özünə layiq yer tutub.

Bu qısa zaman çərçivəsində xarici siyasət sahəsində qazandığımız bütün uğurlarımızın əsasında məhz türkçülük və qardaşlıq prinsiplərinə ehtiram amili olub. Yüzlər boyu əsarət altında ömür sürən Azərbaycan xalqını tarixin keşməkeşli yolları belə bir sevgi, qardaşlıq kəlməsindən soyuda bilməmişdir.

Beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycanla Türkiyənin mövqeyi mühüm beynəlxalq və regional məsələlər üzrə çox yaxındır. İnanıram ki, hər iki tərəfin regional və beynəlxalq təşkilatlarda qarşılıqlı məsləhətləşmələrin aparılması yolu ilə göstərilən qarşılıqlı dostlud, qardaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələri bundan sonra da dinamik şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Sözsüz ki, bu sözləri, eyni zamanda, bizim Orta Asiyada yerləşən digər türk cümhuriyyətlərinə də aid etmək lazımdır.

XI qurultayın ölkəmizdə keçirilməsi müasir dövrümüzdə türk dünyasına qarşı yönələn mənfi təsirlərə görə mühüm önəm və əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün başda Azərbaycan və Türkiyə olmaqla, türk dünyasına qarşı ikili münasibət, mənfi rəy vardır. Bu fakta ictimai-siyasi arenanı məşğul edən bir sıra olaylar dəlalət edir Türkiyənin Avropa Birliyinə gedən yolunun əngəllənməsi, Qərbin bir sıra dairələrinin maliyyələşdirdiyi terrorçu PKK təşkilatının bu ölkəyə qarşı başladığı savaş, eləcə də Birləşmiş Ştatlar Konqresinin Nümayəndələr Palatasının Xarici Əlaqələr Komitəsində qondarma erməni soyqırımını ilə bağlı qərarın qəbulu bunlara bir misal ola bilər.

Eyni zamanda, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ kimi böyük bir problemi, Şimali Kiprin məruz qaldığı beynəlxalq təcrid olunma və digər türk xalqlarının hansı problemlərlə üzləşdiyi bizim hamımıza bəllidir. Məqsəd isə birdir. Türk dünyasının birliyinin, onun güclənməsinin qarşısını almaqdır. Lakin inanıram ki, türk dünyasının birliyinin qarşısı alınmaz. Belə bir şəraitdə türk dünyasının birlik və bərabərliyi qardaşlıq bağlarının güclənməsinə yönəlmiş qurultayın keçirilməsinin tarixi və siyasi əhəmiyyəti olduqca yüksək qiymətləndirilməlidir. Qurultayda bir çox ölkələrin nümayəndələri iştirak edir. Eyni zamanda, bizim qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin və Rusiyada yaşayan türk topluslarının nümayəndələri də bu tədbirdə iştirak edir. Mən XI qurultayda ilk dəfədir ki, iştirak edirəm və bu qurultayda gənclərin daha çox olması, qurultay nümayəndələrinin daha çox hissəsinin gənclərdən təşkilatı bizi bir daha sevindirir. Mən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin kəlamını burada xatırlatmaq istəyirəm ki, "Gənclər dövlətimizin gələcəyidir". Doğrudan da, gənclər hər bir dövlətin gələcəyidir və bu baxımdan, türk qurultaylarında daha çox gənclərin iştirak etməsi qurultayların işində gələcəkdə əməkdaş dövlətlər arasında əməkdaşlığın, iş birliyinin, qardaşlığın yaranmasına dəlalət edir.

Bu baxımdan, gənc nəslin türk gəncliyindən günbəgün dərinləşməkdə olan qardaşlıq, dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrini davam etdirərək sürətli inkişafı üçün töhfələr göstərir. Hal-hazırda Azərbaycan və türkdilli ölkələr arasında gənclərlə iş sahəsində əlaqələr istər hökumət, istərsə də ictimai təşkilatların fəaliyyəti çərçivəsində inkişaf edir. 2000-ci ildə beynəlxalq təşkilat olan dünya Türk Gənclər Birliyinin İcraiyyə Komitəsinin sədri olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bu təşkilat da Sovetlər İttifaqının, Sovet İttifaqının

dağılmasından sonra türk dövlətlərində, türk cəmiyyətlərində yaşayan türk gəncliyinin bir araya gəlməsi ideyasında yaranmışdı. Bu səpkidə qurultaylarla - türk gəncləri qurultayı ilə yanaşı, dünyada gənclik günləri də keçirilir.

Biz çalışırıq ki, bütün türk dünyasında olan həm dövlət orqanları, həm də qeyri-dövlət orqanları arasında əlaqəni gücləndirək. Artıq bəzi ölkələrdə Türk Demokrat Partiyalarının gənclik qolları fəaliyyət göstərir. Və biz o təşkilatları bir araya gətirmişik. Çalışmışıq ki, bu gənclər arasında əlaqə qurulsun.

Biz bu gün həm XI qurultayın Gənclik komissiyası, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən gənclik qurumları olaraq bir şəbəkə yaratmalıyıq. Bu şəbəkə bizim həm problemlərimiz, həm birgə fəaliyyətimiz, həm də təcrübə mübadiləmiz baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edəcək. Biz gənc millət vəkilləri olaraq Türk Dünyası Parlament Assambleyasının yaradılmasını da çox dəstəkləyirik.

Biz Gənclik komissiyası olaraq bu ideyanı dəstəkləməliyik və mənə elə gəlir ki, bu parlamentlər, bu parlament üzvləri bir araya gələrək ildə bir neçə dəfə görüşlər keçirəcək və bu görüşlər bizim dövlətlərimiz, millətlərimiz arasında iş birliyinin genişlənməsinə səbəb ola biləcək.

Mən bir daha sizi Azərbaycanda salamlamaq istəyirəm. Azərbaycana xoş gəlmişsiniz demək istəyirəm və Azərbaycanda sizə xoş günlər keçirmək arzu edirəm. Təşəkkür edirəm.

YAQUB DELİÖMEROĞLU

(Türkiyə Respublikası tərəfindən Qurultayın Gənclik Komissiyasının sədr müavini)

Mən Əkrəm bəyə həm gözəl çıxışı üçün, həm də Türk Dünyasının Gənclik Təşkilatı Dünya Türk Gəncləri Birliyinin İcra Heyətinin sədri kimi uzunmüddətli fəaliyyəti üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

Əlbəttə ki, bizim qəlbimizdə təşəkkür etmək istədiyimiz şəxslər vardır, ancaq hər zaman bu təşəkkürü, şükranı dilə gətirə bilmirik. Fikrimcə, bunların da qeyd edilməsi lazımdır. Mən bu Gənclik komissiyası, türk dünyası gəncliyi adından qurultaya ev sahibliyi edən əziz ölkəmiz Azərbaycanın ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyevə şükranlarımızı, təşəkkürlərimizi ifadə etmək istəyirəm. Azərbaycan mövqeyi etibarlı ilə Türkiyə üçün xüsusi yerə sahibdir. Beləliklə də, bu ölkənin rəhbərinin, hökumət nümayəndələrinin atdığı addımlar da türk dünyasında yaranacaq siyasi atmosfer baxımından çox əhəmiyyətlidir. Əlbəttə ki, hamımız müşahidə etmişik, Azərbaycan son illər türk dünyası baxımından mühüm işlər görməyə başlamış, bu istiqamətdə böyük irəliləyiş əldə etmişdir. Bütün bu nəsiyyətlərə görə ölkə rəhbəri hörmətli İlham Əliyevə və onun simasında ölkə idarəçilərinə minnətdarlığımızı bildirirəm.

Bir təşəkkürü də burada qeyd etmək istədim. Bu qurultayın illərdir keçirilməsində həqiqətən də böyük əziyyət çəkən, bu istiqamətdə hər il qarşılaşdığı ciddi maneələrdən

böyük çətinliklərlə keçən qurultayın təşkilatçısı professor, doktor Abdülhaluk Çay bəyə də minnətdarlığımızı çatdırmağa borcluyuq.

Türk dünyası fəaliyyətlərində biz bir komissiyayıq, ancaq bu komissiyanın çox konkret məsələlərdən danışmaq imkanı var. Çünki bu qurultayda ən uzunömürlü fəaliyyəti həyata keçirən qrup türk dünyası gəncliyidir. Əkrəm bəyin də qeyd etdiyi kimi, Makedoniyada toplanan qurultay XIII qurultay idi. Ədəbiyyatçılar, yazıçılar, şairlər və başqaları yox, təkcə gənclik qrupu 13 qurultayı keçirə bilmişdir. Heç bir qrupun bu qədər fəaliyyəti həyata keçirmə imkanı olmamışdır. Bunu türk dünyasının gəncliyi həyata keçirə bildi. Burada bu yolu açan, belə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində, inkişaf etdirilməsində əmək sərf edən, Dünya Türk Gəncləri Birliyinin fəxri sədri olan Əhməd bəyi də birlikdə alqışlamağımızı istədim.

Türk dünyasının Dünya Türk Gəncləri adlı bir təşkilatı var. İslam Konfransının da bir gənclik təşkilatı var. Biz bu təşkilatları da öz təşkilatımız kimi görməliyik. Bizim mühüm məsələlərimizdən biri qeyri-hökumət təşkilatları olaraq gənclik təşkilatlarımızın olmaması səbəbi ilə beynəlxalq platformalarda, dünyamiqyaslı konfranslarda gənclərimizin təmsil olunması sahəsindəki çətinliklərimizdir. Bu təcrübəyə əsaslanmış konkret faktdır. Bu qurultaydan sonra ölkələrimizə geri qayıtdığımız zaman bu istiqamətdə də səy göstərməliyik. Dünya Türk Gəncləri Birliyinin təcrübələri təşkilat struktur baxımından komissiyada konkret proqramlar haqqında danışmaq imkanımız vardır.

Türk Dünyası Gənclik və İdman fəaliyyətləri ilə əlaqədar Çuvaşıstandakı dostlarımızın keçirdiyi tədbirlər vardır. Olimpiadanın tərtib edilməsindən başlayaraq təyyarə biletləri məsələsinə qədər müzakirə etmə qabiliyyətimiz olduğdan sonra, fikrimcə, bu layihəni də həyata keçirə bilərik. Həm İslam Konfransına bağlı Gənclik təşkilatının, həm də bizim Gənclik təşkilatının bir-biri ilə əməkdaşlığını, münasibətləri məsələsinə də diqqətdən kənarda tutmamalıyıq.

Bir daha bu tədbirdə əmək sərf edən hər bir kəsə minnətdarlığımı bildirirəm.

FUAD MURADOV

(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı)

Türkdilli ölkələr arasında dostluq və əməkdaşlığın inkişafında gəncliyin üzərinə düşən vəzifələr

Hörmətli toplantı iştirakçıları!

Əziz dostlar, dəyərli qonaqlar, xanımlar və cənablar. İlk öncə mən də istəyirəm ki, bizim komissiya, ümumiyyətlə, Azərbaycanın türkdilli gəncləri adından Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə təşəkkürümüzü bildirirəm. Bu qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi ilk növbədə global dünyada olan problemlərin müzakirəsi üçün bir fürsətdir, digər tərəfdən qurultay, məhz həmin problemlərin həllinə istiqamətlənməlidir.

Eyni kökə və milli mədəni ənənələrə malik türk xalqları yüz illər boyu bəşəri mədəniyyətə gəlmə sahəsində dünya tarixində misilsiz rol oynamışdır. Çoxəsrlilik tarixi boyu dünya sivilizasiyasında coğrafi yaxınlıq, mədəniyyət, dil, din birliyi kimi sarsılmaz dərəcədə bağlı olan türk xalqları bu gün də bir-birilə əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlığın nəticəsidir ki, bu gün burada bizim Gənclik komissiyasında müxtəlif ölkələrdən olan gənclər mühüm məsələləri bir yerdə müzakirə edirlər. İndiki dövrdə bu birliyi qoruyub saxlamaq, türk dövlətlərinin müstəqilliyini möhkəmləndirmək, beynəlxalq əlaqələr qurmaq, çağdaş siyasi gerçəkliyi gələcəkdə qarşıda duran ən başlıca məsələlərdən biridir. Ortaq milli, mədəni və mənəvi dəyərlərin bəxş etdiyi imkanlar gənclərin ümumi mənafeyinə səfərbər edilməlidir. Qarşılıqlı bərabər hüquqlu münasibətlər gənclər tərəfindən inkişaf etdirilməlidir. Bu gün gənclər beynəlxalq aləmdə, o cümlədən türkdilli ölkələrin münasibətlərində məhz bu mövqedən çıxış edir və daim bu prinsiplərə sadıq qalır. Bu baxımdan, türkdilli ölkə gənclərinin tez-tez görüşməsinin nə qədər zəruri və faydalı olduğu öz təsdiqini tapmışdır. Mən hesab edirəm ki, əvvəlki çıxışda vurğulandığı kimi, bu gün biz konkret olaraq təkliflərimizi verməliyik.

Siz bilirsiniz ki, bu gün dünyada ən böyük müzakirələr sivilizasiyalararası dia-loqdur. Ankarada keçirilmiş görüşdən sonrakı dövr ərzində gənclərimiz ikitərəfli əlaqələri daha da inkişaf etdirmişdir. Bir millət vəkili olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, son zamanlar türkdilli ölkələrin gəncləri arasında əməkdaşlıq əlaqələri intensivləşir, təmaslar artır və bir çox ortaqlar problemlərin birgə müzakirəsi istiqamətində daha konkret addımlar atılır. Mən hesab edirəm ki, bu görüşlər nəticəsində də müəyyən ümumi konsepsiya ortaya çıxır.

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

İlk dəfə Türkiyənin Ankara şəhərində təşkil olunmuş Türkdilli dövlət başçıları zirvə görüşü ənənəyə çevrilmişdir. Təbii ki, bu ənənəni qoruyub saxlamaq, onların müxtəlif problemlərinin həlli məsələləri üzərində müxtəlif fikirlər vardır. Zirvə görüşləri bu ölkələrin rəhbərləri ilə bərabər gənclər arasında işbirliyi, regional və beynəlxalq miqyaslı problemləri, müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıqla bağlı məsələləri müzakirə edir. Bu görüşlər təkcə türkdilli ölkələr üçün yox, həm də ümumi olaraq digər dövlətlərlə əməkdaşlıq üçün çox vacibdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev cənabları Türkdilli ölkə başçıları zirvə görüşünü hər zaman əlamətdar bir hadisə kimi göstərmişdir və onun kəlamları türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini konkret olaraq göstərir. Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Türkdilli ölkə başçıları VI zirvə görüşü 2000-ci ildə Bakıda keçirilmişdir.

Əziz dostlar!

Bu gün yeni minilliyin astanasında türkdilli gənclərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Belə ki, tarixi köklərin, adət-ənənələrin qorunub saxlanması, dövlətlərin suverenliyinin möhkəmlənməsi, sülhün və sabitliyin bərqərar olması, vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılması kimi ümummilli əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin həllində gənclərin rolu olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər bir insanın yaxşı yaşaması, insan haqlarının qorunması, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların sosial rifahının

yaxşılaşdırılması kimi problemlərin aradan qaldırılmasında gənclərin böyük rolu vardır.

Hal-hazırda bir çox ölkələrdə bizim xalqlarımız əleyhinə erməni diasporu və lobbisi tərəfindən təbliğat işləri aparılır, haqqımızda dünya ictimaiyyətini qeyri-obyektiv şəkildə məlumatlandırmağa səy göstərilir. Təbii ki, bu fəaliyyət müxtəlif prinsiplərdən həyata keçirilir. Buna görə də, harada yaşamasından, sosial-siyasi vəziyyətindən, hüquqi mövqeyindən asılı olmayaraq, bütün gənclərimiz bu fəaliyyətə qarşı mübarizə aparmalı, dünyanı obyektiv məlumatlandırmaq üçün səy göstərməlidirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, dünya və aparıcı ölkələr bu məsələyə hələ də bədalətli yanaşırlar. Uzun illərdir ki, Azərbaycanın əraziləri işğal edilmişdir, təcavüzkarın kim olduğu çox açıq şəkildə ortadadır, lakin hələ də dünya birliyi bu məsələyə öz münasibətini bildirməkdən və təcavüzkarın cəzalandırılması üçün konkret addımlar atmaqdan nədənsə yayınır. Bu cür ikili standartların yaxın gələcəkdə aradan qaldırılması üçün biz gənclər toplanmalı, öz mövqeyimizi ortaya qoymalı və bu mövqeyi bütün beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən bu işlərlə xüsusi məşğul olan qurumlara çatdırmalıyıq. Gənclərin regionda sülhə və təhlükəsizliyə təhdid olaraq qiymətləndirilən bu cür təcavüzkarlıq siyasətinə qarşı mübarizəsi və öz mövqeyini konkret şəkildə ifadə etməsi, hesab edirəm ki, proseslərin müsbət istiqamətə yönəlməsinə kömək edə bilər. Bu məqamda mən təbii ki, hörmətli Baş nazir cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Türkdilli ölkələrin Zirvə görüşləri katibliyinin yaradılması ideyasını dəstəkləyirəm. Eyni zamanda, hesab edirəm ki, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının katibliyinin yaradılması da məqsədəuyğun olardı. Xahiş edirəm ki, hər iki təklif komissiyasının təklifləri siyahısına daxil edilsin.

Türkdilli ölkələrin gəncləri hər zaman qlobal və regional sülhün qorunmasında yaxından iştirak etmişdir. Dövlətlərimiz tərəfindən beynəlxalq terrorizm, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, narkotik maddələrə, qaçaqmalçılığa, insan alverinə qarşı həyata keçirilməkdə olan ardıcıl fəaliyyəti türkdilli ölkələrin bütün gəncləri dəstəkləyir və bu işdə əlindən gələn köməyi etməyə hazırdır. Bu istiqamətdə gənclərin üzərinə düşən ən vacib vəzifələrdən biri də türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, ortaq dil, din və mədəniyyətləri sahələrində yaranan əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsinə səy göstərməkdən ibarətdir. Biz türkdilli ölkələrin dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmlənməsi üçün əlimizdən gələni etməyə hər zaman hazır olmalıyıq.

Biz gənclər, eyni zamanda, bu kimi məsələlərin həllində dünya təcrübəsini də öyrənməyə çalışmalıyıq. Biz bilməliyik ki, dünya ölkələrinin parlamentlərini də bu kimi problemlərin həlli üçün hansı qərarlar qəbul olunur. Öz ölkəmizdə eyni təcrübənin tətbiqi nə dərəcədə uğurlu ola bilər və s.

Mən hamınıza uğurlar arzu edirəm və hesab edirəm ki, bizim bugünkü komissiya iclasımız uğurla keçəcək. Ən azından ona görə ki, burada müxtəlif dildə səslənəcək fikirlər, müxtəlif yanaşmalar olacaq. Sonda da hər birimizə gənclər olaraq ümummilli qlobal problemlərin həllində sıx əməkdaşlıq arzu edirəm.

Çox sağ olun.

RAFİQ ABBASOV

(Bakı şəhər Gənclər və İdman idarəsinin rəisi)

Türkdilli ölkələrdə gənclərin milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunması problemləri

Hörmətli toplantı iştirakçıları!

Bildiyimiz kimi, bu gün Azərbaycan, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə daha bir mühüm əhəmiyyət kəsb edən toplantıya ev sahibliyi edir. Keçirilən bu toplantıya, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayına dünyada mövcud olan türkdilli xalqların nümayəndə heyətləri qatılıb.

Qurultayın ilk dəfə Türkiyədən kənarda, Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizin türk dünyasının mərkəzinə çevrilməkdə olduğunu göstərir. Cənab Prezidentin son dövrlərdə atdığı addımların hər biri türk respublikaları və türkdilli xalqlarla hərtərəfli əməkdaşlığın dərinləşməsinə xidmət edir. Ulu öndər, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan qonşu ölkələrlə münasibətlərin yaxın dost və qardaşlıq prinsipləri əsasında qurulması siyasətinin cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirildiyini görürük.

Azərbaycan həm ərazi, həm də milli-mənəvi kökləri baxımından qardaş Türkiyə və digər türkdilli xalqlar arasında körpü rolunu oynayır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bəyan etdiyi və günümüzün reallığına çevrilən "Bir millət, iki dövlət" prinsipi həm Türkiyə, həm də Azərbaycan rəhbərliyinin siyasəti ilə özünü təsdiqləməkdədir. Türkiyə daha böyük və qüdrətli, zəngin dövlətçilik ənənələri olan dövlət kimi ən ağırlı-acılı anlarında Azərbaycanın yanında olub və olmaqdadır.

Türk dünyası tək Türkiyə və Azərbaycandan ibarət deyil. Bəli, bizim ölkələr bir-birlərinə mənəvi, siyasi və coğrafi baxımından çox yaxındırlar. Türk dünyası isə daha genişmiqyaslı anlayışdır. Hər il keçirilən və ənənəyə çevrilən Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının qarşısında duran əsas məqsəd də bizim ən azı mənəvi bağlılığımızı davam etdirməmiş üçün şəraitin formalaşdırılmasına nail olmaqdır.

Türkdilli dövlətləri bir-birinə dərin tarixi, qardaşlıq telləri ilə yanaşı, müasir və qloballaşan dünyaya xas işgüzar, iqtisadi münasibətlər də bağlayır. Bu əlaqələrin həcmi və intensivliyi durmadan artmaqdadır və bu istiqamətdə hökumətlərin rolu və fəaliyyəti də getdikcə genişlənir. Bu gün ölkələrimiz yerləşdiyi regionların əsas geosiyasi və iqtisadi mərkəzinə çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev türkdilli dövlətlərə dəfələrlə rəsmi və işgüzar səfərlər edib, məhz qardaşlıq və türk dünyasının birliyi ilə assosiasiya olunan tədbirlərə qatılıb. Budəfəki qurultayın Bakıda keçirilməsi də məhz Azərbaycan Prezidentinin təşəbbüsüdür və bu yuxarıda qeyd etdiyimiz məqamların əyani sübutudur. İndiyədək tədbirlər ancaq Türkiyədə keçirilirdi. Azərbaycan Prezidentinin bu təklifi gələcəkdə qurultayların digər türkdilli dövlətlərdə reallaşması ənənəsinin əsasını qoyur.

Bildiyiniz kimi, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının keçirilməsi ideyası 1992-ci ildə irəli sürülmüşdür. Qurultayın keçirilməsində məqsəd yenidən yaranmış müstəqil türkdilli dövlətlər arasında idman, iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələri genişləndirmək, bu ölkələr arasında münasibətlərin əməkdaşlıq müstəvisində inkişafına nail olmaq idi. İlk qurultay 21-23 mart 1993-cü ildə Antalya şəhərində keçirilmişdir. 1994-cü ildə İzmir şəhərində keçirilmiş II qurultaydan sonra təşəbbüslə qurultayın ildə bir dəfə keçirilməsi barədə qərar qəbul edilmiş və bu məqsədlə onun təşəbbüsü ilə Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq vəqfi (TÜDEV) təsis edilmişdir. Vəqf türkdilli dövlətlər və ictimai təşkilatlar arasında əlaqələrin qurulması, inkişaf etdirilməsi, habelə türk mədəniyyətinin qorunması və təbliği kimi vəzifələrin həyata keçirilməsi məqsədilə qurulmuşdur.

Ötən müddət ərzində TÜDEV-in təşkilatçılığı ilə 10 qurultay keçirilmiş və toplantılarda müxtəlif məsələlər müzakirə olunmuşdur. 2001-ci ilə qədər hər il ardıcıl olaraq keçirilən qurultaylar bütün dövrlərdə türk hökumətləri tərəfindən dəstəklənmişdir.

Qurultayın ictimai-siyasi əhəmiyyətinin getdikcə artması, bütün türk dünyasında maraqla qarşılanması növbəti toplantıların digər türkdilli ölkələrdə keçirilməsi ideyasının meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. İlk belə təşəbbüslə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev çıxış etmişdir. Qurultayın təşkilatçıları bu təşəbbüsü alqışlayaraq 2007-ci ildə keçirilməsi nəzərdə tutulmuş Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Azərbaycan tərəfindən təşkil olunması ideyasını dəstəkləmişlər.

Bu gün burda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev başda olmaqla, bir çox türkdilli dövlətlərin yüksək dövlət və hökumət rəhbərləri, onların nüfuzlu nümayəndələri çıxış etdilər. Qurultay çərçivəsində bir çox türkdilli xalqlar arasında elm, texnika, mədəniyyət, təhsil, iqtisadiyyat, ticarət, turizm, idman və maliyyə sahələrində əməkdaşlıq məsələləri müzakirə olunur. Müzakirə olunan məsələlər içərisində türkdilli ölkələrin gənclərinin milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunması problemləri də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hələ ilk dəfə 1970-80-ci illərdə respublikamıza rəhbərlik edən dünyamiqyaslı siyasətçi, dahi şəxsiyyət, mərhum Heydər Əliyev ölkəmizdə vətənpərvər, sağlam düşüncəli yeni nəslin yetişdirilməsi sahəsində uzaqgörənliklə elə işlər görmüşdü ki, onların bəhrələrindən müstəqilliyini bərpa edən respublikamız indi də faydalanmaqdadır.

1994-cü ildə Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması, 1996, 1999, 2003 və 2005-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin forumlarının keçirilməsi, 2 fevral "Azərbaycan Gəncləri Günü"nün təsis edilməsi gənclərlə iş sahəsində atılmış ən önəmli hadisələrdən biri kimi yadda qalmışdır. Keçirilən forumlar son nəticədə gənclərin dövlət quruculuğu işlərinə geniş cəlb olunmasına, onların cəmiyyətin həyatında fəal iştirakının artmasına kömək etmiş, sosial problemlərinin həllinə əlverişli mühit yaratmışdır. Respublika gənclərinin dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə, bilik yarışlarında, yaradıcılıq festivallarında, çempionat və olimpiadalarda iştirakı təmin edilmiş və bunun nəticəsində onlar yüksək nailiyyətlər əldə etmiş, Azərbaycanı layiqincə təmsil etmişlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən 1999-cu il iyul ayının 29-da imzalanmış "Dövlət Gənclər siyasəti haqqında" fərman və sərəncamla təsdiq olunmuş geniş tədbirlər planında gənclər siyasətinin bütün istiqamətləri, gənclərin bütün təbəqələrinin problemlərinin həlli üzrə konkret tədbirlər öz əksini tapmışdır. Fərman dövlətin gənclərlə əlaqədar siyasətinin həyata keçirilməsində bir sıra problemlərin həllini təmin etməyə, uşaq və gənclərlə işləyən kadrların hazırlanmasına, onların həyatında baş verən proseslərin elmi şəkildə öyrənilməsinə, ayrı-ayrı dövlət idarəetmə orqanlarının bu sahədə əlaqəli və məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsinə, uşaq, yeniyetmə və gənclərin üzləşdikləri problemlərin həlli istiqamətində əməli tədbirlərin görülməsinə şərait yaratmışdır. Bu da öz növbəsində bütün türkdilli dövlətlərin gənclərinə verilmiş tövsiyədir.

Bundan başqa, fərmana uyğun olaraq, Gənclər və İdman Nazirliyinin nəzdində Gənclərin Problemləri üzrə Elmi Araşdırmalar və Respublika Uşaq İstirahəti və Sağlamlıq Mərkəzi yaradılmışdır.

Göründüyü kimi, son illər Azərbaycanda gənclərə istiqamətlənmiş siyasətin və müasir gənclər hərəkatının inkişafı üçün dövlət səviyyəsində kifayət qədər işlər görülmüş, uşaq və gənclərin qeyri-hökumət təşkilatlarının yaradılması, fəaliyyətinin təşkili, proqramının və layihələrin həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılmış, bu sahədə hüquqi baza təkmilləşdirilmişdir. Bu da bizlərə tez-tez görüşməyə və fikirlərimizi bölüşməyə əsas verir.

Son illər Azərbaycanda Avropa Şurası Gənclər Direktorluğunun, Avropa Gənclər Forumunun və digər beynəlxalq təşkilatların xətti ilə bir çox mötəbər tədbirlər keçirilmişdir. Azərbaycanın Skautlar Assosiasiyasının Ümumdünya Skaut Hərəkatı Təşkilatına tamhüquqlu üzv qəbul olunması dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində keçirilən beynəlxalq tədbirlərə uşaq və gənclərin daha geniş cəlb olunmasına şərait yaratmışdır və bu proses hazırda davam etməkdədir.

İlk növbədə biz, müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi və inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması, mənəviyyatımızın salaflaşması, adət-ənənələrimizin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün gənclərimizin mənəvi tərbiyəsinin düzgün qurulmasına diqqət yetirməliyik. Bəşəriyyətdə gedən proseslər bir daha sübut edir ki, yüksək mənəvi dəyərlər dünyanın yeganə xilas və nəcət yoludur. Gənclər cəmiyyətin gələcəyi, onun dəyərli, ayrılmaz hissəsidir. Bu baxımdan gənclərin tərbiyəsi hər bir cəmiyyətin mühüm vəzifəsidir və cəmiyyətdə bir sıra vacib funksiyalar yerinə yetirir.

İnsan qurumları, cəmiyyətlərin yaranması ilə tərbiyə, insanlar arasında əlaqə və münasibətləri müəyyən edən, tənzimləyən amil olub. Tərbiyə - insanın subyektiv-fərdi və mənəvi dünyasının formalaşması, zənginləşməsi və təkmilləşməsi sistemi kimi hər bir dövrdə ən aktual mövzu olaraq qalır. Çünki tərbiyə tək bir fərdin sosial statusunun yerini müəyyən etmir. O, tarixi aspektdə insanın formalaşdığı mədəni-mənəvi irsin, mühitin, cəmiyyətin siması və qiymətini müəyyən edir.

Bir sözlə, tərbiyə mənəvi dəyərlər sisteminin güzgüsüdür. Tarixən tərbiyənin özünü təşkil edən ideallar, prinsiplər, norma və qaydalar milli inkişaf tarixi boyunca formalaşmış dəyərlər sisteminə, kodeksinə söykənir. Milli-mənəvi dəyərlər, eyni zamanda, hər bir insanın aid olduğu sosial, peşə, demoqrafik, mədəni qruplar, təşkilat və

hərəkətlərin də münasibətlər və fəaliyyət sisteminin özülüdür. Belədə o, sərhədləri aşaraq bəşəri dəyər qazanır.

Hər bir dövrdə, hər bir cəmiyyətdə bu dəyərlərin həm inikası, həm də əsas yük daşıyıcısı gənclər olub. Gənclik dünəndən bu günə və bu gündən sabaha körpü, bir sözlə, inkişaf və yüksəliş səviyyəsinin barometridir. Bu səbəbdən ona qarşı həssas olmaq hər bir cəmiyyətin, dövlətin borcudur. Bu gün dünyanın yüksək və sürətli rəbitə, elmi-texniki tərəqqinin hüdudsuz nailiyyətləri dövründə yaşayırıq və bu da qloballaşmanın intensivlik templərinin artması deməkdir. Bəşəriyyət bəzi dəyərlərin itirilməsi təhlükəsi ilə üzbəüzdür. Min illərin sınağından çıxmış və formalaşmış tərbiyə sistemində də yeni baxış tələb olunur. Biz istəyirik ki, dünyanın ən yeni ixtiraları məhz bizlərə məxsus olsun.

Əlbəttə, qarşıya çıxan ilk sual vasitələrlə bağlı olur. Bu mənada ilk addımlar və əldə olunan nailiyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərin pedaqoji süzgəcindən keçirilməsi vacib şərt kimi gündəmə çıxır.

Yüzlilliklər boyu türk xalqlarının özünəxas ibrətamiz ortaq dəyərlər sistemi formalaşır. Diqqət etsək, müxtəlif formasiya, həyat, məişət və inkişaf səviyyəsi coğrafi davranış tipi fərqlərinə baxmayaraq, unikal dəyərlər vəhdətinin səbəbi məlum olar: Ortaq dil və ortaq mədəniyyət. Onun təməl daşını isə dostluq və qardaşlıq, sevgi və səmimiyyət, bərabərlik və birlik təşkil edirsə, bu gün fəxrlə milli-mənəvi irsimizin dünyəviliyindən söz açə bilərik.

Ortaq dil və mədəniyyətimizin təzahürü “Kitabi-Dədə Qorqud”dan başlayan zəngin ədəbi irsimiz, tarixi qəhrəmanlıq, ərənlilik nümunələrimiz, min illərin sınağından çıxan adət-ənənələrimizin dayanıqlığı və dəyişməyən dəyərlər sisteminə özünü parlaq bürüzə verir. Demək o, həm də möhkəm və etibarlı tərbiyə sisteminin təməl daşındır.

Əsas problemlərin həlli yolu nədədir?

Dünyəvilinin ona doğru addımlamağın ilk yolu türkdilli ölkələrdə yaşayan gənclərin bir-birinə daha yaxın olması, münasibətlərin yaxınlaşdırılıb möhkəmləndirilməsi, ünsiyyətin daimiliyindədir.

Çox təəssüf ki, yaşadığımız məkanda türk dünyasını sevməyən qüvvələr mövcuddur. Buna baxmayaraq bizlər çalışmalıyıq ki, torpaqlarımız işğaldan azad olsun. Dövlətlərimizdə sülh bərqərar olsun və bu işdə əlbir olsaq, heç bir düşmən bizə təsir edə bilməz. Müştərək iqtisadi və biznes əlaqələrinin qurulması, idman, mədəniyyət, turizm, elm, bir sözlə, həyatın aparıcı bütün sahələrində əməkdaşlıq perspektivlərinin təkənnəverici rolunu artırmaq günün tələbidir. Bunlar yekunda ortaq mövqe, ortaq dəyərlər, ortaq prinsiplərə gətirib çıxarır ki, bütün bunların ən böyük forması dil və mədəniyyət ortaqlığıdır. Bu, zəngin tarixi keçmişə, böyük kitabələrdən tövsiyə olunan özünəqayıdış fəlsəfəsidir. Ancaq bu həm də yüksəlişin, dünya ölkələri və xalqları ilə münasibətlərdə qarşılıqlı hörmət və dostluq zəminində qurulan ünsiyyətin ən qısa yoludur.

Demək, global dünyanın vahid problemləri olan narkomaniya, terrorizm, separatizm, alkoqolizm və s. çeşidli bəlalərin da açarı bundadır. Çünki bütün bunların özülündə mənəvi boşluğa gətirib çıxaran tərbiyə problemləri dayanır.

“Atalar və oğullar” problemi məhz tərbiyə sisteminin zamanın inkişaf tələblərindən

geri qalması və ona uyğunlaşmamasıdır. Bu problemin həllinin də ən qısa yolu məhz milli, mədəni, mənəvi irsimizdəki nümunələrdir. Sadəcə, onun təfsir və tətbiqi metodlarında elmi-texniki tərəqqinin ən son nümunələrindən istifadə olunmalıdır.

Digər yandan unudulmamalıdır ki, nəsillər probleminə məhz tərbiyə haqqında dərin anlayışın rolu böyükdür. Axı, tərbiyənin tərifində insanın həyatı boyu özünü zənginləşdirib təkmilləşdirməsi əsas yer tutur. Eyni zamanda, gənclərin siyasi dünyagörüşü zənginliyi, ictimai rolunun artması, onların əmək və sosial məşğulluğu və fəallığı, bir sözlə, cəmiyyətin özəyini təşkil edən hər bir sahədə çeşidli fəaliyyətinin və imkanlarının genişliyi həlledici, strateji əhəmiyyətli məsələdir. Çünki unutmaq olmaz ki, məhz gənclər cəmiyyətlərin əsas hərəkətverici qüvvəsi, gücüdür. Əhalisinin 60 faizindək bir qismini gənclər təşkil edən Azərbaycan Respublikasında yeni nəslin təlim-tərbiyə məsələsi ən aktual məsələlərdən biridir. Bu iş dövlət səviyyəsində həyata keçirilir.

Azərbaycan ötən əsrin son onilliyinə formasiya, ictimai-siyasi quruluşun, iqtisadi münasibətlərin köklü dəyişikliyi ilə başladı. Belə dövrlər məhz gəncliyin payına, çiyinə düşən böyük problemlərlə müşahidə olunur. Məhz gəncliyin xüsusi rol oynadığı müstəqillik hərəkəti uğur qazandıqdan sonra cəmiyyətdə baş verən tənəzzül milli-mənəvi dəyərlərin tərbiyə sisteminə öz əksini tapdı. İlk əvvəl ictimai-siyasi, sosial-məişət problemlərinin həlli, ardınca dövrün tələbinə uyğun yeni iqtisadi münasibətlərin, sosial və əmək məşğulluğu, işgüzarlıq və sahibkarlıq bacarığının yeni tipinin mənimsənilməsi kimi vəzifələrin qarşıya qoyulması, cəmiyyətdə gənclərin mümkün köklü problemlərinin həllini sürətləndirdi. 1999-cu il iyul ayının 29-da “Dövlət Gənclər siyasəti haqqında” Fərman isə bu imzalanmış məsələnin əsas tənzimləyici, idarəedici və müəyyənləşdirici xəttidir.

Müxtəlif qurumlar və proqramların xətti ilə həyata keçirilən tədbirlər silsiləsi, dövlət idarələri və ölkənin aparıcı mədəniyyət, elm-təhsil ocaqları, elmi-metodiki qrupların xətti ilə işlənən layihələrdə gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlər zəminində tərbiyəsi ölkədə ən mühüm vəzifə kimi diqqət mərkəzindədir. Bu xüsusda bütün dünyada fəaliyyət göstərən türkdilli gənclər təşkilatlarının birgə fəaliyyət planlarının və onların geniş şəbəkəsinin rolu qeyd olunur.

1992-ci ildə yaradılmış Dünya Türk Gəncləri Birliyi, həmçinin Dünya Gənc Türk Yazarları Birliyi və s. təşkilatların adları çəkilə bilər.

1997 və 2000-ci illərdə DTGBN-in “Gənclik günləri və qurultayı” Bakıda yüksək səviyyədə keçirilmiş və onlar dövlət səviyyəsində - Milli Məclis və Nazirlər Kabinetində qəbul olunmuşlar, BDU-da elmi-praktik konfrans, işgüzar (iş adamları ilə) görüşlər, ortaq ədəbi-bədii tədbirlər, layihələrin mükafatlandırılması kimi tədbirlər keçirilmişdir.

Nəticə olaraq çıxışımı, Ümummilli lider Heydər Əliyevin sözləri ilə bitirmək istəyirəm: “Gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, türkçülük, dövlətçilik, dünyəvilik prinsipləri əsasında, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, adət-ənənələrinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması gənclərə istiqamətlənmiş siyasətin əsas prinsipləridir”.

Arzu edirik ki, növbəti belə toplantımız Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağımızda olsun və bizlər sizlərlə bərabər Xankəndinə toplaşaq. Diqqətinizə görə sağ olun.

SEYFƏTDİN AYAKYAY

(Manisa Azərbaycan Mədəniyyət Dərnəyinin sədri, Türkiyə Gənclik İdman Federasiyasının Baş katibi)

Hər şeydən əvvəl bu tədbiri təşkil edən türk xalqına, Azərbaycandakı komitə üzvləri ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə və cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanə belə bir tədbirin keçirilməsinə göstərdikləri köməyə görə minnətdarlığımı bildirirəm.

Yaxşı yadımdadır ki, Türkiyədə Azərbaycan diaspor təşkilatları qurulduğu zaman biz təkcə mənim kimi yaşı 60-dan çox olan insanların deyil, eyni zamanda, burada gənclərin də təmsil olunması fikrini müdafiə edirdik. Çünki bu təşkilatlanmalar zamanı biz ömrümüzün son baharını, xəzanını yaşayırdıq. Sizin kimi gənclər, gələcəyini, istiqbalını qoruya biləcək bir keyfiyyətə sahibsiniz. Ulu öndər Mustafa Atatürk nitqində “Ey türk gəncliyi! Ehtiyacın olan qüdrət damarlarında axan saf qanda mövcuddur” – deyib, vətəni və cümhuriyyəti bu gənclərə əmanət etmişdir. Əgər siz damarlarınızda axan türk qanı ilə yüklənmiş və türk şəxsiyyəti ilə yaradılıbsınızsa, qüdrəti damarlarınızda axan qanda taparaq təşkilatlanmalısınız. Artıq Avropa Birliyində və Avropanın müxtəlif ölkələrində gənclər təşkilatlanmağa başlamışdır.

Mən, eyni zamanda Manisada İzçilik, Dağçılık və Doğa Sporları Qurumunun (izçilik alpinistlik, açıq hava idman növləri qurumu) da sədriyəm və Türkiyə Alpinistlər Federasiyasının Təşkilat Şurasının üzvüyəm. 1967-ci ildən etibarən də Türkiyədə idman fəaliyyətlərinin təşkilatlanması üçün çox zəhmət çəkmişəm. Bu da bir həqiqətdir ki, Türkiyədə gənclərin qurduğu təşkilatlar vardır. Məruzəçilərdən biri Türkiyədə mövcud olan gənclər təşkilatlarının az olduğunu qeyd etdi. Xeyr, Türkiyədə gənclərin qurduğu təşkilatlar çox sayda mövcuddur, təkcə ünsiyyətdə zəiflik və ya təşkilatların yayılmasında əskiklik vardır.

Çıxışımın yekununda, sizi yormadan Avropadakı bir gənclər, idman təşkilatının rəhbərliyinin Türkiyədəki fəaliyyətlərindən birinin qarşılıqlı tərəfdaşlıq mübadiləsi haqda danışmaq istədim. Bu gənclər mədəniyyət, idman, elm və texnologiya sahəsində təlim-tədrisin koordinasiya şəklində fəaliyyət qurumları yaratmışdır. Buna görə də, sizin Gənclik Komitənizə edəcəyim təklif belə bir fəaliyyəti komitənin yekun sənədlərinə qeyd etməyinizdir. Bu yekun sənəddə də çıxış edən məruzəçinin də qeyd etdiyi kimi, təkcə kağız üzərində qalmamasını, həyata keçirilməsini arzu edirəm.

Bu qurultayı təşkil edənlərə bir daha minnətdarlığımı bildirir, hörmətlərimi izhar edirəm.

RAMİL HƏSƏNOV

(Yeni Azərbaycan Partiyası Gənclər Təşkilatının sədri)

Gənc siyasətçilərin türkdilli dövlətlər arasında münasibətlərin inkişafında yeri və rolu

Mən sizin vaxtınızı çox almayacağam, qısa və konkret şəkildə çıxış edəcəyəm. Bilirsiniz ki, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı Azərbaycanda ilk dəfə keçirilir, bu qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi və qurultayın içində əlavə gənclər komissiyasının da olması uğurdur.

Mənim fikrimcə, Türk dövlətləri arasında əlaqələrin inkişafında gənc siyasətçilərin bu məsələlərin həyata keçirilməsində xüsusi roluna diqqət yetirmək lazımdır. Bilirsiniz ki, bütün dövlətlər öz inkişaf yollarını seçərkən bu dövlətləri idarə edən siyasi strukturlar, siyasi partiyalar bu istiqamətdə konkret fəaliyyət həyata keçirərkən əsasən gənc siyasətçilərə ciddi yer verməlidir. Çünki siyasətçilərin həm partiyada, həm də dövlətdə olması, bu siyasi strukturların içində fəaliyyət göstərməsi təbii ki, nəticə etibarilə bu dövlətin inkişafına və partiyanın daha da güclənməsinə şərait yaradacaq.

Ona görə də Yeni Azərbaycan Partiyasının belə bir təklifi var ki, türk dövlətləri arasında Azərbaycanın Prezidenti cənab İlham Əliyevin yaratdığı əlaqələrin daha da genişlənməsi istiqamətində gənclər tərəfindən veriləcək təkliflər diqqətə alınsın. Bizim təklifimiz ondan ibarətdir ki, türk dövlətlərinin gənc siyasətçiləri arasında əlaqələri daha da möhkəmləndirmək məqsədilə bilavasitə əlaqələndirmə şurası adlanan bir klub, dayanışma konseyi ilə birlikdə bir çalışma aparılsın. Hətta bu çalışmanı bir layihə çərçivəsində qoya bilərik.

Dünən hamınızın gördüyü kimi, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında Türkiyə Respublikasının Baş naziri cənab Erdoğan da bir çıxış etdi və türk dövlətləri başçılarının zirvə toplantısında bir katibliyin qurulması təklifini verdi. Biz hesab edirik ki, əgər bu türk dövlət başçılarının və türk dövlətlərinin arasında əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədilə belə bir katiblik qurulacaqsas, bu qurum gənclər arasında əməkdaşlığın inkişafına da diqqət yetirə bilər. Bu gün bir çoxu bu salonda əyləşən və gələcəkdə bu istiqamətdə həmin ölkələri idarə edəcək şəxslər olan, bugünkü gənc liderlərin də fəaliyyətinin koordinasiya edilməsinə ehtiyac var. Bu şəxslər gələcəkdə öz ölkələrinin idarəetmə mexanizmində iştirak edəcəklər və təbii ki, bu gün onlar arasında mövcud olan əlaqələrin koordinativ şəkildə həyata keçirilməsinə diqqət etməlidirlər. Məsələn, Qırğızıstan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Türkiyə, Şimali Kipr və Azərbaycan kimi respublikaların aralarında əlaqələr mövcuddur, lakin bu əlaqələri konkret bir istiqamətə yönəltmək üçün belə bir şuranın qurulması gələcəkdə həm Azərbaycan, həm də türk dövlətləri üçün çox mühüm və müsbət xarakter kəsb edə bilər. Niyə? Bunun səbəbi aydındır.

Bunu geniş şəkildə izah etməyə də ehtiyac yoxdur, amma sadəcə bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, daha əvvəl də söylədiyim kimi, əgər bu gün hər bir ölkə öz gənc siyasətçisinə əhəmiyyət verirsə, demək bu siyasətçi bəlli bir nöqtəyə çatan zaman 10 il

əvvəl təməlini qoymuş olduğu şəxsi münasibətlər, dostluq münasibətləri avtomatik olaraq dövlətin ən üst səviyyəsinə keçəcəkdir. Məsələn, Türkiyə Respublikasının Baş naziri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Türkiyə Respublikasının Prezidenti, Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti arasında olan şəxsi dostluq münasibətləri dövlətlər arasındakı münasibətlərə öz müsbət təsirini göstərsə, təbii ki, gənc siyasətçilərin də gənc liderləri öz aralarında şəxsi münasibətlər və qurmuş olduqları qarşılıqlı səmimiyyətə dayanan ünsiyyət nəticə etibarilə həmin ölkələrin, həmin dövlətlərin münasibətlərinin daha da inkişaf etməsinə müsbət təsir edəcək.

Mən bunu təklif edirəm və hesab edirəm ki, təklifim nəzərə alınacaq. Fikrimcə, vermiş olduğum təklif türk dövlətləri arasında gənc siyasətçilərin bir-biri ilə daha da sıx ünsiyyət qurması üçün vacibdir.

Fürsətdən istifadə edərək təşəkkürümü bildirir, qurultayın işinə uğurlar arzulayıram.

İQBAL HACIYEV

(Rumıniya-Azərbaycan Gənclər və Mədəniyyət Cəmiyyətinin sədri)

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Mən Rumıniya-Azərbaycan Gənclər və Mədəniyyət Cəmiyyətinin sədriyəm. Bu gün xaricdə yaşayan Azərbaycan və türk diasporlarının birgə getdiyi yol haqqında sizə məlumat vermək istəyirəm. Bizim cəmiyyətin hal-hazırda Rumıniyada 400 üzvü vardır və bu üzvlərin çoxu rumınlardır. Bunların da içərisində Rumıniya vətəndaşlığı olan türk-soyly insanlar da vardır. Bunlar tatarlar, türklərdir. Bizim cəmiyyət 2001-ci ildə yaradılmışdır. Hal-hazırda cəmiyyətimiz Azərbaycanın Rumıniyada tanınması, Azərbaycan və türk diasporları arasında əməkdaşlığın inkişafı istiqamətində iş aparır.

Buna mən bizim kitablarımızın rumın dilinə tərcümə edilməsini nümunə göstərə bilərəm. Türkün ulu dastanı olan "Dədə-Qorqud" rumın dilinə tərcümə edilmişdir. Rumın vətəndaşı olan türksoyly xalqların nümayəndələri öz dillərini unutmuşlar. Biz bu insanlara öz kökləri haqqında məlumatın çatdırılmasına nail olmuşuq. Cəmiyyətimiz tərəfindən Azərbaycan və türk diasporlarının daha da yaxınlaşması istiqamətində keçirilən forumlar nəticəsində biz mühüm problemlərimizi – Qarabağ həqiqətlərini rumın ictimaiyyətinə çatdırılmasına nail olmuşuq. Cəmiyyətin nümayəndəsi olan tatarsoyly bir deputatımız da Rumıniya Parlamentində bizi təmsil edir. Bu da bizim fikrimizin xaricdə, Avropada daha geniş şəkildə yayılmasına imkan yaradır.

Mən təklif etmək istərdim ki, ilk növbədə idman sahəsində türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki müasir dövrdə idman çox güclü təbliğat vasitələrindən biridir. Əlbəttə ki, digər sahələrdə də əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi vacibdir. Biz öz imkanlarımızı səfərbər edərək ölkələrimiz haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına nail olmalıyıq.

Çox sağ olun.

ARİF SONUÇ

(Şimali Kipr)

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Məruzəmə başlamazdan əvvəl bu tədbirin təşkil olunmasında başda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev olmaqla zəhmət çəkən hər bir şəxsə təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm.

Bildiyiniz kimi, türk dövlətlərinə istər Avropa, istərsə də Avropaya yaxın olan digər ölkələr tərəfindən təzyiqlər edilir. Şimali Kipr təzyiq altında olan ölkələrin siyahısında ilk sırada yer alır. Hörmətli azərbaycanlı qardaşlarımızın da Qarabağ məsələsi vardır. İnanın ki, Qarabağ məsələsi hamımızın qanayan yarası, hamımızın mübarizəsidir. Hamımız bu məsələnin qısa vaxt ərzində Azərbaycanın xeyrinə həll olunmasını arzu edirik.

Bu gün baxdıqda, Şimali Kiprə qarşı hələ də izolyasiya tədbirləri, embarqolar tətbiq edilir. Bu izolyasiya və embarqo tədbirləri bizim xarici ölkələrlə əlaqələrin yaranmasına, ticarət dövriyyəimizin olmasına əngəllər törədir. İzolyasiya və embarqo tədbirlərinin aradan qaldırılması üçün hamımız birlik və bərabərlik içərisində mübarizə aparmalıyıq. Bu mövzuları digər türk dövlət və cəmiyyətlərindən də bu tədbirdə iştirak edən gənc dostlarımızla birlikdə quracağımız bir komissiya tərkibində müzakirə edib, məruzəçilərin rəy və təkliflərini nəzərə alaraq çətinlikləri aradan qaldıracağımıza inanıram.

Sizin də bildiyiniz kimi, bir və ya iki nəfərin gördüyü bir işin nəticəsi 10 və ya 20 nəfərin yerinə yetirəcəyi işdən daha az səmərəli olmaqdadır. Buna görə də, bütün türk dövlətlərinin və türk gənclərinin birlik olmaları, bir-biri ilə sıx əlaqə yaratmaları, əməkdaşlıq etmələri, başqa bir məruzəçi dostumuzun da qeyd etdiyi kimi, qaynayıb-qarışmaları lazımdır. Mənim qurultaya təqdim edəcəyim təklif digər məruzəçilərin də qeyd etdiyi kimi, gənclər təşkilatı liderlərinin və ya təmsilçilərinin iştirak edəcəyi qurultay və simpoziumların tərtib edilməsi, bu proqram çərçivəsində qarşılaşdıqları çətinlikləri müzakirə edərək ortadan qaldırmaq üçün mübarizə aparmaqdan ibarətdir. Çünki gələcək illərdə qarşıımızdakı yol çox çətin, mübarizə tələb edən bir yol olacaqdır. Mübarizənin də zəfərlə nəticələnməsi üçün hər zaman əl-ələ verib, birlik daxilində hərəkət etməyimiz lazımdır.

Mənə diqqət yetirdiyiniz üçün Sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

Yaşasın türk dövlətlərini quran, yaşadan liderlər!

Yaşasın türkəm deyənlər!

ELNARƏ QƏRİBOVA

("İrəli" Gənclər Hərəkatının həmtəsisçisi)

Əziz dostlar, dəyərli və hörmətli qonaqlar xoş gəlmisiniz!

Hər birinizi burada görməkdən böyük məmnunluq duyuram!

Burada çıxış edənlər tərəfindən çox gözəl təkliflər səsləndi. Mənim təklifim türk dövlətlərinin ümumi ortaq televiziya proqramının olması ilə bağlı olacaq. Türk dövlətlərinin birgə televiziya proqramı bizim digər türk dövlətlərimizdə olan gənclərlə bağlı ictimai-siyasi, mədəni proseslərdən xəbərdar olmağımıza imkan verərdi. Amma son 12-13 il ərzində belə bir proqram olmamışdır. Belə proqramların olması bizi daha da yaxınlaşdırar, daha da birləşdirər.

Bildirmək istəyirəm ki, İrəli Gənclər Hərəkatı artıq bu işdə müəyyən addımlar atmağa başlamış, Türkiyə səfirliyinə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən türk iş adamlarına müraciət etmişdir. Amma bu çox böyük bir işdir və bu işdə böyük dəstək lazımdır. Biz burada olan türk dövlətlərinin nümayəndələrinə, Azərbaycanda bir neçə telekanala müraciət etmişik. Əslində, bu işə istək var. Sadəcə olaraq bunu güc birliyi ilə həyata keçirməliyik.

Çox sağ olun.

HALİL KURUMAHMUT

(Türk Dünyası Araşdırmalar Fondunun Azərbaycan təmsilçisi)

Hörmətli sədr, mən, Türk Dünyası Araşdırmalar Fondunun Azərbaycan təmsilçisiyəm və təxminən 16 ildir ki, Azərbaycandayam. Türk dünyası ilə əlaqədar layihələri inkişaf etdirmək sahəsində bizim əskik cəhətimiz ondan ibarətdir ki, türk dünyası coğrafiyasında türk tarixini lazımi səviyyədə bilmirik.

Təəssüf ki, tarixi hadisələr olmuş, ancaq tarixin yazılmasında əskikliklər mövcuddur, tariximizin bəzi mərhələlərinin yazılması zamanı başqaları tərəfindən təhriflər edilmişdir. Əlbəttə ki, biz son vaxtlarda "yeni dünya quruluşu", "qloballaşma" kimi anlayışlara çox önəm veririk, əslində isə bunun köhnə dünya quruluşundan çox az fərqi vardır.

Millətlərin mübarizəsində texnologiyanın inkişafından başqa heç nə dəyişməyibdir. Digər şeylər öz axarı ilə getməkdədir. Qədim dastanlarımıza nəzər salın. Dastanlarımızda bizim xalqımızın nümayəndələri milli qəhrəman, hər işi doğru yerinə yetirən insan, qarşı tərəfin dastanlarında da onların xalqının nümayəndələri milli qəhrəman, bizimkilər mənfə surətə xas olan keyfiyyətlərdə təqdim olunurlar. Bu hal eyni şəkildə indiki dövrdə də təkrar edilməkdədir.

Hörmətli sədr, mən vaxtı çox uzatmadan bir mövzunu vurğulamaq istədim. Biz

mütləq türk coğrafiyasını yaxşı bilməliyik. Bizim coğrafiyamız 11 milyon kvadrat kilometrlik əraziyə malikdir. Türkdilli xalqların əhalisinin sayı təxminən 300 milyona qədərdir. Ana dilin bu coğrafiyada istifadə olunma payı dünya üzrə beşinci yerdədir. Sayına görə isə türklər, çinlilər və hindlilərdən sonra üçüncü yerdədir. Həqiqətən də, bizim böyük bir coğrafiyamız var. Dünyanın heç bir millətinin iki əlifbası yoxdur. Ancaq hal-hazırda türk dünyasında bir çox əlifba vardır. Əlbəttə ki, bizim üçün Müstəqil Dövlətlər Birliyində və ya daha geniş ölçüdə qəbul etsək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatında bayrağı dalğalanan bir çox ölkəmizin olmağı fəxrdir.

Qaspralı İsmayıl bəyin qeyd etdiyi kimi, "dildə, fikirdə, işdə birlik" ideologiyasındakı fəlsəfə etibarını ilə baxdığım zaman Allahın türk dünyası coğrafiyasına bir çox nemətin verdiyini, bugünkü mövqeyimizi analiz edərkən isə dünya üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən strateji mövqenin türk dünyasında olduğunu görürük. Məsələyə diqqət yetirdikdə, istər strateji, istər neft ehtiyatları, istərsə də gənc əhəlinin nisbətində görə türk dünyasında ön sırada olduğunu görürük. Bizim sahibi olduğumuz türk dünyasında hər şey vardır. Bəs çatışmayan cəhətimiz nədir?

Əslində, bu gün müvəffəqiyyət qazanmış bir çox layihədə türk övladlarının imzası vardır. Kompüter, astronomiya, tibb sahəsində, türk övladları bir çox nailiyyətə imza atmışdır. Tək əskik olan cəhətimiz birlik olma ideologiyamızın olmamasıdır. Biz, qısa müddət ərzində birlik olma ideologiyamızı yaratmalıyıq. Bu istiqamətdə çətinliklərin olmasına baxmayaraq, ortaq əlifba birliyinin yaradılması vacibdir. Ancaq bu məsələdən də vacib olanı ortaq elmi dilin yaradılmasıdır. Bunlar yaradılsa, o zaman türk dünyasının ortaq problemləri daha tez həll olar. Əlbəttə ki, tarixi mərhələdə olduğu kimi, bu gün də türk dünyası çərçivəsində başqa millətlər öz milli mənfəətlərinə qarşı bəzi layihələri həyata keçirəcəklər.

Ancaq biz öz mövqeyimiz çərçivəsində nə isə edə bilsək, bu, bizim xeyrimizə olacaqdır. Əgər dünya parçalanmış, hər tərəfə yayılmış türklərdən bu qədər çəkinirə, birlik olma ideologiyasına sahib olan türklərdən daha çox çəkinəcək. Bizim layihələrimiz bəşəriyyətin sülh və qardaşlıq şəraitində yaşamasına qarşı yönəlməmişdir. Bu zamana qədər belə bir hal olmamışdır və olmamalıdır da. Ancaq bizim arzumuz bizim balalarımızın, övladlarımızın müasir mədəniyyət səviyyəsində yaşayaraq, dünya nemətlərindən istifadə edə bilməsidir. Millətlərin bizdən istismar etdiyi mənbələrlə daha yaxşı yaşadıklarını nəzərə alaraq, bizim balalarımızın eyni mənbələrdən istifadə etmə haqlarının daha çox olduğuna imkan yaradacaq fəaliyyətləri yerinə yetirməliyik.

Bütün tədbir iştirakçılarına minnətdarlığımı bildirir, bu qurultayların zaman keçdikcə daha mütəşəkkil və daha az fasilələrlə keçirilməsini arzu edirəm.

Növbəti qurultayın türk dünyasının başqa bir yerində keçirilməsi zamanı görüşməyi ümid edirəm.

ADNAN SELİM

(Yunanıstan Gümülçine Türk Gənclər Birliyinin sədri)

Mən hamınızı hörmət və sevgi ilə salamlayıram. Avropa Birliyində yaşayan türk cəmiyyətinin təmsilçisi kimi bu qurultayda iştirak edirəm. Mən Yunanıstanda yaşayan Qərbi Trakya türklərindən biriyəm. Eyni zamanda, Gümülçine Türk Gənclər Birliyinin sədriyəm. Bizim dərnəyimiz 1928-ci ildə quruldu. Ancaq Yunanıstan Avropa Birliyinə daxil olduğdan bir neçə il sonra təşkilatın adında “türk” sözü olduğuna görə təşkilat rəsmi qərara əsasən bağlandı.

Qısa şəkildə qarşılaşdığımız problemləri diqqətinizə çatdırmaq üçün çıxış etmək istəyirəm. Bizim ən mühüm problemimiz təhsil məsələsidir. Bizə yaşadığımız yerdə öz ana dilimizdə təhsil almağımıza icazə verilmir. İbtidai təhsil sisteminə çətinliklər vardır. Bildiyiniz kimi, ana dilini bilməyən bir şagird xarici dilləri də öyrənmə bilməz. Natamam orta təhsil məktəblərimizdə, orta məktəblərimizdə və liseylərimizdə də çətinliklər mövcuddur. Universitetlərdən məzun olan insanların, gənclərimizin dövlət sektorunda məmur kimi fəaliyyət göstərməsi çox çətinidir. Fondlarda da çətinliklərimiz vardır. Təəssüf ki, bütün bu hadisələr Avropa Birliyinə üzv olan bir ölkədə baş verir. Fondumuzun İdarə Heyətinə və başqa şuralarına sədr seçə bilmirik. Bu ölkədə adının tərkibində “türk” sözü olan təşkilatların qurulmasına icazə verilmir. Bu səbəbə görə fəaliyyət göstərən təşkilatlarımız da bağlanılır.

Mənim təklifim daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, Dünya Türk Gəncləri Birliyinin daimi Katibliyinin qurulmasından ibarətdir.

Diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirir, hamını hörmətlə salamlayıram

TELGAT EHMEDİŞİN

(Tatarıstan gənclərinin nümayəndəsi)

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Gənclik Komissiyasının toplantısının Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində keçirilməsini alqışlayıram. Belə tədbirlərin gələcəkdə digər türk respublikalarında da keçirilməsini arzu edirəm. Bu türk forumlarının keçirilməsi türk dövlətlərinin milli varlıqlarının aydınlaşdırılmasında, dərk edilməsində mühüm rol oynayır.

Qurultayla əlaqədar bir sıra təkliflərimi diqqətinizə çatdırmaq istədim:

1. Komissiyaya görə, milli varlığın tanınması üçün milli kinematoqrafiyanın yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

2. Türklük ideologiyası əsasında çəkilmiş filmlərin digər türk ləhcələrinə tərcümə edilməsi lazımdır.

3. Ümumi məqsədə çatmaq, gələcək nəsillərə töhfə vermək üçün bütün türk dövlət-

lərinin mədəniyyət nazirliklərinin bir yerdə sıx əməkdaşlıq etməsini təklif edirik. Mədəniyyət nazirliklərinin türk dövlətlərinin gənclik təşkilat və qurumlarının həyata keçirdikləri layihə və tədbirlərin maliyyələşdirilməsini təklif edirik.

4. Müxtəlif dövlət qurumlarından türklük, milli vətənpərvərlik ideologiyalarının təbliğatının həyata keçirilməsi üçün türk dilində qəzet və jurnalların nəşrlərinin maliyyələşdirilməsini təklif edirik.

5. Müxtəlif türk dövlətlərinin liderlərinə müraciət edərək, dövlət qurumuna sahib olmayan, müstəqil olmayan türk dövlətlərinin dəstəklənməsini xahiş edirik.

Diqqətiniz üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

GÜLSİYƏ SƏFƏROVA

(Azərbaycan Gənclərinin Avropaya İntegrasiyası Təşkilatının nümayəndəsi)

Hamınızı salamlayıram. Azərbaycan Gənclərinin Avropa İntegrasiyası təşkilatının sədriyəm. Gənə olmasına baxmayaraq, bizim təşkilatımız qarşısına çox böyük məqsədlər qoymuşdur. Təşkilatımız Azərbaycan gənclərinin, eyni zamanda, türk gənclərinin Avropaya integrasiyasını özünün əsas məqsədlərindən biri elan etmişdir. Azərbaycan gəncləri Avropa ilə ölkəmiz arasında münasibətlərin inkişafına öz töhfəsini verməyə çalışır.

Məqsədimiz gənclərin Avropada olan beynəlxalq təşkilatlarda, tədbirlərdə daha da fəal olmasına yönəlməkdir. Biz burada çıxış edən türk dünyası ölkələri gənclərinin, istərsə də orta nəslin nümayəndələrinin birlik nümayəndəsiyik. Bu o, deməkdir ki, artıq türk dünyası ölkələrinin nümayəndələri çoxlu addımlar atıb və bəlkə də, bu bəzi dövlətlərin xoşuna gəlməyə bilər. Amma əsas odur ki, biz bu yolda bütün səylərimizi birləşdirərək, inkişaf etdirərək. Biz gənclər təşkilatı olaraq türkdilli ölkələrinin daha da inkişaf etməsində, türk dünyasında olan global problemlər barədə dünya ictimaiyyətinin məlumatlandırılmasında mühüm rol oynamağa çalışırıq. Yəni, əsas məqsədimiz odur ki, Azərbaycan gəncliyi olaraq türkdilli ölkələrlə Avropa arasında münasibətlərin inkişafına öz töhfəmizi verək.

Bir sıra türk dövlətlərində gənclər təşkilatından olan nümayəndələr müxtəlif proqramlarda, layihələrdə iştirak edirlər. Həmişə məlumdur ki, bütün bu tədbirlərdə təqdimat zamanı hər bir dövlətin tarixi, mədəniyyəti, siyasi həyatı barədə məlumatlar verilir. Təklifim bu ola bilər ki, bu cür təqdimat mərasimləri zamanı 5-10 dəqiqə ərzində türkdilli dövlətlərin tarixi haqda danışaq, öz fikrimizi tarixi faktlarla dəyək ki, bizi daha yaxşı tanıyırlar. Bu Azərbaycan gəncinin və yaxud türk dünyasından olan hər hansı bir gəncin vətəninə, millətinə, tarixinə öz töhfəsi ola bilər. Bilirsiniz, biz burada həmfikirik, ancaq Avropa kimi ölkələr bizimlə həmfikir ola bilməz. Ona görə də, biz 5-10 dəqiqəlik vaxt ayırmaqla öz tariximizi, fikirlərimizi onlara tam şəkildə çatdırıb bilərik. Mənə elə gəlir ki, bu metodla Azərbaycan gənci öhdəsinə düşən məsuliyyətin bir hissəsini yerinə yetirmiş olar.

Təşəkkür edirəm.

AHMET TECİM

(*Gəncliyə Yardım Fondunun sabiq sədri*)

Hörmətli sədr, hörmətli qonaqlar, Hakan bəy, xanımlar və cənablar.

Mən də hamınızı ürəkdən təbrik edirəm, həqiqətən də bu günlər tarixi günlər kimi qeyd olunmalıdır. XI Türk qurultayı türk dünyasının yenidən bir həyəcanla, yenidən bir şövqlə bir yerə yığılmasına və tarixdə olduğu kimi, bu günə və sabahlara çatdırılacaq bir missiya kimi böyük əhəmiyyətə sahibdir.

Bundan əvvəl qurultayın Beynəlxalq Əlaqələr Komissiyasının iclasında da iştirak etmişdim. Həmin iclasda ciddi qərar qəbul edildi. Bundan sonra eyni ilə Avropa Birliyində olduğu kimi türk dünyasında da Avropa Birliyi Parlamenti kimi Türk Respublikaları Parlamentinin yaradılması təklifi verilmişdi. İnşallah, bu fəaliyyətlər daha da artaraq türk dünyasının birliyini və bərabərliyini daha da möhkəmləndirəcək.

İslam Konfransı Təşkilatının Gənclik qolunun təşkil edilməsində Azərbaycanda, bütün türk dünyasında, Vətən ölkələrində “dildə, fikirdə, işdə birlik” ruhunun inkişaf etdirilməsində TİKA-nın böyük zəhməti vardır. Bu fəaliyyətlərinə görə həm öz, həm də rəhbərlik etdiyim təşkilatın adından Hakan bəyə bundan sonrakı işlərində də müvəffəqiyyətlər arzu edirəm.

HAKAN FİDAN

(*TİKA-nın sədri*)

Hörmətli mərasim iştirakçıları, bu tədbirdə iştirak etməkdən böyük qürur hissi keçirirəm. Hamınızı hörmət və məhəbbətlə salamlayıram.

TİKA sədri olduğum 4 il müddətində türk dünyasına, dəyərli dostlarıma, sizə əlimdən gələn köməyi etməyə səy göstərdim. Bu 4 il mənim üçün həyatımın ən mənalı illəri oldu.

Bundan sonra da türk dünyasını əhatə edəcək fəaliyyətlərimi daha məsul bir vəzifədə davam etdirəcəyəm. Çox xoşbəxtəm ki, türk dünyasına xidmət edən şəxs kimi mükafatlandırılanlar arasında mənə də yer verilmişdir. Bu mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Tədbirin təşkilatçılarını təbrik edirəm. Məni bu mükafata layiq görənlərə də öz minnətdarlığımı bildirirəm. Hamınıza təşəkkür edirəm.

MUSTAFA ÖZGÜ

(*Şimali Kipr*)

İlk növbədə türk dünyası ilə görüşdüyümə görə böyük xoşbəxtlik hissi keçirdiyimi bildirmək istəyirəm. Şimali Kipr gəncliyinin problemləri də türk dünyasındakı türk respublikalarının gənclərinin problemləri ilə oxşardır. Kiçik, ən cənub regiondakı türk respublikasında bir çox problemlərlə qarşılaşırıq.

Xüsusilə gənclərimiz dünyada tanınmamağın nəticəsində iztirablara məruz qalmış, bütün yolları bağlanmışdır. İqtisadi baxımdan zəiflədilmiş, adanın yarısı Avropa Birliyinin yaratdıqları imkanlarla yaşayarkən, bizim yaşadığımız hissənin əhalisi isə milli varlığı olmadan yaşayır. Biz təkcə Türkiyə ilə olan əlaqələrimizi qoparmadan yaşamağa çalışırıq. Ancaq təəssüf hissi ilə onu qeyd etmək istərdim ki, bununla birlikdə təzadlarla da qarşı-qarşıyıq.

Türk dünyasının ən gənc respublikası kimi istər Türkiyə ilə, istər Azərbaycan ilə dünya hüququ çərçivəsində münasibətlərdə çətinliklərlə qarşılaşırıq. Şimali Kipr pasportundan istifadə etmək əvəzinə müvəqqəti olaraq Türkiyə Respublikasının pasportundan istifadə edirik. Yəni, burada türk qurultaylarında türklərin arasında olan həmrəylikdən bəhs edərkən hüquqi baxımdan da bəzi əskikliklərimiz ilk plana çıxır və biz yenidən çətinliklərlə qarşılaşırıq.

Ölkəmizin Avropa Birliyinə üzv ola bilmədiyinə görə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Annan” planı çərçivəsində hərəkət etməyimizə, bu plana türk tərəfinin “bəli”, yunanların “yox” deməyinə baxmayaraq, hələ də izolyasiya şəraitində yaşayırıq. Bu böyük ədalətsizlikdir. Dünya bunu qəbul edir, ancaq hüquqi çərçivədə bu işin həlli üçün səy göstərməyirlər.

Şimali Kipr gəncləri olaraq biz bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək, öz milli varlığımıza sahib çıxmaq məcburiyyətindəyik. Avropa Birliyi daxilində fərdi şəkildə yer alırıq. Ancaq bu cənub regionundan aldığımız şəxsiyyət vəsiqələri və pasportlarla mümkün olmur. Özümüxə xas olan bir şəxsiyyət vəsiqəmiz yoxdur. Dünyada istifadə edilən bir pasportumuz yoxdur. Ancaq bunun öhdəsindən gələcəyimizə inanırıq. Ölkəmizdəki bir çox müxtəlif proqramlar çərçivəsində bəzi tədbirləri həyata keçirə biləcəyimizə inanıram. Bunu kimlərlə həyata keçirəcəyik? Əlbəttə ki, türk dövlət və cəmiyyətləri ilə. Bunun üçün lazımi imkanlarımız vardır. Bu imkanları gələcəkdə yaradılacaq platformalarda müzakirə edərək bir plan şəklində dəyişiklik proqramları çərçivəsində həyata keçirməliyik.

Mən bu tədbirdə iştirak etdiyim üçün çox xoşbəxtəm. Bizi qonaq qəbul etdiyiniz üçün Sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

Xoş günlər arzulayıram.

MEHMET ALPARSLAN ÇƏLƏBİ

(Avropa Türk İslam Birliyinin Gənclər Təşkilatının həmsədri)

Hörmətli mərasim iştirakçıları, hamınızı Allahın salamu ilə salamlayıram.

Bu tədbirdə Gənclər Təşkilatını təmsil etmək məqsədilə gəldim. Həqiqətən də, keçirilən qurultay çox xoşumuza gəldi, ilk dəfə ana yurdumuz olan Azərbaycana gəldik. Bu da mənim üçün çox sevindirici haldır. Dostlarımıza buradan gözəl xəbərlər aparacağıq. Eyni zamanda, Gənclik komissiyasının fəaliyyəti də çox xoşuma gəldi. Avropadakı fəaliyyətlərimə baxmayaraq, bu qədər türk dünyasından olan gənclərin aktiv bir şəkildə çalışdıqlarından, az da olsa, xəbərim var idi. Ancaq bu qədər işinə bağlı olan gənclərin burada bir yerdə olması bizi daha çox sevindirdi.

Vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Deyiləcək məsələlər qeyd edildi. Hər bir məruzəçi problemləri diqqətimizə çatdırdı. Mən də bir mövzunu diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm.

Ermənilərin, yunanların bizim xalqımıza yaxdıqları heç bir əsası olmayan böhtanları bu günə qədər biz eşitdik, bunların əleyhimizə olan nəticələrini də gördük, ancaq bütün bunlara qarşı heç bir şey edə bilmədik. Nə üçün heç bir şey edə bilmədiyimizi fikirləşdiyimizdə, ağılıma bir fikir gəlir. Avropada 100 min, ən çox 200 min erməni yaşayır. Ancaq Avropada 5 milyon türk yaşayır. Bəs necə olur ki, bu qədər az sayda erməni ilə erməni lobbisi Avropanın bütün siyasi kanallarını öz lehinə çevirə bilir. Türklərə, azərbaycanlılara qarşı istədikləri mənfur fəaliyyətlərini siyasi müstəvidə həyata keçirə bilirlər. Bu bizim üçün müəmmalı qalıb. Əslində bunun cavabı da çox açıqdır. Biz, Avropaya köç etməyimizin hal-hazırda 40-cı ilini yaşayırıq. Bu köç çərçivəsində təəssüf ki, siyasi strukturlara yol tapmağa laqeyd yanaşmışıq və beləcə heç bir əsl olmayan erməni iddiaları ilə qarşılaşdığımızda çəş-baş qalırıq.

Bunların hamısı siyasi kanallar vasitəsi ilə həyata keçirilməkdədir. Bizim tarixçilərimiz bunu lazımi müstəvidə ermənilərlə müzakirə etməyiblər. Siyasi cəhətdən gücsüz olduğumuz üçün deyəcəklərimizi ictimaiyyətə çatdıra bilməmişik. Mənim bu mövzu ilə əlaqədar bir təklifim var. Avropada təşkilatlanmağımız zəifdir və biz Avropada öz səsimizi ictimaiyyətə çatdıra bilmirik. Əslində Avropada güclü türk təşkilatları vardır. Gücümüzü dünya türk təşkilatları ilə birləşdirərək fəaliyyət göstərməliyik. Avropada dünya türklərini təmsil edəcək bir komissiyanın yaradılmasını təklif edirəm. Avropanın mərkəzi partiyası olan SDU ilə birlikdə bəzi fəaliyyətlərimiz vardır. Orada mən SDU-nun gənclər təşkilatının sədrinin müşaviriyəm.

Bunun şahidi olduq ki, əgər gənclik uzaqgörənlik edərsə, planlarını uzun müddəti əhatə edəcək şəkildə qurarsa, çox işlər görə bilərik. Çünki bizim türk millətinə xas olan bir xasiyyət var ki, görəcəyimiz iş uzun müddəti əhatə edərsə, biz o işi görməkdən əl çəkirik. 20-30 il sonra nələrin ola biləcəyini nəzərdə tutub planlarımızı ona görə qursaq, indidən gənclik təşkilatları çərçivəsində gənc siyasətçilərlə birlikdə fəaliyyətlərə başlasaq, inanıram ki, 30, 40, 50 il sonra arzularımızı həyata keçirə biləcəyik. Xüsusilə, ermənilərin uydurmalarının heç bir əsasının olmadığını ortaya çıxara biləcəyik. Mən buna inanıram.

Elə buna görə də, bir daha təklifimi xatırlatmaq istəyirəm ki, Avropadakı fəaliyyətlərdə Avropadakı qurum və təşkilatların ortaq fəaliyyəti vacibdir. Bu təşkilatlara Milli Fikir Təşkilatının, Avropa Türküstan Təşkilatının, Türkiyə Din İşlərinin müxtəlif şöbələri, Türkiyə Federasiyası Təşkilatını nümunə göstərə bilərəm. Qeyd etdiyim kimi, bu fəaliyyətləri ancaq ortaq komissiya quraraq həyata keçirmək olar. Bu komissiyanın da qanunlaşması üçün Brüsseldə şöbə açmalıyıq. Bildiyiniz kimi, Brüssel artıq Avropanın siyasi paytaxtı kimi qəbul edilməyə başlandı.

Burada bir katiblik qurulmalıdır. Bu katiblik də birbaşa hakimiyyətdə olan partiyaların müxtəlif strukturları ilə əlaqə yaratmalıdır. Ancaq bu şəkildə uzunmüddətli lobbifəaliyyətlərini həyata keçirə bilərik. Əlbəttə ki, bu lobbifəaliyyətləri bizim xeyrimizə olacaqdır. Zülmərin də bu şəkildə qurtaracağına inanıram.

Yenidən hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm. Allaha əmanət olun. Hörmət və ehtiramlarımla bildirirəm.

Komissiya iclasları başa çatdıqdan sonra qurultay iştirakçıları Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasına tamaşa etdilər.

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMIYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ YEKUN İCLASI

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının yekun iclası 2007-cı il noyabr ayının 19-da saat 10.00-da "Gülüstan" Sarayında keçirilmişdir.

Qurultay iştirakçıları və qonaqlar qeydiyyatdan keçirlər. Sarayın foyesində qurultayın komissiyalarının yekun hesabatları iştirakçılara paylanır.

Qurultayın yekun toplantısı Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri N.İbrahimov, Türkiyə Respublikasının Dövlət naziri Said Yazıcıoğlu və TÜDEV sədri Abdulhaluk Çay Rəyasət heyəti üçün nəzərdə tutulmuş masalarda əyləşmişlər. Qurultay iştirakçıları salonda öz yerlərini tutduqdan sonra Dövlət Komitəsinin sədri N.İbrahimov giriş nitqi ilə çıxış edir.

N.İBRAHİMOV:

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Biz iki gün ərzində çox gərgin və səmərəli çalışdıq. Bu gün qurultaya yekun vururuq. Bu gün qurultaya bir sıra çıxışlar, daha sonra isə qurultayın komissiya sədrlərinin hesabatları dinlənəcək. Sonda qurultayın yekun hesabatı və digər sənədlər qəbul ediləcəkdir.

Toplantının rəqlamentini təsdiq etməliyik. Komissiya sədrləri təklif edir ki, hesabat məruzələri üçün 10 dəqiqə, çıxışlar üçün 5 dəqiqə vaxt ayrılсын. Təklif var ki, hər 2 saatdan bir qısa fasilə elan edək.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının təşkilinə daim dəstək vermiş, xalqlarımızın arasında əməkdaşlığın inkişafı sahəsində böyük xidmətləri olan Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti, Zati-aliləri cənab Süleyman Dəmirəl Qurultayımıza təşrif buyurmuşdur. İcazə verin, qurultay iştirakçıları adından hörmətli Prezidenti salamlayım və qurultaya qatıldığı üçün təşəkkürümüzü çatdırım.

Hörmətli Cümhurbaşqanı!

Sizin Türkiyə dövlətinə rəhbərlik etdiyiniz dövr Azərbaycan tarixinin ən çətin mərhələsinə təsadüf etmişdir. Siz o ağır günlərdə Azərbaycan xalqının öz istiqlaliyyətini qoruyub saxlaması, haqq səsini dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında verdiyiniz dəstəyi Azərbaycan xalqı unutmamışdır. Son dərəcə həssas duyğulara əsaslanan bu əvəzsiz dəstəyinizə görə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Sizə həmişə "qardaşım" deyə müraciət edirdi. Əminliklə deyə bilərəm ki, azərbaycanlılar Ümummilli lider Heydər Əliyevin qardaşını Bakıda salamlamaqdan böyük sevinc və qürur hissi keçirirlər. Xoş gəlmişsiniz!

Çıxış üçün söz verilir Türkiyə Respublikasının Dövlət naziri cənab Said Yazıcıoğluna.

TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ DÖVLƏT NAZİRİ CƏNAB SAİD YAZIÇIOĞLUNUN ÇIXIŞI

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Biz Türkiyə Cümhuriyyəti olaraq türk dünyası ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün çox ciddi şey göstəririk. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin öz ayaqları üzərində dayanmaq üçün apardıqları mübarizəyə dəstək olmaq üçün dövlətimizin bütün qurumları çox intensiv şəkildə çalışırlar. Bu çalışmalarda digər dövlət qurumları ilə birlikdə Türk İşbirliyi və Kalkınma Agentliyi (TİKA) də fəal iştirak edir. TİKA bütün müstəqil türk respublikalarında və türk cəmiyyətlərinin olduğu hər yerdə ofislər açaraq bizə qardaş xalqların inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Hörmətli soydaşlar!

Mən sülpərvər xarici siyasi perspektivlərini əsas tutaraq deməliyəm ki, soydaşlarımızın milli azlıq kimi məskunlaşdığı ölkələrdə daha yaxşı və əlverişli şərtlərlə, kimliklərini itirmədən yaşamasının təmin etməyin yeganə yolunun peşəkar bir şəkildə konkret layihələr çərçivəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi olduğu qənaətimdəyəm. 1992-ci ildə qurulan TİKA yeni müstəqil türkdilli ölkələrlə Türkiyə arasında tarixi və mədəni bağlılığı nəzərə alaraq onlarla bütün sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini, ictimai və qeyri-hökumət təşkilatları ilə koordinasiya böyük önəm verərək bu yöndə mümkün olan ən yüksək siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığı genişləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. TİKA bu funksiyaları həyata keçirərkən özəl sektor və qeyri hökumət təşkilatları ilə də bərabər fəaliyyət göstərərək ortaq bir strateji müəyyənləşdirilməsini təmin etməyə çalışmışdır.

Böyük məmnunluq hissi ilə bildirmək istərdim ki, Türk dünyası ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məsələsində Türkiyədə iqtidar və müxalifət arasında ortaq mövqe var. Bu möqeni nəzərə alan hökumətimiz önəmli bir addım ataraq türk dünyası ilə əlaqələrimizin inkişafı sahəsində yeni bir mərhələnin əsasını qoyan qərara imza atmışdır. Türkiyə Elm və Texnika Araşdırmalar İdarəsi elm adamlarının yetişdirilməsi layihəsi çərçivəsində türk dünyasının araşdırmaçılarına dəstəklərini artırmış, Türkiyə və türk dünyası elm adamlarının qarşılıqlı səfəri ilə bağlı layihələri intensivləşdirilmişdir. Bununla yanaşı Türk Hava Yollarının türk dünyası yönəlik fəaliyyətinin artırılması məsələsi də hökumət tərəfindən dəstəklənir. Digər tərəfdən, gələcəkdə türk dünyası ilə təhsil sahəsində əməkdaşlığın qarşısındakı əngəllərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər görülməkdədir.

Türk Dil və Tarix Qurumu, Türkiyənin Teleradio Şurası, Türkiyə Radio-Televiziya idarəsi, Baş Nazirliyin mətbuat və informasiya idarəsinin də iştirakı ilə türk dünyasına yönəlmiş bir sıra layihələrin həyata keçirilməsi istiqamətində söylər göstərilir. Bu söylər daha öncəki qurultaylarda qəbul olunmuş qərarların həyata keçirilməsinə töhfə verir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq Türk dünyası arasında əməkdaşlığın nə qədər önəmli olduğunu təsdiq edir. Bildiyiniz kimi, ötən il gerçəkləşdirilmiş olan onuncu qurultayda bütün türk dövlət və cəmiyyətlərinin iştirakı təmin edilmiş və qurultay qərarlarında türk dünyası arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün layihələrin hazırlanaraq həyata keçirilməsi tələb edilmişdir. Qurultayın yekun hesabatında öz əksini tapmış ortaq Türk televiziyaşının yaradılması ilə bağlı müddəa hazırda tərəfimizdən öyrənilməkdədir.

Dəyərli qonaqlar!

Türk dünyası ilə əlaqələrimizə hər cür mənfəətin fəvqündə dayanan tarixi bir məsuliyyət hissi ilə baxır və inanırıq ki, qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsindən sadəcə biz deyil, bütün dünya faydalanacaqdır. Çünki içində olduğumuz coğrafiya dünyanın ən zəngin təbii sərvətlərə malik bölgəsi olmaqla yanaşı, həm də ən ciddi böhranlarının yaşandığı bir ərazini əhatə edir. Sabitliyə qovuşmuş, daxili birliyini təmin etmiş, regional problemlərə ortaq bir reflekslə, operativ şəkildə cavab verən türk dünyası cəmiyyəti global barışa xidmət edəcəkdir. Bunun bu gün, yaxud sabah dərhal həyata keçiriləcək bir ideya olmadığının fərqi deyik. Ancaq, indii əldə etdiyimiz uğurları bir başlanğıc olaraq qəbul edib, daha irəli addımlar atmaq məcburiyyətindəyik.

Dəyərli qardaşlarım!

Çıxışımın sonunda qurultayın yüksək səviyyədə təşkilinə görə Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevə, qurultayda iştirak etdiklərinə görə Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan, cümhurbaşkanı Mehmet Əli Tələtə minnətdarlığımı bildirirəm. Ayrıca Qurultayın ideya müəllifi Alparslan Tükeşi rəhmətlə anaraq, bu qurultayların təşkilinə heç zaman öz dəstəyini əsirgəməmiş Türkiyənin 9-cu Prezidenti Süleyman Dəmirələ təşəkkürlərimi çatdırıram.

Eyni zamanda qurultayın təşkili ilə bağlı məsələlərin həllində göstərdiyi fəaliyyətə görə hörmətli TÜDEV sədri Abdulhalik Çaya və Dövlət Komitəsinin sədri hörmətli Nazim İbrahimova minnətdarlığımı bildirirəm.

Hamınızı hörmətlə salamlayıram.

TÜRKİYƏNİN 9-CU PREZİDENTİ SÜLEYMAN DƏMİRƏLİN NİTQİ

Hörmətli rəyasət heyəti, hörmətli sədr, dəyərli qurultay iştirakçıları!

Hamınızı sevgi, hörmət ilə salamlayıram.

Türk Dövlət və Cəmiyyətləri Dostluq, Qardaşlıq, Əməkdaşlıq Fondu tərəfindən tərtib edilmiş bu tədbirə hamınız xoş gəlmişsiniz. Bu toplantıların ilki 21-23 mart 1993-cü ildə Antalyada keçirilmişdir. Bu toplantıdan sonra daha 9 toplantı Türkiyədə keçirilmişdir. İndi on birinci toplantını keçiririk. Doğrusu, bilmirəm ki, aramızda 11-ci toplantıya qədər keçirilmiş 11 toplantının hamısında iştirak edən məndən başqa şəxs varmı? Bunu ona görə deyirəm ki, biz bu toplantıları inamla təşkil etdik. 15 il sonra bu gün XI toplantını keçirməyimizdən və artıq üç gündür toplantının davam etməsinə baxmayaraq tədbirdə çox sayda iştirakçının olmasından xoşbəxtlik hissi keçirirəm. Hamınıza bu tədbirə göstərdiyiniz isti münasibət üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

Sözlərimə təşəkkürlərimi izhar etmək ilə başlayacağam. Bu toplantıya ev sahibliyi edən Azərbaycan dövlətinə, dəyərli Azərbaycan dövlət rəhbəri, Prezident, əziz qardaşım cənab İlham Əliyevin simasında bütün dövlət təmsilçilərinə, Azərbaycan hökumətinə və Azərbaycan xalqına sizlərin hüzurunda hamınızın adından təşəkkür etmək istəyirəm.

İkinci təşəkkürüm, bu toplantıları bezmədən, usanmadan, böyük bir səylə hazırlayan fondumuzun dəyərli rəhbəri Professor Abdulhalik Çayın simasında fondun bütün işçilərinə, onlara yardım edənlərə təşəkkür etmək istəyirəm.

Bu gözəl ölkədə, bu gün bu toplantıya ev sahibliyi etməsində, toplantının belə bir gözəl yerdə keçirilməsində böyük əmək sərf edən, daha doğrusu, Azərbaycan dövlətinin dəyərli qurucusu, bu ölkəyə həqiqi mənada xidmət etmiş, əziz qardaşım, böyük dövlət xadimi, türk dünyasının ulduza çevrilmiş liderlərindən biri olan, türk dünyasında türk olaraq, türk olmanın verdiyi qürur hissi ilə var olan, bu birliyə daima dəstək vermiş cənab Heydər Əliyevi sizlərin hüzurunda rəhmətlə yad edirəm.

Eyni zamanda, bu toplantıların başladılmasında, keçirilməsində təşəbbüs göstərməyi əsirgəməyən, bu məsələlərə daima nəzarət etmiş, böyük fikrin, bir türk dünyası fikrinin dəyərli dəstəkçisi əziz qardaşım, dostum Alparslan Türkeşi də burada rəhmətlə yad edirəm.

Bu işdə əmək sərf edənləri yad etmək vacibdir. Bu hal, eyni zamanda, insanları yeni xidmətlərə təşviq edir və mənim fikrimcə, mən də öz növbəmdə bunu yerinə yetirdim. Yəni, həm lazımı şəxsləri yad etdim, həm də bundan sonra insanları bu fəaliyyətlərə təşviq etdim. Bunlar boş şeylər deyildir. Bunların boş şey olmadığını zaldakı insanların sayından da görürük.

Nə üçün belə toplantıların 1990-cı illərə qədər keçirilməsi mümkün olmadı? Fikrimcə, 20 il əvvəl bu zalda ön sıralarda əyləşənlərin bu tədbirdə iştirak etməsi mümkün deyildi. Yəni, təkcə bu ölkədə deyil, eyni zamanda, başqa bir ölkədə də bir yerə toplaşa bilməyəcəkdik. Türk dünyası adını verdikimiz dünya neçə hissəlik idi, hansı şəraitdə yaşayırdı, bugünkü vəziyyət nədən ibarətdir?

Hər bir dövrün öz parlaq və tənəzzüldə olduğu mərhələləri vardır. Çox zaman bu parlaq və tənəzzül mərhələlərində insanlar çox şeyi həyata keçirə bilmirlər. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, əldə edilmiş fərslər də vardır. Eyni zamanda, insanların qarşılaşdığı çətinliklər də vardır. Bu çətinliklərə xalqlar, millətlər sinə gərir, əldə etdikləri fərslərdən də istifadə etməyə səy göstərilir. Bunların hər ikisini yerinə yetirə bilən isə daima varlığını davam etdirə bilir.

11 milyon kv.km-lik əraziyə (yəni, təxminən 3 dəfə Avropanın ərazisindən çox olan bir ərazi) sahib olan türk dünyası, türk dilində danışan, mən türkəm deyən, kökünün türk olduğunu qeyd edən, laylası, əfsanəsi, qəhrəmanı, dili və tarix birliyi olan insanların dünyasıdır. Bu qədər böyüklüyə sahib olan türk dünyası, 2000 illik insanlıq tarixinin parlaq və tənəzzüllərinin olduğu dövrlərdən keçmişdir. Bunu əsla yaddan çıxarmamalıyıq.

“Divani-lügəti-türk”ə görə türk adını Tanrı bizim insanlara bəxş etmişdir. Bu ulu çinardır. Ulu çinarın budaqları vardır, yenə də “Divani-lügəti-türk”ə görə 21 boy bu çinarın budaqlarıdır. Ancaq bunların hamısı eyni çinarın budaqlarıdır. Tarix boyunca bəzi vaxtlarda bu çinarın yarpaqları, bəzən budaqları qurumuş, ancaq lazım gəldikdə də bu ağac yaşllaşmışdır. 1990-cı ildən sonra bu çinar yaşllaşmağa başlamışdır. Hamımız bu çinarın budaqları və yarpaqları kimi bu tədbirdə iştirak edirik.

Mənsub olduğumuz türk cəmiyyəti olaraq adlandırılmış bu böyük cəmiyyətin hansı şərtlərdə və hansı regionda yaşamağına baxmayaraq soylu bir millət olduğu hər kəs tərəfindən qəbul edilir. Burada Orta Asiya səhralarından qopub, Roma qapılarına gəlmiş Atillanın, romalı generalın ona verdiyi “Siz zadəgansız? Sizin xanədanlığınız varmı? Mənsubu olduğunuz bir titulunuz varmı?” kimi sualların qarşılığında 1500-2000 il əvvəl dediyi bir sözünü diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm: “Mən zadəgan deyiləm, bir xanədanlığa aid deyiləm, ancaq mən nəcib, soylu bir millətin oğluyam”. Böyük qəhrəman olan Mustafa Kamal Atatürk Türkiyənin Qurtuluş müharibəsinə başladığı zaman demişdir: “Mənim həyatda fəxr etdiyim tək sərvətim türklükdür”.

Bu cəmiyyət sizin təmsil etdiyiniz cəmiyyətdir. Onlar sizi buraya əcdadlarınızın mirasçıları olaraq tarixin dərinliyindən gələn dəvətlə çağırır: “Bəri gəlin, türk qardaşım, sizə qurban olsun mənim başım”. Bunu deyən Dədəm Qorquddur. Siz də bilərsiniz ki, biz kökü eyni olan ağacın budaqlarıyıq. Ağaclar da öz köklərinin üstündə boy atır, ucalır. Ağaclar öz kökündən qüvvət alır. Dünyada təkə torpaqdan başqa, hər şeyin kökü vardır. Əgər həqiqi insansansa, o zaman öz kökünü başının tacı et. Çünki əsil insan öz kökünü başının tacı edir. Elə bu toplantının da məqsədi sizə öz kökünüzü başınızın tacı etmək üçün fərsət yaratmaqdır.

Müxtəlif səbəblərlə bir-birindən ayrı qalmış qardaşlar, bütün çətinliklərə baxmayaraq bir-birini unutmadılar. Həsərlə keçmiş çox ildən sonra gəlmiş son 15 il bizim tariximizdə çox parlaq və mühüm dövr olaraq qəbul edilir. Əslində, 15 il millətlərin həyatında heç bir şeydir. Bu 15 ilə görə hər bir şeyə qiymət vermək mümkün deyildir. Bu 15 il bizə gələcək ilə əlaqədar çox gözəl xeyirli xəbərlər verir. 15 il ərzində illərlə bir-birindən ayrı qalmış qardaşlar bir-birilərini tapdılar. Bəs onlar nə üçün bir-birini axtardılar, tapdılar? Onlar bir-birilərini birlik, bərabərlik, dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq üçün axtardılar, tapdılar. Bu dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq nəyə xidmət edəcək? Bunlar da insanlığa, mədəniyyətə, dünyadakı sülhə xidmət etmək üçün lazımdır. Bu insanlar

bir-birini insanlığa, mədəniyyətə, bir-birilərinə və dünyadakı əmin-amanlığa xidmət etmək üçün tapdılar.

Tarixin içindən bir ismarıq gəlir: “Madam, birlik və bərabərlik üçün əməkdaşlıq fərsləri yaranmışdır, aranızda nifaq yaratmayın, əmin-amanlıq şəraitində yaşayın. Çətinliklərinizi danışaraq həll edin. İnsanlara fərs qoymadan sevin. İnsanlara qadın və ya kişi olduğu üçün fərs qoymayın.” Bu Ahmet Yasevinin ismarıdır. Bu sözlər çox illər əvvəl deyilmişdir. “İnsanlara qadın və ya kişi olduğu üçün fərs qoymayın” sözü bu gün İnsan Haqları Bəyannaməsinin ən mühüm şərtlərindəndir. Başqa millətlərin müasir dövrdə dediyi bu sözləri mənim mənsubu olduğum millət çox illər əvvəl qeyd etmişdir. “İşdə, məclisdə, dərğahda heç kəsə fərs qoymayın. Bir olun, iri olun, diri olun”. Bu sözlər hamımızın ortaq mənəvi dəyəri olan böyük ağsaqqalların, böyük alimlərin, müdrik insanların bizə miras qoyduğu mənəvi irsdir.

Birlik, bərabərlik, iş birliyi içərisində olacaqsınız, bunları yuxarıda qeyd etdiyim çərçivədə həyata keçirmək lazımdır. Bu sizin tarixi mirasınızdır.

Keçirilmiş 11 qurultayların yekun raportuna baxsaq, bu cəmiyyətlərin gələcək üçün nə vəd etdiyi məsələsinə gəldikdə görürük ki, bu toplantılar çox mədəni, birləşdirici, qurucu olmaqla yanaşı, sülh tərəfdarıdır. Burada kin, həsəd, başqalarına qarşı düşmənçilik də yoxdur. Keçmişdə qalmış ədavət, sıxıntılar da yoxdur. Keçmişin sıxıntılarını çəkmək məcburiyyəti də yoxdur. Burada təkə irəliyə baxmaq vardır. Keçmişdən dərs alaraq irəliyə baxmaq vardır. Həmrəylik vardır. Görün, bu nə qədər ülvi haldır. Burada bütün insanlığın həsrətini çəkdiyi mənəvi dəyərlər vardır. Beləliklə də, əslində, bu toplantılar Birləşmiş Millətlərin, ona bağlı və ya onların himayəsində, onun dəstəyində və ya onlardan ayrı olmağına baxmayaraq, insanlıq üçün əmək sərf edən dünyada var olan bütün varlıqların hamısının hədəfi olan insanlığa xidmət, sülhə xidmət, dinclik, sakitlik, daha yaxşı bir dünya, daha zəngin bir dünya, daha sülhsevər bir dünyanın qurulmasında ülvi fikirlər vardır. Bu fikirləri siz deyirsiniz. Həqiqətən də, keçən qurultaylarda eyni şeyi dediniz. Keçən 10 toplantıda çox gözəl, keçmişimizə, millətimizə, cəmiyyətimizə, türklüyümüzə yaraşan şəkildə nümunələr göstərdiniz.

1990-cı illər türk dünyasının qarşısına çıxardığı fərslətdir. Ancaq bu illərə qədər bir dövr keçmişdir. Nə üçün əvvəlki illər yox, 1990-cı illər? XX yüzillik, əslində dünyanın ən qanlı yüzilliyidir. Çünki bu yüzillikdə 60 milyon insan iki müharibədə ölmüşdür. II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrlərdə də dünya geniş miqyasda dağıdılmışdır. Dünya Yaponiyadan Almaniyaya qədər geniş sahədə dağıdılmışdır. Artıq insanlar bundan sonra nə edəcəyini fikirləşməyə başlayıb. Bu da həqiqətdir ki, müharibə qazanc gətirmir. Əslində, qazanc əldə etdim deyən də itirmişdir, itirdim deyən də itirmişdir. Çünki iki baltanı bir-biri ilə toqquşdurduqda görəcəksiniz ki, biri qırılmış, birində də çat əmələ gəlmişdir. Bunun üçün də məsələləri müharibə yolu ilə yox, sülh yolu ilə həll etmə məsələsi artıq insanlığın şüurunda özünə yer etmişdir.

Dünya insanları 50 il əvvəl insanlığa bir ismarıq vermişdir. Bu ismarıq belədir: “Cəmiyyətin bütün üzvlərində mövcud olan qururun bərabər və başqasına verilməyəcək şəkildə haqların tanınması, dünyada azadlıq, ədalət və sülhün əsas qəbul edildiyi, insanların qorxudan və yoxsulluqdan xilas olmuş söz və iş azadlığına qovuşmuş olacağı bir dünyanın qurulması insan oğlunun ən yüksək idealıdır”. Bu 51 ölkənin imzaladığı

İnsan Haqları Bəyannaməsinin girişidir. Bu 2007-ci ildə də insanlığın ən əsas meyarlarından biridir. Bunun əsasında milyonlarla insan qorxu hissindən xilas olmuşdur. Söz və inanc azadlığına sahib, insan kimi yaşamağın mümkün olduğu dünya arzu edilməkdədir. Bəs bunu kim yerinə yetirəcək, əlbəttə ki, insanların özü bunu yerinə yetirəcək. İnsanlar bunu könüllü şəkildə yerinə yetirməlidir. Bunu güc tətbiq edərək yerinə yetirməyə səy göstərənlər də olmuşdur. Bu da bir həqiqətdir ki, güc tətbiq edərkən heç nə əldə etmək mümkün olmamışdır.

2000 illik insanlıq tarixində güc tətbiq etmə çempionu Roma İmperatorluğu olmuşdur. Belə ki, Roma İmperatorluğunun hökm etdiyi yerlərdə meydana gətirdiyi əsərlərə baxdığımızda, gördüyümüz işgəncələrin insan vücuduna necə edildiyini fikirləşmək də çətin olur. Onu da qeyd etməliyəm ki, bütün dövrlərdə güc tətbiq edilsə də heç kəs bunu axıra qədər edə bilməmişdir. Daha sonra da güc tətbiq etmə metodlarından istifadə edilmişdir. Bunlar 1950-ci illərə qədər davam etmişdir. Eyni zamanda, bəzi sistemlər də mövcud idi. Bir tərəfdə diktatorluq, faşizm ideologiya sistemi ilə idarə olunan, digər tərəfdə də xalqın istəyi ilə idarə olunan demokratik idarəetmə sistemi 1960-cı illərə qədər davam etmiş, sovet sisteminin birdən-birə parçalanması ilə XX yüzilliyin ikinci yarısında insanlığa istiqamət verən hədəflər yenidən dəyişmişdir. Yəni, sovet sistemi adını verdiyimiz sistem dünyada böyük bir ərazini əhatə etmiş, mühüm iddialara sahib olmuşdur. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, bu sistem mövcudiyyətini axıra qədər qoruya bilməmiş, süqut etmişdir.

Sovet sistemi içində yaşamış müxtəlif dövlətlər Rusiya Federasiyası daxil olmaqla xilas olmağı və yeni istiqaməti azad demokratik quruluşda görmüşlər. Sovet sistemi parçalanarkən bu sistem içində yaşamış türk dilində danışan xalqların aid olduğu respublikalar və Balkan dövlətləri, Şərqi Avropa, Baltik dövlətləri çıxmışdır. Bu dövrdən çox vaxt keçmədi, cəmi 15 il keçmişdir. Sovet sistemində yaşamış bu xalqların nə edəcəkləri haqda onlara heç kim məlumat verməmişdi. Bu xalqlar sərbəst şəkildə bütün dünyada qəbul edilmiş azad, demokratik sistemi seçmişlər. Azad, demokratik sistem yalnız deyildir. Bu sistemin davamını liberal iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı, insan haqları təşkil edir.

1990-cı illərə gəldikdə isə, dünyadakı yeni struktur 1945-ci illərin yekunundakı strukturun yenidən şəkillənməsi, yeni bir dünyanın meydana gəlməsi prosesi başlamışdır. Belə ki, bu sistemin 3 əsas kolon üzərində oturulduğunun şahidi oluruq.

Onu da qeyd etməliyəm ki, marksist sistemindən demokratik sistemə keçid heç də asan deyildir. Çünki marksist sistemində mövcud olan qaydalar ilə demokratik sistemdə mövcud olan qaydalar bir-birindən çox fərqlidir. Hər iki sistemdə də əsas faktor insandır. Demokratik sistem, sərbəst iqtisadi sistem, insan haqları dediyimizdə insan faktoru müəsisələrlə, birbaşa dövlət ilə əlaqəlidir. Halbuki, bünövrəsi dövlət olan sistemin davamiyyəti sona qədər mümkün olmayacaqdır. Düzdür, dövlət çox mühüm amildir. Ancaq burada xalq dövlətin malı halındadır.

Xüsusilə, 17 il ərzində bir çox dövlətin qurulmasında dövlət rəhbərlərinə köməklik etməyə səy göstərdim. Dövlətlərin qurulmasında böyük əmək sərf edən dövlət rəhbərləri və onlarla birlikdə çalışan qiymətli dostlarımız yeni dünyanı, yeni sistemi qavramaq sahəsində müvəffəqiyyət qazana bilmişlər. Əgər bunlar olmasaydı, siz də hal-hazırda burada olmazdınız. Sizlər keçən 17 il ərzində yeni dünyanın xalqlarımız tərəfindən

qavranıldığının işarələrisiniz. Bu həqiqətdən də çətin işdir. Ancaq bununla əlaqədar olaraq heç bir ümitsizliyə düşməmək lazımdır. Xaricdən müşahidə edənlərdən biri olaraq bu məsələlərdə 60 ildir fəaliyyət göstərən biri olaraq gördüm ki, bu çətinlikləri dəf etmək heç də asan olmamışdır. Bəzilərin öhdəsindən gəlmək hələ də mümkün olmamışdır. 60 ildir Türkiyədə də bu çətinliklərin hamısının öhdəsindən gəlmək mümkün olmamışdır. Çətinliklər hələ də davam etməkdədir.

Qurduğumuz 80-85 illik Cümhuriyyətə baxmayaraq Türkiyənin də bəzi çətinlikləri vardır. Artıq oturmuş demokratik sistemlərdə də bəzi çətinliklər vardır. Əsas məsələ bu yolda istiqaməti itirməməkdən ibarətdir. Bu istiqamətdə addımlamağa davam etmək lazımdır. Əsas istiqamət demokratik sistem, insan haqlarının mövcud olduğu sistem, sərbəst bazar iqtisadiyyatıdır. Əsas istiqamət iqtisadi inkişaf, xalqlarımızın rifahıdır, təhlükəsizliyi. Əsas istiqamət fəaliyyət göstərən dövlət, fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat və fəaliyyət göstərən sistemdir. Əsas istiqamət hər şeyi indikindən daha gözəl şəkildə yerinə yetirməkdir. Əslində, hər şeyi yaxşı səviyyədə həyata keçirən bir dövlətə də getsəniz, o ölkələrdə də bu axtarışı görəcəksiniz. Bu axtarışa əhəmiyyət verdiyimizi söyləmək istəyirəm. Bunun üçün də bu yolda sizlərə, bu yolda addımlayacaq qiymətli dostlarımıza demək istəyirəm ki, səbriniz tükənməsin, çətinliklər qarşısında özünüzü itirməyin. Eyni zamanda, sizə yol göstərəcək işığı, fənəri, məşəli itirməyin. Çünki addımlayacağınız bu yol doğru yoldur. Sülh və əməkdaşlıq içində yolumuza davam etməliyik. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu əməkdaşlıq təkcə bizim daxilimizdə olmayacaq.

Əməkdaşlıq dediyimiz fəaliyyəti ancaq mədəni insanlar yerinə yetirə bilirlər. Əməkdaşlıq bir-birinə dözməyi, bir-birini başa düşməyi, bir-birinə qarşı xoşməramlı olmağı tələb edir. Bu da əlbəttə ki, bir mədəniyyətdir. Bunun adına demokratik mədəniyyət deyilir. İnsanlar nə zaman bir-biriləri ilə daha yaxşı münasibət şəraitində işləməyi bacarırlar, o zaman da onlar problemlərini daha tez həll edirlər. İnsan özü üçün problem təşkil etmir. Əksinə, qarşısına çıxan problemlərin öhdəsindən gəlməyə səy göstərir. Əsas hədəfimiz də belə bir dünyanı, yəni, həm öz dünyamızı da, həm də bizim də içində yer aldığımız dünyamızı da, daha böyük dünyanı da düzgün şəkildə başa düşməkdir. Bizim dünyamız bu böyük dünyanın içində yer almışdır.

Əməkdaşlıq təşəbbüsləri təkcə bizim tərəfdən deyil, həm də qarşı tərəfdən olmalıdır. Buna ən yaxşı misal Avropa Birliyi nümunəsidir. Avropa Birliyi dediyimiz zaman bunun siyasi tənqidlərini də görürük. Bizim ölkəmizdə, Türkiyə Respublikasında da bu tənqidi fikirlər qeyd edilir. Bu tənqidlər hər yerdə aparılır. Ancaq bir həqiqət də vardır. Bu həqiqət ondan ibarətdir ki, 1946-cı ildə yanmış, viran qalmış Avropada qan tökülməsi, insanların bir-birini artıq öldürməməsi üçün Çerçill təşəbbüs göstərdi. Çerçill demişdir: "Avropa, ayağa qalx! Bir yerə toplan, birləş! Birləşmiş Avropanı qur!" Bunu Hitler, Roma, Şarma, Napoleon yumruq, güc tətbiq edərək həyata keçirmək istəmişdi. Ancaq güc tətbiq edərək bunu həyata keçirmək mümkün olmamışdı. 2007-ci ilin mart ayında bu Avropa Birliyi adlandırdığımız birlik 50-ci ilini qeyd etdi. Hal-hazırda 27 dövlətin daxil olduğu bu birlik qızıl çağını yaşayır. Bu birlik insanlıq üçün gözəl bir nümunədir. Bu birlik varlığını davam etdirməyi bacara bilsə, başqa ölkələr üçün də gözəl nümunə olacaqdır.

90-cı illərdə başlayan yeni mərhələdə transformasiya yaşayan istər türk dilində danışan dövlətlər, istərsə də digər dövlətlər bu transformasiyanı geniş miqyasda göstərə

bilmişdirlər. Bu transformasiyanı artıq hər yerdə görmək mümkündür. Mən Bakıya düz 40 il əvvəl, 1967-ci ildə Türkiyə Respublikasının Baş naziri olaraq gəlmişdim. Bakı o zaman da gözəl şəhər idi. Mən Bakıya ikinci dəfə 15 il sonra 1992-ci ildə gəldim. Rəhmətlik Heydər Əliyevin adı verilmiş muzeydən baxdığım zaman gördüyüm mənzərə, köhnə Bakının getdiyi, onun yerində yeni Bakının ucaldığı olmuşdur. Yəni, yeni hündür-mərtəbəli binalar ilə artıq Bakı modern Bakı olmağa başlamışdır. Türk dünyasının hər hansı bir yerinə getdiyiniz zaman inşaat, yenidən qurulma və insanlarda hərəkət, insanların üzündə inanış ifadəsini görə biləcəksiniz. Bunlar da yeni dövrün əlamətləridir. Bu dövrü davam etdirmək lazımdır. Bu bizim xalqlarımızın mənfəəti üçündür.

1992-ci ildə Özbəkistanı ziyarət etdiyim zaman ölkə Prezidenti, möhtərəm dostum İslam Kərimov məni xəzinəsinə apardı. O zaman demişdi ki, biz 60 ton qızıl çıxarmışıq. Bəs o qızıllar hara gedirdi? Əlbəttə ki, o zamanki Mərkəzi Komitəyə göndərilirdi. Bəs daha sonrakı illərdə çıxarılan qızıllar haradadır? Bu qızıllar da çıxarıldığı ölkədə qalmışdır.

Azərbaycanda azadlıq, Türkiyədə bağımsızlıq, istiqlal dediyimiz, başqa ləhcələrimizdə də daha başqa sözlərdən istifadə etdiyimiz bu ifadə qədər bir xalqın sahib ola biləcəyi müqəddəs heç bir şey yoxdur. Müstəqilliyini əldə etmiş türk dilində danışan respublikalarımızın hər birində xalqlarımız bu müstəqilliklərini davam etdirmək üçün mütləq mübarizə aparmalıdırlar. Mən 15 il əvvəl bu haqda parlamentlərə tək-tək zəng edərək dəfələrlə bu məsələ haqda, yəni, xalqlarımızın tezliklə müstəqillik əldə edəcəkləri, öz müstəqillikləri üçün mübarizə aparacaqları haqda fikirlərimi söylədim. Onlar da bu mövzuda haqlı olduğumu gördülər. İnşallah, bu müstəqillik əbədiyyətə qədər davam edər.

Əslində, türk dünyasının üzərindən örtük qalxdıqdan sonra bütün dünya onunla yaxından maraqlanmağa başlamışdır. Nəhayət ki, müstəqilliyini əldə etmiş türk respublikaları Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Birliyinin üzvü olmuş və Avropa sistemi Şimali Amerikadan başlayaraq Monqolustana, Tanrı dağlarına qədər olan sahədə genişlənməmişdir. Əslində isə Avropa Birliyi bu respublikalara böyük maraq göstərməyə başlamışdır. Düzdür, bu nə vaxt həyata keçiriləcək bilmirik, ancaq Avropa olaraq adlandırdığımız yer coğrafi məkan deyil, bu dəyərlər toplusudur. Buna dəyərlər toplusu olaraq baxdığımız zaman bu dəyərlərin insanların ortaq dəyərləri olduğunu görürük. Hürriyyət, ədalət, sülh, iqtisadi inkişaf, insanlıq ifadələrinə imperializm dövrünə aid ifadələr kimi baxmaq çox yanlışdır. Bu dəyərlər milli deyil, bütünlükdə insanlığa aid olan dəyərlədir. Fikrimcə, bu dəyərlərə sahib çıxmaq mədəni həyatda bir yerə çatmağın açarıdır. Bunun üçün də hazırda içində bizim də yer aldığımız cəmiyyət olan türk dünyası, bizim xaricimizdəki dünya və üzərində yaşadığımız dünya ilə bərabərlik içində olacaqdır.

Bu gün dünyada aktual olan məsələ dostluqdur. Dostluq bütün insanlıq üçün vacibdir. Ancaq millətləri zəngin və yoxsul olaraq ayıra biləcəyimiz kimi, zəngin millətlərin içərisində yaşayan yoxsul insanları da yaddan çıxarmamalıyıq. Dünyaya baxdığımız zaman ümum daxili məhsulun böyük hissəsini, yəni 40 faizini dünya nüfuzunun 13 faizi alır. Beləliklə də, görürük ki, dünyanın zənginləşmək üçün çox şey göstərməsi lazımdır. Zənginləşmə məsələsində isə artan nüfuzun böyük rolu vardır.

Burada onu demək istərdim ki, bu gün dünya başqa məsələlərlə mübarizə aparmıyadır. Bu məsələlərin arasında terror məsələsi mühüm yer tutur. Belə ki, terror insanların

arasında mövcud olan dostluğu, sülhü pozur. Terror bütün insanlığın məsələsidir. Elə buna görə də, bütün insanlıq bu məsələyə qarşı mübarizə aparmalıdır. Qlobal məsələlərdən biri insan oğlunun artan sayı ilə dünyanın çirkənlənməsinin və dünya nemətlərinin tükənməsinin də eyni şəkildə artmasıdır. Bir stəkan təmiz suya, bir nəfəs təmiz havaya və bir dilim çörəyə insan möhtac olmamalıdır. Ancaq sürətli əhali artımı ilə insanlar bunlara möhtac ola biləcək səviyyəyə gələ bilirlər.

Əhali artdıqca texnologiya və sənaye də inkişaf edir. Bir tərəfdən dünyanın gərdişini pozarkən, o biri tərəfdən də atmosfərə ziyan vururuq. Bu gün tütülənən bacaların da sayı artmağa başlayır. Belə olduğu halda, karbon qazının atmosferdəki miqdarı da artmağa başlayır. Əgər təbiətin balansını pozsaq, ekologiyaya diqqət yetirməsək, o zaman iqlimlər dəyişəcəkdir. İqlimin dəyişəcəyi haqda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təlimatı əsasında fəaliyyət göstərən dünyadakı elm adamları dünyaya mühüm mesajlar verir. İqlim dəyişikliyi, yağıntı miqdarındakı, fırtınalardakı, havanın istiliyindəki dəyişikliklər insanları yaşadıkları yerdə yaşanmaz hala gətirirlər. Beləliklə də, insanlar yaşadığımız dünyanı birləşərək yaşanmaz hala, ya da səy göstərərək yaşanmaz səviyyədə olan dünyanı yaşanıla bilən hala gətirəcəklər. Bu müsbət nəticə üçün təkə bizim cəmiyyətimiz deyil, bizim cəmiyyətimiz daxilindəki bütün cəmiyyətlərin birlikdə hərəkət etmələri lazımdır. Mən bunları qeyd etmək istəyirəm.

Bütün bunların içərisində gələcəyimiz yer türk dilində danışan cəmiyyətlər, dövlətlər, daha doğrusu, böyük türk cəmiyyəti Adriatikdən Çin səddinə qədər olan sahədəki milyonlarla qardaşımız gələcəyə inamla baxmalı, özünə inanmalıdır. Bu böyük cəmiyyətin üzvü olmaqdan, bu böyük cəmiyyətə mənsub olmaqdan sonsuz qürur hissi keçirməlidirlər. Bundan başqa üzərində yaşadığımız dünyada başqa dövlətlərlə, başqa xalqlarla, başqa cəmiyyətlərlə sülh şəraitində yaşama yollarını axtarmalıdırlar. Bizə haqsızlıqlar edilə bilər. Bu haqsızlıqlara qarşı mübarizə etmənin yolları yenə də sülh şəraitində axtarılmalıdır. Sülhü qorumaq hamımızın ən ümdə vəzifəsi olmalıdır. Haqsızlıqlara qarşı mübarizə etmənin yollarını birlikdə axtarmalıyıq. Yaxşı gündə də, pis gündə də birlikdə olmalıyıq. İnsanlarla əlaqədar olan hər bir şeydə birlikdə olmalıyıq. Birlik, bərabərlik bunun üçün lazımdır. Bu hamımızın borcudur.

Sizin hamınıza bu tədbirdə iştirakınıza görə minnətdarlığımı bildirir, gəldiyiniz yerlərə salamlarımı, sevgilərimi, hörmətlərimi çatdırmağınızı istəyir, hamınıza müvəffəqiyyətlər arzu edirəm.

N.İBRAHİMOV:

Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Fondunun qərarı ilə Türkiyə Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri cənab Süleyman Dəmirəl Türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafı sahəsindəki xidmətlərinə görə “Orhon-Yenisey” mükafatına layiq görülmüşdür. İcazə-nizlə mükafatı sayın Cümhurbaşqanına təqdim edək.

*Türkiyə Respublikasının 9-cu Prezidenti cənab Süleyman Dəmirələ
“Orhon-Yenisey” mükafatı təqdim edilir*

Sonra qurultayın komissiyalarının hesabatları dinlənildi. "Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları" komissiyasının yekun hesabatı üçün söz komissiyanın sədri, millət vəkili xanım Gültəkin Hacıyevaya verilir.

Gültəkin Hacıyeva qurultay iştirakçılarını Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları komissiyasının yekun hesabatı ilə tanış etdi:

BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR, MEDIA VƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də Milli Məclisin deputatı Gültəkin Hacıyevanın sədrliyi ilə işinə başlamış, Qazi Universitetinin professoru, elmlər doktoru Haydar Çakmaq sədr müavini olmuşdur. Filologiya elmləri doktoru, professor Asif Hacıyev və "Qazi" Universitetinin müəllimi, elmlər doktoru M.Seyfəddin Erol komissiyanın katibi seçilmişlər.

Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 158 nümayəndə və qonaq iştirak etmişdir. İclasda 12 nəfər məruzə ilə çıxış etmiş, 22 nəfər məruzələr ətrafında öz fikirlərini bildirmişlər.

Yaxın Şərqdə və Avrasiyada mövcud olan hərbi-siyasi gərginlik, regionda sülh və

təhlükəsizliyə qarşı yönəlmiş təhdidlər, bölgədə davamlı və uzunmüddətli sabitliyin yaradılması zərurəti komissiyanın işində müzakirə edilən əsas məsələlərdən olmuşdur.

Çıxış edənlər vurğulamışlar ki, Avrasiyada sülhün və sabitliyin təmin olunması üçün türkdilli xalqlar arasında birliyin, həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır və türkdilli dövlətlər öz xarici siyasətlərində, qarşılıqlı münasibətlərində bu amili daim nəzərə almalıdır. Qeyd edilmişdir ki, regionda təhlükəsiz mühitin yaradılması üçün türk dünyası səylərini birləşdirməli və bütün dünyada sülhün bərqərar olunması məqsədilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı davamlı olaraq genişləndirməlidirlər.

Komissiyada aparılan müzakirələrdə türkdilli ölkələrin üzləşdiyi regional və global problemlərdən çıxış yolları təhlil edilmiş, separatizm, terror və hərbi təcavüz aktlarına qarşı birgə mübarizə məsələləri ətrafında səmərəli fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Müzakirələrin nəticəsi olaraq, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları komissiyası bütün türk dünyasının diqqətini aşağıdakı məsələlərə yönəltməyi zəruri hesab etmişdir:

1. Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı Ermənistan Respublikasının silahlı birləşmələri tərəfindən törədilmiş soyqırım, terror aktları və digər cinayətlərin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

2. Şimali Kiprin təcriddən çıxarılması naminə bütün türkdilli dövlətlərin diplomatik səylərinin birləşdirilməsi, Şimali Kiprlə iqtisadi, mədəni, siyasi əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində Kipr türklərinin hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində Türkiyə Cümhuriyyətinə dəstəyin artırılması;

3. Öz tarixi torpaqlarında etnik təmizləməyə məruz qalmış İraq türkmənlərinin qarşılaşdığı problemlərin həlli, hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində türk dövlət və cəmiyyətlərinin vahid mövqedən çıxış etməsi, İraq türkmənlərinə milli-mədəni muxtariyyət hüququnun verilməsi istiqamətində beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində Türkiyənin apardığı işə digər türkdilli ölkələr tərəfindən zəruri mənəvi-siyasi dəstəyin verilməsi;

4. Türkiyənin Avropa Birliyinə üzvlüyü istiqamətində türkdilli ölkələr tərəfindən Türkiyə Cümhuriyyətinə hərtərəfli mənəvi-siyasi dəstəyin gücləndirilməsi;

5. Türk xalqlarının yaşadığı coğrafi məkanı əhatə edən Avrasiya siyasi-iqtisadi birliyinin yaradılması, Gürcüstan və Tacikistanın bu birliyin üzvü olmasının təşviq edilməsi;

6. Türkdilli ölkələrin Parlament Assambleyasının yaradılması ideyasının həyata keçirilməsi istiqamətində konkret tədbirlərin görülməsi üçün türkdilli ölkələrin parlamentləri arasında məsləhətləşmələrə başlanılması;

7. Türk xalqlarının məruz qaldıqları terror və soyqırımı aktları ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması məqsədilə fəaliyyətin koordinasiya edilməsi;

8. Terrorla mübarizə sahəsində türkdilli ölkələr arasında qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

9. Türkdilli dövlətlərin parlamentləri tərəfindən Xocalı soyqırımının azərbaycanlılara qarşı erməni terrorçuları tərəfindən törədilmiş kütləvi soyqırım aktı kimi tanınması məsələsinin bu dövlətlərin ictimai-siyasi gündəminə gətirilməsi;

10. 1915-ci il hadisələri ilə bağlı saxta "erməni soyqırımı" iddialarının ifşası istiqamətində türk dövlət və cəmiyyətləri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, hadisələrin əsil mahiyyəti barədə dünya ictimaiyyətinin obyektiv məlumatlandırılması istiqamətində səylərin artırılması;

11. Qurultay türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının Zirvə görüşünün daimi katibliyinin yaradılması ideyasını alqışlayır, bu təklifin türk dünyası arasında dostluq, əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsinə, xalqlarımızın qədim tarixə malik çoxəsrlik qardaşlıq münasibətlərinin inkişafına təkan verəcəyinə əmin olduğunu bildirir və türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət və hökumət strukturlarını bu istiqamətdə tədbirlər görməyə çağırır;

12. Müxtəlif ölkələrin parlament və hökumət üzvləri, siyasətçiləri, tanınmış və nüfuzlu ictimai xadimləri, media nümayəndələri, dövlət orqanlarının rəhbərləri ilə işgüzar əlaqələrin qurulması, onların türk dünyası maraqlarının müdafiəsinə cəlb edilməsi;

13. Çin ərazisində yaşayan uйğurların mədəni hüquqlarının təmin olunması istiqamətində səylərin artırılması, türkdilli dövlətlərin rəsmi nümayəndə heyətlərinin bu ölkəyə səfəri zamanı uйğur türklərinin yaşadığı regionlarda yerli əhali ilə görüşlərin təşkili;

14. Gürcüstan parlamentinin qəbul etdiyi "XX əsrin 40-cı illərində Sovet hakimiyyəti tərəfindən Gürcüstandan zorla qovulmuş şəxslərin repatriasiyası haqqında" Qanunun icrası ilə əlaqədar Ahıska türklərinin Gürcüstana qayıdışı, repatriant statusu və vətəndaşlığının bərpası məsələlərinin həllinə birgə yardım göstərilməsi;

15. Türk dövlət və cəmiyyətlərini Əfqanıstanda yaşayan türkdilli milli azlıqların milli kimliklərini qoruyub saxlamasına imkan yaradan tədbirlərin həyata keçirilməsi;

16. Qərbi Trakiya türklərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması, onların cəmiyyətin idarəedilməsində iştirakının təmin olunması, milli-mədəni hüquqlarının bərpası istiqamətində Türkiyə Cümhuriyyətinin səylərinin digər türkdilli dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsi;

17. Makedoniya, Kosovo və Kırım türkləri, Çuvaş, Tatar, Noqay və bir sıra digər dövlətlərin ərazisində yaşayan türkdilli milli azlıqların milli-mədəni hüquqlarının qorunması istiqamətində əməkdaşlığın yaranması və inkişaf etdirilməsi;

18. İşğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində, habelə hazırda Ermənistanın ərazisi hesab olunan tarixi Azərbaycan torpaqlarında (Qərbi Azərbaycan) Azərbaycan xalqının milli-mədəni irsinin talan edilməsi və məhəmmətlənməsi, tarixi abidələrin dağıdılmasına həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransların təşkili;

19. Türk xalqlarının Avropada fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi, bu məqsədlə 2007-ci ilin mart ayının 9-da Bakı şəhərində keçirilmiş Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunun qərar və tövsiyələrinin, habelə həmin Forumda təsdiq olunmuş "Azərbaycan və

Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası" və "Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatları rəhbərlərinin Bakı Bəyannaməsi"nin müddəalarından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində səylərin gücləndirilməsi, Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatlarının Koordinasiya Şurasının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;

20. Türk Xalqlarının Ağsaqqallar Şurasının yaradılması;

21. Türk xalqlarının yaşadığı digər qeyri-türk ölkələrdə cəmiyyətə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsi;

22. Gürcüstan azərbaycanlılarının Gürcüstan cəmiyyətinə inteqrasiyası məsələlərinin həllinə dəstək verilməsi, onların problemlərinin diqqət mərkəzində saxlanılması;

23. Enerji amilinin dünyada artan rolunu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq türkdilli ölkələr arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, enerji istehsalı, nəqli, satışı və istehlakı ilə bağlı türkdilli ölkələr arasında mövcud olan iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasına səy göstərilməsi;

24. Neft və qaz istehsalçısı olan Türkdilli Ölkələrin İqtisadi Birliyinin (OPEK-in analoqu) yaradılması;

25. Avropa ölkələrinin birində türk dünyasının ictimai-siyasi həyatı, iqtisadi inkişaf perspektivləri, onların Qərbə inteqrasiyası ilə bağlı təhlillər aparan peşəkar strateji mərkəzin yaradılması;

26. Türk dünyasının ortaq kitab və kultür mərkəzinin təsis edilməsi;

27. Türk gənclərinin milli kimliyini daha aydın dərk etməsinə nail olmaq məqsədilə onların milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunması sahəsində səylərin birləşdirilməsi və bu istiqamətdə birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

28. Türk xalqları arasında birliyin möhkəmlənməsi sahəsindəki xidmətlərə görə görkəmli ictimai-siyasi xadimlərə, elm və mədəniyyət adamlarına təqdim olunması nəzərdə tutulmuş ortaq mükafatların təsis edilməsi;

29. Ortaq türk dili və əlifbasının yaradılması istiqamətində dilçi alimlər arasında məsləhətləşmələrin davam etdirilməsi və konkret təkliflər üzərində qurulmuş layihələrin hazırlanması;

30. Media yayımı və informasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlığın inkişafı, Türkdilli dövlətlərin jurnalistlərinin forumlarının təşkili ənənəsinin davam etdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələri arasında təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsi və əməkdaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, birgə layihələrin hazırlanması;

31. Türk xalqlarının ortaq televiziyaşının yaradılması ideyasının dəstəklənməsi və bu istiqamətdə konkret əməli tədbirlərin həyata keçirilməsi;

32. Türk dövlətlərində fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələri arasında əlaqələri genişləndirmək məqsədilə Türk Mediasını Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması;

33. Türk xalqlarının qarşısına internet millət olmaq məqsədinin qoyulması və bu

məqsədə çatmaq üçün bütün türk xalqları arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

34. Türk dillərinin kompüter-tərcümə sisteminin yaradılması istiqamətində fəaliyyətə başlanılması üçün mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupunun formalaşdırılması;

35. Türkdilli ölkələrin kütləvi informasiya vasitələri arasında, eləcə də onların Türkiyə və Azərbaycan mətbuatı ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi;

36. Türk tarixi, mədəniyyəti, mənəviyyəti və məişəti ilə bağlı domen adların mənimsənilməsi prosesinin qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

37. Domen adların yenidən qeydə alınması zamanı türk dillərinin standartlarının qeydə alınması, .turk və .turk domenlərinin yaradılması;

38. Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları komissiyasının fəaliyyət sferasının genişliyini, komissiyanın müzakirə etdiyi məsələlərin əhatəliliyini nəzərə alaraq gələcəkdə bu komissiyanın əsasında iki müxtəlif komissiyanın - Beynəlxalq əlaqələr və media və informasiya texnologiyaları komissiyalarının təşkili məsələsinə baxılması;

39. Növbəti qurultayların gündəliyinə ötən müddət ərzində həyata keçirilmiş işlərlə bağlı hesabat-məruzəsinin dinlənilməsinin daxil edilməsi.

Cəmiyyətin idarə olunması və hüquq komissiyasının yekun hesabatı üçün söz komissiyanın sədri Milli Məclisin Dövlət quruculuğu və hüquq məsələləri komissiyasının sədri, hüquq elmləri doktoru cənab Əli Hüseynova verilir. **Əli Hüseynov qurultayın Cəmiyyətin idarə olunması və hüquq komissiyasının yekun hesabatı ilə qurultay iştirakçılarını tanış etdi:**

CƏMİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASI VƏ HÜQUQ KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu daimi komissiyasının sədri, hüquq elmləri doktoru Əli Hüseynovun sədrliyi ilə işinə başlamış, Türkiyənin Qazi Universitetinin professoru İlyas Doğanın sədr müavini olmuşdur. Tarix elmləri doktoru Həsən Əlibəyli və Ege Universitetinin professoru Bahadır Bumin Özarslan komissiyanın katibi seçilmişlər.

Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 82 nümayəndə və 5 qonaq iştirak etmişdir.

Komissiya öz işinə sədr Əli Hüseynovun açılış nitqi ilə başlamışdır. Sonra məruzəçilərin çıxışları dinlənilmiş və komissiyanın işində iştirak edən nümayəndələr söz alaraq müzakirə olunan məsələlər, habelə cari mövzularla bağlı öz fikir və təkliflərini bildirmişlər.

Komissiyanın iclasında türkdilli ölkələrdən gəlmiş 16 nəfər nümayəndə məruzə ilə çıxış etmiş, 4 nəfər nümayəndənin məruzəsi yazılı şəkildə təqdim edilmişdir.

Məruzələrdə türkdilli ölkələr arasında qanunvericilik, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahələrində təcrübə mübadiləsinin aparılması, idarəetmə orqanları arasında əməkdaşlığın inkişafı ilə bağlı bir sıra məsələlərə toxunulmuşdur. Məruzəçilər Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyasının yaradılmasını günün tələbi kimi qiymətləndirmiş və bu istiqamətdə məqsədyönlü fəaliyyət göstərilməsinin zəruriliyini vurğulamışlar. Çıxışlarda, həmçinin, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan türkdilli milli azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində mövcud olan problemlərdən bəhs edilmişdir.

Aparılmış müzakirələr, irəli sürülmüş rəy və təkliflər əsasında komissiya aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyasının yaradılması ideyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı layihənin hazırlanması;

2. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin bələdiyyə qurumları tərəfindən təsis edilmiş Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin fəaliyyətinin keyfiyyətə təkmilləşdirilməsi, qardaş bələdiyyələr ənənəsinin inkişaf etdirilməsi, türkdilli ölkələrin bələdiyyələri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

3. Dövlət idarəetməsi sahəsində təcrübə mübadiləsinin aparılması üçün TİKA-nın koordinatorluğu ilə Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi və türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət orqanları tərəfindən Şimali Kiprdə Yerli Özünüidarəetmə orqanları Konqresinin təşkili;

4. Dost və qardaş ölkə və cəmiyyətlər arasında ictimai, iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələrin inkişafı məqsədilə TİKA-nın koordinatorluğu altında sərgi və müsabiqələrin, idman yarışlarının təşkili;

5. Türkdilli ölkələrlə Şimali Kipr arasında iqtisadi-mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi, qardaş ölkənin təcriddən çıxarılması məqsədilə səylərin birləşdirilməsi; bu məqsədə xidmət edərək bütün türk dövlətləri tərəfindən Şimali Kiprə birbaşa uçuşların həyata keçirilməsi;

6. Türkdilli xalqların ümumi televiziya kanalının qurulması;

7. Qloballaşan dünyada qeyri-hökumət təşkilatlarının getdikcə artmaqda olan rolu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq, TİKA-nın koordinatorluğu ilə QHT-lər arasında əlaqələrin genişlənməsi, onların imkanlarının türkdilli ölkələr arasında dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafına yönəldilməsi;

8. Mülkiyyət hüququnun xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində mühüm rolunu nəzərə alaraq, türkdilli ölkələr arasında qarşılıqlı borclar və ticarət hüququ sahəsində mövcud olan qanunvericilik aktlarının uyğunlaşdırılması məqsədilə TİKA-nın koordinatorluğunda müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

9. Türkdilli ölkələrin hüquq sistemlərinin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi və uyğunlaşdırılması məqsədilə türk dövlətləri arasında ümumi bir hüquq terminologiyasının yaradılması üçün hüquq lüğətinin hazırlanması; eyni məqsədə xidmət edəcək ali təhsil

orqanlarının hüquq fakültələri, məhkəmə və inzibati orqanlar arasında TİKA-nın koordinatorluğunda təcrübə mübadiləsinin təşkili;

10. Türk dövlətlərinin vətəndaşlarının miqrasiya, qarşılıqlı səyahət, yaşayış və iş hüquqları mövzusunda qanunvericilik orqanları arasında təcrübə mübadiləsinin aparılması və qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması üçün addımlar atılması;

11. Qeyri-türk dövlətlərinin ərazisində kompakt halda öz tarixi torpaqlarında yaşayan türk xalqlarının (Rusiya, Moldova, Makedoniya, Bolqarıstan, İraq, Gürcüstan) hüquq və azadlıqlarının qorunması işinə dəstək verilməsi;

12. Türkdilli dövlətlərin doğma vətəninədən kənarda yaşayan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində mövcud olan problemlərin müəyyən edilməsi və onların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin hazırlanması;

13. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində öz doğma torpaqlarından didərgin düşmüş azərbaycanlıların hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə Beynəlxalq Avropa İnsan Haqları Məhkəməsində iddiaların qaldırılması;

14. Sürgün edilən Ahıska türklərinin vətənlərinə dönməsi üçün Gürcüstan tərəfindən qəbul edilən qanunların icrası ilə bağlı təşviqat işlərinin aparılması.

Daha sonra **İqtisadi, ticarət, maliyyə əlaqələri və turizm komissiyasının** yekun hesabatı ilə qurultay iştirakçılarını tanış etmək üçün söz komissiyanın sədri, Milli Məclisin İqtisadiyyat Məsələləri daimi komissiyasının sədri, akademik cənab **Ziyad Səmədzadəyə** verildi.

İQTİSADI, TİCARƏT, MALİYYƏ ƏLAQƏLƏRİ VƏ TURİZM KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də işinə başlamışdır. Akademik Ziyad Səmədzadə komissiyanın sədri və Çankaya Universitetinin professoru, iqtisad elmləri doktoru Emin Çarışçı sədr müavini olmuşdur. Ankara Universitetinin elmlər doktoru Toğrul Veli Nərimanoğlu və iqtisad elmləri namizədi Arzu İsmayılova komissiyanın katibləri seçilmişlər. Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 35 nümayəndə və 21 qonaq iştirak etmişdir.

Komissiyanın iclasında türkdilli ölkələrdən gəlmiş 9 nümayəndə məruzə ilə çıxış etmiş, 6 nəfər nümayəndənin məruzəsi isə yazılı şəkildə təqdim edilmiş, 22 iştirakçı isə söz alaraq məruzələrlə bağlı öz fikirlərini bildirmişlər.

Məruzəçilər türkdilli ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın indiki səviyyəsi və gələcək perspektivləri ilə bağlı fikirlərini bildirmiş, enerji, nəqliyyat, turizm, sənaye və s.

sahələlərdə əlaqələrin daha da genişləndirilməsinə ciddi ehtiyac duyulduğunu vurğulamışlar. Məruzələrdə, həmçinin, türkdilli ölkələrin iş adamları arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, türkdilli xalqların yaşadığı bölgələrə sərmayə yatırımı ilə bağlı məsələlərə də toxunulmuşdur.

Daha sonra komissiyanın işində iştirak edən nümayəndələr söz alaraq, müzakirə olunan məsələlər, habelə cari mövzularla bağlı öz fikir və təkliflərini səsləndirmişlər.

Aparılmış müzakirələr, irəli sürülmüş rəy və təkliflər əsasında komissiya aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Türkdilli dövlətlərin regional və qlobal integrasiya proseslərinə qoşulması, eyni zamanda, ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə yaxın və uzaq gələcəyə hədəflənmiş məqsədli strateji proqramların, türk dövlətləri arasında strateji əməkdaşlıq modelinin hazırlanması istiqamətində görülən işlərin genişləndirilməsi, dayanıqlı və keyfiyyətli inkişafa nail olunması;

2. Türkdilli ölkələr arasında qarşılıqlı mal və ticarət dövriyyəsinin artırılması, bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması, hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edən idxalın və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi;

3. Xarici sərmayələrin iqtisadi inkişafda əhəmiyyətini nəzərə alaraq türkdilli ölkələrdə sərmayə yatırımına əlverişli şəraitin yaradılması, türkdilli ölkələr arasında qarşılıqlı olaraq daxili bazara giriş qaydalarının sadələşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətində bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması məqsədilə tədbirlərin görülməsi; iş adamları arasında işgüzar əlaqələrin inkişafı istiqamətində səylərin artırılması, birgə iqtisadi forumların təşkili, dünya miqyasında tanınmış türkdilli iş adamları haqqında məlumat bazasının formalaşdırılması;

4. Türkdilli ölkələrin ərazisində xüsusi iqtisadi zonaların və texnoparkların yaradılması;

5. Türk dövlət və cəmiyyətlərində sənaye-ticarət palataları və digər qurumlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, Türk dünya bankının yaradılması;

6. Türkiyə Cümhuriyyətinin qonşu ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq təcrübəsi əsasında türkdilli ölkələrin ortaq regional əməkdaşlıq proqramlarının hazırlanması, sosial inkişaf məsələləri, yoxsulluğun aradan qaldırılması, iqtisadiyyatda şəffaflığın təmin olunması ilə bağlı birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi, qarşılıqlı təcrübə mübadiləsinin aparılması;

7. Türkdilli ölkələrə məxsus enerji ehtiyatlarının tədqiqi və qiymətləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; neft və qaz istehsalçısı olan Türkdilli Ölkələrin İqtisadi Birliyinin (OPEK-in analoqu) yaradılması məsələsinə baxılması; Xəzər regionunun enerji imkanlarının türkdilli dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafında daha səmərəli istifadəsi; neft və təbii qaz milli şirkətləri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisindən keçəcək boru xətləri layihələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

8. Türk dünyasında alternativ enerji mənbələrinin dinc məqsədlərlə istifadəsi sahəsində əməkdaşlığın yaradılması;

9. Türkdilli ölkələrdəki nüfuzlu iqtisad universitetlərində “Türk dünyası iqtisadiyyatı” fənninin tədrisi, müvafiq statistik məcmu və elmi-praktiki toplusunun dərc olunması, müştərək strateji proqramların reallaşması ilə bağlı regional seminar, konfrans və forumların keçirilməsi;

10. Türkdilli ölkələrin turizm imkanlarının artırılması, bu sahədəki potensialın daha səmərəli istifadə edilməsi yollarının axtarılması;

11. Xarici ölkələrdəki türkdilli iş adamlarının doğma ölkələrinin iqtisadiyyatına sərmayə qoymağa təşviq edilməsi məqsədilə müvafiq dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən birgə tədbirlərin görülməsi, onların türk xalqlarının kompakt halda yaşadığı regionlara, o cümlədən İraqın Kərkük, Gürcüstanın Borçalı bölgələrinin, habelə Şimali Kiprin iqtisadiyyatına sərmayə qoymağa təşviq edilməsi;

12. Münaqişə bölgələrində yaşayan türkdilli xalqlara, o cümlədən, Azərbaycandakı məcburi köçkünlərə, habelə İraq türkmənlərinə yardım edilməsi məqsədilə birgə kampaniyaların keçirilməsi;

13. Türkdilli ölkələrin sosial-iqtisadi, mədəni inkişafının təmin edilməsi, milli dəyərlərin qorunması və təbliği sahəsində turizmin müstəsna önəmini nəzərə alaraq bu sahənin infrastrukturunun gücləndirilməsi, genişmiqyaslı təbliğat işlərinin aparılması və özünü doğrultmuş dünya təcrübəsinə əsaslanan iqtisadi mexanizmlərdən daha səmərəli istifadə edilməsi;

14. Azərbaycan-Türkiyə hökumətlərarası müştərək iqtisadi komissiyalar tərəfindən təsdiqini tapmış “Babaların Tarixi Zəfər və Şəhadət Yolu” beynəlxalq turizm marşrutunun reallaşması ilə bağlı müəyyən edilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

15. Orta Asiyanın enerji resurslarının Azərbaycan və Türkiyə vasitəsilə Avropa bazarlarına çıxışı üçün əlaqələndirilmiş tranzit konsepsiyasının hazırlanması;

16. Traseka proqramı daxilində türkdilli dövlətlərin eyni mövqe ilə çıxış etməsi və proqramın canlandırılması;

17. Hesabatda qeyd olunan bütün qərar və tövsiyələrin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq əlaqələndirici qurumun yaradılması.

Qurultayın Elm, təhsil və texnologiya komissiyasının yekun hesabatı üçün söz komissiyanın sədri, Milli Məclisin Elm və təhsil məsələləri Daimi komissiyasının sədri, iqtisad elmləri doktoru, professor cənab Şəmsəddin Hacıyevə verildi.

ELM, TƏHSİL VƏ TEXNOLOGİYA KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də öz işinə başlamışdır. Milli Məclisin Elm və təhsil məsələləri daimi komissiyasının sədri Şəmsəddin Hacıyev komissiyanın sədri və Egey Universitetinin professoru, filologiya elmləri doktoru Yavuz Akpınar sədr müavini olmuşdur. Milli Məclisin deputatı, tarix elmləri doktoru Yaqub Mahmudov, “Qazi” Universiteti, elmlər doktoru Bülent Aksoy komissiyanın katibləri seçilmişlər. Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 110 nümayəndə və qonaq iştirak etmişdir.

Məruzəçilər türkdilli ölkələrdə təhsilin müasir səviyyəsi, onun inkişaf potensialı, bu sahədə qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi ilə bağlı məsələlər ətrafında öz fikirlərini bildirmişlər. Elm sahəsində əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini vurğulayan məruzəçilər, bunun üçün kifayət qədər böyük potensialın mövcud olduğunu qeyd etmişlər.

Daha sonra komissiyanın işində iştirak edən nümayəndələr söz alaraq müzakirə olunan məsələlər, habelə cari mövzularla bağlı öz fikir və təkliflərini səsləndirmişlər.

Aparılmış müzakirələr, irəli sürülmüş rəy və təkliflər əsasında komissiya aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Türk dövlət və cəmiyyətləri arasında elm, təhsil və informasiya texnologiyaları sahəsində əlaqələrin inkişafını tənzimləmək məqsədi ilə daimi fəaliyyət göstərən katibliyin yaradılması;

2. Türk dövlətlərinin elm, təhsil və informasiya texnologiyaları üzrə nazirlərinin daimi Konfransının yaradılması;

3. Türk dövlətləri Universitetlərinin Assosiasiyasının və Rektorlar Klubunun yaradılması;

4. Türk dünyasının Elmlər Akademiyasının yaradılması məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi;

5. Türk dövlətlərinin elm və təhsil müəssisələrini təmsil edən mütəxəssislərdən ibarət koordinasiya qrupunun yaradılması və ortaq təhsil siyasəti konsepsiyasının hazırlanması;

6. Türk dünyasındakı nüfuzlu universitetlərin digər türk dövlətlərində filiallarının, birgə qurumlarının yaradılması və onların fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə zəruri normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması;

7. Türk dövlət və cəmiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə ortaq əlifbanın yaradılması istiqamətindəki işlərin davam etdirilməsi;

8. Türk dövlət və cəmiyyətlərində ədəbi dili qoruyub inkişaf etdirmək məqsədilə vahid ortaq ünsiyyət dilinin yaradılması;

9. Elmin müxtəlif sahələrinə aid ortaq terminoloji sözlüklərin hazırlanması;

10. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin təhsil qurumları arasında əlaqələrin genişləndirilməsi, təhsil sahəsində oxşar problemlərin birgə həlli;

11. Təhsil müəssisələri arasında mütəxəssis, tələbə və elmi kadrların mübadiləsinin həyata keçirilməsi, qardaşlaşmış təhsil müəssisələri formatı üzrə layihələrin hazırlanması və reallaşdırılması;

12. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin aparıcı elm xadimlərindən ibarət komissiya tərəfindən xüsusi mükafatın təsis edilməsi və bu mükafatın elmi tədqiqat sahələrində mühüm nailiyyətlər əldə etmiş şəxslərə Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayları zamanı təqdim edilməsi;

13. Türk dünyasının elmi kitabxanasının və onun elektron versiyasının yaradılması;

14. Elmi mətnlərin yerli türk dillərinə kompüter texnologiyaları vasitəsilə çevrilməsi üçün müvafiq tərcümə proqramlarının tərtib edilməsi;

15. Müvafiq komissiyalar tərəfindən ortaq "Türk tarixi", "Türk ədəbiyyatı" və "Türk mədəniyyəti" dərsliklərinin hazırlanması, onların orta və ali təhsil müəssisələrində tədrisinin təşkil edilməsi;

16. Türk dünyasına məxsus ədəbi əsərlərin və etnosların bütün türk dillərinə çevrilməsi;

17. Qeyri-türk dövlətlərinin ərazisində kompakt halda öz tarixi torpaqlarında yaşayan türk xalqlarının (İraq, Gürcüstan, Ahıska türkləri və digərlər) ana dilində ədəbiyyat və dərsliklərlə təmin edilməsinə, onların milli-mənəvi dəyərlərinin, mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına yardım göstərilməsi;

18. Türk dünyasında həyata keçiriləcək ortaq təhsil proqramı və layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə ortaq büdcənin formalaşdırılması;

19. Türk dünyasının elm və təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə müvafiq istiqamətli layihələrin hazırlanması;

20. Türk dövlətlərinin orta və ali təhsil sistemində təhsil proqramlarının və standartlarının uyğunlaşdırılması (unifikasiyası), diplomların və elmi dərəcələrin qarşılıqlı olaraq tanınması;

21. Türk dünyasının görkəmli elm və təhsil xadimlərinin birgə forumunun təşkil edilməsi ilə bağlı məsləhətləşmələrin aparılması;

22. Türk tarixinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin təbliği məqsədilə beynəlxalq olimpiadaların təşkili;

23. Kerkükdə yaradılması nəzərdə tutulmuş Füzuli Universitetinin təşkilinə maddi-texniki dəstəyin verilməsi;

24. Türk dövlətləri və xalqları arasında əlaqələrin daha da genişləndirilməsi məqsədilə TUDEV-in əməkdaşlığın bütün sahələrini əhatə edən "Türk dünyası" jurnalının təsis edilməsi;

25. Türk xalqlarına qarşı zaman-zaman həyata keçirilən soyqırımlar, deportasiya və repressiyaların tarix dərsliklərində əks olunması və tədrisinin təmin olunması;

26. Türk dünyası ölkələri arasında elmi əməkdaşlığın genişləndirilməsi, birgə konfransların, simpoziumların, elmi seminarların təşkili və elm sahələri üzrə tədqiqat xarakterli araşdırmaların həyata keçirilməsi;

27. Türk dünyasında təhsil siyasətinin inkişafına kömək etmək məqsədilə təhsil sistemləri və təhsil siyasəti haqqında məlumatın toplanması, təhlili və qabaqcıl təcrübənin tətbiqini nəzərdə tutan informasiya şəbəkəsinin və məlumat bankının yaradılması;

28. Beynəlxalq dillərdə türk dünyası haqqında məlumatları özündə əks etdirən yeni kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsi, İnternet saytlarının yaradılması;

29. Türk dünyası gəncliyinin milli köklərə bağlılığını gücləndirmək, onlarda milli qürur və vətənpərvərlik hissini aşılamaq məqsədilə türk gəncliyinin himninin hazırlanması;

30. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin növbəti qurultaylarında "Səhiyyə məsələləri" komissiyasının qurulması məsələsinə baxılması;

31. Türk dünyasına dair bütün zəruri məlumatları özündə əks etdirən İnternet axtarış sisteminin yaradılması.

Dil və mədəniyyət komissiyasının yekun hesabatı üçün söz komissiyasının sədri Milli Məclisin deputatı, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü cənab **Rəfael Hüseynova** verilir.

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də Milli Məclisin deputatı, filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü Rafael Hüseynovun sədrliyi ilə öz işinə başlamışdır. Türk Dil Kurumu Başkanı Şükrü Haluk Akalın sədr müavini olmuşdur. Milli Məclisin deputatı, Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin direktoru, professor Nizami Cəfərov və Kırıkkale Universitetinin müəllimi Bilgehan Atsız Gökdağ komissiyanın katibləri seçilmişlər. Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 170 nümayəndə və 10 qonaq iştirak etmişdir.

Məruzəçilər türkdilli xalqların qədim və zəngin mədəni irsinin təbliği, bu sahədə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsi və s. məsələlərlə bağlı öz rəy və təkliflərini bildirmişlər. Mədəni irsimizin təbliği məqsədilə ortaq layihələrin həyata keçirilməsi məruzəçilərin üzərində dayandığı əsas təkliflərdən olmuşdur.

Daha sonra komissiyanın işində iştirak edən nümayəndələr söz alaraq müzakirə olunan məsələlər, habelə cari mövzularla bağlı öz fikir və təkliflərini səsləndirmişlər.

Komissiyanın iclasında türkdilli ölkələrdən gəlmiş 10 nəfər nümayəndə məruzə ilə çıxış etmiş, 39 nəfər nümayəndənin məruzəsi yazılı şəkildə təqdim edilmişdir.

Aparılmış müzakirələr, irəli sürülmüş rəy və təkliflər əsasında komissiya aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Ölkələr arasında mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi məqsədilə teatr, opera və balet, aşıq yaradıcılığı, musiqi (TÜRKEVİZİON) festivallarının, film, ədəbiyyat müsabiqələrinin təşkili, türk dünyasının mədəniyyət və incəsənət əsərlərinin beynəlxalq miqyasda təbliği istiqamətində səylərin birləşdirilməsi;

2. Türkdilli xalqların yaşadığı ərazilərdə dəyişdirilmiş toponimikanın bərpası və qorunması istiqamətində məsləhətləşmə və danışıqların aparılması;

3. Dövlətlərarası münasibətlərdə müasir informasiya texnologiyalarının rolunun artırılması, bu məqsədlə zəngin məlumat bazasına malik İnternet saytların yaradılması;

4. Türk xalqlarının qədim tarixinin, zəngin mədəni irsinin tədqiq edilməsi və dünya miqyasında təbliği məqsədilə Türk Dünyası Elm və Mədəniyyət Akademiyasının yaradılması;

5. Türk dünyasının ortaq mədəni dəyərlərinin beynəlxalq miqyasda təbliğinin təmin olunması məqsədilə vizual slaydların, məlumat blanklarının, mövcud əsərlərə uyğun indekslərin hazırlanması və bütün bunların vahid İnternet səhifəsində yerləşdirilməsi;

6. Türk dünyası mədəniyyət dəyərlərinin yayılması və təbliğati məqsədilə ümumi radio və televiziya proqramlarının həyata keçirilməsi;

7. Türk dünyasının zəngin mədəni irsini özündə əks etdirən mədəniyyət abidələrinin, incəsənət əsərlərinin, folklor nümunələrinin və s. siyahısının tərtib edilməsi;

8. Mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərən həmkarlar ittifaqlarının birgə fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə "Türk Dünyası Yazarlar Birliyi", "Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Yayınçılar Birliyi" kimi birliklərin yaradılması;

9. Türk dillərində ortaq əlifba, müqayisəli sözlük, müqayisəli qrammatika, müqayisəli orfoqrafiya üzrə birgə tədqiqatların aparılması;

10. Türk Dünyası Mədəniyyət Arxivinin yaradılması;

11. "Türk Dünyası Müəllif Hüquqları Fondu"nın yaradılması;

12. Türk dünyasının görkəmli tarixi şəxsiyyətləri və mühüm tarixi hadisələri barədə məlumatların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması məqsədilə ortaq ensiklopediyanın yaradılması;

13. Birgə tədqiqatların səmərəsini yüksəltmək məqsədilə türk dünyasının Arxeologiya və İncəsənət Tarixi Araşdırmalar Mərkəzinin qurulması;

14. Türk mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi və təbliği məqsədilə Türk Dünyası Muzeyinin yaradılması, Türk Dünyası Ensiklopediyası və Mədəniyyət bülleteninin nəşr edilməsi, Türk Dünyası Kitab Sərgisinin təşkili, Türk Dünyasının Memarı mükafatının təsis edilməsi, Türk Dünyası Mədəniyyəti İnformasiya mərkəzinin qurulması;

15. Türk dünyasında ənənə halını almış bayram və festivallardan türkdilli xalqların mədəniyyətinin təbliği və turizm imkanlarının nümayiş etdirilməsi üçün istifadə edilməsi, Novruz bayramının ortaq mədəniyyət nümunəsi olaraq dövlətlər səviyyəsində birgə qeyd edilməsi və dünya miqyasında təbliği, bu məqsədlə olan fəaliyyətlərin türk dövlətləri turizm və mədəniyyət nazirlikləri tərəfindən təşkil edilməsi;

16. Qurultay qərarlarının həyata keçirilməsinə qeyri-hökumət təşkilatlarının da cəlb edilməsi; bu məqsədlə olan fəaliyyətləri türk cümhuriyyətlərindəki qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən keçirilməsi;

17. Türkdilli ölkələrdə türk xalqlarının mədəniyyət tarixinin öyrənilməsi üzrə mükafatların təsis edilməsi;

18. Müxtəlif həmkarlar qrupları arasında ünsiyyət imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə elektron poçt qruplarının və söhbət portallarının yaradılması;

19. Türk dünyasındakı mövcud tarixi əsərlərin bərpası üçün ortaq standartların müəyyənləşdirilməsi;

20. Türk xalqlarının qədim tarixinin, zəngin mədəni irsinin təbliği üçün birgə mədəni-kütləvi tədbirlərin - konsert proqramlarının, musiqi festivallarının, mədəniyyət günlərinin, rəsm sərgilərinin, kino günlərinin təşkili;

21. Türk dünyası ziyalılarının mədəniyyət xadimləri arasında əlaqələrin genişləndirilməsi;

22. Dünyanın nüfuzlu muzeylərində türk xalqlarının tarixi və mədəniyyəti haqqında məlumatları özündə əks etdirən guşələrin təşkil edilməsi;

23. Beynəlxalq mədəniyyət festivallarında türk xalqlarının təmsil olunması üçün qarşılıqlı yardımlar göstərilməsi;

24. Türk dünyasının görkəmli rəssamlarının birgə sərgilərinin təşkili;

25. Türk xalqlarının ortaq milli-mənəvi və mədəni dəyərləri mövzusunda həsr olunmuş birgə elmi-praktik konfransların və mədəni-kütləvi tədbirlərin təşkili;

26. "Türk Xalqlarının Mədəniyyət Festivalı" layihəsinin hazırlanması və hər il Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayları çərçivəsində həyata keçirilməsi;

27. Türk xalqlarının tarixi, mədəniyyəti və müasir həyatı barədə dünya ictimaiyyətini daha dolğun məlumatlandırmaq məqsədilə mərkəzi Avropada olmaq şərtlə tərkibində muzey, rəsm qalereyası və kitabxananı birləşdirən Türk Xalqlarının Mədəniyyət və Tarix Fondunun yaradılması;

28. Türk dünyasında istifadə ediləcək ümumi əlifbanın ilk növbədə kompüterlərdə, kompüter texnologiyasında, mobil telefonlarda və s. rabitə texnologiyasında standartlaşdırılmasının həyata keçirilməsi; bunun üçün Latin-5 işarəsi çərçivəsinə türk dünyası ümumi əlifbası hərflərinin yerləşdirilməsi üçün türk dövlət və cəmiyyətlərinin ümumi səy göstərməsi;

29. Türk dünyasında hərflər şifrələnməsinə ümumi bir ad verilməsi üçün fəaliyyətlər

başlanmalıdır. Bu sahədə Türk Dil Qurumu tərəfindən bütün türk dünyasında bu mövzu ilə maraqlananların iştirak edəcəyi bir iclasın keçirilməsi;

30. Türk dünyası ümumi uşaq ədəbiyyatının kitab, serial, cizgi filmləri, kompüter oyunları şəklində gətirilməsi üçün fəaliyyətlərin başlanılması;

31. Türkiyədə başlanılan işarət dili fəaliyyətlərin türk dünyasını əhatə edəcək şəkildə genişləndirilməsinə, türk dünyasında işarət dili yaradılması üçün fəaliyyətlərin başlanılmasına;

32. Qaşqarlı Mahmudun 1000 illiyi münasibəti ilə əlaqədar 2008-ci ildə müxtəlif toplantıların keçirilməsi;

33. Türk şəhərsalma və memarlıq ənənələrinin araşdırılması, təbliği və həyata keçirilməsi sahəsində türk dünyası şəhərsalma və memarlıq mövzusunda toplantıların keçirilməsinə komissiya rəy birliyi ilə qərar vermişdir

Qurultayın **Gənclik komissiyasının** yekun hesabatı üçün söz komissiyasının sədri, İslam Konfransı Təşkilatının baş katibi cənab **Elşad İsgəndərova** verilir.

GƏNCLİK KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI

Komissiya 2007-ci il noyabr ayının 18-də öz işinə başlamışdır. Komissiyanın sədri İKT Gənclər Forumunun Baş katibi Elşad İsgəndərov, sədr müavini Gazi Universitetinin müəllimi, Avrasiya Yazarlar Birliyi Başkanı, elmlər doktoru Yakup Deliömeroğlu olmuşdur. AMEA-nın Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzinin rəisi İlqar Orucov və Hakan Yeniay komissiyanın katibləri seçilmişlər. Komissiyanın işində türk dövlət və cəmiyyətlərindən 75 nümayəndə və 32 qonaq iştirak etmişdir.

Sədr Elşad İsgəndərovun açılış çıxışından sonra məruzəçilərin çıxışları dinlənilmişdir. Məruzələrdə türkdilli ölkələrin gənclərlə iş sahəsində siyasətin müxtəlif aspektləri, bu sahədə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məsələlərindən bəhs edilmişdir.

Daha sonra komissiyanın işində iştirak edən nümayəndələr söz alaraq müzakirə olunan məsələlər, habelə cari mövzularla bağlı öz fikir və təkliflərini səsləndirmişlər.

Aparılmış müzakirələr, irəli sürülmüş rəy və təkliflər əsasında komissiya aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Türk dünyası gənclərini bir araya gətirə biləcək gənclik düşərgələrinin və ortaq idman olimpiadalarının, musiqi və folklor tədbirlərinin təşkili, gənclərin milli-mənəvi dəyərlərə uyğun tərbiyə olunması məqsədilə türkdilli dövlətlərin elm, təhsil, gənclərlə iş, idman və mədəniyyət sahələri üzrə dövlət qurumları ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

2. Türk gənclərinin beynəlxalq aləmdə ümumi maraqlardan irəli gələn fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi, bu məqsədlə BMT və digər beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusilə Dialoq və Əməkdaşlıq uğrunda İslam Konfransı Gənclər Forumu və Gənclər Sivilizasiyalararası Alyans uğrunda beynəlxalq hərəkatın dəstəklənməsi və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

3. Dünya Türk Gənclər Birliyi tərəfindən həyata keçirilən gənc iş adamları, gənc alimləri, gənc yazarları, gənc sənətçiləri, həmçinin uşaq təşkilatlarını və s. əhatə edəcək layihələrin həyata keçirilməsi;

4. Ermənilərin 1915-ci il hadisələri ilə bağlı saxta soyqırımı iddialarının beynəlxalq miqyasda ifşa edilməsi məqsədilə xarici ölkələrdə yaşayan və təhsil alan türkdilli gənclərin təsis etdiyi diaspor təşkilatlarının səylərinin birləşdirilməsi;

5. Mustafa Kamal Atatürkün türk gəncliyinə 1919-cu il 19 may tarixli müraciətinin 90-cı ildönümü münasibətilə 2009-cu ilin Türk dünyası gəncliyi ili kimi elan edilməsi;

6. Türk dünyası gəncliyinin narkotik maddələr aludəçiliyindən, alkoqolizmdən və digər zərərli vərdislərdən qorunması məqsədilə ortaq mübarizə metodlarının müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi;

7. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, türk xalqlarının yaşadığı ölkələrin ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması;

8. Elm, mədəniyyət, idman, iqtisadiyyat və digər sahələrdə böyük uğurlar qazanmış türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərinin gənclər arasında təbliği istiqamətində tədbirlərin görülməsi;

9. TİKA-nın həyata keçirdiyi "Türkoloji" layihəsi çərçivəsində türkdilli ölkələrdən gəlmiş tələbələrə türk mədəniyyəti, tarixi və türk dili dərslərinin müddətli kurslar çərçivəsində tədrisi; Türk xalqlarının ortaq əlifba və ədəbi dilinin inkişafı və kütləvi informasiya vasitələrində təbliğatların genişləndirilməsinə gənclərin cəlb edilməsi;

10. Türkdilli xalqların tanınmış rejissorları tərəfindən çəkilmiş bədii, sənədli və cizgi filmlərinin türkdilli televiziyalarda mütəmadi nümayiş etdirilməsi, dövlət və özəl kinostudiyalar arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması;

11. "Türk dünyası uşaq ədəbiyyatı" təsisatının yaradılması, türk dünyasının uşaq ədəbiyyatı əsərlərinin bütün türkdilli xalqların dillərinə tərcümə edilməsi;

12. Qərbi Avropa ölkələrində Türk Mədəniyyət Mərkəzlərinin yaradılması;

13. Türk dünyası universitetlərinin tarix və arxeologiya fakültələri üçün türkdilli xalqların mədəni irsini əks etdirən tarixi ərazilərə elmi ezamiyyətlərin təşkili;

14. Türkdilli dövlətlər arasında müəllim və tələbə mübadiləsinin artırılması, yüksək göstəricilər əldə etmiş gənclərin dünyanın nüfuzlu ali məktəblərində təhsillərini davam etdirməsi üçün birgə layihələrin hazırlanması;

15. Türk xalqlarının ortaq tarixi köklərə və vahid etnik mənşəyə malik olduğunu əks etdirən Ortaq türk tarixinin yazılması;

16. Dünya Türk Gənclər Birliyi təşkilatının fəaliyyətinin genişləndirilməsi, türkdilli ölkələrdə bu qurumun nümayəndəliklərinin yaradılması;

17. Türkdilli dövlətlərin gənclərlə iş üzrə dövlət orqanlarının Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi;

18. Xarici ölkələrdə təhsil alan türkdilli gənclərin problemlərinin həllində səylərin birləşdirilməsi, yüksək nəticələr əldə etmiş tələbələrə xüsusi təqaüdlərin ayrılması;

19. Xarici ölkələrdəki türkdilli gənclərin təsis etdiyi diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi və bu sahədə strateji proqramların hazırlanması;

20. Türkdilli gənclərin türk dünyasının tarixi, mədəniyyəti, müasir həyatı, türkdilli dövlətlərin strateji inkişaf istiqamətləri, beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu barədə ətraflı məlumatlandırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi, bu məqsədlə elmi-praktik konfransların, diskussiyaların, simpoziumların və digər maarifləndirici toplantıların təşkili.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının yekun hesabatı ilə iştirakçıları tanış etmək üçün söz TÜDEV sədri cənab **Abdulhaluk Çaya** verildi.

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ YEKUN HESABATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Vəqfinin koordinasiya ilə 2007-ci il noyabr ayının 17-də Bakı şəhərində öz işinə başlamışdır.

Birinci gün – noyabrın 17-də “Gülüstan” sarayında qurultayın rəsmi açılış mərasimi olmuşdur. Qurultayda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev, Türkiyə Respublikasının Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Şimali Kipr türk xalqının lideri cənab Mehmet Əli Tələt, Türkiyə Respublikasının 9-cu Prezidenti cənab Süleyman Dəmirəl, habelə türkdilli ölkələrin dövlət və hökumət nümayəndələri iştirak etmişlər.

Qurultayın ikinci günü – noyabr ayının 18-də “Beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları”, “İqtisadiyyat, ticarət, maliyyə əlaqələri və turizm”, “Elm. təhsil və texnologiya”, “Cəmiyyətin idarəedilməsi və hüquq”, “Dil və Mədəniyyət” və “Gənclik” komissiyalarının iclasları keçirilmişdir. Komissiya iclaslarında türkdilli xalqlar arasında elm, texnika, mədəniyyət, təhsil, iqtisadiyyat, ticarət, turizm və maliyyə sahələrində əməkdaşlıq, türk dünyasının mədəni irsinin təbliği, türk gəncliyinin qarşısında duran vəzifələr, onların milli ruhda tərbiyəsi, müasir qloballaşma proseslərinin xalqlarımızın həyatına təsiri ilə bağlı məsələlər geniş müzakirə edilmişdir. Qurultayda türk dünyasını narahat edən bir sıra digər problemlər - Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Şimali Kiprin beynəlxalq təcridə çıxarılması, İraq və Əfqanıstanda yaşayan türkdilli xalqların vəziyyəti, Ahıska türklərinin öz tarixi torpaqlarına qayıdışı sahəsində mövcud olan çətinliklərlə də bağlı fikir mübadiləsi aparılmış, bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Qurultayın işində Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Monqolustan, Şimali Kipr, Rusiya Federasiyasının Tatarıstan, Başqırdıstan, Altay, Çuvaşya, Saha-Hakas muxtar respublikaları, Krım, Qaqauz və Ahıska türkləri, İran, İraq və Əfqanıstan türklərinin nümayəndələri, Almaniya, Amerika, Avstraliya, Belçika, İsveçrə və digər ölkələrdəki türkdilli xalqların diaspor təşkilatlarının təmsilçiləri iştirak etmişlər.

Qurultayda aparılmış müzakirə və təhlillər, komissiya iclaslarında məruzəçilərin çıxışları, irəli sürülmüş rəy və təkliflərin əsas istiqamətləri bunlar olmuşdur:

– Regionda sabitliyin bərqərar edilməsi və möhkəmləndirilməsi, türkdilli xalqların sülh və təhlükəsizliyinin təmin olunması, beynəlxalq birliyə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə fəaliyyətin gücləndirilməsi,

– Türkdilli xalqlar arasında birliyin möhkəmləndirilməsi,

– Ölkələrimizin iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət, ticarət və digər sahələrdə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, xalqlarımız arasında qarşılıqlı inteqrasiya meyillərinin gücləndirilməsi,

– Türk xalqlarının dünya birliyindəki yerinin möhkəmləndirilməsi.

Qeyd edilən vəzifələrdən irəli gələrək qurultayda aşağıdakı tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

1. Türkdilli Dövlətlər Birliyinin yaradılması üçün zəruri elmi, ideoloji, institusional və hüquqi zəminin formalaşdırılmasına başlamaq məqsədilə müvafiq konsepsiyanın hazırlanması vacib hesab edilir.

2. Qurultay türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının Zirvə görüşü Daimi Katibliyinin yaradılması ideyasını alqışlayır, bu təklifin türk dünyası arasında dostluq, əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsinə, xalqlarımızın qədim tarixə malik çoxəsrlik qardaşlıq münasibətlərinin inkişafına təkan verəcəyinə əmin olduğunu bildirir və türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət və hökumət strukturlarını bu istiqamətdə tədbirlər görməyə çağırır.

3. Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, azərbaycanlılara qarşı erməni işğalçıları tərəfindən törədilmiş soyqırım, terror aktları və digər cinayətlərin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində türkdilli ölkələr tərəfindən birgə tədbirlərin görülməsi təmin edilməli, Azərbaycana mənəvi-psixoloji və siyasi dəstək gücləndirilməlidir.

4. Qurultay Şimali Kiprin təcridə çıxarılması istiqamətində bütün türkdilli dövlətlərin səylərinin birləşdirilməsi, Şimali Kiprlə iqtisadi, mədəni, siyasi əlaqələrin qurulması və inkişafı, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində Kipr türklərinin hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində Türkiyə Cümhuriyyətinə dəstəyin artırılmasını tövsiyə edir.

5. Qurultay İraq türkmənlərinin hüquqlarının təmin olunması istiqamətində beynəlxalq ictimaiyyətlə intensiv işin aparılması, bu sahədə Türkiyəyə digər türkdilli dövlətlər tərəfindən zəruri diplomatik-siyasi dəstəyin verilməsini tövsiyə edir.

6. Avropada yaşayan türkdilli xalqların diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi, bu məqsədlə 2007-ci ilin mart ayının 9-da Bakı şəhərində keçirilmiş Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunun qərar və tövsiyələrinin, habelə həmin Forumda təsdiq olunmuş “Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası”nın, “Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunun Bakı Bəyannaməsi”nin müddəalarından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində səylərin gücləndirilməsi, Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatlarının Koordinasiya Şurasının fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

7. Türkiyənin Avropa Birliyinə üzvlüyü istiqamətində türkdilli ölkələr tərəfindən Türkiyə Cümhuriyyətinə və onun xalqına hərtərəfli mənəvi-siyasi dəstəyin gücləndirilməsi vacib hesab edilir.

8. Türk xalqlarının yaşadığı coğrafi məkan əhatə edən Avrasiya siyasi-iqtisadi birliyinin yaradılması, Gürcüstan və Tacikistanın bu birliyin üzvü olmasına nail olunmalıdır.

9. Qurultay hesab edir ki, Gürcüstan parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş “XX əsrin 40-cı illərində Sovet hakimiyyəti tərəfindən Gürcüstandan zorla qovulmuş şəxslərin repatriasiyası haqqında” Qanunun icrası ilə əlaqədar Ahıska türklərinin Gürcüstana qayıdışı, repatriant statusu və vətəndaşlıq alınması məsələlərinin həllinə yardım göstərilməsində türkdilli ölkələrin dəstəyinə ehtiyac var.

10. Qurultay türk dövlət və cəmiyyətlərinə tövsiyə edir ki, Gürcüstan azərbaycanlılarının Gürcüstan cəmiyyətinə inteqrasiyası məsələlərinin həllinə dəstək verilməsi, onların problemlərinin diqqət mərkəzində saxlanılması sahəsində müvafiq iş aparılsın.

11. Qurultay iştirakçıları əmindir ki, türkdilli dövlətlərin parlamentləri tərəfindən Xocalı soyqırımının azərbaycanlılara qarşı erməni terrorçuları tərəfindən törədilmiş kütləvi soyqırım aktı kimi tanınması məsələsinin gündəliyə gətirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

12. Qurultay Ermənistanın təcavüzü nəticəsində öz doğma torpaqlarından didərgin düşmüş azərbaycanlıların hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə Beynəlxalq Avropa İnsan Haqları Məhkəməsində iddiaların qaldırılmasını tövsiyə edir.

13. Qurultay hesab edir ki, 1915-ci il hadisələri ilə bağlı “soyqırım” iddialarının

ifşası istiqamətində türk dövlət və cəmiyyətləri arasında əməkdaşlıq gücləndirilməli, bu hadisələri “soyqırım” kimi tanıyan ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla müvafiq iş aparılmalı, hadisələrin əsil mahiyyəti barədə dünya ictimaiyyətinin obyektiv məlumatlandırılması təmin edilməlidir. Bu iddiaların bütövlükdə türk dünyasının beynəlxalq imicinə və milli mənafeələrinə qarşı yönəldiyi nəzərə alınaraq, “soyqırım” yalanlarının ifşası türkdilli ölkələrin xarici siyasətinin prioritetləri sırasına daxil edilməlidir.

14. Türk dövlət və cəmiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə ortaq əlifbanın yaradılması sahəsindəki işlərin davam etdirilməsi üçün müvafiq qurumlar, elmi araşdırma mərkəzləri və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən tədbirlərin görülməsi vacib sayılır.

15. Türk dünyasının Elmlər Akademiyasının yaradılması məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün məsləhətləşmələrə başlanılmalıdır.

16. Türk dünyası elmi kitabxanasının və onun elektron versiyasının, türk dünyasına dair bütün zəruri məlumatları özündə əks etdirən İnternet axtarış sisteminin yaradılması türk xalqlarının zəngin tarixinin və mədəniyyətinin təbliği baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

17. Qurultay tövsiyə edir ki, müvafiq komissiyalar tərəfindən ortaq “Türk tarixi”, “Türk ədəbiyyatı”, “Dini mədəniyyət və etika” dərslər kitablarının hazırlanması və orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisinin təşkili istiqamətində iş aparılsın.

18. Türk xalqlarının qarşısına internet millət olmaq məqsədinin qoyulması və bu məqsədə çatmaq üçün bütün türk xalqları arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq inkişaf etdirilsin.

19. Türk tarixi, mədəniyyəti, mənəviyyəti və məişəti ilə bağlı domen adların mənimlənməsi prosesinin qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlıq genişləndirilsin.

20. Domen adların yenidən qeydə alınması zamanı türk dillərinin standartlarının qeydə alınması, .turk və .türk domenlərinin yaradılması təmin olunsun.

21. Qeyri-türk dövlətlərin ərazisində kompakt halda öz tarixi torpaqlarında yaşayan türk xalqlarının (Rusiya, Ukrayna, Moldova, Makedoniya, Bolqarıstan, İraq, Gürcüstan) ana dilində ədəbiyyat və dərslərlə təmin edilməsinə, onların milli-mənəvi dəyərlərinin, mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına yardım göstərilməsi türkdilli ölkələrin hər birinin mənəvi borcu hesab edilir.

22. Türk dövlət və cəmiyyətlərinin bələdiyyə qurumları tərəfindən təsis edilmiş Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin fəaliyyətinin keyfiyyətə təkmilləşdirilməsi, qardaş bələdiyyələr ənənəsinin inkişaf etdirilməsi, türkdilli ölkələrin bələdiyyələri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi; idarəetmə sahəsində təcrübə mübadiləsinin aparılması üçün TİKA-nın koordinatorluğu ilə Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi və türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət orqanları tərəfindən Yerli Özünüidarəetmə Orqanları Konqresinin təşkili məqsədilə hazırlıq işlərinə başlanılsın.

23. Türkdilli ölkələrin hüquq sistemlərinin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi və uyğunlaşdırılması məqsədilə türk dövlətləri arasında ümumi bir hüquq terminologiyasının yaradılması üçün hüquq lüğətinin hazırlanması; eyni məqsədə xidmət edəcək ali təhsil

orqanlarının hüquq fakültələri, məhkəmə və inzibati orqanlar arasında TİKA-nın koordinatorluğunda kadr mübadiləsi təşkil olunsun.

24. Türk dövlətlərinin vətəndaşlarının qarşılıqlı səyahət, yaşayış və iş hüquqları mövzusunda qanunvericilik orqanları arasında təcrübə mübadiləsinin aparılması və qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması üçün addımlar atılması zəruridir.

25. Qurultay türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyasının yaradılması ideyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı layihənin hazırlanması məqsədilə türkdilli ölkələrin qanunvericilik orqanlarının müvafiq komissiyaları arasında məsləhətləşmələrin başlanılmasını tövsiyə edir.

26. Qurultay əmindir ki, türkdilli dövlətlər arasında miqrasiya proseslərinin öyrənilməsi və qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması üçün müvafiq dövlət orqanları tərəfindən birgə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac duyulmaqdadır.

27. İqtisadi inkişafda xarici sərmayələrin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, türkdilli ölkələrdə xarici sərmayə yatırımlarına əlverişli şəraitin yaradılması, türkdilli ölkələr arasında qarşılıqlı olaraq bazara giriş qaydalarının sadələşdirilməsi, bu dövlətlərin ərazisində azad ticarət zonalarının, sahibkarlıq müəssisələrinin yaradılması sahəsində mövcud olan bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericilik sahəsində müəyyən islahatların aparılması və müvafiq dövlət orqanları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi tövsiyə olunur.

28. Qurultay türkdilli iş adamları və xırda sahibkarlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə müvafiq qurumlarla kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün tədbirlərin görülməsini zəruri sayır.

29. Qurultay Xəzər regionunun enerji imkanlarının daha səmərəli qiymətləndirilməsi məqsədilə milli neft və təbii qaz şirkətləri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, istehsalçı və istehlakçı ölkələr arasında enerji dəhlizi olan Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisindən keçəcək boru xətləri layihələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsini türkdilli dövlətlərin milli maraqlarının tələbi kimi qiymətləndirir.

30. Qurultay hesab edir ki, enerji amilinin dünya siyasətində mühüm faktor olduğu indiki mərhələdə neft və qaz istehsalçısı olan Türkdilli Ölkələrin İqtisadi Birliyinin (OPEK-in analoqu) yaradılması məsələsinə baxılması türk dünyasının milli maraqları baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

31. Türkdilli ölkələrdəki nüfuzlu iqtisad universitetlərində “Türk dünyası iqtisadiyyatı” fənninin tədris edilməsi qurultay tərəfindən bütün türk dövlət və cəmiyyətlərinə tövsiyə edilir.

32. Türkiyə Cümhuriyyətinin turizm sahəsindəki təcrübəsi digər türkdilli ölkələr tərəfindən öyrənilməsi və tətbiqi ilə bağlı tədbirlər görülməli, türkdilli ölkələrin turizm imkanları artırılmalı, bu sahədəki potensialın daha səmərəli istifadə edilməsi yolları axtarılmalıdır.

33. Qurultay, həmçinin, dünya miqyasında tanınmış türkdilli iş adamları haqqında məlumat kitabçasının hazırlanması və nəşr edilməsi, onlar arasında işgüzar əlaqələrin qurulması istiqamətində səylərin artırılması, birgə iqtisadi forumların təşkilini vacib hesab

edir və türkdilli ölkələri bu sahədə tədbirlər görməyə çağırır.

34. Qurultay türk dünyası gəncliyinin narkomaniya, alkoqolizm və digər zərərli vərdislərdən qorunması məqsədilə ortaqlar mübarizə metodlarının müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsini son dərəcə vacib hesab edir.

35. Türk dünyası gənclərini bir araya gətirə biləcək gənclik düşərgələrinin və birgə idman olimpiadalarının, musiqi və folklor tədbirlərinin təşkili, gənclərin mənəvi-əxlaqi dəyərlərə uyğun tərbiyə olunması məqsədilə təhsil, gənclərlə iş, idman və mədəniyyət sahələrində fəaliyyət göstərən dövlət qurumları ilə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı kimi qurumların müvafiq strukturları ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi türkdilli dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

36. Qurultay Dünya Türk Gənclər Birliyi təşkilatının fəaliyyətinin genişləndirilməsi, türkdilli ölkələrdə bu qurumun nümayəndəliklərinin yaradılması, türkdilli gənclərin türk dünyasının tarixi, mədəniyyəti, müasir həyatı, türkdilli dövlətlərin strateji inkişaf istiqamətləri, beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri barədə ətraflı məlumatlandırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi, bu məqsədlə elmi-praktik konfransların, diskussiyaların, simpoziumların və digər maarifləndirici toplantıların təşkilini tövsiyə edir.

37. Türkdilli dövlətlərin gənclərlə iş üzrə dövlət orqanlarının Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması istiqamətində tədbirlərin görülməsini məqsədəuyğun sayır.

38. Qurultay hesab edir ki, türkdilli xalqların tanınmış rejissorları tərəfindən çəkilmiş bədii, sənədli və cizgi filmlərinin türkdilli televiziyalarda mütəmadi nümayiş etdirilməsi, türkdilli ölkələrin dövlət və özəl kinostudiyaları arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması üçün birgə layihələrin hazırlanmasına ehtiyac duyulur.

39. "Türk dünyası uşaq ədəbiyyatı" təsisatının yaradılması, türk dünyasının uşaq ədəbiyyatı əsərlərinin bütün türkdilli xalqların dillərinə çevrilməsi üçün türkdilli ölkələrin müvafiq dövlət orqanları və ictimai təşkilatları arasında əlaqələr genişləndirilməlidir.

40. Qərbi Avropa ölkələrində Türk Mədəniyyət Mərkəzlərinin yaradılması üçün türkdilli ölkələrin xarici işlər və mədəniyyət nazirlikləri tərəfindən birgə layihənin hazırlanması tövsiyə olunur.

Yekun hesabat təsdiq edildikdən sonra 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar "erməni soyqırımı" iddiaları ilə bağlı qurultay adından bəyanat hazırlanmışdır. Qurultay iştirakçıları Bəyanatın mətni ilə tanış etmək üçün söz millət vəkili, professor Rafael Hüseynova verildi.

Rafael Hüseynov Bəyanatın mətni ilə qurultay iştirakçıları tanış etdi:

1915-Cİ İL HADİSƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏDAR "ERMƏNİ SOYQIRIMI" İDDİALARI İLƏ BAĞLI TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ BƏYANATI

Dünyada sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması, global problemlərin həlli istiqamətində qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi bu gün bəşəriyyətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Türkdilli xalqlar tarixən sülhün və əmin-amanlığın tərəfdarı kimi çıxış etmiş, millətlərarası münasibətlərin dostluq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsipləri çərçivəsində inkişafına çalışmış, öz imkan və potensialını regionda davamlı sabitliyin qorunub saxlanılmasına yönəlmişlər. Lakin son dövrlərdə baş verən məlum hadisələr – türk dövlətlərinin şanlı keçmişini saxtalaşdırmaq, ona kölgə salmaq söylərini – xalqlar və dövlətlər arasında münasibətlərin normal inkişafına xələl gətirməklə, məkrli siyasi məqsədlərə xidmət edir. Heç bir fakta söykənməyən saxta "erməni soyqırımı" mövzusu ətrafında məqsədli və qərəzli kampaniyanın vüsət alması, yalançı iddiaların bəzi dövlətlərin parlamentlərində müzakirəyə çıxarılması və beynəlxalq hüquqa zidd qərarların qəbul edilməsi bütün türk dünyasında hiddət və təəssüf doğurmaqdadır. Bu fəaliyyət birmənalı şəkildə xalqlar arasında uçurumun dərinləşməsinə, regionda sülhə və sabitliyə qarşı təhdidlərin şiddətlənməsinə, separatizm, terrorçuluq meyillərinin süni olaraq genişləndirilməsinə, milli ədavətin qızışdırılmasına yönəlmişdir.

Biz - 2007-ci il noyabr ayının 17-19-da Bakı şəhərində keçirilmiş Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının iştirakçıları bəzi ölkələrin parlamentlərinin tarixi hadisələrə yalnış münasibət bildirmək cəhdlərini bütün türk dünyasına qarşı qərəzli yanaşma kimi dəyərləndiririk. Biz həmin ölkələri region xalqları arasında səmimi qonşuluq, əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafına yönəlmiş söylərə mənfi təsir göstərən, nəinki beynəlxalq hüququn normaları, demokratiya və söz azadlığı prinsiplərinə, eyni zamanda tarixi həqiqətlərə və sağlam məntiqə zidd olan bu cür addımlardan çəkinməyə çağırırıq.

Bir daha xatırlatmağı vacib bilirik ki, 1915-1918-ci illərdə Türkiyə ərazisində baş vermiş olayları araşdıran bitərəf tədqiqatçılar birmənalı şəkildə "erməni soyqırımı" iddiasının tarixi həqiqətə söykənmədiyini, siyasi məqsədlər güdən saxtakarlıq nümunəsi olduğunu sübuta yetirmişlər. Gerçəkliyin real mənzərəsinin yaradılması üçün Türkiyə Cümhuriyyətinin öz arxivlərini tədqiqatçıların üzünə açdığını rəsmən bəyan etməsinə, Ermənistanla birgə araşdırma komissiyası yaratmaq təşəbbüsünə baxmayaraq, qarşı

tərəfin bu müraciəti cavabsız qoyması “soyqırımı” iddialarının əsassız olduğuna daha bir sübutdur.

Bu gün Türkiyəni bir milyon erməni guya soyqırma məruz qoymaqda ittiham edərək, yüz il bundan öncə baş verdiyi iddia edilən olaylar haqqında hökm çıxaranlar, niyə unudurlar ki, həmin dövrdə Türkiyə ərazisində cəmi 150 min erməni yaşayırdı? Bu müqayisənin özü “soyqırımı” iddialarının, əslində, böyük bir geosiyasi oyunun tərkib hissəsi olduğunun təsdiqi deyilmi?

Tarixi faktlar, sənədlər, şahid ifadələri isə göstərir ki, 1915-1918-ci illərdə baş verənlər ölkənin azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə aparan Türkiyəyə bəzi Qərb dövlətlərinin və Rusiyanın fitvasına uyaraq arxadan zərbə vuran erməni silahlı birləşmələri ilə Türk ordusu arasında hərbi əməliyyatlarla bağlı olmuşdur. Bu dövrdə rus ordusunun tərkibində döyüşən erməni silahlı birləşmələri Türkiyənin müxtəlif vilayətlərində yerli sakinlərə qarşı xüsusi amansızlıqla qətləmlər törətmişdir. Erməni silahlı birləşmələrinin hücumları nəticəsində 2 milyondan çox türk xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir.

“Böyük Ermənistan” ideyasını reallaşdırmaq məqsədilə 1918-ci ilin mart ayında əksinqilabi ünsürlərlə mübarizə adı altında erməni silahlıları tərəfindən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində on minlərlə dinc sakin, o cümlədən azərbaycanlılar, ləzgilər, avarlar, talışlar, kürdlər, dağ yəhudiləri qətlə yetirilmişdir.

XX əsrin sonlarında – 1992-ci ilin fevral ayının 26-da erməni silahlı birləşmələrinin Azərbaycan Respublikasının Xocalı şəhərində törətdiyi tarixdə analoqu olmayan cinayət, əslində kimin soyqırma məruz qaldığını anlamağa imkan verir. Həmin gün Xocalı şəhərində 623 nəfər dinc sakin vəhşicəsinə öldürülmüş, 487 nəfər ömürlük əlil olmuş, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Bu dəhşətli cinayət nəticəsində Xocalı şəhəri tamamilə yerlə yeksan edilmişdir. Ümumilikdə, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində 20 minədək azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 50 mindən çox insan yaralanmış və əlil olmuşdur.

Biz bu faktları dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaqla, bir daha bəyan edirik ki, tarixi mübahisələri araşdırmaq siyasətçilərin deyil, tarixçilərin vəzifəsidir. Biz bütün dünya ölkələrini, beynəlxalq təşkilatları regionda sülhə və sabitliyə təhlükə yarada biləcək qərarlardan çəkinməyə, bu cür məsələlərə, ədalət hissi, diqqət və həssaslıqla yanaşmağa çağırırıq. İnanırıq ki, bizim çağırışımıza cavab verərək, region xalqlarının dostluq və mehriban qonşuluq şəraitində yaşamasında maraqlı olan dünya ictimaiyyəti belə həssas məsələlərə münasibətdə obyektiv və ədalətli mövqedən çıxış edəcəkdir.

* * *

Daha sonra Qırğızistanın təhsil və elm naziri Kanibek Osmonaliyevə, Qurultayın komissiyaların sədrələrinə və onların müavinlərinə xatirə hədiyyələri təqdim olunmuşdur.

* * *

Qurultayda yekun sözü demək üçün söz Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayının Təşkilat Komitəsinin Azərbaycan tərəfinin həmsədri, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri **N.İbrahimova** verilir.

N.İbrahimov :

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Xanımlar və cənablar!

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı öz işini başa çatdırmaq üzrədir. Ötən üç gün ərzində biz olduqca məhsuldar və səmərəli işlədik, türk dünyası üçün mühüm əhəmiyyətə malik məsələlər ətrafında müzakirələr apardırıq, xalqlarımız arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş zəruri qərarlar qəbul etdik.

Bu gün biz komissiyaların hesabatları ilə tanış olduq. Komissiya sənədlərində öz əksini tapmış təkliflər müzakirələrin kifayət qədər işgüzar şəraitdə keçdiyini söyləməyə əsas verir. Sənədlərdə türk xalqları arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi baxımından zəruri olan bir sıra mühüm müddəalar öz əksini tapmışdır. Həmin müddəaların yerinə yetirilməsi qarşımızda yeni imkanlar açır.

Qurultayın yekun hesabatı türkdilli xalqlar arasında əməkdaşlığın gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirən konsepsiya kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Komissiyalarda aparılmış müzakirələr zamanı irəli sürülmüş rəy, təklif və tövsiyələr əsasında hazırlanan bu sənəd bizim birgə fəaliyyət proqramımızın ideoloji əsasını təşkil edəcəkdir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

İcazə verin, qurultayın yüksək səviyyədə təşkilində göstərdiyi əvəzsiz dəstəyə görə nümayəndə və qonaqlar adından Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri cənab İlham Əliyevə minnətdarlığımızı bildirək. Eyni zamanda, qurultayın işində iştirakına, bu ali tədbirin əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirdiyinə görə Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Türkiyənin 9-cu Prezidenti cənab Süleyman Dəmirəl, Şimali Kipr türk xalqının lideri cənab Mehmet Əli Tələt, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan nümayəndə heyətlərinin rəhbərlərinə tədbir iştirakçıları adından təşəkkürümüzü bildiririk.

Dünyanın müxtəlif ölkələrindən uzaq yol qət edərək qardaş Azərbaycana gəlmiş hər kəsin toplantılarımızın səmərəli keçməsinə zəhməti və haqqı vardır. Təşkilat Komitəsi adından nümayəndə və qonaqların hər birinə ayrı-ayrılıqda öz təşəkkürlərimizi və qardaşlıq duyğularımızı çatdırmaq istədim.

Türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultaylarının təşkilinə bilavasitə məsul olan və uzun illərdir bu şərəfli, eyni zamanda, çətin bir missiyanı öz üzərinə götürən dostumuz Abdulhaluq Çaya, onun şəxsinə TÜDEV-in bütün üzvlərinə və qurultayın Təşkilat Komitəsinə dərin ehtiramımı ifadə etməyi borc bilərəm.

Qurultayın komissiyalarının işinin təşkilində və komissiya iclaslarında aparılmış müzakirələrdə, türk dünyası üçün tələp və zəruri sənədlərin hazırlanmasında komissiya sədrlərinin, onların müvavirlərinin, rəyasət heyəti üzvlərinin gərgin əməyini ayrıca qeyd edir və məhsuldar fəaliyyətlərinə görə təşəkkürümüzü bildiririk.

Möhtərəm qurultay iştirakçıları!

Böyük qürur və şərəf hissi ilə qeyd edirik ki, Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı ilk dəfə idi ki məhz türk dünyasının coğrafi mərkəzi olan qədim Azərbaycanın paytaxtında – Bakı şəhərində təşkil olunurdu. Bu, ümumilikdə türk dünyasının qardaşlıq və birlik tarixində yeni bir mərhələnin, yeni bir dönmənin başladığına sübutdur. Bu, türk birliyi anlayışının heç bir coğrafi sərhəd tanımadan ümumbəşəri mənə kəsb etdiyini göstərən mərhələdir. Bu dövəmdə türk dünyasının böyük ziyalıları, fədakar və müdrik dövlət xadimləri İsmayıl bəy Qasıralının, Əli bəy Hüseynzadənin, Ziya Göyaltın, Mustafa Kamal Atatürkün və Heydər Əliyevin bizə göstərdiyi böyük yolda inamla addımlamaqdayıq. Bu qurultay bizim yolumuzun aydın, məqsədimizin işıqlı, gələcəyimizin parlaq, birliyimizin isə labüd olduğunun daha bir təsdiqidir.

Türkiyə Respublikasının Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın qurultayımızın açılış mərasimində söylədiyi fikirlər qarşımızda duran yolun nə qədər çətin, eyni zamanda, nə qədər şərəfli olduğunu daha aydın görməyə imkan verir: "Birlikdə quracağımız yeni bir dünya və aydın gələcək bizləri gözləyir. Bu gələcəyimizin memarı yenə bizlər olacağıq. Biz hərtərəfli inkişaf və qardaşlıq əlaqələrimizi gücləndirdikcə, yeni və sağlam körpülər yaratdıqca, hər zaman hörmətlə andığımız atalarımızın rüyalarını da gerçəkləşdirmiş olacağıq".

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Mən əminəm ki, biz üzərimizə düşən missiyanı layiqincə yerinə yetirməyi bacardığımız və qəbul etdiyimiz qərarların bəhrəsindən bütün türk dünyası faydalanacaqdır. Çünki bu qərarlar türk dünyasının birliyinə, xalqlarımız arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafına, ölkələrimizin dünya düzənində yerinin möhkəmlənməsinə, bir sözlə, türk dünyasının gələcəyinə xidmət edir.

Mən çıxışımı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iki gün öncə bu sarayda sizlərin qarşısında söylədiyi fikirlərlə tamamlamaq istədim: "Bu gün bütün türk dünyası Azərbaycandadır. Bu gün bütün türk dünyası birdir. Mən arzu edirəm ki, türk dünyası həmişə bir olsun. Bizim gücümüz isə birliyimizdədir".

Sağ olun!

* * *

2007-cı ilin noyabr ayının 20-dən etibarən Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında iştirak edən xarici ölkə nümayəndələri Heydər Əliyev adına hava limanından yola salınmışdır.

İÇİNDƏKİLƏR

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ AÇILIŞ MƏRASİMİ	3
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN NİTQİ	9
TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ BAŞ NAZİRİ RƏCƏB TAYYİB ƏRDOĞANIN NİTQİ	15
ŞİMALİ KİPR TÜRK XALQININ LİDERİ, CÜMHURBAŞQANI MEHMET ƏLİ TƏLƏTİN ÇIXIŞI	19
XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ YAŞAYAN AZƏRBAYCANLILARLA İŞ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİNİN SƏDRİ NAZİM İBRAHİMOVUN GİRİŞ SÖZÜ	23
TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ FONDUNUN İDARƏ HEYƏTİNİN SƏDRİ ƏBDÜLXALIQ ÇAYIN GİRİŞ SÖZÜ	26
TÜRKMƏNİSTAN RESPUBLİKASININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİNİN RƏHBƏRİ, TÜRKMƏNİSTAN NAZİRLƏR KABİNETİ SƏDRİNİN MÜAVİNİ CƏNAB XIDIR SAPARLIYEVİN NİTQİ	28
QIRĞIZISTANIN TƏHSİL VƏ ELM NAZİRİ KANİBEK OSMONALIYEVİN ÇIXIŞI	31
QAZAXISTAN MƏDƏNİYYƏT VƏ İNFORMASIYA NAZİRİNİN MÜAVİNİ ASKAR BURİBAYEVİN ÇIXIŞI	33

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ KOMİSSİYA İCLASLARI	41
--	----

BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR, MEDIA VƏ İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARI KOMİSSİYASININ İCLASI	42
--	----

MUSA QASIMLI	43
BÜLENT AKARCAI	58
HƏVVA MƏMMƏDOVA	60
SADETTİN ERGEC	62
KAMİL VƏLİ NƏRİMANOĞLU	64
İSMAİL CENGİZ	66
ALPER TAN	67
İSMAYİL ÖMƏROV	70
TƏNZİLƏ RÜSTƏMXANLI	72
AHMET BETER	75
MUSTAFA DAĞCI	76
HASAN ERÇAKICA	77
ERTAN TOPÇU	78
RAİF KİRKUL	79
AYGÜN SƏMƏDZADƏ	79
FİRUDİN PƏRVİZNİYA	81
NATİQ MƏMMƏDLİ	82
ASİF HACIYEV	84
ƏLƏDDİN BÖYÜKQAYA	93
ENVER ARSLAN	96
HÜSEYİN QARADAĞ	98
İSMAYİL CENGİZ	101
OSMAN ÇELİK	103
SÜLEYMAN BARBAKADZE	104
TAYFUN ATMACA	106
İQTİSADI, TİCARƏT, MALİYYƏ ƏLAQƏLƏRİ VƏ TURİZM KOMİSSİYASININ İCLASI	112
ZİYAD SƏMƏDZADƏ	113
AHMET ERENTOK	115

AZƏR ƏMİRASLANOV	119
YERMENTAY SULTANMURAT	120
SƏTTAR SƏFƏROV	122
AĞASƏLİM ƏLƏSGƏROV	127
ƏLİ MƏSİMLİ	138
AHMET ÖZDEMİR	146
ELÇİN QAFARLI	153
MAHMUT BEŞİRİ	156
ŞAHBAZ MURADOV	158
ERDAL GURYAY	160
ƏMİRXAN BABAŞOV	161
SADİQ SALAHOV	162
ƏLİ ƏLİRZAYEV	163
ƏLİ HÜSEYNOV	164
AHMET HAMDİ İSLAMOĞLU	165
ZAHİD MƏMMƏDOV	166
MEHMET BAŞEL	168
İLKİN MƏCİDOV	169
TOĞRUL VƏLİ NƏRİMANOĞLU	170
EMİN ÇARIKÇI	171
EYUP ZENGİN	184
İSGƏNDƏR MUZƏFFƏROV	192

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ
ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYI ELM, TƏHSİL VƏ TEXNOLOGİYA
KOMİSSİYASININ İCLASI

YAQUB MAHMUDOV	195
SƏLAHƏDDİN XƏLİLOV	196
HAMLET İSAXANLI	200
RASİM ƏFƏNDİYEV	203
NEDİM GÜNAL	207
HÜSEYN ƏHMƏDOV	208
ÖMER HAKAN	209
HÜSEYN İSMAYİLOV	212
FİKRƏT ƏLİYEV	212
AHMET HİKMET EROĞLU	214
ESER ZEKER	214

CEMİL KABZA	215
NURULLAH ALTAŞ	216
BƏHRAM ATABƏYLİ	217
ŞAHBAZ ŞAHBAZOV	219
OQTAY SOLTANOV	220
SEVİL PİRİYEVA	221
HARUN ANAY	222

CƏMİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASI VƏ
HÜQUQ KOMİSSİYASININ İCLASI

İL YAS DOĞAN	226
HÜSEYN BÜRGE	228
BƏXTİYAR ƏLİYEV	230
MAHMUT ÖZÇINAR	232
HƏSƏN ƏLİBƏYLİ	234
BÜLƏNT KAR	236
AZAY QULİYEV	238
HULUSİ ŞƏNTÜRK	240
FAZİL MUSTAFAYEV	243
MƏHHƏMMƏD UMUDLU	247
ƏNVƏR HATİBOĞLU	248
RƏNA MİRZƏZADƏ	249
HAYRƏDİN TÜRƏ	250
FAİQ QURBANOV	252
CELAL ERBAY	253
ALİ İNCİ	254
İSMAYİL SAFİ	255
BƏXŞEYİŞ ƏSGƏROV	257
ABDULLAH BUKSUR	261
HARUN GÜNDÜZ	264

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT KOMİSSİYASININ İCLASI

RƏFAEL HÜSEYNOV	268
BƏKİR NƏBİYEV	268
ƏRDOĞAN BOZ	274

AĞAMUSA AXUNDOV	276
RAFAEL MUHAMMETDİN	280
RƏNA MƏMMƏDOVA	283
BƏXTİYAR KƏRİMOV	284
METİN KARAÖRS	286
FİRUDİN AĞASIOĞLU (CƏLİLOV)	288
FUAD BOZQURD	291
ŞÜKRÜ HALUK AKALIN	293
NİZAMİ CƏFƏROV	295
ALİMCAN İNAYET	297
MÜVEDDƏT BAKO	298
İLYAS DƏMİRÇİ	299
NİHAYET AKÇAY	301
METİN EKİCİ	303
ABBAS ABDULLA	303
QARA MƏŞƏDİYEV	305
 GƏNCLİK KOMİSSİYASININ İCLASI	 311
ƏKRƏM ABDULLAYEV	312
YAQUB DELİÖMEROĞLU	315
FUAD MURADOV	316
RAFİQ ABBASOV	319
SEYFƏTDİN AYAKYAY	324
RAMİL HƏSƏNOV	325
İQBAL HACIYEV	326
ARİF SONUÇ	327
ELNARƏ QƏRİBOVA	328
HALİL KURUMAHMUT	328
ADNAN SELİM	330
TELGAT EHMEDİŞİN	330
GÜLSİYƏ SƏFƏROVA	331
AHMET TECİM	332
HAKAN FİDAN	332
MUSTAFA ÖZGÜ	333
MEHMET ALPARSLAN ÇƏLƏBİ	334

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ YEKUN İCLASI	337
---	-----

TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ DÖVLƏT NAZİRİ CƏNAB SAİD YAZIÇIOĞLUNUN ÇIXIŞI	339
--	-----

TÜRKİYƏNİN 9-CU PREZİDENTİ SÜLEYMAN DƏMİRƏLİN NİTQİ	341
---	-----

BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR, MEDIA VƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	350
--	-----

CƏMİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASI VƏ HÜQUQ KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	355
---	-----

İQTİSADI, TİCARƏT, MALİYYƏ ƏLAQƏLƏRİ VƏ TURİZM KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	358
---	-----

ELM, TƏHSİL VƏ TEXNOLOGİYA KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	361
---	-----

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	364
---	-----

GƏNCLİK KOMİSSİYASININ YEKUN HESABATI	368
---	-----

TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ YEKUN HESABATI	371
---	-----

1915-Cİ İL HADİSƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏDAR “ERMƏNİ SOYQIRIMI” İDDİALARI İLƏ BAĞLI TÜRK DÖVLƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN XI DOSTLUQ, QARDAŞLIQ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ QURULTAYININ BƏYANATI	377
--	-----

Kitabda Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin arxiv materiallarından, AzərTac-ın məlumatlarından, Bakı Teleradio Firmasının video-stenoqramlarından istifadə edilmişdir. Bəzi çıxışlar ixtisarla dərc olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 20.09.2008

Formatı: 60x84

Ofset kağızı. Ofset çap üsulu

Sayı: 1000 səh. 388

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi
“YURD” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi

Bakı, Xaqani küç. 25

Tel: 511-57-13